T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

NEOKLASİK REALİZM VE TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKANIN SÜREÇSEL ANALİZİ

ÜMRAN ÜÇBAŞ
11716210

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU

İSTANBUL
2020

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

NEOKLASİK REALİZM VE TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKANIN SÜREÇSEL ANALİZİ

ÜMRAN ÜÇBAŞ
11716210
0000-0002-5391-4645

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. FUAT AKSU

İSTANBUL
2020

ÖZ

NEOKLASİK REALİZM VE TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKANIN SÜREÇSEL ANALİZİ

Ümran Üçbaş
Haziran, 2020

Bu çalışma Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi Türk dış politikasında meydana gelen değişimi incelemeyi hedeflemektedir. Dış politikada da değişim iddiası ile iktidara gelen AK Parti hükümetleri dönemi birçok açıdan incelenmeye değer görülmektedir. Kesintisiz on sekiz yıl dış politikayı yöneten bir parti ve liderlerinin bu çerçevede hangi değişimleri gerçekleştirdiği ve değişimin düzeyinin ne olduğu üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan neoklasik realizm dış politika davranışını etkileyen/şekillendiren iç müdahil değişkenlerin analiz edilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekleşen değişimleri ise Hermann değişim modeline göre analiz eden çalışma gerek değişime neden olan unsurlar gerekse değişimin düzeyini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda dış politika nedir, dış politikada değişim nedir sorularına cevap verildikten sonra, Türkiye özelinde kararlaştırmayı şekillendiren faktörler belirtilmiştir. Ulusal/bölgesel ve uluslararası unsurların yanında liderin de oldukça etkin olduğu düşünüldüğünde bu çalışma Türkiye'nin son yirmi yıla yakın dış politikasına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda dış politikayı etkileyen lider, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar incelenmiş ve her birinin dış politika kararlarına olan etkisi farklılaştığı görülmüştür. Değişimin düzeyi ise iddia edildiği şekilde büyük/radikal bir değişim olarak görülmemiş, uyum değişikliği düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, AK Parti, Neoklasik Realizm, Değişim-Dönüşüm, Hermann modeli

ABSTRACT

NEOCLASSICAL REALISM AND ANALYSIS OF TURKISH FOREIGN POLICY

Ümran Üçbaş
June, 2020

This thesis aims to explore the chaning dynamics of Turkish foreign policy during Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Party) era. AK Party governments, which came to power with claims of change including foreign policy practises is considered worth examining from many aspects. Within the study, the party and its leaders who have governed the foreign policy for 18 years are examined to see how extensive changes they have brought in the foreign policy framework.

Neoclassical realism, which forms the theoretical framework of the study, has an important place while integrating intervening variables in the analysis of foreign policy behavior. The changes are evaluated according to the Hermann's change model which aims to determine both sources and scope of the change. In this context questions of what foreign policy is, what foreign policy change is answered, then dynamics of decision making of Turkish foreign policy are evaluated. This thesis sheds ligt on Turkey's last twenty years foreign policy while synthesizing national/regional and international factors without neglecting leader's impact.

In this context it is realized that the effects of the leader, strategic culture, state-society relations and domestic institutions on foreign policy decisions are differentiated. Lastly according to Hermann model, the level of change is not seen major as claimed by the government, is an adjustment change.

Key words: Foreign Policy, JDP, Neoclassical realism, change, Hermann model.

ÖN SÖZ

Türk dış politikasının son döneminin detaylıca incelendiği bu çalışmada, dış politika kararlarında nihai karar verici ile birlikte uluslararası yapısal kısıtlar ve müdahil değişken olarak belirlenen ulusal/bölgesel kısıtlar önemsenmektedir. Teorik çerçevesini neoklasik realizmin oluşturduğu çalışma lider, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar olarak bilinen iç kısıtlar ile uluslararası yapıyı dış politikayı oluşturan en önemli unsurlar olarak görmektedir. Türkiye dış politikasını kesintisiz on sekiz yıl yöneten parti ve liderlerinin gerçekleştirdiği değişimlerin hangi düzeyde olduğu Hermann modeli kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamız ve bu süreçteki araştırmalarımız "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi" başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) ve Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce (Proje No: 2014-02-03-DOP01) desteklenmiştir.

Sevgili tez danışmanım Doç. Dr. Fuat Aksu'ya tezin başlangıcından bugüne değin verdiği tüm destek ve gösterdiği sabrı için sonsuz teşekkür ederim. Saatler süren akademik tartışmalarımız, bir kavram ile ilgili yaptığımız detaylı araştırmalar, gündelik ve akademik tüm konuşmalar bana çok şey kattı. Bu tezin detaylı ve değerli bir çalışma olması danışmanım Doç. Dr. Fuat Aksu'nun sunduğu bilimsel, insani, moral desteği ile olmuştur.

Tez önerisinin savunulmasından tezin sonuçlanması aşamasına kadar geçen süreçte yapıcı eleştirileri ve önerileriyle bu çalışmayı destekleyen Tez İzleme Komitesi üyesi hocalarımız Prof. Dr. Gencer Özcan ve Doç. Dr. Çiğdem Nas'a içtenlikle teşekkür ederim.

Son olarak, tez yazım sürecinde bana sunduğu tüm maddi-manevi destek için sevgili eşim Engin Gürses'e minnettarım. Bu değerli desteğinin tezin oluşmasında payı çok büyük. Sevgili kızım Rüya, varlığın bana her zaman güç verdi senin annen olduğum için kendimi şanslı hissediyorum.

Tezimde yazım ve içerik açısından söz konusu olabilecek hatalara ilişkin tüm sorumluluk tarafıma aittir.

Haziran 2020 Ümran Üçbaş

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iii
ÖN SÖZ iv
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ vii
ŞEKİLLER LİSTESİ viii
KISALTMALAR ix
1. GİRİŞ 1
2. KURAMSAL-KAVRAMSAL ÇERÇEVE 12
2.1. Kuram-Kavram-Analiz İlişkisi 12
2.2. Neoklasik Realizm, Uluslararası Yapı ve Devlet 16
2.2.1. Klasik Realizm, Neorealizm ve Neoklasik Realizm İlişkisi 20
2.2.2. Bağımsız Değişken Olarak Neoklasik Realizmde Uluslararası Yapı 31
2.2.3. Bağımsız Değişken Olarak Neoklasik Realizmde Bölgesel Alt Sistem 38
2.3. Neoklasik Realizmde Müdahil Değişken Olarak Lider ve Ulusal Yapı 39
2.3.1. Birey ve Sahip Olduğu Algı 40
2.3.2. Müdahil Değişken Olarak Ulusal Yapı Özellikleri 47
2.4. Dış Politika Çalışmaları 59
2.4.1. Dış Politika ve Karar Alma 60
2.4.2. Dış Politikada Karar Alma-Karar Verme 63
2.5. Dış Politikada Değişim-Süreklilik Analizi Tartışmaları 108
2.5.1. Hermann Değişim Kuramı 114
3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜM OLGUSU 120
3.1. Uluslararası Yapı (Uluslararası ve Bölgesel Değişkenler) 121
3.2. Ulusal Yapı 131
3.2.1. Lider ve Parti Özellikleri 162
3.2.2. İçerde Yeniden Yapılanma: Devlet-Toplum İlişkileri 200
3.2.3. Türk Dış Politikasında Güvenlik, Stratejik Kültür ve Askeri Güç Kapasitesi 240
3.2.4. Dış Politika Bürokrasisinde Değişim 268

3.3. Dış Politika Gündemi 291
3.3.1. Kıbrıs Uyuşmazlığı 291
3.3.2. Avrupa Birliği ile İlişkiler 311
3.3.3. ABD ve Rusya Federasyonu 333
3.3.4. Ortadoğu 353
4. SONUÇ 390
KAYNAKÇA 407
ÖZ GEÇMİŞ 447

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Müdahil Değişkenler ve Etkileri 55
Tablo 2: Sistemsel Netlik/Açıklık ve Stratejik Çevrenin Yapısı 57
Tablo 3: [VICS] İçerik Sisteminde Fiillerin Çözümleme Adımları 105
Tablo 4: Holsti'nin Yenilenen Operasyonel Kod Analizinin İçerikleri 107
Tablo 5: 2000 Sonrası Uluslararası – Bölgesel Alt Sistem Özellikleri ve Gündem 130
Tablo 6: Siyasi Elitler ve Dış Politikada Öncelikleri 154
Tablo 7: Yıllara Göre Türkiye'de Ekonomik Veriler (1990-2002) 206
Tablo 8: Yıllara Göre Türkiye'de Ekonomik Veriler (2003-2015) 207
Tablo 9: Türkiye'de Yıllara Göre Gelir Dağılımı (2006-2018) 209
Tablo 10: Türkiye'de Yıllara Göre Dış Ticaret Değerleri (2000-2019) 210
Tablo 11: 2000 Sonrası Siyasi Davalar-Yargılamalar-Tutuklamalar 216
Tablo 12: Sayılarla Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Teşkilatı 287
Tablo 13: Dışişleri Bakanlığı Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı 287
Tablo 14: Türkiye-K.K.T.C Dış Ticareti (milyon dolar) 310
Tablo 15: Türkiye-AB Dış Ticareti 328
Tablo 16: Türkiye'de AB Üyeliğine Destek (%) 329
Tablo 17: Türkiye-ABD Dış Ticaret Değerleri 344
Tablo 18: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri 352
Tablo 19: Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri 368
Tablo 20: Türkiye-İsrail Dış Ticaret Değerleri 375
Tablo 21: Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Söylemi 385
Tablo 22: Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri 388

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: I. ve II. Tip Neoklasik Realizmin Dış Politika Modeli..... 28
Şekil 2: Neoklasik Realizmde Dış Politika..... 30
Şekil 3: Neoklasik Realizmde Karar Alma Süreci ve Değişkenler..... 47
Şekil 4: Karar Birimi, Dinamikler 91
Şekil 5: Karar Alma ve Değişim Süreci Modellemesi..... 118
Şekil 6: Türkiye'de Yıllara Göre Enflasyon Oranları..... 205
Şekil 7: Türkiye'de Yıllara Göre İşsizlik Oranları 206
Şekil 8: Türkiye'de Yıllara Göre GSYH Büyüme Oranları..... 208
Şekil 9: Türkiye'de Yıllara Göre Özelleştirme Dağılımı..... 211
Şekil 10: Yıllara Göre Türkiye'de Terör Eylemleri..... 221
Şekil 11: Parti ve Yıl Bazında Türkiye'de AB Üyeliğini Destekleme 330
Şekil 12: AB'nin Türkiye'ye Yaklaşımına İlişkin Türk Kamuoyu Algısı..... 331

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BM	:	Birleşmiş Milletler
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DYP	:	Doğru Yol Partisi
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
KRY	:	Kıbrıs Rum Yönetimi
LTA	:	Leadership Trait Analysis
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	:	North Atlantic Treaty Organisation
RP	:	Refah Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	:	Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
VICS	:	Verbs in Context System

1. GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde devletler temel aktör konumunu hala büyük ölçüde korumaktadır. Sistemdeki diğer otonom aktörlerle ilişkilerini yürütürkenki davranışlarını devletin dış politika çıktıları olarak kabul edersek aslında dış politika davranışlarının dinamik bir niteliği bünyesinde barındırmış olduğu da söylenebilir. Bu dinamik niteliği uygulamada analiz açısından bir dış politika davranışının diyalektik açıdan herhangi bir değişim[1] ve/ya sürekliliği yansıtıp yansıtmadığı sorusuna da açıklık getirmeyi gerektirir.

Bir başka deyişle bir devletin dış politikasındaki değişim/süreklilik temel olarak iki açıdan ele alınabilir. Eğer bir değişim ve/ya süreklilikten söz edilecek ise bu değişim/süreklilik ya aynı siyasal karar biriminin iktidarı döneminde gerçekleşmektedir veya birbirinin izleyen farklı siyasal karar birimlerinin hükümetleri döneminde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla diğer faktörler verili kabul edildiğinde değişim/dönüşüm aynı hükümet döneminde gerçekleşebileceği gibi birbiri ardılı olan hükümetler döneminde de gerçekleşebilir.

Bu bağlamda analizi daha da geliştirsek ister aynı ister birbirinin ardılı hükümetler döneminde gerçekleşmiş olsun analiz sorusunun [sorularının] tanımlanması analizin çerçevesini belirleyecektir. Bu bağlamda eğer bir devletin [otonom aktörün] dış politikasında değişim/süreklilikten söz edeceksek aşağıdaki temel sorulara açıklayıcı ve inandırıcı cevaplar üretmek gerekir; buna göre dış politikada:

- hangi aktörler / faktörler değişime yol açtı/sebep oldu/etkiledi, [değişimin kaynağı]

[1] Bu çalışmada değişim: "Bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü olarak" anlaşılmaktadır. Değişim ile ilintili bir başka terim ise "dönüşüm" kavramıdır. Dönüşümün TDK'daki tanımı: "Olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap, transformasyon" olarak belirtilmiştir. "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", https://sozluk.gov.tr [12.12.2019]. Yani dönüşüm birbiriyle bağlantılı değişimlerin geri dönülmez bir şekilde yeni bir form/şekil oluşturması halidir. Bu kapsamda değişim geri dönülebilir bir süreci betimlerken dönüşüm tamamiyle farklı bir şekile/forma geçip ondan geri gönülemez bir durumu betimler. Bu nedenle bu çalışma dönüşümden ziyade değişim kavramını kullanacaktır.

- değişim nasıl ve hangi düzeyde gerçekleşti [değişimin düzeyi].

Yukarıdaki temel sorulara ekleyeceğimiz bir diğer soru ise değişimin bir talep veya zorlama ile gerçekleşip gerçeklemediğidir. Bu sorulara analitik bir cevap verebilmek için bir dış politika çıktısının değişkenlerine/parçalarına/süreçlerine ayrılarak analiz edilmesi gerekir. Bu açıdan dış politika kararlarını en iyi gözlemeyebileceğimiz somut gündem konularını hedefine alan kararlara, kriz ve kriz dışı durumlardaki dış politika kararlarına bakmak faydalı olacaktır. Bu açıdan uluslararası ilişkilerde dış politika kararlarına ve karar alma süreçlerine açıklayıcı bir çerçeve sunma iddiasında olan Neoklasik Realizmden yararlanılacaktır. Neoklasik Realizm bir dış politika kararını bağımlı değişken olarak kabul ederken bu kararın [dolayısıyla kararda bir değişimden söz edilecekse dış politika değişikliğinin] uluslararası sistemdeki kısıtlar ve karar alma biriminin yanı sıra devletin yapısal kısıtlarının da dikkate alınmasıyla açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla devletlerin uluslararası sistemde sınırlı bir etki yaratabilmiş olduğunu var sayarsak sistemik değişikliklerin dış politika kararları üzerindeki etkisini görece bağımsız değişken olarak kabul ederek analiz çerçevesini oluşturmak mümkündür. Bu açıdan Neoklasik Realizmin asıl özgün tarafının sistemik değişkenler/yapısal özelliklerin yanı sıra devletin yapısal özelliklerine ve siyasal karar alıcının özelliklerine/yeteneklerine de rol biçmiş olmasıdır. Dış politika kararları mevcut seçenekler içerisinde olası en fazla yararı sağladığına inanılan karar siyasal karar alıcının psikolojik niteliklerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu durum özellikle aynı [farklı] siyasal karar alıcının farklı sistemik koşullarda aynı konudaki kararını nasıl ve neden değiştirmiş olacağına dair analizi yapmamızı da kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada değişim-dönüşüm-süreklilik kavramları tartışılarak 2000'li yıllarda özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti, AKP) hükümetleri öncesi döneme bakılarak Türk dış politikasında bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı (eğer varsa) değişimin hangi alanlarda gerçekleştiği ya da değişimi de bünyesinde barındıran bir sürekliliğin mi devam ettiği incelenecektir.

AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin dış politikasında [bu hükümetler tarafından] iddia edildiği gibi bir değişim söz konusu ise bu değişim hangi alanlarda gerçekleştiği ve hangi faktörlerden etkilenmiş olduğu araştırmamızın temel

sorusudur.[2] Tüm bunlarla birlikte AK Parti'nin hem değişim talebi hem de süreklilik iddiası bulunmaktadır. Gerek değişim talebinin gerekse süreklilik iddialarının hangi alanlarda olduğu bu çalışmanın inceleyeceği diğer konular olacaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin 2000'li yıllardaki dış politikasında bir değişim var mıdır? sorusu bu çalışmanın ana ekseninde bulunmaktadır. Bu değişimin kaynağı/nedenleri ve değişimin düzeyi/boyutu ikincil olarak araştırılacaktır. Dış politikada değişim taleplerini dillendiren hükümet bunun gerekçesi olarak önceki dönem hükümetlerinin öncelik ve yöntemlerinin "yetersiz/pasif" olduğunu ileri sürmüştür.[3] Dolayısıyla Türkiye'nin çıkarlarını yeterince temsil etmediği düşünülerek ilke, araç ve yöntemlerde dönüşüm olması gerektiği savunulmuştur. Bu bağlamda kurum (Dışişleri Bakanlığı vs) ve bürokraside dönüşümün kaçınılmaz olduğu karar birimi tarafından sürekli olarak ifade edilmiştir.[4] Bu dönüşümün altyapısını ise Davutoğlu parametreleri oluşturmaktadır.[5] Dolayısıyla değişimin sadece sistemsel faktörlerden kaynaklanmadığı içeriden [karar yapısı ve birimi] de talep edilmiş olduğu söylenebilir.

---

[2] Örneğin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Ahmet Davutoğlu yapmış olduğu konuşmada aşağıdaki ifadelere yer vermiştir: "…Türkiye tarihinde yukarıda da ifade edildiği gibi bugüne kadar üç büyük restorasyon yaşanmıştır; birincisi Tanzimat, ikincisi Cumhuriyet, üçüncüsü demokrasi ve çok partili sisteme geçiş. Her üç restorasyon da doğru zamanda, doğru şekilde atılmış adımlardır. Her bir restorasyonu Türkiye'nin küresel sistemin dönüşümüne intibak çabası olarak ele almak gerekmektedir. (….) Bugün ise içinde olduğumuz geçiş dönemi uluslararası sistemde yeni bir düzenin kurulma evresidir. Türkiye'nin sözkonusu geçiş döneminde yaşamakta olduğu restorasyon süreci ise bu anlamda dördüncü restorasyonu temsil etmektedir. Türkiye'nin günümüzde devam eden restorasyonunun üç temel ayağı vardır. Bunlar iç siyaset, ekonomi ve dış politika alanlarından oluşmaktadır." Ahmet Davutoğlu, "Türkiye'nin Restorasyonu: Güçlü Demokrasi, Dinamik Ekonomi, Etkin Diplomasi", **SAM Vision Papers**, s.7 (2014): 3-13.

[3] Türkiye'nin dış politikası tarihsel süreçte pasif, reaktif ve düşük profilli bir eğilim izlediği, dış politikada risk almayan bu nedenle dış politikada özne konumundan ziyade nesne konumuna sahip olduğu gibi analizler ile geleneksel Türk dış politikası eleştirilmiştir. Bununla beraber AK Parti ile birlikte Türkiye'nin pasif dış politika gömleğini üzerinden çıkardığına ve fasit daireden çıktığına dair yorumlar yapılmış, Türkiye dış politikasının Batıcılık, realizm ve pasiflik nedeniyle hep reaksiyoner olduğu, Türkiye ancak muhataplar adım attıktan sonra ne yapacağına karar veren, yani ötekileri takip eden bir ülke konumunda olduğu gibi eleştiriler sürekli olarak dillendirilmiştir. Detaylar için bkz: Davut Ateş, "Türk Dış Politikasında On Yılda Neler Değişti, Neden Değişti?", https://www.orsam.org.tr/tr/turk-dis-politikasinda-on-yilda-neler-degisti-neden-degisti/ [12.12.2019]. Talip Küçükcan, "Yeni Türkiye'nin Dış Politika Dinamizmi", **Sabah**, 06.08.2011, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/kucukcan/2011/08/06/yeni-turkiyenin-dis-politika-dinamizmi [12.12.2019].

[4] "Partimiz, dış politikada karar verme ve uygulama sürecinin, sadece bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu tür kararlara parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye'nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanmaktadır." "Parti Programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.12.2019].

[5] Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin dış politikasındaki yenileşme için 6 temel faktör önermektedir. "…Dış politikamızın altı temel ilkeye dayandırılmasını önerdim: güvenlik ve özgürlük arasında dengesi, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu bir dış politika, pro-aktif bir bölgesel politika, yepyeni bir

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Putnam ulusal ve uluslararası siyasetin etkileşimini "iki-düzeyli oyun" kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Birbirinden farklı gibi görünen iki alanın aslında karmaşık ve birbirini şekillendiren bir ilişkisi olduğunu ifade etmektedir:

> "Ulusal düzeyde gruplar hükümeti baskılayarak kendi çıkarlarını yansıtan politikaların gerçekleşmesini isterken siyasi karar alıcılar ise bu gruplar arasında bir koalisyon inşaa ederek iktidarda kalmaya çalışmaktadır. Uluslararası düzeyde ise ulusal hükümetler iç talep/baskıları memnun/hoşnut etmeye çalışırken dış gelişmelerden kaynaklı ve çıkarlarına ters olan gelişmeleri en aza indirgemeye çalışmaktadır. İki düzeydeki oyunların kesiştiği nokta uluslararası politikada varılan uzlaşmaların ulusal meclislerde onaylanmasıdır. Onay sürecinde daha önce kurulmuş koalisyonlar korunabilir ya da bu koalisyonların bozulması, uluslararası uzlaşmanın bozulmasına da yol açabilir."[6]

Hagan da liderlerin hem ulusal hem de uluslararası siyasi sistem kısıt ve baskıları ile başa çıkması gerektiğini iddia etmiştir.[7] Dolayısıyla dış politikada değişimi incelerken ulusal faktörlerin hesaba katılması giderek yaygın bir kanaat olarak yerleşmektedir. Benzer bir şekilde Sönmezoğlu da son dönemde iç-dış politika ayrımının giderek belirsizleştiğini bunun en önemli nedeni olarak ise iletişim teknolojisinin artan etkisini göstermektedir. Teknoloji ve iletişim araçlarındaki dönüşüm toplumlar arası etkileşimi daha kolay kılmış, dış politika sayılabilecek bir olay diğer ülke kamuoylarının kolayca izleyebildiği haliyle ilgilendiği bir hale gelmiştir. Diğer yandan dış politikayı etkileyen faktörlerin hangisinin daha önemli olduğu bir diğer tartışma konusudur. Sözmezoğlu dış politikayı etkileyen faktörler arasında genellikle dış faktörlerin mi yoksa iç faktörlerin mi daha birincil rol oynadığı ifadesindeki "daha" kelimesi, tek belirleyici olmasından ziyade oransal dağılımın yüzdesi gibi düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir.[8] Son olarak ise Sönmezoğlu karar biriminin aldıkları dış politika kararlarını kamuoyuna sunarken bunları genellikle

---

diplomatik tarz ve ritmik diplomasi." Ahmet Davutoğlu, "Zero Problems in a New Era", **Foreign Policy**, 21.03.2013, http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa [12.12.2019].

[6] Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games", **International Organization**, c.42, s.3 (1988): 434.

[7] Joe D. Hagan, "Domestic Political Explanations in the Analysis of Foreign Policy", **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**, ed. Laura Neack, Jeanne A. K. Hey, Patrick Jude Haney (New Jersey: Prentice Hall, 1995): 121-122.

[8] Faruk Sönmezoğlu klasik güç dengesi ve iki kutuplu uluslararası sistemde orta ya da alt/orta kapasiteye sahip bir ülkenin dış politika yapımında dışsal faktörlerin daha belirleyici olduğu savunmaktadır. Sönmezoğlu bu orantısal kısmı bir ülkenin birçok konuyu kapsayan tüm dış politikasına ilişkin bir genel muhasebe olarak ele alınabileceği gibi, dış politikanın kapsadığı konudan konuya göre farklılaşan bir alt düzlemde de ele alınabileceğini ifade etmektedir. Faruk Sönmezoğlu, **Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması**, (İstanbul: Der Yayınları, 2019), 4-8.

kendi ülkelerinin iç gereklilikleri ile açıklama eğiliminde olduğunu varsaymaktadır, bu yönüyle karar alıcılar dış etkenlerden söz etmeyi tercih etmemektedirler.[9]

Özetle dış politikada değişimi incelerken ulusal faktörler ile birlikte uluslararası faktörlerin de detaylı ve kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bir diğerinin analize katılmaması incelenen dış politika değişimini eksik kılmaktadır. Bununla birlikte literatürdeki dış politika değişimleri ile ilgili bazı çalışmalar uluslararası nedenleri öncülerken, diğerleri ulusal faktörleri önemsemiştir. Son dönem çalışmalar ise eklektik modelleme yoluyla her iki unsuru analize dahil edebilmişlerdir. Ancak dış politikada değişimin nedenleri en temelde zamana ve konuya göre farklılık gösterebilir. Bu aşamada hangi faktör ne kadar etkin bunu ölçmek oldukça zor bir görev olmaktadır. Bu bağlamda değişimin sürekliliği veya geçerliliğinden ziyade asıl analiz edilecek konu dış politikada değişimin kendisidir.

Türkiye'nin dış politikasında değişime ilişkin bir süreçssel analiz bu çalışmanın kapsamı açısından oldukça geniş bir girişim olacaktır. Bu nedenle araştırmada tarihsel bir kısıtlamaya gitmek gerekmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikasının süreçsel analizinde 2000'li yıllar esas alınmaktadır. Bu tarihsel kısıtlamada şüphesiz 2000'li yıllarda meydana gelen uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeydeki değişimlerin büyük etkisi bulunmaktadır. Bu da kaçınılmaz olarak araştırmada 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen AK Parti hükümetleri dönemindeki dış politikaya odaklanmayı zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte değişime ilişkin analizler yapılırken 2002 öncesi Türk dış politikasının temel unsurları vurgulanarak bir arka plan oluşturulması gerekliliği kaçınılmazdır.

Son dönem dış politikasının seçilmesinde önemli nedenler bulunmaktadır; öncelikle Kasım 2002 genel seçimlerinden günümüze AK Parti Türkiye'de kesintisiz bir çoğunluk hükümeti profili sergilemektedir. Ayrıca kısa süreler dışarıda bırakılırsa (Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu ve Binali Yıldırım'ın başbakanlık dönemleri) lider değişmemiş, Recep Tayyip Erdoğan olmuştur.

Tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla tartışacağımız gibi AK Parti hükümetleri ilk döneminden itibaren geleneksel Türk dış politikasının öncelikleri, ilkeleri, karar alma süreçleri, araç ve yöntemlerinde bir revizyon/reform hedeflemiştir.

---

[9] Bu kapsamda liderler kararların nedeni olarak "ülke insanının ihtiyacı", "ülke çıkarları gereği", "halka verilen sözün yerine getirilmesi" gibi iç unsurları ön plana çıkarmaktadırlar. **age**, 8.

Bu süreçte bölgesel-uluslararası sistemsel değişiklikler de Türkiye'nin dış politika davranışını/tercihlerini etkilemiştir. 11 Eylül 2001 saldırıları, 2003 ABD'nin Irak'ı işgali, 2010 sonrası Ortadoğu'daki Arap Baharı ve Suriye iç savaşı Türk dış politikasını önemli ölçüde etkileyen uluslararası/bölgesel unsurlardır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, AK Parti dönemi olarak adlandırılan 2000'li yıllarda Türkiye'nin dış politikasındaki değişimi tek bir parametre ile açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu değişime yol açan, değişimi gerekli kılan faktörler Türkiye'nin ulusal dinamikleri olduğu kadar uluslararası sistemsel dinamikler de etkindir. Dolayısıyla Neoklasik Realizm perspektifinden bakıldığında hem sistemik bağımsız değişkenler hem de Türkiye'nin ulusal yapı özellikleri 2000'li yıllardaki dış politika değişiminde belirgin ölçüde etkili olmuştur. Bu kapsamda herhangi bir hükümet iktidar olma sürecinde ya da iktidar döneminde dış politikasında köklü/esastan değişiklik yapacağını ileri sürse de bu değişim ancak ulusal/uluslararası kısıtların çizdiği sınırlar içerisinde mümkündür.

Çalışmanın araştırma soruları, Türk dış politikasında meydana gelen değişimde birçok faktörün etkili olduğu analizinden yola çıkılarak şu şekilde oluşturulmuştur:

- Türkiye'nin dış politikasında 2000'li yıllarda bir değişim var mıdır? Bu değişim Türkiye'nin dış politika önceliklerine nasıl yansımıştır?
- Türkiye'nin dış politika araç ve yöntemlerinde bir farklılık var mıdır? Dolayısıyla Türkiye'nin dış politika karar alma süreçlerinde bir değişim yaşanmış mıdır?
- Siyasal karar birimi 2000'li yıllarda dış politika karar alma sürecinde ne ölçüde, nasıl bir role/etkiye sahiptir?
- Alternatif bir güvenlik söylemi geliştirilmiş midir? Tehdit algılarında bir değişim yaşanmış mıdır? Değişen güvenlik ve çıkar algısında ulusal, bölgesel ve sistemik faktörlerin rolü nedir?

Bu çalışmada sınanacak hipotezler ise sırasıyla şunlardır;

- Dış politikada köklü değişiklik yapacağını ileri süren siyasal karar alıcı uluslararası sistemsel kısıtlar ile ulusal kısıtları kendi öncelikleri ile uyumlu hale getirmek zorundadır.
    - Değişiklik ancak bu üç parametrenin tüm koşulları sağlaması/uyumlulaştırması durumunda gerçekleşir.

- Bir ülkenin dış politikasında değişikliğin gerçekleş[tiril]mesi o ülkenin uluslararası sistemde otonom davranabilme kapasitesi ile sınırlıdır.
- Siyasal karar biriminin inanç sistemi, bilişsel faktörler ve kendine has özellikler neticesinde anlama ve kavrama durumu uluslararası sistemi anlamlandırmada ve dış politika tercihlerinde değişikliğe neden olabilir.
- Değişimde tek başına siyasal karar biriminin girişimi yeterli değildir, taleplerin kamuoyunda karşılığı olması, gerekli siyasi kurumları yönlendirebilmesi, yürütme ve yasamanın desteğini alması gerekir.
- Demokratik rejimlerde hükümetin parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurması dış politikada değişiklikleri gerçekleştirmesini kolaylaştırır.
    - 2002 sonrasında Türkiye'nin dış politika önceliklerinin belirlenmesinde ve uygulanan dış politikada Recep Tayyip Erdoğan baskın karar birimidir.
    - Hükümetlerin dış politika program-hedef değişikliğini gerçekleştirilmesi aktörün [Türkiye] materyal güç kapasitesindeki sınırlılıkları ile doğru orantılıdır.
    - 18 yıllık kesintisiz bir hükümet dönemine rağmen dış politikadaki değişim hedeflendiği gibi gerçekleşmemiştir.

Literatüre bakıldığında ise gerek önde gelen AK Parti kadroları –bu bağlamda Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu- hakkında gerekse parti olarak AK Parti ile ilgili çok sayıda inceleme görülmektedir. Genellikle betimleyici karaktere sahip Türk dış politikası çalışmaları, sağlıklı bir dış politika analizinden yoksun bulunmaktadır. Bu döneme dair dış politika özelinde analitik ve tematik düzeyde AK Parti'yi inceleyen akademik kitaplarıyla Baskın Oran,[10] Faruk Sönmezoğlu[11], Gencer

[10] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt 3: 2001-2012 Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

[11] Faruk Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası, 1991-2015**, (İstanbul: Der Yayınları, 2016).

Özcan[12] ve Evren Balta[13], Helin Sarı Ertem[14] ve Özden Zeynep Oktav[15], Mustafa Aydın[16], Ömer Göksel İşyar[17], Fuat Keyman[18], Ziya Öniş[19], Mitat Çelikpala ve Emre Erşen[20], Çağrı Erhan[21] gibi akademisyenler ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan Murat Yetkin[22], Tolga Tanış[23], Soli Özel, Altan Öymen gibi gazeteci yazarların yanında Onur Öymen[24], Hasan Köni ve Bilal Şimşir[25] gibi diplomat yazarların eserleri ve köşe yazıları bu yönüyle okumaya değerdir. Diğer yandan eleştirel olarak bakan çalışmalar literatürün zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında İlhan Uzgel, Bülent Şener, Behlül Özkan, Juliet Kaarbo ve Barış Kesgin'in eleştirel çalışmaları bize farklı açılardan bakabilme fırsatı sunmaktadır. Ancak diğer yandan birçok yazar ya da düşünce kuruluşunun yayınları değer yargısı yüklü ve nesnelliği sorunlu olduğundan ötürü gözardı edilmiştir. Hükümet uygulamalarını meşrulaştırma

---

[12] Gencer Özcan, "If the Crisis is What We Make of It: Turkey and the Uprising Syria", **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions**, ed. Fuat Aksu, Helin Sarı Ertem (Cambridge Scholars Publishing, 2017)

[13] Gencer Özcan, Evren Balta, **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

[14] Helin Sarı Ertem, "Reflections of Beliefs and Worldviews of the Turkish Ruling Elite on the Syria Crisis", **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions**, ed. Fuat Aksu, Helin Sarı Ertem (Cambridge Scholars Publishing, 2017)

[15] Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015).

[16] Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During the Cold War", **Middle Eastern Studies**, c.36, s.1 (2000). Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", **Middle Eastern Studies**, c. 3., s.2 (2003).

[17] Ömer Göksel İşyar, **Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler**, (Bursa: Dora Yayıncılık, 2017).

[18] Fuat Keyman, Şebnem Gümüşçü, **Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey, Hegemony Through Transformation,** (UK: Palgrave Macmillan, 2014).

[19] Fuat Keyman, Ziya Öniş Turkish, **Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations**, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007).

[20] Mitat Çelikpala, Emre Erşen, "Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?", **Perceptions**, c.23, s.2 (2018):72-92. Mitat Çelikpala, Emre Erşen, "Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia", **Energy Policy**, s.128 (2019): 584-592.

[21] Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri,** (İstanbul: İmge Kitapevi, 2015). Çağrı Erhan, **Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunları**, (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2010).

[22] Haber, Analiz. https://yetkinreport.com/blog/

[23] Tolga Tanış, **Potus ve Beyefendi, 2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi,** (İstanbul: Doğan Kitap, 2015).

[24] Onur Öymen, **Silahsız Savaş Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011). Onur Öymen, **Uçurumun Kenarında Dış Politika Eleştiriler, Yorumlar, Uyarılar**..., (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017).

[25] Bilal N. Şimşir, **AB, AKP ve Kıbrıs,** (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2004).

amacından öteye gidememeyen yayınlar incelenmeye değer görülmemiştir. Bu nedenle de dış politikayı doğru bir şekilde anlamak ya da anlamlandırmak kolay görünmemektedir. Birkaç örnek dışında Türkiye'nin son dönem dış politika davranışını bu çalışmanın yapacağı şekilde bütüncül bakan çalışmalara literatürde pek rastlanmamaktadır. Özellikle değişim bağlamında sistemik ve iç kısıtları, lideri birarada değerlendiren [Neoklasik Realizm] perspektifte analizlerin sayısı yok denecek azdır.[26] Bu açıdan kısmen Ahmet K. Han'ın yapmış olduğu çalışma alandaki ilk örnekler arasında sayılabilir.

Mevcut literatür ve akademik çalışmalar dikkate alındığında bu çalışma AK Parti Hükümetleri dönemindeki Türk dış politikasının tarihsel arka planını ortaya koyarken kavramsal-kuramsal çerçeveyi de beraberinde tartışarak alana mütevazi bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Yöntem: Son dönem Türk dış politikasındaki değişimi açıklamayı hedefleyen bu çalışma, neoklasik realizmin bize sunmuş olduğu ulusal faktörleri analize dahil edecektir. Bu kapsamda lider ve algısı, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar detaylandırılarak son dönem özellikleri ile anlatılacaktır. Tüm bu unsurların dolaylı ya da doğrudan dış politikaya yansıdığı gerçeği ile hareket ettiğimizde karmaşık/kompleks bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma lider gibi göz önünde olan bir aktörün bütün dış politikayı etkilediği varsayımını kabul etmemekte, diğer unsurları da önemseyerek dış politika davranışını açıklama amacı taşımaktadır. Diğer yandan Hermann'ın dış politika değişimi ile ilgili modellemesi ise değişimin kaynağı ve düzeyi ile ilgili oldukça faydalı veriler/girdiler vermektedir. Bu kapsamda değişimin nedeninin "lider/bürokrasi/içerde yeniden yapılanma ya da dış şoklar" olarak gören Hermann'ın değişim düzeyi için kullandığı uyarlama/program/hedef/ eksen değişimi meydana gelen değişimi somut bir şekilde ölçebilmeyi de mümkün hale getirebilmektedir. Bu analizler çerçevesinde önceki dönemlerle AK Parti

[26] Ahmet K. Han, "Paradise Lost: A Neoclassical Realist Analysis of Turkish Foreign Policy and the Case of Turkish-Syrian Relations", **Turkey-Syria Relations-Between Enmity and Amity**, ed. Raymond Hinnebusch, Özlem Tür, (Farnham: Ashgate, 2013). Nuri Yeşilyurt, "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy towards the Middle East during the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective", **All Azimuth**, c.6, s.2 (2017). Özgür Özdamar, Balkan Devlen, "System, the Individual, and Survival: A Neoclassical, Realist Approach to Turkish Foreign Policy in the Middle, East after the Arab Uprisings", **Fear and Uncertainty in Europe: A Return to Realism?**, (New York: Palgrave MacMillan, 2018). Şevket Ovalı, İlkim Özdikmenli, "Ideologies and the Western Question in Turkish Foreign Policy: A Neo-classical Realist Perspective", **All Azimuth,** c.9, s.1, (2019).

dönemleri arasındaki değişim-süreklilik analiz edilirken pratik-güncel dış politika kriz ve kriz dışı kararlarından yararlanılacaktır. AK Parti hükümetleri öncesi dönemde Türk dış politikasının gündeminde yer alan konular ile AK Parti dönemindeki gündemin ne ölçüde farklılaştığı, bu bağlamda söylem-siyasa açısından bir değişimin var olup olmadığı saptanmaya çalışılacaktır. Tüm bu bileşenleri sentezleyerek oluşturulan dış politika davranış modeli ve değişimin ölçme daha objektif sonuçlara götürecektir.

Bu tez dört bölümden oluşmaktadır; birinci bölüm olan girişte araştırma soruları, kullanılacak hipotezler, bunları analiz ederken kullanılan teorik kavram kuram ve yönteme dair genel bilgiler bulunmaktadır.

İkinci bölümde araştırmanın zemine oturduğu kavram-kuram-analiz ilişkisi detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu kapsamda dış politika teorisi olarak uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan neoklasik realizm ve gelişimi, argümanlarına değinildikten sonra dış politika, kararlaştırma ve aktörlerin tanımları yapılacaktır. Bu kapsamda dış politikanın oluştuğu rejim, hükümet tiplerinin tanımı yapılarak, örnek ülkeler verilecektir. Dış politikada liderin önemli olduğu iddiasını savunan bu çalışma lideri inceleyen operayonel kod ve lider özellikleri analizi hakkında bilgi verecektir. Sonrasında ise dış politikada değişimi inceleyen Hermann modeli çerçevesinde değişimin nedenleri ve düzeyleri ile ilgili teorik bilgiler sunulacaktır.

Üçüncü bölüm son dönem Türk dış politikasının uluslararası sistem içindeki konumuna değinildikten sonra, Türk dış politikasında kararlaştırma, kararlaştırma zeminini sağlayan anayasal-bürokratik mekanizmalar ve kararlaştırmada önemli olan Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Kurulu, Milli İstihbarat Teşkilatı gibi aktörlerin etkisi ele alınacaktır. Bununla birlikte özellikle son dönemde ortaya çıkan ya da dış politikada daha işlevsel hale gelen Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar da incelenecektir. Lider, yeniden yapılandırılmak istenen stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri de ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Bu kapsamda dış politika gündemi olarak belirlenen somut vakalar üzerinden dış politika değişimi ölçülecektir. AB, Kıbrıs, ABD, Rusya, İsrail, Suriye ve Kuzey Irak olarak belirlenen ülkeler+(bölge) üzerinden dış politikada etkin olan aktörler ve eğer bir değişim varsa bunun düzeyi analiz edilecektir. Girişte sunulan hipotezlerin sınanacağı ve araştıma sorularına cevap aranacağı bu bölümde son dönem Türk dış politikasının anayasal-

hukuki zemini, aktörleri, dış politikanın toplumdaki karşılığı ile ilgili detaylı bilgiler verilecektir.

Hipotezlerin doğrulandığı son bölümde ise, bağımsız değişkenler, ara değişkenler kararlaştırma ile birlikte somut olaylar üzerinden yeniden tartışılmıştır. İç-dış politika etkileşiminin net bir şekilde görüldüğü ve ulusal/bölgesel düzeydeki gelişmelerin dış politikayı ne düzeyde şekillendirdiği üzerinde durulmuştur.

2. KURAMSAL-KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kuram-Kavram-Analiz İlişkisi

AK Parti dönemi dış politikasının inceleneceği bu çalışma, teorik çerçeve olarak neoklasik realizmin temel yöntem ve kavramlarını kullanacaktır. Türk dış politikasında iddia edildiği gibi bir değişimin olup olmadığını, eğer değişim var ise bu değişimin hangi düzeyde olduğunu ve nedenlerini analiz etmek için ise Hermann'ın değişim modeli kullanılacaktır. Uluslararası ilişkiler teorileri genel olarak büyük devletlerin davranışlarını incelemektedir. Küçük veya orta ölçekteki devletlerin sisteme herhangi bir katkı yaptığı düşünülmediğinden özellikle araştırma dışı bırakılmaktadır. Ancak büyük sistemik değişimler sonrasında büyük devletler kadar olmasa da küçük veya orta büyüklükteki devletlerin de uluslararası yapıya etki ettiği görülmektedir. Bu karşılıklı etkileşimi açıklamakta yetersiz kalan teoriler zamanla yerini güncel, orta yol teorilere teorilere bırakmışlardır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde dış politika teorisi olarak tanımlanan neoklasik realizm, süper güçlerin yanı sıra bölgesel ve küçük devletler, gelişmekte olan devletler ya da bölünmüş, savaşan veya başarısız devletler gibi farklı kategorilerdeki devletleri de incelemektedir.[27] Neoklasik realistler "doğru" analiz yapabilmek için içsel ve dışsal değişkenleri de analize dahil ederek dış politika kararlaştırmada sistemik faktörler ile birlikte etken olan ulusal/bireysel faktörlerin de dış politika davranışlarındaki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadırlar. Bu yönüyle tüm bu unsurlara analizinde yer veren neoklasik realizm orta büyüklükte olan Türkiye'nin dış politikası ve iddia edilen değişimi anlama ve açıklamada önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın bu kısmında neoklasik realizm teorik olarak incelenecek, dış politika, devlet ve uluslararası siyaset düzleminde neoklasik realizmin geliştirmeye çalıştığı kavram, hipotez ve temel argümanlar ayrıntılı olarak verildikten sonra, karşılaşılan problemler ve teorinin sınırlılıkları tartışılacaktır. Bu çalışma Türkiye'nin dış politika

[27] Steven E. Lobell, "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (New York: Cambridge University Press, 2009): 43.

davranışını analiz ederek neoklasik realizmin gelişmesine somut dış politika örneği üzerinden katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Tüm bunlarla birlikte realist teori içerisindeki gelişimi ve diğer realist teoriler ile olan ilişkileri de verilerek bu çalışma için neden neoklasik realizmin daha açıklayıcı olduğu vurgulanacaktır. Devletin içinde yer aldığı uluslararası sistemik yapının [bağımsız değişken] özellikleri çerçevesinde ulusal yapıyı temsil eden devlet ve devletin dış politika ile ilgili birimleri [müdahil değişken] analiz edilecek, dış politika yapımında liderin rolünün niteliği göz önünde bulundurularak orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin dış politika davranışı [bağımlı değişken] incelenecektir. Bu kapsamda Türkiye için kullanılan orta büyüklükte devlet (OBD) kavramına açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Schweller, orta büyüklükte devleti (OBD) gelişmiş olan büyük devletlerle gelişmemiş küçük devletlerin arasında yer alan devletler olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama aslında doğası gereği objektif kriterler kullanılmadığında [GSMH, nüfus, toprak büyüklüğü, askeri güç gibi] kolaylıkla bir karmaşaya yol açabilecek niteliktedir. Bu durum ise küçük, orta ve büyük güçler arasında bir ayrım yapılırken hangi güç özelliklerine sahip olduklarından daha fazla bunlardan hangilerine sahip olmadıklarına bakılarak bir ayrıma gitmek çoğu kez daha açıklayıcı olabilmektedir. OBD kapasitesine sahip olan ülkelerin çeşitliliğine dikkat çeken Schweller üç gruptan bahsetmektedir;

- Küçük ama gelişmiş ülkeler,
- Orta büyüklükte ama gelişmiş ülkeler
- Büyük ama gelişmekte olan ülkeler.

Daha detaylı tanımlar yapmak gerekirse Schweller bu devletleri [orta ölçekli ülkeleri] çıkarlarını gerçekleştireceği bölgelerde önemli rollere sahip devletler olarak görmektedir. Bölgesel ve küresel güç dengesi, coğrafi konumu, rejimin ideolojik doğası ve liderinin siyasi amaç ve korkuları gibi faktörler neticesinde devletler bölgelerinde kendilerini üç rol ile konumlandırabilir: "Balancer" Dengeleyici; bölgesel sistemdeki istikrarı düzenleyici, "Kingmaker"; kendi faydası için bölgesel büyük güç veya koalisyondaki dengeyi değiştiren ve son olarak "Tertius Gaudens"; iki taraf arasındaki çatışma durumunu kendi avantajına dönüştürmeye çalışan devlet modeli. Schweller'e göre OBD, büyük güçler ile küçük devletler arasında hem kural koyucu hem de kural uygulayıcısı olarak uluslararası ilişkiler disiplininde özel bir yer tutmaktadır. Uluslararası kurumlar aracılığıyla sistemi etkileme gücüne de sahip olan

bu ülkeler, uluslararası çatışma yönetimi ve çözümü yoluyla ve arabuluculuk rolleri ile koalisyon oluşturarak uluslararası düzenin gelişmesine katkıda bulunma gibi rolleri üstlenebilmektedirler. Bu tür devletler gerek girişimcilik yeteneği ve teknik donanım gerekse diplomatik eylemler ile yeterli kaynak ve donanıma sahip olduklarından ötürü yönetme kapasiteleri bulunmaktadır. Bu devletlerin sahip olduğu etik sorumluluk ve birlikte hareket edebilme özelliği, uluslararası düzeni tehdit eden büyük ya da küçük devletlere karşı koyabilme gücünü ortaya çıkarmaktadır. Tüm bunlar ile birlikte Schweller, sahip olduğu coğrafya ve kimliği nedeniyle köprü rolünü üstlenen orta büyüklükteki devlete en iyi örnek olarak Türkiye'yi göstermektedir. Schweller'e göre coğrafi olarak doğu ve batı arasında doğal bir köprü vazifesi gören Türkiye, kimliğindeki İslami ve seküler unsurlar nedeniyle de İslam ve modernite arasında siyasi-fikirsel bir köprü olma özelliği taşımaktadır. [28]

Stefan Schirm, bölgesel güç kavramını belirli bir coğrafi alanda yönlendirici ve başat güç olma iddiasındaki devletler için kullanmıştır. Bunun yanında bu rol ile kendini tanımlayan ülke bölgedeki diğer aktörlerle olan ilişkisinde bu rolünü hissettirebilmelidir. Bu süreçte bazı koşulların sağlanması gerekmektedir; bölgesel aktörün diğer bölge ülkeleri etkileme kapasitesine sahip olması, maddi güç kaynaklarının yanında askeri ve diplomatik/organizasyonel kapasiteye sahip olması gerekmektedir. "Bölgesel güç" iddiasındaki aktörün kendisine biçtiği "rol tanımı" diğer bölge aktörleri tarafından da kabul görmeli ve hatta küresel aktörlerce de bu "rol tanımı" kabul edilmelidir. Maddi ve yumuşak güç unsurlarına dayalı güç projeksiyonu sonuç verebilmelidir. Bölgesel aktör eylemlere öncülük etmelidir.[29]

Flemes de bölgesel güç olmak için gerekli olan şartları şu şekilde sıralamaktadır; bir iddianın olması, maddi ve maddi olmayan kaynaklara sahip olunması, maddi, kurumsal ve söylemsel dış politika araçlarının kullanılması ve diğer ülkeler tarafından bunun kabul edilebilir olması.[30] Benzer şekilde Schoeman da dört unsuru kullanarak bölgesel gücü tanımlamaktadır; a) bölgelerinde öncü ve istikrar sağlayabilecek iç dinamiklere sahip olmak. b) bölgesel güç, isitkrar ve barış sağlayıcı

[28] Randall L. Schweller, "The Concept of Middle Power", Expert Commission on Middle Power Diplomacy, the Center for Strategic and International Studies/CSIS Korea Chair, (2012): 2-5.

[29] Stefan A. Schirm, "Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance", **European Journal of International Relations**, c.16, s.2 (2010): 197-221.

[30] Daniel Flemes, "Conceptualising Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case", **GIGA Working Paper,** s. 53 (2007): 4-11.

roller için istekli olmak c) bölgesel güç olabilecek kapasiteye sahip olabilmek d) diğerler bölge ülkeri tarafından bölgesel güç olarak kabul görmek.[31]

Türkiye'yi orta büyüklükte bir devlet olarak ifade eden Oran bu tanımı aşağıdaki şekilde kurgulamıştır;[32]

> "Uluslararası sisteme etkileri marjinal olan, ama bölgesel politikayı (özellikle, küçük komşularını) etkileyebilen, ama daha önemlisi, büyük devletlerden gelen zorlamalara bir miktar dayanabilen, onlarla zaman zaman pazarlığa girişebilen ve hatta o günkü koşulları iyi değerlendirerek onların kimi davranışlarını belli bir oranda etkileyebilen devlet. Ör. Orta Doğu'da İsrail, İran, Türkiye, bir ölçüde de Mısır gibi."

Oran'a göre "Bölgesel Güç" olarak da adlandırılan ülkenin iki önemli özelliği bulunmaktadır; ekonomik ve askeri-jeostratejik kapasite. Birbirini besleyen bu iki önemli faktör bölgesel güç iddiasındaki bir devlet için sahip olunması gereken niteliklerdir. Bu bağlamda G-20 üyesi olan[33] ve sahip olduğu askeri kapasite yönüyle NATO içerisinde önemli bir konuma sahip olan Türkiye orta büyüklükte bir devlet olarak tanımlanabilir.[34] Coğrafi konum, doğal kaynaklar ve insan potansiyeli gibi diğer unsurlarda Türkiye'nin orta ölçekte bir devlet olduğunu gösteren özellikler olarak sayılmaktadır.[35] Balcı ise Türkiye'nin sahip olduğu maddi kapasitenin kullanımındaki sınırlılıkları nedeniyle Türkiye'yi orta büyüklükteki devlet olarak görmektedir. Buna

---

[31] Maxi Schoeman, "South Africa as an Emerging Middle Power: 1994-2003", **State of the Nation: South Africa 2003–2004**, ed. John Daniel, Adam Habib, Roger Southall (Cape Town: HSRC Press, 2003): 49-67.

[32] Baskın Oran, "Giriş: Türk Dış Politikasının "Teori ve Pratiği", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 29-30. Türkiye özelinde detaylı bölgesel güç analizi için bkz: Emel Parlar Dal, "Conceptualising and Testing the 'Emerging Regional Power' of Turkey in the Shifting International Order", **Third World Quarterly**, c.37, s.8 (2016): 1-24.

[33] Türkiye ekonomisinin 30 yıllık seyrine bakıldığında, ölçeğin büyük artış göstermesine rağmen dünyadaki gelişmelere paralel olarak sıralamadaki yerinde büyük değişim meydana gelmediği görülmektedir. "Türk Ekonomisinin Yeri Sıralamada Çok Değişmiyor", **Hürriyet**, 22.05.2011, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-ekonomisinin-yeri-siralamada-cok-degismiyor-17846827 [14.12.2018]. Son dönem Türkiye'nin dünya sıralaması ile ilgili Eğilmez şu ifadeleri kullanmıştır: "Türkiye, 2001 krizi öncesinde (2000 yılında) dünyada 17'nci sırada yer alıyordu. Kriz sonrası uyguladığı ekonomik programın yarattığı ivmeyle 2014 yılında 16'ncı sıraya yükselmişti. Ne var ki burada kalamadı ve 2017 yılında tekrar 17'nci sıraya, 2018 yılında ise 18'inci sıraya geriledi. Eğer IMF'nin tahminleri gerçekleşirse 2019 yılı sonunda 20'nci sıraya düşeceği anlaşılıyor." Mahfi Eğilmez, "Türkiye Dünyanın Kaçıncı Büyük Ekonomisi?", 11.04.2019, https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/turkiye-dunyann-kacnc-buyuk-ekonomisi.html [12.12.2019].

[34] Türkiye'nin nükleer bir güç olmaması onu NATO içerisindeki diğer askeri güçlerin gerisinde bırakmaktadır. Diğer yandan ABD'den sonra ikinci büyük orduya sahip olan Türkiye'nin sıralaması son dönemde değişmiş 4. sırada yer almıştır. "NATO'nun En Güçlü 10 Ordusu Belli Oldu", **NTV**, 06.03.2019, https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/natonun-en-guclu-10-ordusu-belli-oldu-nato-70-yasinda,PcsCByH2YUe-JBb0HkHbDw/cFD5fLwovkarRHYlCn3v7A [14.12.2019].

[35] Oran, **age**, 30.

göre kendini savunma noktasında bağımsız hareket edememe durumu, doğal kaynaklarının yetersizliği, niteliksiz insan gücü, ordunun teknolojik gelişmeye entegre olmaması, eksik sanayileşme ve iç siyasetteki problemler Türkiye'yi orta büyüklükte bir devlet kategorisi içerisine sokmaktadır.[36]

Tüm bu tanımların sonucunda bölgesinde "bölgesel güç", "merkez ülke", "oyun kurucu ülke" olma iddiasındaki Türkiye'nin sahip olduğu maddi ve yumuşak güç öğeleri bu rolü ne denli gerçekleştirebildiğini göstermektedir. Bunun yanında bölgesel güç olma iddiasının geçerliliği ise bölgedeki diğer aktörlerin bu rolü kabul etmesini gerektirmektedir. Hem uluslararası sistem tarafından etkilenen hem de dış politika çıktıları ile sistemi etkileyen orta büyüklükteki bir devlet olarak Türkiye'nin sahip olduğu tüm bu süreçler çalışmanın ilerleyen aşamalarında daha net bir şekilde örnekler bağlamında tartışılacaktır.

2.2. Neoklasik Realizm, Uluslararası Yapı ve Devlet

1990'ların sonunda yapısal realizmin özellikle de birim düzeyinde analizinin yetersiz kaldığı düşünülerek devlet ve bireylerin de analize dahil edilmesinin gerekli olduğunu savunan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Böylelikle devlet-merkezli olarak adlandırabileceğimiz neoklasik realizm bu süreçte yeniden doğmuştur. Rose 1998'de World Politics'te yayınlanan "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", adlı makalesinde ilk defa neoklasik realizm terimini kullanmıştır.[37] Rose, bu makalesinde Thomas Christensen, Randall Schweller, William Wohlforth ve Fareed Zakaria'nın çalışmalarını incelemiş ve özellikle dış politika davranışını açıklayan yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Çalışmalarını dış politika yönünde oluşturan yukarıda ismi geçen bu realistler grand strateji, güvenlik siyaseti, uluslararası ekonomik politik, ittifak ilişkilerindeki yönelimler ve kriz yönetimi gibi kavramlarla birlikte devletlerin "spesifik" dış politika davranışlarını açıklamayı hedeflemişlerdir. Bu kapsamda Rose, neoklasik realizmi güncellenmiş ve sisteme oturtulmuş klasik realizm ile birlikte iç ve dış etkenleri de kapsayan bir metot olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan neoklasik realistler, neorealizmin sistem düzeyine olan aşırı odaklanmasının önemli tarihi

[36] Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar, (**İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013), 314-315.

[37] Gideon Rose, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**, c. 51, s.1 (1998): 144-172.

olayları ve devletlerin dış ilişkilerindeki farklılığı görememesi ile sonuçlandığını iddia etmektedirler.

Rose'a[38] göre neoklasik realizm realisttir çünkü "bir ülkenin dış politikasının kapsam ve amacı öncelikle onun uluslararası sistemdeki konumu ve sahip olduğu maddi güç kapasitesi tarafından belirlenmektedir." Aynı zamanda neoklasiktir çünkü ifade edilen bu unsurların dış politika üzerindeki etkisi dolaylı ve karmaşıktır çünkü sistem düzeyindeki baskılar birim seviyesindeki ara değişkenler vasıtasıyla aktarılmaktadır. Dolayısıyla neoklasik realizm, devlet ve yapısını, sistemik baskı ve/veya güç dağılımını dış politikaya dönüştüren en önemli faktör olarak görmektedir. Neoklasik realizm sistemin dış politikadaki etkisini önemsemekle birlikte devlet düzeyindeki olay ve algıların dış politika davranışlarını şekillendirdiğini iddia etmektedir:

> "Neoklasik realizm özellikle devletlerin karakteristik özelliklerinin (siyasi ve askeri kurumların harekete geçme kapasitesi, sosyal aktörlerin ve çıkar gruplarının etkisi, devletin toplumdan özerk olma seviyesi, elit veya sosyal uyumun düzeyi gibi) liderlerin uluslararası tehdit ve fırsatları değerlendirmeleri ile gerçekte izledikleri diplomatik, askeri ve dış politika arasında neden, nasıl ve hangi koşullarda [bir] müdahilliğin olduğunu açıklamaya çalışmaktadır."[39]

Neoklasik realizm [iç-dış] yapısal teşvik ve kısıtlar ile devletlerin izlediği diplomatik, askeri ve dış ekonomik politikalar arasında bağlantıyı sağlayan teorik bir yapı ortaya çıkarmıştır. Neoklasik realizm aynı devlet [ler]in zamanla oluşan dış politika varyasyonlarını ya da benzer dış kısıtlara maruz kalan devletlerin sergiledikleri farklı davranışlarını incelemektedir. Aynı zamanda sistemik kısıtlara devletler tarafından verilen siyasi, ekonomik ve askeri yanıtları açıklayan neoklasik realizm bu yanıtların yapısal sonuçlarını açıklama amacı güden teorik gelişme ile literatürde yerini almıştır.[40] Bu teorik gelişme ile birlikte dış politika çalışmalarını inceleyen bir yaklaşımdan ziyade uluslararası politika teorisi olma iddiası bulunmaktadır. Bu yönüyle Ripsman ve diğerlerine göre neoklasik realizm, kısa

---

[38] **age**, 146.

[39] Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy", **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 4.

[40] Neoklasik Realizm üzerine ilkyazında böyle bir iddia yoktu. Bağımsız değişkenler ve müdahil değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmakla beraber uluslararası sistemde yer alan çok sayıda aktörün birbirleriyle olan sistemik ilişkilerinin bütünü arasındaki ilişkileri açıklama iddiası görece daha yenidir. Bu konuda hakkında detaylı bilgi için bkz.; Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, (Oxford University Press, 2016): 1-12.

dönem kriz karar alma süreci, dış politika davranışı, devletlerin belirledikleri grand strateji, bunların sistemsel sonuçları ve en nihayetinde uluslararası sistemin yapısal gelişimini açıklama amacı ile araştırmalarının alanını genişletmişlerdir. Dolayısıyla neoklasik realizmin sadece dış politika teorisi olmaktan ziyade bunun da ötesine geçerek bütüncül ve tutarlı bir uluslararası politika teorisi olma yönünde bir hedefi bulunmaktadır. Uluslararası sistemin dış politikayı etkilediği gerçeğinden yola çıkan neoklasik realistler devletlerin dış politika davranışlarını sistemsel tehdit ve teşvikler sonucunda düzenlediğini kabul etmektedirler. Özellikle süper güçlerin stratejik seçimlerinin hem uluslararası çıktılar hem de uluslararası sistemin kendisini önemli bir şekilde etkilediğini iddia ederek[41] dış politika ve uluslararası politikayı birbirine bağlamışlardır. Dolayısıyla uluslararası sistem, gerek kriz dönemi dış politika ya da genel dış politika davranışı gerekse grand strateji belirlemede hala en önemli faktördür. Ancak tüm bunlarla birlikte ulusal düzeydeki değişkenlerin dış politikayı açıklamaktaki etkisi ve bazı yönleriyle de uluslararası sistemle nedensel bir ilişkiye sahip olması üç aşamalı bir teorinin ortaya çıkmasını sağlamıştır; bağımsız değişken (uluslararası sistemin yapısı), ara değişkenler (ulusal düzlem, yapısal baskıların politikaya dönüşme aşaması, karar verme yapısı içinde bulunan unsurlar) ve bağımlı değişken (dış politika davranışı). Bu yöntem hangi koşulların dış politika kararları ve sistemdeki yapısal değişimleri açıklamakta önemli olduğu, zaman dilimi ve birbirleri ile nasıl etkileşim içerisinde olduğunu anlamak teorik olarak mümkün olabilmektedir. Ve bu teorik çerçevede (uluslararası) yapı ve (ulusal) birim sonuçları üretebilmek için birleşmişlerdir. Bu teorik yapıda neoklasik realizm bağımsız değişkeni (gücün yapısal değişimi) tek/biricik olarak ve öncülerken müdahil değişkenlerde farklılaşma söz konusu olabilmektedir. Sperling'e[42] göre devletlerin doğrudan ve dolaylı maddi

[41] Örnek vermek gerekirse eğer süper bir güç yükselen bir tehdide karşı dengeleme politikası yürütemezse ya da diğer devletleri kışkırtmaya neden olan genişlemeci politikalar izlerse bu politika tercihleri savaşın çıkmasına, yayılmasına ve sonuçlarında görülebilecek süper gücün yenilmesi ya da zayıflaması ile birlikte bu şartlar altında kutupluluk durumunun değişmesi (çok kutululuktan iki kutupluluğa ya da iki kutuptan tek kutuplu düzene geçiş gibi)gibi uluslararası sistemi etkileyecek bir durum sözkonusu olabilir.

[42] James Sperling, "Neoclassical Realism and Alliance Politics", **Theorizing NATO: New perspectives on the Atlantic Alliance,** ed. Mark Webber, Adrian Hyde-Price (London: Routledge, 2016): 61-92. Bu durumda ise her çalışılan vaka için farklı ara değişkenler ortaya çıkmakta ve bu ara değişkenler sistemsel faktörlerin etkinliğinin boyutunu değiştirmektedir. Bu ise tek bir neoklasik realizmden ziyade neoklasik realizmin değişik versiyonlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nicholas Kitchen, "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation", **Review of International Studies**, c.36, s.1 (2010): 119. Bu kapsamda ulusal düzeydeki ideolojinin rolü, devletin kaynak kullanma kapasitesi ve lider algısı gibi farklı müdahil değişkenler

çıkarları, hükümetin kaynakları seferber edebilme kapasitesi, yapısal ve geçici unsurları barındıran ulusal siyasi bağlam, ulusal güvenlik kültürü bunlardan birkaçıdır.

Neoklasik realizm devletin yapısal sınırlamalara tabi olmakla birlikte devletlerin ve/ya liderlerin kendi perspektif ve bilgisi dahilinde her zaman yapısal değişkenlere rasyonel tepkiler veremeyeceğini iddia etmektedir. Örneğin, neorealizmin öngörüsü olan dengeleme davranışı, yetersiz dengeleme ya da aşırı dengeleme gibi devletlerin kabiliyetlerini yansıtmayan ve rasyonel olmayan bir şekilde ortaya çıktığında neoklasik realizm ara değişkenleri analizine dahil ederek bu tür davranışları daha sağlıklı bir şekilde açıklamaktadır. Bu yönüyle devletlerin sahip olduğu ideoloji ve kültür gibi maddi olmayan unsurlar, devletlerin dış politika davranışındaki rasyonel olmayan yönleri anlamlandırmamızda bize yardımcı olmaktadır.[43] Dolayısıyla neoklasik realistler sadece yapısal ve maddi faktörlerin değil fikirsel ve iç siyasi unsurların da dış politika analizlerinde kullanılması gerektiğini iddia etmektedirler; devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin dinamikleri, toplumsal aktör ve çıkar gruplarının dış politika üzerindeki etkisi, siyasi ve askeri kurumların kapasiteleri, ülkenin elitleri arasındaki uyum, devlet adamlarının tehdit ve fırsat algıları, ideoloji bunların birkaçıdır.[44] Dolayısıyla devletlerin dış politika davranışları motivasyonlar, siyasi gelenek ve kimlikler, ulusal kurum ve geçmişin algılarını da kapsayan ulusal siyasi ve karar alma gibi unsurları da içeren birçok faktörden etkilenmektedir.[45] Neoklasik realizm devleti, uluslararası sistemin yapısı ile devletin dış politika davranışı arasında yer alan en önemli etken olarak görmektedir. Yani

kullanılmaktadır. Bu ise Foulon'a göre tek bir neoklasik realizmden ziyade farklı neoklasik realizm modellerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Michael Foulon, "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities", **International Studies Review,** c.17, s.4 (2015): 646. Örnek vermek gerekirse Rose en genel bağlamda lider algısı ve ulusal devlet yapısını ara değişken olarak görmüş, Dueck, Lobell ve Taliaferro devlet-toplum ilişkileri ve ulusal siyasete odaklanarak, çıkarların belirlenmesinde ulusal güvenlik birimini merkeze koymuşlardır. Diğer yandan Schweller ara değişken olarak devlet düzleminde yer alan liderlerin otonomisini sunarken, Sterling-Folker ise kimlik, milliyetçilik ve ideoloji gibi maddi olmayan öğeleri içeren konstruktivist teoriyi analizinde kullanmıştır.

[43] Mehmet Ali Tuğtan, "Güç, Anarşi ve Realizm", **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler,** ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 128.

[44] Eyüp Ersoy, "Realizm", **Uluslararası İlişkiler Teorileri,** ed. Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 179.

[45] Juliet Kaarbo, "A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory", **International Studies Review,** c.17, s.2 (2015): 203.

ulusal siyaset, güç dağılımı ile dış politika davranışı arasında bir ara değişken olarak yer almaktadır.[46]

Klasik realizmde yer alan kompleks devlet-toplum ilişkisi ile neorealizmin uluslararası sistemin kısıtlar ile ilgili temel prensiplerini harmanlayarak teorik modelini ortaya koyan neoklasik realizm bu yönüyle herhangi bir güçte ve büyüklükteki bir devletin dış politikasını daha sağlıklı bir şekilde analiz etme amacı gütmektedir. Bu kapsamda neoklasik realizm, klasik realizm ve neorealizmin güçlü olan iddialarını daha net bir dış politika teorisi oluşturmak için sentezlemiştir. Devlet ile ilgili varsayımlarını klasik realizmden alan neoklasik realizme göre ulusal zorunluluklara karşı daha duyarlı olan devlet bu yönüyle ulusal faktörler ile daha fazla kısıtlanmaktadır. Devletin farklı içsel nitelikleri/yapısı bu yönüyle önemlidir. Zakaria "devletlerin birbirine benzeyen bilardo topu olabileceğini ancak herbirinin hızını, dönmesini ve sıçramasını etkileyen farklı maddeden yapıldığını" iddia etmektedir.[47] Bu kapsamda stratejik hesaplar, siyasal ekonomi ve kararlaştırma gibi devlet düzeyindeki değişkenler dış politika ve grand stratejide değişimlere neden olabilmektedir.[48] Çalışmanın kuramsal çerçevesi olan ve tarihsel süreç içerisinde realist akımın en son versiyonu olan özellikle dış politika teorisi olarak bilinen neoklasik realizmin gelişimi, iddiaları ve diğer realist akımlar ile olan ilişkisi bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.2.1. Klasik Realizm, Neorealizm ve Neoklasik Realizm İlişkisi

Realizm, Marksizm ya da liberalizm gibi ampirik doğrulamaya ya da yanlışlamaya konu olan yekpare bir teori olmayıp felsefi bir duruş özelliği taşımaktadır. Realist teorinin tarihi ve yazımı milattan önce 5. YY'a Thucydides ve Sun Tzu'nun eserlerine kadar uzanmaktadır. Taliaferro ve diğerlerine göre içinde birden fazla versiyonu barındıran realizmin ortak unsurları arasında; insan doğasına ve insan davranışlarının değişimine karşı bakış açısının kötümser/karamsar olması, "tarihin sonu" gibi fikirlerin reddi, "barışçıl uluslararası düzen" e karşı şüpheci

---

[46] Stephen M. Walt, "The Enduring Relevance of the Realist Tradition", **Political Science: The State of the Discipline,** ed. Ira Katznelson, Helen V. Milner (New York, N.Y.; London: W.W. Norton, 2002): 211.

[47] Fareed Zakaria, **From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role**, (Chichester: Princeton University Press, 1998), 9.

[48] Foulun, **age**, 648.

olunması ve son olarak etik ve ahlak gibi kavramların güç ve maddi çıkarın birer ürünü olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Taliaferro ve diğerleri realizmin ana ilke ve varsayımları ile ilgili farklı görüşler bulunduğunu ama kendilerinin üç kategori oluşturduğunu ifade etmektedir; İlk olarak insanlar birey olarak mücadele etmek yerine büyük bir grubun üyesi olarak bağlılıklarını bu gruba sunmakta ve dış düşmanlara karşı güvenliklerini bu şekilde sağlamaktadırlar. Dolayısıyla kabilecilik ya da hizipçilik sosyal ve siyasal hayatın değişmez bir gerçeği olarak realizmin tüm versiyonlarında kendini göstermektedir. İkinci olarak siyaset, genel kıtlık ve belirsizlik durumu altında çıkarlarını sağlamaya çalışan grupların(devletlerin) sürekli mücadele ettikleri bir alandır. Bu kapsamda gruplar hem maddi kapasite hem de prestij, statü gibi sosyal alanlarda var olan olgular için mücadele etmektedirler. Böyle bir ortamda bulunan gruplar diğer bir grubun şu anki veya gelecekteki niyetleri hakkında genel bir belirsizlik durumu ile yüz yüzedir. Ve son olarak güç, grupların asgari düzeyde kendini savunma ya da azami düzeyde evrensel bir hakimiyet kurma hedeflerini gerçekleştirmeleri için en önemli araçtır.[49]

Ersoy da benzer şekilde üç realist akımın uluslararası ilişkilerin temel noktaları diyebileceğimizi bazı konulardaki ortak cevaplar verdiğini iddia etmiştir. Ersoy'a göre uluslararası ilişkilerin doğasının rekabet ve mücadele olması, uluslararası ortamın en temel özelliğinin anarşi olması, temel aktörlerin devletler ve devletlerin öncelikli amacının hayatta kalma istenci ve devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullandığı başlıca aracın güç olduğu hemen hemen tüm realistlerin hemfikir olduğu konulardır. Bu ortak cevapların olmasına rağmen realizmin bu üç versiyonundaki en büyük farklılaşma analiz seviyelerinde görülmektedir.[50] Realist teorinin son versiyonu olan neoklasik realizmin, klasik realizm ve neorealizm ile olan ilişkisine hangi yönleriyle benzeşip hangi yönleriyle farklılaştığına bakmak bizi daha sağlıklı bir analize götürecektir.

Klasik Realizm-Neoklasik Realizm İlişkisi: Realist teorinin kaynağı olan klasik realizm, uluslararası ilişkileri belirleyen en önemli faktörün insanın doğası, niyet ve davranışları olduğunu kabul ederek devletlerin dış politikalarını ve birbirleriyle ilişkilerini inceler. Klasik realistler insan doğasının kötü ve bencil

[49] Taliaferro ve diğ., **age**, 14.

[50] Ersoy, **age**, 161-164.

olduğundan yola çıkarak siyaset ve diplomasiyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle siyasette insanların sürekli kötü davranabileceği durumu, klasik realizmin merkezinde yer almaktadır. Dolayısıyla iç siyasette hiyerarşik düzen nedeniyle dizginlenen bencillik veya kötülük, merkezi bir otoritenin olmadığı anarşik uluslararası sistemde kendini kolayca gösterebilmektedir.[51] Bu bağlamda insan doğasını analizlerinde merkeze koyan klasik realistler, devlet adamlarının rolünü, toplumun etkisini ve devlet gücünün niteliklerini önemsemektedirler.

Klasik realizmin kökenleri Thucydides'in (M.Ö. 460-395) Peloponezya savaşlarını anlattığı yazılarına uzanmakta ve sonrasında Machiavelli (1469-1527), Hobbes (1588-1679), Hamilton (1755-1804), Clausewitz (1780-1831) ve Morgenthau (1904-1980) gibi realistlerin yazımları ile zenginleşmiştir. Anarşik uluslararası sistemi analizlerinde vurgulayan klasik realistler[52] ancak bu yapıyı sistemli bir şekilde değişken olarak kullanmamışlardır. Sonuç olarak klasik realizmin odaklandığı noktalar uluslararası siyasette ulusal gücün kaynakları ve kullanımı ve liderlerin dış politika kararlarını uygularken karşılaştığı sorunlar olarak literatürde yer almıştır.[53] Bu yönüyle ulusal ve uluslararası politika arasındaki farklılıklardan ziyade benzerlikleri üzerine odaklanan klasik realistler, uluslararası politikayı insan doğasından kaynaklı olarak güç mücadelelerinin olduğu bir alan olarak görmekte ve bunun doğal olduğunu iddia etmektedir. Bu mücadele sonucunda güvenliklerini tehlikede hisseden devletler (adamları) güçlerini arttırma yoluna gidecek doğal olarak ortaya çıkan yapı da çatışmacı bir özelliğe sahip olacaktır. Ancak tüm bu analizlere rağmen anarşik olan uluslararası sistemi bir değişken olarak çalışmalarına oturtamayan klasik realizm, tutarlı ve sistemik bir araştırma yöntemi ortaya çıkaramamıştır.[54] Klasik realizm ve neoklasik realizm arasındaki önemli benzerlikler bulunmakla birikte klasik realizm birey, devlet ve sistem düzeylerini net bir şekilde ayırmakta neoklasik realizm ise

[51] Scott Burchill, Andrew Linkater, Richard Devetak, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 57.

[52] Hobbes ilk baskısı 1651'de yapılan Leviathan adlı eserinde insan doğasında bulunan rekabet, güvensizlik ve gurur tutkusu ile düşmanlığın artmasına neden olduğunun iddia etmekte bununla birlikte bu kötü doğadaki insanların anarşi ortamında herkesin herkes ile savaş halini yaşamakta olduğunu iddia etmektedir.

[53] Bu bağlamda realistler devletler arasındaki güç dağılımı, devletlerin karakterleri ve toplumla ilişkisine odaklanmışlardır. Özellikle Morgenthau, Kissinger, Wolfers gibi klasik realistler 16. ve 20. yy. arasındaki Avrupa devletlerinin davranışlarını inceleyerek lider, devlet, ulusal güç ve dış politika ile ilgili teoriler üretmiş ancak uluslararası sistemin kısıtları hakkında çok az şey söylemiştirler.

[54] Taliaferro ve diğ., **age**, 16.

devleti önemli bir ara değişken olarak yapısal faktörler ve dış politika çıktısı arasında bir yerde konumlayarak, devletin dış politikanın şekillenmesindeki önemini vurgulamaktadır. Bu yönüyle neoklasik realizm klasik realizmden oldukça beslenmiş ve öngörülerini kabul edip onları daha sistemik hale getirmeye çalışmıştır.

Neorealizm ve Neoklasik Realizm ile İlişkisi: Realist teorinin gelişim süreçlerinde odak noktası zamanla insan doğasından uluslararası siyasal yapıya doğru kaymıştır. Bu değişimin ortaya çıkmasında Waltz'un büyük etkisi olmuştur. 1979'da yayınlanan Theory of International Politics kitabında Waltz, neorealizm terimini kullanarak teoriyi açıklayan tüm faktörleri çalışmasında sunmuştur.[55] Neorealizm ya da yapısal realizm olarak adlandırılan bu yeni teori uluslararası ilişkileri belirleyen etkenin uluslararası sistemin yapısı olduğundan hareketle devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Realist teoride o zamana kadar var olan birçok kavramı Waltz tümdengelim metodu ile inceleyerek en kapsamlı ve kendi içinde tutarlı bir sistem teorisi oluşturmuştur. Neorealizme göre uluslararası sistemin kısıtlayıcı özellikleri aktörlerin özelliklerinden veya birbirleriyle olan ilişkilerinden daha belirgin ve önemlidir. Merkezi bir otoritenin olmadığı ve anarşi olarak tanımlanan uluslararası sistemin yapısı devletlerin davranışlarını şekillendiren en önemli unsur olarak teoride yerini almıştır. Anarşik yapıda yer alan devletler iç özelliklerine bakılmaksızın uluslararası sistemin kısıtlarına benzer davranışlarla yanıt vermektedir. Bu çatışmacı ve anarşik olan uluslararası yapıda devletin en önemli amacı ise hayatta kalmak ve bekasını sağlamaktır. Dolayısıyla neorealizm devletlerin uluslararası sistem içerisinde sürekli yeniden üretilen davranışlarını dikkate alarak açıklayıcı ortak bir parametre oluşturmaya odaklanır. Devletler arası etkileşimin sonuçlarını açıkladığından uluslararası siyaset teorisi olarak tanımlanan neorealizmin devlet davranışları hakkında genel tanımları olmasına rağmen devletin eylemlerini detaylı bir şekilde ve her durumda açıklama gibi bir iddiası yoktur. Bunun yerine devletin dış politika davranışını anlamak için sistemsel düzeyde devletin sahip olduğu maddi gücüne bakmak gereklidir. Spesifik olarak neorealizm, Savaşlar neden olur?, Devletler neden daha güçlü olan devletlere karşı dengeleme siyasetine yatkındır?, Devletler arası işbirliği neden zordur? gibi uluslararası siyasetin yapısal sorularına cevap aramaktadır. Uluslararası sistemi ve bu sistemin yapısını anarşik olduğu gerçeğini verili kabul eden neorealistler bu yapının devletler üzerinde kendi güvenliklerini sağlamak için benzer

[55] Kenneth Waltz, **Theory of International Politics**, (New York: Mac Graw Hill, 1979), 79.

davranışlara zorladığını iddia etmektedir. En önemli değişken olan devletlerin kapasite dağılımı ya da güç dengesi denklemini kullanan neorealistler dolayısıyla süper güçlerin davranışlarını ve uluslararası sistemik sonuçları açıklamaktadır.[56]

Waltz'a göre uluslararası yapının üç önemli özelliği bulunmaktadır; uluslararası yapının düzenleyici ilkesi (birimler birbiriyle nasıl ilişkilidir?) anarşidir. Merkezi ve hiyerarşik olan ulusal siyasal sistemin aksine uluslararası sistem merkezi olmayan ve her birimin (ülkenin) birbirine eşit olarak kabul edildiği, kimsenin emir vermeye ya da kimsenin itaat etmeye mecbur olmadığı bir yapıdır. Devletlerin temel aktör olarak içerisinde yer aldığı ve düzen sağlayıcı ya da çatışmaları çözebilecek herhangi bir merkezi hükümetin olmadığı bu anarşik sistem, devlet davranışlarını etkileyen ve kısıtlayan bir çevre oluşturmaktadır.[57] Dolayısıyla bu özellikte olan bir uluslararası yapıda devletler kendi güvenliklerini sağlamaya mecburdurlar. Bu bağlamda güvenlik, devletlerin maksimum hale getirmeye çalıştıkları bir faktör olarak neorealizmde yer almaktadır. İkinci önemli kavram, birim ve işlevlerin karakterleridir. (siyasal işlevler nasıl tahsis edilir?) Anarşik olan uluslararası yapı devletlerin benzer davranış sergilemesinde çok önemli bir paya sahiptir, iç özelliklerine bakılmaksızın tüm birimler benzer özellikler ve davranışlar sergilemektedir[58] ve devletlerin benzer davranışlar sergileme durumu anarşik olan sistem var olduğu sürece devam edecektir. Ancak düzenleyici ilkedeki herhangi bir değişim ya da birimlerin kabiliyetindeki farklılık bu birimlerde farklılaşmaya neden olabilmektedir.[59] Son olarak ise kapasite dağılımı (güç nasıl dağılır?) açıklayan Waltz, anarşik bir uluslararası yapıda işlevsel olarak farklılaşmayan devletlerin sahip oldukları kapasiteler ile farklılık gösterebildiğini iddia etmiştir. Bu kapsamda kapasite birim ile ilgiliyken kapasite dağılımı sistem ile ilgilidir ve kapasite dağılımındaki değişim sistemin yapısında da değişime neden olmaktadır.[60] Sahip olduğu güce göre devletler, yapısal kısıtlar ve teşvikler karşısında farklı tepkiler vermektedir.[61] Waltz devletlerin sahip olduğu maddi

---

[56] Taliaferro ve diğ., **age**, 17.

[57] Waltz, **age,** 88-90.

[58] Bilardo topu metaforu ile özdeşleşen bu betimlemede, bilardo masası uluslararası sistemi simgelerken her bir bilardo topu da fonksiyonları itibariyle birbirine benzeşen devleti simgelemektedir. Toplardaki (Devletlerdeki) herhangi bir değişim ya da hareketlilik diğerini de etkileyecek ama tüm bu olanlar masanın kenarları (uluslararası yapı) ile sınırlı kalacaktır.

[59] **age,** 93.

[60] **age,** 144.

[61] **age,** 96.

kapasiteleri nüfus ve coğrafi büyüklük, sahip olunan doğal kaynaklar, ekonomik olanaklar, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi güç olarak tanımlamıştır.[62]

Dahası devletlerin maddi güç kapasitesi dışında diğer tüm özelliklerini analiz kapsamı dışında tutmayı tercih eden Waltz, devleti güçlü ve üniter bir yapı olarak nitelerken devletin dış politika davranışlarında iç özelliklerinden tamamiyle bağımsız olduğunu iddia etmektedir.[63] Anarşik yapıdaki uluslararası sistemin gerektirdiği gibi davranmak zorunda kalan devletler bu gerekleri yerine getirmediği takdirde yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla tüm devletler rejim tipi ve ulusal politikadan bağımsız benzer davranışlar sergilemektedir.[64] Bu nedenle tüm devletler "kara kutu" (black box) olarak tanımlanmaktadır. Waltz neorealizmin ana argümanı olan güç dengesi teorisini, anarşik olan uluslararası sistemin kaotik olmasını engelleyen ve düzeni sağlayan bir olgu olarak sunmuştur. Waltz bu teori ile devletlerin üniter ve rasyonel birer aktör olarak asgari düzeyde hayatta kalmak, azami düzeyde de evrensel hakimiyet sağlamak için davranış sergilediklerini iddia etmektedir. Dolayısıyla devletler bu amaçları gerçekleştirmek için çeşitli araçlara başvurmaktadırlar: ekonomik potansiyeli güçlendirme, askeri gücü arttırma ve strateji geliştirme ve içinde yer aldığı ittifakı güçlendirme ya da rakip olan ittifakı zayıflatma kullanılan başlıca araçlardır.[65] Tüm bunların yanında Burchill ve diğerlerine göre devletler zenginlik, avantaj, büyüme, egemenlik ve bağımsızlık elde etmek için gurur ve duygular temelinde de hareket etmektedirler.[66]

1990'lara kadar neorealizm teorik, kavramsal ve metodolojik olarak uluslararası ilişkiler disiplininde hegemonik üstünlüğünü sürdürmüştür. Sonrasında ise ortaya çıkan eleştirilerin odağında neorealizmin en önemli iddiası ve teorinin yapı taşının oluşturan anarşik uluslararası sistemin her şeyi açıklayan değişken olması, devletin hayatta kalma mücadelesi ve devletin otonom olarak teoride yer alması olmuştur.[67] Yalvaç ise neorealizmin eleştirilmesinin en önemli nedeni olarak Soğuk Savaş esnasında Realizmin/Neorealizmin hâkimiyetinde olan uluslararası ilişkiler

[62] **age,** 131.

[63] **age,** 99.

[64] **age,** 118-128.

[65] **age,** 118.

[66] Burchill ve diğ., **age,** 65.

[67] Derek Beach, **Analyzing Foreign Policy**, (Palgrave Macmillan 2012), 17-18.

teorilerinin, uluslararası değişim sorunsalını göz ardı edip anarşi/düzen kavramına aşırı odaklandığını iddia etmektedir.[68] Dolayısıyla neorealizmin her şeyi anarşi/düzen denkleminde açıklamaya çalışması kendisini eleştiri hedefine oturtmuştur. Özellikle Soğuk Savaş döneminde dünya genelinde yaşanan değişim ve bu değişimin anarşi/düzen denklemiyle açıklanamayacak kadar sosyolojik, ekonomik ve kültürel öğelerle iç içe karmaşık bir kombinasyon içermesi neorealizmin daha fazla eleştiri almasına neden olmuştur. Bu dönemde yapısalcılık, kritik teori ve post-modernist teoriler tarafından neorealizm yoğun bir şekilde eleştiriler almış ve sonrasında yeni yorumlar ve yeni realist düşüncelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.[69]

Jack Donnelly realizmin süreç içerisinde şekillenen yapısını güdüleri de kapsayacak şekilde üç gruba ayırmıştır. Donnelly'e göre ilk değişim ittifak davranışlarını inceleyen Stephen Walt tarafından gerçekleşmiştir; Walt'a göre devletler güce karşı değil tehdide karşı dengeleme siyaseti yapma eğilimindedirler. Walt yapısal realizmin tehdit konusunu teorinin dışında tutmasını eleştirmiş ve materyal olmayan bir unsuru realist teoriye oturtmuştur. İkinci stratejide ise kesin ve belirleyici güdüsel varsayımlar bulunmaktadır. Bu varsayımlar ile birlikte devletlerin statükocu veya revizyonist güçler olduğu ayrımı yapılabilmektedir. Son strateji olarak ise yapısal realizmin eksiklerini gidermeye çalışan neoklasik realizm yer almaktadır.[70]

Uluslararası sistem ve devletin sahip olduğu maddi kapasite devletlerin dış politika davranışları şekillendirmekte etkin olmasına rağmen sonuçları belirleme gücüne sahip değildir. Yani dış politika davranışı sistemin zorunluluklarıyla açıklanamayacak kadar karmaşık süreçlerin sonucunda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sadece anarşi ve güç dağılımı gibi yapısal özellikler devlet davranışlarını analiz etmede ya da daha detaylı olarak devletlerin neden ve nasıl spesifik davranışlar sergilediğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Taliaferro bu durumu aşağıdaki ifadeler ile açıklamaya çalışmaktadır;

> "Aynı uluslararası yapıda bulunan devletler her ne kadar başarılı olan diğer devletlerin askeri, teknolojik ve yönetim davranışlarını taklit etmeye çalışsa da sahip oldukları stratejilerin devamını mı sağlayacağı, yenilenmeye mi gideceği ya da diğer stratejileri taklit mi edeceği tahminini o devletin nisbi gücü ve uluslararası sistemdeki konumu her zaman

[68] Faruk Yalvaç, **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 15-29.

[69] Liu Feng, Zhang Ruizhuang, "The Typologies of Realism", **Chinese Journal of International Politics**, c.1, s.1 (2006): 109.

[70] Burchill ve diğ., **age**, 66.

belirleyemeyebilir."[71]

Neorealizm kavram ve argümanlarından da anlaşılacağı üzere öncelikli olarak açıklamaya çalıştığı uluslararası sistemin yapısı ve büyük güçlerin davranışları gibi makro düzeydeki kavramlardır. Neorealizmin devletlerin maddi kapasitelerini yansıtmayan şekilde farklı dış politika davranışı ve stratejilerini seçtiklerini açıklamakta yetersiz kaldığı noktada neoklasik realizm bu eksikliği "kara kutu" denilen devleti açarak giderme amacını taşımaktadır. Neoklasik realizmin hipotezleri devletlerin yapısal kısıtlara karşı verdiği siyasi, ekonomik ve askeri yanıtları/tepkileri açıklamaya çalışmaktadır. Neoklasik realizm spesifik olarak devletlerin dış politika davranışlarını açıklamak için ortaya koyduğu ara değişkenler ile analizi daha zengin bir yapıya dönüştürmüştür.[72] Bu yönüyle neoklasik realistler devletlerin sahip olduğu maddi kapasitenin doğrudan dış politikaya dönüştüğü yorumunu reddederek dış politikanın yapısal özelliklerin yanında ulusal unsurlara göre de şekillendiğini iddia etmektedir. Hatta bazen devletler sahip olduğu maddi güçten veya uluslararası sistemin dikte ettiği davranışlardan farklı olarak tahmin edilemez ya da öngörülemez bir dış politika davranışı sergileyebilmektedirler. Sterling-Folker'ın da ifade ettiği gibi;

> " anarşi devletlerin amaçlarına ulaşmak için ulusal süreçlerini nasıl düzenleyecekleri konusunda zorlama yapmaz. Devletler diğer devletleri taklit etmekte ya da hiçbir eylemde bulunmama özgürlüğüne sahiptir. Bu bağlamda anarşik olan uluslararası sistemde ulusal süreçler devletlerin bekası için önemli bir faktör olarak rol oynamaktadır."[73]

Neoklasik realistler devletlerin değişen uluslararası durumlara hemen ve kusursuzca yanıtlar verdiğini öngören güç dengesi teorisini eleştirerek bu modelin dört problemi olduğunu iddia etmektedirler; liderlerin sistemik uyaranları doğru bir şekilde

---

[71] Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", **Security Studies**, c.15, s. 3 (2006): 466.

[72] Rose, **age**, 144-172. Taliaferro ve diğ., **age**, 5.

[73] Jennifer Sterling-Folker, "Realist Environment, Liberal Process, and Domestic-Level Variables," **International Studies Quarterly,** c.41, s. 1 (1997): 7.

algılaması[74], uluslararası sistemin açıklığı/netliği[75], rasyonalite sorunsalı[76] ve iç kaynakların seferber edilmesinin zorluluğu.[77] Tüm bu teorik gelişmeler sonucunda Ripsman ve diğerleri üç farklı neoklasik realizmden bahsetmektedirler.[78] İlk tip neoklasik realizm anomali olarak görülen davranışları açıklamakta bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu tip neoklasik realizmde uluslararası sistemin işaretleri açık ve devletlerin yanıtları algı ve ulusal politikanın etkileri ile oluşmaktadır. Çok nadir olmakla birlikte bu sistemsel uyaranlar ya liderler tarafından yanlış anlaşılmakta ya da içsel kısıtlar uygun yanıtların verilmesini zorlaştırmaktadır.

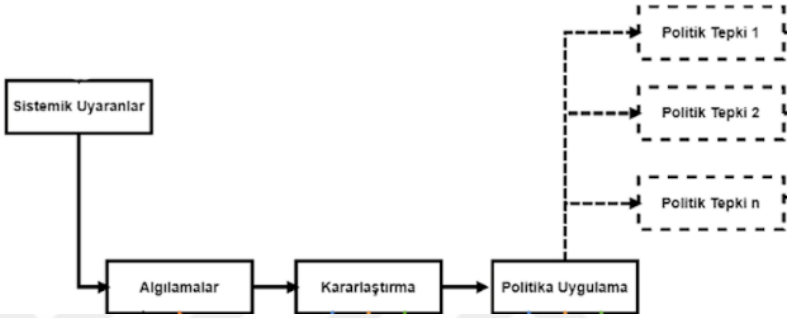

Şekil 1: I. ve II. Tip Neoklasik Realizmin Dış Politika Modeli

Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics,** New York: Oxford University Press, 2016, 31.

[74] Liderler her zaman uluslararası sistemi doğru okuyamazlar, algılayamazlar. Algılarıyla kararlarını veren liderler büyük ölçüde hata yapmaya meyillidir. Özellikle diğer devletlerin niyetleri, güç kapasitesi gibi konularda eksik ya da yanlış bilgilere sahip olduklarında yanlış algılama olasılığı artmaktadır. Liderlerin karakteri, inançları, sahip oldukları algı, ideoloji bazen devletin davranışlarında sistemsel kısıt ve fırsatlardan daha önemli olabilmektedir.

[75] Uluslararası sistem fırsat ve tehditler ile ilgili her zaman net bir tablo sunmayabilir. Çok nadir durumlarda devletler açık ve net bir şekilde tehditlerle karşılaştığında kolayca bunun farkına varabilir ve karşılık verebilir. Ancak bu durum çok nadir olarak gerçekleşmekte uluslararası sistem bu netlikte bilgiler sunmamaktadır.

[76] Neoklasik realistler liderlerin herzaman sistemsel uyaranlara rasyonel bir şekilde yanıtlar verdiğini kabul etmezler. Liderler tehdit ve teşvikleri doğru algılasalar bile uygun ya da rasyonel olmayan kararlaştırma sonucunda sistemin zorunluluklarıyla uyuşmayan kararlar alabilirler. Özellikle zamanın kısıtlı ve tehlikenin büyük olduğu kriz durumlarında bireylerin bilişsel özellikleri bilgileri rasyonel şekilde işleyememektedir. Bu nedenle neorealizmin devletlerin uluslararası zorunluluklara en uygun yanıtı verdiği şeklindeki iddiası da sorunlu olmaktadır.

[77] Neorealizm devletlerin benzer olduğu ve aynı işlevselliğe sahip olduğu iddiasından hareketle sistemsel baskılara en uygun yanıtı en hızlı şekilde verdiğini iddia etmektedir. Ancak devletlerin sistemsel zorunluluklara etkili bir şekilde yanıt vermesi kaynaklarının hızlıca harekete geçirmesi ve seferber etmesini gerektirmektedir ki bu imkansızdır. Örneğin neorealizm devletlerin esnek bir şekilde hiçbir ulusal kısıta maruz kalmadan bir tehdit karşısında gelirlerini arttırması, kaynakları harekete geçirmesi, askeri birlikleri hazırlaması olarak görülebilir. Ancak güçlü bir çıkar grubu, yasamanın ya da sosyal aktörlerin muhalefeti gibi iç kısıtlar bu durumu zorlaştırmaktadır. Ripsman ve diğ., **age**, 20-24.

[78] **age**, 26-31.

Bu tip neoklasik realizm yapısal realizmin tahminlerinin açıklayamadığı dış politika davranışlarını betimlemek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla da bu tip neoklasik realizm sadece yapısal realizmin açıklayamadığı nadir ve şaşırtıcı olarak görülen davranışları açıklama amacı gütmektedir.

İkinci tip neoklasik realizm ise dış politikayı açıklama amacı güden teorik bir yaklaşım olma özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle neoklasik realizm anomalileri açıklamanın ötesinde dış politika tercihlerinin ve grand strateji oluşumunun nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla devletler açık ve olması yakın/muhtemel bir tehditle karşılaştıklarında genellikle yapısal teorinin tahminleri ile uyumlu hareket etmekte ve neoklasik realizm sadece sistemsel zorunluluklar ile ters düşen/uyuşmayan davranışları açıklamaktadır. Uluslararası yapı net ve olası tehditler sunmuyorsa devletler yapısal zorunluluktan ziyade birçok alternatif politika çeşitliliğine sahip tercihler yapmaktadır. Bu şartlar altında devletlerin yapmış oldukları politika tercihleri ise liderlerin dünya görüşü, stratejik kültür ve ulusal kısıtlarlardan çok fazla etkilenmemektedir. Bu ikinci tip neoklasik realizm yapısal realizmin anomalilerini açıklamaktan ziyade bir dış politika teorisi olarak literatürde kendine yer bulmuştur.

Dış politikayı anlamak için her devletin benzer meydan okumalara farklı yanıtlar vermesine neden olan algı, kararlaştırma ve politikayı uygulama gibi her ülkeye özgü olan süreçlerin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Tüm bunlarla birlikte bu iki tip neoklasik realizmin eksik olduğunu iddia eden Ripsman ve diğerleri, bağımsız ve müdahil değişkenler ile ilgili çok az bilgi verdiğini ve bağımlı değişkenin boyutunu da sınırladığını söylemektedirler. Tüm bunlarla birlikte üçüncü tip olarak adlandırılan neoklasik realizm yazarlara göre uluslararası politika teorisi olma yolunda sınırları zorlamaktadır.[79]

[79] **age**, 25-32.

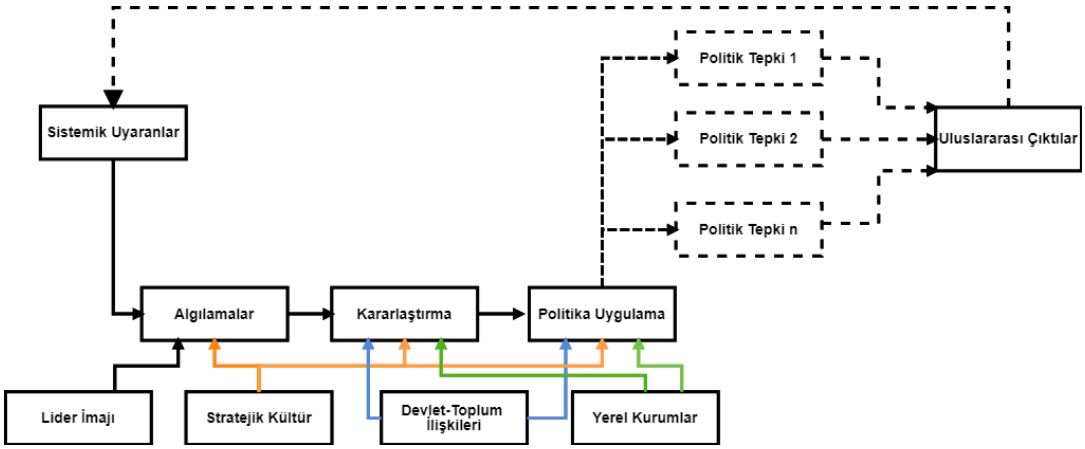

Şekil 2: Neoklasik Realizmde Dış Politika

Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics,** New York: Oxford University Press, 2016, 34.

Dış politika davranışlarını analiz ederken en önemli faktör olarak devlet yapısını alan neoklasik realizm başlangıç noktasının anarşik olan uluslararası sistem ve devletler arası rekabetçi yapı olması onu neorealizme yakınlaştırmaktadır. Bu kapsamda neoklasik relizm anarşik olan uluslararası sistemin devletleri kendi güvenliklerini sağlamaya ve amaçlarına ulaşmak için sistemdeki pozisyonlarını sağlamlaştırmasına neden olduğunu savunmaktadır. Devletin sistemdeki yeri ve güç dağılımı bu amaçlara ulaşmak için önemli faktörlerdir. Neoklasik realizm devletlerin dış politika davranışlarını açıklamaya çalışırken neorealizmin bakış açısından faydalanmakla birlikte ulusal/birey düzeyi de analizine dahil etmiştir. Rathbun neoklasik realizmi realist geleneğin "tutarlı/mantıklı (olan bir sonraki adım) uzantısı"[80] olarak tanımlarken Foulun da neoklasik realizmi bilişsel unsurların da dahil edildiği ulusal ve uluslararası düzeyi birleştiren bir dış politika teorisi olarak ifade etmektedir.[81] Realist teorinin dış politika ile ilgili teorik boşluğu dolduracak şekilde ortaya çıkan neoklasik realizm neorealizmin kavramlarını bünyesinde barındırmakla birlikte insan ve devlet unsurunu önemsemektedir.

[80] Brian Rathbun, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", **Security Studies**, c.17, s.2 (2008): 294-321.

[81] Foulon, **age**, 636.

2.2.2. Bağımsız Değişken Olarak Neoklasik Realizmde Uluslararası Yapı

Neoklasik realistler devletlerin her zaman dış çevreye göre politikalarını belirleyemediklerini bunun nedenleri arasında da kararlaştırmada rasyonel hareket edilmemesi, ya da politikayı uygulama esnasında kaynakların harekete geçirilmesinde karşılaşılan sorunları vermektedir. Karmaşık olan kararlaştırma evresi devletlerin sadece sistemsel kısıtlara göre hareket etmediği bunun yerine devletlerin sistemik kısıtlar ile ulusal zorunluluklar arasında konumlanan politika tercihlerinden birini seçme yoluna gittikleri bir süreci kapsamaktadır. Neoklasik realizmin başlangıç noktası olarak "bir ülkenin dış politikasının kapsam ve amacı öncelikle onun uluslararası sistemdeki konumu ve sahip olduğu maddi güç kapasitesi tarafından belirlenmektedir" argümanını alması ile birlikte uluslararası sistem analizin merkezine konumlanmıştır. Neoklasik realistler öncelikle uluslararası sistemin ne olduğunun tanımlanması gerektiğini düşünmektedirler. Bu aşamada uluslararası sistem nelerden oluşmaktadır? Temel aktörler kimlerdir? Sistem hangi unsurlardan barındırmaktdır? Kapsamı nedir? Tek bir uluslararası sistem ya da çoklu uluslararası sistemden söz edebilir miyiz? Tüm bu sorulara neoklasik realizmin sistem ile ilgili kavramsal açıklamaları ışık tutmaktadır. Neoklasik realizm özellikle son zamanlarda işlevleri artan -uluslararası kurumlar, uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler ya da terörist gruplar vb- gibi aktörlerin önemini inkâr etmezken devletleri uluslararası sistemin tek/biricik/ana aktörleri olarak görülmektedir. Uluslararası sistem ise şu ifadeler ile tanımlanmaktadır:

> "16. ve 17. YY'da batı Avrupa'da ortaya çıkan 19.YY sonları ve 20. YY başlarında Avrupa sömürgeciliği ve teknolojik ilerleme mekanizmaları ile tek evrensel uluslararası sisteme evrilen ve Doğu-Asya, Afrika, Orta Asya, Hint yarımadası ve Amerika kıtaları gibi alt-bölgesel sistemlere sahip olan yapıdır."[82]

Uluslararası sistemi anlamak ve sistemin birimlerin davranışları üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu ve nasıl bir etkileşim olduğunu analiz etmek için Ripsman ve diğerleri dört sistemsel/yapısal unsuru neoklasik realizmin bakış açısı ile değerlerdirmektedir.

Sistemin yapısı ve yapısal dönüştürücüler: Neoklasik realizm yapısal realizmin uluslararası yapının kısıtları ile ilgili argümanlarını kabul etmekle birlikte dış politika davranışının oluşumunda bazı şerhler koymaktadır. Öncelikle uluslararası

[82] Ripsman ve diğ., **age**, 35.

sistemin yapısı devletlerin verecekleri yanıtları sınırlarken, hangi davranışta bulunması gerektiğini dikte edemez. Sistemsel teşvik ve tehditler özellikle kısa dönem içerisinde çok açık/net değildirler, bu nedenle de teşviklere tek bir uygun yanıtın olması çok nadirdir ve güvenlik ikilemi nedeniyle de tehditlere karşı verilen eylemler devletleri daha az güvenlikli yapmaktadır.[83] Neoklasik realistler Waltz'un sistem yapısından ziyade Barry Buzan'ın tanımını almaktadır. Dolayısıyla yapısal unsurlardan ziyade sistemsel unsurların sadece birimlerin etkileşim kapasitesi ve isteğini değil olası ve arzu edilen etkileşimin düzeyine karar verdiğini iddia etmektedirler.[84] Bu unsurlar "yapı"nın anlamının dışında yer alsa bile sistemseldirler. Sistemsel değişkenlere referans olarak "yapısal dönüştürücü" terimini kullanan Synder'a göre bunlar dışsal ve sistemseldirler, tüm birimleri benzer yönlerde etkiler ancak Waltz'un yapı olarak tanımladığı kapasite dağılımı ve birim sayısından ayrıdırlar. Askeri teknolojideki değişim tüm süper güçleri etkilediği için yapısal dönüştürücü olarak tanımlanmakta, dolayısıyla teknolojik yayılma birimler ile ilgili olmaktan ziyade sistemsel bir değişken özelliği taşımaktadır. Stephen Van Era (askeri) güç dağılımının devletler arası çatışmalarda kutupluluk durumu ya da güç dengesinden daha fazla etkili olduğunu iddia etmektedir. Ripsman ve diğerleri[85] tüm bu tanımlardan esinlenerek yapısal dönüştürücü terimini uluslararası sistem düzeyindeki maddi değişkenler ya da yapısal olmayan bölgesel alt sistemi tanımlamak için kullanmışlardır. Yapısal dönüştürücülerin coğrafya, teknolojik yayılım oranları, askeri teknolojideki savunmacı-saldırgan dengesini içerdiğini iddia eden neoklasik realistler bunların sistemin yapısını birimlerin dış davranışlarını ve stratejik etkileşimlerindeki parametleri değiştirme gücü olduğunu iddia etmektedirler.

İkinci olarak yapısal dönüştürücülerin sistemdeki tüm birimleri az ya da çok etkilediği görüşünü kabul etmeyen Ripsman ve diğerlerine göre bazı yapısal dönüştürücülerin tüm birimler üzerinde etkisi mevcutken bazılarının sınırlı bir şekilde belirli bölgelerde veya belirli birimlere etkileri olabilmektedir. Benzer şekilde coğrafyanın da yapısal dönüştürücü olarak gören Ripsman ve diğerleri, coğrafyanın bazı birimler için kısıt ve fırsatları barındırdığı ve stratejik etkileşimi etkilediğini iddia

---

[83] **age**, 37.

[84] Bunları etkileşim unsurları olarak tanımlayan Buzan, iki gruba ayırmaktadır; teknolojik kapasitenin yayılımı ve evrimi ile ortak uluslararası norm ve kurumlar. Bu unsurlar yapının bir parçası olmamakla birlikte sistemsel olup yapının önemini ve sistemin anlamını etkileyecek güce sahiptir.

[85] **age**, 40.

etmektedirler. Ancak kısıt ve fırsatların sistemin bütünüyle ilgili olduğu yanlış bir kanıdır. Fiziksel uzaklık, stratejik derinlik veya topografik engellerin olması ya da olmaması devletlerin içinde bulunduğu güvenlik atmosferini etkilediği klasik, yapısal ve neoklasik realistlerin hem fikir olduğu bir konudur. Devletler bulundukları coğrafya ve sahip oldukları bazı unsurları değiştiremezler. Ancak hava gücü, nükleer silahlar, balistik füzeler ve son dönemde bilgisayar ve internet gibi teknolojik gelişmeler ile birlikte devletler arasındaki coğrafi uzaklık artık göreceli olmaya başlamıştır.[86]

Güç dağılımı ve kutupluluk: Uluslararası sistemin yapısı ve yapısal dönüştürücüler devletlerin olası stratejilerini şekillendirmekle birlikte aynı zamanda devletler arası olası pazarlık sonuçlarını etkilemektedir. Güç dağılımı ve güç yönelimleri neoklasik realizmde açıklayıcı değişkenler olarak tanımlanmakta ayrıca coğrafya ve teknoloji gibi yapısal dönüştürücüler tarafından da şekillenmektedir. Bu kapsamda realist gelenek içerisinde bile tam bir uyum olmayan gücün ne olduğu ile ilgili birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Ripsman ve diğerleri, gücü sona ulaşmak için bir araç ve etki gibi kavramlardan ayrı tutulması gerektiğini düşünmektedirler. Neoklasik realistler yapısal realistler gibi gücü tanımlamak için çeşitli ölçümler ya da maddi kapasite göstergelerini kullanmaktadırlar. Devletin Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH), yıllık askeri harcamaların GSMH içindeki oranı, askeri gücün büyüklüğü, askeri araştırma-geliştirme, nüfus, doğal kaynaklar ve sınırların büyüklüğü bunlardan bazılarıdır. Ayrıca klasik realistlerin önemsediği ulusal ahlak, liderlik ve diplomasinin niteliği gibi ulusal gücün unsurları da analize dahil edilmiştir.[87] Bu bağlamda bir önceki çalışmalarında Ripsman ve diğerleri, bireysel olarak liderler (karizmatik ya da sorun üreten), hükümetin kalitesi ve kabiliyeti, uluslararası siyasette hükümetin saygınlığı ve performansı gibi unsurların da güç hesaplamasında dikkate alınması gereken faktörler olduğunu savunmuştur. Tüm bu değişkenlerin bir ülkenin kaynak yaratmasında önemli katkılarının olduğunu ve siyasi amaçları olmadan yaratılan kaynakların kullanışsız olduğu iddia edilmiştir.[88]

---

[86] **age**, 38-42.

[87] **age**, 43-45.

[88] Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell, "Conclusion: The State of Neoclassical Realism", **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. (New York: Cambridge University Press, 2009): 297. Mobilization: devlet kaynakları harekete geçirir ve ekonomiye müdahale ederek ekonomik büyüme ve toplum refahını arttırmayı amaçlamaktadır. İki şekilde ekonomiye müdahil olan devlet direkt olarak

Neoklasik realizm yapısal realizm gibi kutupluluk terimini belirli bir zaman diliminde sistem içerisinde bulunan süper/başat güçlerin sayısını belirtmek için kullanmaktadır. Tek kutuplu sistem terimi bu kriterleri karşılayan bir devlet için kullanılırken, çift kutuplu sistem iki devlet, çok kutuplu sistem ise üç ve daha üzeri sayıdaki devletler için kullanılmaktadır. Kutupluluk süper güçler arasındaki ittifak bloklarından ziyade sistemdeki büyük güçlerin kapasite dağılımının işlerliğini de ifade etmektedir.

Sistemin anlaşılabilir/açık olması durumu: Neoklasik realizmi yapısal realizmden ayıran ve teoride önemli bir konuma sahip sistemsel değişken olan uluslararası sistemin devletlere sunduğu bilgi ve işaretlerin açıklığı durumudur. Neoklasik realizme göre açıklık üç önemli bileşene sahiptir; 1) tehdit ve fırsatların net bir şekilde ayırdedilebilir olma durumu, 2)sistemin tehdit ve fırsatların zamanı hakkında bilgi sağlayıp sağlamadığı, 3)en uygun politika alternatiflerinin uygulanıp/uygulanmaması durumu.[89]

İlk olarak açık/net olarak görülebilen tehditler üç özelliği barındırmaktadır; a) revizyonizm ya da bir devletin sınır bütünlüğüne ya da temel çıkarlarına zarar vermeye yönelik düşmanca tavır; b) coğrafya ve teknolojiye bağlı olarak finansal ve askeri düzeyde bir devlete zarar verebilme kapasitesi; c) tehdidin kısa zamanda gerçekleşme beklentisi.[*] Diğer yandan açık fırsatlar ise devletin kapasite gelişimini

müdahale ettiğinde üretimi planlama, millileştirme yoluyla kontrol ederken büyük kalkınmayı amaçlamaktadır. Diğer yandan dolaylı olarak müdahele de ise sosyal refahı arttırmayı amaçlar. Böylelikle daha etkin mülkiyet hakları oluşturur, teknolojik yenilenmeye yardımcı olanaklar sağlar, rantın içine gireceği ortaklıklardan kaçınır. Uluslararası güç için mobilization önemli bir araçtır. Devlet askeri harcamalar, teknolojik yenilikler için kaynak yaratır bunları yaparken ise ekonomik ve siyasi temelde gücünü arttırır. Resource-Extraction [Kaynak Yaratma-Oluşturma]: Devlet toplum kaynaklarını askeri harcama, dış yardımlar, uluslararası kurumlara katkı, kamu diplomasisi ve uluslararası gücü gösterebileceği diğer araçlar için aktarmaktadır. Ulusal refah tek başına gücü ifade etmediği için devlet ulusal refahı vergi, sosyal kaynakları kamulaştırma yoluyla güce dönüştürmektedir. Ancak kaynakların uluslararası güç elde etmek için kullanımı sürekli maliyeti gerektirmektedir. Mobilization refahın yaratılması ve güce olan yatırımdır. Extraction ise gücün yaratılması ve belirli bir maliyete neden olmaktadır. Uluslararası sistemde rekabet etme kapasitesi için gerekli olan extraction [kaynak yaratma, oluşturma] uzun dönem etkilere hahiptir ve sonucu maliyetlidir. Bu nedenle devletler varolan güçlerinden memnunken gelecek için kapasite arttırımı olacak bu iki davranış arasında arasında denge gözetmek durumundadır. Ayrıntılı açıklamalar için bakınız: Michael Mastanduno, David A. Lake, G. John Ikenberry, "Toward a Realist Theory of State Action", **International Studies Quarterly**, c.33, s.4 (1989): 462-463.

[89] Ayrıntılı bilgi ve detaylı tartışmalar için bkz; Ripsman ve diğ., **age**, 46-49.

[*] II. Dünya Savaşı öncesi, ABD için Atlantik ve Pasifik okyanuslarını geçip saldırıda bulunabilecek teknolojiye sahip herhangi bir tehdit bulunmazken, II. Dünya Savaşı sonrası uçak gemisi, uzun menzilli uçakların gelişimi ve füze teknolojisi Sovyetler artık ABD için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Sovyetlerin ABD'ye karşı artan düşmanca tavırları Washington için açık bir tehdit niteliği taşıyordu.

gerektirmektedir yani devletin ekonomik ve askeri kapasitesinin hızlı gelişimi, rakiplerinin gerilemesi veya çökmesi gibi gelişmeler devletler için açık fırsata dönüşebilmektedir. Bu yönüyle açık fırsatlar da benzer şekilde üç özelliğe sahiptir; 1) Sözkonusu olan devletin lehine kapasite arttırımının gerçekleşmesi 2) Devletin tartışmalı eylemlerine karşı gelebilecek siyasi bir gücün olmaması; 3) Lehte olan kapasite dengesi sonsuza kadar devam edemeyeceğinden olası en kısa zamanda eyleme geçme durumu.[**] İkinci önemli unsur ise açıklık/netlik durumunun zaman dilimidir. Zaman diliminin doğru bir şekilde hesaplanması düşmanın kapasitesi ve niyetlerinin net bir şekilde bilinmesini gerektirdiğinden liderler açısından zordur. Düşmanın yakın zamandaki olası saldırının işaretleri ya da belirsiz şekilde geri çekilmesi gibi durumlar ise devletin karşılaştığı stratejik ikilem/çıkmazı rahatlatmaktadır. Son olarak ise alternatiflerin netliği literatürde görece nadir karşılaşılan bir terimdir. Uluslararası sistem devletleri kısıtlarken ve uygun politikaları sınırlarken en uygun politika için çok fazla netlik sağlamamaktadır.

Neoklasik realist analizlerde açıklık/netlik önemli bir sistemsel değişken olarak tanımlanmaktadır. Devletlerin karşılaşmış olduğu fırsat ve tehditlerin doğasının, eylem için doğru zaman diliminin ve en uygun politika seçiminin büyük ölçüde net/açık olması durumu neticesinde devletlerin politika seçenekleri/tercihleri çok çeşitli olmamakta, buna karşın netlik/açıklık durumunun düşük/az olması neticesinde ise lider ve parti kendi öncelik, çıkar veya stratejik kültürleri gibi müdahil değişkenler çerçevesinde çözümler bulma yolunda daha özgür bir şekilde hareket etmektedirler. Tüm bunlarla birlikte neoklasik realistler belirsizlik durumunun realist teoride tartışılmakta olduğunu ve çok net tanımları bulunmadığını ifade etmektedirler. Neoklasik realistler yapısal realistlerden farklı olarak belirsizlik durumunu birim ve yapının ortak olarak ortaya çıkardığı bir olgu olarak görmektedirler. Her bir devletin dışsal çevresinin netliğini/açıklığını zamanla değiştiğini, uluslararası yapı ve bölgesel

---

Soğuk savaş sürecinde tehditlerin gerçekleşmesi çok yakın görünmemekle birlikte özellikle kriz durumlarında Sovyetler, ABD çıkarları için artık açık bir tehditti. 1962 yılında Sovyetlerin Küba'da yerleştirmiş olduğu orta menzilli balistik füzeler ile stratejik nükleer savaş başlığı sonrası ABD açık bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştır. **age**, 46-47.

[**] 1990 Irak'ın Kuveyt'i işgalı açık bir fırsatın değerlendirilmesi olarak görülebilir. Öncelikle Irak güçlü ordusu ile Arabistan, İran ve bölgedeki diğer aktörler karşısında güç dengesini kendi lehine çevirmiştir. İkinci olarak ABD, Saddam Hüseyin'i Kuveyt'e karşı olası bir eylemde karşı çıkmayacağı garantisi vermiştir. Son olarak ise Irak'ın Kuveyt'e yaptığı savaş (İran-Irak Savaşı) tazminatı ödemeleri sonrası yaklaşan Irak finansal krizi, petrol rezervlerinin azalması ve Kuveyt'in üretim fazlası petrolü Saddam Hüseyin'i bu fırsatların sonsuza kadar sürmeyeği konusunda eyleme geçirmesinde etkili olmuştur. **age**, 47.

unsurların kısıt ve fırsatlar ile ilgili farklı bilgileri ortaya çıkardığı ve buna bağlı olarak da en uygun yanıtların da farklılaştığı görülmektedir. Dahası lider ya da stratejik kültürden dolayı da oluşan belirsizlik durumu devletlerin algılarını etkilemektedir. Kısa ve öz olarak uluslararası sistemdeki açıklık/netlik durumunun eksikliği uluslararası politikanın doğasında belirsizlik olmasına neden olmaktadır. Ancak bununla beraber açıklık olması halinde bile birim düzeydeki değişkenler nedeniyle bazı devletlerdeki aktörler belirsizlik durumunu tecrübe etmektedir.

İzin veren/Kısıtlayıcı Stratejik Çevre: Devletin sahip olduğu stratejik çevre neoklasik realizmde bir diğer önemli değişkendir. Açıklık ve/ya belirsizlik sistemin vermiş olduğu bilginin kapsamı ile ilgili iken stratejik çevre bu bilginin içeriği ile ilgilidir. İzin veren stratejik çevre ile kısıtlayıcı stratejik çevre arasındaki farklılık ise devletlerin karşılaşmış oldukları tehdit ve fırsatların yakınlık ve büyüklük özellikleri ile ilgilidir. Diğer tüm şeyler eşit düşünüldüğünde yakın olan tehdit ve fırsatlar ya da daha tehlikeli olabilecek tehdit (veya cazip bir fırsat) devletin kısıtlayıcı bir stratejik çevresi olduğunu göstermektedir. Diğer yandan uzak tehdit ve fırsat ve/ya az yoğunluklu tehdit ve fırsatlar ise izin verici stratejik çevreyi ifade etmektedir. Kısıtlayıcı ya da serbest stratejik çevre sürekli olarak var olmakta, tehditleri bertaraf etmek ve fırsatlardan yararlanmak için daha az seçenek sunan kısıtlayıcı stratejik çevrenin yapısı daha az karmaşıktır.[90] Devletler daha az yoğunluklu tehdit ve fırsatları olan stratejik çevre ile karşılaştıklarında karar vericilerin politika seçenekleri daha fazla olmaktadır bu durum ise birim düzeydeki değişkenlerin sistemsel baskılara yanıt vermesinde daha fazla rol oynamasına neden olmaktadır.

Stratejik çevrenin kısıtlayan ya da izin veren özelliği uluslararası kutupluluk ortamına bağlı olarak değişmemektedir. Sistemin sahip olduğu farklı güç dağılımında devletler kısıtlayan ya da izin veren çevreye sahip olabilirler. Yani tehdit ve fırsatların yoğunluğu ve büyüklüğü gerek iki kutuplu gerekse çok kutuplu sistemde gerçekleşebilir. Durağan bir yapıya sahip olmayan Soğuk Savaş döneminde ABD ve

[90] Örnek vermek gerekirse 1967'de Mısır'dan yaklaşan bir saldırı ihtimali (Mısır BM barış gücü askerlerinin sınırdan çekilmesini istemiş, Tiran boğazını kuşatmış ve İsrail sınırında askeri hareketlilik yaşanmıştır) ile karşılaşan İsrail'in sadece birkaç ön alıcı eylem seçeneği bulunmaktadır. Benzer şekilde II. Dünya savaşı sonrasında gücü iyice azalan İngiltre Avrupa'daki konvansiyonel Sovyet güçlerine karşı ABD ile ittifak yapma yoluna gitmiştir. Bu iki örnekte hem İngiltre hem de İsrail daha az karmaşık stratejik çevreye sahip olup, çıkarlarına, siyasi özerkliğine ve bekasına karşı yüksek düzeyli bir tehdit ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu yönüyle de verecekleri yanıtların da sayısı çok fazla olmamıştır. **age**, 52-53.

Sovyetler Birliği bir diğerinin tek tehdit olduğunu çok net bir şekilde algılayabilmiştir. Bu süreçte iki süper gücün karşılaştığı tehdit ve fırsatların yakınlığı ve büyüklüğü zamanla farklılaşmıştır. Benzer şekilde çok kutuplu sistemde de devletlerin karşılaştığı tehdit ve fırsatların yakınlık ve büyüklüğü zaman içerisinde farklılık gösterebilmektedir.[91] Dahası stratejik çevrenin kısıtlayıcı ya da izin veren yapıda olması uluslararası sistemin açıklığı ile ilgili değildir. Sistem hem kısıtlayan hem de izin veren stratejik çevrede tehdit ve fırsatların doğası, zaman dilimi ve siyasi yanıtlar için açık işaretler verebilir. Ancak bunun tam tersi de söz konusudur yani sistem iki stratejik çevrede yetersiz bilgi de verebilir. Dolayısıyla stratejik çevrenin farklılığı sistemin netliğini etkileyen bir unsur değildir.[92] Kısıtlayıcı çevre de benzer şekilde devletlere fazla ya da az netlik sağlayabilir.[93] Açıklık ve devletin stratejik çevresinin doğası/yapısı iki önemli sistemsel değişken olarak neoklasik realizmin uluslararası siyaseti anlamada yerini almıştır.

Özetle neoklasik realistlere göre uluslararası yapı ve yapısal dönüştürücüler temel aktör olan devletlerin stratejik seçimlerini ve aynı zamanda olası uluslararası çıktıları belirlemektedirler. İkinci olarak açıklık kavramında yeralan unsurlar tehditlerin doğası, bu tehditlerin zaman dilimi ve bu tehditlere karşı en uygun yanıtlar olarak belirlenmiş, son olarak ise kısıtlayıcı ya da izin veren stratejik çevre diğer bir bağımsız değişken olarak teoride konumlanmaktadır.[94]

---

[91] **age**, 54-55. Örneğin Napolyon Savaşları (1801-1815) sonrasında Fransa artık kıta Avrupası için yakın bir tehdit değildi. Savaşı kazanan İngiltre, Rusya, Avusturya ve Prusya Fransa'yı uyuyan/gizli ama yakın bir tehdit olarak görmemişler dahası bu devletler 1815 Viyana Kongresinde Fransa'nın tekrar birleşmesini sağlayarak Fransa'nın süper güçler arasına katılmasına neden olmuşlardır.

[92] II. Dünya Savaşı sonrası görece izin veren bir stratejik çevreye sahip olan ABD'nin o dönemki koşulları düşünüldüğünde baskın bir ekonomik güç, dünyada tek atom bombası cephaneliğine sahip bir süper güç karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda iki oynanus engelini geçerek ABD'ye kendi topraklarında zarar verebilecek kapasitede hiçbir güç bulunmamaktaydı. Ancak bu çevrede bile ABD, Sovyetlerin büyüyen ve dikkat edilmesi gereken bir tehdit olduğunun işaretlerini algılamaktaydı. Dahası Soğuk Savaş sonrası ABD daha fazla izin veren çevreye sahip olmasına rağmen, Çin'in yakın bir tehdit mi yoksa anlaşabileceği, işbirliği yapacağı bir devlet olup olmadığı konusunda çok az netlik bulunmaktaydı.

[93] Örneğin 1930'larda Birleşik Krallık içinde bulunduğu kısıtlayıcı çevrede Avrupa'da Nazi Almanyası, güneyde faşist İtalya, Uzakdoğu'da Japonya'yı meydan okuyan devletler olarak algılanmış ancak hangisinin en temel tehdit olduğu İngiliz kabinesinin tartışmasına neden olmuştu. Uluslararası sistem bu noktada çok açık/net bir ortam sunmamaktaydı. Ancak birkaç yıl sonra Almanya'nın birçok bölgeyi silahlandırması sonrası İngiliz karar alıcılar Almanya'nın en büyük tehdit olduğunu net şekilde anladıklarında kıta güvenliği tekrardan gözden geçirmek zorunda kalmıştır. **age**, 56.

[94] **age**, 38-57.

2.2.3. Bağımsız Değişken Olarak Neoklasik Realizmde Bölgesel Alt Sistem

Neoklasik realizm uluslararası yapının yanında diğer bir bağımsız değişken olarak ülkenin içinde bulunduğu bölgenin de analize katılmasına olanak vermektedir. Kendi dinamiklerine sahip olan bölgeler, uluslararası sistem ya da ulusal yapıdan bağımsız değildirler. Ancak aynı zamanda bölgelerin zaman zaman kendi gündemlerini yaratma potansiyeli de bulunmaktadır. Devletler yer aldıkları bölgelerde bölgesel liderlik veya hegemon olma mücadeleleri vermektedir. Dolayısıyla en ciddi tehdit süper güçten ya da diğer bölge ülkelerinden ziyade en yakın, sınırdaş olan ülkeden gelmektedir. Bu mücadelede kullanılan yöntemler farklılaşmakta dolayısıyla diğer ülkenin içişlerine karışma, komşu devletteki etnik ve dini azınlıkları desteklemek doğrudan askeri müdahaleden daha işlevsel olabilmektedir. Bu nedenle her bölge kendi dinamikleri doğrultusunda değerlendirilmeli ve devletlerin mücadelelerine bu bakış açısıyla bakılmalıdır.[95] Bu bağlamda devletler ve siyasi aktörler uluslararası yapıdan etkilendiği gibi bu uluslararası yapıdan bağımsız bölgesel gündem tarafından da kısıtlanmakta ya da etkilenmektedirler. Bu nedenle uluslararası ve bölgesel faktörlerin her ikisinin de kararlaştırma aşamasında karar vericiler tarafından göz önünde bulundurması gereken değişkenler olduğu gerçeği söz konusudur. Yapı ile birlikte ama görece yapıdan bağımsız bir şekilde denkleme giren bölgesel dinamikler dış politika kararlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Özetle uluslararası sistemde meydana gelen değişimler bölgede yer alan devletler için yeni tehdit veya fırsatları oluşturmaktadır. Güç değişimleri uluslararası sistemde önemli gelişmeler olarak görülürken tehditler bölgesel ya da ulusal çevreden kaynaklı olabilmektedir.[96]

Özellikle bölgesel güçler için yapısal tehditler hem süper güçlerden hem de bu güçlerin etkilediği bölgesel unsurlardan gelebilmektedir. Bu kapsamda Soğuk Savaş sürecinde iki süper gücün rekabetinin bölgesel düzlemde farklı derecelerde görülebilmektedir. Bazı çalışmalar süper güçlerin bölgede rekabetini kontrol altına alarak müttefiklerini kısıtlayarak bölgesel çatışmaların uluslararası düzeye evrilmesine engel olduğunu iddia ederken, bazıları ise süper güçlerin rekabetinin bölgesel ve yerel

---

[95] Lobell bu duruma en iyi örnek olarak Malcolm Kerr'in "Arapların Soğuk Savaşı" ifadesini göstermektedir. Arabistan ve Ürdün gibi muhafazakâr devletler ile Mısır, Suriye ve Irak gibi radikal devletlerin mücadelesini buna en iyi örnektir. Lobell, "Threat Assessment", 49.

[96] **age**, 43.

tehditleri daha da alevlendirerek uluslararası düzeye çıkarttığı iddiasında bulunmaktadırlar.[97]

2.3. Neoklasik Realizmde Müdahil Değişken Olarak Lider ve Ulusal Yapı

Neoklasik realizmin dış politika analizine dahil ettiği ara değişkenler çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda maddi unsurlar kadar maddi olmayan diğer unsurları da dış politika yapımında önemseyen neoklasik realizm bize realist teoride yeni bir kapı açmıştır. Öncelikle birey düzeyinin analize dahil edilmesiyle birlikte karar vericilerin/liderlerin sahip olduğu düşünce, algı ve inançlar önem kazanmaya başlamıştır. Kararlaştırmada baskın olan liderlerin karekteristik özellikleri dış politika davranışına doğrudan ya da dolaylı olarak oldukça etkendir. Lider algısı ile birlikte stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumsal düzen gibi iç siyasete ait unsurlar neoklasik realizmin alana dahil ettiği en önemli müdahil değişkenlerdir. Ripsman ve diğerleri bu dört grubu oluşturarak teoriyi daha sistemli bir yapıya dönüştürmek istemişlerdir. Tüm bu değişkenler aktörlerin karşılaştığı kısıtları yansıtmakla birlikte karar vericilerin hem kendi arasında hem de toplum ile olan etkileşimini, dış politika süreçlerini ve dış politika mekanizmaları ve bunların dış etkenlere karşı devletlerin verdiği yanıtları nasıl etkilediğini göstermektedir. Daha detaylı olmak gerekirse algılar hem uluslararası unsurlardan hem de lider ve stratejik kültürden etkilenmekte, karar verme ve uygulama stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi ve siyasi kurumlar gibi içsel unsurlara göre şekillenmektedir. Bu dört müdahil değişkenin nasıl ve hangi şartlarda dış politika çıktısını etkilediği ise şu şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Lider algısı özellikle kısa dönemli dış politika krizlerinde zaman kısıtı, gizlilik ve baskı gibi acil karar verme durumlarında çok önemli bir girdiye dönüşmektedir. Dolayısıyla özellikle kriz zamanlarında mekanizma olarak bürokrasinin, devlet-toplum ilişkilerinin ya da diğer ulusal kurumların kararlaştırmaya etkisi çok az olmaktadır. Bununla birlikte stratejik kültür, özellikle devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar daha çok ulusal süreçlerle ilgili olmaktadır. Bu değişkenler özellikle liderlerin özerkliğini, karşılaşılan kısıtlarla nasıl başedebildiğini, ulusal

[97] ABD'nin süper güç olduğu günümüzde de benzer şekilde iki farklı görüş bulunmaktadır; ABD'nin bölgelere sunduğu çatışma çözümü, arabuluculuk ve güvenlik sözleşmeleri gibi mekanizmaların bölgesel istikrara neden olduğu gibi iddialar olduğu gibi tam tersi şekilde Washington'un bölgede herhangi bir misilleme ile karşılaşacağı düşüncesi bulunmadığından fazlasıyla serbest hareket ettiği görüşü bulunmaktadır. **age**, 48.

rekabetlerdeki sosyalleşmeleri gibi süreçleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu yönüylede bu üç değişken kültür, toplum ve kurumları bünyesinde barındırdığı için daha çok kısa-orta ve orta-uzun vadedeki politika planlama ve grand strateji belirlemede etkili olmaktadır.[98]

2.3.1. Birey ve Sahip Olduğu Algı

Devleti yöneten karar vericilerin sahip olduğu inanç/algı/düşünceleri neoklasik realistlere göre müdahil değişkenlerin en önemlilerinden biridir. Devleti yöneten bireyler dış ve savunma politikalarını belirleyen başkan, başbakan, diktatör, önemli kabine üyesi ya da bakan, danışman pozisyonunda yer almaktadır. Diğer ülkeler hakkında da özel bilgi ve istihbarata sahip olan bu siyasi karar birimi dış politika ve grand strateji belirlemede en önemli aktörlerdir. Diğer üç müdahil değişkeni etkileme kapasitesine sahip olan liderlerin inanç/düşünce yapısı, gelen sistemsel uyaranların farklı algılanmasına neden olmaktadır. Her bireyin değer/inanç/algılara sahip olduğu gerçeği ve bunların dış dünya ile etkileşimde ve dış dünyayı anlamasında bireye rehberlik ettiği gerçeği yadsınamaz. Oldukça kişisel olan bu inanç/algı, kişinin geçmiş tecrübe ve değerleriyle şekillenmekte ve bir defa oluştuğunda değişimi çok kolay gerçekleşmemektedir. Bu kapsamda liderlerin neye dikkat ettiği, neyi görmezden geldiği, bilgi ve olayları ne şekilde anladığı sahip oldukları inanç/algılar neticesinde şekillenmektedir. Dış çevreden gelen tüm bilgiler liderlerin bilişsel süzgecinden geçmekte böylelikle liderler sahip oldukları algılara bağlı olarak uluslararası teşvik ve kısıtlara farklı tepkime verebilmektedir.[99] Bir ülkenin dış politika tercihlerini anlamak için liderlerin karakteri ve psikolojik özellikleri ve bunların sistemik uyaranlara yanıt vermedeki rolü düşünüldüğünde liderin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda bireylerin sahip olduğu "ideas" önemli bir ara değişken olarak neoklasik realizmde yer almaktadır. Goldstein ve Keohane'ne göre en genel anlamda "ideas" dünyayı düzenlemeye yardımcı olmaktadır. Bu düzenleme ile birlikte gündemi ve sonuçları da şekillendirme kapasitesine sahiptir.[100] Bu kapsamda Kitchen "ideas"ı

---

[98] **age**, 60-62. Bu aşamada kısa, orta ve uzun dönem kavramlarına açıklık getirilmesinde fayda görmekteyim. Ripsman ve diğerleri kısa dönemi günler, haftalar ve aylar, kısa-orta dönemi ay ve yıllar (on yıl değil) olarak, uzun dönemi ise yıllar ve on yıllar olarak belirtmiştir. **age**, 83-85.

[99] **age**, 62.

[100] Bu konudaki daha detaylı analizler için bkz: Judith Goldstein, Robert O. Keohane, "Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework", **Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and**

üç grup altında toplayarak detaylandırmıştır; ilki bize dünyanın nasıl işlediğini anlatan, bilimsel olarak verili olan fikirler. Uluslararası sistemin yapısını yorumlamamıza ve anlamamıza olanak sağlayan bu fikirler devletlerin stratejilerini gerçekleştirme sınırlarını belirler. İkinci olarak dış politikada gerçekleşmesi istenilen amaçları belirleyen fikirlerdir. Devletlere doğru olanın yapılması yönüyle daha etik bir çerçeve çizen bu fikirler sayesinde devletler dış politikasını kullanarak insan haklarının ilerlemesine neden olabilir. Ancak bu eylemlerin devlet çıkarlarına ters düştüğü algısı oluştuğunda kamuoyundan yeterli desteği alamayabilir. Son grup ise spesifik amaçların/çıkarların izlenmesi gerektiğine ilişkin operasyonel fikirlerdir. Bu kısım bize aynı tehditler ile karşılaşan devletlerin farklı operasyonel fikirler nedeniyle farklı yaklaşımlar gösterdiğini açıklamamızı kolaylaştırmaktadır. Kitchen ayrıca fikirlerin ulusal düzeydeki etkinliğini birey, kurum ve devlet kültürüne ait fikirler olarak sıralamaktadır.[101] Bu yönüyle fikirler bazı eylemler için meşruiyet kaynağı oluştururken, diğer devlet davranışlarının değerlendirilmesinde yol gösterici olabilirler.[102]

Bu kapsamda sistemi, kurumları ve bürokrasiyi inşa eden ve tüm bu süreçlerde kararların oluşumu, alınması ve uygulanmasında yer alan bireyler tüm kurumsal devlet mekanizmalarını oluşturarak önemli bir işlev yürütmektedirler.[103] Byman ve Pollack genelde bireyi dışlayarak farklı unsurları ön planda tutan çalışmalar yapıldığını iddia etmekte ancak bireylerin özellikle savaş ve diplomasideki rolleri düşünüldüğünde bu dışlayıcı tarzın çok sağlıklı olmadığını belirtmektedirler.[104] Bu bağlamda bireylerin amaçları, kapasiteleri ve zaafları devletin hedef, kapasite ve stratejilerinin oluşmasında önemli bir rolü olmakla birlikte bu bireyler/liderler sadece kendi devletlerini değil

Political Change, ed. Judith Goldstein, Robert O. Keohane (Ithaca: Cornell University Press, 1993): 12.

[101] Kitchen, **age**, 129-130.

[102] Ahmet K. Han, "Paradise Lost: A Neoclassical Realist Analysis of Turkish Foreign Policy and the Case of Turkish-Syrian Relations", **Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity,** ed. Raymond Hinnebusch, Özlem Tür (Farnham: Ashgate, 2013): 59.

[103] Kitchen, **age**, 130.

[104] Daniel L. Byman, Kenneth M. Pollack, "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In", **International Security**, c. 25, s. 4 (2001): 108-109. Byman ve Pollack bunun nedenleri olarak şunları sıralamaktadırlar; siyaset bilimciler uluslararası siyaseti şekillendiren belli başlı olaylarda bireylerin çok az önemi bulunduğunu düşünmektedirler. Anarşik olan sistem, ulusal politika ve kurumsal unsurlar liderlerin etkisini azaltmaktadır. İkinci olarak bireyler bazen önemli olmakla birlikte, etkinlikleri genelleme ya da teori oluşturmak için yeterli değildir. Son olarak ise uluslararası ilişkiler teorisyenleri bireylerin çalışılmasını teorik olarak ümitsizce bir çalışma olarak görmektedir.

diğer devletlerin eylemlerini de etkileyebilmektedir. Özellikle gücün tek bir liderde toplanma durumu, kurumların çatışma içerisinde olması ve büyük değişimler söz konusu olduğunda karar birimi içerisinde liderlerin karakterleri daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte ittifakları kuran, tehditleri yeniden tanımlayan ve güç dengesinin devamını sağlayan ya da yıkılmasını neden olan birey faktörü önemlidir. Özetle bilişsel faktörlerin yanında liderin kişiliği ve karakteri devletin dış uyaranlara vereceği tepkimeyi etkilemektedir. Otto von Bismarck, Kaiser Wilhelm II, Adolf Hitler ve Saddam Hüseyin gibi güçlü liderlerin stratejik öneme sahip olan kararlarda etkisi yadsınamazdır.[105] Dış ve güvenlik politikalarından sorumlu karar birimi içerisinde yer alan bireyler, çıkarların belirlendiği ve sistemik baskıların algılandığı yerel/ulusal ile uluslararası sistem arasında konumlanmaktadırlar. Bu konumları nedeniyle karar birimi kimi zaman ulusal nedenlerden ötürü "uluslararası" davranmak kimi zaman ise uluslararası amaçlar için de "ulusal" davranmak zorunda kalabilmektedir. Daha detaylı olmak gerekirse Mastanduno ve diğerlerine göre uluslararası amaçlara ulaşmak için ulusal stratejiler ya da ulusal amaçlara ulaşmak için uluslararası stratejiler takip edilebilir.[106] Bu noktada ise ulusal ve uluslararası alanın kesiştiği noktada konumlanan liderlerin/karar vericilerin nasıl ve hangi koşullarda amaçlarına ulaşmak için izledikleri yolu analiz etmek önemlidir. Bu açıdan bakıldığında karar birimi ulusal ile uluslararası alan arasında bir tür tampon mekanizma durumundadır.

Zakaria ise güç kavramı ile bireyin devletlerin davranışlarındaki önemini açıklamaya çalışmıştır. Zakaria[107] dış politikanın tüm bir ulusun değil o ulusun hükümeti tarafından yürütüldüğünü dolayısıyla karar biriminin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için ulusal gücün bir parçası olarak devlet gücünü kullanma yetkisine

---

[105] Byman, Pollack, **age**, 110-134.

[106] Mastanduno ve diğ., **age**, 461-465. Her devletin uluslararası amacı güç ve varlık elde etmesidir. Devletler böylelikle anarşik olan sistemde bekasını sağlamakta ve başka amaçlara da yönelmektedir. Kaynak yaratmak ve bu kaynakları seferber etmek uluslararası amaçlara uluşmak için kullanılan iki ulusal strateji olarak belirtilmiştir. Ulusal amaçlara ulaşmak için ise dışsal seferberlik ve dışsal onay iki uluslararası stratejidir. Dışsal seferberlik devletin direkt ya da dolaylı olarak dış kaynakları ülkesine getirmesidir. Dışsal onay ise kendi siyasi konumunu/otoritesini korumak/sağlamlaştırmak için liderlerin/karar vericilerin uluslararası alanda yeralmasıdır. Her devlet bekası için uluslararası alanda kaynak yaratma ve seferber etme stratejilerini kullanmakta, meşruluğunu korumak ve kaynaklar üzerinde kontrol sağlamak için ise dışsal onay ve seferberlik gibi uluslararası stratejilere ihtiyaç duymaktadır.

[107] Zakaria, **age**, 9.

sahip olduğunu savunmaktadır. Bu aşamada Zakaria devlet gücü ile milli güç arasında ayrım yapmakta, devlet gücünü amaç ve çıkarlara ulaşılması için ortaya çıkarılan milli güç ve bu milli gücü kullanma kapasitesi ile açıklamaktadır. Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak devletlerden ziyade devlet adamlarını gören Zakaria, nesnel güç ölçümleri değil liderlerin güç algılarındaki değişimin belirleyici olduğunu iddia ederek milli güç kaynaklarının devlet yapısı aracılığıyla ancak devlet adamları eliyle kullanıldığını söylemektedir. Zakaria'ya göre karar alıcılar devlet gücünde görece bir artış algıladığında çıkarlarını genişletmeye ve çevresinde yayılmacı siyaset izlemeye başladığını ifade etmektedir.[108]

Wohlforth liderlerin güç dengesini ve güç yönelimlerini nasıl değerlendirdiğini analiz ettiği çalışmasında önemli bulgular sunmuştur. Bu kapsamda gerçek güç dağılımı ile elitlerin algısındaki güç dengesi birbirinden farklılaşmaktadır. Wohlforth gücün algısal değerlendirmesini Soğuk Savaş sürecinde Sovyet-Amerikan rekabeti üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında liderlerin gücü dört farklı açıdan gördüklerini ifade etmiştir; gücün unsurları (insanların gücü ne olarak düşündüğü), güç dağılımı (devletin süper güçleri nasıl karşılaştırdığı), gücün işleyişi (güç dengesinin işleyişi) ve prestij (devletin uluslararası politikada statü ve etkinliği). Tüm bu araştırmaların sonucunda Wohlforth Sovyet liderlerinin askeri kapasiteye vurgu yaptığını Amerikalı liderlerin ise ekonomik ve kurumsal kaynakları öne çıkardığı sonucuna ulaşmıştır.[109]

Karar vericilerin siyasi tercihleri devletlerinin sahip olduğu güç ile ilgili algı ve hesapları neticesinde şekillenmektedir. Bu durum ise kısa ve orta vadede devletlerin dış politikalarının sahip oldukları maddi gücü yansıtmadığını göstermektedir. Yani maddi güç dağılımı ve dış politika arasında bağı kuran ve mükemmel bir şekilde işleyen bir bağ/köprü yoktur. Liderler sahip olduğu materyal gücü doğru bir şekilde hesabını yapsalar dahi her zaman toplumdaki kaynaklara erişimi olmayabilir bu ise hedeflenen dış politikanın uygulanmasını engelleyebilir/geciktirebilir. Dolayısıyla

[108] **age,** 42.

[109] Ripsman ve diğ., **age**, 65.

kararlaştırmada önemli bir rolü olan iç değişkenler yapısal faktörlerden bağımsız bir şekilde işlememektedir.[110]

Christensen ise ürettiği "ulusal siyasi güç" kavramı çerçevesinde liderlerin güvenlik politikaları için gerek insani gerekse maddi kaynakları harekete geçirme yetisine sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu ulusal gücün, devletin karşılaştığı uluslararası tehditler ile devletin adapte ettiği stratejiler arasında önemli bir ara değişken olduğunu ifade eden Christensen'e göre liderler, ulusal ve uluslararası kısıtları da göz önüne alarak "ulusal çıkarları" tanımlar, kendi güç algıları ve diğer devletlerin niyetlerine göre dış politika eylemlerini gerçekleştirirler.[111] Dolayısıyla liderden dolayı değişkenlik gösterebilen ulusal çıkarların tam olarak sistemsel kısıtları yansıtmadığı, ulusal düzeydeki değişkenlerin, çıkar ve dış politika tercihlerinin oluşumunda önemli bir faktör olduğu göz ardı edilmemelidir. Liderler sahip oldukları inanç sistemi ve ulusal ve uluslararası yapı ilgili algıları sentezleyerek ulusal çıkarları belirlemektedir. Bu kapsamda zayıf ulusal kısıtlar söz konusu ise liderler çıkar tanımlarında daha fazla hareket serbestisine sahipken, güçlü olan ulusal kısıtlarda ulusal yapı ve diğer aktörler tarafından belirlenen çıkar tanımına uymak zorunda kalmaktadırlar.

Liderlerin uluslararası sistem algıları, iç siyaset ile ilgili meseleler, ideoloji, kimlik, çıkarlar, değerler ve daha fazlası devletlerin davranışını kısıtlayan veya izin veren faktör olmakla birlikte devletin sahip olduğu kaynakların mobilize edilmesinde de önemli bir yere sahiptir.[112] Taliaferro'ya göre "devletlerin kaynakları seferber etmesi basit bir kurumsal işlev değil, güvenlik stratejilerine desteğin devam etmesi ve/veya artması yönüyle liderin kabiliyeti/yeteneğini de bağlıdır". Bu kapsamda kamuoyundaki dış tehdit algısı, sosyal uyumun düzeyi ve toplumdaki ideolojik eğilimin seviyesi önemli unsurlar arasındadır.[113] Gustavsson'un da ifade ettiği gibi yapısal koşullar karar vericilerin algı ve eylemleri ölçüsünde hesaba katıldığından

---

[110] Jeffrey W. Taliaferro, "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War", **Neoclassical Realism, The State and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. (New York: Cambridge University Press, 2009): 213.

[111] Thomas J. Christensen, **Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958**, (New Jersey: Princeton University Press, 1996), 11-13.

[112] Duygu Dersan, "Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analises of Syrian Foreign Policy 1990-2005" (Doktora Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 11.

[113] Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", **Security Studies**, c.15, s. 3 (2006): 489-491.

ötürü siyasi karar biriminde baskın olan ideoloji önemli bir rol üstlenmektedir.[114] Liderlerin dış politika kararlarında iktidarda kalma istenci ve siyasi hayatını devam ettirebilme gibi kısıtlara sahip olduğu düşünüldüğünde iç-dış yapısal unsurlar ile çevrelendikleri gerçeği söz konusudur. Özellikle onları kısıtlayan unsurlara verdikleri yanıtların algıları neticesinde oluştuğu düşünülürse dış politika kararlarının "objektif" nedenler sonucunda değil, karar vericilerin "sübjektif" değerlendirmeleri sonrasında oluştuğu gözlemlenmektedir.[115]

Bu düzeyde içiçe olan lider ve ulusal yapıyı kesin çizgiler ile ayırmak imkânsız olmakla birlikte iki tarafın geçişkenliği oldukça fazla ve birbirinden etkilenmektedir. Bu kapsamda ulusal yapının izin verdiği ölçüde liderler hareket alanını genişletmekte ve ulusal yapıyı dış politika amaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Diğer yandan uluslararası yapı tarafından da kısıtlanan liderler çoğu zaman strateji oluştururken iki düzeyli oyun ile karşı karşıya kalmaktadırlar; bir yönüyle dış dünyaya tepkileri verirken diğer taraftan ise toplum kaynaklarını harekete geçirir, ulusal kurumlar aracılığıyla çalışmalarını yürütür aynı zamanda da bunları yapmak için gerekli olan ulusal desteği sürdürmeye çalışmaktadır.[116] İçiçe ve geçişkenliği oldukça fazla olan süreçlerde lider, toplum ve ulusal kurumların hepsi dış politika kararlarının belirlenmesi ve uygulanması tüm bu sayılanların etkileşimi sonucunda meydana gelmektedir.Bu yönüyle iyi bir dış politika analizi uluslararası, ulusal ve bireysel düzeyin de olduğu ve birçok faktörün incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır.[117]

Uluslararası İlişkilerde öncelikli olan aktörün devletler değil devlet adamları olduğu iddiasından yola çıkan neoklasik realistler[118] salt yapısal olan teorilerin dış politikayı açıklamakta yetersiz olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla karar biriminin güç dağılımı ile ilgili algı ve düşünceleri dış politika analizinde önemli bir

---

[114] Jakob Gustavsson, **The Politics of Foreign Policy Change: Explaining the Swedish Reorientation on EC Membership**, (Lund: Lund University Press, 1998), 16.

[115] **age**, 16.

[116] Bu yönüyle uluslararası sistem devletleri kısıtlara uygun yanıtlar vermeleri için sosyalleştirir, dolayısıyla neorealizm gerek ulusal güvenlik gerekse uluslararası sistemin yapısını yansıtacak bu tür kısa dönemli siyasi tercihleri açıklayamamaktadır. Bu konuda bkz.; Taliaferro ve diğ., **age**, 7-8.

[117] Fareed Zakaria, "Realism and Domestic Politics: A Review Essay", **International Security,** c. 17, s.1 (1992): 198.

[118] Zakaria, **From Wealth,** 42.

veri olarak neoklasik realizmde yer almaktadır.[119] Bu yönüyle devletlerin sahip oldukları maddi kapasiteler, karar vericilerin algı, hesap ve tahminleri aracılığıyla dış politika davranışı şekillenmektedir. Ancak sahip olunan kapasitenin salt nicelik göstergesi karar vericilerin düşünce ve değerlendirmelerini tam olarak yansıtmayabilir.[120] Bu ise kısa dönemde liderlerin özellikle bölgesel düzeyde kendi güçlerini yanlış hesapladıklar ve sistemik baskıları iyi okuyamadıkları gerçeğini göstermektedir.[121] Dolayısıyla liderler devletlerin sahip olduğu güç ve diğer devletlerin niyetleri neticesinde kendi algı ve hesaplarına göre dış politika kararları oluşturduklarında kısa-orta vadede doğru tahminler yapamayabilir.[122]

Tüm bunlarla birlikte uluslararası yapısal koşulların önemi ve dış politikadaki rolü yadsınamaz. Devletlerin içerisinde bulunduğu uluslararası sistemsel özelliklerden ötürü lider davranışları ve dolayısıyla da dış politika eylemleri farklılaşma gösterebilmektedir. Carlsnaes yapan-yapı tartışması yaparken "dışsal faktörlerin aktörleri belirli davranışlara zorlamadığını ancak kısıtlayıcı koşullar oluşturduğunu" iddia etmektedir.[123] Geçmişte birçok uluslararası ilişkiler çalışmaları genelde birey/aktör düzeyini görmezden gelerek analize dahil etmemiştir yine benzer şekilde birey/aktör merkeze alınarak sistemik ve ulusal faktörlerin önemsenmemesi dış politika çalışmalarının eksik/hatalı olmasına neden olabilmektedir. Bu kapsamda karar alıcı/lider ne kadar karizmatik, zeki ve güçlü olursa olsun geniş bir hareket alanı olmamakta yani sistemik ve ulusal koşullar karar birimini kısıtlayabilmektedir. Özetle dış politika analizinde dinamik bir etkileşim içerisinde olan yapan ve yapının birbirine karşı üstünlüğü bulunmamaktadır.[124] Bu bağlamda iyi bir dış politika teorisi diğer düzeyi dışlamayan ya da yok saymayan ve her düzeyden kavramları sentezleyen bir yaklaşımla oluşturulmalıdır.

---

[119] William Wohlforth, **The Elusive Balance, Power and Perceptions during the Cold War,** (Ithaca: Cornell University Press, 1993), 4.

[120] Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking under Anarchy, Defensive Realism Revisited", **International Security**, c.25, s.3 (2000): 155.

[121] Han, **age**, 56.

[122] Taliaferro, "State Building", 485.

[123] Walter Carlsnaes, "The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis", **International Studies Quarterly**, c. 36, s. 3 (1992): 255.

[124] **age**, 250.

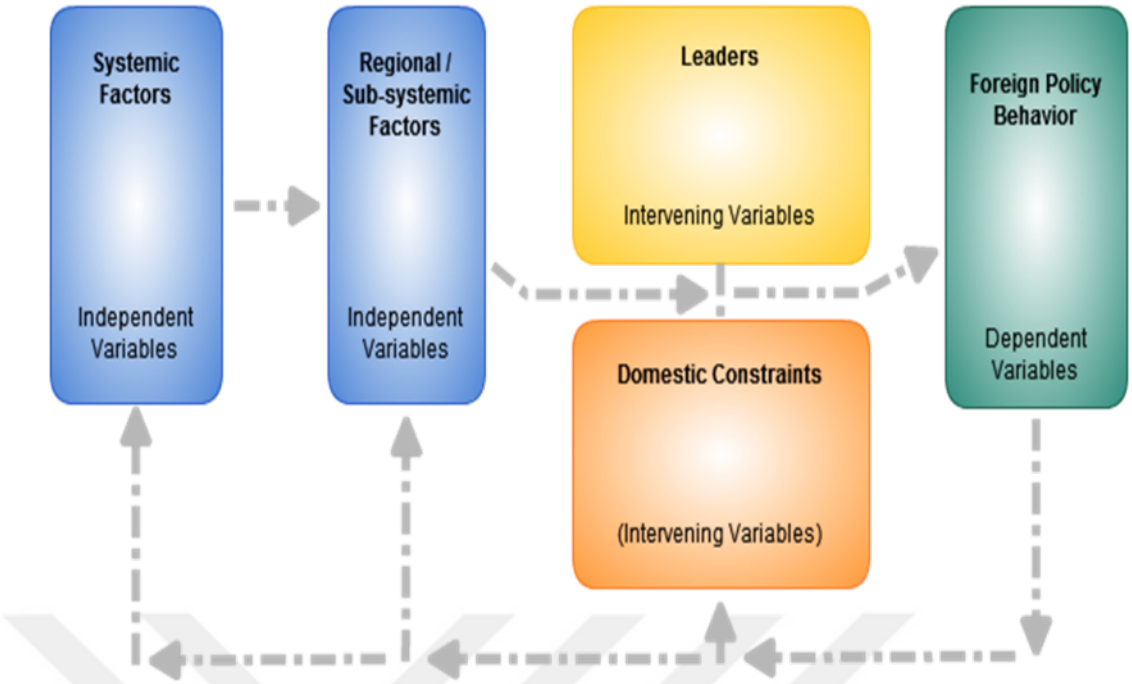

Şekil 3: Neoklasik Realizmde Karar Alma Süreci ve Değişkenler

Gideon Rose, "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", **World Politics**, c. 51, s.1 (1998): 154'den uyarlandı.

2.3.2. Müdahil Değişken Olarak Ulusal Yapı Özellikleri

Bireyin dış/uluslararası politikadaki önemine rağmen bütün bir sürecin bir kısmı olduğundan salt birey baz alınarak dış politika davranışları incelenemez. Birey düzeyinin yanında iç yapısal faktörlerin de analize dahil edilmesi gerekmektedir. Bu da bizi daha sağlıklı bir dış politika analizine götürecektir. Böylelikle karmaşık olan dış politika davranışlarında daha düzenli bir modelleme çıkarma ihtimali de artmaktadır. Sistemli bir şekilde oluşturulacak model, ulusal ve uluslararası siyaseti daha iyi anlamaya ve gelecekteki fırsat veya riskleri daha iyi tahmin etmeye yarayacaktır. Bu kapsamda Ripsman ve diğerleri üç farklı müdahil değişkeni analize dahil etmiştir.

Stratejik Kültür: Ripsman ve diğerlerine göre liderden sonra ikinci önemli müdahil değişken stratejik kültürdür. 1970'lerde özellikle güvenlik çalışmaları için ilk olarak Jack Synder tarafından kullanılan stratejik kültür kavramı Soğuk Savaş sonrasında ulusal güvenlik politikaları için yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Genel anlamda sosyal özelliklerin devletlerin davranışlarında önemli olduğu görüşünden

yola çıkarak oluşturulan bu kavram zamanla birçok çalışmanın ana öğesi olmuştur.[125] Klein'e göre stratejik kültür bir ülkenin jeopolitik konumu ile siyasal ve toplumsal yapısı tarafından şekillenen ve dış politikada varolan problemlere olan yaklaşımı ifade etmek için kullanılmaktadır.[126] Gray için ise stratejik kültür davranışların şekillenip oluştuğu bir bağlam ve davranışları anlamak için bir rehber özelliği taşımaktadır. Gray'e göre coğrafya, etno-kültürel özellikler, tarih, sosyo-ekonomik ve siyasal yapı, askeri kurumlar ve asker-sivil ilişkisi, gelenekler ve ideoloji stratejik kültürün içerdiği unsurlardır.[127] Diğer taraftan Johnston stratejik kültürün hangi davranışların kabul edilebilir ya da edilemez olduğu hakkında bilgi verdiğini söyleyerek politika seçeneklerinin belirlenmesinde ve olası tercihlerin tahmin edilmesinde yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla stratejik kültür bu politika yöntemlerini ön plana çıkaran dış politika yönelimi haline gelerek kabul edilebilir davranışlar için resmi bir dil oluşturmaktadır.[128] Tüm bu tanımlara bakıldığında stratejik kültürün ülkelerin içsel unsurları içerdiği toplumsal, siyasal ve askeri kurumların özelliklerini taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. İçsel unsurlar ile beslenen stratejik kültür aynı zamanda dış etkenler tarafından da şekillenmektedir. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri düşünüldüğünde dost, düşman veya rakip olgusu ortaya çıkmakta ve bu çerçevede politikalar üretilmektedir.[129] Stratejik kültürü daha geniş bir anlamda kullanan Charles Kupchan ise stratejik kültürün köklerini elitler ve kamuoyuna kadar uzanan ulusal güvenlik konularına iliştirilmiş kavram ve fikirlerin tümü olarak görmektedir.[130]

---

[125] Richard W. Wilson, **Compliance Ideologies: Rethinking Political Culture** (New York: Cambridge University Press, 1992). Charles A. Kupchan, **The Vulnerability of Empire** (Ithaca: Cornell University Press, 1994). Peter J. Katzenstein, **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics** (New York: Columbia University Press, 1996). Alastair Iain Johnston, "Thinking about Strategic Culture," **International Security,** c.19, s.4 (1995). Stephen Peter Rosen, "Military Effectiveness: Why Society Matters," **International Security**, c.19, s.4 (1995).

[126] Yitzhak Klein, "A Theory of Strategic Culture," **Comparative Strategy,** c.10, s.1 (1991): 3-23.

[127] Colin S. Gray, "Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back," **Review of International Studies**, c. 25, s.1 (1999): 50-55.

[128] Alastair Iain Johnston, "Thinking About Strategic Culture," **International Security**, c.19, s.4 (1995): 46.

[129] Alexander Wendt üç stratejik kültürün olduğunu iddia etmektedir. Çatışma temelli ve işbirliğini çok az olduğu Hobbesçu kültür, rekabete dayalı ilişkilerin olduğu ve egemenlik haklarının korunduğu Lockeçu kültür, ve ilişkilerin işbirliği ile yürütüldüğü Kantçı kültür. Detaylı bilgi için bkz; Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 246-312.

[130] Charles A. Kupchan, **The Vulnerability of Empire,** (Ithaca: Cornell University Press, 1994), 27.

Stratejik kültür lider, elit, hatta kamuoyunun stratejik anlamını şekillendirmektedir. Sosyalleşme ve kurumsallaşma yoluyla kamuoyunda ulusal güvenlik konuları hakkında yerleşik olan fikir/düşünce/kavramlar karar alıcıların hareket alanlarını daha özgür bırakarak ya da kısıtlayarak belirlemektedir. Bu kapsamda ortak beklentiler hangi eylemin kabul edilebilir ve/ya edilemez olduğu ile ilgili inanç/görüşler özellikle askeri güç kullanımı, insani müdahale gibi konularda kendini göstermektedir, dolayısıyla anarşik olan sistemde bile devletler etik/ahlaki kısıtlar ile karşılaşmaktadır.[131] Bununla birlikte Ripsman ve diğerleri stratejik kültürün ülkedeki iktidarın eliyle, önemli tarihsel olaylar sonrasında ya da yabancı işgalciler tarafından yeniden inşa edilebileceğini de iddia etmektedirler. Yazarlara göre iktidarların kültürel mühendisliği ile birlikte stratejik kültürlerde de önemli değişim/dönüşümler yaşandığının örnekleri bulunmaktadır.[132]

Devletlerin uluslararası olaylara karşı tutumlarını ve güç kullanımını etkilemesi yönüyle baskın ideoloji ve milliyetçilik düzeyi stratejik kültürün oluşmasındaki en önemli unsurlardır.[133] Bu kapsamda ideolojilerin özellikle Soğuk Savaş sürecinde dost-düşman ayrımında önemli bir yapıtaşı olması ve ittifak ilişkilerine olan etkisi kaçınılmaz olmuştur. Diğer yandan milliyetçilik kültürünün de güvenlik politikalarına destek için kaynakların seferber edilmesindeki rolü büyüktür. Taliaferro devlet gücünü "milliyetçilik ve ideoloji ile birlikte devlet kurumları tarafından belirlenen ulusal kaynakların devlet tarafından seferber edilme göreli kabiliyeti" olarak tanımlamaktadır.[134] Schweller de benzer şekilde faşizmin özellikle savaş döneminde tümden bir seferlik hali için en uygun yönetim olduğunu II. Dünya

[131] Ripsman ve diğ., **age**, 67-68. Demokratik barış teorisi çerçevesinde iki demokrasi arasında bir problem olması durumunda demokratik norm ve pratikler ile bu sorunun çözülmesi durumu sözkonu olmakta, çatışma bu yönüyle engellenmektedir. Ancak aynı pratikler demokratik ülke ile demokratik olmayan ülkeler arasında ya da iki tarafında demokrasi olmaması durumunda çalışmamakta ve savaşa kadar giden süreçler görülmektedir.

[132] 18. YY. Rusya'sını modenleşmesinde I. Petro, Meiji ailesinin Japonya'yı modernleştirmesi, Singapurlu devlet adamı Lee Kuan Yew'in sosyal ve ekonomik politikaları, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'yi laik ve modern bir ülkeye dönüştürme çabaları örnek olarak verilebilir. **age**, 68.

[133] Batılı devletlerin eylemlerini tehlikeli olarak görüp bunu kuşatma olarak algılayan Sovyet liderleri için bu devletler ile işbirliği yapmak çok zor olmaktadır.

[134] Taliaferro, "State Building", 467.

Savaşı öncesinde Almanya, İtalya ve Japonya'da çok net görüldüğünü iddia etmektedir.[135]

Dueck uluslararası yapıdaki güç dağılımı değişimlerinin devletlerin daha az ya da daha çok genişlemeci bir strateji izlemesine yönelik temel parametreleri oluşturduğunu iddia etmektedir. Ancak stratejik kültür değişim-süreklilik ile ilgili daha spesifik parametreler oluşturmaktadır. Detaylı olmak gerekirse karar vericiler kamuoyu desteğini sürdürmek için kabul edilebilir tercihleri yansıtan stratejik seçimlerini belirler, düzenler veya değiştirir. Dahası bazı dış politika kararları hem kültürel hem de fikirsel olarak kamuoyu tarafından stratejik kültür nedeniyle kabul edilmemekte dolayısıyla liderleri kamuoyu desteğinden mahrum bırakmaktadır.[136] Tüm bunlarla birlikte stratejik kültürün liderlerin sistemsel değişimlere karşı yapacağı stratejik uyarlamalarda onları engelleyecek bir yönü de bulunmaktadır. Yani bazı durumlarda stratejik kültür, dış tehdit veya fırsatlara hızlı bir şekilde yanıt verilmesini engelleyebilir. Dolayısıyla stratejik kültür nedeniyle kamuoyu desteği alamayan ve politika seçenekleri sınırlı kalan liderler istedikleri eylemleri gerçekleştirememektedir.[137]

Devlet-toplum ilişkileri: Ripsman ve diğerlerine göre diğer önemli müdahil değişken devlet-toplum ilişkileri olarak belirtilmiştir. Devlet-toplum ilişkisi devletin merkezi kurumları ile ekonomik ve sosyal gruplar arasındaki etkileşimin yapısı/özelliği olarak tanımlanmaktadır. Devlet ve toplum arasındaki uyumun derecesi, anlaşmazlık durumunda toplumun dış politikada liderin kararına saygı göstermesi/boyun eğmesi, siyasi ve sosyal uyum düzeyinin derecesi ve dış ve güvenlik politikalarında kamuoyu desteği devlet-toplum ilişkilerini oluşturan unsurlar olarak teoride yerini almıştır. Bu unsurların tümü liderlerin kaynakları harekete geçirme, seferber etme ve ulusun gücünü kullanma yetkisini etkilemektedir. Bu kapsamda devlet-toplum etkileşiminin niteliği, devlet-toplum farklılıklarını ve uyuşmazlığı

---

[135] Randall Schweller, "Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in the Age of Mass Politics", **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**, ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 227-250.

[136] Colin Dueck, **Reluctant Crusaders: Power, Culture and Change in American Grand Strategy,** (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

[137] Ripsman ve diğ., **age**, 70.

çözebilecek mekanizma ve süreçler, bunlar arasındaki etkileşimin politika yapım ve uygulanmasındaki mekanizmalar üzerindeki etkileri önemli bir konuma sahiptir.

Dış politika kararlarının toplumdan bağımsız bir şekilde alabilme durumu siyasi kurumların müdahil olup olmamasına bağlı olarak değişim göstermektedir. Siyasi kurumlar, yürütme erkini (Foreign Policy Executive, FPE) kararlaştırmadan izole ettiği ölçüde dış politika kararları daha çok devletin tercihlerini yansıtmakta ve dış çevrenin talepleri doğrultusunda olmaktadır. Devlet-toplum arasındaki uyum ise karmaşık süreçleri içermektedir. Eğer FPE ile temel sosyal gruplar ya da kamuoyu arasında iyi ilişkiler devlete duyulan saygı ve güvenin göstergesi ise devlet uygun gördüğü eylemleri gerçekleştirmekte daha özgür olabilmektedir. Ancak kararlaştırmadaki uyum, kapsamlı bir istişare/danışma gerektiriyorsa ve politikanın formüle edilmesi sürecinde sosyal aktörlerin katılımı sözkonusu olduğunda bu durum uluslararası çıkarlardan ziyade ulusal çıkarların karşılanması ile sonuçlanmaktadır.[138]

Diğer yandan kararlaştırmadaki varolan devlet-toplum uyuşmazlığı bu süreci daha karmaşık hale getirebilmektedir. Bu kapsamda karar vericiler uygulayacakları politikalar için ya muhalefeti aşma yollarını aramakta ya da uygulayacakları politika ile ilgili muhalifler ile pazarlıklar yapmaktadır. Ancak bu kararların uygulanması sürecinde toplum sosyal hak ve kaynakların tehlikede olduğunu görürse bu kararların uygulanması daha zor olacaktır. Dış politika ve grand strateji belirlenirken büyük oranda insani, maddi ve finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynaklara sahip ve bunu devletten sakınan temel sosyal gruplar varsa devlet başka mekanizmalar kullanarak gelir oluşturmak zorunda bırakabilir ki bu da uygulanacak politikanın etkinliğini azaltacaktır. Böyle bir atmosferde istenmeyen/desteklenmeyen politikalar yürütmek rejimin hatta devletin güvenliğini tehlikeye atabilmektedir. Özellikle savaş için seferber edilen/harekete geçirilen kaynaklar siyasi bir bedeli de yanında getirmektedir.[*]

Devlette varolan koalisyon ilişkilerinin doğası devlet-toplum ilişkilerinin belirlenmesindeki bir diğer unsurdur. Devleti etkileme gücüne sahip belirli bir sosyo-

---

[138] **age**, 71.

[*] 1905 ve 1917'deki savaşlar Rusya'da rejime karşı devrime yol açmıştır, Çar II.Nikola'nın iktidarını sonlandırmakla birlikte savaşta Almanya ve Osmanlı'ya karşı yenilmiştir. Benzer şekilde 1625'te İspanya Kralın Felipe'nin orudyu yenileme kararı Katalonya'nın isyan etmesine ve Portekiz'in ispanya'dan bağımsızlığını elde etmesine neden olmuştur. **age**, 72.

ekonomik çıkar grubu, ekonomi sektörü ya da bir çıkar birlikteliği kendi önceliklerini yansıtmayan politikalarda devletin hareket kabiliyetini azaltabilir. Bunun nedeni ise bu tip koalisyonlardan çıkan liderlerin uluslararası olayları bu koalisyonun perspektifinden/bakış açısından görmesi ve ancak bu koalisyonun taleplerini yerine getirdikçe iktidarlarını sürdürebilmeleridir. Bu açıdan bakıldığında eğer devlette içe dönük milliyetçi bir koalisyon söz konusu ise devlet, ekonomi korumacı ve askeri rekabet içeren politikalar izlemekte, dışa dönük bir koalisyon varsa serbest ticaret ve uluslararası iş birliği içeren grand stratejiler belirlemektedir. Özetle eğer devlet kendini ulusal baskılardan koruyacak yeterli bir kurumsal otonomi/özgürlüğe sahip değilse baskın olan koalisyonun bileşimi ve devletle olan ilişkisi devletin politika tercihlerini ve stratejik önceliklerini belirlemede en önemli etkendir.[139]

Bununla birlikte iç siyasetteki iktidar ilişkileri de dış politika yapımında önemli bir yere sahiptir. Buradan hareketle dış politika ülkenin sistem içinde sahip olduğu özelliklerin belirlediği bir alan olmaktan çıkıp iç siyasetteki farklı güç bloklarının etkin olma mücadelesinin de analize katılması gereği oluşmaktadır.[140] Bu aşamada söz konusu blokların rekabetleri ve tehdit algıları önemli bir yer tutmaktadır. İktidara gelen grup için öncelik devletin bekasından ziyade kendi rejiminin devam etmesidir. Bu yönüyle dikkat edilmesi gereken ilk tehdit ülke içindeki rakipleri iken sonrasında komşu ülkeler gelmektedir.[141]

Neoklasik realistlere göre devlet-toplum ilişkilerinin niteliği devletlerin stratejik davranışlarında önemli bir etkiye sahiptir. Bu kapsamda Schweller'e göre yetersiz dengelemenin (devletler dengeleme davranışında bulunmadığında ya da tehdit eden ülkeye yeterli tepkimeyi vermediğinde) iki ulusal nedeni bulunmaktadır; liderin tercihleri uluslararası endişelerden ziyade ulusal olanlardan etkilenmekte ya da olası ulusal risk ve kayıpların dengeleme davranışından daha ciddi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Schweller[142] yetersiz dengeleme davranışına neden olan dört unsurdan bahsetmektedir; **Elitlerin görüş birliği** ve **uyumu** karşılaşılan tehditlerin kapsam ve doğası ile bu tehditlere karşı uygun stratejik yanıt ile ilgilidir. **Sosyal uyum**un derecesi

---

[139] **age**, 72-73.

[140] Balcı Türk dış politikasında yer alan güç bloklarını şu şekilde sıralamaktadır; Kemalist/laik, İslamcı/muhafazakâr, kimlikçi/etnik Kürt bloklar. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Balcı, **Türkiye Dış,** 316.

[141] Lobell, "Threat Assessment", 51.

[142] Randall L. Schweller, **Unanswered Threats; Political Constraints on the Balance of Power,** (New Jersey: Princeton University Press, 2006), 11-12.

siyasi ve sosyal entegrasyonun düzeyini yansıtmaktadır. Bölünmüşlüğü oldukça fazla olan toplumlarda liderler en düşük paydada olan tercihleri yaparak dış tehditlere karşı yetersiz bir yanıt vermektedirler. **Rejim ya da hükümetin** ordu, muhalefet partileri ve çıkar gruplarının da dahil olduğu muhalif ya da rakiplere karşı olan **kırılganlığı** hükümetin uygun dengeleme davranışı için kaynakları zamanında kullanma ve toplumu harekete geçirme kabiliyetini etkilemektedir. Elitler ve sosyal aktörler arasında görülen yüksek ayrışma ve bölünmüşlük devletleri sistemin dengeleme davranışlarının gereğinden uzaklaştırarak yetersiz dengelemeye neden olmaktadır.

Ulusal kurumlar: Neoklasik realizmin belirlediği son müdahil değişken ise devlet-toplum ilişkilerini belirginleştiren devlet yapısı ve ulusal siyasi kurumlardır. Net şekilde belirlenmiş kurallar ve düzenlemeler ile Anayasal hükümler çerçevesinde belirlenmiş olan resmî kurumlar, örgütsel rutin ve süreçler ve bürokratik denetim, iç politikadaki rekabetin gerçekleştiği geniş parametreleri düzenlemektedir. Bunların tümü politikaların oluşmasında kimlerin ve hangi aşamada katkıda bulunacağına karar vermekte, kimlerin veto kullanacağını belirlemekte ve politikaları yeniden şekillendirme gücüne sahip olabilmektedirler. Bu yönüyle devletlerin farklı kurumsal yapıları sistemik baskılara verilecek yanıtlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.[143]

Öncelikle Ripsman ve diğerleri demokrasi olan ve olmayan devletlerdeki resmî kurumlar üzerine tartışmıştır. Yazarlar, demokrasilerdeki güçler ayrılığı, denge ve denetim, kamuoyunun görüşleri gibi iç yapısal unsurların liderleri kısıtlayan ve/ya olası savaş durumunu zorlaştıran etkiye sahip olduğunu savunmaktadırlar. Her bir demokrasi farklı kurumsal özelliklere sahip olduğundan siyasi karar birim üzerindeki etkileri de değişmektedir. Bu bakımdan önemli olan nokta ülkeleri demokrasi üzerinden değil de kurumsal farklılıkları ortaya çıkaran bir analize tabi tutulmasıdır. Bu kapsamda demokrasilerde (başkanlık, parlementer ya da yarı başkanlık) en önemli kurumsal özellik dış politika yürütücülerin özerkliği ile bu grubun yasama ve bürokrasi ile olan ilişkisi olarak belirtilmiştir. Yürütmenin sahip olduğu güç, yasama-yürütme ilişkisi, iki partili ya da çok partili sistem, nisbi temsil ya da çoğunlukçu seçim sistemi, hükümetin niteliği ve idari yeterliliği gibi unsurların tümü dış politikayı etkileyen kurumsal değişkenler olarak sıralanabilir. Tüm bu sayılan unsurlar liderlerin ulusal gücü kullanıp kullanmamasını ve devletin dış şoklara hazırlıklı olup/olmayacağını ve

[143] Ripsman ve diğ., **age**, 75.

güç değişimlerine adapte olma durumunda etkendir. Diğer yandan demokratik olmayan ülkelerde ise ulusal kurumlar liderliğin otorite sınırlarını ve ordu, aristokrasi ve iş dünyası seçkinleri gibi önemli sosyal grupların isteklerinin ne derece dikkate alınacağını belirlemektedir. (Dış Politkada Karar Alma Yapısı içerisinde detaylıca incelenmiştir.)

Resmî kurumların yanında karar alma usulleri ya da siyasi teamüller gibi resmi olmayan kurumlar da kararların belirlenmesi ya da uygulanmasında etkindir. Aktörlerin davranışlarını etkileyen bu gayri resmi unsurların en önemlileri ise yazılı olmayan kurallar, geleneksel teamüllerdir. En genel anlamda resmi olmayan kurum ve teamüller resmi kurumsal çevrede bulunan aktörlerin eylemlerinin çerçevesini etkilemektedir. Örneğin İngiltere ve ABD'de görülen parti disiplini ve tarafsızlık kararlaştırmada yürütme ve diğer aktörler arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli dinamiklerdir. Tüm bu özellikler ise siyasi karar biriminin uygun gördüğü kararı uygulama yetkisini, kurumsal olarak veto kullananlar ile uzlaşmayı ve kararın uygulanması için diğerlerinin desteğini alarak bir koalisyon kurmasını belirlemektedir.

Diğer yandan Ripsman demokratik ülkeleri açarak farklı kurumsal düzenlemelerin bu ülkelerde dış politika üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu analiz etmektedir. Parlementer ve başkanlık sistemlerindeki önemli farklılıklar, parti sayısı, genel seçimin yapılma sıklığı, dışişleri bakanı ve yasama arasındaki ilişki gibi demokratik ülkelerde varolan bu farklı kurumsal düzenlemelerin dış politikaya farklı şekillerde yansıdığını savunan Ripsman ve diğerlerine göre karar biriminin sahip olduğu gücün derecesi genel muhalefet ve yasamadan bağımsız olarak politika yapmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla güçlü karar birimi karşısında güçlü bir direnç olması durumunda bile kendi politikasını izleyecektir. Diğer yandan zayıf bir yürütme ise özerk bir dış politika izlemede büyük ihtimalle zorluklarla karşılaşacaktır. Böyle bir atmosferde ise kurumsal kısıtlara sahip demokratik liderler siyasi ve sosyal muhaliflerden bağımsız bir şekilde politika izlemek için birçok strateji benimseme durumunda kalacaktır.[144] Son olarak Taliaferro devlet kurumlarının toplumu seferber etme kapasitesi, devlet destekli milliyetçilik ve devlet karşıtı ideolojinin devletlerin dış çevreye verecekleri yanıtları şekillendirdiğini söylemektedir. Dış çevreye verilecek

[144] **age**, 78.

olan bu yanıtlar ise daha güçlü devletlerin askeri uygulamalarının taklit edilmesi, askeri yeniliğe gidilmesi ya da mevcut stratejilere devam edilmesini kapsamaktadır.[145]

Tüm bu müdahil değişkenler bir arada değerlendirdiğinde hangisinin ne zaman ve ne düzeyde etkin olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Liderin psikolojik durumu, dünya görüşü ve uluslararası meselelere ve diğer devletlere karşı tutumu özellikle kriz dönemleri gibi zamanın kısıtlı olduğu süreçlerde çok etkin olmaktadır. Zaman arttıkça liderin politika üzerindeki kontrolü azalır ve yasama, bürokrasi, çıkar grupları ya da kamuoyu gibi aktörler sorunun tanımlanması ve çözümün planlanması aşamalarına katkıda bulunmaya başlar. Bu aşamadan bakıldığında lider stratejik planlama ve grand strateji oluşturmada olabildiğince az etkindir. Stratejik kültür ise hem kısa dönem kararlaştırmada hem de uzun dönem planlamada etkin olabilmektedir.

Tablo 1: Müdahil Değişkenler ve Etkileri

	Kısa dönem politikalar	**Uzun dönem politikalar**
Lider	Çok etkin	Az Etkin
Stratejik kültür	Çok etkin	Çok etkin
Devlet-toplum İlişkileri	Az Etkin	Çok etkin
Ulusal Kurumlar	Az Etkin	Çok etkin

Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, New York: Oxford University Press, 2016, 58.

Kararların çabuk alınması gereken kriz durumları ya da günlük meselelerde özellikle güç kullanımı gerektirecek meselelerde stratejik kültür, siyasi karar birimini yönlendiren ya da kısıtlayan bir çerçeve sunmaktadır. Genel olarak stratejik kültür kısa vadede karar alıcıların uluslararası meseleleri tartışıp yorumlamasına etkide bulunmaktadır. Uzun dönemde siyasi karar birimi ve ilgili bürokratik aktörler grand strateji için plan oluştururken ulusal değerler, güç ile ilgili tutumlar ile kültürel tercihlerin hepsi oldukça önemli rollere sahiptir. Bu kapsamda liderler tüm bunlara rağmen ve bunlarla çatışan tercihlerde bulunmazlar.

Son olarak ise devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumların kısa dönemli dış politikada etkisi çok az olurken uzun dönem planlamalarda oldukça önemlidir. Uzun bir süreci kapsayan strateji değişimlerinde ise önemli sosyal ve toplumsal aktörler

[145] Taliaferro, "State Building", 468.

devreye girerek kendi tercihleri ile uyuşmayan kararları etkileme, kısıtlama ya da değiştirme olanağına sahiptir. Dolayısıyla işbirliğine dayalı bir devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumların karar alıcılara özerklik sağlaması grand strateji/politika planlama süreçlerinde büyük önem taşımaktadırlar. Tüm bu müdahil değişkenlerin sistemik çıktılar ve yapısal değişimler üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Dış politika kararları ve grand stratejinin savaş, barış, ticari ittifak ilişkileri gibi sistemik çıktılara olan etkisi göz önünde bulundurulduğunda tüm ulusal faktörlerin de önemli olduğu gerçeği gözlemlenmektedir.[146]

Tüm bunlarla birlikte uluslararası sistemin netliği/açıklığı ve stratejik çevrenin yapısı müdahil değişkenlerin hangisinin en etkin olabileceğine karar vermede önemlidir. Önceki bölümde de yazıldığı gibi stratejik çevre tehditlerin boyutu ve yakınlığı ile devletlerin sahip olabileceği fırsatları tanımlamak için kullanılmaktadır. Açıklık/netlik ise tehditlerin/fırsatların yapısı, zaman çerçevesi ve verilecek en uygun yanıt için uluslararası sistemin sağladığı bilgidir. Kısıtlayıcı çevrede ve açıklık/netliğin yüksek olduğu durumlarda devletler karşılaşılan tehditlerin, zaman kısıtının ve sınırlı tercihlerin farkındadırlar ve karar vericilerin ulusal gruplar ile bir pazarlığı sözkonusu olmamaktadır. Bu yönüyle devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumların siyasi tercihleri etkileyecek zaman ve pozisyonları bulunmamaktadır. Böyle bir durumda ise lider ve stratejik kültür, dış tehdidin algılanması ve nasıl cevap verilmesini belirleyen iki müdahil değişkendir. Ancak bu tespitler devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumların uluslararası krizlerde devletin yanıtlarını etkilemekte rolü olmadığı gibi bir sonucun çıkmasını gerektirmez. Bu noktada yapılacak en sağlıklı tespit kısa dönemli dış politika stratejilerinde bu iki müdahil değişkenin etkileri daha az olmasıdır. Tam tersi şekilde yüksek açıklık/netliğin olduğu ve izin veren çevrede ise devletler geniş bir zamana sahip ve yakın tehdit baskısı ve/ya fırsatların kaybolması gibi bir durumda devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumlar çok fazla önem kazanmaktadır. Zaman dilimi uzadıkça karar vericiler tercih ettiği dış politika stratejileri için ulusal desteği seferber etme (ve potansiyel muhalefeti etkisiz hale getirme) ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumlar grand strateji belirlemede çok önemli bir role sahipken, lider daha az etkin olmakta bu da zaman genişledikçe liderin öneminin azaldığını göstermektedir.

[146] Ripsman ve diğ., **age**, 91-93

Açıklık/netliğin düşük olduğu izin veren çevre ise dört müdahil değişkenin de etkin ve öncelikli olanın belirsiz olduğu bir süreçtir. Acil bir tehdit veya fırsat için sınırlı bir sürenin olmaması durumu tüm ulusal aktörlerin öncelikli politika tercihleri ve grand stratejileri için rekabet etmelerini sağlayacaktır. Net/açık olmayan kısıtlayıcı çevrede ise lider ve stratejik kültür büyük önem kazanmaktadır bunun en önemli nedeni ise yüksek derecede bir tehdit ve/ya kaçacak olan fırsatların olması sosyal aktörleri daha arka plana atarken liderlerin de politika tercihlerinde sosyal talepleri göz ardı etmesine zemin sağlamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Ripsman ve diğerleri müdahil değişkenleri ad hoc seçmediklerini aksine bağımsız ve bağımlı değişkenlere göre rasyonel bir şekilde iyi tanımlanmış ve öngörülebilir olarak şeçtiklerini ifade etmektedirler.[147]

Tablo 2: Sistemsel Netlik/Açıklık ve Stratejik Çevrenin Yapısı

		Sistemsel açıklık/netlik (Yüksek- düşük)	
		Yüksek netlik	Düşük netlik
Stratejik çevrenin yapısı (kısıtlayıcı-izin veren)	Kısıtlayıcı çevre	Lider ve stratejik kültür	Lider ve stratejik kültür
	İzin veren çevre	Stratejik kültür, ulusal kurumlar, devlet-toplum ilişkisi	Belirsizlik; tüm müdahil değişkenler etkin olabilir.

Norrin M. Ripsman, Steven E. Lobell, Jeffrey W. Taliaferro, **Neoclassical Realist Theory of International Politics**, New York: Oxford University Press, 2016, 95.

Bu bölümde neoklasik realizmin belirlediği dört müdahil değişkenin sistemik baskılara devletlerin verdiği yanıtlarda ne derece etkin olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu dört unsur teoriye önemli bir katkı sunarak yapılan eleştirileri giderme amacı gütmektedir. Neoklasik realizm farklı teorilerden beslenerek eklektik bir teori olma özelliği taşımaktadır. Neoklasik realist teori konstruktivist, liberal ve bilişsel teorilerden aldığı bazı kavramları bünyesinde eriterek (mixed and matched) daha iyi bir dış politika analizine olanak sağlamaktadır.[148] Bu kapsamda neoklasik realizmi ilk defa makalesinde kullanan Gideon Rose da neoklasik realizmin yapısal teori ile konstruktivist teoriler arasında orta noktada duran bir teori olduğunu ifade etmiştir.[149]

[147] **age**, 93-95.

[148] Beach, **age**, 11.

[149] Rose, **age**, 152.

Özellikle de milliyetçilik gibi maddi olmayan unsurların dış politika yapımında kamuoyu desteği sağlaması yönüyle halkın da bu sürece dahil olabileceğini göstermektedir.[150] Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere neoklasik realistler, klasik realizm, liberalizm ve yapısalcılık gibi farklı teorilerden esinlenerek yaklaşımlarında üç ortak varsayım belirtmişlerdir: a) bütünlük ve gruplar dünya siyasetinde anahtar aktörlerdir; b) güç uluslararası politikanın en önemli özelliğidir; c) uluslararası siyasetin doğası çatışmacıdır.[151]

Neoklasik realizme en büyük eleştiri Legro ve Moravcsik'ten gelmiştir; realist teorinin gücünü devletin rasyonel ve bütüncül aktör varsayımından geldiğini söyleyerek neoklasik realizmin bu unsurları "sulandırdığını" ve realizmin tutarlılığı ve açıklayıcı gücünü azalttığını söylemektedirler.[152] Stephen Walt ise neoklasik realizmin müdahil değişkenleri ad hoc şekilde bir araya getirdiğini ve bu değişkenlerin ne zaman daha çok/az etkin olduğunun belirlenmediğini söyleyerek eleştirisini ifade etmiştir.[153] Diğer bir eleştiri ise Kaarbo tarafından yapılmıştır, Kaarbo makalesinde neoklasik realizmin yaptığı analizleri halihazırda Dış Politika Analizinin (DPA) zaten yaptığını iddia etmiştir. DPA'nde yer alan psikolojik yaklaşım, kişilik özellikleri, liderlik çeşitleri, tehdit algısı, problem çözümü gibi birçok faktörü barındırdığından, Karboo'ya göre neoklasik realizm aslında yeni bir iddia/argüman ile ortaya çıkmamıştır. Bu yönüyle neoklasik realizm çerçevesinde yapılan çalışmalar modern DPA çalışmalarına çok benzemektedir.[154] Son olarak Fordham ise neoklasik realizmin ulusal ve uluslararası baskıları kolayca ayıran iddialarının problemli olduğunu söylemektedir. Uluslararası tehditlerin devletin yönetiminde bulunan yapının çıkarlarının uzantısı olduğunu, ulusal siyasi ve ekonomik çıkarların da uluslararası

[150] Kaarbo, "A Foreign Policy", 204.

[151] Randall L. Schweller, "The Progressiveness of Neoclassical Realism", **Progress in International Relations Theory: Appraising the Field,** ed. Colin Elman, Miriam Fendius Elman, (Cambridge: MIT Press, 2003): 327.

[152] Jeffrey W. Legro, Andrew Moravcsik, "Is Anybody Still a Realist?", **International Security**, c. 24, s. 2 (1999): 5-55.

[153] Stephen M. Walt, "The Enduring Relevance of Realist Tradition", **Political Science: State of the Discipline**, ed. Ira Katznelson, Helen V. Milner (New York: W. W. Norton, 2002): 211.

[154] Kaarbo, **age,** 204-205.

koşullardan etkilendiğini söyleyerek bu ikisinin ayrımının çok net olmadığını iddia etmektedir.[155]

2.4. Dış Politika Çalışmaları

Uluslararası İlişkilerin bir alt alanı olan dış politika çalışmalarının gelişimini üç döneme ayırmak mümkündür. İlk kuşak dış politika çalışmaları 1954-1973 dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönem çalışmaları metodolojik deneyimler ve veri toplanmasıyla paralel olarak kavramların ortaya çıkması alana büyük katkı yapmıştır.[156] Ayrıca "karşılaştırmalı dış politika" olarak da adlandırılan bu dönemde en büyük amaç kümülatif olmayan açıklayıcı olaylardan uzaklaşarak dış politika davranışını betimleyen sade açıklamaları ortaya çıkarmaktır. Bu amaca ulaşmak içinse modern sosyal bilim teknikleri ve devlet davranışlarının karşılaştırmalı analizi kullanılmıştır.[157] 1974-1993 yıllarını kapsayan ve ikinci kuşak dış politika çalışmaları ya da "dış politika analizi" olarak adlandırılan bu dönemdeki çalışmalar ise önceki dönem çalışmaların üzerine bina edilmiştir. Özellikle 1980'lerin başında dış politika araştırmacıları, uluslararası ve karşılaştırmalı siyaset literatüründen teorik ve metodolojik kavramları dış politika çalışmalarına adapte etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla bu süreçte araştırmacılar çok yönlü bir dış politika analizi yapmaya başlamışlardır. İkinci kuşak dış politika çalışmaları o dönemde yaşanan birçok karmaşık meseleyi de farklı yönleriyle incelemeye almıştır. Demokratikleşme dalgalarının etkisi, 1980'lerin ortalarında ABD'nin ekonomik gücünün görece azalması, 1991 Körfez Savaşı'nda daha önce görülmemiş uluslararası işbirliği ve 1991 Sovyetlerin dağılması gibi karmaşık meseleler dış politikaya bir çok farklı düzeyden bakılmasını gerektiren gelişmelerdir.[158] Üçüncü olarak ise Neack küreselleşme çağındaki "yeni dış politikayı" göstermektedir. Ancak Neack bunun üçüncü kuşak

---

[155] Benjamin O. Fordham, "The Limits of Neoclassical Realism: Additive and Interactive Approaches to Explaining Foreign Policy Preferences", ed. Lobell ve diğ., **Neoclassical Realism**, 251.

[156] Valerie M. Hudson, "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis", **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**, ed. Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne (London: Oxford University Press, 2008): 17-18.

[157] Laura Neack, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney, "Generational Change in Foreign Policy Analysis", **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation,** ed. Laura Neack, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice- Hall, 1995): 3.

[158] Laura Neack, **The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era,** (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2008), 24-25.

olma gibi bir zorunluluğun olmadığını ve yeni milenyum politikalarının ikinci kuşağın araştırma yöntemleri ile incelenebileceğini iddia etmektedir. Eski milenyumun bitişi ve yeni milenyumun başlaması ile birlikte birçok önemli siyasi olay gerçekleşmiştir; Amerikan ekonomisinin düşüşü ve Avrupa, Asya ekonomilerinin darboğaza girmesi, Bosna ve Ruanda'daki soykırımlar ile birlikte baş gösteren insani krizler ve BM'nin bu konudaki etkisizliği, mülteci krizi, AIDS, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığındaki radikal artış gibi sorunlar yeni dönemin sorunları olarak değerlendirilmiştir. Tüm bunlarla birlikte 11 Eylül saldırıları, Afganistan ve Irak savaşları ve bu savaşlara tepki olarak dünyanın birçok ülkesinde görülen terörist saldırılar yeni milenyumda dış politikaları şekillendiren diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.[159]

2.4.1. Dış Politika ve Karar Alma

Bu bölüm dış politika ve karar alma ile ilgili tanımların yer aldığı kısımdır. Tek evrensel bir tanımı olmayan dış politika birçok araştırmacılar tarafından farklı açıdan tanımlanmıştır. Öncelikle Hermann dış politikayı uluslararası ilişkiler disiplininde "ihmal edilmiş" bir kavram olarak görmektedir. Hermann bu ihmal durumunun dış politikanın yeterli ve kapsamlı bir tanımı olmasının önündeki en büyük engel olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Hermann'a göre bu ihmal durumunun ardındaki en önemli neden ise çoğu akademisyen veya araştırmacının kendinden emin olduğu konularda dış politika tanımı yapmasıdır. Dolayısıyla araştırmacılar ya da akademisyenlerin sadece gördükleri ya da bildikleri konular ile dış politika tanımı yaparak bir şekilde eksik analizler ortaya çıkarmaktadırlar. Hermann ise dış politikayı "bir ülke hükümetinin yetkili karar alıcılarının ya da onların temsilcilerinin kendi iç politikalarının dışında kalan uluslararası aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik resmi eylemler" şeklinde tanımlamaktadır.[160]

---

[159] **age**, 26.

[160] Charles F. Hermann, "Policy Classification: A Key To The Comparative Study Of Foreign Policy", **The Analysis of Internation Politics: Essays in Honor of Harold and Margaret Sprout**, ed. James N. Rosenau, Vincent Davis, Maurice A. East (New York: Free Press, 1972): 72.

Benzer şekilde Rosati[161] de dış politikayı "hükümetin karar alıcıları tarafından belirlenen amaç, strateji ve araçların toplamı ve sınırları dışındaki müdahale/faaliyet alanının kapsamı" olarak tanımlamıştır.

Cohen ve Harris'e ait olan "Resmi ve yetkili pozisyonlarda bulunan kişiler tarafından kendi ulusal devlet sınırları dışındaki koşul ve aktörlere yönelik olarak belirlenen ve karar alıcının isteği yönünde hedefi etkileme amacı olan amaç ve niyetlerin tümü" şeklindeki dış politika tanımı Gustavsson'a göre literatürde anlaşmazlığa neden olan iki konunun çözülmüştür; dış politikanın tek yürütücüsü/uygulayıcısı hükümetlerdir ve değişim amaca yönelik gerçekleşmektedir, kasıtsız/niyet olmadan bir değişimden söz edilemez.[162] Tüm bunlarla birlikte Gustavsson dış politikada tek ve genel teori oluşturma çalışmalarının başarısızlığı iddia ederek bu kapsamda araştırmacıların orta ölçekli bir dış politika teorisi geliştirmeye çalıştığını belirtmiştir. Dolayısıyla Gustavsson bu süreçlerin sonucunda geniş ve her şeyi açıklamaya çalışan teoriden ziyade farklı düzeylerde bulunan unsurlar ile birlikte çok yönlü yaklaşımların devletlerin dış politika davranışlarını açıklamakta daha işlevsel bir rol üstleneceğini söylemektedir.[163]

Bu kapsamda literatürde yer alan dış politika tanımlarına bakmak yerinde olacaktır. Kürkçüoğlu "...bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikayı" dış politika olarak tanımlamıştır.[164]

Literatürde birbiri ile benzeşen birçok dış politika tanımı bulunmaktadır örneğin Christopher Hill dış politikayı "uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör tarafından (genellikle devlet ama sadece devlet olmak zorunda değil) yürütülen resmi dış ilişkilerin tümü" olarak tanımlamıştır. Hill, "bağımsız aktör" ile AB ya da Hizbullah gibi devlet dışı yapıları da içine alan, "dış ilişkiler" ile devlet ya da başka kurumlar gibi yöneten birimlerinin resmi çıktılarını, "tümü" ile de aktörlerin dış

---

[161] Jerel A. Rosati, "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity and Change in U.S. Foreign Policy", **Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change**, ed. Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan, Martin W. Sampson III. (Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 1994): 225.

[162] Gustavsson, **The Politics of Foreign**, 22.

[163] **age**, 16-17.

[164] Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/35/1/16_omer_kurkcuoglu.pdf [13.07.2017]

dünyaya karşı oluşturdukları bütüncül ve tahmin edilebilir tüm resmi ilişkileri kastetmektedir.[165]

Breuning'e göre en genel anlamda dış politika bir ülkenin sınırlarının ötesinde uyguladığı politikalar ve etkileşiminin bütünüdür. Bu kapsamda bir devletin dış politika alanları geleneksel güvenlik ve finansal meseleleri kapsamakla birlikte çevre, enerji, dış yardımlar, göç ve insan hakları gibi farklı alanları da kapsayabilir.[166]

Beach ise var olan dış politika tanımlarını yetersiz bularak daha geniş ve kapsamlı bir tanım ortaya çıkarmıştır;

> "...dış politika devlet veya aktörlerin uluslararası sistemde yer alan diğer aktör ve devletlere karşı oluşturdukları spesifik eylemler ve davranışların tümüdür. Dış politika eylemleri askeri güç kullanımından, diplomatik eylemlerde bulunmaya, ekonomik yardımdan anlaşma yapmaya kadar çok farklı araçlardan oluşmaktadır".[167]

Kesgin'e göre "iç siyasal sistemin (devlet) sınırları dışarısındaki aktörleri hedef alan eylem, strateji ve kararların tümü" dış politikadır.[168] Hudson'a göre ise dış politika "ulusal hükümetin dış ilişkilerinde amaçlarına ulaşmak için seçtikleri strateji veya yaklaşımların tümüdür. Bu süreç karar almaktan eylemsizliğe kadar birçok evreyi içermektedir."[169]

Gerner için ise dış politika "genellikle devlet olan aktörün dış dünyayı hedef alan eylem, beyan ve niyetleri ile diğer aktörlerin bu eylem, beyan ve niyetlere karşı olan yanıtları"dır.[170]

Tüm bu tanımlar ile birlikte dış politikanın temelini oluşturan kararlaştırma ayrıca incelenmesi gereken bir alan olmaktadır. Uluslararası sistemin salt olarak dış politikayı oluşturmadığı ulusal dinamiklerin de önemli olduğunun anlaşılması üzerine kararlaştırma ve bu süreçlerdeki aktörler ayrıca önem kazanmıştır. Literatürün bu yöndeki çalışmaların çeşitliliği ile birlikte bu süreçlerdeki aktörlerin de farklılaştığı

---

[165] Christopher Hill, **Foreign Policy in the Twenty-First Century**, (New York: Palgrave, 2015), 4-5.

[166] Marijke Breuning, **Foreign Policy Analysis-A Comparative Introduction,** (New York: Palgrave, 2007), 5.

[167] Beach, **age,** 3.

[168] Barış Kesgin, "Foreign Policy Analysis", **21st Century Political Science: A Reference Handbook,** ed. John T. Ishiyama, Marijke Breuning (Thousand Oaks: SAGE Publications, 2011): 336.

[169] Hudson, **age**, 14.

[170] Deborah J. Gerner, "The Evolution of the Study of Foreign Policy", **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**, ed. Laura Neack, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice- Hall, 1995): 18.

sonucuna varılmıştır. Bir sonraki bölüm olan Dış Politikada Karar Alma-Karar Verme bölümü bu süreçleri ve aktörleri detaylı olarak analiz etmeye çalışmıştır.

2.4.2. Dış Politikada Karar Alma-Karar Verme

Karar alma dış politika analizinin merkezini oluşturacak kadar önemli bir süreci temsil etmektedir. Beach'e göre karar alma süreci iki analitik fazdan oluşmaktadır: (1) tercih yapabilmek için bilgilerin toplanması ve işlenmesi ve (2) karar alma evresi. Gerçekte bu iki faz birbiri ile örtüşebilir yani süreç boyunca bilgiler toplanır ve yeni bilgiler neticesinde hedefler yeniden güncellenir.[171]

Dış politika analizini (DPA) uluslararası ilişkilerin alt dalı olarak gören Hudson DPA'nin tanımını "tek veya grup içinde eylemde bulunan karar alıcıların dış politika davranışlarını teorik bir zemine oturtarak açıklanması" şeklinde yapmıştır. Hudson, bu bağlamda üç akademik çalışmadan bahsetmektedir;[172]

i. "Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics", Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin (1954, 1963, 2002)
ii. "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", James Rosenau (1966),
iii. "Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics", Harold Sprout ve Margaret Sprout (1957)

Dış politikada karar verme yaklaşımının öncüsü kabul edilen Synder, Bruck ve Sapin için "devlet karar alıcılardan ibarettir". Bu kapsamda Synder ve diğerleri dış politika analizinin sadece dışsal faktörler ile yapılmaması, "ikili ortam"ın analize dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Karar alıcılar çift yönlü ortamda bulunmakla birlikte eylemlerinde birbiriyle ilgili olmayan içsel ve dışsal faktörler birbiriyle bağlantılı hale gelmektedir.[173] Böylelikle ilk defa ulusal faktörlerin de dış politika analizinde yer alması gerektiğini söyleyen Snyder DPA'nın gelişimine büyük katkı sunmuştur.[174]

---

[171] Beach, **age,** 97.

[172] Hudson, **age**, 14.

[173] Richard C. Snyder, H. W. Bruck, Burton Sapin, **Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics, (**Princeton University Press, 1954), 53.

[174] 1950'lere kadar yapılan birçok çalışma karar alma süreçlerindeki bilişsel, psikolojik ve sosyal faktörlere değinmeden sadece yapısal değişkenler ile dış politikayı açıklamaktaydı. Böylelikle araştırmacılar açıklamalarına hiçbir yeni değişken eklemeyerek uluslararası ilişkilerde meydana

Rosenau ise aktör-spesifik kavramı ile orta düzeyli teorinin genellenebilir savlarının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte farklı düzeylerde -bireyselden uluslararası yapıya- bulunan bilgilerin de birleştirilmesi gereğini savunan Rosenau, dış politika analizinin çok yönlü ve çok boyutlu yapılması gerektiğini iddia etmektedir.[175]

Sprout'lara ait diğer bir önemli çalışmada ise dış politika analizi bu kararları veren birey ve grupların psikolojik ortamlarının incelenmesinin öneminden bahsedilmektedir.[176]

Bu üç çalışma DPA'nın kurucu çalışmaları olup sonrasında yapılacak araştırmalara öncülük etmiş, böylelikle disiplinin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Dış politikada insan unsurunu öne çıkaran bu çalışmalar aynı zamanda çok yönlü ve çok düzeyli analizlerin yapılması gerektiğini de öne sürerek dış politika çalışmalarını farklı boyutlara taşımışlardır. Nitekim Breuning'e[177] göre DPA'nin ilk ve öncelikli olarak odaklandığı nokta kararların nasıl ve niçin alındığının analiz edilmesidir. Bu yönüyle DPA geniş yelpazesi olan uluslararası ilişkiler çalışmalarndan ayrılmaktadır. Bu kapsamda DPA'nin insan faktörünü karar alma aşamasında merkeze koyması önemli bir aşamadır. Kesgin'e[178] göre DPA detaylı analizler yaparak devleti tek ve yekpare bir yapı olarak görmemekte, dış politika kararlarının alınması ya da şekillenmesinde etkin olup devlet mekanizmasında bulunan birey ve grupları çalışmalarına katmaktadır. Başka bir deyişle DPA analizleri hükümetlerin ötesine geçerek liderlerin, bürokrasinin ve kurumların dış politika yapımındaki etkisini araştırmaktadırlar. Bu bağlamda ele alındığında Uluslararası İlişkilerin eklektik bir alt alanı olan DPA, psikoloji, sosyoloji gibi faklı alanlardan beslenmektedir. DPA

gelen önemli gelişmeleri betimleyici faktörler ile analiz etmişlerdir. Bu çalışmaların temel amacı, nükleer savaşın olasılığını tahmin etme içeren bir ortamda, test edilebilir davranışsal genellemeler geliştirmek ve gelecekteki sonuçların öngörülebilirliğini arttırmak olmuştur. İsmail Erkam Sula, "Where is The Anchor Now? A Poliheuristic Analysis of Turkish Foreign Policy in the AKP Period" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 8.

[175] James Rosenau, "Pre-theories and Theories of Foreign Policy", **Approaches in Comparative and International Politics,** ed. R. Barry Farrell (Evanston: Northwestern University Press, 1966): 118.

[176] Harold Sprout, Margaret Sprout, **The Ecological Perspective on Human Affairs,** (Princeton NJ: Princeton University Press, 1965), 256.

[177] Breuning, **age**, 164.

[178] Kesgin, **age**, 336-337.

çalışmalarını karşılaştırmalı olarak yapmasından dolayı genellenebilir modellerin ortaya çıkma ihtimali de artmaktadır.[179]

Özellikle Küba Krizi sonrasında sadece yapısal faktörler ile dış politikayı tanımlamak yetersiz olmaya başlamıştır. Bu süreçte birçok unsur karar alma süreçlerini etkilediği düşünülerek analize dahil edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası devletlerin dış politiklarında görülen değişimler (büyük ya da küçük) çok fazla değişkenin analiz edilmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. İç ve/ya dış yapısal koşullar ile birlikte kararlaştırma önem kazanmış, karar vericiler değişimin aktörleri olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Her ülke kendi koşulları dahilinde çalışılmaya başlanmış ve herşeyi açıklayan büyük teorilerden ziyade eklektik yapıya sahip middle-range olarak tanımlanan teoriler literatürde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla Birçok farklı boyut ve düzeyi barındıran bu teoriler karar alma ile ilgili unsurların ve süreçlerin daha iyi analiz edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Hermann dış politikada kararlaştırmaya farklı açılardan bakan yaklaşımlar olduğunu iddia etmiştir; iç politika, bürokratik karar alma, sibernetik ve öğrenme.[180]

Dış politika kararlarına ilişkin analiz çerçevesinde birbiriyle ilintili üç kavrama açıklık getirmek yararlı olacaktır; bunlar karar alma birimi, karar alma süreci ve karar alma yapısıdır. Bu çerçevede "karar alma birimi" bir dış politika gündemine dair nihai kararı veren siyasi sorumluyu [aktörü] tarif ederken "karar alma süreci" nihai kararı veren aktörün de içinde yer aldığı yapının kararları oluştururken geçirmiş olduğu süreci tarif etmektedir. "Karar alma yapısı" ise dış politikaya ilişkin olarak aktörün dayanmış olduğu hukuki, siyasi ve bürokratik mekanizmanın kendisini betimlemektedir. Bu üç kavrama ilişkin ayrıntılar aşağıda ayrıntılarıyla tartışılacaktır.

2.4.2.1. Karar Alma Yapısı

Bir ülkede dış politika kararlarının niteliğini anlamlandırmak söz konusu kararların alındığı karar alma yapısının özelliklerini de dikkate almayı gerektirir. Karar alıcının da içinde yer almış olduğu bir karar alma mekanizmasının (yapısının)

[179] Örnek olarak aynı ülkedeki farklı liderlerin dış politika tercihleri karşılaştırılmakta veya aynı ya da benzer konularda farklı ülkelerin dış politika kararları karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla bu tür çalışmalarla teorik savlar doğrulanırken genellenebilir orta düzey bir teoriye ulaşmak mümkündür.

[180] Detaylı bilgi için bkz; Charles F. Hermann, "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", **International Studies Quarterly**, c. 34, s.3 (1990), 6-10.

kimlerden, hangi bürokratik temsilcilerden oluştuğu, bu yapıda yer alan aktörlerin sayısı hatta bu aktörlerin özerkliğe sahip olup olmadıkları çoğu kez farklılık göstermektedir. Bununla birlikte çoğu kez siyasal iktidarın şekline, koalisyon hükümeti olarak kurulup kurulmadığına bağlı olarak da karar alma birimi değişiklik gösterebilir. Bu bağlamda karar alma yapısının hukuki dayanağı ve işleyişe ilişkin görev, yetki, sorumluluk tanımlamaları, kurallarının şekillenişi nihai karar alıcının [biriminin] kararlarını/tercihlerini etkileyebilmektedir.

2.4.2.1.1. Rejimin Niteliği Açısından Karar Yapısı

Tüm dış politika süreçleri içinde bulunduğu çevreden yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Kararların alındığı yasal, anayasal ve bürokratik zemin dış politika davranışlarını büyük oranda etkilemekte, karar vericiler de bu çevrede kendi yol haritasını hazırlarken karşılaştığı baskı ve teşviklere göre kararlarını vermektedir. Bu kapsamda rejimler dış politikanın oluşturulmasında önemli bir unsur olmaktadır. Rejim en genel anlamda devlet-toplum ilişkilerinin özelliklerini tanımlamakta, meşruluk çizgilerini saptayarak bu sınırlar içinde politika yapılmasını belirleyen çerçeveyi oluşturmaktadır. Her devletin sahip olduğu rejim tipi dış politika yapım süreçlerinin içeriğini şekillendirmektedir. Bu açıdan rejimin tanımının doğru şekilde yapılması gerekmektedir. Sonrasında ise rejim tipindeki farklılıkların dış politikaya nasıl ve hangi biçimde yansıdığı analiz edilebilir. Literatürde genel anlamda iki rejim tipi tanımı vardır; açık ve kapalı rejimler. Ancak zamanla daha karmaşık hale gelen uluslararası sistem melez (hybrid) rejimlerin doğmasına da neden olmuştur. Bu çalışmada öncelikle rejimin tanımı yapılacak ve farklı rejim tiplerinde dış politika davranışları açıklanmaya çalışılacaktır.

Siyaset Bilimi literatüründe rejimin birbirinden az çok farklılık gösteren tanımlarına rastlanabilir. Genellikle hükümetlerin değişmesi durumunda da devam eden kurum ve pratiklerin tümüne işaret eden bu yapısal özellik[181] demokrasilerde anayasa ve temel kanunlar çerçevesinde tanımlanmıştır. Sönmezoğlu siyasal rejimi "geniş anlamda bir toplumda yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin biçimi, dar

[181] Charles Hauss, **Comparative Politics: Domestic Responses to Global Challenges**, (Belmont, CA: Wadsworth, 2017), 7.

anlamda ise ülkedeki hükümet biçimine verilen ad" olarak tanımlamaktadır.[182] Duverger siyasal rejimi "sadece insan toplumunun özel bir biçimi olan ulus'un yönetim yapısı" olarak ifade etmektedir.[183] Eroğul siyasal rejimi "Toplumun siyasetle ilgili tüm yapı, işlev ve ilişkilerini kapsayan en geniş kavram" olarak ifade etmektedir.[184] Eroğul ayrıca "Devlet araçları, üslupları ve mekanizmaları birleşerek, bir dizi özgül yapı oluştururlar. Toplumun tümüyle karşılıklı ilişkileri içinde ele alındıklarında, bunlara, genellikle, 'siyasal sistemler' ve/veya 'siyasal rejimler' adı verilir" tanımını da yapmıştır.[185]

Siyasal rejim ayrıca hükümetlerin nasıl kurulup düzenlendiğini belirleyen kural ve pratiklerin bütünü olarak da tanımlanmaktadır. Kalaycıoğlu'na göre ise "siyasal rejim bir siyasal ideolojinin de etkisiyle tasarlanan kural, davranış, gelenek, görenek ve resmi yönetim doktrinine verilen addır". Siyaseti bir tiyatro oyununa benzeten Kalaycıoğlu siyasal rejimi bu oyunun kurallarını oluşturan unsurlar bütünü olarak görmektedir. Bu yönüyle oyunda yer alan her aktörün yetki alanlarını belirleyen siyasi rejimler yazılı/yazısız kurallara, normlara ve ilkelere göre çalışmaktadır. Bu kapsamda siyasal rejimi en dar anlamda anayasa ve siyasal yasalar (seçimler, seçimlerin finansmanı, parti yasaları, meclis içtüzüğü vb) olarak tanımlayan Kalaycıoğlu'na göre bu denli önemli bir role sahip olan anayasa eğer değişikliğe uğrarsa siyasal rejim değişmekte, siyasal rejim değiştiğinde ise siyasal sistem değişmektedir.[186]

---

[182] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 391. Sönmezoğlu'na göre Siyasal rejimler çeşitli kriterlere göre sıralanmaktadır. Yönetenlerin seçilme biçimi açısından a)demokratik rejimler b)otoriter rejimler ve c)karma rejimler. Hükümet organlarının türleri açısından 1)monokratik rejimler, 2)direktuvar rejim, 3)meclis sistemi. Yetki ve faaliyetlerin dağılımı açısından i)kuvvetler ayrımı rejimi, ii)kuvvetler birliği rejimi. Son olarak ise toplumda kamu yetkisi ve bunu sınırlandırma derecelerine göre a)liberal rejimler, b)yarı-liberal rejimler. 3)otoriter rejimler, 4)totaliter rejimler. Rejim türleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, (İmge Kitapevi Yayınları, 2016). Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1987).

[183] Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, (İstanbul: İletişim Yayınları,1994), 8.

[184] Cem Eroğul, **Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 121. Siyasal rejimi temel siyasal düzen olarak da tanımlayan Eroğul rejimler arasındaki farklılıkları belirleyen temel unsurları şu şekilde sıralamıştır; üretim ilişkilerinin türü, üretim güçlerinin gelişmişlik derecesi, altöğelerini oluşturan siyasal sistem ve devletin egemen özellikleri ve siyaset üzerinde etkili olduğu ölçüde, tüm toplumun ideolojik üstyapısıdır. Ve bu farklılıkların sonucunda da Eroğul'a göre günümüzde siyasal rejimler üç temel gruba ayrılmıştır: a) Gelişmiş Kapitalizm b) Sosyalizm ve c) Üçüncü Dünya.

[185] Cem Eroğul, **Devlet Nedir?** (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 37.

[186] Ersin Kalaycıoğlu, "Anayasalar Hakkında bir Not", https://sarkac.org/2017/03/anayasalar-hakkinda-bir-not-ersin-kalaycioglu/ [12.12.2019].

Siyasi kurumların şeffaflığı, lider seçim süreçlerindeki rekabetin özelliği, siyasi süreçlere katılan vatandaşların sayısı, iktidarda olan bireylerin üzerindeki yasal ve kurumsal baskılar/kısıtlar, bireysel hakların varolması ve korunması gibi özelliklere bakılarak rejimin karakteri belli olmaktadır. Genel olarak rejimler üç farklı grupta sınıflandırılmaktadır; demokrasiler, otoriter ve totaliter rejimler.

Duverger demokrasiyi "Yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim" olarak tanımlarken[187] Kışlalı'ya göre demokrasi "azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara birgün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçimidir."[188] Demokratik rejimler sadece özgür, adil ve düzenli seçimlerden ibaret olmayıp güçler ayrılığı özelinde vatandaşların anayasal ve siyasal haklarının korunduğu, yöneticilerin eylemlerinden dolayı sorgulanabildiği/denetlenebildiği, vatandaşın ihtiyaçlarının önemsendiği ve hukukun üstünlüğünün var olduğu rejim tipidir. Przeworski ve diğerlerine göre demokrasi, yürütme ve yasamanın seçimler sonucu oluşturulduğu bir rejim tipidir. Çalışmalarında iki kavramın altını çizen yazarlar seçimler için çok partinin katılımının zorunlu olması ve resmi/hükümet kurumlarının bu seçimler sonucu oluşması gerektiğini belirtmektedirler.[189] Demokrasi literatünde önemli bir konumu olan Dahl ise demokratik bir toplum için altı unsurun varlığına dikkat çekmiştir; seçilmiş hükümet, özgür, adil ve düzenli seçimler, ifade özgürlüğü, vatandaşların farklı bilgi kaynaklarına ulaşabilir olması, ilişkisel otonomi (vatandaşların bağımsız dernek veya kurum oluşturma hakkı) ve kapsayıcı vatandaşlık.[190]

Demokratik rejimler parlamenter demokrasiler, başkanlık ve yarı-başkanlık olarak üç temel gruba ayrılmaktadır. Parlamenter demokrasiler ise çoğunlukçu parlamenter demokrasiler ve temsili/çoğulcu parlamenter demokrasiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Örneğin İsviçre Çoğulcu Demokrasi, Britanya Çoğunlukçu Demokrasi,

---

[187] Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 453.

[188] Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1987), 390.

[189] Adam Przeworski, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi, "Classifying Political Regimes", **Studies in Comparative International Development**, c.31, s.2 (1996): 4.

[190] Robert A. Dahl, **On Democracy**, (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1998), 85-86.

Fransa Yarı-Başkanlık, Amerika Birleşik Devletleri de Başkanlık rejimi olarak örnek gösterilmektedir.[191]

Otoriter rejimler ise halkın siyasal karar alma süreçlerine dahil edilmediği ve muhalefetin baskılandığı rejim tipidir. Otoriter rejimlerde ikditar partisi/hükümet halkın yeterli bir kısmının oyunu alarak meşruiyetini sağlasa bile halktan ziyade belirli bir azınlığın çıkarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla adil, özgür ve düzenli seçimler, insan haklarının korunması ya da hukukun üstünlüğü gibi unsurlar bu tür rejimler tarafından önemsenmemektedir. Sivil toplumun olamadığı ve muhalefetin baskılandığı bu rejimlerde alternatif oluşumlara izin verilmemektedir. Diğer yandan en sert rejim tipi olan totaliter rejimlerde ise seçimler sadece iktidara destek vermek için yapılmakta, muhalif ses hiçbir şekilde hayat bulamamaktadır. İktidar tarafından mutlak bir kontrolün olduğu bu rejim tipinde sivil toplumun varlığı söz konusu olmamakta, kişinin mahrem hayatı bulunmamakta, herşey ve herkes devlet denetimi altında hareket etmektedir.[192]

Tüm bunlarla birlikte hem demokratik hem de otoriter rejimin unsurlarını taşıyan hybrid (melez) rejimler de bulunmaktadır.[193] 1990'ların sonunda üçüncü demokratikleşme dalgası[194] neticesinde daha önce olmayan bu farklı tiplerde rejimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tür rejimlerde genel olarak liberal demokrasi normları nedeniyle bazı demokratik mekanizmalar oluşurken aynı zamanda otoriter özelliklerden kaynaklı insan hakları ve siyasi özgürlüğün tam olarak gerçekleşmemesi durumu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bu rejimler siyasi rejimler skalasında otoriter

---

[191] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz; Pelin Ayan Musil, "Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar,** ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2014): 189-208.

[192] Detaylı bilgi için bkz; Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, (Ankara: Liberte Yayınları, 2008)

[193] Detaylı bilgi için bkz; Yunus Sözen, "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar,** ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2014): 45-75.

[194] Samuel P. Huntington birinci dalga demokratikleşmeyi 1828'de başlatıp 1926'da bitirmiştir. İkinci dalga 1943'ten 1962'ye kadar devam etmiştir. Üçüncü dalga demokratikleşme hareketleri ise 1970'lerde Portekiz ve İspanya'da başlayan 1980 ve 1990'larda gelişmekte olan diğer ülkelere sıçramıştır. Latin Amerika, Doğu Avrupa sonrasında Asya ve Afrika'da görülen bu demokratikleşme hareketleri sonrasında sonuçlar önemliydi: 1974'te 150 ülkeden 41'i demokratik iken 2006 yılı itibariyle 195 ülkeden 123'ü yani üçte beşi seçimsel demokrasi olarak listelenmiştir. Ancak bu üç dalga arasında ters dalga demokrasi hareketleri de yaşanmış ve birçok ülkede demokratik sistem çökmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz Samuel P. Huntington, "**The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**", (Norman: University of Oklahoma Press, 1991), 13-26.

rejimler ile tam demokratik rejimlerin arasında bir konuma sahip olup demokratik yapıları kırılgan özellikler göstermektedir.[195]

Menocela ve diğerlerine göre melez rejimlerin en belirgin özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- Başkanlık ve hesap verebilirlik; Çoğunluk siyaseti yürüten, hesap sorulamayan güçlü liderlik ve şeffaf olmayan karar alma süreci gözlenir. Gücün tek elde toplanması sonucu liderin hukukun üstünde olması, devlet ekonomisi ile ilgili tüm kontrolün liderde olması ve gerek gördüğünde bazı meselelerde kolaylıkla görevlendirme yapma durumu.
- Halkın devlet kurumlarına olan inanç ve güveni oldukça zayıftır.
- Seçimler haricinde siyasal süreçlere katılım çok nadirdir. İnsanların siyasi parti ya da yargı gibi önemli kurumlara olan güvensizliği resmi olmayan kurumlara yönelmesine neden olmaktadır. Bu durum ise demokratik yapıların daha da kırılganlaşmasına neden olmaktadır.
- Kişisel çıkarların önem kazandığı, siyasi yükümlülerin halkın iyiliğinden ziyade kendi kazançlarını düşünmesi sonucu ortaya çıkan yolsuzluk ve patronaj ilişkilerinin ortaya çıkması.
- Son olarak ise siyasi elitlerin güçlü liderlik adına altında ve devlet gücünü daha da arttırma niyeti ile halkın da desteğinin alarak demokratikleşme süreçlerinden geriye gitmeleri.[196]

Sözde demokratik olan bu rejimlerde çok partili seçimler otoriter/baskıcı nüfuz/hakimiyetlerinin örtülmesi/gizlenmesi amacı ile yapılmaktadır. İktidarda olan partinin elinde çok fazla güç bulunmakla birlikte benzer güce sahip olamayan muhaliflerin toplumu harekete geçirme şansı çok azdır. Görünüşte özgür, adil ve düzenli bir seçim yapılıyormuş algısı olsa da iktidar partisi sahip olduğu devlet kurumları/aygıtlarını istediği şekilde kullanması sonucunda gücü iyice olgunlaşmakta ve muhalefetin seçimi kazanma şansı ise neredeyse yok gibidir.[197]

Tüm rejim tiplerinde (demokratik ya da otoriter) yönetimlerin karşılaştığı benzer iç kısıtlar bulunmaktadır ancak bu kısıtların düzey ve doğasındaki farklılıklar kararlaştırmayı da farklı şekillerde etkilemektedir. Dahası her rejim tipinin iç kısıtları farklılaşmakta ve bu durum da dış politika davranışını değişik düzeylerde etkilemektedir. Örneğin Hagan çalışmasında demokratik rejimlerin iç siyaset ile

---

[195] Alina Rocha Menocala, Verena Fritzb, Lise Raknerc, "Hybrid Regimes and the Challenges of Deepening and Sustaining Democracy in Developing Countries", **South African Journal of International Affairs,** c. 15, s. 1 (2008): 30.

[196] **age**, 33-36.

[197] Larry Jay Diamond, "Thinking About Hybrid Regimes", **Journal of Democracy**, c.13, s.2 (2002): 24.

kısıtlandığını iddia ederken demokratik olmayan rejimlerde ise böyle bir durumun olmadığını söylemektedir.[198]

Kaarbo ve diğerlerine göre hükümetlerin kuruluş şekilleri dış politikalarını etkilemektedir. Bu kapsamda demokratikleşme ve bürokratikleşme öne çıkan iki önemli kavramdır. Demokrasilerde genel olarak çok sayıda demokratik kurum ve kuruluşların kendilerini ilgilendiren dış politika kararlarının oluşum sürecinde görüş ve beklentilerini ifade etme olanaklarına sahip olduğu ve karar biriminin bu görüş ve beklentileri dikkate alarak nihai kararını oluşturduğu düşünülür. Dolayısıyla nihai karar birimi siyasi sorumluluğu üstlenmiş olsa da kararın çok sayıda müdahil aktörlerin etkisi ile oluştuğu söylenebilir. Oysa otoriter liderlerin bulunduğu yapılarda bunun tam tersi olarak kararların oluşumunda çok az sayıda kolaylaştırıcı birim bulunur ve kararlar otoriter liderler tarfından verilir. Bu sürece diğer aktörlerin müdahilliği çoğu kez mümkün görülmez. Diğer yandan demokratik liderler kamuoyu ve diğer siyasi partilere hesap verme durumundan ötürü dış politikada işbirliği yapmak zorundadır. Bu gibi iç kısıtlar ile karşılaşmayan otoriter liderler ise istediği politikayı seçmede özgürdürler. Ancak Kaarbo ve diğerleri herşeyin bu ölçüde bir netliğe sahip olmadığını da iddia etmektedir; örneğin demokratik ülkelerde bazı dış politika kararları her zaman birçok aktörün katılımı ile alınmamakta hükümetin hiyerarşik yapısı neticesinde hükümetin en üstü bu kararları tek başına verebilmektedir. Veya otoriter liderlerin iç kısıtlara sahip olmadığı ve dış politikada istediği gibi davrandığı iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır. Toplum, ordu ya da çıkar grupları gibi yapılardan ciddi bir şekilde muhalefet gören otoriter liderler karar almadan önce bu gruplara danışmak durumunda kalabilir. Bu bağlamda dillendirilmesi gereken ayrım otoriter rejimlerde siyasal karar biriminin hesap verebilirliğinin zayıf olmasıdır. Demokratik rejimlerde siyasal sorumluluğu üstlenmiş karar birimi önceden kurallara ve yaptırımlara bağlanmış hesap verme mekanizmalarıyla denetim altındadır. Oysa otoriter rejimlerde ya bu kural ve mekanizmalar yoktur ya da fiilen işletilmesi mümkün

[198] Joe D. Hagan, "Regimes, Political Oppositions, and the Comparative Analysis of Foreign Policy", **New Directions in the Study of Foreign Policy**, ed. Charles F. Hermann, Charles W. Kegley, Jr., James N. Rosenau (Boston: Unwin Hyman, 1987): 341-342. Rekabetçi ve düzenli seçimlerin olması, hükümet olmayı amaçlayan siyasi partilerin varlığı, siyasette farklı otonom grupların olmasına gösterilen tolerans ve hükümet gücünü sınırlayan anayasal kısıtların olması demokratik rejimlerin iç kısıtları olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan demokratik olmayan rejimlerin sahip olduğu tek resmî ideoloji, tek parti, devletin hakimiyet gücü, devletin kitle iletişim araçları üzerindeki kontrolü ve ülke ekomonisi üzerinde etkisi nedeniyle bu rejim tiplerinde iç kısıtlar pek gözlemlenmemektedir.

değildir. Genel seçimlerle yönetim değişikliği siyasal sorumluluğun el değiştirmesi için bir araç olarak görülse de uygulamada bu olasılık da çoğu kez işlememektedir. Dolayısıyla seçimle iktidardan gitmeyen bu liderleri başka tehlikeler beklemektedir; hükümet dışı aktörlerin hükümete karşı birleşmesi, askeri darbe ile hükümetin düşmesi, isyan, lidere karşı suikast ve/ya devrim bunlardan en önemlileridir. Bununla birlikte özellikle hibrid/melez nitelikteki bazı otoriter özelliği baskın rejimlerde kararlar işbirliği ile alınmakta, liderler herşeyi kontrol edememektedir. Demokratik ve otoriter devletler arasında bariz farklılıklar bulunmakla birlikte bu noktada asıl önemli olan karar alma süreçlerindeki yetkinin merkezi olup olmadığı ve sosyal muhalefet bağlamında hükümetin ne ölçüde güçlü/baskıcı olduğudur.[199]

İkinci önemli kavram olan bürokrasinin[200] bilgilerin toplanması, önerilerin hazırlanması, tercihlerin sunumu, politikanın uygulunması ve bazı zamanlarda dış politika kararlarının alınması gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır. Uluslararası politikanın karmaşıklığından ötürü hükümetler farklı alanlarda farklı birimler oluşturarak dış politikasını bu şekilde organize ederler. Farklı alanlardan sorumlu birimlere örnek olarak diplomatik ilişkiler, ticari ilişkiler ya da askeri alanlar verilebilir. Ancak bu farklı alanlardaki birimler kendi kimlik ve kurum misyonunu önemsediği durumlarda çatışmalar meydana gelmektedir. Uyum içinde çalışmaktan ziyade kendi önceliklerini öne çıkaran birimler dış politika kararlarının oluşumunu engelleyen bir rol oynayabilmektedir. Bu durum da devletin çıkarlarının en iyi şekilde gerçekleşmesini engellemektedir. Bazı durumlarda tüm birimler ortak bir değer paylaşmakta ve bu da çatışmaları aza indirgemektedir. Özellikle kriz durumlarında nihai karar alıcı tüm yetkiyi eline aldığı için bürokrasinin etkisini azaltmaktadır.[201]

Rejimin demokratik olup olmaması ya da melez bir yapıda olması tartışmaları ile birlikte rejimin parçalanmışlığı ve rejimin kırılganlığı Hagan'a göre dış politikanın

---

[199] Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley, "The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective", **Foreign Policy in Comparative Perspective Domestic and International Influences on State Behavior,** ed. Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis (CA: Sage Publications, 2012): 16-17.

[200] Devletlerin bürokratik mekanizmaları içerdeki ihtiyaçlara göre kurgulanırken siyasi rejim öz. Beraber anayasal bürokratik kurumsallaşması devletin dışardaki temsilinin tek veya çok başlı olmasına neden olabilir. Klasik anlayışta genek olarak devletin ülke dışındaki temsiliyeti Dışişleri Bakanlığının ülke dışındaki temsilcilikleri, büyükelçilikler aracılığıyla yürütülür. Diğer bürokratik kuruluşların temsilcilikleri ise bu temsilciliğin çatısı altında görev yapar. Ülke içinde bir şekilde özerk olan farklı bürokratik mekanizmalar dışarıda bu özerkliğe sahip olamayabilir.

[201] **age**, 18-19.

şekillenmesinde önemli unsurlardır. Rejim bölünmesi ile kastedilen hükümetin siyasi liderliğinin diğer rakip bireyler, kurumlar ya da rakip partiler tarafından paylaşılmasıdır. Dolayısıyla siyasi bölünmeler dış politika meselelerinde ayrışmaları/tartışmaları da beraberinde getirdikleri için önemlidir. Örneğin elitler, dış politikada etkin olan karar biriminin spesifik bir dış politika eylemi için ihtiyaç duydukları kaynak kullanımını engelleyebilir. Bu bahsedilen siyasi bölünmeler üç alanda gözlemlenmektedir; bakanlar kurulu, yasama ve liderin partisi.[202] Huxsoll ise demokratik rejimlerin doğası gereği bölünmüş olduğunu söyleyerek bu rejim tipindeki liderlerin dış politikanın karar aşaması veya uygulanması gibi süreçlerde tam bir otoriteye sahip olmadığını iddia etmektedir. Bu kapsamda güçler ayrılığı, denetim ve denge ve oy çoğunluğu elde etmek için gerekli olan unsurlar bir şekilde demokrasiyi bölünmüş bir yapıya dönüştürmektedir.[203] Hagan'a göre en bütüncül (cohesive) rejimden en parçanlanmış rejim skalasına beş farklı rejim bulunmaktadır:

> "1. Yalnızca liderin egemen/baskın olduğu rejimler; yönetimde/rejimde lider neredeyse tüm gücü elinde bulundurmakta ve istediği zaman istediği kişiyi görevinden alma yetkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla liderlerin kendi partisinin yanında bürokrasi ve resmi kurumların üzerinde de nüfuzu bulunmaktadır.
>
> 2. Özerk bürokrasinin ve kurumların olduğu ve grubun/partinin baskın olduğu rejimler; bu tip rejimlerde bir siyasi grup baskın olmakla birlikte liderlerin parti, bakanlar kurulu ya da yasama organları üzerinde baskın bir rolü bulunmamaktadır. Bu tip liderlik kurumsallaşmış olmakla birlikte siyaset yapmada daha az etkinliğe sahiptir.
>
> 3. Siyasi fraksiyonlara sahip grup/parti tarafından yönetilen rejimler; parti liderliğini kazanma amacıyla oluşturulmuş olan bu gruplar önemli siyasi meselelerde ayrışma gösterebilirler.
>
> 4. Bir ya da birden çok grup ile güç paylaşımı olan grup/parti tarafından yönetilen rejimler; mecliste çoğunluğu sağlayamayan partinin gücünü diğer gruplarla paylaşmasından kaynaklı oluşan rejimler.
>
> 5. Baskın bir parti/grubun olmaması sonucu çoklu otonom gruplar tarafından yönetilen rejimler; siyaset yapımı rejimi yönlendirecek ve lideri ortaya çıkarak bir grubun olmaması nedeniyle oldukça bölünmüştür. Rejim içindeki herhangi bir grup koalisyondan çekilme tehdidi ile siyasi girişimleri engelleyebilir."[204]

Hagan rejimin kırılganlığının en iyi şekilde rejim değişimlerinin sıklığı ve nasıl olduğunda görebileceğimizi ifade etmektedir. Beş farklı değişimden bahseden Hagan şöyle sıralamaktadır:

- "yürütmenin başının görevden alınması ya da istifası,
- yürütmenin başı değişmekle birlikte aynı siyasetin devam etmesi,
- koalisyonu kuran grup/fraksiyonda değişimin olması ancak siyasetin doğasının aynı

[202] Hagan, **age**, 343.

[203] David Baker Huxsoll, "Regimes, Institutions and Foreign Policy Change" (Doktora Tezi, Lousiana State University, 2003), 45-46.

[204] Hagan, **age**, 344-345.

kalması,

- anayasal süreçler çerçevesinde/seçimler sonucunda iktidardaki siyasi partinin seçimi kazanan diğer parti ile yer değiştirmesi,
- siyasi partinin illegal yöntemler ile yönetimden uzaklaştırılması sonucunda oluşan rejim değişiklikleri."[205]

Yapısı gereği otokratik liderlere göre daha fazla kısıtlara sahip olan demokratik rejimlerdeki liderler dış politika karar süreçlerinde bu durumdan etkilenmektedir. Anayasal kısıtlar nedeniyle yürütme, güç ve otoritesini diğer kurumlar ile paylaşmak durumundadır. Siyasi karar birimi kararlaştırmada yasama organları, diğer bakanlar, koalisyon ortakları ya da bürokratik kurumlar ile birlikte ortak kararlar alması durumunda bir şekilde merkezi olmaktan çıkabilir. Dolayısıyla siyasi karar birimi bu süreçlerde istediği kararları alamayabilir. Diğer yandan bu tür meşru, yasal olarak bağlayıcı kısıtlardan muaf olan otokratik rejimlerdeki liderler muhalif olabilecek herhangi bir grubu bastırarak ya da yok ederek dış politikada daha özgür hareket edebilmektedir. Bu durum otokratik rejimlerin daha radikal dış politika değişimi yaşamasına ya da kararlar vermesine neden olurken demokratik rejimlerde ise değişim daha yavaş ve orta düzeyli olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yeniden seçilmek ve/ya görevde kalmak isteyen demokratik liderler bilinmeyenler/risklerle dolu herhangi bir dış politika değişimi hakkında daha çekimser olmaktadırlar. Dahası başarısızlıkla sonuçlanabileceğine dair algı ve kaygılar bu liderleri riskli tercihler ve eylemler gerçekleştirmekten alıkoymaktadır.[206]

2.4.2.1.2. Yürütmenin Oluşumu Açısından Karar Yapısı

En genel niteliği ile dış politikaya ilişkin karar alma yapısı devletin yürütme erkinin nasıl bir yasal-bürokratik zemine oturmuş olduğu ile belli olmaktadır. Demokratik bir siyasal sistemde yürütme erkinin ilgi, görev, yetki ve sorumluluk alanına giren "dış politika" konuları çoğu kez hükümet [Bakanlar Kurulu] içerisinde

---

[205] **age**, 347-348.

[206] Liderler iktidarda kalmak ya da halk desteğini arttırmak için dış politika değişimlerinden faydalanmaktadırlar. Demokratik rejimlerdeki liderler seçmenlerin ya da grupların desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle liderden kaynaklı dış politakadaki başarı ya da hatalar onun iktidar süresini belirleyen birer kısıt ya da teşvik olarak karşısına çıkmaktadır. Örneğin liderler bazen halk desteğini sağlamak için sınırları dışındaki askeri eylemleri kullanmaktadır. Ancak kısa süre içinde zaferin olmaması durumu desteğin azalmasına neden olduğundan dolayı demokratik rejimlerdeki liderler bu tür riskli davranışlardan kaçınmaktadır. Bu durum ise demokratik rejimlerdeki siyasi süreçlerin değişimden ziyade sürekliliğe neden olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu yönüyle demokratik liderlerin başarısızlıkla sonuçlanabilecek dış politika davranışlarından kaçınmaları beklenir. Bu konudaki bir tartışma için bkz.; Huxsoll, **age**, 50.

karara bağlanır. Nadiren ve/ya zorunluluk halinde yürütme kimi durumlarda bu kararları daha geniş [veya daha dar] ve farklı aktörlerin de katılmış olduğu bir yapı [kimi zaman birim] içerisinde tartışabilir ki bu da dış politika karar yapısının ülkeden ülkeye göstermiş olduğu farklılaşmayı açıklamaya ve anlamaya yardımcı olur. Bu açıdan örneğin "Milli Güvenlik Kurulu" benzeri oluşumlar çoğu kez hükümetlere izlenecek dış politikayı tartışabilecekleri platformlar olarak görülebilirler.

Diğer yandan rejimin niteliğine ve siyasal iktidarın oluşum şekline göre karar alma birimi geniş veya dar bir yapısal özellik gösterebileceği gibi yasal zeminlerine bağlı olarak ad hoc nitelikte de olabilirler. Siyasal sorumluluğa sahip karar alıcı bu tür karar birimlerini nihai kararları açısından seçenek-siyasa oluşturma mekanizmaları/süreçleri olarak görebileceği gibi bazı örneklerde karar alıcı kendi siyasal sorumluluğunun bir kısmını doğrudan ve/ya dolaylı olarak bu birimlere devretmiş de olabilir.[207]

Bu aşamada farklı siyasal rejim sistemlerindeki yürütme erkinin nasıl bir dış politika davranışı sergilediğini farklı ülke örnekleri ile görmek analiz açısından çok faydalı olacaktır. Demokratik ve otoriter rejimler arasındaki bariz farklılıkların yanında demokratik rejimler arasında da farklılıklar gözlemlenmektedir. Benzer sistemlere sahip ülkeler kendi iç sistem farklılıklarından ötürü dış politikada da farklılıklar göstermektedir. Bu kapsamda farklı yürütme özelliklerine sahip dört ülke açıklanmaya çalışılmıştır.

Başkanlık sistemine sahip olan ABD'nde Başkan dış politika sorumluluğunu Senato ile paylaşmaktadır. Bu görev paylaşımı Anayasanın 2. Maddesinin 2. Bölümünde şu şekilde belirtilmektedir;

> "Başkan, Senato'nun tavsiye ve rızası ile ve mevcut senatörlerin üçte ikisinin onayı ile, antlaşmalar yapma yetkisine sahip olacak ve büyükelçileri, diğer diplomatik kişi ve konsolosları, Yüksek Mahkeme yargıçları ile bu Anayasa'nın öngörmediği ve yasalarla kurulacak Birleşik Devletleri makamları için bütün görevlileri önerecek ve Senato'nun tavsiye ve rızası ile bunların

[207] Örneğin A.B.D.'nde 1788 yılında kabul edilen Anayasa dış politikada yetkiyi federal hükümete yani Başkan ve Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Anayasa'nın 1. Madde 10. Bölümde yer alan "eyaletler herhangi bir antlaşma, ittifak veya konfederasyon anlaşması yapmayacak" ve "başka bir eyalet veya yabancı bir devletle anlaşma veya sözleşmeye girmeyecek, ya da bilfiil işgal edilmediği veya bir gecikme kabul etmeyecek kadar yakın bir tehlike olmadığı takdirde, savaşa girmeyecektir" gibi kesin ifadeler ile eyaletlerin yetkileri kısıtlanmış ve asıl yetki federal hükümete verilmiştir, bkz 1. Madde 10. Bölüm. "Amerika Birleşik Devletleri Anayasası", https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf [29.01.2018].

atamalarını yapacaktır".[208]

Bu madde ile anayasal düzlemde dış politikada sadece iki aktör sorumlu olarak görünmektedir. Ancak pratikte sadece bu iki kurum değil Temsilciler Meclisi de dolaylı bir role sahiptir. Dış politikada kamuoyu görüşlerini ifade etme gibi pozisyonu olan Temsilciler Meclisi başkanın hesap verebilir olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Başkan dış politika meselelerinde "aydınlanmış" kamuoyu görüşlerinden de etkilenmektedir.[209]

Dış politikanın mimarı olan Başkan birey faktörünün ön plana çıkmasına ve dolayısıyla da bu konu ile ilgili birçok çalışmaların yapılmasına neden olmuştur.[210] A.B.D.'nin sahip olduğu kurumsal yapı neticesinde başkan sadece hükümet ve devletin başı değil aynı zamanda diplomasinin öncüsü ve başkomutan olarak da tanımlanmaktadır. Bu yönüyle de gerek diplomatik gerekse askeri gücün tek merkezde toplanması bu bireylerin kararlarını önemli kılmaktadır. A.B.D.'deki başkanlık sisteminin kurumsal yapısı neticesinde başkanlar dış politika yapım ve uygulamasında oldukça geniş yetkilere sahiptirler. Uluslararası anlaşmalar yapma ve büyükelçileri atama gibi dış politika alanına giren konularda ise yetkiyi Senato ile paylaşan Başkanı Kongre [Senato + Temsilciler Meclisi] görevden uzaklaştırabilir ancak Başkan Kongre'yi feshedemez. Dolayısıyla Amerikan anayasal sistemi dış politikada yürütmenin baskınlığını bir şekilde kısıtlamayı hedeflemektedir.[211] Buna ek olarak sistemin Senato'ya ve dolayısıyla Amerikan halkına verdiği güç dolaylı olarak dış politikayı kontrol etme ve şekillendirme gibi bir role sahiptir. Bu kapsamda hedeflenen durum Amerikan tipi başkanlığın demokratik kurallara uygun ve sınırlandırılmış bir başkanlık sistemi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sistem dış politika kararlarını başkanın tek başına yapmasına izin vermemektedir.[212] Ancak teoride bu şekilde idealize edilen sistem pratikte/gerçek hayatta bu şekilde işlememektedir; A.B.D. Başkanı dış politikaya kesinlikle öncülük etmektedir. Senato ve Temsilciler Meclisi

---

[208] "Amerika Birleşik Devletleri Anayasası", 2. Madde 2. Bölüm https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf [29.01.2018].

[209] Baker Spring, "Who Makes American Foreign Policy?", **The Heritage Foundation**, 29.04.2011, https://www.heritage.org/global-politics/report/who-makes-american-foreign-policy [10.11.2019]

[210] Fred I. Greenstein, **The Presidential Difference: Leadership Stylefrom FDR to George W. Bush**, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000). Joan Hoff, **A Faustian Foreign Policy: From Woodrow Wilson to GeorgeW. Bush**, (New York: Cambridge University Press, 2008).

[211] Paul E. Peterson, "The President's Dominance in Foreign Policy Making", **Political Science Quarterly**, c.109, s.2 (1994): 220.

[212] Spring, **age**, 14.

gibi kurumlar ile nadiren kısıtlanan başkanlar, Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Konseyi, Haber Alma Servisi gibi diğer dış politika aktörlerinin üzerinde baskın güce sahiptir.[213]

Kongre'nin dış politikadaki rolü ve etkisi yetkileri savaş ilanı, askeri operasyon ve bütçeleri ile ilgili yasa tasarılarını kabul etmek ve anlaşmaları onaylanması ile ilgilidir. Tüm bunlarla birlikte Kongre dış politika kararlarını pratikte şekillendirememektedir. Başkanlar Kongre'nin belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde hareket etmekle birlikte eğer askeri bir müdahale yapmak isterse Kongre'nin izni olmaksızın bunu gerçekleştirme gücüne sahiptir.[214] Başkanlar anayasanın kendilerine vermiş olduğu başkomutan ünvanından yararlanarak Kongre'nin desteği olmadan yurtdışına asker gönderdiği, bombardıman emri verdiği hatta savaş başlattığı örnekleri mevcuttur. Kongre resmen savaş ilan etmeden başkanların girdiği savaşlar sırasıyla şu şekildedir; Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Körfez Savaşı. 11 Eylül saldırılarından sonra Kongre başkana geniş operasyon yetkileri vermiş ve 2003 yılında Irak'a askeri müdahale gerçekleşmiştir. 2011 Libya operasyonu da benzer şekilde Kongre'den ziyade başkanın kararı ile olmuştur.[215] Bu kapsamda A.B.D. Başkanlık sistemi hakkında anlaşılması gereken en önemli nokta başkanların Amerikan dış politikasının öncüsü ve mimarları olduğu, nihai karar alıcı olarak son sözü söylediği, anayasal/bürokratik kurumlar tarafından çok az sınırlandırıldığı, sistemin Başkan'a verdiği gücün çok fazla olması ile birlikte gerektiğinde Kongre'de hesap verme durumunda kalabilmektedirler.[216]

Parlamenter hükümet sistemine sahip Birleşik Krallık'ta dış politikada birçok aktör bulunmakla birlikte kabine en güçlü birimdir. Teorik olarak Avam Kamarası

---

[213] Wesley B. Renfro, "Presidential Decision-Making and the Use of Force" (Doktora Tezi, Connecticut University, 2009), 19.

[214] **age**, 20.

[215] "ABD'de Askeri Operasyonlarda Başkan ve Kongre'nin Yetkileri", **T24**, 12.09.2013, http://t24.com.tr/haber/abdde-askeri-operasyonlarda-baskan-ve-kongrenin-yetkileri,239355 [29.01.2018].

[216] Impeachment olarak bilinen ve başkanların azledilmesi süreci A.B.D. tarihinde üç başkan için başlatılmıştır. Ancak bu süreç sonunda Kongre tarafından görevden alınan herhangi bir başkan yoktur. İlk olarak Andrew Johnson hakkında 1868 azil süreci başlamış ancal çoğunluk sağlanamayınca görevine devam etmiştir. 1972'de Richard Nixon Watergate skandalı nedeniyle azil süreci başlamış ancak Başkan istifa etmiştir. Son olarak ise 1999'da Bill Clinton için süreç başlamış ancak Senato'da yapılan oylama neticesinde beraat etmiş ve görevinde kalmıştır. ABD Başkanları İçin Görevden Azil Süreci Nasıl İşliyor? 06.03.2018, **BBC Türkçe**, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39955153 [12.12.2019].

kabineyi fesetme gücüne sahipken gerçekte bunun tam tersi olmakta ve kabinenin parlamento üzerinde ciddi bir baskınlığı bulunmaktadır.[217] İngiliz hükümetini Başbakan, bakanlar, danışmanlar, bürokratlar ve bölümlerden oluşan dinamik ve birbirleriyle sürekli etkileşimde olan bir grup olarak tanımlayabiliriz. Anayasal ve kurumsal yapılarla kısıtlanan bu birimler birçok şekilde kullanabilecek belirli kaynaklara sahiptir. İngiltere sistemini "merkez yürütme" çerçevesine göre açıklamaya çalışan Dunleavy ve Rhodes şöyle tanımlamıştır:

> "Başbakan, Kabine, Kabine komitelerinin etrafındaki pratikler, bağlantılar ve kurumların oluşturduğu karmaşık bir ağ, daha az resmi buluşmalar, ikili müzakereler ve bölümler arası komitelerden oluşmaktadır. Ayrıca ilgili kurumlar olan Kabine Bakanlığı, Hazine Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, güvenlik ve istihbarat servisleri de bulunmaktadır".[218]

Dyson, merkezi yürütmede olan bu birimlerin aralarında akıcı bir ilişki bulunduğunu, her birimin kendi kaynağı (bilgi, otorite, kurum kontrolü, finans) olduğunu ancak bu kaynakları tek başına amaçlarına ulaşmak için kullanmadıklarını ifade etmektedir. Bu durum ise merkezi yürütmenin karşılıklı bağımlı olmasına neden olmaktadır. Dış politikadaki merkezi yürütme iç politika karar vericilerine göre farklı aktörlerden oluşmakta ve kaynakların dağılımı da farklılık göstermektedir. Öncelikle Başbakan dış politika [ya ilişkin] merkezi yürütmede öncelikli bir konuma sahip olarak özellikle de kriz zamanlarında kontrolü elinde tutmaktadır. Birbirine bağımlı bir şekilde çalışan bu birimler, Başbakan karar verirken tavsiye, bilgi, yardım ve destek sunmaktadırlar.[219] Dolayısıyla bu sistemde başbakan diğer güçlü kurumlar ile birlikte çalışmak durumdadır.

Bu birimlerin içinde bulunduğu yapı ise resmi/gayri resmi kural ve normlarla birlikte kurucu kurumsal öğelerden oluşmaktadır. Bu yapısal faktörler kaynaklara ulaşımı ve kullanılacak alternatifleri şekillendirdiği için hem kısıtlayıcı hem de teşvik edici niteliktedir. Karar vermede en önemli birim Kabine ve alt komiteler [bakanlıklar]dir. Hükümet içinde farklı çıkarları temsil eden çeşitli siyasi aktörlerden oluşan kabinede doğası itibariyle birçok farklı görüş ve olası politika çıktıları aktörler arasında gerçekleşen birçok ön-görüşmelerden sonra ortaya çıkmaktadır. Alt komiteler

---

[217] Arendt Lipjhart, **Patterns of Democracy, Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries,** (New Haven&London: Yale University Press, 2012), 10-12.

[218] Patrick Dunleavy, R.A.W Rhodes, "Core Executive Studies in Britain", **Public Administration**, c.68, s.3 (1990): 4.

[219] Stephen Benedict Dyson, "Prime Minister and Core Executive in British Foreign Policy: Process, Outcome and Quality of Decision" (Doktora Tezi, Washington State University, 2004), 4-5.

ise kendi kararlarını vermekte özgürdürler. Daha küçük olan bu komiteler başbakan tarafından oldukça etkilenmektedirler. Benzer görüş ve uzmanlık alanlarına sahip grupların bu yapısı onların tasarılarda daha fazla odaklanmasını sağlamakta ancak daha dar bakış açısı ve çıkar zemini oluşturmaktadır.[220] Başbakan dış politika meselelerine doğrudan müdahale edebilir ve kontrolü eline alabilir ya da Dışişleri ve Kabine'ye bu görevi verir. Başbakan ayrıca Kabine'yi karar verme organı olarak görüp, önemli meseleleri tüm üyeler ile tartışır, görüş birliğine önem verir ya da çok küçük grupta sadece ilgili bakanla kararlar alarak Kabine'yi bu kararları onaylamak durumunda bırakılabilir. Ancak ne kadar güçlü durumda olursa olsun bu derece bir serbestliğe sahip olamayan Başbakan, Dışişleri ve önemli Kabine üyelerini sürece dahil etmek durumundadır. Dış politikada iki önemli aktör olan Başbakan ve Dışişleri'nin anlaşamaması durumunda Dışişleri karar verme sürecini etkileme gücüne sahip olup Başbakanı iknaya yönelebilir ya da daha çatışmacı bir yol izleyebilir. Ancak birbirlerine karşılıklı bir şekilde bağlı olan bu birimler kendi başlarına hareket etme tercihinde bulunmazlar.[221]

Diğer bir rejim tipi olan sivil otoriter rejime örnek olarak verilen Rusya Federasyonu'nda dış politika ile ilgili aktörler zamanla değişiklik gösterse de günümüzde devlet başkanı en önemli figür olarak kendini göstermektedir. 1993 Anayasasına göre dış politikada asıl yetkili organ yürütme erkidir yasama ise tamamlayıcı/yardımcı bir role sahiptir. Bu anayasal değişiklik ile devlet başkanı sadece dış politikayı oluşturma/belirleme değil bu politikayı yürürlüğe koyma hakkına da sahip olmuştur. 1993'teki Anayasal düzenlemeler sonrası Başkan dış politikayı düzenlemede baskın bir role sahip olmakla birlikte uluslararası alanda Rusya'yı temsil etmektedir. Başkan ayrıca uluslararası anlaşmaları imzalar, askeri doktorinleri onaylar, mecliste dış politika ile ilgili senelik konuşmalar yapar, meclise danıştıktan sonra büyükelçi atamalarını yapar ve yabancı diplomatları kabul etme yetkilerine sahiptir.[222]

---

[220] Bu merkezi yürütmenin en önemli birimi olan Başbakanlık Ofisi dar bir bürokrat kadroya sahiptir. Bunların görevleri arasında hükümetin çeşitli birimlerinden bilgi toplamak, seçmenin isteklerini hükümete iletmek ve politik meselelerde Başbakana tavsiyelerde bulunmak vardır. Başbakanlık bu yönüyle dört farklı birimden meydana gelmektedir; basın ofisi, parti ofisi, özel ofis ve siyaset birimi. Kabine ise bilgi akışlarını düzenler, kaydeder ve kararları hükümetin geri kalanına iletir. Bu kurumsal mekanizmalara baktığımızda bir kararın verilme aşamasında profesyonel bir analizden geçtiği, diğer seçeneklerin ve sonuçların detaylı düşünüldüğü ve beklenmedik olaylar karşısında planların ve gözlemlerin yapıldığı aşamaları görmekteyiz. **age**, 6-8.

[221] **age**, 10-12.

[222] Glenn E. Curtis, **"Russia: A Country Study",** (Washington: GPO for the Library of Congress, 1996), 439-440.

Putin'in dışişlerine olan ilgisi neticesinde devlet başkanlığı bünyesinde dışişleri bakanlığından ayrı olarak dışişlerinden sorumlu bir birim kurmuştur. Dışişleri bakanlığı ise Rusya dış politikasının oluşturulmasında çok fazla söz sahibi değildir. Bu yönüyle bakanlık devlet başkanının belirlediği politikaları uygulamakla görevlidir. Ayrıca Maliye Bakanlığı petrol, gaz, silah satışı ve nükleer güçle ilgili işletme çıkarlarının kontrolünü elinde bulundurduğundan ötürü dış politikada önemli bir yere sahip olan diğer aktörlerdir.[223] Diğer önemli bir aktör olan Rus Parlamentosunun alt kanadı Duma ise imzalanan anlaşmalara onay verme ya da veto etme hakkına sahiptir.[224] Anayasal çerçeve ile belirlenen tüm bu yetkiler pratikte bu netlikte işlememektedir. Kapalı bir çevrede oluşturulan dış ve güvenlik politika kararları karışık bir yapı içinden çıkmaktadır. Karar alma süreci güvenlik birimleri, askeri endüstriyel kompleks, petrol ve enerji kompleksi, finansal gruplar ve buna benzer geri planda gözüken lobiler tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Dolayısıyla politik süreçlerin demokratik denetimi olduğunu söylemek oldukça güçtür.[225]

Küresel sistemde varolan bu rejim tipleri ve nasıl işlediğine dair ülkeler üzerine kısa bir giriş yaptıktan sonra Türkiye'de dış politika alanında rejimin nasıl işlediğine değinmek gereği bulunmaktadır. Türkiye özelinde bakıldığında Aksu'ya göre:

> "Türk dış politikasında askeri güç kullanma tehdidinin ya da askeri güç kullanımının söz konusu olduğu dış politika krizlerinde karar alma sürecinde Genelkurmay Başkanlığı (Karargâh), Dışişleri Bakanlığı (Koridor), Başbakan ve Bakanlar Kurulu (Konut), Cumhurbaşkanlığı (Köşk) birimleri etkindir. Kararların oluşturulması ve uygulamaya geçilmesinde tüm siyasal sorumluluk "Konut" olarak adlandırılan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'na aittir."[226]

Dolayısıyla anayasal-yasal çerçeveye oturtulmuş bir kurumsal karar alma yapısı içerisinde yer alan bürokratik-teknik "karar birim"lerinin yanı sıra "siyasal sorumlu" karar alıcının da karşılıklı iletişim/etkileşim içerisinde yer aldığı bir

---

[223] Hannah Thoburn, "Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu", **SETA Yayınları 56**, 2015, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151019183121_rusya-siyasetini-anlama-kilavuzu-pdf.pdf [20.02.2018].

[224] Sina Kısacık, "1990 ve 2000'li Yıllarda Rus Dış Politikasında Temel Eğilimler" **Uluslararası Politika Akademisi,** 2012, http://politikaakademisi.org/2012/08/25/1990-ve-2000li-yillarda-rus-dis-politikasinda-temel-egilimler/ [16.02.2018].

[225] Kenan Turgutoğlu, "Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikaların NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırması" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 33.

[226] Fuat Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehdidine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı", **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**, ed. Evren Palta Paker, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 496.

kararlaştırma ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede yasama organı olarak TBMM ise alınmak istenen kararın meşrulaştırılma sürecinde [çoğu kez denetleyici] bir role sahip olmaktadır. Eğer savaş ilanı gibi istisnai bir seçenek söz konusu olacak ise bu durumda yürütme erkini elinde bulunduran hükümet bu konudaki kararını vermesi için TBMM'ni ikna etmek ve desteğini almak zorundadır.[227]

2.4.2.1.3. Hükümetin Oluşumu Açısından Karar Yapısı

Her siyasi karar birimi dış politika kararlaştırmada Putnam'ın ifade ettiği gibi "iki-düzeyli oyun" ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda hükümetler dış politikada çok geniş yetkilere sahip olmamakta, yürütecekleri dış politika için ulusal düzeyde destek almak durumundadır. Dolayısıyla kamuoyu tarafından onay görmeyen dış politika kararları rejimin devamını zora sokabilir. Bu iki düzeyli oyun kuralına göre hareket eden demokratik rejimler otoriter rejimlere göre daha fazla iç kısıtlara sahiptir. Özellikle bir sonraki seçimlerde tekrar iktidar olmak isteyen hükümetin dış politika kararlarında seçmenin tepkilerini/taleplerini de hesaba katması gerekmektedir. Bu nedenle iç ve dış politika gündemleri kesinlikle birbirleri ile ilişkilidir.

Demokratik rejimlerde görülen hükümet tipi farklılığı dış politika davranışının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Yukarıda da ifade edildiği gibi başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter demokrasi temel üç grup olurken parlementer demokrasi ise çoğunlukçu ve çoğulcu demokrasi olarak ikiye ayrılmakta ve bu sistemde iki önemli hükümet tipi bulunmaktadır; çoğunluk hükümeti ve koalisyon hükümeti. Son sayılan iki hükümet tipinde dış politika karar verme tamamen farklılaşmaktadır.

Kabine, Çoğunluk Hükümetleri ve Koalisyonlarda Karar Verme

Dünya genelinde oldukça yaygın şekilde görülen kabine hükümetleri diğer rejim tiplerine göre farklı bir konumda bulunmaktadır. Tek bir kişinin en yetkin olduğu diktatörlük, otoriter veya başkanlık rejimleriyle karşılaştırıldığında parlementer demokrasilerde yetki ve sorumluluk kabinede bulunmaktadır. Çoğu Avrupa

---

[227] "Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanıda, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir." **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası,** 1982, Md.92.

ülkelerinin yanında, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, Hindistan ve İsrail bu hükümet tipiyle yönetilmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde bulunan bu sistemin ve kabinenin nasıl/ne şekilde işlediğini öğrenmek bu ülkelerde karar alma ile ilgili daha sağlıklı bir bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Parlementer sistemde karar almada en üst organ kabine olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu tip yönetimlerde yasaların nasıl yapıldığını ve siyasi kararların nasıl verildiğini anlamak için öncelikle kabine hükümetini ve işleyişini anlamak gerekmektedir.

Blondel ve Müller-Rommel'e göre eşitlikçi ve işbirlikçi özelliğinden dolayı kabine hükümetleri özgün/eşsiz bir yapıya sahiptir. Bu özgün yapı, yürütme ve yasama erkinin arasındaki bağın olmasından kaynaklanmaktadır. Parlamentoların yasa yapıcı/kanun koyucu rolü azalmasına rağmen hükümetin görevde kalması sağlayan bir konuma sahip olması nedeniyle hükümetler ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi mevcuttur.[228]

Andeweg kabinelerde karar alma süreçlerinde üç önemli unsurun analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır: Kabinenin merkezi olup olmaması, (bazı partilerin diğerlerinden daha güçlü ve etkin olmak istemesi) ikinci olarak kabinede hangi karar süreçleri olduğunun genel çerçevesinin bilinmesi ve son olarak kararların kolayca mı yoksa uyuşmazlıklar/çatışmalar sonucunda mı alındığıdır. Bu kapsamda bazı kararlar geniş bir konsensüs ile alınırlen bazı kararlar daha fazla çatışmalara yol açarak kabinenin çözülmesine kadar ki süreci içermektedir.

Andeweg bu unsurların analizi sonucu karar alma süreçlerinde iki önemli özelliğin ortaya çıktığını savunmaktadır. Kabine içindeki güç dağılımı ve karar alma süreçlerindeki merkezileşme düzeyi. Andeweg bunlara bağımlı iki farklı hükümet tipi olduğunu savunmaktadır. Bunlardan ilki olan kollektif özellikteki hükümet tipinde tüm bakanlar karar süreçlerinin parçası olmakta, başbakan ya da bakan tek başına karar alamamaktadır. Bu hükümet tipinde güç eşit olarak dağılmış olup tüm bakanlar karar alma süreçlerine az ya da çok müdahil olarak ortak sorumluluk hukuku ile hareket etmektedirler.[229]

---

[228] Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel, **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**, (New York: St. Martin's Press, 1993), 1.

[229] Rudy Andeweg, "A Model of the Cabinet System: The Dimensions of Cabinet Decision-Making Processes" **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**, ed. Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel (New York: St. Martin's Press, 1993): 23-24.

Eşit oranda yetkiye sahip hükümetler ise karar verme süreçlerinde bütün bakanlıkların eşit söz hakkına sahip olması gerektiği kuralına göre çalışmaktadır. Her bir bakanın bir oyunun olduğu bu hükümet tipinde konuların oylamaya göre karar verilip verilmediğine bakılmaksızın başbakanın karar verici oyu bulunmaktadır.[230]

Bu noktada Woldendorp ve diğerlerininhükümet tiplerinin gruplandırmasını belirtmek gerekmektedir. Bu sınıflandırma katılım yapan partinin sayısı ve meclis statülerine göre yapılmıştır.[231]

- Sadece bir partinin tüm bakanlıkları aldığı Çoğunluk Hükümeti
- Bıçak sırtı (Minimal Winning) Koalisyonu
- Geniş çoğunluklu koalisyon
- Tek parti azınlık hükümeti
- Çok partili azınlık hükümeti
- Geçici hükümet.

Öte yandan Dunleavy ve Rhodes altı farklı model önererek Başbakan hükümeti ve kabine hükümeti tartışmalarını daha sağlam zemine oturtmaya çalışmıştır.[232]

1. başbakanın karar verme süreçlerinde baskın olduğu başbakan hükümeti
2. başbakanın etkinliği danışmanları aracılığıyla gücünü hissettirdiği hükümet
3. ortak kararların alındığı kabine hükümeti
4. bakanların daha otonom ve bağımsız olduğu hükümet
5. ilgi ve görevlerin, başbakan ve farklı bakanlıklar arasında ayrıma tabi tutulduğu bölümlendirilmiş karar verme modeli

---

[230] Bu iki kavramın genellikle karıştırıldığını söyleyen Andeweg, karar verme süreçlerine dahil olan bakanların müdahil olma dereceleri/etkinliklerinin farklı olabileceğini ve tam zıt olarak bakanların eşit statüde olmalarının tüm kararların işbirliği ile alındığını göstermediğini ifade etmektedir. En ideal kabinenin hem işbirliği hem de eşitlikçi olması gerektiğini söyleyen Andeweg gerçek hayatta bunun kesinlikle olmadığını ifade etmektedir. **age**, 26.

Kabine hükümetlerinin karar verme yapıları ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği gibi aynı ülkede hükümetler değiştiğinde dahi farklılık gösterebilir. Bu farklılıklara neden olan birçok faktör bulunmakla birlikte bu çalışmada böyle bir detaya girilmeyecektir. Ayrıntılar için bkz: Patrick Weller, "Cabinet Government: An Elusive Ideal?," **Public Administration**, c.81, s.4 (2003). R.A.W. Rhodes, "Executives in Parliamentary Government", **The Oxford Handbook of Political Institutions**, ed. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman (Oxford: Oxford University Press, 2006): 323-343. R.A.W. Rhodes, "From Prime Ministerial Power to Core Executive" **Prime Minister, Cabinet and Core Executive,** ed. R.A.W. Rhodes, Patrick Dunleavy (Basingstoke: Macmillan, 1995): 11-37.

[231] Jaap Woldendorp, Hans Keman, Ian Budge, "Party government in 20 Democracies: an update (1990–1995)", **European Journal of Political Research**, c.33, s.1 (1998): 127-128.

[232] Dunleavy, Rhodes, "Core Executive", 6.

6. kamu görevinin baskın olduğu bürokratik uyum model

Tüm bu modellerin incelenmesinin/analiz edilmesinin nedeni karar verme süreçlerindeki bu farklı tipteki hükümetlerin etkilerini ölçmek olacaktır. Karar verme süreçlerinde merkezi ya da merkezi olmayan, işbirliğine dayanan ya da tek bireyin etkin olduğu aşamaları gözlemlemekteyiz. Bu kapsamda kabine hükümeti çalışmaları iki temel unsur üzerine çalışılmaktadır: kabine içi güç dağılımı ve karar verme süreçlerindeki merkezileşme düzeyi.

Kabine hükümetlerinde temel olarak iki farklı hükümet tipi bulunmaktadır; çoğunluk hükümeti ve koalisyon hükümeti. Bu iki taban tabana zıt hükümet tipindeki kabineler de doğal olarak birbirinden farklı işlemektedir. Tek partiden oluşan ve muhalifleri belirli olan çoğunluk hükümeti kabinesi takım olarak çalışmakta ve seçimlerde muhaliflerin kazanmasını engelleyecek çalışmalar yapmaktadır. Öte yandan farklı siyasi partilerden oluşan koalisyon kabinesinin en önemli misyonu devlet işlerini birlikte yürütmektir. Doğal olarak bu farklı siyasi gruplar arasında uyuşmazlıklar/çatışmalar yaşanmakla beraber aslında bu partiler gelecekte koalisyon ortağı olma ihtimali olan ya da geçmişte zaten ortaklık yapmış durumdadır. Dolayısıyla da uzlaşma kültürünün hâkim olduğu bu tip hükümetlerde muhalifler ile olan sınırlar belirsiz bir yapıdadır.[233]

Çoğunluk hükümetlerinde bakanlar ortak bir siyasi görüşü paylaşmakta ve hükümetin izlediği hedeflerde tam mutabıktırlar. Dolayısıyla kabinede ortaya çıkan çatışma ya da anlaşmazlık durumu görece daha azdır. Özellikle dış politika konularında öngörülemeyen bir durum ya da yeni uygulanan politikalarda kabine daha uyumlu bir profil çizmektedir.

Çoğunluk hükümetleri geniş bir seçmen tabanına sahip olduğundan ideolojik olarak da geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu durum ise dolayısıyla bazı fikir ayrılıklarına hatta örgütlü/düzenli bir gruplaşmaya neden olabilir. Birçok bakan partide uzun zaman birlikte çalıştığı için çatışmalar da bir şekilde çözülmekte ve gelecek seçimler için birlikte çalışmaktadırlar. Bazı bakanların katılmadığı hükümet politikalarında ise seçim programı olası çatışmaları engelleyici bir unsur görevi üstlenmektedir. Dahası

[233] Blondel, Müller-Rommel, **age**, 7-8.

ideolojik yakınlık ve partinin söylem/eylemleri çoğunluk hükümetlerinde daha az sayıda tartışmanın yaşanmasına neden olmaktadır.[234]

Genellikle çoğunluk hükümetlerinde bakanların parti politikalarına uymaları beklenmektedir. Bu nedenle de hükümetin gerçekleştirmek istediği projelerde bakanlar arasında çok az uyuşmazlık yaşanmaktadır. Ancak bunlarla birlikte politikaların uygulanmasında yaşanan anlaşmazlıklar beklenmeyen problemlerin de ortaya çıkmasına neden olabilir. Genel olarak seçim programındaki hedefler kapsamında oluşturulan hükümet gündemi olası çatışmaları engelleme görevi de görmektedir. Aslında bakanlar hedef politikaları biliyor ve onaylıyor durumunda olduğundan bu politikaları uygulamakla kendilerini görevli bilirler. Ancak tüm bunlarla birlikte geniş bir uzlaşma ortamı her zaman bulunmayabilir. Hükümeti kuran partinin içinde ideolojik ayrımlar da gözlenebilir, bu ideolojik farklılıklar politikaların uygulanmasında anlaşmazlıkları da beraberinde getirmektedir. Her ne kadar ayrışma ya da uyuşmazlık yaşansa da genel olarak çoğunluk hükümeti kabinesi olası problem/çatışmaların üstesinden önceden var olan işbirliği neticesinde gelmektedirler.[235] Ayrıca çoğunluk hükümetleri koalisyon hükümetlerine göre daha istikrarlı olup ömürleri daha uzundur ve kararlar daha hızlı alınmaktadır ancak alınan bu kararların ne derece mantıklı olduğu ise tartışmalıdır. Tüm bunlarla tam tersi yani uzun dönem ve dikkatlice tartışılan kararların daha iyi olduğu yönünde örnekler de mevcuttur.[236]

Merkezi[237] bir karar alma yapısına sahip olan çoğunluk hükümeti önemli meseleleri kabine içinde hallederek parti programını eyleme döker. Gerektiğinde kabine önceki parti programlarını değiştirme/yenileme için manevralara sahip ve parti liderleri partiyi birleştirmek için elinden geleni yapmaktadır. Ancak bu genelleme tüm ülkeleri kapsamamakla birlikte Frognier'in çalışmasında da ifade ettiği gibi Danimarka, Avusturya ve İsveç çoğunluk hükümetleri daha merkezi bir yapıda iken

---

[234] Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel, Darina Malova, **Governing New European Democracies**, (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 10.

[235] Blondel, Müller-Rommel, **age**, 8-9.

[236] Lijphart, **age**, 257.

[237] Bu noktada merkezi olarak kastedilen şey kabinenin önemli meseleleri muhakkak tartışıp çözüme kavuşturmasıdır. Eğer bu gerçekleşmezse kabine merkez olarak görülmez bu durum ise meselelerin üstesinden gelinmesi için başka birimlere bağımlı olmayı gerektirir.

İrlanda, Norveç ve İtalya'da bunun tam tersi mevcuttur. Bunun en önemli nedeni ise farklılaşan siyasi kültürdür.[238]

Çoğunluk hükümetlerinde başbakanlar güçlü olmak için birçok avantajlara sahiptir ve yalnız başına liderlik görevini yürütmektedir. Bu kapsamda başbakanlar kendi görüşlerini daha kolay empoze edebilmektedir ki bu durumda liderin karakteri önemli bir rol oynamaktadır.[239]

Çoğunluk hükümetlerinden farklı bir yapıya sahip koalisyon hükümetlerinde uyuşmazlık doğası gereği gözlenmektedir. Koalisyon ortakları birçok politikada farklı görüşlere sahiptirler. Dolayısıyla bu farklılıklarını seçimlerde belirten partilerin seçim sonrası hükümeti kurarken ortak bir anlayış inşa etmeleri çok kolay olmayabilir. Ancak ortak bir hükümet programı için bu farklılıkların en aza indirgenerek ortak bir paydada buluşmak zaruridir. Aksi takdirde bu uyuşmazlıkların devam etmesi ya da müzakerelerin sonlanması farklı bir koalisyonun kurulmasına neden olacaktır. Anlaşma sağlandığında ise hükümetin eylemleri koalisyonu kuran anlaşma ile kısıtlanmaktadır. Çoğunluk partilerine göre daha az hareket alanı olan koalisyon hükümetlerinde kabinenin çözemeyeceği herhangi bir sorun başgösterdiğinde liderin konumu ön plana çıkmaktadır. Bu durumda lider bir uzlaşı sağlayamıyorsa hükümet düşer ve yeni koalisyonun kurulması gerekir eğer bu seçenek de işlemiyorsa seçimlerin tekrar yapılması ihtimali ortaya çıkar.[240] Sonuç olarak farklı siyasi kültürlerden bağımsız olarak koalisyon hükümetlerinin daha çatışmacı [dolayısıyla müzakereci] olduğu yönünde genel bir eğilim sözkonusudur ve koalisyondaki parti sayısı arttıkça uyuşmazlıklar da [müzakerlerin sıklığı da] artış göstermektedir.[241]

Kaarbo[242] iki veya daha fazla siyasi partiden oluşan koalisyon hükümetlerinde kararlaştırmanın karmaşık bir yapıda olduğunu ileri sürmektedir. Birbirleriyle rakip olan bu siyasi aktörler genellikle dış politika konularında anlaşmazlık yaşamaktadırlar. Bu anlaşmazlıklar yukarıda da ifade edildiği gibi koalisyonun sonlanmasına hatta

---

[238] Andre-Paul Frognier, "The Single-Party/ Coalition Distinction and Cabinet Decision-Making" **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**, ed. Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel (New York: St. Martin's Press, 1993): 56.

[239] **age**, 52.

[240] Blondel, Müller-Rommel, **age**, 9-10.

[241] Frognier, **age**, 64.

[242] Juliet Kaarbo, "Coalition Cabinet Decision Making: Institutional and Psychological Factors", **International Studies Review**, c.10, s.1 (2008): 58.

seçimlerin yenilenmesine neden olabilir. Kaarbo'ya göre bu süreçte koalisyondaki küçük partilerin önemi artarak koalisyon ortaklarının kimi zaman tercihlerini arka plana itebilir. Literatürdeki koalisyon çalışmalarında genelde üzerinde durulan konular koalisyona neden olan seçim sistemleri, seçim kanunu, koalisyonun ortakları ya da büyüklüğü ya da koalisyonların kuruluşu ve sonlanması olarak belirten Kaarbo'ya göre asıl üzerinde durulması gereken noktalar karar verme süreçleri ve bunun siyasi çıktılara olan etkisi olmalıdır. Bu süreçte öne çıkan iki ana unsur bulunmaktadır; koalisyon hükümetlerinin kurumsal özellikleri ve kabine gibi küçük gruplarda oluşan sosyal psikolojik süreçler.[243]

Özkeçeci-Taner koalisyon hükümetlerinin dış politika üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların 1990'lardan sonra arttığını ifade ederek bu çalışmaların içerdiği konuları şu şekilde sıralamıştır; [244]

> "Koalisyon hükümetlerinde karar alma kuralları, koalisyon üyesi küçük partilerin karar alma mekanizmasındaki etkileri, başbakanın koalisyon hükümetindeki rolü ve bu rolün koalisyonu kuran partiler tarafından kabulü ve ayrıca bakanlıkların koalisyon partilerince nasıl paylaşıldığı gibi unsurları, koalisyon hükümetlerinin dış politika oluşturma sürecini etkileyen olası faktörleri olarak incelemiş; koalisyon hükümetlerinin dış politikalarıyla dış politikadaki saldırgan veya riskli davranışlar arasındaki ilişki gibi konuları araştırmışlardır."

Özkeçeci-Taner'e göre dış politika tercihlerinde iç siyasetin güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Örneğin bakanlıkların dağılımı, genel dış politika üzerinde anlaşmazlıklar ya da kutuplaşmalar, partiler arası siyasi ilişkilerin yapısı ve koalisyon ortaklarının ideolojik farklılıklarının hepsi dış politika yapım süreçlerinde oldukça etkindir.[245]

Hagan (1993), Elman (2000), Ireland ve Gartner (2001), Reiter ve Tillman (2002), Palmer ve diğerlerine göre (2004) çok partili koalisyon hükümetleri çoğunluk hükümetlerine göre dış politika davranışlarında daha fazla kısıtla karşı karşıya kalmaktadır. Kararlaştırmaya birden fazla siyasi partinin aktör olarak katılması kısıtları o ölçüde arttırmaktadır. Bu nedenle koalisyon hükümetlerinin dış politikada daha uzlaşmacı olduğu iddiası literatürde yer edinmiştir. Ancak bu iddialara karşı koalisyon hükümetlerinin çoğunluk hükümetlerine göre askeri çatışmalara karşılık verme olasılığının daha fazla olduğu yönünde araştırmalar da bulunmaktadır. Prins ve

---

[243] Kaarbo, "Coalition Cabinet", 59.

[244] Binnur Özkeçeci-Taner, "Koalisyon Hükümetleri ve Türk Dış Politikasının Oluşturulması", **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, ed. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012): 271-287.

[245] **age**, 272.

Sprecher bu çatışmalara koalisyon hükümetlerinin özellikle askeri güç kullanarak karşılık verdiğini savunmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni ise herhangi bir başarısız politika tercihinde seçmenin bunu tek bir partinin izlediği politikaya bağlayamamasıdır. Yani sorumluluk tek bir partinin üzerinde değildir. Dolayısıyla bu durum hükümetlerin daha cesaretli olmasını ve riskli kararlar verilebilmesini kolaylaştırmaktadır.[246]

Kaarbo ve Beasley ise koalisyon hükümetlerinin çoğunluk hükümetlerine göre daha çatışmacı ya da barışçıl iddiasını eleştirerek bu tür hükümetlerin aşırı uçlarda politikalar sergilediğini iddia etmektedirler. Bu yönüyle koalisyon hükümetleri çoğunluk hükümetlerine göre ya daha çatışmacı ya da daha işbirlikçi olabilmektedir.[247] Kaarbo koalisyonların bu derece aşırı politikalar izlemesinin kurumsal nedenleri arasında hesap verebilirlik, meşruiyet ve küçük partilerin zorlamaları gibi unsurları sayarken, psikolojik faktörleri ise sorumluluğun dağılımı, stres kaynaklı benzer grup düşünceleri ve ikna olarak belirtilmiştir.[248] Kaarbo ve Beasley[249] literatürde koalisyonların sahip olduğu kurumsal ve siyasi kısıtların yapısı ve dış politikayı ne ölçüde etkilediği yönünde anlaşmazlığın olduğunu iddia etmektedirler. Literatürde koalisyon hükümetleri ile ilgili iki farklı tartışmanın olduğunu söyleyen yazarlara göre doğası gereği fazla kısıtlara maruz kalan koalisyon hükümetleri literatürde kendi aralarında en barışçıl olarak kabul edilmektedir. Partiler arası uyuşmazlıklardan kaynaklı olarak ortaya çıkan kısıtlar çatışmacı bir karar verme sürecine ve istikrarsız bir kabineye yol açmaktadır. Koalisyonun kurulma aşamasında çözülemeyen/giderilemeyen farklılıkların devam etmesi ve sorunlu olarak devam eden bu süreç hükümetin sonlanmasına kadar gidebilmektedir. Koalisyon liderleri gerek diğer siyasi aktörlerden gerekse kamuoyundan kaynaklı kısıtlar nedeniyle saldırgan politikalar izleyememektedir. Öte yandan bunun tam tersi argüman olan koalisyon hükümetlerinin daha çatışmacı olduğu düşüncesi bu tür rejimlerin kısıtlara maruz kalmadığı fikrine dayanmaktadır. Yetki ve hesap verilebilirliğin tek bir

---

[246] Brandon C. Prins, Christopher Sprecher, "Institutional Constraints, Political Opposition, and Interstate Dispute Escalation: Evidence from Parliamentary Systems, 1946-89", **Journal of Peace Research,** c.36, s.3 (1999): 275.

[247] Juliet Kaarbo, Ryan K. Beasley, "Taking It to the Extreme: The Effect of Coalition Cabinets on Foreign Policy", **Foreign Policy Analysis,** c.4, s. 1 (2008): 73-74.

[248] Kaarbo, "Coalition Cabinet", 79.

[249] Kaarbo, Beasley, **age**, 5-7.

merkezde/partide olmaması durumu herhangi bir başarısız politikada sorumluluğun tek bir aktörde olmasını engellemektedir. Dolayısıyla da koalisyon liderleri dış politikada daha esnek davranabilmektedirler.

Prins ve Sprecher'e göre çoğunluk hükümetlerine göre daha az hesap verebilir durumunda olan koalisyon hükümetleri karar verme süreçlerinde daha az kısıtlara sahiptir. Bunun sonucunda ise bu hükümetler askeri çatışmalara karşılık vermekte daha isteklidir.[250] Ancak Kaarbo ve Beasley'in de ifade ettiği gibi koalisyon hükümetlerinin daha barışçıl ya da daha çatışmacı olması gibi kesin hükümlerin gerçeği çok yansıtmadığı görülmektedir. Herşey bu netlikte olmayıp ampirik çalışmaların sonucu da daha karmaşık olabilmektedir dolayısıyla tek bir genel geçer doğrudan bahsetmek güçleşmektedir. Bu çalışmaların bazılarının sonuçları koalisyon hükümetlerinin çoğunluk hükümetlerine göre çatışmalara daha fazla karşılık vermekte olduğunu[251] ve uluslararası anlaşmazlıklara az bir farkla daha fazla müdahil olduğunu ortaya çıkarırken[252] diğer araştırmalar ise koalisyon ve çoğunluk hükümetleri arasında çatışma başlatma ve çatışmayı tırmandırma eylemlerinde bir farklılık bulamamıştır.[253] Kaarbo ve Beasley'e göre bu farklı sonuçların nedeni siyasi kısıtların yapısı, zayıf kurumların ve koalisyondaki küçük partilerin karar alma sürecindeki rolleri ile ilgili farklı yaklaşımlardır. Tüm bunlarla birlikte koalisyon hükümetlerinin çatışmacı ya da uzlaşmacı olduğunu koalisyonda bulunan aktörlerin tercihleri bilinmeden tahmin edilemez. Özetle koalisyon hükümetinin çoğunluk hükümetine göre daha çatışmacı ya da işbirliğine yatkın olarak baştan tanımlanması mümkün değildir. Bu yönüyle Kaarbo ve Beasley daha geniş bir çerçeveden bakarak çalışmalarında koalisyon hükümetlerinin kurumsal ve siyasi unsurların dış politikayı etkileyen unsurlar olduğu sonucuna varmaktadır. Literatürde hala var olan olasılıklardan bahseden Kaarbo ve Beasley bunları şu şekilde sıralamaktadır;[254]

"Koalisyon ortaklarından ideolojik olan küçük partilerin daha barışçıl ya da daha çatışmacı bir

[250] Prins, Sprecher, **age**, 275.

[251] **age**, 277.

[252] Glenn Palmer, Tamar R. London, Patrick M. Regan, "What's Stopping You?: The Sources of Political Constraints on International Conflict Behavior in Parliamentary Democracies", **International Interactions**, c. 30, s.1 (2004): 1-24.

[253] Michael J. Ireland, Scott Sigmund Gartner, "Time to Fight: Government Type and Conflict Initiation in Parliamentary Systems", **Journal of Conflict Resolution**, c.45, s.5 (2001): 547-568. Dan Reiter, Erik R. Tillman, "Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict", **Journal of Politics**, c.64, s.3 (2002): 810-826.

[254] Kaarbo, Beasley, "Taking It to the Extreme", 19-20.

> dış politikaya neden olması gibi bir realite söz konusudur. [255] Diğer yandan içte zayıf olan koalisyonlar dış politikayı meşruiyet kazanmak ve kamuoyunun dikkatini iç problemlerden başka yerlere dağıtmak için kullanmaktadır. Son olarak ise koalisyon hükümeti çoğunluk hükümetine göre daha az kısıta maruz kaldığı zaman sorumluluk tek bir merkezde olmayacağından, bu hükümetler çatışmacı ya da barışçıl olarak daha aşırı politikalara gidebilir".

Kaarbo ayrıca koalisyon hükümetlerinin dış politikaya olan etkilerini inceleyen çalışmaların en büyük eksikliğini karar verme süreçlerine bakılmaması olarak görmüştür. Dolayısıyla gelecek çalışmalar için farklı metodolojik teknikler kullanılarak daha iyi araştırmaların yapılması gerektiğini iddia eden Kaarbo, nicelik analizleri ile koalisyonun boyutu, gücü ve ideolojik tercihlerinin karşılaştırılmasını önermiştir.[256]

2.4.2.2. Karar Alıcı Aktör

Bir devletin dış politikaya ilişkin karar alma birimin niteliğinin ve büyüklüğünün ne olduğu ve görev, yetki, sorumluluk sınırlarının şekillenişi söz konusu yapısal dayanaklarıyla ilintili olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterebilektedir. Bu bağlamda Hermann bu farklılıkları da dikkate alarak genel olarak karar biriminin birbirlerinden farklılıkları olan üç ana düzeyde incelenmesi gerektiğini önerir. Hermann'ın oluşturduğu karar birimi yaklaşımı/teorisi girdiler, karar birimi dinamikleri ve çıktılar olmak üzere üç ana aşamadan oluşmaktadır.

Sürecin girdilerini oluşturan alt başlıklar ise dış politika problemi, karar etkinlikleri ve yetkili karar biriminin ortaya çıkmasından oluşmaktadır, yetkili karar biriminin dinamikleri ise farklı birimleri tanımlamakta ve son olarak çıktı aşamasında süreç çıktıları ve dış politika eylemi yer almaktadır. Tüm bu öğeler birleştiğinde dış politika karar alma yaklaşımı teorisi oluşmaktadır.[257]

---

[255] İsrail-Mısır Savaşı sırasında ABD'nin önerdiği Rogers Girişimi, İsrail koalisyon hükümetinin küçük ortağı tarafından rededilmiş ve daha agresif bir politika izlenmiştir. Diğer yandan 2003 ABD'nin Irak'a müdahelesi sırasında Almanya'daki Yeşiller Partisi tüm koalisyonu savaş karşıtı olmaya ikna edebilmiştir. Kaarbo, "Coalition Cabinet Decision", 78.

[256] **age**, 80.

[257] Margareth G. Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy", **International Studies Review,** c.3, s.2 (2001): 51-52.

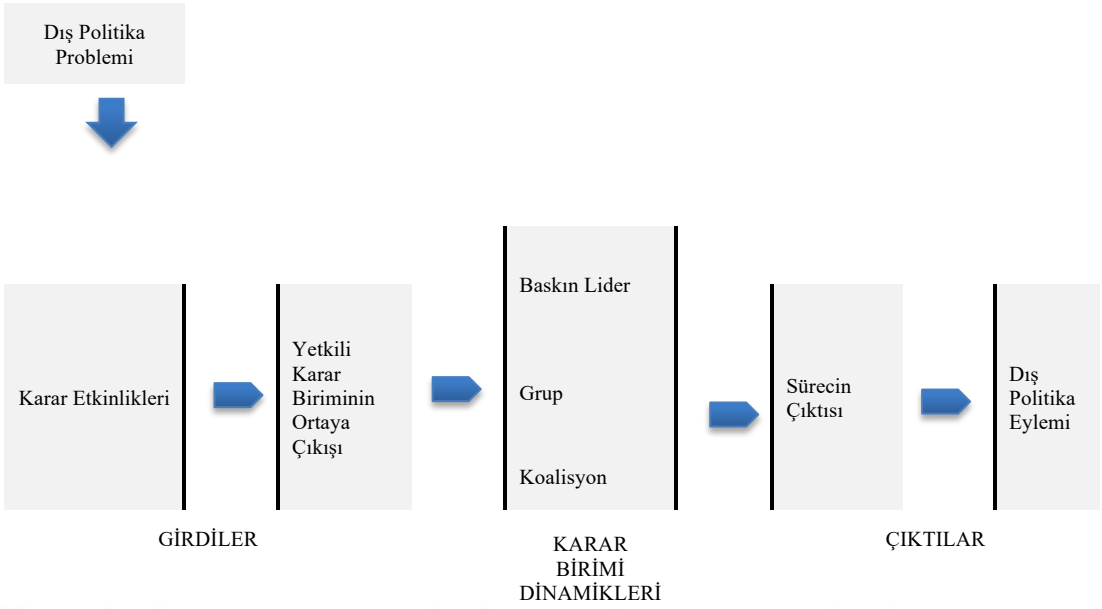

Şekil 4: Karar Birimi, Dinamikler

Margaret Hermann, "How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework", **International Studies Review**, c.3, s.2 (2001): 52.

Dış politika problemi: Hermann[258] bir dış politika probleminden bahsederken şu anki durumla hedeflenen/istenen durumun uyuşmamasını kastetmektedir. Hermann'a göre dış politika problemleri siyasi liderlerin ve karar alıcıların algılarına göre değişim gösterdiği için görece sübjektif niteliktedir. Dolayısıyla farklı karar alıcılar veya hükümetler aynı olayları problem olarak ya da normalmiş gibi tanımlayabilir. Problemler karar alıcılara zorluklar çıkardığı gibi fırsatlar da sunabilir. Rejimin ya da hükümetin temsilcisi bazı zorluklar ya da olası kazanımlar hakkında açıklamalar yaptığında ise bu durum herhangi bir problemin varlığını bize göstermektedir. Sonrasında ise problemler gündeme geldiğinde karar birimleri bunları gidermek için toplanmaktadır.

Hermann'a göre problemler dış politika kararlarının nasıl alındığını, dolayısıyla işleyişi analiz etmemize yardımcı olmaktadır. Karar birimini sürece dahil eden problemlerin doğası aynı zamanda hangi karar biriminin yetkin olduğunu ve yapılacak eylemlerin neler olduğunu anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. İlk olarak belirlenen/ortaya çıkan problem ile kimin ilgilendiği ve işletilen sürecin kararın yapısını nasıl etkilediğine bakılmaktadır. Hermann'ın modeline göre bir dış politika

[258] **age**, 53.

problemi tanımlandığında bu soruna ilişkin kararlarla ilgili yetki ve sorumluluğun hükümet adına nasıl ve kim tarafından kullanılacağının da saptanmış olması gerekir.[259]

Aslında bir dış politika probleminin ortaya çıkışından önce de varlığını sürdüren bir karar yapısı, karar alma biriminin var olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yani karar birimi dış politika problemi ortaya çıktıktan sonra oluşmaz aksine bir konuda dış politika sorunu olarak değerlendirebilecek bir durumsal değişikliğin ortaya çıkışını gözleyen, algılayan ve bu konuyu nihai karar alıcı birimin dikkatine getiren bir karar yapısı ve onun iç-dış temsilcileri zaten vardır. Bu temsilcilerin ön saptamalarının sonucunda işletilen süreç sonucunda söz konusu durumsal değişikliğe bir anlam yüklenir ve bir tepki (dış politika kararı) oluşturmaya gerek olup olmadığına "karar verilir". Eğer var olan kurumsal karar alma biriminin rutin talimatlar doğrultusunda halledemeyeceği ölçüde bir "sorun" ortaya çıkmış ise bu aşamadan sonra bir karar alma süreci işletilir ki bunun sonucunda oluşacak dış politika kararının eyleme dönüştürülmesi aktörün (devletin) uluslararası sistemdeki etkileşimini-etkisini gösterir.

Karara İlişkin Etkinlikler: Bir bütünden ziyade ayrı şekillerde ortaya çıkan dış politika problemleri birden fazla alternatifin/kararın belirlenmesini gerektirebilmektedir. Dolayısıyla karar alıcılar problemin tek bir kararla çözüme ulaşacağını beklemez; aksine hükümetin dış politika mekanizmasının farklı bölümleri kararın alınmasında etkin/farklı rollere sahiptir. Ayrıca çoğu karar farklı birçok kurumun katkısı ile belirlenebilmektedir. Bakanlar Kurulu, Savunma Bakanlığı, Parlamento, Dışişleri Bakanlığı ve probleme göre bu gruba dahil edilecek [Milli Güvenlik Kurulu, istihbarat birimleri gibi] diğer birimler kararların alınmasında etkin olan yapılar olarak sürece dahil olmaktadırlar. Her kurumun probleme bakış açısı, öncelikleri farklı olup çözüm önerisi de farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla hükümetlerin ortaya çıkan dış politika problemlerine ilişkin olarak birbirinden az veya çok farklı alternatif kararları dikkate alarak içlerinden bir veya birkaçını eyleme dönüştürmesi gerekecektir. Doğası gereği bu kararlar hiçbir şey yapmamak ile askeri çözümler gibi uçlar arasında yer almaktadır. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde karara ilişkin etkinlikler çoklu bir süreci dikkate almayı gerektirir. Bir yandan dış politika problemlerine özgü gelişmeler izlenirken diğer yandan siyasal karar alıcının

[259] **age**, 54.

eldeki veriler ile mevcut kapasite arasında bir rasyonel değerlendirme sebep, sonuç, etki karşılaştırmasını yapması gerekir. Özetle bu süreçte siyasal karar alıcının ya da hükümetlerin bir dış politika problemi ile nasıl ilgilendiğini, kararların nasıl ve kim tarafından alındığının analizi araştırmacılara gösterilmektedir.[260]

Karar alma birimi: Bir yandan hükümetin kaynaklarını dış politikada kullanma yetkisine sahip iken diğer yandan hükümetin içerisinde bulunan diğer yapıların dış politika kararlarını değiştirmesini engelleyen bir kapasiteye sahiptir. Bu bakımdan ele alındığında en üst düzeyde olan karar alma biriminin büyüklüğü karşılaşılan probleme (askeri, ekonomik, diplomatik, çevresel veya bilimsel gibi) göre değişkenlik gösterebilmektedir. Herhangi bir dış politika kararını vermek için birey ya da topluluklar bir araya gelerek yetkili karar birimini oluşturmaktadır. Hermann ve Hermann'a göre üç farklı karar alma birimi [büyüklüğü] olduğu söylenebilir:

- Baskın lider; gerekli durumlarda yalnız başına karar veren ve tüm muhalifleri durdurma yeteneğine sahip birey,
- Grup; tek bir yapının üyelerinde oluşan grup, birbirilerine danışarak alternatif kararları seçerler,
- Çoklu koalisyonlar; hükümet adına çalışan farklı birey, grup ve kurum temsilcilerinden oluşan bu yapıda bulunan üyelerin tek başına karar verme gücü bulunmamaktadır ayrıca diğer üyeleri de karar üzerinde zorlayamaz ve bu yapı içerisinde tüm üyelerin üstünde herhangi bir aktör yoktur.[261]

Her rejim tipinde dış politika kararları (resmi/gayri resmi) yasal organlar aracılığıyla alınıp uygulansa da kişilerin bu süreçlere etkisi kaçınılmazdır. Bireylerin önemini vurgulayan Synder ve diğerleri için "devlet karar alıcılardan ibaret" iken, Sönmezoğlu liderlerin dış politika duruşu ve kararlardaki etkisinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kararlar her ne kadar devlet mekanizması içerisindeki kurumlar içerisinde alınsa da uygulamada karşılaşılan sorunlarda ve kriz dönemlerinde; liderin zekâsı, risk alma eğilimi, zamanı iyi kullanması, baskı gruplarına karşı dengeyi koruyabilmesi, kişisel ve örgütsel stresin üstesinden gelebilmesi ve bu kadar etkinin altında devletin çıkarları adına kararlar verebilmesi son derece önemlidir.[262]

---

[260] **age**, 56.

[261] Margaret G. Hermann, Charles F. Hermann, "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry", **International Studies Quarterly,** c.33, s.4 (1989): 363-364.

[262] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, (İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınevi, 2000)

Eğer hükümette dış politika kararları tek bir kişi tarafından alınıyorsa ve bu kişi dış politika karar mekanizmasında da hiyerarşinin en üstünde yer alıyorsa yetkili karar alma birimi baskın liderdir. Bu aşamada liderin karakter özelliklerini önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla Hermann'a göre liderin kişisel özellikleri onun neye yatkın olduğunu, diğerlerinin önerilerini dikkate alıp almayacağını belirlemektedir. Ayrıca liderin bilgiye olan hassasiyeti dışsal çevreden gelen bilgilere karşı tepkisinin ne olacağını ve siyasi riskleri nasıl gördüğü konusunda önemli ipuçları vermektedir. Liderlerin sahip olduğu dış politika bilgisi, kendi devletinin dünya siyasetinde üstlendiği rolü hakkındaki algısı onun kararlarını şekillendiren etkenlerdir. Eğer lider güçlü bir dünya görüşüne sahipse, gelen bilgileri kendi fikirleri ile yorumlar ve dış politika kararı verirken kendi fikirleri ölçüsünde kararlar veriyorsa bu tip liderler duyarsız lider olarak tanımlanmaktadır. Önerilere kapalı olan bu lider tiplerine "mücadeleci", "ideolog", "otokratik lider" gibi literatürde farklı tanımlar da yapılmaktadır.[263] Bilgiye açık olmayan bu tip liderler dünyayı kendi algıları ile görüp dıştan gelen bilgileri kendi doğrularına göre seçerek diğerlerini de bu doğrultuda ikna etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla çoğu zaman kendi gibi düşünen ve kendi düşüncelerini savunan danışmanlar seçer bu yönüyle lider için sadakat önemli bir faktördür.[264]

Diğer yandan çevresinde bulunan insanların fikirlerine ve gelen bilgilere açık olan liderlere "duyarlı lider" denmektedir. Aynı zamanda literatürde pragmatik olarak da isimlendirilen bu liderler bir dış politika problemi ile karşılaştığında ilgili aktörlerin görüşlerini bilmek ister, diğer hükümetlerin nasıl davranacağını tahmin etmeye çalışır ve karar vermeden önce birbiriyle çatışan bilgileri analiz eder. Dolayısıyla bu lider tipi kararı için destek ve görüş birliği aramaktadır. Bu yönüyle Hermann'a[265] göre bu tip liderlerin davranışlarını tahmin etmek için bulunduğu siyasi çevreyi bilmek gerekmektedir. Oldukça esnek olan bu lider tipi içerisinde bulunduğu durumun koşullarına göre davranışlarını şekillendirebilir.

Hermann ve Hagan[266] liderin gerek üstlendiği rolü gerekse önemini açıklarken şu ifadeleri kullanmışlardır;

---

[263] Hermann, Hermann, "Who Makes Foreign", 364.
[264] **age**, 365-366.
[265] **age**, 366.
[266] Margaret G. Hermann, Joe D. Hagan, "International Decision Making: Leadership Matters," **Foreign Policy**, s.110 (1988): 126.

> "Uluslararası ve ulusal koşulları liderler belirlemektedirler. Kendi algı ve yorumlarına göre beklentileri oluşturur, stratejileri planlar ve kendi yargılarına göre hükümetleri eylem için zorlamaktadırlar. Algılar uluslararası ilişkilerde hükümetlerin uyum sağlamasına yardımcı olacak çerçeve oluştururken, yorumlar liderlerin tecrübe, amaç ve dünya ile ilgili inançlarından ve siyasi düzleme karşı duyarlılığından ortaya çıkmaktadır".

Özetlemek gerekirse eğer karar alma birimi baskın lider ise liderin siyasal çevreden gelen bilgilere açık olup olmadığı önem arz etmektedir. Bilgiye açık olmayan liderin karakteristik özellikleri nasıl bir dış politika izleyeceği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Dolayısıyla bilgiye açık olmayan bu tip liderlik kendine yeten bir özellik göstermektedir. Öte yandan bilgiye açık olan liderlerin dış politika davranışını tahmin etmek için liderin özellikleriyle birlikte içinde bulunduğu siyasi ortamın da bilinmesi gerekmektedir.[267]

Herhangi bir dış politika kararında bireylerden ziyade eğer grup etkinse ve kararlar bu grup tarafından alınıyorsa o zaman karar birimi için baskın grup diyebiliriz. Baskın Grup, bir tercihi temsil eder ve karar en nihayetinde tüm üyelerin katılımı ile verilmektedir. Modern hükümetlerde baskın grup karar alma birimi oldukça yaygındır; SSCB'de Politbüro, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Komünist Parti Daimî Komitesi, ABD'deki Ulusal Güvenlik Konseyi ve parlamenter rejimlerdeki kabineler buna örnektir. Pratikte de facto olarak kaynakları [görev, yetki ve sorumlulukları] elinde tutan ve kullanma yetkisine sahip olan bu grupların kararlarını başka birimler düzeltemez ya da inkâr edemezler. Tüm üyelerin grup kararına katılması zorunluluğu olmadığı gibi eşit oy hakkı gibi bir durum da yoktur. Hermann ve Hermann'a göre eğer karar alma birimi grup ise kararın ne kadar süre içinde alındığı önemli bir faktördür.[268] Eğer kararlar hızlıca alınıyorsa ve üyeler herhangi bir tavsiye veya destek arayışında değil ise bu durumda grup dışındaki etkenlerin karara olan etkisi çok az olmaktadır. Ayrıca üyeler aynı ideolojiyi paylaşıyorsa, problemlere karşı ortak bir bakış açısına sahipse kararlar daha çabuk alınabilmektedir. Örneğin baskın bir grupta hasımlar ve onlara karşı nasıl davranılması gerektiği hakkında ortak bir kanaatten söz etmek mümkündür. Grubun küçüklüğü, üyelerin sadakati ve ortak kaynaktan beslenme gibi faktörler de kararların hızlıca alınmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak eğer anlaşmazlık durumunun devamı neticesinde grup dışındaki faktörler önem arz etmeye başlar ise bu durumda süreç yeniden başlamışçasına üyeler yeni bilgiler aramaya başlar, problem tekrardan yorumlanır ya da çözüm için diğer alternatifler düşünülür.

---

[267] Hermann, Hermann, "Who Makes Foreign", 366.

[268] **age**, 367.

Bilgilerin farklı kaynaktan gelmesi ve tüm üyeler tarafından paylaşılmaması, grubun büyümesi ve gücün eşit şekilde dağılımı gibi faktörler uzlaşmayı zorlaştırır ve üyeler arasındaki ayrışmayı arttırır. Dolayısıyla karar alma birimi eğer grup ise hızlı bir uzlaşının olup olmamadığına bakılmaktadır. Eğer kararlar çabuk alınıyorsa grup içi dinamiklere odaklanarak problemlerle nasıl başa çıktıklarını tahmin etmek mümkündür. Ancak grup içinde uzlaşı sağlanamıyorsa grup dışındaki karar verme sürecine etki eden faktörlere de bakmak gerekmektedir.[269]

Eğer bir dış politika kararı lider veya grup tarafından alınmıyorsa çoklu koalisyonlar karar birimi olarak devreye girmektedir. Birden fazla bağımsız ve yetkili aktörü (birey, grup veya kurum temsilcisi gibi) içeren bu yapıda herhangi biri diğerlerinin tamamının veya çoğunluğunun uzlaşısı olmaksızın rejimin kaynaklarını kullanma yetkisine sahip değildir. Bu yapıdaki aktörler hükümetin içinden olmakla birlikte dışından da olabilir. Hermann'a göre bu koalisyondaki bir aktör diğerinin girişimini

i) meşru ve anayasal veto gücü ile engelleyebilir,
ii) koalisyondan çekilmekle tehdit edebilir,
iii) eylem için gerekli kaynakları tutabilir ya da
iv) diğer aktörlere ya da onların önceliklerine zarar verecek karşıt önlemler alabilir.[270]

Bu yapıda kararın alınması için her grubun onayının olması gerekmektedir. Ayrıca karar alma sürecinde aktörler arasındaki farklılığı çözecek ya da hep birlikte verilen kararı değiştirecek herhangi bir üst grup veya birey yoktur dolayısıyla kararlar kısa sürede alınamamaktadır. Bu tür karar alma birimi için koalisyon hükümetleri en iyi örnektir. Bu tür hükümetlerde kabine parlamentoda çoğunluk elde edememiş farklı partilerden oluşmaktadır. Bu koalisyon üyeleri hükümetin kontrolünü sağlamak için birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum her partiye koalisyondan çekilme ile birlikte hükümetin düşmesi tehdidi ile diğer parti tarafından savunulan politikayı durdurma gücü vermektedir.[271]

Karar birimini inceleyen birçok farklı çalışmalar bulunmaktadır. Beasley ve diğerlerine göre karar birimi dış politika eylemlerinde önemli bir yer tutmaktadır. 65

[269] **age**, 366-367.

[270] Hermann, "How Decision", 61.

[271] Hermann, Hermann, **age**, 367-369.

ülkenin dış politikasında sorumluluk alan karar biriminin dış politika problemi ile nasıl başa çıktığı ve karar biriminin nihai kararı nasıl etkilediğini analiz eden makalede yazarlar dış politika eylemlerinin birçok içsel ve uluslararası faktörler tarafından etkilendiğini savunmaktadırlar. Dolayısıyla hükümetin siyasi yapısı, bu etkileri yorumlayarak dış politikasını belirler, karar verir ve uygular. Bu yönüyle Beasley ve diğerlerine göre karar verme birimi içsel ve uluslararası baskı ve kısıtları algılayarak ve yorumlayarak dış politika kararlarını belirlemektedir.[272]

Sönmezoğlu'na göre karar alma sürecinde karar biriminin önemli bir rolü bulunmaktadır. Tüm dış politika kararlarının çeşitli ve/ya farklı karar birimleri içerisinde oluştuğunu belirten Sönmezoğlu ortaya çıkan karar ve eylemlerin karar birimi ile doğrudan ilintili olduğunu iddia etmektedir.[273]

Hermann tarafından oluşturulan karar birimi yaklaşımı hükümetlerin dış politika kararlarını nasıl verdiğini daha sağlıklı bir şekilde analiz edilmesini sağlamaktadır. Dahası bu yaklaşım hangi koşullarda ve farklı süreçlerde alternatif karar biriminin etkin olacağını ve bunun sonuca nasıl yansıdığını göstermektedir. Diğer bir deyişle odak noktası alternatiflerin belirlenmesi ve kararın ortaya çıkması ile birlikte bu süreçlerde kimin etkin olduğudur.[274] Bu yaklaşım sadece karar verme sürecinde kimlerin etkin olduğu değil aynı zamanda karar birimi yapılandırılırken neler olduğunu da öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Özellikle dış politikada alternatif karar seçeneklerinin nasıl ortaya çıktığı, bu kararlarda hangi dinamiklerin etkin olduğu, hangi kararın/alternatifin kim tarafından benimsendiği net bir şekilde bu analiz yöntemi ile ortaya çıkmaktadır. Bütüncül bir şekilde karar almayı inceleyen bu yaklaşımı özel kılan unsurların başında ise karar alma sürecinden önceki tercihler üzerine vurgu yapması, alternatif politikanın ortaya çıkışını göstermesi ve bunların dış politika çıktısına nasıl bir etki yaptığını belirtmesi gelmektedir.[275]

---

[272] Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Charles F. Hermann, Margaret G. Hermann, "People and Processes in Foreign Policymaking: Insights from Comparative Case Studies", **International Studies Review**, c.3, s.2 (2001): 219.

[273] Sönmezoğlu, **age**, 315.

[274] Binnur Özkeçeci Taner, Margaret G. Hermann, "An Integrative Effort: The Link between Stages and Theories in Foreign Policy Decision Making", International Studies Association, 3 Mart 2007, Chicago, IL., 22.

[275] Özkececi-Taner, Hermann, **age**, 24-25.

2.4.2.2.1. Lider Özellikleri Analizi

Liderlerin dış politikaya olan etkisini anlamak için Hermann tarafından oluşturulan Lider Özellikleri Analizi, (Leadership Trait Analysis, LTA) siyasi karar alıcıların bireysel özelliklerinin dış politikaya nasıl bir etki oluşturduğunu görmek açısından önemli bir yaklaşımdır. Kantitatif bir metodla liderin karakterini söylem/ beyan/ demeçleri/ röportajlarından çıkarabilme iddiası taşımaktadır. Günümüzde liderlerin konuşmaları iki şekilde gerçekleşmektedir; söylemler ve röportajlar. Söylemleri/demeçleri daha önceden danışmanlarca yazılmış olup, ne söylenmeli ve nasıl söylenmeli konusunda kelimeler dikkatlice seçilmiştir. Röportajlarda ise liderler daha spontan olup düşünmeye vakit bulmadan ya da yardım almadan cevap vermek durumundadır.[276] Dolayısıyla bu metinler analiz edildiğinde liderlerin karakterlerini yansıtacak anahtar kelimeler kolayca bulunabilmektedir.

Bunun yanında (nihai) karar birimi olarak belirlenen baskın liderlerin kendileri ile ilgili düşünce/algıları ve dış politikayı uygularkenki siyasi çevreye olan hassasiyeti/duyarlılığı göz önüne alındığında Hermann bu liderler iki gruba ayırmaktadır; "goal driven" (amaca odaklı) ve "contextually responsive" (esnek davranabilen). Amaca odaklı liderler için "savaşçı", "ideolog" vb tanımlar da yapılmaktadır. Bunun yanında "görev" odaklı tabiata sahip olan bu liderler siyasi çevreyi kendi inanç, tutum ve motivasyonlarına göre yorumlamaktadırlar. Ayrıca bu türden liderler bilgide seçici davrandıklarından dolayı tutum ve inançlarını kolay kolay değiştirmezler; yardımcılarını seçerken aynı amaca sahip olmaları ve sadakatleri önemsedikleri unsurlardır. Bununla birlikte kural ve kurumları kendi kişisel amaçları doğrultusunda değiştirmek/şekillendirmek bu tip liderlerin bir diğer özelliğidir.[277]

Hermann ve diğerlerine göre durum gerektirdiğinde esnek davranabilen lider tipi ise danışan, ilişkilere önem veren, fırsatçı ve pragmatist bir karaktere sahiptir. Kendilerini esnek ve açık görüşlü olarak gören bu liderler karar vermeden önce diğer aktörlerin nerede durduğunu ve nasıl davranacağını araştırır ve kendi kararlarını, eylemlerini içinde bulunduğu durumun özelliklerine göre uyumlaştırır. Bu liderler

---

[276] Margaret G. Hermann, "Assessing Leadership Style: Trait Analysis", **The Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton**" ed. Jerrold M. Post (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003): 179-180.

[277] Margaret G. Hermann, Thomas Preston, Baghat Korany, Timothy M. Shaw, "Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals", **International Studies Review**, c. 3, s. 2 (2001): 86-87.

diğerlerinin beklenti ve çıkarlarını göz önünde bulundurur dolayısıyla geniş bir bilgi ağı kurarak seçmenin görüş ve çıkarlarındaki değişimi analiz eder. Siyasi desteği elde edeceği kesime ulaşabilecek, onların isteklerine önem verecek yardımcılar ile çalışırlar.[278]

Her iki tip liderlerin dış politikada birbirlerinden çok farklı sayılacak davranışları bulunmaktadır. Esnek davranabilen lider iç kısıtlara (koşullara) daha çok maruz kalmakta, daha az çatışmacı eylemde bulunmakta ve ülkesinin kaynaklarını eğer seçmen istemezse müdahale amaçlı seferber etmekten kaçınmaktadır. Aynı şekilde uluslararası eylemlerde de diğer aktörlerden destek aramaktadırlar. Risk almaktan kaçınan bu liderler çoğu kez baskı görmedikleri sürece aşırı uç siyasi davranışlardan kaçınmaktadırlar. Pragmatik olan bu liderler herhangi bir dış politika sorununda kamuoyu, medya, muhalefet ve çıkar gruplarının görüşlerini bilmek istemektedir. Öte yandan amaç odaklı liderler ise kendi yorum ve amaçları doğrultusunda dış politikada neyin önemli olduğunu kendileri belirlerler. Baskı/kısıtlara meydan okumayı seçen bu liderler kendileri ile aynı görüşte olmayan hasımlarını yenmek için farklı taktikleri kullanmaktan kaçınmazlar. Kendi amacına/isteğine uygun politikaları uygulamak için elinden geldiğince çaba sarfeden bu liderler dış politikada en iyiyi kendilerinin bildiğine ve tüm kontrolün kendilerinde olması gerektiğine inanırlar. Bu liderlerin siyasi öncelikleri ve motivasyonları nasıl bir dış politika eyleminde bulunacakları yönünde ipuçları vermektedir. Dolayısıyla siyasi bağlam/çevreye karşı olan duyarlılık dereceleri bu liderlerin nasıl hareket edeceğini ve ne kararlar vereceğini analiz etmemizde önemli bir veri sunmaktadır.[279]

Liderlerin "amaç odaklı" mı yoksa "esnek davranabilen" bir lider mi olduğunu seçmenleri, danışmanları ya da diğer liderler ile kurduğu ilişki ve bu ilişkileri hangi kural/ ilke/ normlarla oluşturduğuna bakılarak incelenebilir. Ancak daha detaylı olmak gerekirse, Hermann[280] aşağıdaki üç soru ile liderlerin "amaç odaklı" ya da "esnek davranabilen" lider olup olmadığını analiz etmemizin mümkün olduğunu düşünmektedir:

> "a) Liderler siyasi baskı ve kısıtlara nasıl karşılık vermektedir? Uyumlu mu yoksa meydan mı okumaktadır?

[278] **age,** 87.

[279] **age**, 88-89.

[280] Hermann, "Assessing Leadership", 181-182.

b) liderler dışarıdan gelen bilgilere ne kadar açıktırlar? Bilgileri almada seçici mi hareket ederler yoksa bilgilerin kararlarını etkilemesine izin mi verirler?

c) liderleri harekete geçiren motivasyonlar ideoloji, fikirler ya da şahsi çıkarlar gibi içsel nedenler midir yoksa çevrelerinde bulunan diğer aktörlerden kaynaklı statü, saygınlık, kabul edilme gibi unsurlar mı etkindir?"

Hermann ayrıca liderlerin karakterlerini belirleyen 7 özellikten bahsetmektedir;[281]

1) olabilecekleri kontrol altına alabileceği ve/ya etkileyebileceğine dair inanç

2) güç ve nüfuz istenci,

3) kavramsal karmaşıklık,[282]

4) özgüven,[283]

5) görev odaklı,

6) diğerlerine karşı güven duymama ve kuşkulu olma,[284]

7) grup içi dayanışma ve grup birlikteliği.

Liderler içinde bulundukları grubu (siyasal, sosyal, etnik) en iyisi olarak algılar ve grubuna oldukça duygusal bağlarla bağlanmaktadır. Dünyayı biz ve onlar olarak gören liderler hiçbir şekilde gruplarına karşı eleştri kabul etmezler.

LTA, liderlerin içinde bulunduğu kısıt/baskılara karşı nasıl tepki verdiği, hangi dürtüler ile harekete geçtiği ve bilgiye açıklığı vb. gibi faktörler ile liderlerin özelliklerini açıklamaya çalışan bir metotdur. Bu yöntem içerik analizi ve bu içerik analizindeki yedi özelliğin niceliksel olarak ölçülmesini barındıran bir analizdir. Dolayısıyla belirli kelimelerin kullanım sıklığı o içerik ve/ya konunun önemine işaret etmektedir. Örneğin yukarıda ifade edilen bu yedi özelliğe ilişkin yapılan hesaplamalardaki puanlar liderlerik özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Tek başına bir anlam ifade etmeyen bu puanlar diğer liderler ile karşılaştırıldığında ortalamanın üstü ya da altı olarak bir anlam ifade etmektedir.[285]

---

[281] **age**, 184.

[282] Liderin kişi, mekân ya da konulara birçok farklı açıdan bakabilme becerisi. Olayları mantık süzgecinden geçirerek kesinlikle ilk tepkilerine güvenmezler, dünya siyah ve beyazdan oluşmamaktadır, karar için daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar.

[283] Bireyin kendi önemini aşırı görerek çevresindeki olay ya da kişilerle uğraşma kapasitesidir. Kendilerine olan güvenin fazlalığından başka bilgiye ihtiyaç duymazlar, kendi sahip olduklarıyla olayları halletmeye çalışırlar.

[284] Liderler diğer aktörlerin eylem veya düşüncelerine karşı güven duymamaktadır, genellikle kendi işini görme konusunda mahir olup, diğerlerini değiştirme amacı gütmektedir.

[285] **age**, 186.

2.4.2.2.2. Operasyonel Kod Analizi

Diğer taraftan liderlerin siyasi çevrenin doğası hakkındaki düşünce/inançları ve siyasi işleyiş için oluşturduğu kurallar "operasyonel kod" yaklaşımı ile analiz edilmektedir. İlk olarak 1940'larda Merton tarafından kullanılan operasyonel kod kavramı ile bireyin bir kurum/organizasyon içerisinde edindiği değerler, dünya görüşü ve tercihleri ve bunu diğer üyeler ile paylaşması kastedilmiştir.[286] Sonrasında Nathan Leites[287] tarafından kullanılan operasyonel kod kavramı ile Sovyet Politbüro'sunun karar alma mekanizması ve karar alıcıların zihin/düşünce haritası siyasi yazımlardan çıkarılarak karar verme süreçlerinde inanç/fikirlerin önemi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Operasyonel kod analizi liderlerin temel inanç (fundamental beliefs) sistemini analiz eder ve karar alıcının ne bildiği, hissettiği ve insan ilişkilerinde güç temelli olarak ne istediğini sormaktadır. Bu bağlamda operasyonel kod analizi (nihai karar alıcı ve çoğu kez siyasal sorumlu) liderin siyasi düşünce analizinde "kendi" ve "öteki" ile ilgili tanımlar getirmektedir. LTA gibi operasyonel kod analizi de kullanılan kelimelerin analizini yaparak liderin düşüncesini ortaya çıkarmaya çalışır. Bu analiz Verbs in Context System (VICS) metodunu kullanarak George'un sormuş olduğu on soruyu cevaplamaya çalışmaktadır.[288] Operasyonel kod analizinin sistemik olmasına neden olan VICS metodu bu analizin kullanımını yaygınlaştırmıştır dolayısıyla VICS metodu operasyonel kod araştırmaları için dönüm noktası olmuş ve bu literatürü şekillendirmiştir.[289]

Walker, Schafer ve Young'a göre ise operasyonel kod analizi karar alıcıların siyasi görüşleri/inançlarına ve/ya daha geniş anlamıyla liderin toplumsal ve kültürel kaynaklı olarak sahip olduğu düşünce sistemine odaklanan bir yaklaşımdır.[290] Bu yaklaşımın gelişmesine büyük katkıda bulunan Alexander L. George'a göre bu

---

[286] Stephen G. Walker, "The Evolution of Operational Code Analysis", **Political Psychology**, c. 11, s. 2 (1990): 403.

[287] Nathan Leites, **The Operational Code of the Politburo**, (New York: McGraw-Hill, 1951). Nathan Leites, **A Study of Bolshevism,** (New York: Free Press, 1953).

[288] Barış Kesgin, "Political Leadership and Foreign Policy in Post-Cold War Israel and Turkey" (Doktora tezi, Kansas Üniversitesi, 2011), 34.

[289] **age**, 47.

[290] Stephen G. Walker, Mark Schafer, Michael D. Young, "Profiling the Operational Codes of Political Leaders", **The Psychological Assessment of Leaders**, ed. Jerrold M. Post (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008): 216.

teoride/yaklaşımda iki düzey bulunmaktadır; bunları kısaca belirtmek gerekirse ilki liderlerin felsefi inançları (liderlerin siyasi hayatın doğasına dair felsefi ve siyasi düşünce ve inançları) ikincisi ise liderlerin sahip olduğu araçsal inanç ve/ya düşünceleridir (liderlerin mevcut siyasi konjonktürde yapmış olduğu seçim ve/ya izlemiş olduğu taktikler). Bu aşamada liderlerin psikolojik/bilişsel haritasını çıkarmak için George toplam on soru sormaktadır:[291]

Felsefi inançlar;

- Siyasi yaşamın en temel özelliği nedir? Bu özellik uyum mu yoksa uyuşmazlık mıdır? Siyasi rakiplerin/karşıtların ana özellikleri nelerdir?
- Kişinin geleceğe ilişkin değer ve isteklerinin gerçekleşebilirliğine dair beklentisi nedir? Bu konuda ne ölçüde iyimser ya da kötümser olabilir?
- Siyasi gelecek öngörülebilir mi? Hangi açıdan ve ne ölçüde tahmin edilebilir?
- Kişinin tarihsel gelişim üzerinde ne kadar kontrol gücü vardır? Kişinin ve diğerlerinin tarihi istedikleri yönde şekillendirmedeki rolü nedir?
- İnsani ilişkilerde ve tarihsel gelişimde şansın rolü nedir?

Araçsal inançlar;

- Siyasi eylem için hedeflerin seçilmesinde en iyi yaklaşım nedir?
- Eylem hedefleri en etkin şekilde nasıl izlenebilir?
- Siyasi eylemin riskleri nasıl hesaplanır, kontrol edilir ve kabul edilir?
- Çıkarları geliştirmek için en iyi harekete geçme zamanı nedir?
- Çıkarların geliştirilebilmesi için farklı araçların faydası ve rolü nedir?

En genel anlamda felsefi inançlar liderin dünyayı nasıl algıladığını ve bu dünyadaki rolünü belirlerken araçsal inançlar ise liderin siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için yaptığı seçimleri tanımlamaktadır.[292] Bu bakımdan felsefi inançlar siyasetin temel özelliği, siyasi çatışma ve rakibin liderin zihnindeki imajını incelemeye odaklanır. Araçsal inançlar ise stratejinin kullanımını, taktik ve tercihleri betimler.[293]

Operasyonel kod yaklaşımına katkı sunan diğer bir araştırmacı/akademisyen ise Ole Holsti'dir.[294] George'un yönelttiği soruları cevaplamaya çalışırken altı

---

[291] Alexander L. George, "The Operational Code: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making", **International Studies Quarterly,** c.13, s.2 (1969): 195.

[292] Kesgin, **age**, 35.

[293] Giray Saynur Derman, Hande Oba, "Making a Determination from the Operational Code of a New and Influential Actor: President of Turkey Recep Tayyip Erdogan", **Bilig**, s.79 (2016): 50.

[294] Ole R. Holsti, "The "Operational Code" Approach to the Study of Political Leaders: John Foster Dulles' Philosophical and Instrumental Beliefs", **Canadian Journal of Political Science,** c.3, s.1 1970. Ole R. Holsti, "The Operational Code as an Approach to the Analysis of Belief Systems",

operasyonel kod geliştirmiştir ve bu kodlar daha sonra Walker tarafından dörde indirilmiştir.[295] George ve Holsti, liderin siyasi yaşamın doğası hakkındaki ilk felsefi inancın "belirleyici inanç" (master belief) olduğunu, diğer felsefi ve araçsal inançların ise içeriklerini etkilediğini iddia etmektedirler.[296]

Holsti, çalışmasında siyasi dünyadaki çatışmaları doğası (geçici veya kalıcı) ve kaynakları (bireysel/ toplumsal/uluslararası sistem) bakımından ikiye ayırmaktadır. "Belirleyici inanç" savını kendi kurguladığı operasyonel kod örneğinde kullanan Holsti, liderlerin siyasal düzlemdeki çatışmanın kaynak ve doğası hakkındaki düşüncelerinin diğer felsefi inançlar üzerinde -siyasi geleceğin tahmin edilebilirliği, liderin siyasi tarihi kontrol edebilme gücü ve şans faktörünün rolünü belirlemede- etkili olduğunu iddia etmektedir. Buna göre felsefi inançlar liderin strateji ve taktiklerini, risk yönetimini ve siyasi amaçları için gerekli olan yöntemleri şekillendiren araçsal inançları etkilemektedir.[297]

Dolayısıyla operasyonel kod analizi siyasal karar alıcının kendi inanç/düşünce sistemi yardımıyla siyasi dünyayı nasıl gördüğü ve/ya kurguladığını anlamamızda önemli bir yer tutmaktadır. Böylelikle geliştirilen profil ile liderlerin tahmin edilebilirliği hakkında sağlıklı bir veri kaynağı oluşturulabilir. Özellikle operasyonel kod analizi kriz süreçlerinde liderlerin stres altında riskli kararlar alabilmeleri ve tartışmalı eylemlerini yorumlamamızda bize yardım ederken ayrıca liderin hasımlarını (ötekileri) nasıl algıladığı ile ilgili bir tablo da sunmaktadır.[298]

Breuning'e göre ise operasyonel kod analizi, liderin karar alma sürecinde ona yardımcı olan ve/ya yönlendiren temel inançların analizi demektir. Breuning, operasyonel kod analizi liderlerin ne karar vereceğini öngörmesinden ziyade karar alıcının dünyayı algılaması ve değerlendirmesi, ayrıca karar alıcının eylemlerinin risk

---

Final Report to the National Science Foundation, Grant No. SOC 75-15368, (Durham, NC: Duke University Press, 1977).

[295] Balkan Devlen, Özgür Özdamar, "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises", **Rethinking Realism in International Relations,** ed. Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison, Patrick James (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009): 136-163.

[296] Walker ve diğ., **age**, 217.

[297] Örneğin siyasi dünyadaki çatışmanın kalıcı olduğunu düşünen bir lider siyasi amaçlarının başarısı için kötümser olup siyasi gelecek tahmin edilemez olduğunu, tarihsel gelişim üzerinde kontrolünün az olduğunu ve siyasi olaylarda şansın büyük olduğuna inanır. Öte yandan çatışmayı geçici olarak gören lider iyimser olup geleceğin tahmin edilebilirliğinde daha kendine güvenen, siyasi gelişimi kontrol etme inancı olan ve şansa daha az güvenen bir özellik sergilemektedir. **age**, 217.

[298] Derman, Oba, **age**, 51.

(zarar) ve faydalarının nasıl hesapladığını analiz etmemiz bakımından yardımcı olacağını ileri sürmekteir. Breuning, operasyonel kod analizinin bu bakımdan karar alıcının zihin yapısına odaklanmayı sağladığını iddia etmektedir.[299]

VICS yöntemi ise lideri konuşmaları, röportaj veya basın açıklamaları gibi kaynaklardan liderin operasyonel kodu ile ilgili çıkarımlar yaparak analiz etmektedir. Buna göre devlet davranışı hakkında en iyi tahmin yapmamızı sağlayabilecek kaynak kamuya açık olarak yapılan konuşmalardır. Operasyonel kod analizi lider davranışlarının kendi toplumsal imajları ile kısıtlandığı gibi bir teorik varsayım sunmakta ve liderin eylemlerinin zamanla inançları ile örtüşmeye başladığını iddia etmektedir. Dolayısıyla VICS yöntemi liderlerin inançları ile uyumlu olan hem konuşmaları ve hem de davranışlarından çıkarımlar yapmaya çalışmaktadır. Devlet davranışları hakkında ileriye dönük tahminler yürütebilmek için lidere ya da iktidarda yer alan ve lider ile aynı inançlara sahip bireylere bakılmaktadır.[300]

VICS yöntemine göre ilk felsefi ve ilk araçsal inanç "belirleyici inanç" olarak tanımlanmış ve hem belirleyici inançlar hem de diğer sekiz inanç VICS kodu şemasına göre konuşmalarda kullanılan kelimeler numerik olarak hesaplanmaktadır. Ayrıca "ben ve öteki" arasındaki güç ilişkilerini anlamak için operasyonel kod indeksi hesaplanırken VICS metodu siyasi çevreyi de hesaba katar. Dolayısıyla konuşmalarda kullanılan fiiller "ben ve öteki" arasındaki farklı yoğunluktaki güç kullanımını göstermektedir. Güç kullanımında "yardım" ya da "saldırı" gibi olumlu ya da olumsuz eylemleri gösterirken "söz vermek" ve "tehdit" gibi kelimeler ise düşük yoğunluklu güç kullanımını ifade etmektedir. VICS indeksleri ben-öteki ve yoğunluğun düzeylerine göre hesaplanmaktadır.

[299] Breuning, **age**, 38-39.

[300] Walker ve diğ., **age**, 223-224.

Tablo 3: [VICS] İçerik Sisteminde Fiillerin Çözümleme Adımları

1)Özneyi Belirleme		
Kendi	(Ya da)	Diğeri
2)Fiilin Zamanını Belirleme		
Geçmiş	Şimdiki	Gelecek
Ve Fiilin Kategorisini Belirleme		
Olumlu(+)	(Ya Da)	Olumsuz(-)
	Appeal, Destek(+1)	Karşı, Direnç(-1)
Kelimeler	(Ya da)	Ya da
	Kazanımlar(+2)	Maliyetler(-2)
Eylemler	Ödüller(+3)	Cezalar(-3)
3.Etki Alanının Belirlenmesi		
Ulusal	(Ya Da)	Yabancı
4. Siyasi Bağlamdaki Hedef ve Yerin Belirlenmesi		

(Örnek)

Bu yönteme örnek olarak Walker ve diğerleri Başkan Carter'ın 4 Ocak 1980 tarihli şu cümlesini kullanmıştır: "muazzam büyüklükteki Sovyet askeri kuvvetleri küçük, bağlantısız, Afganistan ulusunun egemenliğine saldırıda bulunmuştur."

1. **Özne;** Muazzam büyüklükteki Sovyet askeri kuvvetleri, diğeri olarak kodlanmaktadır, konuşmacı kendi ordusunu kastetmemiştir.
2. **Zaman ve grup;** geçmiş zaman kullanılmış ve olumsuz bir eylem olarak kodlanmış o nedenle cezadır.
3. **Etki Alanı;** özne (Sovyetler askeri kuvvetleri) eylemini konuşmacının (ABD) ülke sınırları dışında gerçekleştirmiştir bu nedenle [eylemin] etki alanı ülke sınırlarının dışındadır.
4. **Hedef ve bağlam;** eylem Afganistan'a yöneliktir o nedenle hedef Afganistan kodu olarak belirlenir bağlam ise Sovyet-Afganistan-çatışma-1979-88'dir.

Bu açıklamanın [VICS yöntemindeki karşılığı] tam very satırı ise; **diğer -3 yabancı geçmiş afganistan sovyet-afganistan-çatışma-1979-88.**

Stephen G. Walker, Mark Schafer, Michael D. Young. "Profiling the Operational Codes of Political Leaders". **The Psychological Assessment of Leaders**. ed. Jerrold M. Post. (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008): 225.

İlki fiilin öznesi tarafından belirlenmektedir, bu özne kendi ya da siyasi çevrede olan diğeri olabilir. Yoğunluğun ise olumlu ya da olumsuz üç düzeyi bulunmaktadır; (1) düşük yoğunluk, kelimeler, (2) orta yoğunluk, kelimeler ve (3) yüksek yoğunluk, eylemler. Örneğin ben ya da öteki tespiti yapıldığında, fiilin zamanına, uyumlu ya da çatışmacı mı olması gerektiğine karar verilir. Fiilin altı yoğunluk grubu vardır: olumlu eylemler Ödül (+3) olurken olumsuz eylemler Ceza (-3) olmaktadır. Benzer şekilde olumlu kelimeler Söz (+2) değeri ya da Destek (+1) olurken olumsuzlar Tehdit (-2) ya da Karşıt (-1) olmaktadır. Bu gruplara uymayan kelimeler ise nötr/etkisiz kelime olarak operasyonel kod hesaplarına girmez. VICS metodu her kelime ve ve bunların içeriği için altı grup oluşturmuştur; özne, fiil grubu, siyaset alanı, fiil zamanı, planlanan

hedef ve içerik. Operasyonel kod indeksi konuşmada kullanılan her fiilin kayıtlarından ortaya çıkmaktadır.[301]

Diğer yandan Holsti'nin Operasyonel kod yaklaşımını tablo ile özetlemek gerekirse **kötümser** olanlar D, E, F grubu olarak sol alt tarafta birleştirilmiştir. Çatışmanın doğası [bireysel (D), toplumsal (E), uluslararası system (F)] yönüyle ayrışan kötümserler bu çatışmanın kalıcılığı ve diğer felsefi ve araçsal inançları etkilemesi hakkındaki görüşleri ortaktır. Çatışmanın geçici olduğunu düşünen diğer grup **iyimser** olup çatışmanın kaynağı konusunda farklı görüşlere sahiptir [bireysel yanlış algılamalar (A), işlemeyen sosyal kurumlar (B), ya da uluslararası sistemin anarşik özelliği (C)]. Bu farklılaşma ise diğer felsefi ve araçsal inançlar ile ilgili ayrışmaya neden olmaktadır.[302] Liderin araçsal inançları daha az inişli çıkışlıdır. Felsefi inançları ise siyasal şartlardaki değişime ve/ya içeriğe göre daha inişli çıkışlı bir özellik sergiler. Bu aşamada unutulmaması gereken nokta tüm liderlerin tek ve iyi tanımlanmış operasyonel kod inançlarına sahip olmamakla birlikte düşünce/inançlarının zamanla değişim gösterebileceğidir.[303]

1970 sonrası karar alıcıları operasyonel kod yaklaşımı ile ilgili inceleyen çalışmalar yapılmıştır.[304] Bununla birlikte Türkiye'de de benzer çalışmalar bulunmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan (Deman, Oba 2016), Süleyman Demirel (Şıhmantepe 2016), Recep Tayyip Erdoğan (Özdamar, 2019) ayrıca Soğuk Savaş sonrası Türkiye başbakanları hem LTA hem de operasyonel kod yaklaşımı ile Kesgin tarafından 2011 yılında doktora tezi olarak incelenmiştir.

---

[301] Kesgin, "Political Leadership", 35-37.

[302] Walker ve diğ., "Profiling the Operational", 219.

[303] **age**, 221-222.

[304] Henry Kissinger (Walker 1977), John Foster Dulles (Holsti 1970), Dean Acheson (McLellan 1971), Woodrow Wilson (Walker 1995), Yitzhak Rabin ve Shimon Peres (Crichlow 1998), Jimmy Carter (Walker, Schafer, ve Young 1998), Bill Clinton (Schafer ve Crichlow 2000), Lyndon B. Johnson (Walker ve Schafer 2000), Vladimir Putin (Dyson 2001), Fidel Castro ve Kim Il-sung (Malici ve Malici 2005), Mao Zeodong (Feng 2005) ve Hu Jintao (Feng 2006), Tony Blair (Schafer and Walker 2006), Mahmoud Ahmadinejad ve Bashar al-Assad (Malici ve Buckner 2008), ve George W. Bush (Renshon 2008).

Tablo 4: Holsti'nin Yenilenen Operasyonel Kod Analizinin İçerikleri

A Tipi	C Tipi
Geçici olan çatışma durumu yanlış anlaşılma ve iletişim eksikliğinden meydana gelmektedir. Yanlış anlaşılma ve fevri davranışlar savaş nedeni için önemli faktörlerdir. Rakipler rasyonel olmayan koşullardan etkilenmektedir ancak uzlaştırıcı davranmaktadır. Liderin kabiliyetine ve tarihi gelişimi şekillendirme isteğine göre iyimser bir atmosfer vardır. Tahmin edilebilir ve üzerinde kontrolün mümkün olduğu bir gelecek mümkündür. **Kurgulanan amaçlar ortak çıkarların önemini arttırır. Uzlaşının mümkün olduğu zamanlarda tırmanmayı kontrol edebilecek esnek stratejiler ile birlikte uluslararası amaçları takip etmek. Uzlaşı ve müzakereyi oluşturacak kaynakların öneminin vurgulanması ve güç kullanımının geç olmadan engellenmesi.**	Geçici olan çatışma durumu devlet çıkarlarının yapısından kaynaklanmaktadır. Çatışmanın kaynağı savaşa neden olabilecek birçok faktörü barındıran anarşik devlet sistemidir. Doğası, amaçları ve uzlaşmaya verdiği yanıtlar bakımından rakipler farklılık göstermektedir. Anarşik sistem altında siyasi gelişimin kontrol ve tahmin edilebilirliliği düşük olmasından dolayı hedefler hakkında kötümser olunabilir. **Optimal hedefleri kapsamlı bir çerçeve içinde kurmak. Ortak hedefleri takip etmek ancak amaçlardan ziyade araçları sınırlayarak risklerin kontrol altına almak. Uzlaşı mümkün olduğunda olabildiğince çabuk davranmak ve mümkünse tırmandırıcı eylemlerden kaçınmak. Askeri çözümlerden ziyade diğer alternatiflerin kullanılmasını sağlamak.**
DEF Tipi	**B Tipi**
Kalıcı olan çatışma insan doğası (D), milliyetçilik (E) ya da uluslararası anarşiden (F) kaynaklanmaktadır. Güç eşitsizliği en büyük savaş nedenidir. Rakipler çok çeşitli olmakla birlikte uzlaşıya karşı pek de net değildirler. Uzun dönemde iyimserlik düşüşe geçer ve kısa dönemde ise liderin kalitesine ve güç dengesine bağlıdır. Tarihi gelişim üzerindeki kontrol ve tahmin edilebilirlilik sınırlıdır. **Makul araçlar ile sınırlı hedefler aranmaktadır. Son çözüm olarak ve gerekirse askeri güç kullanımı mümkündür.**	Geçici olan çatışma durumu yanlış hesap yapan ve yatıştırma politikalarına sahip savaş yanlısı devletlerden kaynaklanmaktadır. Rakipler makul ve caydırılabilir. Hedefler gerçekleştiği sürece iyimserlik mümkündür. Siyasi gelecek göreceli olarak tahmin edilebilir ve tarihi gelişim üzerinde kontrol mümkündür. **Optimal hedefler kapsamlı bir yaklaşım ile aranmaktadır. Amaçlardan ziyade araçlar sınırlandırılarak riskler kontrol altına alınır. Eğer kazanımlar büyükse gerektiğinde güç kullanımı olabilir.**

Walker ve diğ., "Profiling the Operational", 220.
Araçsal inançlar koyu renk ile, felsefi inançlar ise normal şekilde yazılmıştır.

En nihayetinde liderin kim olduğu önemlidir.[305] Ulusal ve uluslararası koşulların yanında karar verme süreci liderlerin bilişsel/kavrama yetileri ile de sınırlanmaktadır. Psikolojik yaklaşımlar karar verme süreçlerinde birey ve grupların sınırlarını tanımlamada araçlar sunarak uluslararası ilişkilerde bilişsel faktörlerin etkisini anlamak için yeni çalışmalara ilham vermektedir.[306] Dolayısıyla liderlerin hem karakteristik özelliklerini hem de dünya / siyaset hakkındaki düşünceleri / inançları / algıları karar alma süreçlerinde özel bir yer tutmaktadır. Karar alıcı kendi bilişsel / kanaat / fikirleri aracılığıyla kendi siyasi gerçeğini kurgulamaktadır. Kurgulanan bu

[305] Hermann ve diğ., "Who Leads Matters:"

[306] Barış Kesgin, "Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers", **Turkish Studies**, c.14, s.1 (2013): 151.

siyasi dünyayı ve karar alıcının önceliklerini anlamak için ise bireylerin inanç sistemi ve siyasal psikolojinin daha önemli bir konuma sahip olmuştur.[307]

Tüm bunlarla birlikte bu çalışmada analiz edilecek liderin operasyonel kodu çözümlenirken nicelikten ziyade nitelik (içerik, öz, hangi bağlamda kullanıldığı) esas alınacaktır. Erdoğan'ın resmi biyografisi öncelikli kaynak olarak kullanılacaktır, bunun yanında kitaplar, AK Parti grup konuşmaları ve Cumhurbaşkanlığı gibi resmi sitedeki açıklamaları ve medyada yer alan konuşmaları yorumlanarak analiz edilecektir.

2.5. Dış Politikada Değişim-Süreklilik Analizi Tartışmaları

Dış politikada değişimi incelerken bazı araştırmalar/çalışmalar değişimde uluslararası faktörleri öncülerken diğerleri iç/ulusal dinamiklerin daha etkin olduğunu savunmaktadır. Yapısal faktörlerin kullanıldığı analizlerde bireylerin yer almamasının en önemli gerekçesi bu analizlerin uzun dönemde gerçekleşen dış politikanın evrilmesini incelemesidir. Dolayısıyla bu teorilerin belirli kararlar neticesinde dış politikada görülen hızlı değişimi açıklamakta yetersiz kaldığı ileri sürülmüştür.[308] Bu noktada önemli olan ise dış politikada görülen uluslararası/ulusal ya da bireysel kaynaklı değişimin zamanı ve içeriğine göre değişiklik göstermesidir. Ayrıca dış politikada değişim karmaşık bir hal aldığından bu değişimin nedenini kesin/tam olarak söylemek/tahmin etmek de görece zorlaşmıştır.

Aydın'a göre devletler dış politika yapımında hem iç hem de dış faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler hem maddi hem de düşünceler gibi maddi olmayan unsurlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda bir devletin sahip olduğu güç kapasitesi, iç siyasi ve sosyal ortamı, siyasi kültürü ve tarihi ulusal faktörler olarak tanımlanabilir. Diğer yandan mevcut uluslararası ortamdaki güçler dengesi, sistemin kaç kutuplu olduğu ya da sistemde herhangi bir kutup olup olmadığı veya hâkim uluslararası rejim gibi unsurlar da uluslararası faktörler olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla her iki faktörün de dış politikanın şekillenmesinde göreli bir etkiye/öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu sayılan faktörlerin bazısı durağanken (olay anında değiştirilmesi

[307] Derman, Oba, **age**, 46.

[308] Fredrik Doeser, "Leader-driven Foreign-Policy Change: Denmark and the Persian Gulf War", **International Political Science Review,** c. 34, s.5 (2013): 584.

mümkün olmayan anlamında verili) diğerleri konjonktürel yani dinamiktir. Tarih, coğrafi pozisyon, kültürel geçmiş, kuruluş ideolojisi veya uzun dönem ekonomik gereksinimler yapısal anlamda (verili) faktörler içerisinde yer almaktadır ve bu faktörler çoğu kez bir devletin dış politika hedeflerinin belirlenmesinde öncelikli bir konuma sahiptir. Diğer taraftan uluslararası sistemin yapısı, ulusal siyasi değişimler, hükümet tipi ve karar vericilerin karakteri gibi unsurlar ise konjonktürel (değişime açık) olup devletlerin dönemsel dış politikasında etkilidir. Dolayısıyla yapısal faktörlerin değişimi imkânsız olmakla birlikte konjonktürel unsurlar dinamiktir ve kısa vadede değişebilmektedir.[309] Herhangi bir dış politika davranışına ilişkin değişenler değişikliğe uğrar/farklılaşır ise dış politika davranışının da değişebileceği/farklılaşabileceği ileri sürülebilir. Bu değişikliğin bağımsız ve/ya müdahil değişkenlerden herhangi biri tarafından gerçekleşebilmesi mümkündür. Bu çerçevede değişimin düzeyinin ne olacağı veya nasıl ölçüleceği ise ayrı bir tartışmadır.

Öte yandan dış politikada köklü değişim nadiren görülen bir durum olup genellikle meydana gelen değişim kısmi olmakta ve süreklilik unsurlarını da barındırmaktadır. Dolayısıyla dış politikada değişim ve sürekliliğin bir arada bulunduğu da söylenebilir. Bu bağlamda meydana gelen küçük değişimler bile olsa dikkate alınarak incelenmeye değer görülmüştür.[310]

Gustavsson dış politikada değişimini inceleyen çalışmaları genel olarak 3 farklı ana gruba ayırmıştır; aşamalı/katalog model, yapısal kısıt modeli ve periyodik model. Üç aşamaya sahip katalog modeli ilk olarak önemli olan faktörleri tanımlar, sonrasında bilişsel faktörler ile karar alma aşamasında olan faktörleri bir araya getirir son aşamada ise farklı tipteki dış politika değişimleri ile bu faktörler arasında bağlantı kurarak değişimi açıklamaya çalışır. Gustavsson'a göre Kalevi Holsti ve Charles Hermann tarafından geliştirilen bu model, hipotez olabilecek bazı faktörlerin diğerlerinden daha önemli olduğu savını öngören herhangi bir teorik unsur içermemektedir ancak tümevarım yönteminden yararalanılarak ampirik genellemelere ulaşmaktadır. Yapısal kısıt modelinde ise var olan politikanın dengeleyici unsurlarını betimleyen ve politikada gerçek bir değişime neden olacak baskıları engelleyen ara aşamaya

---

[309] Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", **Middle Eastern Studies**, c. 35, s. 4 (1999): 152-186.

[310] Birgül Demirtaş Coşkun, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", **Uluslararası İlişkiler,** c.7, s.27 (2010): 55.

odaklanılmaktadır. Kjell Goldmann ve David Skidmore tarafından geliştirilen bu model birçok farklı tipteki kurumsal ataletin önemini vurgulamıştır. Son olarak Periyodik modelde, dış politika değişikliğine neden olan süreçlerdeki tekrarlayan patternleri saptamak için daha uzun dönemli periyodları araştırmayı önerir. Carlsnaes ve Rosati bu kategorideki araştırmacılar olmakla birlikte aralarında bariz farklar vardır. Carlsnaes dış politika değişimini tarihsel çalışmalar ve metodolojik bireyselcilik üzerine kurulu kendi yaklaşımı çerçevesinde açıklanabileceğini ileri sürer. Öte yandan Rosati ise uzun dönemli istikrarın kısa dönemli değişimler ile sekteye uğradığını iddia ederek süreç içerisinde politikaların istikrarlı olduğunu ancak çevresel koşullardaki sürekli dönüşümün siyasi olarak yeniden yapılanmaya yol açtığını iddia etmektedir. Tüm bu modellemelere karşın Gustavsson'un dış politikadaki değişime ilişkin analizlerinde Hermann'ın kuram ve yönteminin kullanılmasını tercih ettiği görülmektedir.[311]

Başlangıç noktası olarak Hermann'ı alan araştırmacılar yeni modeller geliştirerek araştırmalarını sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda Gustavsson değişim için üç faktörün olması gerektiğini ileri sürmüştür; yapısal (uluslararası ve ulusal) koşullardaki değişim, stratejik liderlik ve görece kriz durumunun ortaya çıkması ile birlikte karar alıcının bunu fırsata dönüştürebilmesi için dış politikada değişimi meydana gelebilir. Gustavsson'a göre yapısal koşullar değişim için zorlar/baskı yapar ancak tek başına değişim için yeterli değildir. Bu aşamada siyasal birim tarafından algılanan yapısal koşullar ve bunu fırsat olarak gören lider yeni bir siyasi program başlatır. Eğer görece kriz durumu varsa değişimin olasılığı artmaktadır. Çünkü krizler varolan çıkarları ve kurumsal ataleti zayıflatması yönüyle değişim için önemlidir.[312] Gustavsson ayrıca belirli bir dış politikanın değişmesi/uygulamaya konması için ulusal düzeydeki seçmenler, siyasi partiler ve sosyal aktörler gibi siyasi unsurların hesaba katılmasını söylemektedir.[313]

Dış politikada değişim Holsti'ye göre uluslararası ilişkiler literatüründe genelde "ihmal edilen" bir olgudur. Gerçek politikanın incelenmesinden ziyade bunun nedenleri (örn. kamuoyu, karar alma, yanlış algılamalar ve karar alıcının kişiliği gibi)

---

[311] Gustavsson, **The Politics of Foreign**, 18-21.

[312] **age**, 27.

[313] Jakob Gustavsson, "How Should We Study Foreign Policy Change?", **Cooperation and Conflict**, c.34, s.1 (1999): 83.

hakkında daha çok çalışma bulunmaktadır. Bu yönde eleştirilerine devam eden Holsti dış politika çalışmalarında daha çok büyük güçlerin dış politika yönelimlerinin incelendiğini ve bunların norm olduğunu ifade etmektedir. Holsti, Çin'in Sovyetlerden ayrışması (1956-1966) veya Mısır'ın 1970'lerde ABD ile ilişkilerini düzenlemesi gibi sadece büyük değişimlerin tanımlandığını, bu düzeyde olmayan değişimlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmediğini iddia etmektedir. Holsti'ye göre dış politika değişimi ile ilgili çalışmaların az olmasının bir nedeni de gerçekleşen değişimin nasıl analiz edileceğinin bilinmemesidir.[314] Dolayısıyla küçük değişimler görmezden gelinerek sadece büyük değişimlere odaklanılmıştır. Ancak tüm bunlarla birlikte dış politikada meydana gelen büyük/radikal değişimler çok nadir gerçekleşmektedir. Dolayısıyla köklü değişimlerin analizine gösterilen ilgiye rağmen daha küçük değişimler ve bunlar arasındaki etkileşim gözden kaçabilmektedir. Hatta bu görece küçük değişimlerin köklü sistemsel değişimlerin ortaya çıkışındaki rol ve etkileri de çoğu kez ihmal edilebilmektedir.[315]

K.J. Holsti değişimi "devletin tüm dış ilişkilerinin köklü bir şekilde değişmesi" olarak tanımlamakta ve bunun için yeniden yapılanma kavramını kullanmaktadır. Tanımdan anlaşılacağı üzere büyük değişimlere odaklanan Holsti dört farklı dış politika türü belirlemiştir; izolasyon, bağımlılık, kendine yetme, bağlantısız dış politika. Ayrıca Holsti dış politikada değişimi açıklayan modelinde uluslararası, ulusal, tarihi ve kültürel faktörler bağımsız değişken, liderlerin algıları ve amaçları, dış politika yapım süreci, kişisel özellikler ve dış aktörlere karşı elitlerin tutumlarını ise ara değişken olarak tanımlamıştır.[316]

Volgy ve Schwarz dış politikanın yeniden yapılanmasının bir ulusun dış politika yöneliminde önemli ve kapsamlı bir değişiklik içermesi gerektiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla dış politika değişimi belli bir zaman diliminde uluslararası politikada diğer aktörler ile olan etkileşimlerinde meydana gelen kapsamlı davranışsal

---

[314] Kalavi J. Holsti, "Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon in Foreign Policy Theory." **Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World,** ed. Kalavi J. Holsti (London: Allen and Unwin, 1982): ix.

[315] Tomas Niklasson, "Regime Stability and Foreign Policy Change, Interaction between Domestic and Foreign Policy in Hungary 1956-1994", **Lund Political Studies 143**, Department of Political Science Lund University, 2006, https://portal.research.lu.se/ws/files/5518011/26661.pdf [12.12.2019].

[316] Holsti, **age**, 12.

bir değişimi yansıtır.[317]

Dış politikada köklü değişim basit bir dönüşümden ziyade zaman gerektiren ve siyasi/ekonomik, güvenlik ve kimlik gibi alanları da içine alan çok yönlü bir değişimi gerektirmektedir. Tüm bunlarla birlikte tüm dış politika (yeniden yapılanmalarının) değişimlerinin radikal değişimler olması zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu yönüyle araştırmacılar farklı düzeylerde dış politika değişimlerini gösteren örnekler oluşturmuşlardır. Hermann ve Rosati geliştirdikleri örnekler ile değişimin nedenleri ve boyutlarını ortaya koymuşlardır. Hermann'ın değişim tipolojisine benzer bir örnek geliştiren Rosati yoğunluk, arınma, yenilik ve yeniden yapılandırma ile ufak, küçük/ikincil, orta büyüklükte ve büyük olarak belirlenmiş dış politikanın strateji, amaç ve alanındaki değişimleri açıklamaktadır.[318] Son dönem dış politika değişim çalışmaları/araştırmaları iki temel faktör üzerinde yoğunlaşmıştır; devletlerin dış politika kararlarında değişime neden olan uluslararası değişkenler ve ulusal siyaset.[319] Bu kapsamda araştırmacılar farklı analiz düzeylerinden bağımsız değişkenleri kullanarak eklektik modeller ile değişimi açıklamaya çalışmıştır.

Yang Lider Profil Analizi genel çerçevesi ile birlikte liderin kavramsal karmaşıklık düzeyinin sistem ve/veya ulusal faktörler ile etkileşiminin (i) başarısız bir dış politikaya karşı değişim isteğini ve (ii) liderin yapmak istediği değişimin karakterini etkilediğini savunmuştur.[320] Blavoukos ve Bourantonis ise benzer (eklektik) bir yaklaşım sergileyerek ulusal ve uluslararası yapısal parametrelerin dış politika değişimini getirdiğini savunmaktadır. Ulusal faktörler, siyasi-kurumsal yapı ve alternatif dış politika isteyen gruplardan oluşurken, uluslararası unsurlar ise dış politikanın yeniden düzenlenmesini gerektiren sistemik değişimler, ülkenin uluslararası sistemdeki rolü ve dış politika değişimine neden olabilecek diğer ülkeler ile olan ilişkisini oluşturmaktadır. Blavoukos ve Bourantonis çok yönlü ve karmaşık

---

[317] Thomas J. Volgy, John E. Schwarz, "Does Politics Stop at the Water's Edge? Domestic Political Factors and Foreign Policy Restructuring in the Cases of Great Britain, France and West Germany", **Journal of Politics**, c. 53, s. 3 (1991): 616-617.

[318] Rosati, **age**, 236.

[319] Yi Edward Yang, "Leaders' Conceptual Complexity and Foreign Policy Change: Comparing the Bill Clinton and George W. Bush Foreign Policies toward China", **The Chinese Journal of International Politics**, c. 3, s. 4 (2010): 415–446.

[320] **age**, 415.

dış politika kararlarını incelenebilmesi için oluşturulan modelin eklektik ve birçok faktörü barundırması gerektiğini iddia etmektedirler.[321]

Bir başka eklektik model kullanan Barnett ise İsrail'in Oslo sürecini analiz ederken bireyin dış politika değişimindeki önemini vurgulamıştır. Barnett bu değişimi açıklarken üç unsurun önemini vurgulamıştır; kimlik, anlatı ve çerçeve. Barnett bu üç unsur ile karar alıcıların geçmişi yorumladığını, günümüzde ortak bir dünya görüşü sağladığını ve toplumu ortak bir eylem için seferber ettiğini/harekete geçirdiğini iddia etmektedir.[322] Doeser ise uluslararası ve ulusal faktörler ile dış politika değişimini açıklayan çalışmaları bir yönüyle eksik görüp lider odaklı değişimi makalesinde incelemiştir. Liderlerin kişisel özelliklerinin değişimde belirleyici rolü olduğunu savunan Doeser, bununla liderlerin nasıl bir farklılık getirdiğini, hangi türde bir değişim olduğunu ve bu değişimin sınırlarını görebileceğimizi iddia etmektedir.[323]

David Welch'e göre ise dış politikada değişim çok sık görülen bir durum değildir ve eğer bir değişim gerçekleştiyse bunun nedeni karar alıcının kaybetme algısından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle karar alıcı var olan koşulların ona zarar vereceği düşüncesi ile dış politikada değişime gider:

> "liderler statükonun büyük kayıp/zarar vereceği beklentisine sahipse dış politikada büyük değişimler meydana gelir. Devletler küçük kazançlar için davranışlarını değiştirmezler. Gelmekte olan değişimin en önemli işaretleri çaresizlik ve strestir. Değişim genellikle daha büyük kayıp/zarar ile gelme riski taşıdığı için birçok durumda rasyonel aktörler bunu kabul etmemektedir.[324]

Huxsoll dış politika değişimlerini tanımlamak için genel olarak üç farklı yaklaşım olduğunu iddia etmektedir. Bunlardan ilki uluslararası sistem yapısının devletler üzerindeki baskıların yol açtığı değişimlerdir. Daha çok neorealist bakış açısı bu değişimleri açıklamakta kullanılmaktadır. Devlet yapısına ya da karar verme süreçlerine bakmayan bu teorilere göre dış politika değişimleri uluslararası yapıda görülen değişimlerden sonra meydana gelmektedir. İkinci yaklaşım ise iç siyasi yapıda görülen güç değişiminin dış politikada değişime neden olduğunu savunmaktadır. Değişen liderler ile birlikte yeni inançlar, çıkarlar ya da ulusal çıkarlar da dış politika

---

[321] Spyros Blavoukos, Dimitris Bourantonis, "Identifying Parameters of Foreign Policy Change: An Eclectic Approach", **Cooperation and Conflict**, c.49, s.4 (2014): 483-500.

[322] Michael Barnett, "Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel's Road to Oslo", **European Journal of International Relations**, c.5, s.1 (1999): 9-16.

[323] Doeser, **age**, 582-597.

[324] David Welch, **Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change**, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), 8.

yapımında kendini göstermektedir. Son olarak karar verme sürecinin kendisi değişime neden olmaktadır. Bu yaklaşım hükümetin içinde bulunan unsurların ve siyasi süreçlerin devletin dış politikasını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bürokratik kurumların, siyasi rakiplerin ve hükümet yapılarının dış politikanın devamı ya da değişim üzerindeki rolü bu yaklaşımların merkezinde bulunmaktadır.[325]

Tüm bu değişim tanımlama ve yaklaşım farklılıklarıyla beraber bu çalışmanın değişime ilişkin analizlerinde Hermann Modellemesi kullanılacaktır.

2.5.1. Hermann Değişim Kuramı

Dış politikada değişim tanımı üzerinde tam olarak bir mutabakat olmamakla birlikte çok farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Sadece büyük değişimler mi yoksa farklı yönelimler de değişim olarak kabul edilmeli mi? gibi sorulara akademisyenler bir önceki bölümde de görüleceği üzere farklı cevaplar vermişlerdir. Bazıları sadece büyük değişimleri "dış politika değişimi" olarak alırken bazıları da büyük boyutlarda olmayan değişimleri de değişim olarak görmüşlerdir. Değişimin birçok nedeni olmakla birlikte öncelikli olarak hükümetin değişim konusunda istek ve niyetinin olması ve bu hedeflerin eyleme dönüşmesi gerekmektedir.

Dış politika davranışında değişimi inceleyen Charles Hermann'ın "Değişim Modeli" bu çalışmada iddia edilen değişimin nedenlerini ve niteliğini analiz etmek için kavramsal çerçeve olarak kullanılacaktır. Hermann'ın "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy"[326] başlıklı makalesinde tartıştığı üzere; bir hükümetin dış politikasındaki değişim aşağıdaki parametreler/değişkenler göz önünde bulundurularak analiz edilebilir; Buna göre bu değişim aslında büyük ölçüde aktörün dış politika karar alma sürecine ilişkindir. Meydana gelen değişimin nedenleri, karar alma süreci ve değişimin boyutunu bir arada inceleyen bu modelleme dış politikada değişimi bir bütün olarak analiz ettiği için önemli bir yere sahiptir.

Hermann[327] dış politikada değişimin kaynaklarını lider, bürokrasi, içeride yeniden yapılanma ve dış şoklar şeklinde sınıflandırarak bu kaynaklara bakarak değişimin analiz edilebileceğini ileri sürmektedir. Hermann ilk olarak değişimin lider

[325] Huxsoll, **age**, 36-37.

[326] Hermann, "Changing Course", 4.

[327] **age**, 11-12.

kaynaklı olabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda eğer lider değişim istiyorsa ve bunu uygulayacak gücü varsa dış politikada farklı yönelimlerin meydana gelmesine neden olabilir. Analizlerinde Hermann'ın "lider"den kastının mevcut koşullar içerisinde siyasal anlamda nihai kararı veren ve bunun sorumluluğunu üstlenmiş olan aktör anlaşılmalıdır. Dolayısıyla siyasal karar alıcının kararlardaki sorumluluğu ve etkisi özellikle göz önünde tutulmalıdır ki kararın değişim çerçevesinde analizinde liderin / siyasal karar alıcının gerçekten bir etkisinin olup olmadığı gözlemlenebilsin.[328] Hermann ayrıca değişimin gerçekleşmesi için karar alıcının ikna kabiliyeti, enerji ve güce sahip olması gerektiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Hermann örnek olarak 1973'te yaşanan savaşın ardından İsrail ile barış görüşmelerine karar veren Mısır lideri Enver Sedat'ı göstermiştir. İkinci değişken ise bürokrasidir, genelde bürokrasi değişimden ziyade devamlılığı temsil etse de bürokrasinin çeşitli kurumlarında bulunan bir grup değişimi isteyebilir, ancak değişimin gerçekleşmesi için bu grubun üst düzey karar alma mekanizmasında etkin olması gerekmektedir. Üçüncü faktör olan içeride yeniden yapılanma ile kastedilen ise siyasi olarak aktif toplumsal grupların bir konuyla ilgili tutumlarındaki değişimdir. Dış politikadaki yeniden yönelim elitlerin hükümeti değişime ikna edecek gücü elinde bulundurması ya da bu değişimi kendilerinin yapması durumunda gerçekleşmektedir. Son faktör olarak ise dış şoklar yer almaktadır. Bunlar ise uluslararası sistemde meydana gelen ve tüm devletler tarafından fark edilen radikal değişimlerdir. Hermann'a göre birçok dış politika değişimi dışsal çevrede meydana gelen değişim ya da girişimden sonra meydana gelmektedir ancak bu noktada liderlerin algıları önemli bir rol üstlenmektedir. Devletler üzerinde etkisini hemen gösteren dış şoklar görünürlük olarak da büyük olaylardır ve farkedilmemeleri gibi bir durum sözkonusu olamaz. Dolayısıyla bu derece önemli olan bu değişimler dış politika değişimini tetikler. Dış politika değişiminin kaynakları olarak sayılan bu dört unsur birbiriyle etkileşim halindedir. Bir dış politika değişimde bazen eş zamanlı olarak ortaya çıkabilirken bazen de biri

[328] Siyasal rejimlerdeki nitelik farklılığı ve yapılanma özgünlüklerine bağlı olarak herhangi bir ülkede siyasal karar alıcının nihai karar alıcı olup olmadığı anayasal-bürokratik yapılanmaya göre farklılık gösterebilmektedir. Özellikle yürütme erkinin görece çift başlı olduğu parlamenter demokrasilerde anayasal olarak başbakanlar yürütmenin siyasal sorumluluğunu üstlenirken cumhurbaşkanları siyasal sorumluluk taşımazlar. Böylesi durumlarda karizmatik liderler cumhurbaşkanlığı makamının görev ve yetkilerinin sınırının ne olacağı konusunda anayasal sınırları zorlayarak kararlara müdahil olmak isteyebilmektedir. Bu ise farklı bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

diğerini tetikleyebilir. Bu durumda ise dış politikada görülen değişim hem iç hem de dış faktörler ile açıklanması gerekebilir.

Makalesinde dış politika değişimini inceleyen Hermann bu değişimin rejimin değişmesi ya da devletin dönüşmesinden kaynaklı olabileceğinin altını çizmiştir. Ancak Hermann'a göre asıl üzerinde durulması gereken nokta var olan hükümetin/karar alıcıların farklı bir dış politika yönelimini seçmesinden kaynaklı görülen değişimdir. Bu değişimi self-correcting olarak gruplandıran Hermann aktörün bu değişime kaynaklık ettiğini bu nedenden ötürü de önemli olduğunu söylemektedir.[329]

Bağımlı değişken olarak görülen dış politika değişimi dört şekilde ortaya çıkmaktadır; Bunlardan ilki mevcut dış politikada önemsiz ayarlamaların yapılmış olması halidir; bu durumda dış politikanın temel niteliklerinde, uygulanış amacında ya da kullanılan araçlarda herhangi bir farklılık meydana gelmemiştir. Değişim, girişim düzeyinde (daha az ya da daha çok) ve/ya hedef/muhatap olarak görülen aktörlerin faaliyet alanında gerçekleşmektedir. Program değişiklikleri; belirlenen dış politikada kullanılan yöntem ya da araçlarda yapılan değişiklikleri ifade etmektedir. Dış politikanın temel hedefinde herhangi bir değişimden ziyade araç ve üslupta değişimler olmakta, dolayısıyla da değişim niceliksel bir özellik taşımaktadır. Amaç-problem değişiklikleri; dış politikadaki temel hedeflerin tümünün değişime uğraması olarak tanımlanmaktadır. Son olarak ise dış politikada eğilimin değişmesi; bu aşamada değişen dış politika davranışından ziyade tüm paradigmanın değişimidir. Bu değişim devletin uluslararası rol ve eylemlerinin temelde değişimi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla çok fazla politikanın aynı anda değişimi sözkonusudur. Mevcut dış politikada önemsiz ayarlamalar olarak tanımlanan birinci değişim hariç diğer değişimler dış politikada önemli/büyük yönelimler olarak tanımlanmıştır.[330]

Mevcut dış politikada önemsiz ayarlamalar ve program değişiklikleri olarak tanımlanan ilk iki değişim tipi süreklilik ve istikrar unsurlarını da barındırmaktadır. Bu yönüyle değişim ve süreklilik içiçe geçmiştir. Dolayısıyla da meydana gelen birçok dış politika değişimi sürekliliği de barındırmaktadır.[331] Uluslararası siyasi ve ekonomik

[329] **age**, 5.

[330] **age**, 5-6.

[331] Coşkun, **age**, 55.

yapıdaki esaslı değişimler [eksen değişiklikleri] ise dış politikanın yeniden düzenlenmesine neden olmaktadır. Ancak Hermann dış politikada büyük değişimlerin yalnızca sistemsel nedenlerden kaynaklanmadığını karar verme sürecinin de payının büyük olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bu süreçte karar vericiler uluslararası değişimlere kendi politikalarını düzenleyerek zamanında yanıt verebilir ya da oluşacak sonuçlarından zarar görebilir. Karar vericiler büyük sistemsel değişimlerin olmadığı zamanlarda da değişimin asıl aktörü olarak davranabilmektedirler.[332]

Hermann modelinde aktörün dış politikasındaki değişim "bağımlı değişken" olarak kabul edilirse, dış politika kararlarının alındığı karar alma süreci "ara değişken" ve değişime yol açan temel etkenler ise "bağımsız değişken"ler olarak incelenebilir. Söz konusu değişkenler çerçevesinde bir ülkenin [Türkiye'nin] belli bir dönemdeki [AK Parti Hükümetleri dönemi] dış politika tercih ve uygulamalarındaki değişiklikler [Örneğin, Kıbrıs, Avrupa Birliği, Kürt Sorunu ve Ortadoğu] neoklasik realizmin analiz yöntemlerinin kullanılmasına da uygun düşmektedir. Hermann'ın değişim modelinde karar alma süreci* önemli bir yere sahiptir. Ara değişken olarak tanımlanan karar alma sürecinde, karar alıcı[lar] iç ve dış ortamdan gelen uyarıcıları değerlendirerek değişim olup olmayacağına karar verir[ler]. Değişimin nasıl gerçekleştiğini anlamak amacıyla Hermann'a göre sürecin kavramsallaştırılması gerekmektedir. Bu süreç yedi aşamalı olarak incelenebilir:

- [Karar alıcıların] mevcut politikayla ilgili beklentiler[i],
- Dış aktörler veya çevresel uyaranlar,
- Dış uyaranlarla mevcut politika arasında ortaya çıkan tutarsızlıkların tanımlanması
- Mevcut politika ile sorun arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koyma
- Alternatifler geliştirilmesi,
- Seçenekle ilgili olarak uzlaşının oluşturulması
- Yeni politikanın uygulanması.[333]

---

[332] Hermann, **age**, 20.

[*] "Karar alma süreci" kavramından mevcut koşullarda dış politikaya ilişkin kararların alınması için gerekli tüm işlemlerin gerçekleştirildiği süreç anlaşılmalıdır. Bu anlamda söz konusu süreç geçişken ve karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu bir işlemselliğe sahiptir. Bu etkileşim karar almaya ilişkin "iç" müdahiller kadar "dış" müdahillerin de etkisinin gözlenmesini gerektirir.

[333] **age**, 14.

Daha detaylandırmak gerekirse karar alıcılar belirledikleri politikanın amaçladıkları gibi sonlanmasını ister. Dış aktörler belirlenen/uygulanan bu politikaya olumlu/olumsuz tepki verirler. Olumsuz tepkiler sonucunda karar alıcı alternatif politikalar geliştirilir ve bu alternatif politikalar üzerinde uzlaşma sağlamaya çalışırlar. Karar alma sürecini önemseyen Hermann'a göre değişimin olup olmayacağını bu süreçte anlayabiliriz.

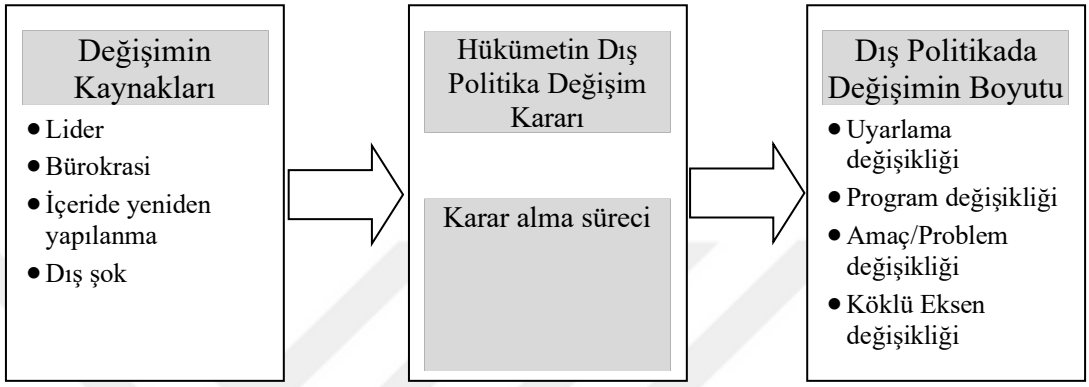

Şekil 5: Karar Alma ve Değişim Süreci Modellemesi

Charles F. Hermann, "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", **International Studies Quarterly**, c. 34, s.3 (1990):13.

Neoklasik realizm bir ülkenin dış politikasının nasıl ve hangi değişkenler üzerinden analiz edilebileceğini şu şekilde açıklamaktadır. Özü itibariyle bir dış politika davranışı [bağımlı değişken] uluslararası ve bölgesel sistemin [bağımsız değişken] karar alma süreci ve lider [ara değişken] üzerindeki etkisi ile şekillenmektedir. Hermann'ın bağımsız değişken olarak tanımladığı değişkenlerden bazıları neoklasik realizmin dış politika davranışlarını ölçme modellemesinde "ara değişken" olarak görülmektedir. Bu durum bir çelişki gibi görünse de aslında farklılık modellemenin neyi analiz ettiği ile ilgilidir.

Hermann modellemesinde dış politikadaki değişimin boyutu ve neden kaynaklandığı analiz edilmeye çalışılırken neoklasik realizm değişimi değil dış politika davranışının bizzat kendisini analiz etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de dış politika kararlarının oluşum sürecini analiz ederken neoklasik realizmin modellemesinden de yararlanılacaktır. Ancak süreçsel analiz açısından Türkiye'nin dış politikasındaki değişimin hangi alanlarda gerçekleştiği ve bu değişimin boyutunun ne olduğu analiz edilirken ise Hermann'ın modellemesi açıklayıcı olacaktır. Dolayısıyla belli bir dönemdeki Türk dış politika davranışının sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesi için çok yönlü ve çok katmanlı bir şekilde

incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ne salt yapısal değişkenler ne de yalnızca ulusal/bireysel faktörler dış politikadaki değişimi anlamak için yeterli olmamaktadır. Bu iki farklı boyutun bir araya getirilmesiyle yapıacak bir analiz sonucunda ortaya çıkan tablo her yönüyle bizi daha net bir sonuca götürebilecektir.

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM/DÖNÜŞÜM OLGUSU

Son dönem Türk dış politikasını inceleyecek olan bu çalışmada yapısal unsurların önemi belirtilmekle birlikte liderler ve iç unsurların bu yapı içerisinde dış politikayı nasıl/ne düzeyde etkilediği analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda dış politikada etkin/baskın olan liderlerin kendine has kişilik özelliklerinin dış politika çıktılarını etkilediği, yönlendirdiği düşünülmektedir. Liderle birlikte diğer iç unsurların da kısa dönemli dış politika davranışlarında etkili olabileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada devletlerin dış politika tercihlerinde liderlerin bireysel özelliklerinin yanında diğer müdahil değişkenlerden de nasıl etkilenmiş olabileceği örneklerle tartışılmış olacaktır. Anarşik olan uluslararası sistem ve maddi güç/kapasite dağılımı dış politika davranışlarını incelemek için yeterli olmamasında dolayı bu araştımada teorik-yöntemsel çerçeve olarak neoklasik realizmin seçilmesi şu şekilde açıklanabilir;

- devletlerin dış politikasında uluslararası yapının belirleyici rolü, ortaya koyduğu kısıtlar ya da sağladığı fırsatlar
- birim düzeyindeki ara değişkenler; karar vericilerin algılamaları, kişisel özellikleri ve liderlik özellikleri
- birim düzeyindeki ara değişkenler; stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar

AK Parti dönemi dış politikasının seçilmesinin nedeni önceki dönemlerden farklı bir dış politika izleyeceği iddiası olmakla birlikte gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde yaşanan değişimlerin dış politika davranışını ne düzeyde ve nasıl etkilediğini analiz etmektir. 2000 sonrası dönem için uluslararası ve bölgesel düzeydeki değişimler radikal olmamakla birlikte büyük değişimler olarak adlandıralabilir. Aşağıda da açıklanacağı üzere ABD'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeye olan müdahaleleri bölgede farklı dinamiklerin oluşmasını sağlamış, bu yönüyle ortaya çıkan fırsat ve kısıtlar Türkiye'nin politikalarını bu çerçevede belirlemesine neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası süper/başat güç olan ABD'nin, 2001 sonrası gücünün kademeli bir şekilde gerilemesi ile birlikte

uluslararası sistemde yaşanan değişim Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgeye yansımıştır. Diğer yandan ulusal yapıdaki değişimin nedenleri olarak sayılabilecek lider, bürokrasi, içeride yeniden yapılanma gibi unsurlar bazen sistemik değişimler ile örtüşürken bazen de yeni kısıtların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise dış politikada hareket kabileyetini bazı dönemlerde arttırırken bazı dönemlerde kısıtlamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın iddiası tüm bu sistemik ve ulusal düzeydeki değişimlerin Türk dış politikası üzerinde önemli etkileri bulunduğudur.

Bu çalışma neoklasik realizmi kuramsal, Hermann'ın değişim modelini ise kavramsal çerçeve olarak belirleyip 2000'li yıllarda AK Parti hükümetleri döneminde Türk dış politikasındaki iddia edilen değişimi ve bu değişimin niteliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda hem yapısal hem de konjonktürel faktörleri teorik olarak inceleyen bu çalışma, Türk dış politikasında yaşanan değişimi ve bunun niteliğini ortaya koyma amacı gütmektedir. Belirlenen teorik çerçeve kapsamında Türk dış politikasının analiz edileceği bu bölüm dış politika çalışmalarına bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda dış politikanın "iç" ve "dış" boyutları ve bu boyutlar arası ilişkisi dikkate alınarak 2000'li yılardaki değişimi söz konusu dönemde uluslararası sistemde ve ulusal yapıdaki değişimler, yeniden yapılanmalar çerçevesinde analiz etmek gerekmektedir. Bu analiz karar alıcının sistemsel ve ulusal yapıyı nasıl algıladığı ve kararlarını nasıl oluşturduğunu yorumlamamızı kolaylaştırmış olacaktır.

Bu çalışmada **karar alıcı**, **karar alma süreci** ve **karar alma yapısı** analiz edilirken karar alıcının dış politika sorununu nasıl algıladığı, dış politikada yaşanan değişime neden olan kararlarda kimin sorumlu olduğu ve karar alma süreçlerine neyin etkilediği üzerinde odaklanılacaktır. Bu yönüyle son dönem Türk dış politikasında öne çıkan dış politika olaylarını **karar alıcı**nın nasıl algıladığı/tanımladığı, **karar alma yapısı**, değişime öncülük eden karar vericilerin/liderlerin felsefi ve stratejik inançları ile birlikte **karar alma süreci**ni etkileyen unsurlar analiz edilecektir.

3.1. Uluslararası Yapı (Uluslararası ve Bölgesel Değişkenler)

Neoklasik realizm, anarşik uluslararası sistemi ve güç dağılımını devletin uzun dönem dış politika davranışını belirleyen birincil etken olarak görmektedir. Bu yönüyle devletin sahip olduğu güç ve sistemdeki yeri/poziyonu o devletin ulusal çıkar ve dış politika davranışlarının sınırlarını belirlemesinde önemli bir faktördür.

Dolayısıyla analizlerinde başlangıç noktası olarak uluslararası sistemi ve devletin maddi gücünü alan neoklasik realistler sonrasında müdahil değişkenleri dahil ederek dış politika çıktısına ulaşmayı hedeflemektedirler.

Türkiye'nin sahip olduğu materyal gücü ve coğrafi pozisyonu nasıl bir dış politika izleyeceği konusunda veriler sunmaktadır. Bölgesinde orta büyüklükte bir güç olarak algılanan Türkiye'nin coğrafi yapısı, nüfusunun büyüklüğü, sahip olduğu ticari ve askeri kapasite dış politikasının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetin ilanından itibaren tercihini Batı bloğundan yana kullanması bu kapsamda devam eden demokrasi yolculuğu, doğu ile batı arasında zaman zaman köprü rolünü üstlenmesi ve özellikle AB üyeliğini önemsemesi, büyük güçler ile olan müttefiklik ilişkisi, bölgesindeki komşuları ile ilişkisi güvenlik, siyasi ve ticari ilişkilerini ciddi şekilde etkilemektedir. Bu çalışma uluslararası yapıyı başlangıç noktası olarak kabul etmekle birlikte ulusal değişkenlerin de dış politikayı nasıl etkilediğini analiz etme amacı taşımaktadır. Uluslararası sistemdeki bazı olaylar/değişimler/kırılma noktaları her ülkenin dış politikasında inkâr edilemez biçimde değişime neden olmaktadır. Dolayısıyla yapısal unsurların analize dahil olması ile birlikte dış politika davranışı daha net anlaşılabilmektedir. Bu bölümde uluslararası yapıyı bağımsız değişken olarak gören neoklasik realizm ve Hermann modelinde değişimin nedeni olarak ifade edilen dış şoklar incelenecektir.

Hermann'ın da çalışmasında "dış şoklar" olarak ifade ettiği gibi dış politika değişimlerinin önemli bir kaynağı da uluslararası sistemdeki radikal/olağanüstü olaylar/değişimler olabilmektedir. Çoğu dış politika değişimi liderlerin dış çevredeki bazı değişimler ile ilgili algılarından kaynaklanmaktadır. Bunlar günlük yaşamın rutinleri olarak da görülebilir. Ancak "dış şoklar" olarak betimlenen olayların görünürlülüğü çok net olup etkisi de devletler tarafından hemen "hissedilir" ve dış politikada değişimi gerektirebilir.[334] Bu açıdan bakıldığında uluslararası sistemdeki değişimler sonucu ortaya çıkan yeni düzen devletlerin kendilerini adapte edeceği zamanlar olarak görülmektedir.

Uluslararası sistemi tarihsel akış içinde değerlendirdiğimizde dört temel zaman diliminden bahsetmek yerinde olacaktır. 1919-1945 yılları arasında görülen klasik güç dengesi, 1945-1991 Soğuk Savaş, 1991-2001 çok merkezli olmakla birlikte ABD'nin

[334] **age**, 12.

başat güç olarak üstünlüğünün hakim olduğu dönem ve 2001 ABD'de bulunan İkiz Kuleler'e yapılan saldırılar sonrasında ve milenyum ile birlikte Rusya, Çin ve AB'nin de etkin olmaya başladığı içinde bulunduğumuz çok merkezli uluslararası sistem.[335] Tüm bu uluslararası sistemik değişim/dönüşümler birçok ülke gibi Türkiye'nin de dış politikada büyük ya da orta ölçekli değişime gitmesine neden olmuştur.

1991-2001 arası dönemde ABD liderliğinde sistemin tek kutuplu olduğu düşüncesi bulunmakla birlikte bu süreç daha çok ABD'nin yönlendirici liderliğindeki ara bir dönemi ifade etmektedir. El-Kaide tarafından gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasındaki süreç, sistemin tek kutuplu olmadığını bize göstermiştir.[336] Sistem artık çok merkezli olmaya başlamış Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve AB gibi aktörler gerek uluslararası gerekse bölgesel düzeyde ABD'nin rakibi konumuna gelmiştir. Bunun yanında Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Meksika, Türkiye gibi bölgesel güçler de evrilen sistemde yerlerini almaya başlamıştır. Ülkelerin coğrafi pozisyonlarına bakıldığında uluslararası rekabetin Asya-Pasifik yönüne kaydığı, Avrasya olarak tanımlanan bölgedeki yer alan enerji kaynaklarının bir kez daha önem kazandığı görülmüştür. Dolayısıyla birçok farklı aktörün bulunduğu farklı bölgesel oluşumların sayısı ve etkinliğinde artış gözlemlenmektedir.[337]

---

[335] Bununla birlikte başka uluslararası sistem/rejim ile ilgili gruplamalar bulunmaktadır. Bunların arasında en önemlilerden birisi Morton A. Kaplan'ın geliştirdiği altı uluslararası sistemdir; güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem; bu modele göre iki büyük devlet, öteki devletleri yönetmektedir. Ayrıca bu sistemde uluslararası örgütlerin hiçbir gücü olmadığı gibi, tarafsız hiçbir devlet de yoktur, evrensel sistem; bu sistemde karşılıklı tolerans ve evrensel hukuk kurallarına dayalı federal bir dünya devleti modeli öngörülmüştür, hiyerarşik sistem; Bu modelde fetih yoluyla veya demokratik yoldan oluşmuş tek bir dünya devleti bulunmaktadır ve son olarak birim veto sistemidir; Bu modelde her devletin diğerlerini caydıracak nitelikte nükleer gücü vardır. Bu nedenle birim veto sistemi çok kutuplu (multipolar) bir özelliğe sahiptir. Sistem tanımlamaları ve kategorileştirmeleri açısından farklı ölçütlerle farklı dönemleştirnme ve tanımlamalar bulunmaktadır. Bu konudaki örneklerden bazıları için bkz. Morton Kaplan, **System and Process in International Politics** (New York: Wiley, 1957). Richard Rosecrance, **Action and Reaction in World Politics**, (Boston: Little Brown,1963). Harrison Wagner, "What Was Bipolarity?" International Organization, c. 47, s. 1 (1993). William C. Wohlforth. "The Stability of a Unipolar World.", **International Security**, c. 24, s. 1 (1999). Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment," **Foreign Affairs**, c. 70, s. 1 (1990/1991). Umut Uzer, "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları", **Bilge Strateji**, c.5, s. 8 (2013): 69-93. Aydın Aydın, Emir Bakıncak, "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, c.17, s.1 (2016): 95-112.

[336] Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", **Güvenlik Stratejileri,** c.8, s.16 (2012): 70.

[337] 2008 tarihinde Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Guyana, Paraguay, Peru, Surinam, Urugay ve Venezuela arasında Güney Amerika Uluslararası Birliği'nin (UNASUR) kurulması, Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) bölgesinde etkinliğinin artması, Gürcistan, Ukrayna, Azerbeycan ve Moldova tarafından kurulan GUAM ve Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan

Tüm bu gelişmelere paralel olarak ABD Ulusal İstihbarat Konseyi'nin 2008 yılında açıkladığı "Küresel Eğilimler 2025: Değişen Bir Dünya" başlıklı raporu[338] sistemin çok merkezli bir yapıya dönüştüğünü ifade etmektedir. Rapora göre dönüşen bu yapıdaki en önemli unsurlar şu şekilde sıralanmaktadır; Küresel ekonominin ve jeopolitiğin ağırlık merkezinin Atlantik'ten Pasifik'e kayması, küresel kaynaklarının zenginliği nedeni ile Afrika kıtasının öneminin giderek artması, küresel jeopolitik güç mücadelesinin esas alanı olan Avrasya coğrafyasına Afrika'nın da eklenmesi ile mücadele alanının Afro-Avrasya coğrafyasına dönüşmesi, ABD'nin küresel etkinliği giderek azalırken Çin'in ABD'ye rakip küresel bir güç olarak yükselmesi, Çin'i Hindistan ve Rusya'nın takip etmesi, Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya'dan oluşan coğrafyanın Avrasya'daki güç mücadelelerinin jeopolitik ağırlık merkezini oluşturmaya devam etmesi, devlet dışı aktörlerin etkinliklerinin giderek artması, asimetrik tehditlerin çoğalması ve jeopolitik belirsizliklerin de uluslararası sisteme egemen olması durumu.

Gökhan Bacık[339] makalesinde Robert Gilpin'in uluslararası siyaset ve değişim ile ilgili gruplamasını kullanarak 11 Eylül sonrası uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. Bacık, Gilpin[340]'in etkileşimsel değişim kavramı çerçevesinde yaptığı analizinde saldırılar sonrası büyük değişimler yaşandığını ancak yine aynı sistem içerisinde olduğumuzu belirtmiş bu kapsamda güç hiyerarşisinin ve uluslararası sistemin temel aktörünün aynı kaldığını iddia etmiştir. Bacık'a göre 11 Eylül saldırıları sonrası oluşan düzende güç hiyerarşisi ve devlet-merkezli yapı güçlenmiş, sistem daha savaşçıl bir nitelik kazanmaya başlamış ve devletler terörle mücade adı altında insan hakları ihlalleri yaparak daha rahat hareket etmeye başlamışlardır.[341] Özetle 11 Eylül saldırları uluslararası sistemde önemli bir kırılma noktası olmakla birlikte devletler artık daha öngörülemez davranışlar sergilemeye başlamıştır. Devletlerarası çatışma, iç savaş, terörist faaliyetler ve istikrarsızlık 11 Eylül saldırıları sonucunda sistemde daha

ve Rusya Federasyonu partnerliğinde 2015 yılında kurulan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) bu oluşumlara örnek olmaktadır.

338 "Global Trends 2025: A Transformed World", 2008, https://www.files.ethz.ch/isn/94769/2008_11_global_trends_2025.pdf [12.12.2019].

339 Gökhan Bacık, "Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika", **Uluslararası İlişkiler**, c.3, s.10 (2006): 53-84.

340 Robert Gilpin, **War & Change in World Politics**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981). Gilpin değişimi üç farklı anlamda kullanmıştır; Etkileşimsel değişim (interaction change), sistemsel değişim (systemic change) ve sistemin değişmesi (systems change).

341 Bacık, **age**, 73-74.

görünür olmuştur. Bu kapsamda Uluslararası [İslami] terörün köklerini Ortadoğu bölgesinde gören ABD bu oluşumları yoketmek için bu bölgenin demokratikleşmesi adına müdahaleleri de barındıran birtakım faaliyetlere girişmiştir.[342] Kısacası 11 Eylül sonrası uluslararası ilişkilerde artan istikrarsızlık ve çatışma zaten bunları barındıran Ortadoğu bölgesinde günden güne kendini daha açık bir şekilde göstermiştir. Ortadoğu'da ortaya çıkan güvenlik sorunları sadece işgale uğrayan Irak'ta değil Suriye ve İran özelinde zamanla tüm bölgede görülmeye başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerde de anlaşılacağı üzere Ortadoğu bölgesi 11 Eylül saldırılarından en çok etkilenen bölge olmuştur. Özpek'e göre bölgede yaşanan tüm bu gelişmelere karşı siyasi tepkimeler ortaya çıkmıştır; ulus aşırı Kürt milliyetçiliğinin yükselişi, Şiiliğin yaşam alanının genişlemesi, İran rejiminin tehdit algısının hassaslaşması, Suriye'nin iç ve dış politikasında yaşadığı dalgalanmalar, Filistin sorununun geldiği karamsar nokta ve anti-Amerikancı radikalizmin zemin kazanması bunlardan en önemlileridir.[343]

Ahmet Davutoğlu 11 Eylül saldırılarını Soğuk Savaş sonrası yaşanan ikinci jeopolitik deprem olarak görmüş ve bu süreçte Türkiye'nin güvenliğinin bölgede yaşanan gelişmeler ile bağlantılı olarak oldukça hassas bir yapıya büründüğünü savunmuştur.[344] Bağcı'ya göre 11 Eylül Türkiye dış politikası için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül sonrası Türkiye, İslam dünyasına örnek olarak gösterilmiş aynı zamanda ABD'nin stratejik ortağı konumuna ulaşmış ve yumuşak bir güç niteliği kazanmıştır. Bölgede model olarak gösterilen Türkiye, İslam dünyasının manevi önderi ve vicdanı rolünü oynamaya başlamıştır. Türkiye'yi 11 Eylül sürecinin kazananı olarak olarak tanımlayan Bağcı, Batı ile ilişkilerin istikrarlı olduğunu,

---

[342] Bu faaliyetlerin en önemlileri arasında bulunan Middle East Partnership Initiative demokratikleşme programına Bush yönetimi 2002 yılında için daha fazla fon ayrılmasını istemiş. Bununla birlikte Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ortaklık Girişimi (The Broader Middle East and North Africa Partnership Initiative) çerçevesinde ABD ve müttefikleri bölgedeki demokratikleşme sürecine katkı sunmayı amaçlamışlardır. Burak Bilgehan Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", **Ortadoğu Etütleri**, c.3, s.2 (2012), 185

[343] **age**, 192.

[344] Birincisi Sovyetler'in yıkılması, üçüncüsü 2008 küresel finans krizi, dördüncüsü ise siyaset ve güvenlik açısından büyük kırılmaya neden olan Arap Baharı sürecidir. Başbakan Sn. Ahmet Davutoğlu'nun "Türk Dönem Başkanlığı'nın G20 Gündemi" başlıklı Uluslararası Finans Enstitüsü Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma – 9 Şubat 2015, http://g20.org.tr/basbakan-sn-ahmet-davutoglunun-turk-donem-baskanliginin-g20-gundemi-baslikli-uluslararasi-finans-enstitusu-konferansinin-acilisinda-yaptigi-konusma-9-su/ [9.4.2019]

Türkiye'nin daimî bir güç olmasa da kendi bölgesinde küresel bir oyuncu olduğunu ve El-Kaide ve Taliban gibi örgütlerden kendini soyutladığını iddia etmiştir.[345]

Tüm bu gelişmelerle birlikte ABD'nin önce Afganistan (2001) sonrasında ise Irak'a müdahalesi (2003) küresel ve bölgesel düzeyde birçok devleti ilgilendiren dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Uluslararası ve bölgesel sistemde meydana gelen bu değişimler sonrasında tartışmalı olan Ortadoğu'nun güçler dengesi Arap olmayan devletler lehine değişmiştir. İran, İsrail ve Türkiye bölge siyasetinde daha etkin olmaya başlamış ve oluşan güç boşluğunu doldurmaya yönelik aktif dış politika eylemlerine öncelik vermişlerdir. Türkiye bu bağlamda farklı örgütlere katılmış, bu örgütlerdeki profilini yükseltmiş[346] ve bölge ülkeleri ile olan ilişkisini geliştirerek bölgesinde aktif bir rol oynamaya çalışmıştır. Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devleti kurulma ihtimalinin yarattığı güvenlik kaygısı ile bölgeye angaje olmuş ve bu ortak endişeler üzerinden diğer Arap devletleri ile daha yoğun bir ilişki kurmuştur. Sadece Ortadoğu bölgesi değil Balkanlar ve Kafkasya'daki gelişmeler, enerji ve boru hatları konuları Türkiye'nin diğer yakın bölgelerde de etkin olmasını sağlamıştır.[347] Keyman da Türkiye'nin bölgesel etkinliğinin artmasını 11 Eylül sonrası değişen uluslararası ortamın bir sonucu olarak görmektedir. Keyman'a göre karmaşık olan küresel ortamdaki yeni unsurlar Türkiye'nin omuzuna yeni yükler getirmekte ve farklı alanlarda etkinliğinin artmasını sağlamaktadır. Keyman'a göre Türkiye'nin Ortadoğu'da artan aktivizmi uluslararası sistemin gereklerine yanıt olarak değerlendirilebilir.[348]

Benzer şekilde Altunışık ve Martin de Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Irak Savaşı sonrası değişen bölgesel dinamikler ile açıklamaya çalışmaktadır. Yazarlara

---

[345] "11 Eylül sonrası Türkiye", **DW**, 09.09.2011, http://www.dw.com/tr/11-eylül-sonrası-türkiye/a-15369144 [12.12.2019].

[346] "Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Kuveyt'te Başladı", **Hürriyet**, 22.04.2008, http://www.hurriyet.com.tr/iraka-komsu-ulkeler-toplantisi-kuveytte-basladi-8758327 [12.12.2019]. İslam İşbirliği Teşkilatı Genel sekreterliği görevini 2005-2013 yılları arasında yürüten ilk Türk genel sekreter, "Portre: Ekmeleddin İhsanoğlu", **Aljazeera**, 29.06.2015, http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu [12.12.2019]. Dahası Türkiye'nin 2009-2010 BM Güvenlik Konseyi'ne geçici üye olarak seçilmesi, http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa [12.12.2019].

[347] Özlem Tür, Ahmet K. Han, "Türk Dış Politikasını Anlamak için Bir Çerçeve", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 29-30.

[348] Fuat Keyman, "Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil," **SETA Policy Brief**, (2009): 39.

göre meydana gelen yapısal değişimler daha aktif bir politika için Türkiye'ye fırsat ve teşvikler sunmuştur. Saddam sonrası istikrarsız bir Irak'ın ulusaşırı Kürt milliyetçiliğini doğurma ihtimali Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerini yeniden düzenlemesine neden olmuştur. Irak'ın artık bölgesel bir aktör olmaması Körfez ülkelerinin İran'ı dengelemek için Türkiye'yi dikkate almalarını sağlamış, Mübarek yönetimindeki Mısır'ın zayıflaması neticesinde Türkiye diplomatik olarak Lübnan'da ve Filistin iç siyasetinde daha etkin olmaya başlamıştır.[349]

Tüm bunlarla birlikte Özpek ve Demirağ Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile kurduğu yakın ilişkiyi Türkiye'nin kendi kapasitesi, yetenekleri ve liderliğinden kaynaklanmadığını, ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgedeki politikalarının değişmesi neticesinde gerçekleştiğini iddia etmektedirler.[350]

11 Eylül saldırıları sonrası terör ile mücadelede ABD'nin yanında olan Türkiye, jeopolitik öneminin yanında İslam ve demokrasiyi bir arada tutan kimliksel ve kültürel yapısı ile ABD için hala önemini koruyan bir müttefik olmuştur. Ayrıca ABD'nin bu dönem ılımlı İslamı destekleyici tutumu nedeniyle Türkiye'deki yönetimi model olarak da teşvik etmiştir. Tüm bu süreçlerde Türkiye terörle mücadele kapsamında batının yanında yer alarak davranışlarını bu yönde şekillendirmiştir. Ancak 2003 yılında Irak Savaşı öncesi Türk yönetimi ve ABD arasında gerçekleşen tüm görüşmelerine rağmen, TBMM'nin Amerika'nın önem verdiği kuzey cephesi için onay vermemesi iki ülke arasında ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştur. 1 Mart Tezkere krizi olarak adlandırılan bu kriz sonrasında 4 Temmuz'da yaşanan "çuval hadisesi" iki ülke arasında güven krizi olarak yansımış ve ABD ile ilişkiler daha da kötüleşmiştir.[351] Bu süreçte iki ülke arasındaki farklı öncelikler Türkiye'deki karar vericilerin diğer önemli aktör ile iletişime geçmesine neden olmuştur. Yeni seçkinler -AK Parti elitleri- güvenlik merkezli dış politika yerine daha Avrupalı bir dış politika benimseyerek AB ile ilişkilere önem vermeye başlamışlardır. Uluslararası düzeyde yaşanan bu gelişmeler neticesinde Türkiye'de yumuşak güç, diyalog, diplomasi,

---

[349] Meliha B. Altunışık, Lenore G. Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", **Turkish Studies**, c.12, s.4 (2011): 576-577.

[350] Burak Bilgehan Özpek, Yelda Demirağ, "Turkish Foreign Policy After The 'Arab Spring': From Agenda-Setter State to Agenda-Entrepreneur State", **Israel Affairs**, c. 20, s.3 (2014), 330.

[351] Helin Sarı Ertem, Radiye Funda Karadeniz, "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler** ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 115-116.

uluslararası hukuk söylemleri daha sık kullanılmaya başlanmış böylelikle AB'ye daha yakın politikalar izlenmeye başlanmıştır.[352] AB ile yakınlaşmanın olduğu bu süreci Oğuzlu[353] "üyelik olmaksızın Avrupalılaşma" terimi ile tanımlamıştır. Bu süreçte gerçekleşen reformlarla Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı siviller çoğunluk olmak koşulu ile değiştirilmiş ve dış politika kararlarında baskın/etkin olan rolü farklılaşarak danışma kurumu haline getirilmiştir. Bu kapsamda ordunun siyasete olan etkisi azalmaya başlamış, Türkiye'nin dış politikası sivilleşmeye başlamış ve ticaretin gelişmesi ile birlikte daha liberal ve yumuşak güce dayanan sivil toplum, iş adamları derneklerini de barındıran farklı birçok aktör dış politika yapım sürecine dahil olmuştur.[354] Dahası 2005 yılında Türkiye'nin kazandığı AB adaylık statüsü, AB'yi Türkiye'nin bu süreçte batı kimliği çıpası haline getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ABD'nin Irak'taki varlığı konusunda kendisi ile benzer görüşlere sahip olan AB ile ortak bir paydada buluşmuştur. Ancak müzakerelerin yavaşlaması ve Kıbrıs meselesi nedeniyle AB ile ilerlemeyen ilişkiler Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelmesine zemin hazırlamıştır.[355] Tüm bu gelişmelere bakıldığında iktidara yeni gelen bir parti olan AK Parti'nin küresel güçler ile dostça ilişki kurmaya çalıştığı ve bölgesinde de daha aktif bir dış politika yürütmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan küresel sistemdeki ABD menşeli kriz özellikle batı ekonomilerini ciddi şekilde etkilemiş AB bu sürecin kısa dönemli en büyük kaybedeni olmuştur. Bu durum ise AB'nin ekonomik cazibesini bir süreliğine kaybetmesine neden olmuştur. Özellikle Çin gibi batı dışı aktörler bu süreçten daha güçlü çıkmış, "Doğu" ve "Güney" ticaret ve yatırım için daha çekici hale gelmiştir. Öniş'e göre küresel kriz Türk dış politikası elitlerinin daha iddialı ve kendine güvenen davranışlarda bulunmasını sağlamıştır. G-8'in yerini alan G-20'nin üyesi olan Türkiye kriz sonrası oluşturulan küresel ekonomiyi ilgilendiren kural ve kurumların belirlenmesinde aktif bir katılım şansı elde etmiştir.[356] 2008 küresel kriz sonrası

---

[352] Tarık Oğuzlu, "Turkey and the Europeanization of Foreign Policy?", **Political Science Quarterly**, c.125, s. 4 (2010): 657-683.

[353] Tarık Oğuzlu, "Turkey and the European Union: Europeanization Without Membership", **Turkish Studies**, c. 13, s. 2 (2012): 231.

[354] Tür, Han, **age**, 33.

[355] **age**, 28.

[356] Ziya Öniş, "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", **Insight Turkey**, c. 13, s. 1 (2011), 55. Kut'a göre 2000 sonrası dönemde Türkiye,

Türkiye yabancı yatırımcılar için en cazip ekonomilerden biri haline gelmiştir. Artan global likidite ekonomik büyümeyi arttırmakla birlikte hükümetin altyapı ve sosyal hizmetleri geliştirmek için iddialı projeler yapmasını sağlamıştır.[357] Bu ekonomik gelişmeler ise AK Parti'nin iç politikada rekabet gücününün ve popüleritesinin arttırmasına neden olmuş ve dış politikada ona manevra alanı sağlamıştır.

Küresel krizin bir diğer sonucu ise AB'nin yaşadığı zorluklar nedeniyle Türkiye'nin başka pazarlara/alternatiflere yönelmesi durumudur. Bu kapsamda Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Sovyet sonrası bölge ile zaten varolan ekonomik ilişkiler daha da derinleşmeye başlamıştır. Kriz sonrası oluşan küçük ve orta ölçeklerin ulusötesileşmesi durumu sonrasında Anadolu sermayesinin yükselmesi, TOBB, MÜSİAD, TUSKON gibi örgütlerin de dış politika aktörü olmasını sağlamıştır. Dış politika artık siyasilerin ve diplomatların alanından çıkarak finansal ve sivil toplum örgütleri gibi farklı aktörleri de içinde barındırmaya başlamıştır.[358] (Ulusal Yapı içerisinde detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.)

Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da ki nüfuzu son dönemde giderek artmıştır. Bu kapsamda Rusya'nın 2008 Güney Osetya'ya (Gürcistan) ve 2014 Kırım'a (Ukrayna) askeri müdahalesi, Suriye iç savaşında özellikle 2015 sonrası askeri ve diplomatik etkinliğinin artması Rusya'nın bölgedeki rolünü belirginleştirmiştir. Benzer şekilde Rusya liderliğinde 2015 yılında kurulan Avrasya Ekonomik Birliği yine Rusya'nın bölgesel etkisini artıran gelişmelerden biri olmuştur.[359]

---

büyüyen ekonomisi ve buna paralel olarak takip ettiği aktif dış politika sayesinde önemli bir güç haline gelmiş ve çok merkezli dünya ekonomisi çevresinde oluşan yeni güç dengelerinin bir parçası olmuştur. Dış politikadaki bu yeni durumun somut göstergesi ise Türkiye'nin G20'ye üyeliği biçiminde ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin daha önce böyle bir tecrübe yaşamadığını belirten Kut, dış politikada belirginleşen ekonomik boyut, stratejik önem ve aktif diplomasiyi bir araya getirme konusunda Türkiye'nin iradesi ve kapasitesinin olduğunu ancak bu yeni aracı nasıl ve hangi amaç için kullanacağı konusunda net bir işaret olmadığını söylemektedir. Gün Kut, "Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğün Yakın Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim", **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**, (2010): 41. Bu kapsamda G-20'yi küresel ekonomik işbirliği ve eşgüdüm açısından en uygun platform olarak tanımlayan Türkiye, G-20'nin bütün faaliyetlerini ve toplantılarını önemseyip, üst düzeyde etkin katılım ilkesine göre hareket etmektedir. Ayşe Karabat, "10 Soruda G-20", **Al JazeeraTürk**, 12.11.2015, http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/10-soruda-g-20 [17.04.2019]. Detaylı bilgi için bknz: "G-20", http://www.mfa.gov.tr/g-20-tr.tr.mfa [12.12.2019].

[357] Ziya Öniş, Mustafa Kutlay, "Rising Powers in a Changing Global Order: The Political Economy of Turkey in the Age of BRICs," **Third World Quarterly**, c. 34, s.8 (2013): 1409-1426.

[358] Öniş, **age**, 56.

[359] Tüm bunlarla birlikte 2016 yılında Bulgaristan ve Moldova'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rusya yanlısı adayların kazanması Rusya'nın bölgesel etkisini artıran dolaylı gelişmeler

Bir başka önemli bir bölgesel gelişme olarak değerlendirebileceğimiz Arap Baharı sürecinde ve sonrasında karar alıcılar tarafından birçok iç meselenin dışsallaştırıldığını ya da dış politikanın içselleştirildiğini söylemek mümkündür.[360] Suriye iç savaşı ile gözlemleyebileceğimiz bu süreçte iç-dış ayrımı mülteci meselesi ve Türkiye'nin Suriye'de söz sahibi olmak için iç savaşa müdahil olma durumu neticesinde kendini günden güne iyice hissettirmektedir. 3 farklı AK Parti hükümeti dönemlerinin inceleneceği bu çalışmada her dönemin farklı dinamikleri olduğu ve dış politika yeniden şekillendiği gözlemlenmiştir. Bir sonraki bölüm olan ulusal yapıda dış politikanın şekillenme süreçleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Tablo 5: 2000 Sonrası Uluslararası – Bölgesel Alt Sistem Özellikleri ve Gündem

Uluslararası Sistem Özellikleri	Olaylar Gündem	Bölgesel Alt Sistem özellikleri	Olaylar Gündem
Çok Merkezli	11 Eylül Saldırısı	Ortadoğu	Irak'a ABD müdahalesi
Pasifik Eksenli Meydan Okuma	Afganistan'a ABD Müdahalesi		Bölgesel Kürt Yönetimi
Çin'in Yükselişi	Irak'a ABD müdahalesi		İran-ABD Meydan Okuması
Rusya'nın etkinliğinin artması	Rusya'nın Kırım'a ve Güney Osetya'ya askeri müdahalesi		Arap Baharı
			Suriye İç Savaşı-Rusya'nın bölgede artan etkinliği
AB'nin Merkez Olma Mücadelesi		Kafkaslar/Karadeniz	Rusya Federasyonu'nun Ermenistan ve Belarus ile askeri işbirliği
Silahlı Devletdışı Aktörlerin Yükselişi	İŞİD, Hizbullah, El Nusra, YPG-PYD	Avrupa	Bulgaristan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rusya yanlısı adayın kazanması
Uluslararası Ekonomik /Mali Krizler		Balkanlar	
Bölgesel Birliklerin Artması	UNASUR, ŞİÖ, GUAM, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)		

olarak belirtilmektedir. Oktay F. Tanrısever, "Rusya'nın Artan Bölgesel Etkisi ve Türkiye", **Aljazeera Türk**, 16.12.2016, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusyanin-artan-bolgesel-etkisi-ve-turkiye [21.11.2018].

[360] Gencer Özcan, "Dış Politika Analizi", **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, ed. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 326. Özcan Türkiye'deki siyasal iktidarın Ortadoğu'da meydana gelen bazı gelişmeleri Türkiye'nin iç meselesi olarak tanımladığını buna karşılık Türkiye'de meydana gelen bir sorun için ise "dış mihraklar" söylemini kullanıp sorumluluk almama eğilimi olduğunu ifade etmektedir.

3.2. Ulusal Yapı

Neoklasik realizmin dış politika davranışlarını açıklarken sürece dahil ettiği müdahil değişkenler herhangi bir devletin belirli bir dönem dış politika tercihlerini analiz etmek için uygun bir alan açmaktadır. Uzun dönemde sistemik baskı ve fırsatların devletin dış politikasını belirleme durumu yadsınamazken devletlerin bu yapısal baskı ve fırsatları nasıl algıladığı kısa/orta dönemli dış politika çıktısında önemli bir unsur olarak görülmektedir. Siyasi karar alıcıların/ liderlerin algıları ve ulusal devlet yapısı, uluslararası yapının baskı ve fırsatlarının dış politikaya dönüşmesini sağlayan önemli unsurlar olduğu bir önceki bölümde ayrıntıları ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla Türk dış politikasında lider ve elitlerin gerek uluslararası sistem gerekse sahip oldukları nisbi gücü nasıl algıladığı ve bunun sonucunda dış politika yapımında nasıl bir yol izlediği bu bölümde analiz edilecektir. Sistemin temel aktörleri olarak kabul edilen devlet adamlarının sahip olduğu algı ve ideoloji yani dış dünyayı nasıl değerlendirdiği ve yorumladığı bu çalışmada detaylı bir şekilde incelenecektir. Bir yönüyle "siyah kutu" (black box) olarak tanımlanan devletin parçaları Türkiye özelinde açılarak dış politika davranışına olan etkisine bakılacaktır. Bu aşamda kamuoyu, çıkar/baskı grupları, medya, ilgili bürokratik kurumlar gibi iç unsurların dış politikadaki artan etkisi vurgulanacaktır. Dolayısıyla lider algısı, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar gibi müdahil değişkenlerin Türk dış politikasındaki rollerini görmekle birlikte dış politika davranışını nasıl şekillendirdiğini analiz etme fırsatı doğmuş olacaktır. Türk dış politikasında önemli olan iç/ulusal unsurların kararlaştırmadaki etkisini ortaya çıkarma amacı güden bu çalışma özellikle son dönem Türk dış politikası üzerine odaklanacaktır.

Bu bölümde geleneksel Türk dış politikasında yer alan aktörler ve yasal yetki ve görevleri incelenecektir. Ayrıca son dönem dış politikada hukuki/yasal değişimler sonucunda dönüşen kurumlar ve ortaya çıkan yeni aktörlerin dış politikayı ne düzeyde etkilediği ve bunun bir dış politika değişim yaratıp yaratmadığı üzerinde tartışılacaktır. Bir devlet yapılanması içerisinde dış politikada yetkin olan birimler anayasa ve diğer yasalara göre belirlenmektedir. Bu kapsamda sınırları net olarak çizilerek belirlenen görev ve yetkiler, yasama ve yürütme erkinin dış politika alanında sahip olduğu sorumlulukları da göstermektedir. Türk dış politikasının oluşumu süreçlerinde dönemsel olarak farklı aktörler ön plana çıkmıştır. Bu farklılaşmadaki en önemli neden

olarak gerek iç siyasi gelişmeler gerekse uluslararası sistemdeki değişimler gösterilmektedir.[361]

Dış Politika Oluşturulmasında Hukuki Zemin: Türk dış politikasında karar verme organlarının hukuki/anayasal sınırları, görev ve yetkilerinin incelendiğinde Cumhurbaşkanlığı, Başbakan-Bakanlar Kurulu-Dışişleri Bakanlığı, TBMM ve MGK'nun temel aktörler olarak yer aldığı görülmektedir. Ancak Türk dış politikasındaki bu geleneksel görev paylaşımı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan yeni hükümet sistemine geçiş ile birlikte tamamen değişmiştir.[*] Parlamenter sistemin uygulandığı bir önceki dönemde dış politikayı belirleyip yürüten ve kararların siyasal-hukusal sorumluluğunu üstlenen organ Anayasanın 112. Maddesinde belirtildiği üzere hükümet/bakanlar kurulu idi. Hükümetin izleyeceği dış politika her ne kadar kendi siyasal çizgisi, parti ve hükümet programı çerçevesinde olsa dahi karar ve eylemlerin anayasa ve rejime uygun olması gerekliliği bulunmaktadır.[362] Aynı madde hükümetin genel siyasetinin bakanlar kurulu tarafından yapılacağını söyleyerek başbakanı ve bakanları bu siyasetin yürütülmesinden sorumlu kılmaktadır.[363] Dolayısıyla dış politika açısından sorumluluk sadece başbakan veya dışişleri bakanında değil bakanlar kurulundadır. Bu yönüyle alınan dış politika kararlarından bakanlar kurulu toplu bir şekilde sorumludur. Ayrıca 117. Madde de; "Millî güvenliğin sağlanmasından ve Silâhlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur" şeklinde yer alan ifade ile milletin güvenliğini ilgilendiren her konuda bakanlar kurulunu sorumlu tutulmuştur.

---

[361] İlhan Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 73. Uzgel Türk dış politikasının oluşum sürecini etken olan faktörleri gözönünde bulundurarak dönemsel olarak gruplara ayırmıştır. Her bir dönemde belli kurum ya da etkenler daha fazla ön plana çıkmakla birlikte diğer aktörler de sürece dahil olabilmektedir. 1960'larda kamuoyu, basın, ordu, iş dünyası birarada etkisini gösterirken bazı dönemlerde ise tek bir aktör ön plana çıkmaktadır. Uzgel'in ortaya koyduğu dönemler şu şekildedir: Liderin belirleyici olduğu dönem (1919-1950). Dışişleri Bakanlığının etkisinin arttığı dönem (1950-1960). Kamuoyunun, muhalefet partilerinin ve aydınların etkili olabildiği dönem (1960-1980). 12 Eylül dönemi (1980-1983). İş dünyasının ön plana çıktığı dönem (1983-91). Ordunun ağırlığının arttığı dönem (1990'lar)

[*] Bu durum yeni düzenlemeler bağlamında 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesindeki Dışişleri Bakanlığı'nın görev tanımına ilişkin 128. maddede açıkça görülmektedir.

[362] Uzgel, **age**, 91.

[363] Bu konuda hukuki bir değerlendirme için bkz.; Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku**, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000), 559-616.

Makovsky ve Sayarı Türk dış politikasında üçlü sacayağının karar alma aşamasında en etkin yapılar olduğunu iddia etmektedir. Dışişleri Bakanlığı; Türkiye'nin günlük dış işleri işleyişini ve uluslararası ilişkilerde uzmanlık sunan birim, Başbakanlık eğer dış işlere ilgisi varsa süreçteki en önemli aktör, ordu ise ulusal güvenliği sağlayan birim olarak dış politikada süreçlerinde yer alan aktörlerdir. 1982 Anayasası sonrasında ise Cumhurbaşkanlığı da önem kazanmaya başlarken, TBMM'nin etkinliği ise diğer aktörlere göre azalmıştır.[364] Özcan'a göre geleneksel Türk dış politikasının kararlaştırma merkezinde Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı bulunmaktadır. Ancak gündelik dış meselelerin dışında ulusal güvenliği ilgilendiren olaylarda askeri yetkililerin yönlendirebildiği Milli Güvenlik Kurulu önemli bir rol üstlenmektedir. Tüm bunların yanında sınırlı olmakla birlikte Cumhurbaşkalığı'nın da önemli bir konumu bulunmaktadır. Bu aktörlerin her birinin etkinliği karşılaşılan durumlara göre değişiklik göstermekle birlikte dış politika kararları kişisel etkilerden uzak kurumsal özelliklerin şekillendirdiği süreçlerin sonucunda alınmaktadır. Ekonomik etkenlerin stratejik olarak öneminin artmasıyla birlikte aktörlerde çeşitlilik söz konusu olmaya başlamıştır. Bu kapsamda değişen düzeylerde Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) gibi resmi kurum ve kuruluşlar kararlaştırmaya doğrudan katılmaya başlamışlardır. Zamanla uluslararası ilişkilerin geniş sosyal kesimleri doğrudan etkilemesi ile birlikte aktör sayısı ve çeşitliliği artmıştır; iş çevrelerini temsil eden kurumlar, etnik/dinsel örgütler ve medya organları dış politika kararlarını doğrudan etkilediğini saptamak güç olsa da kamuoyu ve siyasal aktörleri yönlendirmesi yoluyla dolaylı bir etkiye sahiptir.[365]

Bu kapsamda Türk dış politikasında etkin olan aktörlerin anayasal yetki ve görevlerini vurgulama gereği bulunmaktadır. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinin ardından 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda Türkiye'de hem yasal hem de fiili olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak

---

[364] Alan Makovsky, Sabri Sayari, "**Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy**", (Washington DC: Washington Institute for Near East Policy, 2000), 4-5.

[365] Tüm bu oluşumlar dayanışma kampanyaları, ulusüstü yapılara üyelik, uluslararası düzeyde dikkat çeken eylemler ve lobicilik faaliyetleri ikili ilişkileri etkileyebilecek düzeye sahip olmaktadır. Gencer Özcan, "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci", **Türk Dış Politikasının Analizi**, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 2004): 29-893.

adlandırılan yeni hükümet sistemine geçilmiştir.[366] Bu kapsamda oluşturulan yeni sistem şu şekilde tanımlanabilir; Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi üniter devlet yapısını esas alan, Partili Cumhurbaşkanlığına dayalı ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği, siyasal rejim değişikliği içermeyen bir sistemdir. Yeni sistemde yürütmenin bir kanadı olan hükümet ve onun başındaki başbakanlık sistemi kaldırılıp yetkiler Cumhurbaşkanında toplanmakta, Cumhurbaşkanı devletin başı olarak nitelendirilmekte ve yürütme yetkisini kullanan Cumhurbaşkanın görev ve yetkileri yeniden düzenlenmektedir. Yani yeni düzenlemeye göre, Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Bu kapsamda oluşturulan yeni sistemde başbakan ve bakanlar kurulu yani siyasal sorumluğu olan hükümet bulunmamakta, Cumhurbaşkanı tarafından atanan bakanlar yer almaktadır.[367]

Cumhurbaşkanlık;1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının dış politika yetkileri biçimsel nitelikte olup antlaşmaların onaylanması ve savaş ilanı bu yetkilerin arasındaydı. Ancak Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ile birlikte Cumhurbaşkanı yetkileri artmış ve yürütme yetkisi Cumhurbaşkanının elinde toplanmıştır. 1982 Anayasası 104'üncü maddesine (Değişik: 21/1/2017-6771/8 md.) göre dış politika ile ilgili cumhurbaşkanının yetkileri şunlardır:

- Cumhurbaşkanı Devletin başıdır.
- Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.
- Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir.
- Yabancı devletlere Türkiye Cumhuriyetinin temsilcilerini gönderir,
- Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul eder.
- Milli güvenlik politikalarını belirler ve gerekli tedbirleri alır.
- Milletlerarası andlaşmaları onaylar ve yayımlar.
- Türk Silâhlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verir.

[366] 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimler ile birlikte Anayasa değişikliğinde öngörülen düzenlemeler de yürürlüğe girmiştir. Bu süreçteki sisteme ilişkin köklü değişiklikler yasal düzenlemeler -kanun hükmünde kararnameler, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kararları ve genelgeleri- ile gerçekleştirilmiştir. Önceki sistemin son Bakanlar Kurulu 703 Nolu KHK ile sistemde temel bir değişiklik gerçekleştirmiş, yeni sistem ise ilk Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile kurulmaya başlanmıştır. Daha sonra yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yeniden yapılandırma süreci sistematik bir biçimde sürdürülmektedir.

[367] A. Menaf Turan, "Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi", **Social Sciences Research Journal**, c.7, s. 3 (2018): 42-91.

Bununla birlikte yeni oluşturulan ve Cumhurbaşkanlığına bağlı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu'nun[368] görevleri Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Madde 26'da belirtilmiştir.[369] Diğer önemli bir kurum olan Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkileri Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi[370] 128. madde kapsamında yeniden düzenlenerek belirtilmiş,[371] Bakanlık, görevlerini yerine getirirken aşağıda belirtilen ilkeler çerçevesinde hareket etmektedir:

> a) Bölgesinde ve dünyada barışçıl, adil ve kalkınmaya imkân tanıyan bir ortamın kalıcı şekilde tesisi ve güçlendirilmesi.
>
> b) Ulusal hak ve çıkarların savunulması ve korunması.
>
> c) Her türlü toplumsal yaşamın temelini oluşturan insan haklarının ve demokratik değerlerin savunulması ve ileriye götürülmesi, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle yapılan her türlü ayrımcılık ile mücadele edilmesi.
>
> ç) İnsanlığın kültürel mirasının, çevrenin ve yerkürenin doğal yaşam alanlarının korunması.
>
> d) Uluslararası hukukun ve ona olan saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi.

---

[368] Bir nevi danışmanlık görevini üstlenecek kurul üyeleri: Adnan Tanrıverdi, Prof. Dr. Burhanettin Duran, Prof. Dr. Çağrı Erhan, Prof. Dr. Gülnur Aybet, Prof. Dr. H. Beril Dedeoğlu, Doç. Dr. İbrahim Kalın, İlnur Çevik, Dr. İsmail Safi, Doç. Dr. Mehmet Akif Kireçci, Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın, Prof. Dr. Nurşin Ateşoğlu Güney, Prof. Dr. Seyit Sertçelik'ten oluşmaktadır.

[369] Madde hükmünden de görüleceği üzere Kurul pek çok konuda öneri geliştirmekle görevlendirilmiş ancak açık bir yetki ve sorumluluk tanımlanmamıştır. Bu kapsamda yetki ve sorumluluğun olmadığı, işleyişine dair kural ve yetkiler herhangi bir tüzükle belirtilmemiş öneri oluşturmak ya da rapor sunmak gibi görevleri bulunmaktadır. Madde hükümleri aşağıdaki gibidir:

"a)Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine yönelik politika önerileri oluşturmak, b)Bölgesel etkinliği artırmaya yönelik politika önerileri oluşturmak, c)Bölgesel sorunlara çözüm önerileri geliştirmek, ç)Küresel gelişmeleri analiz ederek raporlamak, d) Değişen güvenlik ortamını analiz ederek, tehditlere, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının yasadışı faaliyetlere karşı korunması, güvenliğinin sağlanması, ülke içinde ve uluslararası alanda işbirliğinin geliştirilmesi ile sınır yönetimine ilişkin güvenlik politika önerileri geliştirmek, e) Türkiye'nin göç politika ve stratejilerini belirlemek, uygulanmasını takip etmek, Göç uygulamalarını izlemek ve önerilerde bulunmak, göç alanında yapılması planlanan yeni düzenle- meleri değerlendirmek, göç politikaları ve hukuku alanında bölgesel ve uluslararası gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmelerin Türkiye'ye yansımalarını değerlendirerek raporlamak, f) Afet ve acil durum halleri ile ilgili önleme, müdahale ve iyileştirme konularında politika önerileri geliştirmek, g) Sivil havacılık güvenliği ile ilgili politikaların belirlenmesi amacıyla çalışmalar yapmak, ğ) Siber güvenlik ile ilgili politika ve strateji önerileri geliştirmek, h) Karayolu, demiryolu ve havayolu trafik güvenliği ile ilgili politika önerileri geliştirmek."

[370] "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", **Resmî Gazete,** 304741 (Temmuz 2018) http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf [12.12.2019].

[371] a) Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasının tespiti için hazırlık çalışmaları yapmak ve tekliflerde bulunmak, **Cumhurbaşkanı tarafından tayin ve tespit edilen hedef ve esaslara göre dış politikayı uygulamak ve koordine etmek**. (Bu durumda dikkat edilmesi gereken nokta dış politikayı yönlendiren asıl organın Cumhurbaşkanlığı'nın olduğu ve Dışişleri Bakanlığı'nın uygulayıcı konumunda görevini yerine getirmesidir.) Diğer maddeler için bkz. "Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", **Resmî Gazete,** 304741 (Temmuz 2018) http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf [12.12.2019].

Millî Güvenlik Kurulu: Anayasanın 118. maddesinde MGK'nın görevleri şu şekilde verilmiştir; (Değişik: 3.10.2001-4709/32 md.) Millî Güvenlik Kurulu; Cumhurbaşkanının başkanlığında, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarından kurulur.[372]

> Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir.
>
> (Değişik: 3.10.2001-4709/32 md.) Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Cumhurbaşkanına bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Cumhurbaşkanınca değerlendirilir.[373]
>
> Milli Güvenlik Kurulunun gündemi; Cumhurbaşkanı yardımcıları ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.[374]
>
> Cumhurbaşkanı katılamadığı zamanlar Milli Güvenlik Kurulu Cumhurbaşkanı yardımcısının başkanlığında toplanır.[375]
>
> Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.[376]
>
> Olağanüstü hal yönetimi[377]

Yayınlanan Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilat ve görevleri hakkında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi – Sayısı 15/7/2018 – 30479) ile millî güvenlik ve devletin millî güvenlik siyaseti tanımları 2. Maddesinde şu şekilde açıklanmıştır;

- Millî Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasını,

---

[372] 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16. maddesiyle, bu fıkrada yer alan "Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcıları," ibaresi "Cumhurbaşkanı yardımcıları,", "Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından" ibaresi "Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri komutanlarından" şeklinde değiştirilmiştir.

[373] Bu fıkrada bulunan; "öncelikle dikkate alınır" ibaresi, 3/10/2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanunun 32 nci maddesiyle "değerlendirilir" şeklinde değiştirilmiştir. 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16 ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan "Bakanlar Kuruluna" ibaresi "Cumhurbaşkanına" şeklinde, "Bakanlar Kurulunca" ibaresi "Cumhurbaşkanınca" şeklinde değiştirilmiştir.

[374] 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16'ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan "Başbakan" ibaresi "Cumhurbaşkanı yardımcıları" şeklinde değiştirilmiştir.

[375] 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16ncı maddesiyle bu fıkrada yeralan "Başbakanın" ibaresi "Cumhurbaşkanı yardımcısının" şeklinde değiştirilmiştir.

[376] 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 16ncı maddesiyle, bu fıkrada yer alan "kanunla" ibaresi "Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle" şeklinde değiştirilmiştir.

[377] 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanunun 12nci maddesiyle, bu maddenin "A. Olağanüstühaller" ve "1.Tabii afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle olağanüstü hal ilanı" olan kenar başlıkları metinden çıkarılmış, "III. Olağanüstü yönetim usulleri" şeklindeki madde kenar başlığı ise metne işlendiği şekilde değiştirilmiştir.

- Devletin Millî Güvenlik Siyaseti; millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşılması amacı ile Millî Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dâhilinde, Cumhurbaşkanı* tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti, ifade eder.

Gerek anayasa maddesi gerekse Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında 6 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 2. Maddesinde ifade edildiği üzere MGK'nun görev tanımında sadece iç politika ve güvenlik olmayıp, ülkeyi ilgilendiren her türlü dış politika ve millî güvenlik konularını da yer almaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) 1961 Anayasasıyla birlikte anayasal bir kurum olarak oluşturulması dış politika yapım süreçlerinde yeni bir aktör[378] olarak yerini alırken, Genelkurmay Başkanlığı'nın doğrudan başbakanlığa bağlanması ordunun siyasal sistem içindeki konumunu sağlamlaştıran gelişmeler olarak görülmektedir. Bu kapsamda anayasal yetki kazanan MGK vasıtasıyla ordunun dış politika oluşum sürecine doğrudan ve daha etkin bir şekilde katılımı söz konusu olmuştur. MGK'nun yetkileri Anayasanın 111. Maddesinde "... milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir" şeklinde belirtilmiştir.[379] 12 Eylül 1980 sonrası yapılan düzenlemeler sonrasında MGK'nun yetki ve görevleri

* Bakanlar Kurulu ibaresi Cumhurbaşkanı olarak değiştirilmiştir.

[378] MGK'nun tarihsel geçmişini Özcan şu şekilde özetlemiştir: "Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) öncülü olarak kabul edilen Yüksek Müdafaa Meclisi (YMM) 24 Nisan 1933'te kurulmuştur. YMM'nin Başbakanın ya da dilediği takdirde Cumhurbaşkanının başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu üyelerinin katılımıyla toplanması öngörülmüştür. Faaliyetleri bir kararname ile düzenlenen YMM'nin görevi, "milli seferberlik bakımından vekillikleri verilecek vazifeleri tespit etmek ve gerekli esasları hazırlamak" biçiminde tanımlanmıştır. YMM'nin yerini 3 Haziran 1949'da kurulan Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) almıştır. MSYK, Başbakanın başkanlığında ve onun teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanından oluşturulmuş olup Cumhurbaşkanı MSYK'nın doğal üyesi sayılmıştır. Bakanlar Kurulunun 1 Temmuz 1949'da aldığı bir karar uyarınca kurul üyesi bakanlar İçişleri, Dışişleri, Maliye, Bayındırlık, Ekonomi, Ticaret, Ulaştırma, Tarım ve İşletmeler bakanları olarak saptanmıştır. Aynı kararlar uyarınca Harp Kuvvetleri Genel Komutanının ancak savaş zamanında kurulun doğal üyesi olarak görev yapması öngörülmüştür. MSYK'ya "Hükûmetçe takip edilecek Milli Savunma Politikasının Esaslarını hazırlamak," "bütün Devlet teşkilatında her türlü özel müessese ve teşekküllere ve vatandaşlara düşecek Milli Savunma ödev ve görevlerini tespit etmek" ve "Topyekün Milli Seferberlik Planını barışta hazırlamak ve gereğinde tam olarak uygulanmasını sağlamak" gibi görevler verilmiştir." Gencer Özcan, "Milli Güvenlik Kurulu", **Almanak Türkiye 2005**, **Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim,** ed. Ümit Cizre (DCAF-TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi Özel Yayın, TESEV Yayınları, 2006): 32.

[379] 12 Mart 1971 askeri müdahale sonrasında yapılan anayasa değişikliğiyle "bildirmek" ifadesi "tavsiye etmek" ifadesiyle değiştirilmiş böylelikle kurulda alınan kararların ağırlığı arttırılmıştır. Ancak 1960-80 döneminde ordu dış politikanın oluşturulması sürecinde danışmanlık işlevini yerine getirmekle yetiniyordu. Uzgel, **age**, 79.

genişletilmiş, asker üye sayısı arttırılarak ordunun karar verme sürecindeki ağırlığı kendini hissettirmeye başlamıştır. Uzgel'e göre en çok dikkat çeken hukuksal düzenleme, ulusal güvenlikle ilgili olarak MGK'nun alacağı kararları hükümetin "öncelikle dikkate alacağı" hükmünün getirilmesi olmuştur. Bunun yanında, askeri yönetim, 1982 Anayasasının 118. Maddesiyle[380] düzenlemiş olan MGK'nun yetkilerini, 9 Kasım 1983'te çıkarttığı 2945 sayılı "Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği" kanunuyla güçlendirmiş ve MGK Genel Sekreterliğine diğer yetkilerinin yanında "uygulamaları takip ve kontrol etmek" yetkisi tanımıştır. Tüm bu yetki ve görevlerin hukuki/yasal düzlemde genişletilmesi dış politika sürecinde de kendini göstermiştir. 1983 sonrası uygulanan piyasa ekonomisi ve iş çevrelerinin ön plana çıkması ordunun etkinliğini bu dönemde sınırlamış ancak 1990'lı yıllar ordunun yine ön plana çıktığı dönem olmuştur.[381]

Özellikle 1990'lardaki Türkiye'nin gündemi ve TSK'nın iç siyasetteki etkisi çoğu zaman dış politikadaki ağırlığının arka planda kaldığı yorumları yapılmakla birlikte Uzgel'e göre dış politika söz konusu olduğunda TSK'nın ağırlığı kendini daha çok göstermektedir. Dahası TSK dış politikada iç politikada olduğundan çok daha geniş bir kurumsal özerkliğe sahiptir. Bu kapsamda Uzgel, Kıbrıs ve Ege sorunları, Kürt sorunu, Kuzey Irak'taki gelişmeler, İsrail ile ilişkiler gibi Türk dış politikasının hassas konularında TSK'nın üst yetkili olarak davrandığını iddia etmiştir. Uzgel bu noktada asıl ilginç olanın kamuoyunun bu "özel" yetkiyi meşru görmesini belirtmiştir. Özetle Uzgel TSK'nın dış politikada oldukça etkin ve özerk olduğunu ve askerin bu

[380] Millî Güvenlik Kurulu; "Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır." Özcan, Bakanlar Kurulunun MGK tarafından bildirilen kararları "öncelikle dikkate almak" durumunda olmasını Kurulun siyasal rejim içerisinde Bakanlar Kuruluna eşit bir konuma yükseltilmesinin göstergesi olduğunu iddia etmektedir. Özcan, **age**, 33.

[381] Uzgel, **age**, 81. Dışişleri bürokrasiyle birlikte ordunun da siyasal sistem ve dış politikadaki etkinliğini azaltmaya çalışan Özal Yunanistan, Kıbrıs ve Kürt sorunu ile ilgili bu kurumlardan farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu kapsamda iki kurumla da mücadeleye girişen Özal Milli İstihbarat Teşkilatını (MİT) sivilleştirmeye çalışmış, Kıbrıs'tan askerleri çekme girişimi ve 1990-91 Körfez Savaşında ikinci cephenin açılmasını istemiştir. Ancak bu mücadelelerin sonucunda Özal'ın başarılı olduğu pek söylenemez. Bu dönemde kapitalist sistemle de bütünleşen iş çevreleri güçlendikçe iç ve dış politikada etkin olma arayışına girmiş ve ordu ile fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Özal ve iş çevrelerinin dış politika girişimleri nedeniyle arka plana düşen ordu bu dönemde Özal'ın geleneksel Türk dış politika çizgisinden sapma girişimlerini engellemeye çalışmıştır. **age**, 83-84.

durumu dış politika tehditlerini iç politikadaki ağırlığını artırmak için kullandığını savunmaktadır.[382]

Kaya da benzer şekilde ordunun dış politika yaklaşımının temelde reel-politik çerçeve ile belirlendiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak, TSK'nın dış politikayı bir "beka" yani ulusal güvenlik sorunu olarak görmesi/algısı sonucu ulusal güvenliğin geniş bir biçimde tanımlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ulusal güvenlik tanımlarının olduğu metinlerde askeri ve teknik bir dil kullanılmakta ayrıca askeri tedbirler ön plana çıkarılmaktadır.[383] Dış politika ile ilgili tüm bu algı, tanımlar ve kullanılan dil hem ordunun etkinliğinin artmasına hem de dış politika meselelerinin güvenlikleştirilmesine zemin oluşturmuştur. Bu yönüyle reel politik bir çerçeve ile belirlenen dost/düşman ayrımı gerek siyasi zeminde gerekse toplumda ağırlık kazanmış ordu iç/dış politikada meşruluğunu/güvenirliğini arttırmıştır.[384]

Ordunun 1990'larda dış politikada artan etkisinin ulusal/bölgesel ve uluslararası düzeyde birçok farklı nedeni bulunmaktadır. Koalisyon hükümetlerindeki istikrarsızlık, hükümete duyulan güvensizlik ve ortaya çıkan yolsuzluklar kamuoyunda ordunun saygınlığını arttırmıştır. Bununla birlikte Güneydoğu bölgesinde ortaya çıkan ayrılıkçı PKK terör örgütüne karşı verilen mücadele kapsamında devletin "bekası" ve bölünme tehlikesine karşı orduya duyulan ihtiyaç artmış ve yürütülen başarılı operasyonlar sonucunda ordu en etkin aktör olarak 1990'lara damgasını vurmuştur. Diğer yandan yükselen siyasal İslama karşı verilen mücadelede öncülüğü üstlenen ordu özellikle 28 Şubat sürecinde Refah-Yol hükümetinin iktidardan düşmesinde

[382] Uzgel dış politikada TSK'nın bu özel statüsünün normalleşmesinin nedeni olarak ise ordu ile ilgili çalışmaların sorunun dış politika boyutuna ağırlık vermemesi, realizm çalışan dış politika uzmanlarının ise ordunun dış politikadaki yerini ve rolünü veri olarak kabul edip, sorgulamaktan kaçınması olarak görmesini vermektedir. İlhan Uzgel, "Ordu Dış Politikanın Neresinde?", **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu,** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013): 311-313.

[383] Sezgin Kaya, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları," **Avrasya Dosyası**, c.11, s.2 (2005): 221.

[384] "AKP Anketi: En Güvenilir Kurum Ordu", **Hürriyet**, 08.01.2005, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-anketi-en-guvenilir-kurum-ordu-289761 [12.12.2019]. Güven Özalp, "En Güvenilen Kurum Yine Ordu", **Milliyet**, 25.02.2010, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/en-guvenilen-kurum-yine-ordu-1203664 [12.12.2019].

önemli bir rolü bulunmaktadır.[385] İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi sonucu ortaya çıkan belirsizlikler sonucu bölgesel (Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar) çatışma ve istikrarsızlığın artmasına neden olmuş doğal olarak bu atmosfer Türkiye'nin güvenlik endişelerini arttırmıştır. Bu istikrarsız atmosferde güçlü bir orduya ihtiyaç duyulurken, ordunun da doğrudan güvenlikle ilgili konulardaki etkinliği artmaya başlamıştır. Dolayısıyla "Bölgesel lider" hedefi taşıyan Türkiye'nin en önemli dayanağı askeri gücü olmuştur. Somali, Bosna, Kosova, Filistin (El-Halil) gibi ülkelerdeki BM barış gücü misyonlarına ve NATO operasyonlarına asker gönderilmesi ordunun bu tür bölgesel sorunlara daha fazla ilgi göstermesini ve bunlarla ilgili karar sürecine dahil olmasını sağlamıştır. Tüm bu iç-dış atmosferdeki gelişmeler sonucu ordunun etkinliği artmış üst düzey askeri yetkililerin diğer ülkeler ile ilgili yaptıkları açıklamalar artan bu etkinliğin göstergesi olmuştur. Bu türden açıklamalar/konuşmalar ise dış politika konusunda hem kamuoyu hem de sivil hükümetleri yönlendirme amacı taşıdığı iddialarına neden olmuştur.[386] Dahası özellikle Yunanistan, Kıbrıs gibi hassas dış politika meselelerinde Genelkurmay Başkanlığı'nda kurumsal bir yapılanmaya gidilmesi nedeniyle politikaların ağırlıklı olarak askerler tarafından oluşturulduğu yorumları yapılmıştır.[387]

---

[385] Bu süreçte irtica ile mücade kapsamında Türkiye'deki laik cumhuriyeti savunan kesimler de TSK'yı destekleyerek hem onun saygınlığını artırmışlar hem de ona yeni bir meşruiyet alanı kazandırmışlardır bu durum ise kamuoyunun hükümetin düşmesini sorgulanmadan kabul etmesine neden olmuştur.

[386] Örneğin Ege konusunda Yunanistan, PKK konusunda Bulgaristan ve Gürcistan hariç bütün komşu ülkeleri, irtica konusunda İran'ı, insan hakları konusunda AB'yi, silah satışı konusunda Almanya'yı ve Ermeni sorununda ABD'yi doğrudan eleştiren üst düzey komutanlar tehdit içeren açıklamalar yapmaktan çekinmemiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Güneş Milliyet gazetesine yapmış olduğu açıklamalarda "Yunanistan düşman gibi davranıyor", "Papandreu'ya güvenilmez" "Düşmana gücümüzü göstereceğiz", şeklinde ifadeler kullanmıştır. Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", 87. Yine benzer şekilde dönemin Genelkurmay Başkanı Güreş'in Rusya Federasyonu'nun yayılmacı politikalar izlemesi nedeniyle Türkiye için büyük tehdit olduğunu söylemesi ikili ilişkileri etkilemiştir. Cenk Başlamış, "Güreş'in sözleri Moskovayı kızdırdı", **Milliyet**, 04.06.1994. Benzer şekilde ilerleyen süreçte Genelkurmay Başkanı Karadayı da "dış tehdit" olarak Rusya, İran, Suriye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ı göstermiştir. "Karadayı Tam Konuştu", **Milliyet**, 12.02.1995.

[387] Uzgel ordunun kurumsal olarak etkinliğinin artmasını şu şekilde açıklamaktadır; "Genelkurmay'ın, kurumsal olarakda, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan dairelere paralel yapılar oluşturduğu görüldü. Örneğin, Genelkurmay Başkanlığında Yunanistan-Kıbrıs dairesi oluşturuldu, bunu İnsan Hakları ve diğer daireler izledi. Hatta, Genelkurmay bünyesinde iç politikada adı geçen 'Batı Çalışma Grubu'nun yanında, daha önce Kürt sorununa ilişkin olarak kurulan 'Doğu Çalışma Grubu', Kıbrıs için 'Güven Çalışma Grubu' hatta dönemsel bir kriz olan S-300 füzeleri için de 'Barbaros Çalışma Grubu' oluşturuldu. AB'nin Helsinki zirvesinde Türkiye'nin aday ilan edilmesinden sonra Avrupa Birliği Çalışma Grubu kuruldu. Ayrıca, 1990'larda büyük önem kazanan 'kara para' trafiğiyle ilgili olarak Maliye Bakanlığında ilgili bir birim bulunmasına rağmen, Genelkurmay kendi bünyesinde 'Ekonomik ve Mali izleme Merkezi'ni (EMiM) kurdu. Bu arada askerler, YÖK

Askerin dış politikada edindiği ayrıcalıklı pozisyon onu siyaset üstü bir konuma yükselterek devletteki devamlılığın simgesi haline getirdiğini ifade eden Özcan, özellikle Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne (MGKGS) verilen yetkilerin devlet politikalarının devamlılığı sağlama adına önemini vurgulamaktadır. Tüm bu görev ve sorumluluklar ile faaliyet gösteren Genel Sekreterlik vasıtası ile MGK'na (1982 Anayasası bir danışma kurumu olarak belirtilen) yürütme yetkisi tanınmıştır.[388] Diğer yandan bu yetkilere sahip olan ve MGK'nun beyni olarak da adlandırılan Genel Sekreter "devlette devamlılığı temin" etme görevine sahip "gölge başbakan" işlevi gördüğü yorumları da yapılmıştır. Bu kapsamda MGK bünyesinde hazırlanan "ulusal savunma stratejisi" iş başına gelen hükümete sunulmakta, belirlenen stratejilerle çelişen bir parti programı olduğunda ise programdaki çoğu şey değişmek durumunda kalmaktadır.[389] Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in MGK ile ilgili açıklamaları siyasilerin askeri/güvenlik politikalarını sahiplenmesi yönüyle dikkat çekicidir.

"Devletin iyi çalışan kurumları var. Milli Güvenlik Kurulu bunlardan biridir. Bakanlar Kurulu

---

bünyesindeki Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi (SAEMK) gibi, sivil kuruluşlarda oluşturulan araştırma birimlerinde de yönetici rol üstlendiler." Uzgel devamında "Ocak 1997'de kurulan ve iç ve dış kriz durumlarında eşgüdümü sağlama amacı taşıdığı söylenen Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi de MGK Genel Sekreterliği binasına yerleştirilerek, hukuken başbakanlığa bağlı olsa da, fiilen bu kurumun denetimine bırakıldığını" ifade ederek tüm bu gelişmelerin 1990'larda askerlerin temel görevleri olan kuvvet kullanma ya da kullanma tehdidinde bulunma işlevlerinin yanı sıra, belli konularda hem karar verici, hem de yürütücü işlevlerini yerine getirmeye başlamasına neden olduğunu savunmaktadır. Uzgel, **age**, 88. Diğer yandan Askerin think-thank'i olarak tanımlanan Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM), TSK'nın dış politikada etkin bir aktör olma yönüyle önemli bir kurumdur. Merkez, küresel ve bölgesel konularda güvenlik ile ilgili stratejilerin oluşturulması ve bu alanda faaliyetlerde bulunulması amacıyla kurulmuştur. Stratejik Araştırmalar dergisini yayınlayan SAREM, ayrıca çeşitli sempozyumlar [Türkiye, NATO ve Avrupa Birliği Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (2004), Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları (2005), Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler (2007), Ortadoğu: Belirsizlikler İçindeki Geleceği ve Güvenlik Sorunları (2008)] da düzenlemektedir. Hale Akay, "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut", **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, (**TESEV Yayınları, 2009), 131. Ancak merkez Kasım 2011 yılında kapatılmıştır. "Genelkurmay SAREM'i Kapattı", **Hürriyet**, 20.01.2012, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmay-saremi-kapatti-19732683 [12.12.2019].

388 Sekreterliğin yetkileri arasında Kurulun çalışma alanına giren konularda "uygulamaları takip ve kontrol" etmek, "düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunmak" gibi görevler vardır. Sekreterlik ayrıca "MGK'nun görevleriyle ilgili olarak gerekli her türlü çalışma, araştırma inceleme ve değerlendirmeleri yapmak bunların sonuçlarını teklifleriyle birlikte Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Güvenlik Kurulu'na" sunmakla görevlidir. Özcan'a göre bu yetkiler Sekreterliğin, MGK gündeminin oluşmasında çok önemli bir konuma sahip olmasına neden olmaktatır. Sekreterlik ayrıca kendisine verilen görevleri "yerine getirilmesinde, takip ve kontrol edilmesinde ve denetlenmesinde, verilen direktifler çerçevesinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Güvenlik Kurulu adına yetkili" kılınmıştır. Özcan, "Türkiye Dış Politikasında", 853.

389 Can Dündar, "Kırmızı Kitap", **Milliyet**, 07.08.2001, http://www.milliyet.com.tr/2001/08/07/yazar/dundar.html [16.06.2019].

siyasi bir müessesedir ama Milli Güvenlik Kurulu devlettir ve Türkiye'nin en iyi çalışan müessesesidir. Her defasında bir tebliğ verirler. Bunlar fevkalade iyi hazırlanmış tebliğlerdir. MGK çok önemli. Ülkenin bütün meselelerinin ele alındığı bir müessese."[390]

2000'li yıllarla birlikte ordunun etkinliği azalmaya başlamıştır. AB sürecinde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde MGK'nun yapı ve işlevlerinde değişimler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin ilki 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile gerçekleşmiş, MGK'nda sivillerin sayı olarak daha fazla olması sağlanmış ve kurul kararlarının Bakanlar kurulu tarafından "öncelikle dikkate alınması" şeklindeki ifade "değerlendirilmesi" olarak değiştirilmiştir. 7 Ağustos 2003 tarihli ikinci değişiklik ile Genel Sekreterin artık sivil olmasının önü açılmış ve Başbakan tarafından atanacak olan Genel Sekreterin yetkileri oldukça sınırlandırılmıştır. Son olarak 29 Aralık 2003'te çıkarılan yönetmelikle MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerini belirleyen gizli yönetmelik yürürlükten kaldırılmış ve Ağustos 2004'te bu göreve ilk defa bir sivil getirilmiştir. Genel Sekreterliğe atanan Büyükelçi Yiğit Alpogan örgütün iç gelişmelerden çok ulusal güvenlik ile ilintili dış gelişmeleri izleyeceği yönündeki açıklamaları sonrasında gündelik siyasal gelişmelerden ziyade Genel Sekreterliğin enerjisini dışarıya harcayacağı izlenimini vermiştir.[391] Tüm bu değişim sonrası Sönmezoğlu da bu dönemde MGK'nun iç güvenlikten çok dış güvenlik ile ilgilendiğini savunmaktadır.[392]

Son olarak ise zaman içerisinde MGK toplantılarında dış politikanın ağırlığının arttığı gözlemlenmiştir. Gürpınar 1990'lı yıllarda dış politika alanına kaymaya başlayan MGK'nun 2000'li yıllarda daha çok dış politikaya dönük bildirler yayınladığını ve son dönemde MGK'nun daha etkili, bütüncül bir kimliğe kavuşmasıyla dış politika uzmanlık kuruluşu gibi bildiriler yayımladığını ifade etmiştir.[393]

MGK'nun dış politikayı ilgilendiren Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin (MGSB) hazırlayıcı olması bu alandaki etkinliğinin bir diğer göstergesi olmuştur.

---

[390] Gencer Özcan, "Türkiye'de Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Askeri Yapının Artan Etkisi", **En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar,** ed. Gencer Özcan ve Şule Kut (İstanbul: Büke Yayınları, 2000): 74-75.

[391] **age**, 42.

[392] Faruk Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 472-473.

[393] Oransal olarak hesaplama yaptığında Gürpınar şöyle bir sonuca ulaşmıştır; 1985-1991 %19, 1991-2003 %60 ve 2003-2011 %88. Bulut Gürpınar, "Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika", **Uluslararası İlişkiler**, c.10, s.39 (2013): 97.

Dışişleri ve MİT'in de görüşleri alınarak MGK Genel Sekreterliği tarafından 1963'ten beri hazırlanan bu belge[394] her yıl aralık ayında gözden geçirilmekte ve 5 yılda bir koşullara göre yenilenmektedir. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin internet sitesinde Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) şöyle tanımlanmaktadır: "MGSB; Türkiye Cumhuriyeti'nin milli menfaatleri ve milli hedefleri, milli hedeflere ulaşılması için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsayan bir Bakanlar Kurulu dokümanıdır."[395] Hazırlandıktan sonra Bakanlar Kurulunca onaylanan bu belgenin hükümlerine hiçbir yasa, yönetmelik ve uluslararası antlaşmanın aykırı olamayacağı kabul edilmiştir.[396] Çok fazla tartışılan ancak hakkında çok az şey bilinen MGSB, kamuoyunda "gizli anayasa," "derin anayasa," "kırmızı anayasa" veya "kırmızı kitapçık" olarak nitelendirilmekte ve belgenin hazırlanma yöntemi ve içeriğine dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Belgenin yasal dayanağı da tartışmalı olmakla birlikte kimilerine göre Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 2. maddesinin 2. Fıkrası olarak belirtilmiştir.[397]

MGSB tanımını analiz eden Aslan,[398] "Devletin Milli Güvenlik Siyaseti; milli güvenliğin sağlanması ve milli hedeflere ulaşılması amacı ile MGK'nun belirlediği görüşler dâhilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti, ifade eder" tanımında bulunan "dâhilinde" sözcüğünün belgenin çerçevesinin MGK tarafından çizildiğinin altını çizmektedir. Bu

---

[394] Belgenin kapsamına ve hazırlanma yöntemine ilişkin tek resmi bilgi MGK Genel Sekreterliğinin internet sayfasındaki "Sıkça Sorulan Sorular" kısmında yer almaktadır. MGK Genel Sekreterliğinin internet sayfasında MGSB'nin hazırlanış yöntemine dair özet bilgi yer almaktadır: "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından ilgili bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar ile koordineli olarak hazırlanır ve taslak olarak MGK'ya sunulur. MGK tarafından uygun görüldüğü [takdirde] onay için Bakanlar Kuruluna gönderilir. Bakanlar Kurulu onayladığı takdirde taslak belge "Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi" ismini alır ve yürürlüğe girer. MGSB'nin uygulanmasından Bakanlar Kurulu sorumludur." MGSB bir yandan bir "Bakanlar Kurulu dokümanı" olarak nitelendirilmekte, diğer yandan ise bu belgenin hazırlığını Bakanlar Kurulu değil, MGK Genel Sekreterliği yapmaktadır. Arslan'a göre ne Anayasa'nın 118. maddesi, ne de MGK Kanunu'nun herhangi bir maddesi MGK Genel Sekreterliğine açıkça böyle bir yetki vermektedir. Zühtü Arslan, "Hükümet", **Almanak Türkiye 2005**, **Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim,** ed. Ümit Cizre (DCAF - TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi Özel Yayın, TESEV Yayınları, 2006): 24. (Ancak şu anda böyle bir bilgi MGKGS web sitesinde bulunmamaktadır.)

[395] **age**, 24.

[396] Uzgel, "TDP'nin Oluşturulması", 87.

[397] Söz konusu kanuna göre belirlenen MGSB, MGK tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin bekâsı ve Türk Milleti'nin refahına ilişkin izlenecek milli güvenlik siyasetinin esaslarını içeren, [devletin] milli menfaati ve milli hedefleri [ile bunlara] ulaşmak için takip edilecek iç ve dış güvenlik ile savunma siyasetlerine ilişkin esasları kapsayan yol haritası" şeklinde tanımlanmaktadır. Mustafa Aydın, Fulya Ereker, "Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı", **Uluslararası İlişkiler**, c.11, s.43 (2014): 135.

[398] Arslan, **age**, 24.

durum ise Bakanlar Kurulu'nun çerçeve dışına çıkamaması ve takdir yetkisini bu sınırlar içerisinde kullanabilmesi olarak yorumlanmaktadır.[399] Bu kapsamda Balcı da dış politikanın sınırlarını ve uygulamalarını belirleyen yasa olmayan ancak yasa gibi etkinliği olan bu siyaset belgesi ile çelişebilecek bir dış politika kararının hiçbir hükümet tarafından alınmadığını iddia etmektedir.[400] Milli Güvenlik Siyaset Belgesine göre belirlenen ulusal güvenlik politikası, güvenlik konusundaki en temel metin olma özelliğini taşımaktadır. Bu yönüyle gerek Bakanlıklar gerekse Genelkurmay bu belge ışığında genel politika ve stratejilerini belirlerlemektedirler.[401]

Ordunun tehdit olarak gördüğü/tanımladığı ülke ya da oluşumların tümünü bu belgede görmek mümkündür. Bu kapsamda Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği ve komünizm öncelikli tehdit iken 1992 tarihli yeni belgede iç tehdit olarak "bölücü terör", PKK'ya destek verdiği düşünülen Suriye dış tehditler arasında ilk sırada yerini almıştır. Bununla birlikte dönemsel olarak Rusya ve Yunanistan tehdit olarak belgede yerini korumuştur.[402] 1997'de oluşturulan ve 1999'da gözden geçirilen MGSB'nde iki iç düşman bulunmaktaydı: Devletin laikliğini tehdit eden aşırı dincilik ve toprak bütünlüğünü tehdit eden Kürt ayrılıkçılığı.[*] 1997'de Suriye ve Yunanistan net bir bir

[399] Belge gizli olmasına rağmen Kasım l997'de basına sızmış ve belgede en büyük tehdit olarak irtica ve bölücülük ilk iki sırada yer almış, mafya ülkücü ilişkisi bunu takip etmiş, olası bir çatışma durumunda Suriye ile Yunanistan arasındaki işbirliğinin göz önüne alınması gerektiği belirtilmiş, Orta Asya cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesi gibi hususlara değinilmiştir. Uzgel, **age**, 87. Diğer yandan 2006 yılındaki MGKSB'nde "iç güvenlik tehditlerine karşı ordunun kullanılması, gerekli görüldüğü zamanlarda tehditlerin ortadan kaldırılması için idareyi ele alması" gibi ifadelerin korunduğu, aşırı sağ hareketlerin "gözlem altına alınması gereken unsur" kapsamına alınarak tehdit olmaktan çıkarıldığı, bölücü terör, irticai faaliyetler ve aşırı sol hareketlerin ise iç tehdit niteliğini devam ettirdikleri görülmüştür. Kıbrıs'taki hak ve menfaatlerin korunmasına belgede yer verilirken, Ortadoğu'daki su sorunu da güvenlik meselesi olarak kayıt altına alınmıştır. Asimetrik tehdit kavramının ilk kez kullanıldığı belgede, NATO değerlendirmelerine paralel bir şekilde uluslararası terörizm, uyuşturucu ve insan ticareti ile kitlesel imha silahları, güvenliği tehdit eden unsurlara dahil edilmiştir. İşsizlik, gelir dağılımındaki dengesizlik, bölgesel gelişmişlik farklılıkları gibi ekonomik sorunlar da ülke içinde asayişe etki eden konular olarak yer almıştır. Özcan, "Milli Güvenlik Kurulu", 39.

[400] Ali Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak, Ak Parti, Ordu ve Kemalizm**, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015), 25.

[401] Aydın, Ereker, **age**, 135.

[402] Bahadır Özgür, "Kırmızı Kitaptan Kimler Geldi Kimler Geçti?", **Radikal**, 31.10.2014, http://www.radikal.com.tr/politika/kirmizi-kitaptan-kimler-geldi-kimler-gecti-1222391/ [16.06.2019].

[*] 1997 MGSB'nin medyada yeralan diğer maddeleri ise su şekildedir; 1- Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir. 2- Siyasal islam Türkiye için tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. 3- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. 4- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görülmektedir. 5- Yunanistan'la ilişkilerde tehdit algılanmasına dikkat edilmelidir. Türkiye'nin bir tercihi olmamasına

şekilde dış düşman olarak yer alırken, 1999'a gelindiğinde bu netlik belirsizleşmişti.[403] Son olarak 2015'te biçimsel olarakta yenilenen MGSB'nde yeni tanımlar ve tehdit algılamalarına yer verilmiştir.[404]

Özetle Türkiye'nin ulusal güvenliğine dair en temel belge olan MGSB'nin taslağı, Anayasa'nın 118. maddesi ve 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nun 13. maddesi kapsamında MGK'nda alınacak karar çerçevesinde, MGK Genel Sekreterliği'nin koordinatörlüğünde bakanlıklar, kurum ve kuruluşların görüşleri alınarak hazırlanmakta ve MGK'na sunulmaktadır. Taslak, MGK'nda uygun bulunması halinde tavsiye kararı olarak Bakanlar Kurulu onayına sunulur ve

karşın, Yunanistan ile bir çatışmanın çıkabileceği gözden kaçırılmamalıdır. 6- Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir. 7- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır. 8- Kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. 9- Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıklara acilen giderilmelidir. 10- Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir. 11- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir. 12- (Bu maddeyi devletin hassasiyet yarattan çok gizli bir kararı olması dolayısıyla yazamıyoruz) 13- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar arttırılmalıdır. 14- Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır. "İşte O Belge", **Hürriyet**, 09.08.2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-o-belge-8987 [16.06.2019].

[403] 1999'daki belgede ayrıca, organize suç sendikaları ile ülkücü mafyaya da yer verilmiş, Türkiye'nin "terör, yasadışı silah ticareti, uyuşturucu kaçakçılığı ve kitle imha silahlarının çoğalmasına karşı mücadelede" etkin olması gerektiği belirtilmişti. 2005 yılında oluşturulan MGSB'nde irtica ve bölücülük yine öncelikli iç tehdit sayılmış, İran'ın nükleer ve konvansiyonel füze programı ise dış tehdit olarak yerini almıştır. 2010 yıllarında tekrar oluşturulan MGSB'nde ise sivil bürokrasinin ağırlığını hissettirdiği yazım süreci sonunda irtica iç tehdit olmaktan çıkartılmıştır. Aydın, Ereker, **age**, 139.

[404] Bu kapsamda 'Paralel Devlet Yapılanmaları'yla mücadelenin yanı sıra, 'halk ayaklanmaları çıkarmaya ve kaos ortamı yaratmaya yönelik illegal girişimler' de tehditler arasında yer almaktadır. "İşte Türkiye İçin Yeni Tehdit Listesi!", **Milliyet**, 07.04.2015, http://www.milliyet.com.tr/iste-turkiye-icin-yeni-tehdit-gundem-2040175/ [17.06.2019]. Ayaklanmaya Karşı Koyma: Kamu güvenliğini, halkın can ve mal güvenliğini zedelemeye yönelik; sivil itaatsizlik ve halk ayaklanmaları çıkarmaya yönelik girişimler, eylemler, kışkırtıcı faaliyetler. Paralel Devlet Yapılanmaları: Ulusal güvenliği tehdit eden, milli iradenin tecellisini engellemeye yönelik her türlü faaliyet, seçilmiş hükümeti ortadan kaldırmaya ve işlevsiz kılmaya yönelik devletteki illegal oluşumlar. Her türlü vesayet girişimi. Gücünü milletten almayan, devleti kullanan illegal oluşumlar. Haberleşme Güvenliği: Haberleşme güvenliğini ihlale yönelik illegal girişimler, sızma- sızdırma girişimleri, manipüle etme faaliyetleri. Sosyal Medya Tehdidi: Sosyal medyadan halkı kışkırtmaya, manipüle etmeye, etkilemeye ve algı oluşturmaya yönelik tehditler. Bilgi-Teknoloji Güvenliği: Devlet kurumlarına ait stratejik bilgi ve belgeleri teknoloji yoluyla ele geçirmeye, manipüle etmeye yönelik girişimler, sanal terör eylemleri. Sermaye ve Fon Güvenliği: Hükümetin yönetme gücünü etkilemeye yönelik sermaye hareketleri. Dini İstismar Eden Örgütler: IŞİD gibi dini istismar eden terör örgütleri, bölgesel tehditler ve mezhep çatışmasını körükleyen faaliyetler. Etnik Temelli Terör: PKK/PYD gibi etnik temelli, silahlı terörize girişimler. Diğer Tanımlar: Geleneksel güvenlik sorunları dışında; kamu düzeni ve güvenliği, enerji arzı güvenliği, gıda ve su güvenliği, sanal ortam güvenliği, afetler ve halk sağlığına yönelik riskler, salgın hastalıklar.

onaylanarak uygulamaya konulur.[405] MGK ve MGK Genel Sekreterliği'nin yapısını değiştiren reformlar öncesinde sivil yönetimin baskın bir etkisi yokken değişiklikler/reformların ardından belgenin hazırlanmasında Bakanlar Kurulu katkısı giderek artmıştır. Bu kapsamda Hükümet hem 2010 hem de 2015 tarihli MGSB'nin içeriğinde önemli değişiklikler yapmıştır.[406]

Özcan MGSB ile ilgili tüm bu gelişmelere bakıldığında belgenin hazırlanması sürecinde olumlu gelişmeler yaşandığını ancak yine de sorunlu bir uygulama olduğunu iddia etmektedir. İlk olarak Özcan Batı demokrasilerinde belgenin siyasal iktidar ve askeri bürokrasi ile ortaklaşa olarak hazırlandığını ve güvenlik için gerekli önlemlerin ve uygulanacak eylem planını ilke düzeyinde birlikte tespit ettiklerini savunmaktadır. Türkiye'de ise belge ağırlıklı olarak askeri bürokrasi tarafından hazırlanmakta ve bu süreçlerde merkezde bakanlar kurulu yerine Genelkurmay Başkanlığı ve MGK Genel Sekreterliği yer almaktadır. İçeriği ile ilgili eleştirisinde ise Özcan, siyasal kararların ve sorunların meclis denetimine ve hükümetin sorumluluğuna bırakılması gerektiğini ancak devlet güvenliği gerekçesiyle tüm bu süreçlerin siyasal alanın dışına çıkartıldığını iddia etmektedir. Bu kapsamda hazırlanma aşamasında 'devlet sırlarını korumak' bahanesi ile olması gereken siyasal süreçler uygulanmamakta, uygulamada ise 'devlet yönetiminde süreklilik' adına bir hükümet tarafından alınmış kararlar sonraki hükümetlere dayatılmış bulunmaktadır ki bu durum Özcan'a göre batı demokrasilerindeki uygulamalarla uyuşmamaktadır.[407] Özetle Özcan, MGSB'nin hazırlanması, uygulanması ve gözden geçirilmesinin bu biçimiyle sürdürüldükçe, MGK'nın ve MGK Genel Sekreterliğinin sivilleştirilmesine yönelik adımların daha çok biçime özgü uygulamalar olarak kalacağını iddia etmektedir.[408]

---

[405] Hükümetlerdeki sık değişikliklere karşılık, ulusal güvenlik politikalarının devamlılığını/sürekliliğini sağlayan MGK, bunu Kabine tarafından kabul edilen, ancak kamuoyuna açıklanmayan ve TBMM'ye sunulmayan MGSB'yle sağlamaktadır.

[406] Aydın, Ereker, **age**, 138.

[407] Bununla birlikte en azından ilkesel olarak MGSB'deki önceliklerin sivil siyasal karar birimleri tarafından her an ve dönemde yeniden gözden geçirme ve yeni öncelikleri belirleme olanağını göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla her hükünmet en azından ilke düzeyinde kendinden önceki hükümetlerin belirlemiş olduğu öncelikleri kendi dönemlerinde olduğu gibi dikkate alabilecekleri gibi değiştirebilir ve yeni öncelikler belirleyebilir. Bunun için sivil siyasi karar biriminin hükümeti kurarken dayanmış olduğu parlementodaki çoğunluğunun belirleyici olduğu söylenebilir. Güçlü ve parlamento desteğine sahip bir hükümetin MGK'da MGSB'nin kararlaştırılmasında askeri bürokrasiden daha fazla etkin olması mümkündür.

[408] Özcan, "Milli Güvenlik Kurulu", 40.

Siyaset-Ordu İlişkilerini Batı ülkeleri ile Karşılaştırma; Ordunun dış politikada etkinliğini anlamak için Batı ülkeleri ile Türkiye arasında benzerlikler ve farklılıkları incelemek yerinde olacaktır. Örneğin İngiltere'de bugün hem strateji hem de bütçeye ilişkin kararların oluşturulmasında Genelkurmay Başkanlığına karşılık gelen Chief of General Staff (CGS) ile siviller arasında tam bir paylaşım mevcuttur. Bu kapsamda Savunma Bakanlığı, savunma politikasının oluşturulmasından ve yürütülmesinden sorumludur. CGS'ye Başbakana gerektiğinde doğrudan ulaşma imkânı verilmişse de Bakanlığa hesap vermek zorundadır. Almanya'da ise bir Genelkurmay Başkanlığı makamı yoktur. Federal Savunma Bakanı Alman ordusunu komuta, kontrol ve idare eder, uzun dönemli siyasi-askeri hedefleri belirler, silahlı kuvvetlere ilişkin planlamanın sınırlarını ve amaçlarını tayin eder. Genel Müfettiş, Bakanlığın tek askeri danışmanı ve Federal Güvenlik Konseyinin oy hakkına sahip olmayan üyesidir. Tek sorumluluğu Silahlı Kuvvetler birimlerinin teftişidir. Fransa'da Devlet Başkanı ve Başbakan savunma ve güvenlik politikasına ilişkin yetkileri paylaşır. Devlet Başkanı aynı zamanda Başkomutandır ve Ulusal Güvenlik Konseyine başkanlık eder. Hatta kriz dönemlerinde Konseyi tamamen saf dışı bırakma yetkisi bulunmaktadır. Savunma Bakanlığı askeri politika seçeneklerini belirler; karar alma yetkisi ise Başbakana aittir. Silahlı Kuvvetlerin idaresi ise büyük ölçüde Savunma Bakanlığına bırakılmıştır. Genelkurmay Başkanı Ulusal Güvenlik Konseyinin üyesidir, fakat Savunma Bakanlığı sorumluluğunda olan kurumlarla birlikte idari açıdan büyük nüfuza sahiptir.[409] Diğer yandan AB üyesi devletlerde aynı tip sivil asker ilişkisinden bahsetmek zordur. Onun yerine farklılaşan siyasal rejimlere göre ordunun demokratik denetimi konusundaki uygulamalar değişkenlik göstermektedir. Örneğin Danimarka, Slovenya, İsveç ve Birleşik Krallık gibi parlamentonun hükümeti belirlediği ülkelerde genelkurmaylar, savunma bakanlıklarına bağlı bulunmaktadır. Önemli askeri görevler başbakan tarafından belirlenmekte ve askeriyenin yapısı ve teşkilatı savunma bakanlıklarının tasarrufuna bırakılmaktadır. Bulgaristan, Finlandiya Polonya ve Romanya gibi başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleriyle yönetilen ülkelerde genelkurmaylar savunma bakanlıklarına bağlı olsa da direktifleri doğrudan başkandan aldığı ve savunma politikalarında daha etkili olduğu gözlemlenmiştir.

[409] Jos Boonstra, "The Higher Organisation of Defence: A Comparative Overview of Six European States and the Case for an Integrated Defence Organisation", **Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey** içinde, Sami Faltas ve Sander Jansen (der.), CESS, 2006, s. 112-117'den aktaran Akay, "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal..., s.118

Aydoğan ve Urul'a göre Türkiye'ye en çok benzerlik gösteren AB üyesi ülke Fransa'dır. Fransa'da 2008 yılında kurulan Savunma ve Milli Güvenlik Konseyi Türkiye'deki MGK'ya benzer işlevler görmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki sivil asker ilişkileri geleneksel olarak AB üyelerinin başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleriyle yönetilen ülkelerine daha fazla benzerlik göstermektedir.[410]

TBMM: TBMM'nin dış politika süreçlerindeki başlıca işlevleri şu şekilde sıralanabilir; antlaşmaların onaylanması, savaş ilanı ve kuvvet kullanımı, bütçe görüşmeleri ve dışişleri komisyonunun faaliyetleri.[411] Öncelikli olarak Anayasanın 7'nci maddesi yasama yetkisini Türk Milleti adına TBMM'ne vermiştir. Anayasanın 87'nci maddesi Meclise savaş ilânına karar vermek ve milletlerarası andlaşmaların onaylanması yetkisini vermekte, dış politika ilgili verilen diğer yetkiler ise 92. Maddede belirtilmektedir;

> "Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir".

Meclisin dış politika ile ilgili faaliyetleri arasında Dışişleri Komisyonu ile Bütçe Komisyonunda dış politika konularının tartışılması yer almaktadır. Dışişleri Komisyonu antlaşma metinlerini incelemekte ve teknik konular üzerinde yoğunlaşırken Bütçe Komisyonundaki yaşanan tartışmalarda ise hükümetler dışişleri bakanları aracılığıyla izledikleri dış politikayı savunarak gelen eleştirileri yanıtlamaktadır. Uzgel'e göre özellikle Dışişleri Komisyonu 1990'1arda artık dış politikayla ilgili gelişmeleri daha yakından takip etmekte ve dış politika konusunda hükümetten ve bakanlıktan daha fazla bilgi istemektedir.[412] Ancak tüm bnulara rağmen Erhan'a göre Türkiye'deki hukuk ve siyasal sistem dış politikayı, yürütme erkine yani liderin kontrolüne bırakmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin sahip olduğu siyasal kültür dış politika konusunda yasama erkinden (TBMM) ziyade yürütme erkinin hakimiyetindedir.[413]

---

[410] Ragıp Evren Aydoğan, Asmin Kavas Urul, "Türkiye'de Ordunun Demokratik Denetimi: Bir Hatırlatma Notu", **TEPAV**, 11.08.2016, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1470941642-7.Turkiye_de_Ordunun_Demokratik_Denetimi_Bir_Hatirlatma_Notu.pdf [12.12.2019].

[411] Uzgel, **age**, 92.

[412] **age**, 92.

[413] Çağrı Erhan, Ersin Embel, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", **Bilig**, s.72 (2015): 165.

Türk dış politikasında etkin olan siyasi liderler politikada oldukça baskın bir role sahiptirler. Erhan, Cumhuriyetin ilanından itibaren liderin önemli bir iktidar faktörü olduğunu iddia etmiştir. Erhan'a göre bu lider bazen bir Cumhurbaşkanı ya da Başbakan gibi bir sivil olabilirken bazen de askeri darbeden sonra iktidarı ele geçiren bir asker olmuştur.[414] Parti yönetiminde de oldukça güçlü olan bu liderler siyaseti belirleyen/şekillendiren en önemli aktördür. Bu kapsamda liderlerin genel seçimlerde kimin listede olacağına karar vermesinden yerel seçimlerde kimin adaylığını koyacağından ya da partinin karar alma süreçlerine kimin katılması gerektiğine karar vermesine kadar birçok konuda geniş yetkileri bulunmaktadır.[415] Dolayısıyla liderler partiler üstü bir konuma sahip olarak siyaseti şekillendirme/belirleme görevi üstlenmişlerdir. Bu durum liderlerin istek, tercih ve önceliklerinin dış politika davranışlarına da belirgin bir şekilde yansıyabileceğini göstermektedir. Bu yönü ile değerlendirildiğinde lider siyasi/ekonomik/askeri ya da diplomatik meselelerde gücü elinde toplaması halinde dış politikada en önemli aktör olabilmektedir. Dolayısıyla da liderin karar vermesinde etkin olan faktörler ve/ya neden o kararı verdiği, hangi unsurların o spesifik karara neden olduğunu anlamak/analiz etmek önem arz etmektedir. Daha öncede ifade edildiği gibi yapısal/sistemik koşullar liderlere nasıl ve/ya neden belirli bir dış politika izlemesini dikte etmez ve güç dağılımını nasıl algılaması ve/ya yorumlaması gerektiği hakkında bilgi vermez. Bu bağlamda birey düzeyinde yapılacak olan dış politika analizi psikolojik/sosyolojik/kültürel faktörlerin de dahil edilmesiyle birlikte liderlerin neden ve nasıl belirli bir dış politikayı uyguladığını daha sağlıklı bir şekilde görmemizi sağlayacaktır. Bu aşamada neoklasik realizm analize müdahil değişkenleri dahil ederek devletlerin neden sadece sistemik baskılara göre dış politikalarını belirlemediğini ulusal/bireysel faktörlerin de hesaba katılması gerektiğini göstermektedir. Bu kapsamda Hermann'ın da değişimin nedenleri olarak belirttiği lider, içeride yeniden yapılanma ve bürokratik unsurların Türk siyasal yaşamında büyük ölçüde yer aldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türk dış politikası kararlaştırmada dönemsel olarak yaşanan değişimlerin nedenleri de farklılaşmaktadır. Bazı dönemlerde değişim bariz şekilde lider kaynaklı olabilirken

---

[414] **age**, 146. Erhan'a göre Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü hem askeri hem de sivil kişilikleri ile özel bir yere sahiptir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk'e "Gazi Hazretleri", başbakanlıkları döneminde İnönü'ye, "İsmet Paşa" şeklinde hitap edilmesi bu ikili karakterlerini ortaya koymuştur.

[415] Metin Heper, Sabri Sayari, **Political Leaders and Democracy in Turkey**, (Lanham, MD: Lexington Books, 2002), vii.

bazı dönemlerde ise değişime farklı ulusal ve/ya uluslararası unsurlar neden olabilmektedir.

Türk Dış Politikasında Değişim/Süreklilik Tartışmaları: Dış politika değişimleri birçok farklı ulusal/uluslararası unsurlardan etkilenmektedir bu yönüyle dış politika kararlarının alındığı hükümetin kararlaştırma yapısı ya da karar verme birimi içinde yer alan ve/ya ilgili olan aktörler bu değişimi anlamlandırma da bize iyi bir arka plan sunmaktadırlar. Yapısal koşulların değişimi anlamak için yetersiz kaldığı bunun yanında karar alıcı ve ulusal dinamiklerin de analize katılarak birbirlerini etkileme yönüyle de bütünsel bir inceleme yapmak daha sağlıklı bir sonuca götürecektir. Öncelikle dış politika değişimi karar alıcıların uluslararası çevrede karşılaştıkları problemlere göre şekillenmektedir. Bu aşamada karar alıcılar bir dış politika problemi gördüğünde/algıladığında değişim de kaçınılmaz olabilmektedir. Hermann'ın[416] da ifade ettiği gibi karar alıcılar bir problem algıladığında "bazı şeylerin yanlış olduğunu, dikkat edilmesi gerektiğini, ya da eyleme geçildiğinde bunların kazanç sunduğunu" vurgularlar. Dolayısıyla karar birimi üyelerinin söylemleri bir problem olup olmadığı, değişime gidilip gidilmeyeceği hususunda büyük ipuçları vermektedir. Dış politika probleminin karar alıcılar tarafında kabul edilmesi sonrasında kararı kimin alacağı, karara etki eden unsurlar ve kararlaştırmadaki dinamikler önem kazanmaktadır.

Son dönem iddia edilen dış politika değişimi olup olmadığını anlamak için önceki döneme ile karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırma iddia edilen değişimin hangi alanlarda ve hangi düzeyde yaşandığını analiz etmek için iyi bir veri sunacaktır. Değişim tartışmaları ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında varolan süreklilik unsurlarına değinmekte fayda vardır. Bu unsurlar Cumhuriyetin ilanından itibaren dış politikada kendini hissettirmekte ve bazı dönemlerde ufak sapmalar olmakla birlikte varlıklarını hala korumayı başarmışlardır. Türk dış politikasındaki süreklilik unsurları nelerdir? Varolan bu süreklilik unsurlarında/temel ilkelerinde bir değişim yaşanmış mıdır? Eğer değişim varsa bu ne düzeyde gerçekleşmiştir? Bu bölümde bu sorular tartışılacaktır.

[416] Hermann, "How Decision Units", 53.

Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsurları: Oran[417] Türk dış politikasının "geleneksel temel ilkeleri" olarak adlandırdığı ve Osmanlı'dan itibaren dış politikanın çerçevesini çizen unsurları şöyle sıralamıştır; Batıcılık, statükoculuk ve Meşruiyetçilik. Türkiye gerek jeopolitik konumu gerekse Osmalı tarihi ve Cumhuriyet'in ideolojik yapısı nedeniyle genelde Batı'ya özellikle de Batı Avrupa'ya paralel politikalar izlemiştir. İçinde bulunduğu jeostratejik çevre riskli olduğundan stratejik bir ülke haline gelen Türkiye orta büyüklükte bir devlet olarak "Cihanda sulh" anlayışı ile birlikte statükoculuk ilkesini benimsemiştir. Mevcut sınırları ve dengeleri korumak gibi iki unsurdan oluşan statükoculuk ilkesi Türkiye'nin önemli ilkelerinden biridir. Meşruiyetçilik ilkesi kapsamında hukuka duyulan ihtiyaç son süreklilik unsurudur. Türkiye gibi orta büyüklükte bir devlet uluslararası hukuka titizlikle uymak ya da bu izlenimi vermek durumundadır ki bu da kitabına uygun hareket etmeyi gerektirerek bölgesel ya da hegemon güçten icazet almayı gerektirir. Sadece hegemon güç tarafından gözardı edilen hukuk, Türkiye gibi ülkeler için önemli bir unsur olmaktadır. Sönmezoğlu[418] da benzer şekilde Türk dış politikasında üç süreklilik faktörü olduğunu iddia etmiştir. İlk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşması niteliğindeki Lozan statükosuna bağlılığı, dış politikada en az değişen unsurdur. Misak-ı Milli şeklinde ifade edilen bu amaç çerçevesinde Mustafa Kemal Atatürk gerçekçi bir dış politika izlemiş irredantist yönelimler terkedilmiştir. Sonraki dönemlerde ufak sapmalar[419] gerçekleşse de genel çizgi esas olarak korunmuştur. İkinci olarak "yüzünü Batı dünyasına dönmek" Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer süreklilik unsuru olmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemde de görülen bu eğilim ile kastedilen şey eğer batı ile ilişkiler iyi ise başka partner aranmaması durumudur. Ancak ilişkilerin krize girdiği dönemlerde[420] geçici süre için Sovyetler Birliği/Rusya ile yakınlaşmalar yaşanmıştır. Yine de temel yönelim her zaman için batı dünyası olmuştur. Süreklilik gösteren son unsur ise ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklanan güvenlik endişesidir. 1923'te kurulan cumhuriyetin komşuları ve

---

[417] Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri", **Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Günümüze Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I**, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 46-53.

[418] Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk,** 788-794.

[419] Montrö, Hatay, Kıbrıs ve 1990'larda gerçekleşen Kuzey Irak harekâtları gibi.

[420] 1.Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin ve Yunanistan'ın Türkiye'yi işgale yönelmesi, 1964 Johnson mektubu, 1974 Kıbrıs Müdahelesi sonrasında ABD'nin uyguladığı silah ambargosu gibi gelişmeler.

özellikleri, güvenlik endişesinin sürekli bir şekilde canlı tutulmasına neden olmuştur.[421] Türk dış politikasında görülen bu süreklilik öğeleri devletin kurucu kadrosunun belirlediği unsurlardan beslendiği gibi ülkenin coğrafi konumu ve ülkeyi yönetenlerin güvenlik algısı da bu öğelerin oluşumunda önemli bir role sahiptir. Ülman[422] Türkiye'nin güvenliğini ve dış politikasını doğrudan etkilemesi yönüyle coğrafi durumu vurgulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin iki süper güçten biri olan Sovyetler ile sınır komşusu olması, SSCB'nin Akdenize çıkış kapısı olarak gördüğü Boğazlara sahip olma isteği ve süper güçler arasında sürekli rekabete sahne olan Ortadoğu bölgesine komşu olması dış politikasını önemli ölçüde etkileyen unsurlar olmuştur. Sander, bir cumhuriyet olarak Türkiye'nin dış politikasının hiç değişmeyen temel özelliğin yüzünün Batı'ya dönük olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda modernleşme ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak benzer kavramlar olmuş, Batılı işgalcilere karşı yürütülen milli mücadele aslında "Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk ulus-devleti yaratma mücadelesi" olmuştur. Türkiye'nin batılı bir ülkeye dönüştürülmesi aşamasında Türkiye geçmişinden, doğulu kültür ve gelenek alanından uzaklaşmaya çalışmış ve bu durum ise Türk dış politikasını doğrudan etkilemiştir.[423] Dahası yeni kurulan rejim modernleşirken İslami geçmiş ile bağlarını koparma yoluna gitmiş bu aşamada siyasal ve toplumsal alanlarda dinin etkisi kaldırılmak istenmiştir. Bu iç dönüşüm dışta İslam ülkeleri ve Ortadoğu ile ilişkileri asgari düzeyde tutmayı gerektirmiştir.[424]

Türk dış politikasının batıya dönük oluşunun en önemli göstergesi Batı ile kurumsal açıdan kurduğu ilişkiler bütünü olarak görülebilir. 1945 sonrası Avrupa'da yaşanan ekonomik ve siyasi kurumsallaşma sürecinde Türkiye bunun bir parçası

---

[421] Sovyetler Birliği gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde kuzeyde büyük ve genellikle hasım bir ülke olarak benimsenmiştir, önceki yüzyılda Osmanlı egemenliği altında olan Yunanistan, Bulgaristan, Suriye ve Irak bağımsızlıklarını Osmanlı'ya karşı çıkarak elde etmiş, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik politikalarda zaman zaman geçmişin izlerini göstermişler bu nedenle de istikrarlı ilişkiler geliştirilememiştir. Özellikle Yunanistan ile 2. Dünya Savaşı sonrasında tehdit algılamaları neticesinde sorunlar yoğunluk kazanmıştır. Diğer bir komşu olan İran ile olan tatlı rekabet 1979 sonrası açık bir çekişmeye evrilmiştir. Soykırım iddiaları nedeniyle batıda Türkiye karşıtı lobi faaliyetleri yürüten ve sınırında Rus askerlerini bulunduran Ermenistan bir diğer güvenlik endişesi oluşturan komşu ülkedir. Sönmezoğlu, **age,** 792-794.

[422] Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.23, s.3 (1968): 256.

[423] Oral Sander, "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.37, s.3-4 (1982): 105-111.

[424] Hakan Yavuz, "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate", **Journal of Palestine Studies**, c.27, s. 1 (1997): 243.

olmak istemiştir. Bu kapsamda Avrupa Birliği üyeliği Türkiye için batı ile bütünleşme felsefesi ve uygarlaşma misyonu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Benzer şekilde NATO üyeliğini de bu kapsamda yorumlamak gerekirse, kuruluş aşamasında bu yeni düzenin parçası olmak ve uluslararası yalnızlığa itilmemek için NATO önemli bir araç vazifesi görmüştür. Dolayısıyla daha çok realist bir bakış açısıyla değerlendirilen NATO üyeliği sadece güvenlik kaynaklı değildir. Sovyet tehdidi üyelik için önemli bir rol oynamakla birlikte tek neden olmamış, tehdit ortadan kalktığında hatta batı ittifakı ile sorunlar yaşandığında bile Türkiye bu ittifak ile bağlarını koparmamıştır. Dolayısıyla NATO ittifakı sadece güvenlik amacı nedeniyle değil rejimin batılılaşma hedefini gösterme yönüyle de önemlidir.[425] Soğuk Savaş sonrası dönem birçok ülke ile birlikte Türk dış politikasında da önemli değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Oluşan yeni sistemin fırsatlarını değerlendirmek için Türkiye 1990'larda Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da aktif ve iddialı politikalar yürütmüş bunu yaparken temel ilkelerden ciddi sapmalar gerçekleşmemiştir. Bazı dönemlerde Kuzey Irak ve Suriye meselelerinde risk ihtiva eden politikalar uygulansa da Balkan ve Kafkaslarda etnik çatışmalara karşı kamuoyu askeri yardım için baskılasa da Türkiye'nin cevabı ihtiyatlı ve ılımlı olmuştur.[426]

Değişim-Dönüşüm ve AK Parti: 1990'larda Türk dış politikasında yaşanan önemli değişimlerin 2000'lerde AK Parti ile daha ileri boyuta taşınacağı iddiaları sürekli gündemde yer almıştır. Parti kurucularının İslamcı ve batı karşıtı bir parti olan Refah Partisinin üyesi olması, bu yeni iktidarın dış politikada nasıl bir yol alacağı gerek ulusal gerekse uluslararası çevrede merak uyandırmıştır. Bu kapsamda gerek ulusal gerekse uluslararası alanda rıza imar etmeye çalışan AK Parti iktidarı hem iç hem de dış kamuoyunu etkilemek için ilk yıllarında aktif ve çok yönlü bir dış politika izleme hedefi belirlemiştir. Bu çerçevede hem komşu ülkeler hem de Latin Amerika ve Afrika gibi uzak coğrafyalarda" bulunan ülkeler ile ilişkileri genişletmeye çalışan AK Parti aslında 1990'larda başlamış olan bu siyasi etkinliğe hız katmıştır. Kut, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin göreli olarak daha aktif bir dış politika izlediğini ifade etmektedir. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin liderleri için Türkiye'nin desteği o dönem için önem arz etmektedir.

---

[425] Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", **Gazi Akademik Bakış**, c.4, s.8 (2011): 26.

[426] Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism", **Journal of International Affairs**, c.54, s. 1 (2000): 170.

1990'larda Türkiye aktif dış politika için siyasi irade ve olanaklar bulmuş ve bu durumu en azami şekilde değerlendirmeyi başarabilmiştir.[427] Öniş de benzer şekilde aktif dış politikanın tamamiyle AK Parti dönemi ile başladığı iddiasını kabul etmemektedir. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde de aktif politika yaklaşımını görmek mümkündür, benzer şekilde 1999-2002 dönemlerinde dışişleri bakanlığı yapmış İsmail Cem de çok yönlü ve proaktif dış politika uygulamalarında bulunmuştur.

Tablo 6: Siyasi Elitler ve Dış Politikada Öncelikleri

	Turgut Özal	**İsmail Cem**	**Ahmet Davutoğlu**
Tarih ve Kültürün Önemi	Nispeten önemli	Önemli	Çok önemli
Batı ile Uyuşabilirlik	Çok önemli	Çok önemli	Önemli
Medeniyet Görünüşü	Medeniyetler arası köprü	Çoklu medeniyetler kimliği	İslami medeniyet kimliği
Bölgesel Çatışmalara İlgi	Önemli	Önemli	Çok önemli

Meliha Benli Altunışık, "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", **New Perspectives on Turkey,** s. 40 (2009):193.

Dolayısıyla AK Parti bir yönüyle kendinden önceki hükümetin gerek Ortadoğu gerekse Sovyet sonrası devletler ile başlatmış olduğu süreci devam ettirmiştir.[428] Bu kapsamda İsmail Cem'in bir dışişleri bakanı olarak algısındaki Türkiye imajı o dönem itibariyle "yeni" olarak adlandırılabilir.[429]

Keyman da benzer şekilde proaktif dış politika tarihini 1980'lere kadar götürerek küreselleşme süreci ile başladığını ifade etmektedir. Proaktif ve çok boyutlu Türk dış politikası, dış aktörlerle olan stratejik ortaklıklar yoluyla Türkiye'yi küresel

[427] Şule Kut, "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahtarları", **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002): 10-11. Türkiye'nin aktif dış politika alanındaki ilk girişimi Karadeniz Ekonomik İşbirliği 1992 yılında gerçekleşmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri kısa süre içerisinde tanıyan Türkiye bu devletlerle diplomatik, ekonomik ve yardım amaçlı ilişkiler geliştirmiş, dahası tarihsel ve kültürel bağlarını o dönemde iyi şekilde kullanmıştır. Çatışma çözümleri için uluslararası girişimlere katılmış, Somali, Bosna ve Kosova'da barış koruma operasyonlarında görev almış, savaş sonrasında yıkıma uğrayan ülkelere dış yardım yapan bir ülke konumuna gelmiştir.1999'da AB'den aday ülke statüsünü almayı başarmış, Yunanistan ve Suriye ile ilişkiler düzelmeye başlamıştır.

[428] Öniş, **age**, 49-50. Ayrıntılı bilgi için bkz: Meliha Benli Altunışık "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East," **New Perspectives on Turkey**, c. 40 (2009): 169-192.

[429] Türkiye'nin enerjide köprü konumundan ziyade "durak" ülke olarak betimleyen Cem, "Avrasya'nın merkezindeki kilit konum", "çok kimlilik" gibi kavramlar ile dış politika ve ekonomi arasında güçlü bir bağ kurmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla Cem döneminde Türkiye'nin sahip olduğu "Avrupalı, Balkan, Kafkasyalı ve Ortadoğu" kimliklerinin yanında kültürel, tarihi ve coğrafi özellikler de vurgulanarak Türkiye'nin merkezi konumu ve işlevine dikkat çekilmiştir. Özcan, "Türkiye Dış Politikasında", 834-835.

belirsizlik karşısında güçlendirmek için yapılan rasyonel bir seçim olarak gören Keyman, bu seçimin AK Parti elitlerine indirgenemeyecek kadar uzun bir süreci kapsadığını savunmaktadır. Keyman'a göre proaktif ve çok boyutlu dış politika AK Parti Hükümetleri ile birlikte daha fazla olgunlaşmıştır. Bu kapsamda küresel karşılıklı bağımlılık, yumuşak güç unsurlarının kullanılması, diplomatik mekanizmalar yoluyla bölgesel etkileşim, ekonomik dinamizm ve kültürel yakınlıklar gibi unsurların tümü Türkiye'nin etki alanını genişletmiş, bu yönüyle proaktif ve çok boyutlu dış politika küreselleşen dünyadaki Türk dış politikasını betimleyen kavramlar olmuştur.[430]

Tür ve Han'a[431] göre son dönem Türk dış politikasını şekillendiren ulusal düzeydeki en önemli unsur AK Parti'nin iktidara gelmesidir. Beraberinde zihniyet değişimini de getiren bu iktidar değişimi ile birlikte yeni seçkinler Türkiye'yi İslam medeniyetinin bir parçası ve batı ile güçlü bağlantıları olan Müslüman bir ülke olarak tanımlamaktadır. Gelenekselci elitlerin dış politikada önceliği devletin varoluşu, güvenliği ve toprak bütünlüğü iken, yeni elitler medeniyet ve tarih çerçevesinde Müslüman kimliği de vurgulayarak özellikle bu ülkeler ile ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu ilişkileri temellendirecek/genişletecek en önemli unsur ise Türkiye'nin kazançlı çıkacağı bölge ülkeleri ile artan ticari ilişkiler sonucu oluşacak olan ekonomik karşılıklı bağımlılık olacaktır. Ekonomik karşılıklı bağımlılık sonrasında oluşacak yumuşak güç sayesinde Türkiye, model ülke ya da bölgesel güç olarak diğer bölge ülkelerini Batı'ya yönlendirme rolü de üstlenebilecektir. Bölge ülkeleri ile olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi aynı zamanda AK Parti'nin iktidara gelmesinde büyük bir rolü olan Anadolu sermayesinin de büyümesine hizmet etmiş olacaktır ki bu durumda iç-dış etkileşimini ispatlar niteliktedir.[432] Ancak Tür ve Han bu denli büyük ve iddialı olan bu misyonu bölge ülkelerinin ne ölçüde kabul edeceğini ve orta büyüklükte bir güç olan Türkiye'nin sahip olduğu kapasite ile bu misyonu nasıl gerçekleştireceğini konusunda şüpheleri bulunmaktadır. Yazarlara göre iddialı bir şekilde kurgulanan bu dış politika hedeflerinin iki önemli sınayıcısı bulunmaktadır:

---

[430] Fuat Keyman, "Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus", **Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under The Justice and Development Party**, ed. Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012): 21-22.

[431] Tür, Han, **age**, 30-35.

[432] Altunışık, Martin, **age**, 571.

2007 ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkileyen uluslararası finans krizi ve 2010'da Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci.

18 yıllık AK Parti döneminde lider aynı olmasına rağmen yine de değişimlerin yaşanması bunun sadece lidere bağlı olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda 2002'den itibaren iktidarda olan AK Parti hükümetleri dönemlerini yekpare şekilde analiz etmek mümkün olmamaktadır. Bu yönüyle Ülgül, 2002-2009 yıllarını kapsayan ilk dönem dış politika kararlaştırmada liberalleşme ve sivillerin kontrolü ele geçirdiği dönem olarak nitelendirirken söz konusu dönemi farklı devlet kurumlarının iktidar mücadaleleri verdiği zaman dilimi olarak tanımlamaktadır. 2009-2013 arası ikinci dönem AK Parti'nin gücünün konsolide olduğu daha aktif ve iddialı bir dış politika yürüttüğü, ulusal ve uluslararası gelişmelerin AK Parti hükümetine Türkiye'yi bölgesel hatta küresel güç yapma fırsatı sunduğu bir süreç olmuş, 2013 sonrası ise ulusal ve uluslararası çevrede meydana gelen değişimler sonucu dış politika amaç ve araçlarında dönüşümler yaşanmaya başlamıştır.[433] Genellikle Türk dış politikasındaki değişimlerin dış dinamiklerden kaynaklandığı iddiaları var olmakla birlikte bu dinamiklere AK Parti tarafından verilen yanıtların geleneksel Kemalist dış politikadan farklı olduğu vurgusu vardır. Bu kapsamda AK Parti'nin sahip olduğu ideoloji ve çıkar gruplarının kararlaştırmada etkin olmaya başlaması kararlaştırmanın daha demokratik ve çoğunlukçu bir yapıya dönüştüğü yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Ancak 2007 seçimleri sonrasında Başbakan Erdoğan ve partinin gücü konsolide olmaya başlamasıyla otoriter bir yapıya bürünen iç/dış siyaset, kararlaştırmada çıkar grupları ve benzer aktörlerin etkisinin azalmasıyla çoğunlukçu özellik kaybolmaya başlamıştır.[434] Bu bağlamda uzun bir iktidar/dış politika sürecini yöneten AK Parti Hükümetleri dönemini yekpare incelemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Beş dönem iktidarda[435] kalmayı başarmış olan AK Parti, bu süreçlerde birbirinden tamamen farklı politikalar izlemiştir. Dolayısıyla dönemselleşmeye gidilerek AK Parti'yi incelemek daha gerçekçi olacaktır. İlk dönem rıza imarı açısından hem iç hem de dış çevrede iyi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda içte farklı

[433] Murat Ülgül, "Continuity or Change in Turkish Foreign Policy? Analyzing the Policy Fluctuations during the Justice and Development Party Era", **Journal of Global Analysis**, c.7, s. 1 (2017): 61.

[434] Zenonas Tziarras, "Turkish Foreign Policy towards the Middle East under the AKP (2002-2013): A Neoclassical Realist Account" (Doktora Tezi, University of Warwick, 2014), 134.

[435] Genel seçimler ve AK Parti'nin aldığı oy oranı sırasıyla şu şekildedir; 2002(%34,4), 2007(%46,6), 2011(%49,8), 2015(%49,5), 2018(%42,6) "Geçmiş Seçim Sonuçları", **Sabah**, https://www.sabah.com.tr/secim-sonuclari [12.12.2019].

kesimleri barındıran koalisyon, dışta ise AB, ABD gibi aktörlerin desteği AK Parti'nin iktidarını sağlamlaştıran unsurlar olmuştur. İkinci dönem gücünü konsolide eden Erdoğan ve AK Parti, ülke içindeki direnç mekanizmalarına meydan okuyarak iç-dış politikada belirleyici etken olmayı başarabilmiştir. 2013 Gezi Parkı Eylemleri sırasında ilk defa karşılaştığı toplumsal muhalafete karşı Erdoğan'ın tutumu ileride yürütülecek olan iç/dış politika hakkında ipucu verir niteliktedir. Gerek göstericilere gerekse AB kurumları ile ilgili dile getirilen yorumlar daha çatışmacı ve daha "bağımsız" politikaların gerçekleşeceği algısı yaratmıştır. 2016 yılında gerçekleşen başarısız darbe girişimi sonrasında ise otoriter yönelim Olağanüstü Hal yönetimi ile birlikte artarak devam etmiş bu kapsamda muhalif olabilecek her ses susturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemselleştirmelere baktığımızda şu tablo ortaya çıkmaktadır;

Yaşlı[436] AK Parti Hükümetleri dönemindeki dış politikayı üç döneme ayırmıştır; 2002-2011 "Batıcı", 2011-2016 "neo-Osmanlıcı", ve içerisinde bulunduğumuz "sözde Avrasyacılık" dönemi. Batı ile uyumlu bir ılımlı İslam çerçevesinde ABD ve AB ile ilişkilerin güçlenmesi ve küresel sisteme entegrasyonu[437] hedefleyen bu ilk süreç "demokratikleşme" ile birlikte yürütülmüştür. Yaşlı'ya göre devlet içerisindeki rakiplerini tasfiye etmenin bir aracı olarak da kullanılan "demokratikleşme" sürecinde askerin siyaset üzerindeki etkisini azaltma hedefi ile Ergenekon ve Balyoz operasyonlarının uluslararası meşruiyeti "derin devletle hesaplaşma" retoriği üzerinden tesis edilmiştir. Yani o dönem dış politika AK Parti elitleri tarafından iç politikaya ilişkin iktidar stratejisinin bir parçası olarak işletilmiştir. 2011-2016 yıllarını kapsayan ikinci dönemde de Batı'yla ilişkiler devam ederken kullanılan yöntem, araçlar ve yönelim başkalaşmıştır. Bu sefer amaç "demokratikleşme" ya da "statükoyla mücadele" den ziyade Ortadoğu'da etkin bir güç olmaktır ve bu dönüşümdeki en önemli faktör "Arap Baharı"dır.[438] Yaşlı'ya göre

---

[436] Fatih Yaşlı, "Dış Politikada Üç Dönem: Batıcılık, Yeni-Osmanlıcılık, Sözde Avrasyacılık", **Birgün**, 10.10.2017, https://www.birgun.net/haber-detay/dis-politikada-uc-donem-baticilik-yeni-osmanlicilik-sozde-avrasyacilik-183816.html [16.3.2019].

[437] AB ile üyelik müzakereleri, ABD'nin Irak İşgali'ne ortak olma arayışları, Afganistan İşgali'nde ISAF komutanlığı üzerinden etkin bir rol oynama arzusu, Büyük Ortadoğu Projesi'ne dahil olma çabası, İsrail-Hizbullah savaşı sonrası Lübnan'a asker gönderilmesi, NATO'yla ilişkilerin güçlendirilmesi ve IMF'yle stand-by anlaşmalarına imza atılarak neo-liberal iktisadi programa sadık kalınması Yaşlı'nın sözünü ettiği entegrasyon sürecinin birer yansımasıdır.

[438] Ortadoğu'daki arkaik rejimlerin yıkım sürecine ABD müdahil olmuş ve devrilen iktidarların yerini Batı'yla uyumlu ve "Şii hilali"ni dengeleyecek ılımlı İslamcı rejimlerin alabileceği düşünülmüştür. Buna en uygun aday ise tüm bir coğrafyada en örgütlü İslami güç olan İhvan, yani 'Müslüman Kardeşler' olarak görülmüştür.

ABD'nin bu süreçte AK Parti'ye biçtiği rol İhvan rejimleri kuşağına "ağabeylik" etmesidir. AK Parti, tüm bir Ortadoğu'ya İslam'la demokrasinin birlikte var olabileceğini gösterecek, İhvan rejimlerine rol model olma hedefi yürütmüştür.[439] Bu süreçte Libya'daki NATO müdahalesine başlangıcında karşı çıkılmış sonrasında operasyona dahil olunmuştur. Suriye'de muhalif gruplara verilen destek de bu açıdan değerlendirilebilir. Yaşlı'ya göre dışarıda yürütülen bu mezhepçi politika içeriye İslamizasyon sürecinin derinleşmesi olarak yansımıştır.[440] Davutoğlu'nun azledilmesi ile başlayan ve 15 Temmuz'la birlikte ivme kazanan içinden geçtiğimiz son dönemde Yaşlı'ya göre AK Parti iktidarını devam ettirmek için Rusya'yla yakınlaşma başlatmış, Kürdistan referandumuyla birlikte İran da bu yakınlaşmaya dâhil olmuştur. Bu dönemi "sözde Avrasyacılık" olarak adlandıran Yaşlı, bu dönem boyunca ABD'yle ve Atlantik cephesiyle ilişkilerin yeniden tesisi için birçok hamle yapıldığını da iddia etmektedir.[441] Ancak ABD ve Atlantik cephesiyle yeni bir ilişki mümkün olmayınca Rusya ve İran ile ilişkileri geliştirmek AK Parti için bir zorunluluk halini almıştır. Yaşlı'ya göre ilkesel, planlı ve hesaplanmış bir eksen değişikliğinden ziyade programdan yoksun, pragmatist günü kurtarma hedefine sahip AK Parti her üç dönemde de dış politikayı iktidarın çıkarları ve geleceği için yürütmüştür. Yani dış politika iktidar olma, iktidarını güçlendirme ve iktidarını kaybetmeme hedefi için kullanılmıştır. Benzer bir şekilde dönemselleştirmeye giden Balta; 2002-2007 arası ilk dönem için AB ve çok yönlülük bağlamında liberal-uluslararası evre tanımlaması yaparken, 2008-2014 dönemini aşırı güven, pan-İslamist ve yayılmacı siyasetin izlendiği medeniyet vurgusunun yer aldığı süreç, 2014 yılından sonraki dönemi ise aşırı milliyetçi, batı karşıtı ve Kürt meselesinde sınırlandırıcı yaklaşım içeren son dönem olarak gruplamıştır. Neo-Osmanlıcı politikaların resmi olarak bitiş tarihini Erdoğan'ın Davutoğlu'nun Mayıs 2016'da istifasını istemesi olarak gösteren Balta, başarısız darbe girişimi sonrasında AK Parti'nin aşırı milliyetçi bir yola girdiğini

---

[439] Yaşlı, **age**

[440] Yaşlı'ya göre siyasal ve toplumsal yaşamın "Osmanlı'nın yeniden diriltilmesi" söylemi üzerinden dinselleştirilmesi, Kemalizm'le hesaplaşma, sağ kitlelerin imparatorluk vaatleriyle mobilize edilmesi Suriye'ye yönelik savaşın iç politikaya taşınmasına neden olmuş ve iktidar bu strateji doğrultusunda hareket ederek hedeflerini gerçekleştirmek istemiştir.

[441] Yaşlı bu süreçte AK Parti'nin ABD'ye defalarca Rakka'ya ortak operasyon teklifi götürdüğünü iddia etmiş, kimyasal saldırı bahanesiyle Suriye'ye Tomahawk füzeleri fırlatıldığında siyasi karar birimi tarafından "Devamının gelmesini bekliyoruz" açıklamasının yapıldığını belirtmiştir. Katar krizi öncesinde Suudi Arabistan'la "İslam ordusu" çatısında buluşulduğunu söyleyen Yaşlı İsrail'le Mavi Marmara krizi bitirilerek yakınlaşma sürecinin başlatıldığını belirtmiştir. Yaşlı, **age**

savunmaktadır. Bu kapsamda Batı karşıtı söylem-eylemler devam ederken özellikle Rusya ve İran ile yakınlaşmalar artmış, S-400 hava savunma sistemi satın alma anlaşması sonrası Türkiye'nin batı güvenlik sisteminden uzaklaştığı yorumları yapılmıştır. Balta bu denli büyük/radikal değişimlerin yaşanmasının nedeni olarak özellikle Erdoğan'ın popülizmini göstermektedir. Bu kapsamda Balta'ya göre dış politika, halk desteğinin mobilize olması, AK Parti'nin düşmanlarını/rakiplerini karalama, yapılan hatalardan dikkati dağıtma, asıl konular üzerinde durulmasını engelleme ve AK Parti'nin iktidarda kalmasını gerektirecek politikaların uygulanması için araç olarak kullanılmıştır.[442]

Bulut ve Hacıoğlu AK Parti Hükümetleri döneminde dış politikada popülizmin özellikle 2010 sonrası dönemde ötekiler ve biz algısı üzerinden oluşturulmaya çalışıldığını iddia etmiştir. Türk-İslam geleneği üzerinden oluşturulan "biz" algısı ile Osmanlı döneminin "ihtişamlı dış politika" uygulamalarına ve Osmanlı devlet ve toplum yapısına olumlu atıflar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda AK Parti mevcut uluslararası düzenin adaletsizliklerine vurgu yapmış geçmişte Osmanlı'nın hâkim olduğu bölgelerdeki barış ve refahı hatırlatarak İslam inancının "mazlumun yanında olma" ilkesini sürekli olarak dillendirmiştir. "Öteki" algısı ise milletin refah düzeyini bozmaya çalışan "dış güçler" ve içteki destekçilerinden oluşmaktadır. Bu kapsamda İslami popülizmi yoğun bir şekilde kullanan AK Parti, bunu dış politika popülizmi ile harmanlayarak izlediği revizyonist politikaların halk tarafından kabul edilebilir olmasını sağlamaya çalışmıştır. [443]

2008 küresel finans krizi sonrasında güney ülkelerinin etkisi siyasi ve ekonomik olarak artmaya başlamıştır. Özellikle Çin ve Rusya devlet kapitalizmi olarak betimlenen otoriter yönelimlerin temsilcileri olmuştur. Bu kapsamda 2011 sonrası AK Parti dönemi[444] için yeni bir dönemin başladığını söyleyen Öniş bunu devlet kapitalizmi olarak tanımlamıştır. Küresel değişimlerin yanı sıra yeni muhafazakâr olarak adlandırılan siyasi, ticari ve bürokratik elitlerin değişimi de AK Parti'nin devlet

---

[442] Evren Balta, "The AKP's Foreign Policy as Populist Governance", **Middle East Report 288**, (2018): 14-17.

[443] Alper Bulut, Nurhan Hacıoğlu, "Bir Siyasi İletişim Stili Olarak Popülizm: AKP'nin Popülist Siyasal Söyleminin Karşılaştırmalı Analizi", **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, c.27, s.2 (2018): 194.

[444] 2011 sonrası dönem Pekin-Moskova'nın başarılı bir şekilde devlet kapitalizmini yönetmesi sonucu Türkiye gibi ülkeler bu modeli kendine uygularken geleneksel batı tipi kurumlara bağımlılığı azalmıştır.

kapitalizmi uygulayarak küresel siyasi ekonomiye entegre olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Erdoğan'ın liderlik tarzı da bu yeni dönemin belirleyici unsuru olmuş, popülist, milliyetçi ve batı karşıtı söylemler neticesinde batı normlarının artık baskın olmadığı küresel düzen ile paralel şekilde Türkiye'yi yeni bir döneme girmesini sağlamıştır.[445]

24 Haziran 2018 seçimleri sonrasında "partili cumhurbaşkanlığı sistemi" Türkiye'nin yeni sistemi olmuştur. Bu yeni getirilen sistemde parti disiplini ve lider otoritesi birleşmiş, yargının bağımsızlığı tartışılır hale gelmiş[446], yürütmenin etkisinde olan meclis ise asli görevi olan siyasal denetimi yerine getiremez olmuştur. Tasi'ye göre denge ve denetlemenin sona erdiği bu yeni dönemin dış politikası ise tek merkezde toplanmış ve kararlar bu şekilde alınmaya başlanmıştır.[447] Benzer şekilde Türkiye'nin geçtiği bu yeni sistemi Putin tarzı başkanlık sistemine benzeten Öniş, denge ve denetimin olmadığı ve karar verme süreçlerinin tamamen yürütmenin elinde bulunduğunu ifade etmektedir.[448] Öniş, bu yeni dönemin dış politika dinamiklerinin batı ve Avrupa karşıtı söylemlerden beslendiğini, AB ile ortak değerlerin gündemden düştüğünü, Türkiye'nin ekonomik model olarak Rusya-Çin eksenini benimsemeye

---

[445] Ziya Öniş, "Turkey Under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of The Late AKP Era", **Southeast European and Black Sea Studies**, c.19, s.2 (2019): 6-7.

[446] Erdoğan: "Yargı Gereğini Yapacaktır", **Odatv**, 09.04.2013, https://odatv.com/erdoganyargi-geregini-yapacaktir-0904131200.html [12.12.2019]. 'Erdoğan "Bağımsız Yargı"yı Azarladı: Çok Başlılığa Giden Bir Süreç Var', **Diken**, 24.10.2018, http://www.diken.com.tr/erdogan-bagimsiz-yargiyi-azarladi-cok-basliliga-giden-bir-surec-var/ [12.12.2019]. İhsan Çaralan, "Yargının Ne Kadar Bağımsız Olduğunun Fotoğrafıdır!", **Evrensel**, 07.09.2017, https://www.evrensel.net/yazi/79835/yarginin-ne-kadar-bagimsiz-oldugunun-fotografidir [12.12.2019]. Mehmet Y. Yılmaz, "Cumhurbaşkanı, Rejimin Adını Koydu", **T24**, 21.11.2018, https://t24.com.tr/yazarlar/mehmet-y-yilmaz/cumhurbaskani-rejimin-adini-koydu,20875 [12.12.2019]. Sebahat Karakoyun, "Kaybedeceği İçin Tehdit Ediyor", **Birgün**, 11.03.2019, https://www.birgun.net/haber-detay/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-birgune-konustu-kaybedecegi-icin-tehdit-ediyor.html [12.12.2019].

[447] Örneğin ABD'deki başkanlık sisteminde sadece bakanlar değil Genelkurmay Başkanı, Ulusal Güvenlik Danışmanı, Merkez Bankası Başkanı, CIA ve FBI Başkanı dahil üst düzey bürokratlar, büyükelçiler, yüksek yargı organı mensupları atanmaları Senato onayına ile yapılırken yeni getirilen cumhurbaşkanlığı sisteminde ise güven oyu kalkması çerçevesinde yasamanın böyle bir gücü bulunmamaktadır. Bkz; Deniz Tasi, "24 Haziran ve Dış Politika", **Sosyal Demokrat Dergi**, 17.8.2018, http://www.sosyaldemokratdergi.org/deniz-tansi-24-haziran-ve-dis-politika/ [12.12.2019].

[448] Öniş, **age**, 10. Öniş'e göre yeni oluşturulan başkanlık sisteminde Başkan'ın tek taraflı şekilde kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi güçler ayrılığı, denge ve denetimin olmadığı, meclisin ise karar verme mekanizmalarındaki rolünün giderek azaldığının işareti olarak yorumlanmaktadır. Yeni sisteme geçildikten birkaç hafta sonra Erdoğan'ın Milli İstihbarat Teşkilatı ve Türk Silahlı Kuvvetleri gibi çok önemli kurumların yapısını meclisin onayı olmadan değiştirme yetkisi tanıyan kararnameleri imzalaması bu yönüyle örnek olarak vermektedir.

başladığını,[449] kültürel ve kimlik düzeyinde ise Ortadoğu ve Müslüman ülkelerin öncelik kazandığını ifade etmiştir.[450] Öniş üç önemli unsurun AK Parti ve Erdoğan'ın seçim başarılarında ve popülerliğinin sürmesinde önemli olduğunun altını çizmektedir; AK Parti'nin arkasında güçlü bir iş desteğinin olması ve destekleyen firmaların siyasi süreçlere doğrudan müdahil olarak birçok fırsatlardan faydalanması, toplumun büyük bir kesiminin ekonomik gelişmişlikten faydalanması sonucu desteğin sürekli hale gelmesi ikinci* son olarak ise iç politikadan beslenen iddialı milliyetçiliğe dayanan bir dış politikanın yürütülmesi.[451]

---

[449] Rusya'ya benzer şekilde oluşan yeni ekonomik model "devlet kapitalizmi" düzeninde en önemli özellik sahiplerinin çoğunlukla aynı ve AK Parti ile ilişkilerinin çok yakın olduğu inşaat, enerji ve medya sektörlerinde yeni ve güçlü grupların ortaya çıkması olarak gözlemlenmektedir. **age**, 8.

[450] Süreç içerisinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bunun aksi görüşlerini ifade ettiğinin örneklerine rastlamak da mümkündür. Örneğin bkz.; "Erdoğan: AB Üyeliği Bizim İçin Stratejik Bir Dış Politika Hedefi", **Euronews**, 11.05.2019, https://tr.euronews.com/2019/05/11/erdogan-ab-uyeligi-bizim-icin-stratejik-bir-dis-politika-hedefi [28.05.2019]. "AB Reform Toplantısından Ne Çıktı? Türkiye'den 'Helsinki Ruhu Canlansın' Çağrısı", **BBC Türkçe**, 10.05.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48203079 [28.05.2019]. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Le Figaro'ya Yazdı", **Hürriyet**, 11.11.2018, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-le-figaroya-yazdi-41015754 [28.05.2019].

* TOKİ bu duruma verilecek en iyi örneği teşkil etmektedir. Devlet kapitalizminin devlet kurumları (TOKİ gibi) eliyle nasıl meydana geldiğini göstermektedir. TOKİ mekanizmaları büyük inşaat projeleri sağlayan firmalar için büyük bir gelir sağlarken aynı zamanda düşük-orta gelirli grupların ev sahibi olmasını sağlayan bir işlev yürütmektedir.

[451] Öniş, **age**, 11. Bu noktada Erdoğan'ın milliyetçilik anlayışını açıklama gereği bulunmaktadır. Erdoğan'ın söylemlerinde dile getirmiş olduğu milliyetçilik geleneksel "Türk milliyetçiliği" vurgusundan uzaktır. Hatta söylemlerinde her türlü milliyetçilikten uzak olacaklarını ifade etmiş olduğu da görülür. Örneğin bkz., "Milliyetçiliği Ayak Altına Aldık", **Sözcü**, 17.02.2013, https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/milliyetciligi-ayak-altina-aldik-227165/ [12.12.2019]. "Ancak burada bir ayrımı mutlaka ortaya koymak durumundayız. Bu ülkede, bu topraklar üzerinde, kadim tarihimiz boyunca, 'Millet' mefhumu, asla ve asla bir ırkı, bir kavmi, bir kabileyi, bir etnik kökeni tanımlamak için kullanılmamıştır. 1071 yılında, Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt Zaferi'ni kazanan kahraman ordumuz, tek bir etnik kökenden değil, birçok farklı etnik kökene sahip askerlerden oluşuyordu... Millet, bizim için, tarihi bir, istikbali bir, toprağı, bayrağı bir insanlar topluluğudur. Tüm etnik kökenler, tüm ırklar, kavimler, kabileler, millet kavramının altındadır." "Erdoğan Milliyetçilik Tanımını Yeniden Yaptı", **Haber7**, 27.02.2013, http://www.haber7.com/ic-politika/haber/995705-erdogan-milliyetcilik-tanimini-yeniden-yapti [12.12.2019]. "Kürdüm demek en tabi hakkındır, ama Kürtçülük yapmak hakkın değildir. Türküm demek en tabi hakkındır ama Türkçülük yapmak hakkın değildir. Çünkü bunlar bölücülüktür.", Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkçülük Yapmak Bölücülüktür!", **Yeniçağ**, 18.10.2017, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkculuk-yapmak-boluculuktur-175184h.htm [12.12.2019]. "Osmanlı da milletimizin tarih boyunca kazandığı tüm gücün ve birikimin zirvesini oluşturan bir devlettir. Bizim *millet tanımımız özünü İslam'ın millet* anlayışından alır, bunu bilmen lazım. Mesela pek çok farklı dinden ve kökenden gelen insanı çatısı altında toplayan Osmanlı, bunların milliyetlerini dinlerine göre de ne yapmıştır, tasnif etmiştir; Osmanlı böyle bir devlet, böyle bir imparatorluk. Müslümanlar bir millet, Hıristiyanlar bir millet, Yahudiler bir millettir. Etnik bakımdan zaman zaman çok küçük karışmalar olsa da bu tarihimizin ve coğrafyamızın gerçekliğine en uygun tanımdır." Erdoğan'ın AK Parti Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma, 30.01.2018, https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/89339/ak-parti-grup-toplantisinda-yaptiklari-konusma [12.12.2019]. "Millet-i İbrahim'den geliyoruz. Millet tanımımız özünü İslamın

Oktav'a göre AK Parti Hükümetleri dönemlerinde dış politikada önemli bir üslup ve içerik değişikliğine gidilmiştir. Bunlardan ilki Suriye'deki gelişmeleri "Türkiye'nin iç meselesi"[452] olarak algılanması söylenebilir. Diğer bir değişiklik ise batı merkezli uluslararası sisteme yönelik eleştirel tutum gözetilerek özellikle ABD'den bağımsız bölgesel ve uluslararası politika izleme eğilimi göstermiştir. Diğer yandan AB üyeliğinin süreç içerisinde yokuşa sürülmesi ve toplumda üyeliğe olan inancın azalması bu eleştirel tavrın bir başka nedeni olmuştur. Diğer bir değişim ise dış politikada "ahlak ve sorumluluk" çerçevesinde oluşturulan eylemlerin daha görünür olmasıdır. AK Parti'nin ortaya koyduğu "insani ve vicdani" dış politika Suriye özelinde "akrabalık" kavramları ile kendini göstermektedir.[453]

3.2.1. Lider ve Parti Özellikleri

Bu bölümde Türk Dış Politikasında değişimin gerçekleştiğini iddia eden iktidar partisi ve liderinin siyasal hayatı analiz edilecektir. 2002'de kurulan bir partinin on beş ay sonra yapılan seçimlerle tek başına iktidar olması yönüyle gerek parti gerekse lider ve kadroları araştırmaya değer görülmüştür. Bu nedenle AK Parti'nin kuruluş süreci, içinden geldiği Millî Görüş hareketinden kopuşu dış politika açısından da önemli gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Siyaset felsefesini muhafazakâr demokrat olarak belirleyen Tayyip Erdoğan kurucusu olduğu AK Parti'yi Türk siyasetinin merkezine koymayı başarabilen karizma bir lider olarak Türk siyasal hayatında yerini almıştır. Çok partili dönemde iktidarda aralıksız en uzun kalan başbakan ünvanını taşıyan Erdoğan, bu dönemde yönetim süreçlerinde bütünüyle söz sahibi olan tek lider

millet anlayışından alır." AK Parti resmi twitter hesabı https://twitter.com/Akparti/status/958275247752531968 [12.12.2019]. Bayramoğlu ise AK Parti ve Erdoğan'ın oluşturmak istediği kimliğin Türk kimliğinden ziyade gelenek, İslamcı ve ataerkil referanslar üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Lilit Gasparyan, "Ali Bayramoğlu: Erdoğan ve AKP'ye Göre Türk Milli Kimliği", **Repair**, 12.01.2017, https://www.repairfuture.net/index.php/tr/kimligi-tuerkiye-den-bak-s/erdogan-ve-akp-ye-gore-turk-milli-kimligi, [02.06.2019]. Tüm bu söylemler dikkatlice incelendiğinde Erdoğan'ın millet kavramından İslam milletini anladığı anlaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz: Büke Koyuncu, "**Benim Milletim" Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

[452] Erdoğan; "Çünkü biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırımız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar, bitenler bizim asla seyirci kalmamıza fırsat vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız." Can İzbul, Erdoğan: "Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız", **VOA**, 07.08.2011, https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-gereginiyapmak-durumundayiz-127078293/898713.html [12.12.2019].

[453] Özden Zeynep Oktav, "Giriş", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 3-5.

olmuştur. Bu kısımda AK Parti'nin kurulmasını sağlayan siyasi gelişmeler, Erdoğan'ın siyasi değişimi/dönüşümü, bu süreçte gerek ülke içinden gerekse yurt dışından alınan destekler sonucunda Türk dış politikasının ne şekilde yapılandırıldığı ve nasıl bir vizyon ile yürütüldüğü analiz edilecektir. Dış politikada iddia edilen değişimler incelendikten sonra AK Parti hükümetlerinin Türkiye'nin önüne ne tür fırsatlar çıkardığı ya da olası kriz ve riskler saptanmaya çalışılacaktır.

Erdoğan siyasete 1976 yılında Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığını yaptığı Milli Selamet Partisi'nin (MSP) Beyoğlu Gençlik Kolu Başkanlığı'na ve aynı yıl MSP İstanbul Gençlik Kolları Başkanlığı'na seçilerek girmiştir. 1980 yılına kadar bu görevlerini sürdüren Erdoğan, siyasi partilerin kapatıldığı 12 Eylül döneminde, özel sektörde bir süre müşavirlik ve üst düzey yöneticilik yapmıştır. 1983 yılında kurulan Refah Partisi ile fiilî siyasete geri dönen Tayyip Erdoğan, 1984 yılında Refah Partisi Beyoğlu İlçe Başkanı, 1985 yılında ise Refah Partisi İstanbul İl Başkanı ve Refah Partisi MKYK üyesi olmuştur.[454] 27 Mart 1994'te düzenlenen yerel seçimlerde Erdoğan, yüzde 25,19 oyla İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. 12 Aralık 1997'de Siirt'te halka hitaben yaptığı konuşma sırasında, okuduğu bir şiir nedeniyle hapis cezasına mahkûm edilerek İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevine son verilmiştir.[455] Erdoğan yeni bir parti kurma fikrinin ilk kez Pınarhisar Cezaevi'nde düşündüğünü şu sözlerle anlatmaktadır:

> "Siyaset yapan birçokları gibi ben de siyasetin nihai noktalarına Başbakanlığa, Cumhurbaşkanlığına ulaşmayı elbette düşünmüşümdür. Ama bunları hep siyasete başladığım yapı içinde ve doğal gelişmelere bağlı olarak düşünüyordum. Millî Görüş'ten ayrı bir siyaseti ve liderliği ilk kez hapishanede düşündüm. Yoksa benim bir gün lider olacağım (olumlu/olumsuz)

[454] Millî Görüş Hareketi'nde gençlik yıllarından itibaren aktif rol alan Erdoğan, 12 Eylül öncesi olduğu gibi yeni dönemde de partisinde hızla yükseldi. 29 Kasım 1987'deki genel seçimde ilk kez milletvekilliği için aday oldu fakat Meclis'e giremedi. 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde RP Genel Merkezi'nin itirazlarına rağmen Beyoğlu Belediye Başkanlığı'na aday oldu ancak seçimi bin 500 oy farkıyla kaybetti. RP seçimden ikinci parti olarak çıktı. Erdoğan, 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde tekrar milletvekili adayıydı. Partisinin yüzde 16 oyla çıkardığı 63 milletvekilinden biri oldu, mazbatasını aldı. Ancak partisinin ikinci sıradaki adayı Mustafa Baş, Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) itiraz edince Erdoğan'ın mazbatası iptal edildi.

[455] Erdoğan'ın okuduğu "Minareler süngü, kubbeler miğfer / Camiler kışlamız, mü'minler asker / Bu ilâhi ordu dinimi bekler / Allahu Ekber, Allahu Ekber" dizelerine sahip Asker Duası isimli şiir sonrasında Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) 'halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği' gerekçesiyle hakkında dava açtı. 21 Nisan 1998'de bir yıl hapis ve 860 bin lira ağır para cezasına çarptırılmasının yanı sıra siyasetten de men edildi. 26 Mart 1999 günü Pınarhisar Cezaevi'ne giren Erdoğan, İnfaz Yasası gereği dört aya düşen ceza süresini burada geçirdi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi web sitesi, "Biyografi", https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/biyografi/ [4.12.2018].

hep konuşulurdu."[456]

28 Şubat[457] post-modern darbe olarak nitelendirilen ve Başbakan Erbakan'ın 18 Haziran'da istifası ile neticelenen süreç, Millî Görüş[458] hareketindeki Erdoğan gibi yenilikçiler için önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Hareketin içinde Erdoğan'ın ve Gül'ün önderliğinde yenilikçiler artık kendilerini iyiden iyiye hissettirir olmuştu. Bu yönüyle 28 Şubat AK Parti'nin kurulma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. İrtica tehdidinin yoğun olarak işlendiği MGK kararları bir yönüyle Erdoğan ve yenilikçiler için artık geçmişten kopuşu ve sistemle daha barışık olmayı gerektiren bir yola girmesini sağlamıştır. Dolayısıyla 28 Şubat süreci Erdoğan ve yenilikçi kanat için büyük bir ders olmuş, sonraki dönemlerde devlet ve Cumhuriyetin temel kurumları ile mücadeleye girilmemesi gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu kapsamda iktidar olmak ya da iktidara gelmek için sistemle uyumlu olmak ve ayrıca

---

[456] Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, **Bir Liderin Doğuşu Recep Tayyip Erdoğan**, (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2014).

[457] Türk siyasi yaşamına post-modern darbe olarak geçen 28 Şubat süreci bir bakıma ordunu hükümete verdiği ayar olarak tanımlanmaktadır. Ordu doğrudan bir müdahaleden ziyade iktidarı istifaya zorlamıştır. Refahyol hükümeti başbakanı Erbakan'ın gerek söylem (İslam ortak pazarı olarak gördüğü D-8) gerekse eylemler (tartışmalı Mısır, İran ve Libya ziyaretleri) orduda tepkiyle karşılanmış ve laik anayasal düzene tehdit olarak görülmüştü. Sincan'da 3 Şubat'ta yapılan Kudüs gecesi programından sonra DGM inceleme başlatmış ertesi gün Sincan'da 20 tank ve 15 zırhlı araçlar geçiş yapmıştır. 21 Şubat günü Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir Washington'da Türk-ABD Konseyi kapanış balosunda "Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık" diyerek gelişmeleri bu şekilde değerlendirmiştir. 25 Şubat 1997'de Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın "Yıllardır, devletin geleceği için birinci tehdit PKK terörü idi. Ancak güvenlik güçleri görevini yaptı ve PKK olayı kontrol altına alındı. Aşırı dinci akımlar ise bugün, PKK tehdidinden daha büyük bir tehlike haline geldi. Tehlike üç boyutludur. Laik Cumhuriyet'e, çoğulcu demokrasiye ve sosyal hukuk düzenine yönelik tehlike" ifadeleri ile olası müdahalenin işaretlerini veriyordu. 28 Şubat'ta yapılan MGK toplantısı sonrasına 18 maddelik önlem paketini başbakana imzalamıştır. Fatih Polat, "Demokrasiye Balans Ayarı Yaptık", **Evrensel**, https://www.evrensel.net/haber/24118/demokrasiye-balans-ayari-yaptik [5.12.2018].

[458] Milli Görüş hareketi 1970'lerde Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde ortaya çıkmış, Türkiye'yi maddi ve manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulmasını hedefleyen hem toplumsal hem de siyasi bir harekettir. Oluşumun temel hareket alanı siyaset olduğu için, Türkiye gündeminde her zaman yer bulmuştur. Milli Görüş Hareketi "Yeniden Büyük Türkiye" ideali çerçevesinde, önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı hedeflemektedir. Bu büyüme ideali, Batının "kapitalist", "sömürgeci" ve "faiz temelli" ekonomi politikalarını ve dolayısı ile Batıcılığı reddederek yola koyulur. Millî Görüş hareketinde siyasal İslamcılık ve anti-batıcılık (küreselleşmecilik, siyonistlik, emperyalizm) iki önemli ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernite yoğun bir şekilde eleştirilmekte bunun yerine İslam referanslı alternatifler bulma amacı görülmektedir. Batı ve modernizme şüpheli yaklaşımdan doğan alternatif İslami ekonomik anlayış (adil ekonomik düzen) ve İslami değerleri içeren söylem bu harekete önemli bir politika zemin sağlamıştır. Bu harekete göre, Türkiye'yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir şuurun oluşturulması da ancak Milli Görüş ile mümkün olabilecektir (Erbakan 1975: 9-40; MSP 1977 Seçim Beyannamesi). Selman Yılmaz, "Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** c.5, s.4, (2016): 1164-1185. Musatafa Bölükbaşı, "Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, c.1, s.2 (2012): 166-187.

iç-dış iktidar merkezleriyle iyi geçinmek gerektiğinin farkına varan yenilikçiler bu yönüyle gelenekçiler ile yolları ayırmanın bu hedefe ulaşmak için elzem olduğunu görmüşlerdir.[459] Demokratik değerlere ve batıya karşı olumlu görüşlere sahip olan yenilikçilerin bu tutumu kendini batı ve emperyalizm karşıtlığı ile tanımlayan Millî Görüş hareketi için radikal bir gelişme olmuştur. Ve bu değişime toplumsal ve siyasi meşru bir zemin kazandırmak için gerek iç kamuoyu gerekse batılı ülkeleri ikna etmek için yoğun çabalar harcanmıştır. İçeride başlatılan değişim için AK Parti dışarıdan destek aramış ve bu bağlamda ABD ve AB gibi küresel oyuncular ile ilişkiler geliştirilmiştir. Bu kapsamda Uzgel[460] dış politikanın AK Parti için bir meşruiyet aracı olduğunu ifade etmiş ve özellikle ABD ve AB ile ilişkilerin, içeride laiklik ve Kemalizm gibi çeşitli nedenlerle meşruiyet sorunları yaşayan iktidar için meşruiyet sağlayıcı unsurlar olduğunu belirtmiştir. Benzer bir şekilde Sönmezoğlu[461] da göreve geldikten sonra Tayyip Erdoğan'ın dış politika uygulamalarında iki farklı dönemden bahsetmektedir; 2002-2007 yıllarını kapsayan "kendini kabul ettirme" ve "uluslararası meşruiyet arayışı" olarak adlandırılan ilk dönem ve 2009 sonrası ikinci dönem. 2007-2009 yıllarını ise değişime geçiş için hazırlık dönemi olarak gören Sönmezoğlu, bu süreçte Erdoğan'ın AK Parti Genel Başkanı sıfatı ile ABD, İspanya, Yunanistan gibi ülkeler ile ilk yurt dışı temaslarını yaptığını ifade ederek AB ile ilişkileri ilerletme, şahin bir dış politika yürütmeme yönünde mesajlar verdiğini söylemektedir. Dolayısıyla bu dönem gerek Erdoğan'ın gerekse AK Parti'nin "uluslararası kabul" ve "uluslararası meşruiyet arayışı" içerisinde olduğu bir dönem olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Böyle bir atmosferde AB üyeliği AK Parti için ulaşılması gereken bir hedef, demokrasi ise olmazsa olmaz bir son olarak görülmüştür. Bu kapsamda değişim içerde ivme kazanmış ve dış politikada da kendini göstermeye başlamıştır. Demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü Erdoğan'ın söylemlerinde Türkiye hedefleri arasında yer almış ve bu hedeflerin gerçeklemesi için asker, yargı ve

---

[459] Necmettin Erbakan'ın öncülüğünü yaptığı Millî Görüş hareketinin iki partisinin (Refah Partisi ve Fazilet Partisi) 28 Şubat sonrası kapatılması sonucunda oluşum zayıflamaya başlamış ve içindeki yenilikçi kanat Tayyip Erdoğan liderliğinde merkez tabanlı bir siyaset arayışı içine girmiştir. 28 Şubat sonrası kapatılan Refah Partisi sonrası Millî Görüşçüler tarafından kurulan Fazilet Partisi yenilikçilerin şansını denemesi için bir fırsat sunmuştur. 2000 yılında yapılan Genel kongrede bir ilk yaşanmış Recai Kutan gelenekçi kanadın Abdullah Gül ise yenilikçilerin adayı olarak yarışmış ancak Gül ufak farkla kaybetmiştir. (633 karşı 521) Artık yenilikçiler kendini hareket içinde göstermekten çekinmemektedir.

[460] İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Öyküsü,** ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru **(**Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 366.

[461] Sönmezoğlu, "**Son Onyıllarda Türk**", 465.

sermaye ile barışık bir düzen kurmanın önemi anlaşılmıştır. Bu bağlamda Erdoğan, bazı siyasetçiler, bürokratlar ve gazeteciler ile toplantılar düzenlemiş,[462] TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Bülent Eczacıbaşı'nın evinde düzenlenen toplantıda iş adamlarına projelerini anlatmıştır.[463] Erdoğan bu dönemde "Askerle, yargıyla ve sermaye ile barışmak zorundayız" ifadesi ile yeni dönemin özelliklerini ve önceliklerini ortaya koymuştur.[464] Bu kapsamda Erbakan ile yollarını ayırmış kurulacak olan partinin aşırılıklardan uzak duracağı belirtilmiş, daha çok Özal çizgisine yakın olacağı yönünde açıklamalar yapılmıştır.

14 Ağustos 2001 yılında FP ve ANAP eski milletvekilleri ile birlikte AK Parti kurulmuş ve Erdoğan genel başkan seçilmiştir.[465] AK Parti çok kısa sürede tüm Türkiye'de örgütlenmiş ve ilk genel seçimde %34 oy alarak birinci parti olmuştur.[466] AK Parti'nin bu başarısının arkasında merkez sağ partilerin 1990'ların sonundan itibaren etkisini kaybetmesi ve seçmenler için yeni bir seçenek ve alternatif olması yer almıştır.[467] Gökçe ve diğerlerine göre AK Parti'nin kısa sürede göstermiş olduğu bu başarının birçok farklı nedenleri bulunmaktadır;

> "...ezilmiş ve dışlanmış sessiz çoğunluğun 1990'lı yıllarda yoğunlaşan ekonomik ve siyasi krizlere yönelik besledikleri derin öfkenin sandıkta patlaması; bazıları, küreselleşme sürecinin türdeşleştirme baskısı altında kimlik krizi yaşayan siyasal partilerin oy kaybetmesi; bazıları, Refah Partisi'nin başaramadığı muhafazakar "çevre"nin modernleşme ve statü beklentilerinin AK Parti eliyle "merkez"e doğru taşınma beklentilerinin gerçekleşmesi; bazıları, yolsuzluk ve rüşvet iddiaları nedeniyle inandırıcılığını ve güvenilirliğini yitiren mevcut siyasal liderlerin seçmen eliyle tasfiyesi ve nihayet bazıları da, Tayyip Erdoğan'ın sahip olduğu karizmatik

---

462 AK Parti'nin kuruluşu öncesi Erdoğan, Turgut Özal'ın avukatı Münci İnci'nin Çatalca'daki çiftlik evinde Yalım Erez, ANAP Milletvekili Bülent Akarcalı, Nazlı Ilıcak, Tuğrul Türkeş, eski bürokratlar Tezcan Yaramancı ve Fehmi Gültekin, iş dünyasından Abdullah Acar, Ali Üstay, Fehmi Koru ve Yalçın Doğan ile ABD'nin İstanbul konsolos yardımcısıyla buluşarak projelerini anlatmıştır. Erdoğan: "Yeni Bir Oluşum Yok", **Türkiye**, 25.10.1999 https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a26381.aspx, [4.12.2018]. "Oya Berberoğlu: Buraya Gazoz İçmeye Gelmedik", **Hürriyet**, 29.10.1999, http://www.hurriyet.com.tr/oya-berberoglu-buraya-gazoz-icmeye-gelmedik-39110307, [4.12.2018].

463 "Tayyip'in Geri Dönülmez Koşusu", **Türkiye**, 1.11.1999, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a27231.aspx [4.12.2018].

464 Ruşen Çakır, Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşüm Öyküsü**, (İstanbul: Metis Kitap, 2001), 101.

465 "Adalet ve Kalkınma Partisi Kuruldu", **Hürriyet**, 14.08.2001, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-ve-kalkinma-partisi-kuruldu-10017 [12.10.2019]

466 %79 katılım oranı olan 2002 genel seçimlerinde 18 siyasi parti yarışmış sadece iki parti (AK Parti, CHP) %10 barajını geçebilmiştir. Mecliste temsilcileri bulunan DSP, MHP, ANAP, DYP ve SP gibi partiler TBMM dışında kalmıştır. 550 üyeli meclisin 363 milletvekili AK Parti'nin olmuştur. 15 yılın ardından Türkiye yeniden çoğunluk hükümeti tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

467 Bölükbaşı, **age**, 179.

liderliği ve halkla kurduğu duygudaşlık ilişkilerinin başarısı şeklinde yorumlamaktadırlar."[468]

İlk girdiği seçimden bu denli bir başarı Erdoğan'ın dezavantajlı konumu itibariyle beklenmeyen bir sonuç olmuş, Erdoğan hem orduya hem yargıya hem de medyaya karşı büyük bir zafer kazanmıştır.[469]

Kendini radikal İslam ideolojisinden ziyade muhafazakâr demokrat[470] olarak tanımlayan bu yeni parti Türkiye'nin son dönem hem iç hem de dış politikasında birçok alanda tartışmalar başlatmıştır. Bu süreçte köken olarak Millî Görüş Hareketi'nden çıkmış olsa da artık bu hareketin prensipleri ile hareket etmeyeceği sinyalleri veren AK Parti kendini bu yönüyle seleflerinden farklı konumlandırmıştır.[471] Bu söylemler ile AK Parti özellikle merkez-sağ seçmenin beğenisini kazanmayı başarmıştır. Din merkezli bir partiden ziyade sistemle bütünleşen bir çizgiye sahip olması ve söylemlerini bunun üzerine inşa etmesi seçimlerde gösterdikleri başarının altındaki önemli nedenlerinden birisidir. Bu kapsamda seçimlerden sonra AK Parti Genel Başkanı Erdoğan gerek gazetelere gerekse TV programlarında AB sürecine hız

---

[468] Orhan Gökçe, Birol Akgün, Süleyman Karaçor, "3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** c.2, s.4 (2002): 36.

[469] AK Parti tek başına iktidar olsa da Erdoğan hakkındaki mahkeme kararı nedeniyle partisinin iktidar olduğu 3 Kasım 2002 seçimlerinde milletvekili adayı olamamış ve 1. AK Parti Hükümeti'nde yer alamamıştır. Ancak seçimlerin ardından yaşanan bazı gelişmeler Erdoğan'ınıktidara yürüyüşünü hızlandırmıştır. Önce Siirt'ten bağımsız olarak katıldığı seçimlerde milletvekili olarak seçilen ancak hakkında tutuklama kararı olduğu halde kaçak olarak yurtdışında bulunan iş adamı Fadıl Akgündüz Siirt'e gelir gelmez tutuklanmış ve milletvekilliği düşürülmüştür. Bu arada Meclis'te AK Parti, CHP'nin de desteğini alarak Erdoğan'ın milletvekili adaylığının önündeki engeli kaldıracak bir yasal düzenleme yapmıştır. Bunun ardından Fadıl Akgündüz'den boşalan milletvekilliği için 9 Mart 2003'te Siirt'te seçim yenilenmiş ve bu seçimlere katılan Erdoğan 22. Dönem Siirt Milletvekili olarak Meclis'teki yerini almıştır. 58. Gül hükümeti istifa etmiş, hükümeti kurma görevini alan Tayyip Erdoğan 59. Hükümet'in başbakanı olmuştur. Özgür Müftüoğlu, "AKP'nin Demokrasiyle Dansı", **Evrensel**, 23.06.2011, https://www.evrensel.net/yazi/8490/akpnin-demokrasiyle-dansi [28.11.2018].

[470] Daha detaylı bilgi için bkz; Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, (İstanbul: Alfa, 2004). Muhafazakâr Demokrasi kavramı ile kastedilen demokrasi ile İslamın uyumluluğunu, batı odaklı bir dış politika çerçevesini, neoliberal ekonomi ve laikliğin gözetileceği ifade edilmektedir. Miş'e göre AK Parti kuruluşunun hemen ardından iktidara geldiği için daha kendi kimliğini ve ideolojik konumlanmasını tam olarak tanımlayamamıştı. Parti iktidara geldikten sonra önceliğini ülkenin acil sorunlarının çözümüne angaje ettiği için kendi kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlaması ancak 2004'ten sonra gerçekleşecekti. Nebi Miş, "AK Parti ve Siyasal Değişimi Yönetmek"**, Kriter**, c.3, s.27 (2018) https://kriterdergi.com/siyaset/ak-parti-ve-siyasal-degisimi-yonetmek [28.11.2018].

[471] Erdoğan henüz daha siyasi yasaklı olduğu dönemde Beyaz Saray'da Bush tarafından kabul edilmiş, başbakan olduktan sonraki ilk dış gezilerini AB ülkelerine yapmış, böylece yeni dönemde Milli Görüş'ten farklı bir doğrultuda dış politika izleyeceğini ortaya koymuştur. Bu farklılaşma "Millî Görüş Gömleğini Çıkardık" söylemi ile hayat bulmuştu. Ayrıntılar için bkz: "Milli Görüşü Terk Ettiler", **Milliyet**, 17.05.2003; "Erdoğan: Gömleği Kaç Kez Çıkardık", **Haber 7**, http://www.haber7.com/haber/20070720/Erdogan-Gomlegi-kac-kez-cikardik.php, "Erdoğan: Milli Görüş Gömleğini 28 Şubat'ta Çıkardık", **Akşam,** 14.08.2003. [27.11.2018].

verileceğini, IMF programını uygulayacağını ve dünya ile entegrasyonu güçlendireceği mesajlarını vermiştir.[472] Benzer şekilde New York Times'a verdiği demeçte Abdullah Gül de partisinin İslami kimliğinin demokratik ve modern dünya ile uyumlu olacağını ve NATO üyeliğini önemsediklerinin altını çizmiştir.[473] Bir diğer küresel entegrasyon ise ekonomide gerçekleşmiştir. Bu kapsamda parti programında yer alan ekonomi ile ilgili ilkeler aşağıdaki gibidir;

> "Partimiz tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır. Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser. Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlar. Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF ve diğer uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerimizin, ekonomimizin ihtiyaçları ve ulusal çıkarlarımız doğrultusunda sürdürülmesi gerektiğine inanır."[474]

Batı ile uyumlu bir ekonomi programı yürütüleceği mesajı veren bu maddeye iktidar döneminde olabildiğince sadık kalınmıştır. İktidara geldiği süreçte Türkiye'nin ekonomisi oldukça kırılgan bir yapıda olduğu için AK Parti özellikle ekonomiye odaklanmıştır. Bu kapsamda kendinden önceki hükümetin ekonomi bakanı Kemal Derviş'in hazırlamış olduğu banka, kamu borçları ve tarım sektörünü içeren çok yönlü reform ve programlara sadık kalarak ekonominin görece iyileşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu programı yürüten AK Parti ekonominin büyümesini sağlayarak enflasyonu düşürmüş bu da ona ihtiyaç duyduğu siyasi desteği getirmiştir.[475]

AK Parti parti programında dış politika bölümünde amaç ve hedefler açık bir şekilde belirtilmiştir. Aktif bir dış politika hedefinin olduğu parti programındaki ifadeler şu şekildedir;

> "Bu yeni ortamda Türkiye'nin de güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerekmektedir. Partimiz, Türkiye'nin tarihine ve coğrafi konumuna yaraşır, önyargılardan ve saplantılardan arınmış, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı, gerçekçi bir dış politika izleyecektir. Başka ülkelerin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olan Türkiye, öteki ülkelerin ve uluslararası kuruluşların da kendi toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olmalarını hak olarak görmektedir."

---

472 "6 Güvence", **Hürriyet**, 04.11.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-guvence-107530 [29.11.2018].

473 "Gül: İslamla Modernliğin Uyumunu Kanıtlayacağız", **Hürriyet**, 17.11.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-islamla-modernligin-uyumunu-kanitlayacagiz-110223 [28.11.2018].

474 "Parti Programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.12.2019].

475 Altunışık, Martin, **age**, 579. Murat Sabuncu, "Acemoğlu: Sıfır Faiz Olmaz", **Milliyet,** 27.11.2011, http://www.milliyet.com.tr/sifir-faiz-olmaz/ekonomi/ekonomiyazardetay/27.11.2011/1467947/default.htm [22.3.2019]. Ali Yaşar, "AKP Ekonomisinin Beş Yılı", **Özgürlük Dünyası**, https://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/201-sayi-182/474-akp-ekonomisinin-bes-yili [22.3.2019].

Nasıl bir dış politika izleneceğinin genel çerçevesi bu cümlelerle vurgulanırken uygulanacak dış politikanın öncekilerden farklı olacağının işaretleri de verilmektedir;

> "Partimiz, değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında, Türkiye'nin dış politika önceliklerini *yeniden* tanımlaması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarları arasında yeni bir denge oluşturması gerektiği inancındadır. Partimiz dış politikada karar verme ve uygulama sürecinin, sadece bürokrasinin katılımıyla yürütülmesinin yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu tür kararlara parlamentonun ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımı sağlanarak Türkiye'nin dış politikadaki etkisi ve gücünün artacağına inanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde stratejik çalışmaların, senaryo analizlerinin ve geleceğe ilişkin projeksiyonların yapılmasının, dış politika araçlarının geliştirilmesinde çok önemli olduğuna da şüphe yoktur. Bu nedenle kamu kurumları bünyesinde dış politika alanında faaliyet gösteren araştırma merkezleri, dış politika enstitüleri ve üniversitelerdeki uluslararası ilişkiler bölümleriyle işbirliği yapılacaktır."[476]

Tüm bu gelişmeler ile birlikte AK Parti'nin tek başına iktidar olmadan önceki sürece ayrıntılı bir şekilde bakmak gerekmektedir. AK Parti iktidara gelmeden önce iki büyük siyasi/ekonomik kriz yaşanmış 2000 Kasım krizi ve 2001 Şubat krizi,[477] Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizleri olarak tarihe geçmiştir. Özellikle Şubat krizinin ülkeye faturası ağır olmuştur.[478]

---

[476] "Türkiye, demokrasisi, ekonomisi ve insan haklarına saygılı tutumuyla bulunduğu bölgede bir istikrar unsurudur. Bu nitelikleriyle, çevresindeki kriz bölgelerinde daha fazla inisiyatif alacak ve krizlerin çözümüne daha somut katkı sağlamaya çalışacaktır. Partimiz, bölgesel güvenlik ortamının, ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunduğu görüşündedir. Bu nedenle Türkiye, yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi için daha fazla çaba sarf edecek, komşularıyla diyaloga dayalı iyi ilişkiler sürdürme çabasını artıracak, böylelikle bölgesel işbirliğinin gelişmesine daha fazla katkıda bulunacaktır." Daha detaylı bilgi için bkz; "Parti Programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.12.2019].

[477] Çankaya Köşkü'nde 19 Şubat Çarşamba 2001 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 16 yıl sonra Ecevit ile aralarındaki gerginliğin, Anayasa kitapçığı olayından değil, daha önce Fazilet Partisi'nin (FP) kapatılması davası nedeniyle başladığını açıkladı. Sezer, "Sayın Ecevit 2 kez bana gelip Fazilet'in kapatılmamasını ve Anayasa Mahkemesi (AYM) üyelerine telkinde bulunmamı istedi, ikisinde de reddettim ve aramızda büyük gerginlik oldu. Bu gerginlik sürerken, Anayasa kitapçığı olayı yaşandı. Asıl neden, Ecevit'in FP konusundaki isteğiydi. MGK'da yaşananlar da bu gerginlikten kaynaklandı" dedi. Ayrıca aynı toplantıda Cumhurbaşkanı Sezer, Başbakan Ecevit'in Devlet Denetleme Kurulu'nun BDDK'da yaptığı denetimi eleştiren sözlerinden rahatsızlığını iletti. "Yasaları bilmeden eleştirmeyin, Anayasal yetkim var, denetimin de denetimi olur" dedi. Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan ise, "O anayasayı biz de görelim" cevabını verdi. Sezer, buna kızıp, elindeki Anayasa kitapçığını Ecevit ve Özkan'a doğru attı. Ecevit ve Özkan toplantıyı terk ederken, Özkan'ın "Nankör kedi" sözü siyasi tarihe geçti. Ecevit daha sonra "Cumhurbaşkanı terbiye dışı bir üslupla, yüzüme Anayasa kitapçığını fırlattı" dedi. Olay sonrası ekonomi çöktü. Halihazırda likidite sorunu yaşayan piyasadan yabancı yatırımcılar da hızla çıkmaya başlamış ve uygulanan ekonomik program ciddi güven kaybına uğramıştır. Cumhuriyet tarihinin en ciddi ekonomik ve siyasi krizlerinden birisi olan Kara Çarşamba böyle başlamıştır. Emin Özgönül, "16 Yıl Sonra Ortaya Çıkan Sır! Ecevit'in Teklifini Kabul Etmemiş", **Sözcü**, 5.11.2017, https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/ecevit-fp-kapatilmasin-dedi-sezer-teklifi-kabul-etmedi-2077489/ [19.3.2019].

[478] 15 günlük süre içinde 7,6 milyar dolar ülke dışına çıkmış, Borsa yüzde 14.6 düşmüş, Milli gelir 200 milyar dolardan 140-150 milyar dolara inmiş, kişi başına yıllık gelir 1083'er dolar azalmış, halkın cebindeki paranın alım gücü üçte bire düşerek, çoğu kalifiye 1,5 milyon kişi işsiz kalmıştır. Ekonomi yüzde 8,5 oranında küçülerek, enflasyon yüzde 70'i aşmıştır. Kadir Akın, "AKP'den Önce ne Vardı?", **Bianet**, https://m.bianet.org/bianet/siyaset/152400-akp-den-once-ne-vardi , [21.11.2018].

Genel kanının aksine Uzgel krizin gerçek nedeni olarak Anayasa kitapçığının fırlatılmasından ziyade o dönem iktidarda olan DSP'den 60'a yakın aralarında bakanlarında bulunduğu milletvekillerinin istifa ederek[479] yeni bir partinin kurulması gibi olağanüstü gelişmeleri göstermektedir. Dönemin başbakanı Ecevit'in siyasi hayatının sonunu getiren bu olaylar silsilesi aynı zamanda AK Parti iktidarına yol açmıştır. Bu süreçte Erdoğan[480] krizin dış kaynaklarından sözetmemiş aksine ABD'de bulunan kurum ve kuruluşlarla yoğun görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu durum ise AK Parti'nin bir ABD projesi olduğu yorumlarını beraberinde getirmiştir. AK Parti'yi ABD'nin en başarılı projesi olarak tanımlayan Alpman için AK Parti dersini iyi çalışan ve çağın gereklerini uluslararası ortaklarının bakışı ile kavrayıp, onlara karşı yanlış yapmayan, uyumlu, dikkatli ve sadık bir müttefik olarak yoluna devam etmektedir.[481] Yine benzer görüşlere sahip Yanardağ AK Parti'yi "ABD tarafından geliştirilen "Büyük Ortadoğu Projesi" ve "ılımlı İslam" siyasetinin bir ürünü, Washington'da tasarlanmış ve Ankara'da yürürlüğe konulmuş politik bir proje" olarak tanımlamaktadır. Yanardağ'a göre bu desteğin farkında olan AK Parti bu durumu kendi siyasi hedefleri için çok iyi kullanmıştır.[482]

---

[479] "DSP'de İstifa Depremi Durmuyor", **NTV**, 15.7.2002, http://arsiv.ntv.com.tr/news/162646.asp [26.11.2018].

[480] "Doların gün geçtikçe arttığı bu dönemde Erdoğan İstanbul eski belediye başkanı olarak Amerikan büyükelçiliğinde 4 Temmuz Bağımsızlık Günü kokteyline katılmış doların biraz daha yükseldiği 14 Ağustos günü ise Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur. Erdoğan AKP Genel Başkanı olarak 8 Ekim 2001'de Kayseri'de gazetecilere ekonomik ve siyasal krizden bahsetmekte, ülkenin itibar kaybettiğini, krizin nedenini kötü yönetim çözümün de erken seçim olduğunu ifade etmekteydi. Krizin dış kaynakları hiçbir şekilde söz konusu edilmemekteydi. Erdoğan ülke içinde temaslarda bulunduğu gibi ABD'de de önemli kurum ve kişiler ile yoğun temaslarda bulunmuş, bu denli yoğun temaslar AKP'nin bir ABD projesi olduğu yorumlarını da beraberinde getirmiştir." İlhan Uzgel, "2001 Krizinde İslamcılar Ne Yaptı?", **Gazete Duvar**, 20.08.2018, https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/08/20/2001-krizinde-islamcilar-ne-yapti/ [26.11.2018].

[481] Nazım Alpman, "AKP'nin 10 Yılı", **Birgün**, 15.08.2011, https://www.birgun.net/haber-detay/akp-nin-10-yili-16557.html [10.12.2018].

[482] Yalçın Akdoğan'ın bir TV programında söylediği sözler Yanardağ için bunu kanıtlar niteliktedir Akdoğan, 14 Ocak 2004 tarihinde katıldığı bir televizyon programında şunları söylemiştir: "Son iki yüzyıl içinde ilk defa iç dinamikler ile dış dinamikler örtüşmektedir. TBMM'de büyük bir çoğunluğa sahip AK Parti hükümetinin talepleri ile Batı'nın talepleri birbirini tutmaktadır. AK Parti'yi iktidara getiren kitlelerin talepleri ile (iç dinamikler) ABD'nin ve AB'nin talepleri aynı çizgide birleşmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın ıslahat (reform) talepleri, iç taleple (iç dinamiklerle) örtüşmüyordu. Şimdi ise bugüne kadar görülmeyen bir yapılanma ortamı AK Parti ile sözkonusu oldu. Bu defa halkın istekleri ile Batı'nın istekleri birleşmiştir." Bu yönüyle Yanardağ AK Parti'nin izlediği siyasetin AB ve ABD talepleri ile örtüştüğünü kendilerinin ifade ettiğini söylemektedir. Merdan Yanardağ, **Bir ABD Projesi Olarak AKP**, (İstanbul: Siyah Beyaz Basım Yayın, 2007), 24.

Tüm bunlarla birlikte Uzgel AK Parti iktidarının dışarıda ABD, AB ve Körfez ülkeleri, içeride liberaller, İslamcılar, cemaat ve tarikatlar, TÜSİAD ve MÜSİAD arasındaki uzlaşı sonucu kurulan büyük bir koalisyonun sayesinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu kapsamda Uzgel AK Parti'nin iktidar yolunda Büyük Ortadoğu Projesi olarak bilinen Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi'nin çok önemli bir yapı taşı olduğunu ifade etmektedir.[483] Dış desteğe ihtiyaç duyan ve bunu önemseyen Erdoğan, bu süreçte hiçbir "resmi" ünvanı olmadan Paris-Londra-Washington'da devlet başkanları tarafından misafir edilmiştir.[484] Benzer şekilde Çakır da Erdoğan'ın içeride bulamadığı meşruiyeti uluslararası ortamda aradığını ifade etmektedir. Bu kapsamda Erdoğan AB üyeliğini, ABD ile stratejik ortaklığı savunmuş, İsrail ile iyi geçinmeye çalışmış ve partinin kurulduğu dönemde Yahudi lobileri ile görüşerek desteklerini almaya çalışmıştır. Çakır AK Parti hükümetinin kesintisiz olarak iktidarda kalmasının nedeni olarak yaptığı bu yatırımları göstermektedir.[485] Dış çevrede bu kadar destek alan ve muhatap olarak görülen Erdoğan ve "iç koalisyon"dan oluşan AK Parti, iktidara partiler koalisyonu olan 57. Hükümeti devirerek gelmiştir.

---

[483] Uzgel'e göre ABD artık İslamcı hareketleri sistem dışına itmektense meşru siyasal zemine çekerek istediği sonuçları elde etme yoluna girmiş Türkiye'de buna en uygun olarak da AK Parti desteklenmiştir. Bu aşamada Erdoğan sık sık ABD'li yetkililer ile görüşmüştür. İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Öyküsü,** ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru, **(**Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 31-38. Kasım'da yapılacak seçimler öncesi Ocak 2002'de Erdoğan ABD'de önemli kuruluş ve kişilerle temasta bulunarak Amerikan karşıtlığı içinde bulunmayacağını ve serbest piyasa ekonomisini benimseyeceği ile ilgili güvenceler vermişti. İlk olarak Erdoğan, Center for Strategic and International Studies adlı düşünce kuruluşunda AK Parti'nin genel başkanı olarak bir konuşma yapmış ve Washington bürokrasisinin karşısına çıkmıştır. Sonrasında ise ABD yönetiminde Türkiye uzmanları olarak söz sahibi olan eski CIA yetkilisi Graham Fuller, eski Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz, ve Henri Barkey ile görüşmüştür. Ayrıca Rand Corporation ve Lehman Brothers yetkilileri ile de bir araya gelen Erdoğan ve ekibi American Jewish Congress (Amerikan Musevi Kongresi) yetkilileri ile Ortadoğu, Türk-İsrail ilişkileri konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur. Bu süreçte ABD yönetimi, milletvekili olmayan Tayyip Erdoğan ile dönemin iktidarı tarafından hoş karşılanmayacağı için resmi düzeyde bir görüşme yapmak istememiş bunun yerine gayri resmi üst düzey bir görüşme gerçekleşmiştir. Erdoğan ve Cüneyt Zapsu dönemin Savunma Politikaları Kurulu Başkanı Richard Perle ile evinde görüşmüştür. Yurtdışı görüşmelerinde o dönem danışman sıfatıyla katılan Cüneyt Zapsu'nun büyük bir rolü bulunmaktadır. Davos yönetim kuruluna üye olan Zapsu'nun sahip olduğu uluslararası bağlantılar (AK Parti içinde "çizmeli adam" olarak bilinen Grenville Byford) sayesinde Erdoğan Washington'da önemli kurum ve kişiler ile görüşmeler ayarladığı bilinmektedir. Turan Yavuz, **Çuvallayan İttifak**, (İstanbul: Destek Yayınları, 2007), 46.

[484] Alpman, "AKP'nin 10 Yılı"

[485] Ruşen Çakır, "Erdoğan Peres'in Tuzağına Düştü", **Vatan**, 30.01.2009, http://www.gazetevatan.com/rusen-cakir-220810-yazar-yazisi-erdogan-peres-in-tuzagina-dustu/, [25.2.2019].

Dağıstanlı[486] AK Parti'yi iktidara taşıyan bu iç koalisyondan ne anlaşılması gerektiğini ise şu şözlerle açıklamaktadır:

> "İlk dönem AKP'sinin aslında bir koalisyon partisi olmasıydı; bir iç-koalisyon yani. Çeşitli görüşlerden ve partilerden insanları biraraya getirmişti AKP. AKP ve hatta bizzat Erdoğan, kendi 'eski'leriyle koptuklarını, yeni bir başlangıç yaptıklarını ilan etmişti. Buna mecburdu. O kopuş olmasa Fazilet Partisi'nden ayrılmanın makul bir gerekçesi olamazdı ve o kopuş olmasa Millî Görüşçü olmayan unsurları bir parti içinde buluşturmak, o iç-koalisyon, mümkün olmazdı."

Tekin de benzer şekilde 2002 seçimlerinde AK Parti'yi iktidara taşıyan bir sosyo-ekonomik koalisyon desteğinden sözetmektedir. Bu kapsamda Tekin'e göre Anadolu sermayesi, düzensiz çalışan yoksul gecekondu sakinleri, gelir düzeyi düşük kırsal kesim başta olmak üzere pek çok kişi, kendisini bazen ekonomik bazen ise dindarlık, muhafazakarlık, dışlanmışlık kodlarıyla ifade ederek, AK Parti'ye destek vermiştir. Kısa bir süre sonra AB süreci ve küresel genişleme çerçevesinde büyük sermaye kesimi ve dış ticaret, bankacılık, turizm gibi sektörlerin de bu koalisyona eklenmesi ile AK Parti geniş, kapsamlı bir sosyo-ekonomik koalisyon desteğini alarak güçlenmiştir.[487] AK Parti bir bakıma çok farklı kesimlerden oluşan "zengin ve çeşitli" bir parti olarak yeni bir başlangıç yapmış bu kapsamda parti tüzüğü ve programı bu çeşitliliği yansıtarak demokratik şekilde parti teşkilatı ve kongrelerde belirlenerek yazılmıştır.[488] Bu iç koalisyon 2010 referanduma kadar farklı ideolojilerden (liberal, sol) insanların da desteğini alarak alanını genişletmeye devam etmiş böylelikle AK Parti ve politikaları meşruiyetini pekiştirmiştir. Ancak artık bu koalisyona ve çeşitliliğe gerek olmadığını benimsenmeye başlanması neticesinde koalisyon dağılmaya başlamıştır. Özellikle 2018 Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sürecinde daralan bu sosyo-ekonomik koalisyon seçimi kazanma sürecinde AK

---

[486] Bu iç-koalisyon seçimlerde halktan destek gördüğü gibi parti dışında da geniş bir koalisyon yaratmıştır; 2010 referandumuyla kimi solcular, liberalleri içeren 'yetmez ama evetçiler.' İçeridekiyle beraber bu çevre koalisyonu AK Parti'nin ve politikalarının hem meşruiyetini pekiştirmiş hem de entelektüel/ideolojik eksikliklerini kapatmıştır. Mustafa Alp Dağıstanlı, "Erdoğan ve Erdoğangiller Korkmakta Haklı", **Diken**, http://www.diken.com.tr/erdogan-ve-erdogangiller-korkmakta-hakli/, [21.11.2018].

[487] Ali Tekin, "AKP İktidarı ve Yeni Alternatifleri: Koalisyonel Arka Planda Kaymalar", Independent Türkçe, 11.07.2019, https://www.indyturk.com/node/49976/t%C3%BCrkiyeden-sesler/akp-iktidar%C4%B1-ve-yeni-alternatifleri-koalisyonel-arka-planda-kaymalar [12.12.2019]

[488] AK Parti kurucu kadrosunda bulunan Ersönmez Yarbay bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; "O dönemde beni davet ettiklerinde ben parti içi demokrasi olacaksa kurucu olabileceğimi söyledim. Gerçekten de çarşaf listenin olduğu, parti yönetimlerinin genel başkan tarafından değil, parti teşkilatı ve kongrelerde belirlendiği demokratik bir tüzük yazdılar." "Tek Adamlığa Karşı Bir AKP'li", **Cumhuriyet**, 21.06.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/765912/Tek_adamliga_karsi_bir_AKP_li.html [21.11.2018].

Parti'yi MHP'nin desteğine bağımlı hale getirmiş, yeni koalisyon milliyetçi-muhafazakâr bir karakteristik taşımaktadır. Bu iç koalisyon hali dış politikayı da şekillendirmiş seçilen tercihlere göre ya da koalisyonun genişliğine göre dış aktörler ile kurulan ilişkilerde farklılaşmaktadır. Uzgel ise AK Parti'nin milliyetçi otoriter bir çizgi benimsemeye başladığını savunmaktadır. Uzgel bunun yansımaları olarak sınır ötesi operasyonları, AB ile bilinçli bir çatışma hali ve Suriye özelindeki politikanın Esad karşıtlığından bu ülkenin kuzeyindeki Kürt sorunu çizgisine kaydırıldığını iddia etmektedir. Uzgel bu kapsamda İslamcı vurguların giderek azaldığını bunun yerine milliyetçi söylemlerin daha ön plana çıktığını savunmaktadır.[489]

AK Parti hükümetleri döneminde gerek söylem gerekse eylemler ile birlikte şekillenen dış politika davranışları analiz edildiğinde şöyle bir süreç/akış ortaya çıkmaktadır;

AKP öncesi	Güvenlik merkezli-işbirliği odaklı
2002	"Yeni Türkiye" söylemi
2008-2011	Sıfır sorun; yumuşak güç unsurlarının baskın olduğu dönem
2013	Değerli yalnızlık; gerektiğinde sert güç unsurlarının kullanımı
2014	Uluslararası ilişkilerde adalet istemi, dünya beşten büyüktür
2016	Büyük güç statüsü elde etmek
2018	"Girişimci ve insani dış politika"

AK Parti öncesi dönem için Türk dış politikasının sorun odaklı olduğu, Türkiye'nin dört tarafının düşmanla çevrili olduğu ve komşularıyla (olası) savaş halinde olma durumunun sürekli olarak kendini gösterdiği iddia edilmektedir.[490] Bir yönüyle doğru olan bu iddia Türkiye'nin sürekli bir şekilde sorunlar ile boğuştuğu

[489] Milliyetçi eğilim içeride MHP ile kurulan ittifak, HDP eşbaşkanlarının ve milletvekillerinin tutuklanması, belediyelere kayyum atanması gibi hamlelerden oluşmaktadır. İlhan Uzgel, "Ilımlı İslamcılıkla Milliyetçi Otoriterlik Arasında Siyaset", Gazete Duvar, 8.5.2017, https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/05/08/ilimli-islamcilikla-milliyetci-otoriterlik-arasinda-siyaset/ [12.12.2019].

[490] Dış politikanın duayen isimlerinden ve deneyimli diplomat Şükrü Elekdağ'ın makalesinde yeralan "Türkiye'nin yaşamsal hakları ve toprakları üzerinde hak iddia eden Yunanistan ve Suriye, ülkemize karşı çıkar birliği içindedir ve Türkiye'yi çökertmek amacıyla PKK'ya her türlü yardımı yapmaktadır. Türkiye, bu ülkelere karşı savunma planlamasını, aynı anda iki ayrı cephede çatışmaya zorlanacağı varsayımı üzerine dayandırmalıdır." ifadeleri ile Türkiye yeni bir kavram ile tanışmıştır; 2,5 Savaş stratejisi. Elekdağ, Türkiye'nin Ege'de Yunanistan ve Güney'de Suriye ile aynı anda iki cephede topyekûn bir mücadelenin yanı sıra içerde bir yarım savaşa hazır olması gerektiğini vurguluyordu. Buna da **"iki buçuk savaş stratejisi"** diyordu. Fikret Bila, "İki Buçuk Savaş", **Milliyet**, 7.6.1999, http://www.milliyet.com.tr/1999/06/07/yazar/bila.html [31.01.2019].

anlamına gelmemektedir. Güvenlik merkezli olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemde Türkiye, sorunların ilk olarak sulhen çözme ancak dirençle karşılaştığında tehdit yoluna başvurmayı yöntem olarak benimsemiştir.[491] Bu kapsamda1990'larda meydana gelen üç önemli dış politika krizi dönemin dış politika davranışını analiz etmek için önemli ipuçları vermektedir. 1996 Kardak Kayalıkları, 1997-1998 S-300 Füzeleri, 1998 Suriye krizlerinde Türkiye statüko, çıkar ve güvenliğine yönelik fiili tehdit algılamış ve zorlayıcı diplomasi stratejisini kullanmıştır.[492] Aksu'ya göre 1990'lı yıllardaki dış politika karar alma sürecindeki "Karargâh, Koridor, Konut, Köşk" arasında etkin ve işlevsel işbirliğinin varlığı, zorlayıcı diplomasi uygulamalarında

---

[491] Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in 16 Eylül günü Hatay'da yaptığı konuşma sonrasında Abdullah Öcalan İtalya'da yakalanmıştır. Ateş, ''Suriye'ye karşı sabrımız kalmadı. Türkiye beklediği karşlığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır'' diyerek, Öcalan ve örgüte yataklık yapan Suriye'yi köşeye sıkıştırmıştır. "Her Şey Atilla Paşa'nın Gözdağı ile Başladı", **Hürriyet**, 14.11.1998, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611 [22.3.2019].

[492] Fuat Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehditine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı", **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti,** ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010): 475-502. İstemi yerine getirmediği için rakibin cezalandırılacağı tehdidine dayanan zorlayıcı diplomasi, rakibi ikna edecek ölçüde inandırıcı ve etkili bir destek işlevi görmektedir. Algı düzeyinde bir ikna kapasitesi olan zorlayıcı diploması askeri bir stratejiden çok diplomatik bir stratejidir. Bu kapsamda sahip olunan askeri kapasite ile ihlali ortadan kaldırmak yerine krize özgü kuvvet kullanımı en düşün düzeyde tutularak diplomasi yoluyla ihlal sona erdirilmeye çalışılır. Detaylı bilgi için bkz.; Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008).

Aksu 1996 Kardak Kayalıkları Krizi sırasında Yunan askerlerinin Doğu Kardak Kayalıklarına asker çıkartması ile gerginliğin tırmandığını Batı'daki ikinci kayalığa Türk askeri timinin çıkartılması ile inisiyatifin dengelendiğini sonrasında ise statüko öncesi duruma dönüş sağlandığını ifade etmektedir. Kardak Kayalıklarının aidiyetine ilişkin görüş ayrılıkları diplomatik yazışmalarda sürerken tarafların siyasi ve hukuki tezlerinin de belirginleştiğini söyleyen Aksu Yunanistan'ın Kayalıklardan birine asker çıkarması eylemi ile krizin yeniden tırmanışa geçtiğini belirtmiştir. Bu koşullar altında Türkiye'nin istemi, Yunanistan'ın askerlerini ve her türlü egemenlik işaretini kayalıktan geri çekmesi, statüko öncesi duruma dönmesi olarak belirlenmiş; bunalım bu istemin yerine getirilmesi ile giderilmiştir. Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehditine", s.485. Kardak Kayalıkları Krizi ayrıntılı analiz için bkz Aydın Şıhmantepe, "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, c.9, s.17 (2013): 127-155.

Türkiye'nin zorlayıcı diplomasi stratejisini kullanarak çözdüğü bir diğer örnek 1997-1998 yılları arasında yaşanan S-300 füzeleri bunalımı olarak gösterilmektedir. Caydırma stratejisi açısından da incelenebilecek olan bu kriz sürecinde Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin S-300 füzelerinin Kıbrıs'a yerleştirileceğini açıklayarak başlattığı tırmanmayı kuvvet kullanabileceği tehdidinde de bulunarak durdurmuştur.

Son olarak ise 1998 yılında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik olarak uygulamış olduğu zorlayıcı diplomasi stratejisini örnek olarak gösterilmektedir. Bu olay sırasında Türkiye Suriye'den sınırları içerisinde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne tehdit oluşturan PKK'ya vermiş olduğu her türlü desteği keserek örgüt lideri Öcalan'ın ülke dışına çıkartılmasını istemiştir. Yine kuvvet kullanma tehdidini de içeren eylemler ve önlemlerle strateji başarı ile uygulanmış ve sonuçlandırılmıştır. Bu bunalımda Türkiye'nin Suriye'den istemi; PKK'nın lider kadrolarının Suriye dışına çıkmasını sağlamak, Suriye'nin PKK'ya sağlamış olduğu her türlü desteği ortadan kaldırmaktır. Başarıyla uygulanan zorlayıcı diplomasi stratejisi ile Suriye'nin isteme uyması sağlanabilmiştir. Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehditine", 485-486.

başarılı sonuçlar getirmiştir.[493] 1999-2002 arası dönem Türkiye'nin iç ve dış politika açısından kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu kapsamda "İki Buçuk Savaş" stratejisi ile vücut bulan realite önce Suriye ile 1998'de imzalanan Adana Mutakabatı, sonrasında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması ve örgütün bir süreliğine Kandil'e çekilmesi sonucunda değişmeye başlamıştır. Yunanistan ile ilişkilerde de 1999 Marmara depremi sonrasında görece istikrarlı bir döneme girilmiştir. Bu istikrar döneminde AB üyelik sürecinin de kuşkusuz etkisi bulunmaktadır. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Tüm bu gelişmelerde 1997-2002 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem'in çok önemli katkıları bulunmaktadır. Bakanlığı süresince gerek genel vizyon ve gündelik politika uygulamaları gerekse kriz yönetimleri açısında öne çıkan bir aktör profili çizmiştir.[494]

2002 yılında AK Parti iktidara geldiğinde birçok uluslararası/bölgesel sorunu kucağında bulmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan ve Irak'a müdahale eden ABD ile dönem dönem ciddi sorunlar yaşamıştır. AK Parti iktidara geldikten kısa bir süre sonra yaşanan 1 Mart tezkere krizi[495] iki ülke yönetimleri açısından büyük sorun

---

[493] Kararlaştırmada uygun seçeneklerin belirlenmesinde Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi (Koridor) kadar Genelkurmay Başkanlığı "Karargâh" da etkin rol oynamaktadırlar. Dışişleri Bakanlığı uygulanacak politikanın yaratacağı etkisi üzerinde yoğunlaşırken, askeri bürokrasi uygulanacak askeri yöntemlerin başarısı üzerine odaklanmaktadır. Stratejilerin oluşturulması ve uygulanması sonrasında ise tüm siyasal sorumluluk "Konut" olarak adlandırılan Başbakan ve Bakanlar Kurulu'dur. **age**, 495.

[494] Mehmet Ali Tuğtan, "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", **Uluslararası İlişkiler**, c.13, s.49 (2016): 5-8. Tuğtan İsmail Cem'in önemli icraatlerini şu şekilde sıralamaktadır; "Türk- Yunan ilişkilerinde gerçekleşen yakınlaşma ve Türkiye'nin AB üye adayları arasına alınması ve sonrasında yürütülen diplomasidir. Kriz yönetimi açısından İsmail Cem, Kıbrıs Rum Kesimi-Yunanistan, AB ve Rusya gibi aktörleri içeren S-300 füze krizinin ve Öcalan krizinin yönetiminde, 11 Eylül saldırılarını takiben Afganistan müdahalesi sırasında ve son olarak Irak'ın işgali öncesi koalisyon hükümetinin siyasetinde de görevden ayrıldığı güne dek önemli bir rol oynamıştır. Diplomatik müzakereler bağlamında Türk-Yunan yakınlaşması, AB adaylık müzakereleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Müzakereleri, Suriye ile Adana Protokolü, İran ile Kudüs Gecesi gerginliğinden işbirliğine dönüş, iz bıraktığı başlıca önemli süreçlerdir. Son olarak, bakanlığının faaliyet alanlarının genişlemesi ve Türkiye'nin dış ilişkilerinin çeşitlendirilmesi açısından, Cem döneminde başlatılan Latin Amerika açılımı da anılmalıdır."

[495] Birdal'a göre AK Parti'nin dış politikasında özgüven faktörü olarak sunulan 1 Mart tezkeresi sürecinde Türkiye ABD ittifakına ters hareket etmemiştir. 1 Mart tezkeresini, Erdoğan'ın hükümetin başında olmadığı, (ki Erdoğan'ın tezkere kararı olumlu idi) AK Parti yöneticileri arasında görüş ayrılıklarının olduğu, AK Parti grubunun oylamada serbest bırakıldığı rahat bir ortamda gerçekleştiğinden AK Parti'nin dış politikası olarak saymak doğru olmaz. Erdoğan'ın Başbakanlık

teşkil etmiştir. Bölgede savaş istemeyen AK Parti savaşa engel olamamış, ABD Türkiye'siz müdahale etmiştir. Sonrasında yaşanan Çuval hadisesi iki ülke arasında güven bunalımına neden olmuş, Kuzey Irak'taki Kürt grupların ABD ile olan yakın ilişkileri Türkiye'yi endişeye itmiştir. Bu müdahaleler sonrası Ortadoğu'da etnik ve mezhepsel çatışmaların yoğun olduğu kaotik bir döneme girilmiş ve Türkiye bu bölgesel gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Böyle bir atmosferde AK Parti, AB ile ilişkilerini yoğunlaştırmak durumunda kalmış, üyelik için siyasi/diplomatik girişimlere ağırlık vermiştir. Tüm bu gelişmeler düşünüldüğünde Aydın 2007 yılına kadar Türk dış politikasının iç yapıdan ziyade uluslararası gelişmelerden etkilendiğini iddia etmiştir. AK Parti Hükümetinin Davutoğlu öncesi elle tutulur kapsamlı bir dış politika çerçevesi olmadığını söyleyen Aydın, Davutoğlu ile birlikte dış politika ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya başlandığını ve 2007 sonrası bunların uygulamaya başlandığını iddia etmiştir.[496]

AK Parti'nin geleneksel bir siyasi partiden ziyade toplumsal dönüşüm hareketi özelliği gösterdiğini iddia eden Aslan, AK Parti'nin ulusal, bölgesel ve küresel düzlemde statükodan ziyade dönüşümcü bir siyaset izlediğini söylemektedir. Bu kapsamda Aslan'a göre AK Parti, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde failliği ve otonomisini yukarı taşıma hedefi ile hareket etmiştir. Dolayısıyla geleneksel dış politikadan farklı bir tutum belirlenmiş ve iktidar olduktan sonra "yeni Türkiye" iddiası da sürekli olarak dile getirilmiştir. Aslan'a göre bu "yeni Türkiye" Osmanlı geçmişini hatırlayarak çevre ülkeler ile psikolojik olarak barışmıştır.[497]

koltuğuna oturmasından sonra Meclis'e ikinci bir tezkere getiren hükümet bunu geçirmeyi başarmıştır. Sinan Birdal, "Türkiye'de Dış Politika İdeolojisi", **Birikim**, sayı.313, (2015), http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7158/turkiye-de-dis-politika-ideolojisi#.XJtYqDPBJDU [27.3.2019].

[496] Mustafa Aydın, "Türkiye Farklı Alternatifleri Birarada Yaşatma Zorunda", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Cilt 3,** ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin, (Ankara: USAK Yayınları, 2010): 22-25.

[497] Aslan'a göre AK Parti Türkiye'yi batı medeniyetinin bir parçası olarak tanımlamaktan vazgeçmiştir. Bunun nedenleri arasında ise Gezi Parkı eylemleri sırasında batı ülkelerinin tavrı, Mısır'da yaşanan darbeye karşı batı ülkelerinin sessiz kalması, 15 Temmuz darbe girişimde ve 16 Nisan halk oylamasında batının takındığı tutum ve ABD-YPG yakınlaşması bulunmaktadır. Türkiye'nin batı ile mesafenin açılmakta olduğunu ve çıkar çatışmasının bazı dönemlerde ciddi olarak yaşandığı Aslan'ın diğer iddiaları arasında bulunmaktadır. Batıdan bir şekilde kopuşun yaşandığı bu süreçlerde Türkiye dış politikasını batı süzgecinden bağımsız şekilde yürütmeye çalışmıştır. Ali Aslan, "Türk Dış Politikasını Anlamak için Kavramsal Bir Çerçeve: Otonomi Arayışı", **AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika**, ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA Kitapları 29, 2017): 27.

Saraçoğlu'na göre bu süreçte "yeni Türkiye'ye" biçilen rol, medeniyetler arası köprü rolünü üstlenen edilgen bir ülkeden ziyade tarihsel-kültürel birikimi sayesinde İslam medeniyetinin doğal lideri olma konumuna erişmiş aktif bir ülke olma hedefidir.[498] Dolayısıyla bölgesine bu şekilde entegre olmaya çalışan bu "yeni Türkiye", "merkez ülke" olma iddiası ile hem kendini hem de bölgesini dönüştürme amacı taşımaktadır. Bu merkez ülke olma amacı ise Davutoğlu'ndan bağımsız düşünülmemelidir. Davutoğlu, merkez ülke ile ilgili aşağıdaki ifadelere yer vermiştir;

> "Türkiye yeni dönemde 'köprü' değil, 'merkez' ülke olarak tanımlanmalıdır. Yeni diplomatik üsluptan kastedilen; Doğu platformlarında Doğulu kimliğinden gocunmadan, ama o kimlikle yüzleşip yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batı platformlarında ise Batı'nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa'nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmaktır. Bunun gerçekleşebilmesi sadece diplomatlarımızda ve siyasilerimizde değil, aydınlarımızda da zihniyet değişikliğini gerektirmektedir. ... iç siyasal meşruiyeti dengeli bir özgürlük ve felsefi bir güvenlik anlayışı ile irtibatlandırabildiğimiz oranda Türkiye diğer ülkelere de model olacaktır. Türkiye bu anlamda hem coğrafî hem de tarihî açıdan bölgesinin merkez ülkesidir. Bunun özgüveni içinde davranıp kendi projemizi, kendi paradigmamız içinde harekete geçirebilirsek, dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi bölgemizde ciddi dönüşümlerin önünü açabiliriz."[499]

Geleneksel Türk dış politikası ile ilgili "İdeolojik tercihler tarih ve kültür parametrelerini, Soğuk Savaş döneminde geçerli olan jeopolitik önkabuller coğrafya parametresini statik bir çerçeveye mahkûm etmiştir"[500] eleştirel yorumu ile beğenmediğini ifade eden Davutoğlu'nun dış politika anlayışında medeniyet aidiyeti ve bireyin bu aidiyetin farkında olması açıdan temel bir unsurdur. İslam medeniyetini Batı medeniyetine alternatif gösteren[501] Davutoğlu, İslam medeniyetini diğer medeniyetleri dışlamadan bir küresel sistemi doğuracak medeniyet olarak görmektedir. Bu medeniyetin ekseni, yani merkez ülkesi de tarihsel ve mekânsal konumu gereği Türkiye'dir.[502] Bu medeniyet aidiyeti içerisinde özelde Ortadoğu genelde Afro-Avrasya'nın merkez ülke iddiasını taşıyabilmek için siyasi elitin bu medeniyet özelliklerini bilmesi ve ben-idrakinin farkına varması gerekmektedir. Bu nedenle elitlerin üreteceği ben idraki merkezli bir stratejik zihniyet Davutoğlu'na göre

---

498 Cenk Saraçoğlu, "AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik", **Alternatif Politika**, c. 5, s. 1 (2013): 63.

499 "Ahmet Davutoğlu, 'Türkiye Merkez Ülke Olmalı,'", **Radikal**, 26.02.2004, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581 [12.12.2019].

500 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), 47.

501 Ahmet Davutoğlu, **Civilizational Transformation and the Muslim World**, (Kuala Lumpur: Mahir Publications, 1994), 63.

502 Ahmet Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar**, (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 128.

maddi unsurlar olmasa da güç olmaya yetecek kapasitededir.[503] Yakın kara havzası olarak Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu'yu gösteren Davutoğlu, Türkiye'nin kaçınılmaz Hinterland'nı Ortadoğu olarak ifade etmiştir.[504] Bu bağlamda geleneksel Türk dış politikasının sahip olmadığı kuşatıcı ve kapsayıcı medeniyet aidiyeti ile Türkiye bu dönemde yakın komşuları ile sıfır problem ilişkisi kurmalı ekonomik ve kültürel olarak insan mobilizasyonunu arttırmalıdır.[505]

Davutoğlu'nun dış politika vizyonu, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel alanda hem bölgesel hem de küresel çapta yeni ilişkiler kurmasını hedeflemektedir. Türkiye'deki geleneksel siyasi karar alıcılar tarafından önemsenmeyen Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrasya bölgeleri ile tarihsel ve kültürel bağların süzgecinden geçirilerek siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirilmesi hedefi bu kapsamda Davutoğlu'nun önceliği sayılabilir. Bu bağlamda, Latin Amerika'dan Afrika'ya uzanan çok geniş bir coğrafyada yeni diplomatik temsilcilikler açılması, birçok ülkeyle yeni ticaret anlaşmaları imzalanması ve vizelerin kaldırılması, Davutoğlu imzalı dış politika gelişmeleri olarak sayılmaktadır. Walker'a göre Neo-Osmanlıcılık[506] olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesinde AK Parti Hükümetleri özellikle Ortadoğu bölgesine ekonomik, siyasal ve sosyal düzeyde daha fazla angaje olmaya çalışmıştır.[507] İlk olarak 1990'ların başında Turgut Özal[**] döneminde başlayan Neo-Osmanlıcılık

---

[503] Bu duruma örnek olarak Japonya'yı gösteren Davutoğlu temel hammaddeden yoksun olduğu halde Japonya'nın uluslararası siyasi ve ekonomik güç merkezlerine meydan okuyabildiğini ifade etmiştir. Davutoğlu, **Civilizational Transformation**, 43.

[504] Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 129.

[505] Davutoğlu, **Teoriden Pratiğe**, 136.

[506] Eski Osmanlı coğrafyasında Türkiye'nin yeniden etkin olma idealini yansıtan bu kavram Türk dış politikasının Ortadoğulaşmasını ve/ya İslamlaşmasını belirtmek için de kullanılmıştır. Davutoğlu ve diğer hükümet yetkilileri ise yayılmacı çağrışımları nedeniyle hiçbir şekilde neo-Osmanlıcılık kavramını dillendirmemiş, bu kavrama resmi bir anlam yüklememiştir; hatta bu kavramların ortaya atılışını Davutoğlu iyi niyetli olarak algılamamıştır. Dolayısıyla Neo-Osmanlıcılık resmi bir hükümet programından ziyade akademisyen ve analistlerin hükümetin politikalarını betimlemek için kullandıkları bir kavram olmuştur.

[507] Joshua W. Walker, "Introduction: The Sources of Turkish Grand Strategy-'Strategic Depth' and 'Zero-Problems' in Context", **Turkey's Global Strategy, LSE Ideas Special Reports,** ed. Nicholas Kitchen (2011): 6-13.

[**] Tüysüzoğlu, Özal dönemi ile ilgili neo-Osmanlıcılık tartışmaları ile ilgili eskiden Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda diplomatik, sosyo-kültürel ve ekonomik bir açılım yapma iradesi olması ile birlikte bunun daha çok söylem düzeyinde kaldığını ve ciddi bir ilerleme kaydedilemediğini iddia etmektedir. Bu iradenin eyleme dönüşmesindeki engelleri ise şu şekilde sıralamaktadır; 1990'lı yılların geneline hâkim olan siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz, PKK terörü ve AB üyeliğine odaklı dış politika çizgisinin varlığı. Göktürk Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık" ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm", **Alternatif Politika**, c.5, s.3 (2013): 318.

tartışmaları Balcı'ya göre AK Parti ile birlikte hayata geçirilecek bir aktör bulmuştur.[508] Bu aşamada Neo-Osmanlıcılık eski Osmanlı coğrafyası üzerinde Türkiye'nin yeniden nüfuz kurmasını sağlayacak bir amaç olarak dış politika söylem/eylemlerine yeniden yansımıştır.[509] Osmanlı kimliğine atfedilen önem ve hedeflenen aktif dış politika için medeniyet ve kimlik kavramları elitlerin iddialarında etken unsurlar olarak yer bulmuştur. Türkiye'nin bölgesel güç olma hedefi kapsamında AK Parti'nin yürüttüğü dış politika, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak hem kendi halkı ve hem de Ortadoğu halkları nezdinde itibar kazanmaya yönelik çabaların bütünü olarak görülebilir. AK Parti elitleri geçmişte Müslüman halkların barış ve huzur içinde yaşadığı Osmanlı Devleti'nin vizyonuna sahip olma iddiasını taşımaktadır. Bu vizyon, Türkiye'nin Batı'dan bağımsız olduğu imajını çizerken, dış politikada kazanılan özgüven sayesinde Batı ile ilişkilerde bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.[510] En genel anlamda uluslararası çevrede geleneksel Türk dış politikasından kopuş ve eksen değişikliği* olarak yer bulan bu eğilim Türkiye'nin Ortadoğulaşması ve İslamlaşması olarak da yorumlanmıştır.[511] Bu noktada dış politikada eksen kayması ile ilgili olarak Davutoğlu TÜSİAD'ın aylık olarak yayımlanan Görüş dergisinde şu ifadeleri kullanmıştır;

> "Türkiye'yi anlamlı kılan sahip olduğumuz tarihi birikimle yarattığımız müdahil olabilme kabiliyetidir. Biz müdahil olabilme kabiliyetimizi kullandığımız zaman bir pozisyon oluşturuyoruz. Eksen kayması tartışması da bu noktada başlıyor. 'Siz etken olmayın, müdahil olmayın, siz karışmayın, siz söylenileni yapın' deniyor."[512]

---

[508] Balcı, **Türkiye Dış,** 257.

[509] 2010 yılında Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Davutoğlu, Washington Post gazetesi yazarı Jackson Diehl'e "İngiltere eski sömürgeleriyle bir milletler topluluğu halinde, neden Türkiye eski Osmanlı topraklarında, Balkanlarda, Ortadoğu ve Orta Asya'da yeniden liderlik kurmasın?" yorumunda bulunarak bu coğrafyada yeniden bir liderlik kurma hedefini paylaşmıştır. "Davutoğlu'nun Hayali Osmanlı Milletler Topluluğu", **Milliyet**, 7.12.2010, http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-nun-hayali-osmanli-milletler-toplulugu/dunya/haberdetay/07.12.2010/1323171/default.htm [6.2.2019].

[510] Erdal Fırat, "Türkiye Dış Politikasının Tarihi ve Değişimi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, s.32, (2018): 95.

[*] Eksen değişikliği iddiaları özellikle İsrail ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği, Hamas lideri Meşal'in Ankara'da misafir edilmesi, hakkında soykırım suçu iddiaları olan Sudan Başkanı ile kurulan ilişki ve BMGK'de İran'a uygulanacak yaptırımlara karşı kullanılan oy, Rusya ve Çin'le yakınlaşma ve AB ile ilişkilerin yavaşladığı 2009-2011 yılları arasında çok tartışılmıştır.

[511] Burhanettin Duran'a göre eksen kayması tartışması birkaç alt argümanı içinde barındırmaktadır: Batı ittifakından uzaklaşmak, Türkiye'nin gittikçe otoriterleşmesi (sivil dikta, Putincilik, De Gaullecülük), iç siyasetin muhafazakârlaşması, dış politikanın İslamlaşması ve bu çerçevede Türkiye'nin İran ya da Malezya, hatta Pakistan modellerine savrulması. Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", **Türk Dış Politikası Yıllığı**, **2010**, (İstanbul: SETA Yayınları 14, 2011): 30.

[512] 'Davutoğlu, "Eksen Kayması Diyen Siz Karışmayın Demek İstiyor,"' **Görüş**, s.63 (2010): 15.

Davutoğlu'nun yaptığı bir diğer konuşma Türkiye'ye biçtiği rolü görmek için önemlidir:

> "Diğer devletler bize 'dış politikada maceraya atılmayın, aktif bir politika izlemeyin' diyorlar. Biz de diyoruz ki Türkiye, hep özne olur, hiç bir zaman nesneleştirilemez. Biz tarihin yazımında hep özne olduk, bu milleti kimse nesne haline getiremez. Şu anda Ortadoğu'da herhangi bir meseleye, hele hele Filistin, Türkiye olmadan karşı çıkabilir mi? Biz tarihimizin hakkını vermek durumundayız. Bu millet tarihte her zaman özneydi özne olmaya devam edecek."[513]

AK Parti elitlerinin belirlediği kavram ve roller çerçevesinde kimlik, çıkar, öncelikler tekrar tanımlanmış ve dış politika davranışı yeniden şekillendirilmek istenmiştir. Yeni olarak tanımlanan bu dış politikada bazı kavramlar özellikle vurgulanmıştır. AK Parti'nin aylık resmi yayın organı olan Türkiye Bülteni'nde dış politika ile ilgili yayınlarda (2010 yılına kadar) özellikle 5 tema öne çıkarılmıştır. "Avrupa Birliği", "medeniyet kavramı", "dış politikada çok yönlülük/ diplomatik atılımlar", "Türkiye'nin uluslararası politikada artan gücü" ve "Ortadoğu/ İslam Dünyası'yla ilişkiler" göze çarpan kavramlardır.[514] "Yeni" olarak tanımlanan dış politika çerçevesini Davutoğlu altı temel prensip ile çizmiştir. Davutoğlu'nun dış politika vizyonu ortaya çıkaran bu unsurlar; "komşularla sıfır sorun", "güvenlik-özgürlük dengesi", "çok boyutlu dış politika", "proaktif bölgesel dış politika", "ritmik diploması" ve "yeni diplomatik tarz" şekilde sıralanmaktadır.[515]

Tüm bunlarla birlikte bu "yeni dış politika" "merkez ülke", "akil ülke", "ekonomi merkezli dış politika", "çok yönlü diplomasi", "düzen kurucu aktör", "kamu diplomasisi", "insani diplomasi", "ben idraki", "arabulucu", "medeniyetler ittifakı" gibi yumuşak gücü ön planda tutan kavramlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.[516] Türkiye'yi "merkez ülke" yapma amacı güden bu "yeni" dış politika yukarıda da ifade edilen kavramlar çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır. Davutoğlu Cumhuriyet dönemi dış politikanın İslami coğrafyaya olan ilgisizliğini eleştirerek ve yeni bir

---

[513] 'Davutoğlu: "Biz Tarihin Yazımında Hep Özne Olduk"', **İHA**, 03.03.2013, https://www.iha.com.tr/haber-davutoglu-biz-tarihin-yazimi nda-hep-ozne-olduk-265944/ [12.12.2019].

[514] Burcu Sunar, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söylemi'nde Temalar: Türkiye Bülteni Üzeri'ne Bir İnceleme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi** Dergisi. c.18, s.3 (2013): 431-454.

[515] Ahmet Davutoğlu, "Zero Problems in a New Era", **Foreign Policy**, 21.03.2013, https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/ [20.02.2019].

[516] Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, "A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map", **SAM Papers**, s.7 (2013): 1-36.

politika vizyonu ortaya koymanın kaçınılmaz olduğunu iddia etmiş,[517] bu yeni dış politikanın gerçekleşmesi için ise Türkiye'nin kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa etmesi gerektiğini belirtmiştir.[518]

Duran Türk dış politikasındaki bu yeni yönelimi "medeniyet derinliği" arayışı olarak tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda Türk iç/dış siyasetinde gerçekleşen kimlik dönüşümünün çerçevesi ancak medeniyet kurma bilinci ile gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla Duran'a göre AK Parti'nin uluslarasılaşma vurgusu hem Avrupa merkezciliğini hem de Üçüncü Dünyacılığı reddeden yeni bir "evrensel" tanım çerçevesinde değerlendirilebilir. Bir yandan Batı ile ittifaklara (NATO ve AB gibi) önem verilirken diğer yandan Batı merkezli uluslararası düzen eleştirilmektedir. Mevcut uluslararası düzenin hem az gelişmiş ülkeler açısından hem de Ortadoğu boyutuyla Müslüman ülkeler için "adaletsiz" boyutuna dikkat çekilerek yeni bir uluslararası düzen istenci söz konusudur.[519] Ayrıca Duran için yeni bir medeniyet söylemi, Türkiye'nin dünyadaki yerini ve kimliğini Batıcılık, yeni Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasi akımların iddialarının sentezlenerek çok katmanlı/boyutlu olarak görülmelidir. AB ve ABD ile ilişkiler batıcı özelliği, Balkanlar ve Ortadoğu yeni Osmanlıcı, İslam dünyası ilişkileri İslamcılık, Orta Asya ülkeleri ise Türkçülük unsurlarını barındırmaktadır.[520]

Bu bağlamda küresel düzeyde aktör olmayı hedefleyen AK Parti elitleri için Türkiye'nin tarihi mirası ve birikimi ile kimlik inşası bu hedefteki temel unsurlar olmuştur. Diğer yandan Hermann'ın dış politikadaki değişimi analiz ederken kullandığı modelleme açısından bakıldığında Davutoğlu'nun uluslararası sistem değişikliklerini algılama ve değerlendirme açısından süreci bir dönüşüm fırsatı olarak

---

[517] Davutoğlu, **Stratejik Derinlik,** 70.

[518] **age,** 93.

[519] Türkiye'nin merkez ülke rolünün vurgulandığı bu düşünce biçimi aynı zamanda Türk insanına medeniyet kurma ve düzen oluşturma rolünü hatırlatmaktadır. Bu kapsamda oluşan medeniyet perspektifi bulunduğu bölgede ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve sorunların çözülmesi için uluslararası normlar koymaya çalışan bir tutumu benimsemektedir. Duran, **age**, 20.

[520] "Tüm bu unsurlar stratejik, tarihi, ekonomik ve kültürel koordinatların mecburiyeti olarak görüldüğünden bunların toplamı Türkiye'nin "medeniyet derinliği" olarak düşünülmelidir. Bu "medeniyet derinliği" ayrıca kimlikte büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Kemalist dış politikanın çözemediği kimlik sorununa yeni bir boyut kazandırmaktadır. Dış politikada kimlik krizi ya da tercihini reddeden AK Parti, Türkiye'yi ne batı ile İslam arasında köprü ne de batının cephe ülkesi olarak görmüş bunun yerine iş birliği temelinde şekillenen, özgüveni yüksek, kendini küresel bir aktör olarak algılayan bir anlayış geliştirmiştir." Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikasında 'Medeniyet Derinliği' Arayışı Var", **Anlayış**, 2008, http://www.anlayis.net/defaultblog.aspx?dergiid=65 [25.2.2019].

algıladığı görülebilir. Davutoğlu'na göre Soğuk Savaş sonrası büyük bir değişim geçirmeyen küresel düzlem II. Dünya Savaşı ile oluşturulan 'Birleşmiş Milletler Sistemi' aynı kalmıştır bu kapsamda uluslararası sistem yeniden dizayn edilmeyi beklemektedir. Bu yeniden düzenlenecek sistemde ise Türkiye'nin "merkez" hatta "küresel aktör" olabilmesi için stratejik derinliğe ihtiyaç duyulmakta ve bu aşamada kimlik önemli bir işlev üstlenmektedir. Yeni dış politikanın mimarı olarak tanımlanan Davutoğlu birçok iddiası* nedeniyle gündeme oturduğu gibi eleştirilerin de odağı olmuştur.[521] Öncelikle "Yeni Osmanlıcılık" yaptığı gerekçesiyle 'hayalcilik' ile eleştirilen Davutoğlu, 'Türkiye'nin eksenini değiştirmeye çalışmakla', 'Batı karşıtlığı'yla suçlanmış, Türkiye'nin izlediği politikalar bazı dönemlerde 'İran yanlısı' bazı dönemlerde ise 'Sünni merkezli' olarak nitelendirilmiştir.[522]

"Yeni" olarak sunulan bu dış politika söylemleri birçok akademik/güncel/siyasi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Şener için AK Parti'nin dış politikası "öncelik"ten yoksun bir dış politika olarak tanımlanabilir. Çünkü önemli-önemsiz ya da "ulusal çıkar" ekseninde olsun-olmasın dış politikada birçok mesele ile ilgilenen AK Parti Hükümetleri netice odaklı olmayan yoğun diplomatik trafikler ve gündemler sergileyerek, görüntüler ve hissi tepkiler üzerinden dış politikada başarılı olduğu izlenimi yaratmaktadır. "Komşularla sıfır sorun" ve "akil ülke" kavramları ile birlikte bu "yeni" dış politika, "güç" ve "mücadele" faktörlerini devre dışı bırakarak, kendinden önceki dönemlerdeki dış politika yapıcılarını 'çözüm istemeyen, hakkaniyete uygun davranmayan, kendi lehine olsa dahi statükocu tavrından vazgeçmeyen' bir Türkiye algısı yaratarak eleştirmişlerdir. Şener, AK Parti'nin kendinden önceki Türk hükümetlerinin dış politikadaki kazanımlarını yok sayacak kadar 'iyimserlik, hayalperestlik, aşırı liberallik ve hatta bencillik sarhoşluğu' içinde olduğunu belirtmektedir.[523] Diğer yandan Birdal, Davutoğlu dönemi dış politikasını

---

* Davutoğlu'nun "Bu bölgede düzen kurma misyonu bizimdir", "Sıfır sorun politikasından şaşmayacağız" gibi kullandığı iddialar örnek verilebilir.

[521] "Dışişleri Bakanlığı'dan Başbakanlığa: Davutoğlu", **DW**, 21.8.2014, https://www.dw.com/tr/dışişleri-bakanlığıdan-başbakanlığa-davutoğlu/a-17870318, https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/ahmet-davutoglunun-siyasi-hayati?page=1 [3.12.2018].

[522] "Portre: Ahmet Davutoğlu", **AlJazeera**, 05.05.2016, http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ahmet-davutoglu [12.12.2019].

[523] Bülent Şener, "Türk Dış Politikasında AKP Romantizmi ya da "Stratejik Derinlik"te Yuvarlanmalar: Türk Dış Politikası "İslam"ileşiyor mu?" , 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 20.12.2011,

Soğuk Savaş sonrası dönemde yürütülen dış politikanın devamı olarak görmektedir. Dolayısıyla Birdal önceki dönemden bir kopuş ya da değişim olmadığını, Davutoğlu'nun iddialarının Özal'ın neo-Osmanlıcılık, Demirel'in "Çin Seddi'nden Adriyatik'e Türk etkisi", ve İsmail Cem'in bölgesel aktivizm konseptine çok benzer olduğunu iddia etmektedir. Dönemsel ve ideolojik farklılıklarına rağmen izlenen tüm dış politikanın ortak yönü Türkiye'nin küresel sermaye için jeo-ekonomik önemi ve bölgesel düzlemde jeo-siyasi ve jeo-kültürel öneminden dem vurmasıdır.[524] Öniş ise Rusya ve bazı Kafkas ülkeleriyle kurduğu ikili ilişkiler ile birlikte Afrika ve Latin Amerika açılımları göz önüne alındığında "Türk dış politikasının Ortadoğululaşması" kavramının kullanılmasının abartılı olacağını ileri sürmektedirler.[525]

Öte yandan Özkan, Davutoğlu'nun Neo-Osmanlı'dan ziyade Pan-İslamist çizgide olduğunu iddia etmektedir. Pan-İslamizmin yayılmacı ve aktif bir dış politika vizyonuna sahip olduğunu söyleyen Özkan, Davutoğlu'nun Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde merkez olduğunu düşündüğünü hatta bu birlikteliğe Bosna ve Arnavutluk'u da eklediğini ifade etmektedir. Bu yönüyle kurgulanan bu Pan-İslamist düzen İran'ı dışlayan Sünni bir beraberliğin oluştuğu bir birlikteliktir.[526] Davutoğlu'nun Cumhuriyet'in dış politika birikiminin savunmacı ve pasif olduğu eleştirisine katılmayan Özkan düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Mustafa Kemal'in Suriye ve Libya'da İnönü'nün Yemen'de edindiği tecrübeler, 1923 sonrasında İran ve Afganistan'la kurulan yakın ilişkiler gözardı edilerek Cumhuriyet dönemi Türkiye'yi Ortadoğu'dan koparmakla suçlandı. Dahası Fatin Rüştü Zorlu, İhsan Sabri Çağlayangil, İsmail Cem gibi dışişleri bakanlarının partiler üstü dış politikaları; Montrö, Hatay ve Kıbrıs gibi atılımlar hatırlanmadı bile son yıllarda. 90 yıllık Cumhuriyet tarihinin Türkiye'yi Misak-ı Milli sınırlarına hapsettiği vurgulayan Davutoğlu, özellikle de Arap Baharı sonrası ulus devlet sınırlarından kurtulmanın müjdesini verdi sürekli olarak. Cumhuriyet dönemi dış politikası maceradan ve partizanlıktan uzak, Türkiye'nin saygın konumunu korumayı kısmen de olsa başardı. Ancak bunu yetersiz gören Davutoğlu, Türkiye'nin dış politikasında ulus-devlet ölçeğinde ısrar etmesi halinde tarih sahnesinden silineceğini iddiasıyla yola çıktı. Türkiye ya bölgesinde lider ve küresel bir güç olacak ya da yok olup gidecekti. Kahire'yi Şam'ı sokak sokak bildiğini iddia eden Davutoğlu yönetiminde Türkiye, Suriye ve Mısır'da bugün adeta yolunu kaybetmiş halde. Davutoğlu dönemi Cumhuriyetin tarihi birikiminin yok sayıldığı, partizan dış polikasıyla geçmişten ciddi bir kopuş; Musul'daki son konsolosluk kriziyse o kopuşun

https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/turk-dis-politikasinda-akp-romantizmi-ya-da-stratejik-derinlikte-yuvarlanmalar-turk-dis-politikasi-islamilesiyor mu [25.2.2019].

[524] Sinan Birdal, "The Hedging Strategy in Foreign Policy", **Heinrich-Böll-Stiftung Derneği Yayınları**, 16.06.2014, https://tr.boell.org/en/2014/06/16/hedging-strategy-foreign-policy-publikationen [27.3.2019].

[525] Öniş, "**Multiple Faces**", 50.

[526] Behlül Özkan, "Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism", **Survival**, c.56, s.4 (2014): 119-140.

çöküşüdür."[527]

Özkan'a göre stratejik derinlik, Neo-Osmanlıcı çizgiden ziyade Pan-İslamist ve yayılmacı bir dış politika vizyonuna sahiptir. Davutoğlu Ortadoğu'da Türkiye'nin lider olabilmesi için İslamcı parti ve akımların iktidara gelmesini desteklemekte ve bu eylemlerin dayanağı olarak 20. YY yayılmacı bir dış politika[528] çerçevesini benimsemektedir. Davutoğlu bir anlamda pan-İslamcı ideolojisini Batı emperyalizminin teorileriyle temellendirmektedir. Özkan'a göre düzen kurucu aktör, proaktif dış politika gibi kavramlar kullanılsa da Davutoğlu'nun dış politikası pan-İslamcı ideoloji ve kullanım zamanı çoktan geçmiş Batı'nın arkaik yayılmacı teorilerinin sentezinden oluşmaktadır.[529]

Keyman, Davutoğlu'na yönlendirilen Pan-İslamist eleştirileri abartılı bularak kabul etmemektedir. Keyman, Neo-Osmanlıcılığın, mezhepçiliğin ya da Pan-İslamizmin, Davutoğlu'nun dünya görüşünü, dış politika yönetim anlayışını tanımlama ve nitelemede yararlı ve uygun bulmamaktadır. Bu tür yaklaşımların tutarsız ve nesnellikten uzak olduğunu belirterek Türk dış politikası eleştirisinin, yapılan stratejik hatalarda, Türkiye'nin gücünü abartmada ve son dönemde de demokrasiden uzaklaşma gibi unsurlarda aranması gerektiğini söylemektedir.[530] Benzer şekilde emekli diplomat Özdem Sanberk de dış politikaya baktığında Pan-İslamist bir yönelim görmediğini ve böyle bir politikanın yürütülmediğini ifade etmektedir. Resmi bir politikadan ziyade hükümetin ve hükümeti etkileyen entelektüellerin düşüncelerinde varolan projeler olarak tanımlayan Sanberk, böyle bir siyasetin olabilirliğine imkân vermemektedir. Aksine, diplomasimizle kendi kendimizi

---

[527] Behlül Özkan, "PanİslamcI Dış Politikanın Çöküşü", **Radikal 2**, 15.6.2014, http://www.radikal.com.tr/radikal2/panislamci-dis-politikanin-cokusu-1197025/ [10.11.2019].

[528] Özkan Davutoğlu'nun dış politika perspektifini aşağıdaki ifadeler ile özetlemiştir: "Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'da oluşturacağı hegemonya stratejisi belirlenirken, İngiliz kolonyalizminin savunucusu Mackinder, Amerikan ve Alman yayılmacılığının stratejisyenleri Mahan ve Haushofer örnek olarak alınmaktadır. 'Stratejik Derinlik'te sıklıkla kullanılan Hinterland, Lebensraum (hayat alanı) gibi terimlerin 1920 ve 1930'lar Alman yayılmacılığının mimarı Haushofer'in dilinden düşürmediğini, merkez ülke kavramınının aynı dönemde Alman dış politikasına damga vuran 'Mittellage' kavramından esinlediğini vurgulayalım. Bu bağlamda 1945 öncesi Avrupa'sında denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış yayılmacı dış politika teorilerini Türkiye'ye uygulamaktan çekinmiyor." Özkan, "PanİslamcI Dış"

[529] **age**

[530] Fuat Keyman, "Davutoğlu 'Pan-İslamist' mi?", **Radikal**, 27.08.2014, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/davutoglu-pan-islamist-mi-1209165/ [18.3.2019].

Orta Doğu'dan diskalifiye ettiğimizi, bizim boşluğumuzu, bölge içinden İran, bölge dışından ise Rusya ve Amerika'nın doldurduğunu ifade etmektedir.[531]

Çağaptay ise AK Parti hükümetlerinin yürüttüğü dış politikanın Neo-Osmanlıcı olmaktan ziyade, orantısız bir şekilde özelde Arap İslamcıları ve genelde Müslüman Ortadoğu'ya odaklanmış olduğunu ifade etmiştir. Bu politikanın dünyayı dini bloklardan oluşmuş şekilde gördüğünü ve bu çıkarsamanın da partinin Ortadoğu ve dünya görüşünü belirlediğini söylemektedir. Çağaptay'a göre AK Parti, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi Osmanlıların hüküm sürdüğü bölgelere eşit oranda bir yaklaşım sergilememektedir. AK Parti'nin dış politikası Neo-Osmanlı çerçeveden ziyade ticari ilişkilerin belirleyici olduğu mali/dini çıkarlar yönüyle şekillenmektedir. Bu yaklaşımı ise en iyi "Ekono-İslamcılık" kavramının betimlediğini ifade eden Çağaptay, AK Parti'nin ekono-İslamcı dış politika eğiliminin Türkiye'yi, İran, Rusya, Suriye, Sudan, Hamas, Hizbullah, Katar ve Suudi Arabistan'la, daha önce ABD, AB ve İsrail'le olan düzeyde ve hatta bazen daha dostça ilişkilere sahip bir ülke konumuna getirdiğini söylemektedir. Bu noktada Batı ile birçok ihtilaf yaşanacağını söyleyen Çağaptay "keşke Türkiye'nin dış politikası gerçekten Osmanlıcı olsaydı" demiştir.[532] Benzer şekilde İnsel de Türk dış politikasında "komşularla sıfır sorun" politikasının büyük ölçüde çöktüğünü, Türkiye'nin bölgenin lideri olma iddiası ve buna bağlı girişimlerinin hızla değerini kaybettiğini, bu politikaların artık işlevsel olmadığını ifade etmektedir. Bu kapsamda İnsel'e göre bölgeye nizam ve istikrar getirecek bir "yumuşak güç" olma iddiasındaki Türkiye, hızla, bölgedeki gelişmelerin kendi güvenliğini yakın olarak tehdit ettiği algısıyla hareket eden, savunmacı, reaktif bir

[531] Özdem Sanberk: "Gülen Cemaati Üyeleri, Dışişleri Bakanlığı'na Abdullah Gül Döneminde Girdi", **T24**, 02.05.2016, https://t24.com.tr/haber/ozdem-sanberk-gulen-cemaati-uyeleri-disisleri-bakanligina-abdullah-gul-doneminde-girdi,338609 [21.2.2019].

[532] Çağaptay, geleneksel Türk dış politikasını belirleyen elitlerin Batı'da ya da Türkiye'deki laik okullarda eğitim gördüğünü, Avrupa dillerini konuştuğunu, Türkiye'nin Batılı kimliğinin teyit edilmesi bakımından yüzünü Batı'ya çevirdiğini ifade ederken AK Parti'nin bu gelenekten bir kopuşu temsil ettiğini söylemektedir. Çağaptay ayrıca AK Parti siyasi liderliği laik olmayan bir müfredatla eğitim veren dini okullarda eğitim görmüş, Arap ya da diğer Müslüman ülkelerdeki üniversitelerden diplomalara sahip, Arapça konuşabilen ve parti elitlerinin ilham almak ve teyit edilmek üzere yüzlerini Arap ülkelerine çevirmiş durumda olduğunu belirterek bu yönelimin AK Parti'nin Arap İslamcılarıyla olan siyasi ilişkilerinde itici güç oluşturduğu sonucuna varmaktadır. Soner Çağaptay, "AKP'nin Dış Politikası Neo-Osmanlıcı Değil", 06.05.2009, http://cagaptay.pundicity.com/6106/akpnin-dis-politikasi-neo-osmanlici-degil [21.2.2019].

politikaya doğru savrulmuştur.[533] Yetkin ise Neo-Osmanlıcılık ile ilgili tabloyu şu ifadeler ile özetlemektedir;

> "Türkiye'de AK Parti bünyesindeki ideologlar arasında da yaygın olan nostaljik varsayıma göre, daha önce imparatorluk sınırlarında yaşayan bölge halkları, Osmanlı idaresindeki mutlu günlerin özlemini çekiyor, gözlerini Türkiye'ye dikmiş hasretle bekliyorlardı. Bundan bir asır önce "bizim" olan topraklarda şimdi 20'den fazla devlet vardı. Özellikle de Müslüman halklar için geçerliydi bu. O zamana dek toplantılarda bir tür hamaset söylemi olarak geçerli olan bu çizgi 2010 sonunda patlayan Arap Baharı ile birlikte siyaset üzerinde etkili olmaya başladı. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun güçlü ideolojik söylemiyle harekete geçen –o dönem Başbakan- Erdoğan öncülüğündeki AK Parti hükümeti bünyesinde Orta Doğu'da Türkiye öncülüğünde Sünni eksende oyun kurucu olma fikri baskın hale gelmeye başladı. Ancak önce Libya'da baş gösteren topyekûn kargaşa, ardından Mısır'da darbe ve nihayet Suriye iç savaşı, Arap Baharının hiç de öyle ABD başta olmak üzere Batılı neo-oryantalistlerin hayal ettiği gibi bir şey olmadığını acı örnekleriyle gösterdi. Sanırım yaşananlardan Türkiye dâhil her ülke bir ders çıkardı. Hayır, sevgili okur, Araplar yeniden Türkler tarafından yönetilme hayali filan kurmuyor. Hangi halk kendisini 400 küsur yıl yönetmiş bir başka halkın idaresine yeniden girmek ister?" [534]

Uzgel, Davutoğlu'nun Osmanlı'yı bir barış projesi olarak gösterip Cumhuriyet ile birlikte tarihsel bir sapma yaşandığı, halka karşı baskıcı bir siyaset izlendiği ve bu durumun dış politikaya da çatışmacı olarak yansıdığı tezini kabul etmemektedir. Dolayısıyla Davutoğlu'nun Cumhuriyet ideolojisinin çatışmacı olduğu ve sorun ürettiği iddialarını problemli bulmaktadır. Uzgel'e göre Komşularla Sıfır Sorun (KSS) söyleminin en önemli yönü Kemalizm ile dış politika üzerinden yürütülen bir hesaplaşma amacı taşımasıdır ve bugünkü haliylede bu hesaplaşma başarısız olmuştur.[535] Bu kapsamda Uzgel'e göre Davutoğlu'nun dış politikada sorun yaratanın komşular değil de Türkiye'deki rejimin olduğu iddiası tartışmalıdır. Dolayısıyla Davutoğlu'nun batıcı olan bir önceki dış politikanın halkından, tarihinden, kültüründen ve coğrafyasından kopuk olduğunu ve bu nedenle çatışma ürettiğini ancak devletin halkı ile bütünleşmesini yansıtan yeni dış politikanın ise sorunları çözen ve barışçı olacağı beklentisi Uzgel'e göre çok gerçekçi değildir. Yeni olarak sunulan dış politika ile ilgili diğer bir sorunlu nokta ise Türkiye'nin bölgesel ve küresel bağlam

---

[533] Ahmet İnsel, "Avrupa Birliği Ermeni meselesinde etkin olabilir mi?", **Repair Future**, 13.10.2013, https://www.repairfuture.net/index.php/tr/tuerkiye-ve-avrupa-birligi-tuerkiye-den-bak-s/avrupa-birligi-ermeni-meselesinde-etkin-olabilir-mi [10.11.2019].

[534] Murat Yetkin, "Neo-Osmanlıcılığın Sonu mu?", **Hürriyet**, 28.12.2017, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/neo-osmanliciligin-sonu-mu-40692315 [21.02.2019].

[535] Uzgel, Cumhuriyet rejiminin tamamen çatışma ve sorun üreten bir dış politika yapısı ürettiği savını doğru bulmamakta, komşularla en sorunlu olduğu 1990'lar için bile bunun tam olarak gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Örnek olarak ise Türkiye yaşanan bütün sorunlara rağmen rejim değiştikten sonra Bulgaristan'a yönelik düşmanca bir tutuma girmemesini, Ermenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri olduğunu, bu ülkeyle birlikte kıyı devleti olmadığı halde Yunanistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütüne üye olmasına itiraz etmediğini, 1999'dan sonra Yunanistan'la yumuşayan ilişkileri göstermektedir.

içindeki yerini ve kendisinin bu süreçteki rolünü abartılı bir şekilde yapmasıdır. Davutoğlu'na göre halkın gerçek temsilcisi AK Parti iktidarı ile yükselen Türkiye bu coğrafyada sözü geçen, düzen kurucu bir güç olarak bölgesel siyaseti istediği gibi yönlendirebilecektir. Bu iddianın gerçekleşmediğini ifade eden Uzgel, Türkiye'nin aynı anda birden fazla bölgesel sorunda kolaylaştırıcı rolü oynamaya kalkmasının, Lübnan ve Irak içindeki sınırlı konular dışında, herhangi bir sonuç getirmediğini ve sonuçta inandırıcılığının azaldığını söylemektedir. Dahası Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu 2009'dan sonra Türk dış politikasındaki sorunların daha da belirginleşmeye başladığını belirten Uzgel, Ermeni açılımının çöktüğünü, Kürt sorununun ağırlaştığını, Kıbrıs sorununun çözülemediği gibi Kıbrıslı Türkler'in AK Parti döneminde Türkiye'ye yabancılaştığını, Rumların Akdeniz'de doğalgaz aramaya başladığını ve bu kapsamda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin İsrail'le gerçekleşen yakınlaşmalarının dış politika sorunlarını daha da derinleştirdiğini ifade etmektedir. İlginç bir şekilde dış politikada en fazla sorunun Davutoğlu'nun ve genelde AK Parti'nin en iddialı olduğu bölgede ortaya çıktığını söyleyen Uzgel, Davutoğlu'nun bölge siyasetine, toplumuna, sorunlarına içeriden vakıf olduğu iddiasının da temelsiz kaldığını söylemektedir. Bu kapsamda Uzgel, Davutoğlu'nun çok iyi bildiğini iddia ettiği Ortadoğu'daki dönüşümü öngöremediğini[*] ve Türkiye'nin bu sürece hazırlıklı olduğunu gösteren bir hamlesinin olmadığını ifade etmektedir. Uzgel yürütülen dış politikanın sonuçlarını ise şu şekilde açıklamaktadır:

> "Dış politikanın KSS ilkesiyle yürütüldüğünün söylendiği bir dönemde Türkiye'nin ilk kez hem İran, Irak ve Suriye ve hem de İsrail'le ilişkileri kötü seyreder oldu. Yine ilk kez, AK Parti döneminde İsrail sivil Türkiye vatandaşlarını öldürürken, 1998'den beri ilişkilerin yakın olduğu Suriye bir savaş uçağını düşürdü. İsrail ile Suriye arasında arabulucuk yapmaya çalışan Türkiye şimdi ikisiyle de çatışmada. Türkiye dış politikasında çatışmacı olduğu söylenen geçmişinde hiçbir silahlı gruba başka bir ülkede faaliyet göstermesi için topraklarını açmadı. Bu bağlamda çöken aslında yalnızca KSS de değil. Türkiye'nin önalıcı diplomasi uygulayan, olayların arkasından sürüklenmeyip oyun kurucu, proaktif bir aktör olduğu yolundaki iddialar da KSS ile birlikte çöktü. Sonuçta Davutolu öncülüğünde Türkiye, dış politikanın bölgesel ve küresel bağlamını gözardı ederek içeride gereğinden fazla beklenti, dışarıda ise yer yer rahatsızlık yaratan bir politikaya yöneldi. Daha 2004'te Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin "cephe" ülkesi olmaktan "merkez" ülke konumuna yükseldiği iddia edilirken, Ortadoğu'da dengelerin değişmesiyle birlikte Türkiye Sünni-Şii, ABD-Rusya çekişmesinde bir cephe ülkesine dönüştü. Geldiğimiz noktada Davutoğlu'nun bu durumu açıklamak için tek yapabildiği "Biz bir anlayışı kırdık ve sorun Türkiye'de değil komşularda" demek oldu. Bu ikinci argüman zaten 1990'larda çok sık kullanılıyordu, ayrıca KSS'nin ruhuna da aykırıydı. Bu söyleme geçilmiş olması, sonuçta

[*] Uzgel eğer Davutoğlu Ortadoğu'da dönüşümü öngörmeyi başarabilmiş olsaydı ayaklanmadan hemen önce Başbakan Erdoğan'ın Kaddafi'nin elinden ödül almayacağını, Suriye ile ortak bakanlar kurulu toplantısı ve liderlerin ailece tatil yapması düzeyinde bir yakınlaşmanın gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.

dönüp dolaşıp aynı çizgiye gelindiğinin itirafı olsa gerek."[536]

Diğer yandan Birdal, Davutoğlu'nun "Kemalist pasiflik" tezinin tarihsel olaylarla bağdaşmadığını iddia etmektedir. Birdal'a göre kurucu Kemalist kadroların Ortadoğu'dan çekilme sebebi kültürel yabancılaşmadan ziyade bölgedeki cephelerde savaşı kaybetmeleridir. Birdal, Mustafa Kemal'in İskenderun hakkındaki TBMM'ndeki ifadelerinin bunu kanıtladığını söylemektedir.[537] Birdal, Kemalist kadroların Hatay, Musul ve Kerkük ile ilgili her fırsatı değerlendirerek sınırları genişletme girişimlerinde bulunduklarını ancak savaş riski ve mevcut sınırların değişme ihtimali nedeniyle yayılmacı politika izleyemediklerini belirtmiştir. Diğer yandan yayılmacı politikayı engelleyen unsurların başında bölgede İngiltere-Fransa, daha sonra ABD-Sovyetler Birliği gibi süper güçlerin etkin olması ve Türkiye'nin maddi güç kapasitesinin bu ülkeler ile kıyaslandığında aktif politika uygulayacak düzeyde olmaması yer almaktadır.[538]

Davutoğlu'nun Osmanlı geçmişi ile ilgili fikirleri dillendirmesini sorunlu bulan Mısır'lı gazeteci Fahmy Howaidy Yeni-Osmanlıcılık'tan konuşmak için erken olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin sorunlarla ilgilendiğini ancak hiçbir şeyi çözmediğini, çok önemli bir ülke olduğunu, ama süper güç olmadığını söylemektedir. Başka ülkelerle ve kendi içinde Kürt meselesi gibi çözülmemiş sorunlar varken süper güç gibi davranmanın erken olduğunu iddia eden Howaidy tarihi geri getirmenin herkes için olumlu olmadığını özellikle Arap dünyasında Osmanlı algısının olumsuz olduğunu ve geçmişe bakmanın bir anlam taşımadığını belirtmiştir.[539] Bu kapsamda Arap entelektüeller tarafından da eleştirilen Davutoğlu'nun görüşleri ve söylemlerinde "Osmanlı" kelimesinin varlığı sorun olarak görülmektedir. Diğer yandan Gilles Kepel

---

[536] İlhan Uzgel, "Sıfır Sorunun Çöküşü", **Radikal 2**, 1.7.2012, http://www.radikal.com.tr/radikal2/sifir-sorunun-cokusu-1092971/ [5.2.2019].

[537] Mustafa Kemal Atatürk: "Kuvvet ve kudretimizle tesbit edeceğimiz hat, hattı hudut olacaktır... Kuvvet ve kudretimizin imkânları dairesinde tesbit edeceğiz." **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, 16.10.1337 (1921), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gcz01002094.pdf?TSPD_101_R0=08ffcef486ab2000f8436387f9f9d3190360d314de5ff4a7a1a47acc2c74b7618e66ed61b6f1a5e0082d71975d143000f3784ea83a472e82981647a33391462ed0d75173f7f60696ed1cf81bae5621fee72e541db8000d84c201476c0b6e458c [12.12.2019].

[538] Sinan Birdal, "Türkiye'de Dış Politika İdeolojisi", **Birikim**, s.313, 2015, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7158/turkiye-de-dis-politika-ideolojisi#.XJtYqDPBJDU [27.3.2019].

[539] Şenay Yıldız, "Neo Osmanlıcılık'tan Araplar Rahatsız", **Akşam**, 29.1.2013, https://www.aksam.com.tr/roportaj/neo-osmanliciliktan-araplar-rahatsiz/haber-167692 [18.3.2019].

Türkiye'nin dış politikasını Neo-Osmanlıcılık değil Neo-Hilafet olarak tanımlamaktadır. Kepel neden neo-hilafet olduğunu şöyle ifade etmektedir;

> "Araplar için Osmanlı İmparatorluğu emperyal bir baskı demektir. Türkiye'nin politikası için neo-hilafet demek daha doğru. Kaldırıldığı dönemde hilafet, ruhani ve politik bir liderlik olarak görülüyordu. Bugünkü tablo aynı. Türkiye çok önemli bir ekonomik güç olma yolunda ve siyasi alanda da ekonomik dinamizminden en fazla şekilde istifade ediyor."[540]

Duran'a göre Arap Baharı sadece Ortadoğu'da dengeleri değiştirmekle kalmamış yumuşak güç unsurları ile bölgesel liderlik iddiası taşıyan Türkiye'nin yeni dış politikasını teste tabi tutmuştur. Bu kapsamda Kemalist dış politikayı bölgesel sorunlar nedeniyle şikayetçi olmak ve içe kapanmacı bir dış politika üretmekle eleştiren AK Parti bu defa kendisi ciddi bölgesel güvenlik sorunları ile boğuşmak zorunda kalmıştır. Böylece, bölgede düzenin kurulmasında ve krizlerin çözümünde çok taraflı diplomatik müzakerenin ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın yetmediği anlaşılmış, özellikle Suriye krizi sonrasında yumuşak gücü öne alan "komşularla sıfır sorun" yaklaşımı, yerini sert güç unsurlarını kullanmayı gerektiren kontrollü gerilim siyasetine bırakmak zorunda kalmıştır.[541] Benzer şekilde Özpek ve Demirağ da Suriye krizine kadar Türkiye'nin bölgede yumuşak güç unsurlarını kullandığını ve statüko yanlısı politikalar izlediğini ancak NATO güçlerini Suriye'ye çağırarak bölgede sert güç alternatiflerini kullanmak isteyen revizyonist bir devlete dönüştüğünü iddia etmiştir.[542]

Davutoğlu dönemi dış politikanın hedeflenen doğrultuda gerçekleşmemesi, Arap Baharı'nın sürecinde bölge ülkeleri ve özellikle Suriye ile ilişkilerde ortaya çıkan sorunların bir türlü çözüme kavuşmaması sonrasında başka bir kavram dış politikayı betimlemeye başlamıştır; "değerli yalnızlık". Bu kavramı ortaya atan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politika başdanışmanı, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı

---

[540] Gilles Kepel: "Türkiye'nin Yönelimi Neo-Hilafet", **Birgün**, 16.6.2010, https://www.birgun.net/haber-detay/gilles-kepel-turkiyenin-yonelimi-neo-hilafet-53472.html [19.3.2019].

[541] Suriye krizi mülteci sorununun yanısıra Türkiye'nin hem İran'la bölgesel rekabetini arttırmış hem de Suriye'nin kuzeyinde PYD'nin yönetimi ele geçirmesi tehditini üretmiştir. Irak'taki Maliki hükümeti ile ilişkileri gerilen Türkiye çok yönlü bir güvenlik sorunu sarmalına girmiştir. Burhanettin Duran, "AK Parti'nin Kimlik Siyasetini Anlamak: Çok Katmanlı Medeniyet Söylemi ve Sınırları", **Türk Dış Politikaası Yıllığı 2012**, ed. Burhanettin Duran Kemal İnat, Ufuk Ulutaş, (İstanbul: SETA Yayınları 29, 2013): 30.

[542] Özpek, Demirağ, **age**, 344.

İbrahim Kalın'dı.[543] Kalın ortaya attığı bu kavram ile ilgili bir röportajda şu şekilde bahsetmektedir;

> "Bu ifadeyi 'değer-temelli' olmak anlamında kullandım. Yani değerlerinizi savunmak uğruna gerekirse tek başınıza ve yalnız kalmayı göze alırsınız. Bu dünyadan kopmak değildir. Böyle bir tercihle karşı karşıya bırakıldığınızda hem ulusal çıkarlarımız hem de uluslararası siyaset açısından doğru olan ilkelerinize bağlı kalmaktır. Eğer bu sizi diğerlerinden farklı bir yere konumlandırıyorsa bu 'değer-merkezli bir yalnızlıktır' ve bizatihi değerli bir pozisyondur."[544]

Neden değerli yalnızlık gibi bir kavramın kullanıldığını anlamak açısından o dönem Türk dış politikasının genel tablosuna bakmak yararlı olacaktır. Temmuz 2013'te Mısır'da gerçekleşen darbeye Türkiye sert tepki göstermiş, Mısır'a destek veren ülkeler ile ilişkilerde soğukluk meydana gelmiştir. Suriye ile olan ilişkiler 2011'den itibaren kötüleşmekte, Irak'la iyi giden ilişkiler, Irak hükümetinin "mezhepsel politikalar" izlediği nedeniyle bozulmaya başlamış, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşimi'ye* Türkiye'de sığınma izni verilmesi ile iyice gerginleşmiştir. Diğer bir bölge ülkesi olan İsrail'le olan ilişkiler Gazze'ye uygulanan askeri müdahaleler ve ambargo nedeniyle AK Parti hükümetleri döneminde hiç normalleşmemiş Mavi Marmara Krizi ile birlikte kopma noktasına gelmiştir. Dönem itibariyle Türkiye'nin İsrail, Mısır ve Suriye'de büyükelçisinin bulunmaması bölge ülkeleri ile olan ilişkiyi anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir. İran ile genelde Ortadoğu özelde Suriye'ye olan yaklaşımdaki farklılıklar zaman zaman gerginliğe neden olmuştur. Diğer yandan Haziran 2013'teki Gezi protestoları sonrasında Başbakan Erdoğan, Avrupa ülke ve kurumlarını suçlayan ifadeler kullanmış, Gezi protestolarında polisi orantısız müdahale yapmakla eleştiren Avrupa Parlamentosu'nun kararlarını 'tanımadığını' açıklamıştır.[545]

Tüm bu gelişmeler ise ilginç bir tabloyu ortaya çıkarmıştır; eksen kayması, dış politikanın Ortadoğulaşması/İslamlaşması gibi tartışmalar ile gündemde olan AK Parti

---

[543] 1 Ağustos 2013'te İbrahim Kalın, Twitter hesabında "Türkiye'nin Ortadoğu'da yalnız kaldığı iddiası doğru değil. Ama bir eleştiri söz konusuysa, bu değerli bir yalnızlıktır" şeklinde bir tweet yayınlanmıştır. Kalın'ın ortaya attığı değerli yalnızlık kavramı için İngiltere'nin 19. yüzyılda izlediği dış politikayı tanımlamak için kullanılan "splendid isolation" yani "muhteşem yalnızlık" kavramından esinlendiği iddia edilmektedir.

[544] "Başbakan'ın Başdanışmanı 'Değerli Yalnızlık'ı Açıkladı: Yalnız Değiliz Ama", **T24**, 26.8.2013, https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizliki-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875 [5.2.2019].

[*] Irak'ın Şii Başbakanı Maliki Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşimi'yi yolsuzluk ve hükümet aleyhtarı faaliyetlerle suçlamıştır.

[545] Zeynep Gürcanlı, "Dış Politikada 'Değerli Yalnızlık' Dönemi", **Hürriyet,** 21.8.2013, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602 [5.2.2019].

Hükümeti aynı anda hem batı hem de bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler yürütmekte zorlanmış ve bağımsız dış politika iddiası ile uluslararası sistemde statü arayışı içine girmiştir. Bu bağlamda Eylül 2014 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan Birleşmiş Milletler'in uluslararası ilişkilerde etkisiz olduğunu vurgulayarak "daha fazla mazlum insan hayatını kaybetmeden, BM sorunlara ağırlığını koymalıdır. Altını çizerek ifade etmeliyim, dünya 5'ten büyüktür" ifadesini ilk defa kullanmıştır.[546] Erdoğan uluslararası sistem ile ilgili eleştirilerini dile getirmiş, bu yönüyle sistemin reforme edilerek yeni mekanizmaların hayata geçirilmesini ifade etmiştir.[547]

Aslan, Erdoğan'ın bu eleştirilerinin nedeni olarak mevcut uluslararası sistemdeki statü dağılımını adaletli bulmadığını ve Türkiye'nin büyük güç olarak tanınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yönüyle Aslan'a göre AK Parti son dönem dış politika "doktrini" Türkiye'nin büyük güç statüsü elde etmesi olarak tanımlanabilir. Erdoğan'ın Eylül 2018 BM konuşmasını analiz eden Aslan üç noktanın altını çizmiştir. İlk olarak mevcut uluslararası sistemde liderlik sorunu yaşanmaktadır; lider olan ülkeler öncelikli olarak kendi çıkarlarını düşündüklerinden uluslararası barış ve güvenliği sağlayamaz hale gelmişlerdir. İkinci olarak küresel liderliğin yeniden tanımlanması gerektiğine inanan Erdoğan özellikle BMGK'da daimî üyeliğin kaldırılarak üye sayısının 20'ye çıkarılması ve tüm ülkelerin sırayla burada görev yapmasını öngörmektedir. Son olarak ise Erdoğan uluslararası kurumlar büyük güçler tarafından yeniden düzenlenmezse reform isteyen devletlerin yeni kurumlar oluşturma hakkının saklı olduğunun altını çizmektedir. Aslan, reform isteyen devletlerin başında olan Türkiye'nin, askeri ve ekonomik güç kapasitesi olarak büyük güç olmasa da aldığı sorumluluklar ve uluslararası düzene yaptığı katkılar nedeniyle Türkiye'nin statüsünün büyük güç statüsünde değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Buna

---

[546] BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimî üyesinin (ABD, Rusya, İngiltere, Çin, Fransa) BM'yi etkisiz hale getirdiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu ifade eden Erdoğan Filistin'de sadece birkaç gün içinde iki binden fazla masum insan katledilirken BM'nin çözüm üretemediğini söylemiştir. Erdoğan "Tüm kararlar bir ülkenin iki dudağı arasında. Daha hızlı ve etkili karar mekanizmaları kurulmadır. BM çok daha cesur olmalıdır" ifadesini kullanarak sistemin reforme edilmesi ile ilgili mesajlar vermiştir. Erdoğan: "Dünya 5'ten büyüktür", **AlJazeera Türk**, 24.9.2014, http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dunya-5ten-buyuktur [5.2.2019].

[547] "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar", **TGRT Haber**, 26.12.2018, https://www.tgrthaber.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-2623103 [25.2.2019].

göre Türkiye, büyük güçlerle birlikte iktidar konumunda olmalı ve karar alma mekanizmalarına dahil edilmelidir.[548]

Birdal'a göre ise mevcut uluslararası siyasette statü değişimi iddia etmekten ziyade ancak mücadele ve savaşla mümkündür. Örnek olarak Erdoğan'ın Suriye'deki politkalarını gösteren Birdal'a göre Suriye'de çatışmalar başladığında Erdoğan'ın Fransa'nın Libya'daki benzeri bir rolü oynayabileceğini düşündüğünü ancak batı ittifakı içerisindeki Fransa ve Türkiye'nin statülerinin aynı olmadığını söylemektedir. Ekonomiyi uluslararası piyasalardan sermaye ihracı ile yürüten ve güvenliğini NATO ittifakıyla sağlayan Türkiye için Suriye politikası çelişkilerle doludur. Birdal Türkiye'nin Katar ve Arabistan sermayesi ile alınan silahlarla savaşın lojistik merkezi olduğunu iddia ederken dünya ekonomisindeki yerinin Suriye Savaşındaki yeri ile aynı olduğunu söylemektedir: "aracılık, depoculuk, yan sanayii ve ulaştırma".[549]

2018 yılını Türk dış politikası açısından "atılım yılı" olarak gören Kohen ise Türk diplomasisinin bölgesel ve küresel roller üstlendiği, yaptığı hamlelerle uluslararası platformda öne çıktığı ve çoğu meselede de daha bağımsız ve iddialı davrandığını ifade etmektedir. Ortadoğu özellikle de Suriye meselesinde atılımlarını hem askeri (tamamen kendi inisiyatif ve imkanlarıyla gerçekleşen Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtları) hem de diplomatik alanda (Rusya ve İran ile birlikte Astana sürecinin belirleyici olmasını sağlayarak) başarılı bir şekilde yürüttüğünü ifade eden Kohen, Rusya ile stratejik bir yakınlaşmanın gerçekleştiğini, daha önce gerginlik

---

[548] Ali Aslan, "Türkiye'nin Yeni Dış Politika Doktrini", **Star**, 29.9.2018, https://www.star.com.tr/acik-gorus/turkiyenin-yeni-dis-politika-doktrini-haber-1390208/ [25.2.2019]. Aslan'a göre "bir ülkenin büyük güç olması için ulusal/bölgesel ve uluslararası siyasette otonom olması gerekmektedir. Bu üç alanda kendi kararlarını kendisi alabilen bir devlet ancak büyük güç olabilir. Aslan'a göre Türkiye AK Parti hükümetleri döneminde demokratikleşme sürecinde başarılı olarak kendi içerisinde otonomlaştı. Ülke içeride demokratikleşme gerçekleştikçe dış politikada oyun kurucu olma rolü artmaktadır. Bölgede gerçekleşen Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonları ve Rusya ile varılan işbirliği oyun kurucu rolün en net örnekleridir. Abluka altına alınan Katar'a verilen destek ve İsrail'in aşırılıklarına karşı uluslararası tepkilerin organize edilmesi de dikkate değer gelişmelerdir. Uluslararası sistemde otonom olma karar alma mekanizmalarına dahil olmayı kapsamaktadır ki Türkiye bu sürecin başlarında bulunduğu söylenebilir. Materyal ve yumuşak güç artırımı ve teknolojik gelişim bu aşamada ilk olarak gerçekleşmesi gereken adımlardır. Nükleer güç başta olmak üzere gelişmiş silahlara sahip olmayan, ileri teknoloji üretemeyen, ekonomik olarak kalkınamamış ve çevresinde siyasi-kültürel çekim alanı oluşturamayan bir devletin sadece sorumluluk alarak ve mazlumlara yardım ederek büyük güç olması mümkün değildir. Ülkenin caydırıcılık ve çekim gücünün eş zamanlı olarak büyütülmesi gerekmektedir."

[549] Sinan Birdal, "AKP ve Batı", **Özgürlük Dünyası**, s.252, https://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/368-sayi-252/1469-akp-ve-bati [28.3.2019]. Birdal, Erdoğan ve Davutoğlu'nun batı ittifakı içindeki statüsünü yükseltme amaçlarının batı tarafından hoş karşılanmadığını belirterek Erdoğan ve Davutoğlu'nun en önemli hatasının ekonomik, askeri, toplumsal kaynakları ve sağlam ittifakları olmadan, bölgesel hegemon olabileceklerini hayal etmeleri olduğunu söylemektedir.

yaşanan ülkelerle ilişkileri düzeltecek adımlar atıldığını, ayrıca AB ile iyi olmayan diyaloğun yeniden kurulmaya çalışıldığını söylemiştir. Benzer şekilde Afrika ve Latin Amerika ülkelerine özellikle Venezuela'ya gösterilen yakınlık Kohen'e göre Erdoğan'ın benimsediği küresel bir rol aynı zamanda İslam dünyası liderliğini üstlenme hedefi ile örtüşmektedir.[550]

Karar birimindeki değişimler; AK Parti hükümetlerinin 17 yıllık iktidar sürecine bakıldığında dış politika yapım süreçlerinin yekpare bir şekilde analiz edilmesi yanlış olacaktır. İlk iktidar dönemlerinde birçok aktör kararlaştırmada etkin olurken bazı iç/dış gelişmeler ile birlikte artık sadece Erdoğan'ın baskın bir lider olarak konumlandığını görmek mümkündür. Kanat'a göre AK Parti iktidarının ilk yıllarında karar birimi "tek grup"tan (asker ve dış politika bürokrasisi) [çoklu otonom grup] koalisyon modeline dönüşmeye başlamıştır. Ordunun güvenlik konularında söz sahibi olması ile birlikte Erdoğan liderliğindeki AK Parti hükümeti dış politikada önemli bir aktör olmaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin Irak'ı işgali ile ilgili müzakerelerde bakanlar ve başbakan danışmaları sürece katkıda bulunarak daha görünür hale gelmişlerdir. AB reform paketleri ile birlikte sivillerin etkisi koalisyon biriminde artmaya başlamış, "komşularla sıfır sorun" çerçevesinde yürütülen dış politika sayesinde bölge ülkeleri ile yakınlaşmalar başlaması bu etkinin iyice belirginleşmesine ortam sağlamıştır. 2007 seçimleri sonucunda AK Parti'nin gücü iyice pekişmiş, dış politika karar verme mekanizması yeniden grup ünitesine dönüşmeye başlamıştır. Başbakan Erdoğan, danışmanları ve yakın arkadaşlarından oluşan süreçte Ergenekon-Balyoz davaları askerin meşruiyetini zedelerken karar verme mekanizmasında sivillerin otonom olmasını sağlamıştır. Kanat'a göre karar birimindeki son dönüşüm Erdoğan'ın artan karizmatik otoritesi ve gelişen diplomatik ilişkilerin sonucu grup ünitesi ile baskın lider ünitesi arasında bir noktaya kaymış olmasıdır.[551] Bununla birlikte başbakanın yakın çalışma arkadaşlarının siyasi karar ve gelişmeler hakkındaki açıklamaları bu sürecin birbirine sadık ve yakın bir grup tarafından takip edildiğini

---

[550] Sami Kohen, "Dış Politikada 2018: 'Atılım Yılı'", **Milliyet**, 28.12.2018, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/dis-politikada-2018-atilim-yili--2802382/ [6.3.2019].

[551] Kanat'a göre Erdoğan'ın Ortadoğu'da artan popülerliği bölgedeki uyuşmazlıkların çözümünde aktif rol almasını sağlamıştır. Bu kapsamda 2009 yılında Erdoğan'ın Suriye devlet başkanı Esad ve İsrail Başbakanı Olmert arasında yeniden barış görüşmelerini başlatma çabası Kanat'a göre üst düzey diplomatik görünürlüğün bir sonucudur. Kılıç Buğra Kanat, "Klasik Yaklaşımlarla Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Çalışmak Neden Zordur? Türk Dış Politikası Çalışmalarında Yeni Paradigmalara Duyulan İhtiyaç", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, (İstanbul: SETA Yayınları, 2013): 59.

ancak nihai karar alıcı olarak Erdoğan'ın son sözü söylediği bir ortamın varlığı sözkonusudur.[552] Kanat'ın belirttiğinin aksine Aslanargun'a göre Türk dış politikası kararlaştırmada özellikle 2007 ve 2014 arası önemli siyasi olaylarda lider, bürokratik aktörler ve danışmanların yer aldığı tek gruptan oluşmaktadır. 2003-2014 arası dış politika liderliği Erdoğan ve Davutoğlu tarafından yürütülmüş, dışişleri ve diğer kurum bürokratları ve başbakan danışmanları gerekli görüldüğünde sürece eklenerek dış politika kararlarında etkin olmuşlardır. 2007-2014 arası Türk dış politikası karar birimi çerçevesinde Erdoğan'ın yürütmenin başı olması nedeniyle en önemli figür olduğunu belirten Aslanargun, ancak dış politika yapım ve kararlarda Erdoğan'nın uzman tavsiyelerine gereksinim olduğunu bu gereksinimin büyük kısmı Davutoğlu[553] tarafından karşılandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Erdoğan'ın uluslararası güvenlik meselelerinde beslendiği temel kaynaklar arasında dışişleri bürokrasisi, genel kurmay ve danışmanlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla Erdoğan dış politikadaki bilgi boşluğunu farklı kanalları kullanarak doldurmayı başarmıştır.[554] Balcı ise 2009-2013 arası dönemde bir önceki dönemden farklı olarak genelde AK Parti özelde ise Erdoğan'ın dış politika yapımında etkin olduğunu söylemektedir. Balcı örnek olarak ise Mavi Marmara krizinde en önemli aktör olan İHH'nın İsrail ile 2016'da yapılan anlaşma sonrasında Erdoğan tarafından suçlanmasını göstermiştir. Bu kapsamda Balcı'ya göre muhafazakâr sivil toplum örgütleri ve başka politik olmayan aktörlerin dış politikada yeri son bulmuştur.[555] Diğer yandan Davutoğlu ve Erdoğan arasında özellikle son dönemde ortaya çıkan birçok anlaşmazlık noktaları sonrasında Davutoğlu

---

[552] **age**, 55-59.

[553] Davutoğlu'nun dış politikadaki etkisinin 2003-2014 yılları arasında oldukça belirgin olduğununa değinen Aslanargun, Davutoğlu'nun entellektüel birikiminin dış politikayı şekillendirdiğini ve Foreign Policy dergisinin bu durumu "Türkiye'nin küresel uyanışının ardındaki akıl/beyin" olarak sunduğunu ve "100 Küresel Düşünür" listesine Davutoğlunu'nun eklenmesinin uluslararası alandaki yansıması olarak görüldüğünü iddia etmektedir. Akademik camiada da dış politikanın "entellektüel mimarı" olarak tanımlanan Davutoğlu, teorik ve entellektüel arka planı ile son dönem dış politikanın yapılışı ve uygulanmasında özellikle dışişleri bakanı olduğu 2009 yılından itibaren en önemli figür olarak yer almıştır. Emir Cem Aslanargun, "Changing Course in Turkish Foreign Policy-Explaining the Change in Turkish Foreign Policy in 2010s in the context of the Middle Eastern Security Complex" (Yüksek Lisans Tezi, Lund University, 2015), 45-46.

[554] **age**, 45.

[555] Bu dönemde Ali Babacan, Bülent Arınç ve Abdullah Gül'ün partiden uzaklaştığını belirten Balcı Erdoğan'ın dengeleyecek sadece Davutoğlu'nun kaldığını ancak mülteci pazarlıkları sırasında iki ismin karşı karşıya kaldığını, 2016'da Davutoğlu'nun istifası sonrası Erdoğan'ın tek otorite olarak kaldığını söylemiştir. Sonrasında kurulan hükümette başbakanlık yapan Binali Yıldırım ve dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise Erdoğan ile uyumlu bir profil çizmişler ve dış politikada insiyatif tamamiyle Erdoğan'da kalmıştır. Sistem içerisindeki kendine muhalif olabilecek ordu ve sivil bürokrasiyi de zaten tasfiye etmiş olan Erdoğan tek aktör olarak konumunu sağlamlaştırmıştır. Balcı, **Türkiye Dış Politikası**, 348.

istifaya zorlanmış böylelikle Erdoğan tek aktör olarak partideki yerini korumuştur.[556] İki siyasi aktör arasında açığa çıkan en bariz anlaşmazlık durumu ise Davutoğlu'nun yeni bir parti kurma hazırlığında olduğu dönemde verdiği röportajda açığa çıkmıştır. Davutoğlu başbakan olduğu dönemde Erdoğan'ın kendisine "Sen başbakan gibi görün ama başbakan olma. Başbakanmış gibi yap ama yetki kullanma" dediğini iddia ederek Erdoğan'ın tüm yetkiyi kendisinde toplama eğilimine işaret etmiştir.[557]

Dahası Erdoğan'ın dünya görüşünün temelde dini anlayışı ile şekillediğini iddia eden Yavuz, bu nedenle Erdoğan'ın millet ve milliyetçilik gibi kavramlar üzerinde çok odaklanmadığını söylemektedir. Yavuz, bu durumun onu vatanseverlikten alıkoymadığını ama dünya görüşünün etnik veya milli unsurlardan ziyade dini anlayışı ile şekillendiğini ifade etmektedir. Bireylerin değil devletlerin seküler olması gerektiğini düşünen Erdoğan'ın dindar aynı zamanda pragmatik bir lider olduğunu savunan Yavuz, otorite, sadakat gibi kavramların Erdoğan için çok önemli olduğunu ve parti üzerinde ciddi bir kontrole sahip olduğunu ifade etmektedir.[558]

Türk dış politika kararlaştırmada başbakanın yanı sıra etkin olan diğer aktörlerin arasında Dışişleri Bakanlığı, TSK, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM'nin de yeraldığı önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu kapsamda Kesgin, Erdoğan iktidarının ilk dönemlerinde dış politika kararlarının bu iç kurumsal yapı tarafından kısıtlandığını bu nedenle Erdoğan'ın daha savunmacı ve dikkatli bir dış politika söylemi kullandığını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu iç kurumsal yapı ülke içinde

---

[556] Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Davutoğlu'nu karşı karşıya getiren önemli olaylar arasında AK Parti Genel Başkanı olarak Davutoğlu'nun MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı 2015 seçimlerinde milletvekili adayı yapmak istemesi ve Erdoğan'ın buna karşı çıkışı; yolsuzlukların önlenmesi için Davutoğlu'nun şeffaflık yasası çıkartmaya çalışması; Davutoğlu'nun başkanlık sistemine mesafeli oluşu ve 7 Haziran seçimlerinden sonra Erdoğan'ın aksine koalisyon hükümeti kurmaya niyetli olması gösterilmektedir. Davutoğlu'nun demokrasi, insan hakları, hukuk devleti gibi ilkeler konusunda daha liberal bir yaklaşımda olması örneğin barış dilekçesine imza atan akademisyenlerin tutuksuz yargılanmalarını tercih ettiğini kaydetmesi de ikili arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmiştir. İkilinin dış politikada ayrı düştüğü konular ise; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Davutoğlu'nun müzakere ettiği AB ile göçmen anlaşmasından hoşnut olmadığı, Başbakan'ın ABD ile temasların kendi üzerinden yapılması için Beyaz Saray'dan randevu istemesi ve Rusya ile ilişkilerde düşürülen uçak bunalımını aşmak yönünde ciddi bir çaba göstermemesi olarak belirtilmektedir. "Ahmet Davutoğlu: İstifa ile Sonlanan 17 Yıllık AKP Serüveni", **BBC News Türkçe**, 13.09.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49686948 [12.12.2019].

[557] Beraat Gökkuş, Davutoğlu: "Erdoğan Bana Başbakan Ol Ama Başbakan Gibi Davranma Dedi", **Euronews**, 18.07.2019, https://tr.euronews.com/2019/07/18/davutoglu-erdogan-bana-basbakan-ol-ama-basbakan-gibi-davranma-dedi [12.12.2019].

[558] Hakan Yavuz, **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 131-133.

Erdoğan'ın kendini daha sınırlandırılmış hissetmesine neden olmuştur. Diğer yandan Kesgin ilk iktidar dönemlerinde görülen uluslararası kısıtlara örnek olarak ABD'ye ekonomi ve güvenlik alanındaki bağımlılığı göstermektedir.[559] Ancak özellikle iç kısıtlar karşısında zamanla güçlenen Erdoğan'ın liderlik özellikleri ve söylemleri de değişime uğramıştır. Erdoğan'ın başbakanlık dönemini kapsayan 2003-2013 yılları arasında Türk medyasındaki 62, dış medyada 57 röportajında kullandığı söylemleri inceleyen ve Liderlik Özellikleri Analizi'nde bulunan yedi özelliği dünyadaki diğer liderlerle de karşılaştırma yapan Kesgin bu yönüyle literatürdeki boşluğu gideren oldukça önemli bir çalışmaya imza atmıştır.[560] Yerel ve dış basında farklı lider özellikleri yansıtan Erdoğan'ın olayları kontrol etme inancı ve güç istencindeki skorları ülke içinde kısıtlara meydan okuyan bir özellikte olduğu sonucu vermektedir. Kesgin, olayları kontrol etme inancındaki yüksek ve kendine güven konusundaki düşük skora sahip liderlerin meydan okumalarının doğrudan ve güç kullanımı yoluyla olduğu için başarılı olamayacağı yorumunu hatırlatmaktadır. Tüm bunlarla birlikte Kesgin, Erdoğan'ın dış basında ise olayları kontrol etme yeteneğine inancının düşüklüğü varolan kısıtlara "saygı gösterdiği" böylelikle bir işbirliği ve uzlaşı içinde olma hali bulunmaktadır. Kavramsal karmaşa ve kendine güven skorları ise dış basında yeni bilgilere açık bir karakter sergilerken Türk medyasında bunun tam tersi gerçekleşmektedir. Erdoğan'ın dış ve yerel basındaki en anlamlı farklılığı görev odaklılığında ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Erdoğan'ın hükümet, devlet üzerinde daha fazla kontrolü genişletme hali varken, yurt dışında sorumlu, uzlaşı yanlısı, işbirliği kurmaya yatkın bir profil çizmektedir. Diğer yandan dış basını da gruplara ayıran Kesgin, diğerlerine güvensizliğin, kendine güvenin Amerikan medyasında en yüksek olduğu, en düşük kendine güven skorunun ise Avrupa medyasında olduğu gözlemlenmektedir. Görev odaklılığı ise en fazla Avrupa medyasında görülmektedir ki bu da AB üyelik süreci ile yakından ilgilidir. Kesgin Erdoğan'ın Amerikan medyasındaki söylemlerinde evangalistik özellikler taşıdığını, bir görev için

[559] Barış Kesgin, "Turkey's Erdoğan: Leadership Style And Foreign Policy Audiences", **Turkish Studies,** c.21, s.1 (2019): 8.

[560] Bu yedi özelliği karşılaştıran çalışma yurt içi röportajlarında olayları kontrol etme yeteneğine inancı ve kavramsal karmaşıklığı yüksek iken kendine güven skoru düşüktür. Yurt içindeki röportajlar (yabancı basına göre) diğerlerine güvensizlik yüksek, grup birlikteliği düşük bir skora sahiptir. Yerli basında daha fazla görev odaklı bir söylem gerçekleştirmiştir. Dünya liderleri ile karşılaştırıldığında ise Erdoğan'ın yerel medyada Türk dış politikası ile ilgili konuşurken olayları kontrol etme yeteneğine inancı fazla görülmektedir. Diğer yandan yurt içinde Erdoğan'ın görev odaklı yanı diğer liderlerden daha fazla çıkarken, Grup birlikteliği diğer liderlere göre düşüktür. **age**, 10-11.

diğerlerini katılmaya ikna etmeye çalıştığını, diğer yandan Avrupa basınında ilişkileri geliştiren bir söylem kullandığını buna karşılık Ortadoğu'da işbirlikçi ilişki kuran etkili bir liderlik profili sergilediğini ve bunun en önemli nedeninin ise bölgede liderlik rolü üstlenme isteği olduğunu savunmaktadır. Özetle Kesgin liderlerin farklı izleyiciler karşısında farklı lider özellikleri gösterdiklerini bunun dönemsel olarak değişebileceğini iddia etmektedir.[561]

Diğer yandan lider özelliklerini ölçen bir alt alan çalışması olan Operasyonel kod analizi kapsamında Erdoğan ile ilgili nadir ama önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Özdamar'ın makalesinde Erdoğan'ın siyasi dünyayı oldukça çatışmacı gördüğü ve tarihsel gelişim üzerinde ortalama bir kontrolü olduğunu belirtilmiştir. Erdoğan'ın operasyonel kod analizine göre siyasi dünyadaki diğer aktörler görece çatışmacı bir strateji izlemekte ve olaylar üzerinde daha fazla tarihsel kontrolleri bulunmaktadır (Tip B). Ve amaçları uğruna tehlikeyi göze alan stratejileri takip etmektedirler. Erdoğan'ı A tipinde konumlandıran Özdamar'a göre Erdoğan, esnek stratejiler izleyerek ortak çıkarları gözeten ve olabildiğince gerilimi tırmandıran yönelimlerden kaçınmaktadır. Bu kapsamda A tipi liderler görece uyumlu stratejiler izlemekte ancak olaylar üzerinde tarihsel kontrollerinin daha az olduğunu düşünmektedirler.[562]

3.2.1.1. Danışmanlar

Sönmezoğlu[563]'na göre AK Parti iktidarı ile birlikte kurumsal yapıda önemli bir değişim gözlenmiştir. Bu süreçte "Özalvari" bir dış politika anlayışı çerçevesinde dış ilişkilerin yürütülmesi danışmanlar[564] ile gerçekleşmiş bakanlık ve bürokrasi bir

---

[561] Liderlik özellikleri kapsamında Erdoğan'ı inceleyen çalışmalar için bkz: Esra Cuhadar, Juliet Kaarbo, Baris Kesgin, Binnur Ozkececi-Taner, "Examining Leaders' Orientations To Structural Constraints: Turkey's 1991 And 2003 Iraq War Decisions", **Journal of International Relations and Development**, (2015): 1–26. Aylin Ş. Görener, Meltem Ucal, "The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy", **Turkish Studies**, c.12., s.3 (2011): 357-381, Barış Kesgin, "Political Leadership and Foreign Policy in Post-Cold War Israel and Turkey", (Doktora Tezi, Kansas University, 2011), 1-227.

[562] Çalışmasında Ortadoğu bölgesindeki eski ve yeni İslamcı liderleri inceleyen ve karşılaştırma yapan Özdamar, Erdoğan ile ilgili kısımda, Erdoğan'ın toplamda 10 konuşmasını (21,932 kelimeden oluşan) AK Parti'nin web sitesinden alarak kodlamasını yapmıştır. Özgür Özdamar, "Leadership Analysis at a "Great Distance": Using the Operational Code Construct to Analyse Islamist Leaders", **Global Society**, c.31, s.2 (2017): 167-198.

[563] Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk,** 470-472.

[564] Tolga Tanış, "Başbakan'ın Tüm Danışmanları", **Hürriyet**, 27.11.2005 http://www.hurriyet.com.tr/basbakanin-tum-danismanlari-3569488 [12.12.2019].

bakıma devre dışı bırakılmıştır. AK Parti Hükümetlerinin ilk döneminde dış politikanın yapım ve tarzında sorun olduğunu düşünen Aydın, dışişleri bürokrasisine güvenmeyen ve çalışmak istemeyen Başbakan Erdoğan'ın danışmanları vasıtasıyla dış politikayı yürütmeye çalıştığını ifade etmektedir. Ancak dış politika ve devlet yönetimi tecrübesi olmayan bu danışmanlar ABD ile ilişkilerde bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olduğundan ikinci dönemde başbakan bu danışmanları uzaklaştırmıştır. Bu süreçte diğer danışmanlar etkisini kaybederken başbakan bir danışmanını yükseltmeye başlamıştır; Ahmet Davutoğlu.[565] Yavuz da AK Parti Hükümetleri döneminde yurt dışı ziyaretlerinde Türk dış politikası geleneğinden farklı bir yol izlendiğini iddia etmiştir. O dönem dışişleri bürokrasisi, dış temaslarda daha hızlı ve etkin olabilmek amacı ile devreden çıkarılmış, bunun yerine danışmanlık mekanizması kurulmuştur. Oldukça eleştirilen bu yeni mekanizmayı Erdoğan yurt dışı gezilerinde iyi bir şekilde işletebilmeyi başarabilmiştir. Bu bağlamda özellikle ABD'nin olası Irak müdahalesi görüşmelerinde TSK, Dışişleri Bakanlığı gibi resmî kurumlar bile devre dışı bırakılarak, siyasi kimlik adı altında, arka kanallar kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Yavuz bu tabloyu şu şekilde ifade etmektedir;

> "...Türk tarafında ise, devlet geleneğinden gelen oyunculardan yoksun bir kadro ile dünya süper gücü ABD'nin önünde pazarlık masasına oturuldu. Devlet geleneğinde, bazı kalıpsal davranışlar ve söylemler vardır. Bunu Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel iyi biliyor ve yapıyorlardı. Ancak Erdoğan ve ekibinin bu söylemlerden yoksun olmaları 'amatörce' yürütülmüş bir sürece neden oldu. Devlet makamından Washington'a iletilen mesajların, "Bir de şu anda kenarda bekleyen ancak bu işin patronu olan Erdoğan ne diyor?' şeklinde Ankara ya arka kanallardan yeniden gelmesi ve Türk dış politikasını hiç bir deneyimi olmayan Ömer Çelik, Cüneyt Zapsu ve Egemen Bağış, Murat Mercan ve Ahmet Davutoğlu gibi kadrolarla yürütülmeye çalışması, işi zora sokuyordu. Gerçi dış politika konusunda bu grupta Davutoğlu gerçekten de konularına hâkim bir uzmandı. Ancak onun da 'alan tecrübesi' yoktu..."[566]

Bu süreçte en fazla kendinden söz edilen Cüneyt Zapsu olmuştur.[567] Bir diğer dikkat çeken danışman Egemen Bağış ilk olarak, 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerin ardından, Recep Tayyip Erdoğan'ın AK Parti Genel Başkanı sıfatı ile ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarete katılmıştır. O dönemde İstanbul Milletvekili olan Bağış, Beyaz Saray'da gerçekleşen Erdoğan-Bush görüşmesinde AK Parti Genel Başkanı Dış ilişkiler Danışmanı olarak yer almıştır. Erdoğan-Bush ve Erdoğan-Obama

---

[565] Aydın, **age**, 25.

[566] Yavuz, **age**, 300.

[567] AK Parti iktidar olmadan önceki süreçte Erdoğan'ın ABD'de önemli kişi ve kurluşlar ile temasını sağlayan kişi olarak bilinen Zapsu o dönemde danışman ünvanı ile adını sıkça duyurmuştur. Davos yönetim kuruluna üye olan Zapsu'nun sahip olduğu uluslararası bağlantılar sayesinde Erdoğan'ın birçok kişi ile görüştüğü belirtilmektedir. **age**, 46.

görüşmelerinin değişmez ismi olan Bağış; İstanbul Milletvekili, AK Parti Genel Başkan Yardımcısı, bakan olmasının ardından Devlet Bakanı ve Başmüzakereci, Avrupa Birliği Bakanlığı'nın kurulmasından sonra da Avrupa Birliği Bakanı ve Başmüzakereci olarak tüm görüşmelere katılmıştır.[568] Diğer isimler arasında Erdoğan başbakan olduktan sonra dış işleri danışmanı olarak görev alan Ahmet Davutoğlu[569] bulunmaktadır. Davutoğlu Türk dış politikasında son yıllardaki dönüşümün hem teorisini yazmış hem uygulamasını yürütmüştür. 2002 yılı sonundan itibaren "başdanışman", 2009'dan itibaren de "dışişleri bakanı" görevlerini üstlenen Davutoğlu danışman ünvanı ile AK Parti hükümetinin ilk döneminde özellikle Kıbrıs ve Irak politikalarında etkinliğini iyice göstermiştir. AK Parti hükümeti, Kıbrıs'ta müzakarelerin ilerlemesinden yana Davutoğlu'nun iddialı çıkışları sayesinde tavır koymuş, Irak'ta Kürt liderlerle doğrudan görüşmeler başlamıştı). 2007 yılında The Economist dergisi tarafından "perde arkasındaki güç" (eminence grise) olarak nitelendirilmiştir.[570]

2002–2013 yılları arasında Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi danışmanı olarak görev yapan Ömer Çelik 2013 ve 2015 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı görevini üstlenmiş 65. Türkiye Hükümeti'nde Avrupa Birliği Bakanı olarak yer almıştır. Şu anda AK Parti MKYK ve MYK Üyesi ve Parti sözcüsü olarak görevine devam eden[571] Çelik başbakanlık döneminde Erdoğan'ın metin yazarlığı yaptığı danışmanı olarak bilinmektedir.[572]

---

568 "Beyaz Saray Zirvelerinin Değişmez İsmi Egemen Bağış", **Ensonhaber**, 17.05.2013, https://www.ensonhaber.com/beyaz-saray-zirvelerinin-degismez-ismi-egemen-bagis-2013-05-17.html [3.12.2018].

569 58., 59. ve 60. hükümetler döneminde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a ve hem bakanlık hem de cumhurbaşkanlığı görevlerinde Abdullah Gül'e dış politika başdanışmanlığı yapmıştır. 24. Dönem Konya Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. 27 Ağustos 2014'te, Adalet ve Kalkınma Partisi 1. Olağanüstü Büyük Kongresinde Genel Başkan seçildi ve 28 Ağustos 2014'te cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'dan başbakanlık vekaletini aldı ve 62. Türkiye Hükümeti Davutoğlu başbakanlığında güven oyu alarak resmen göreve başlamıştır. Ahmet Davutoğlu 2015 Genel Seçimlerinden sonra istifasını Recep Tayyip Erdoğan'a vermiştir. "Ahmet Davutoğlu", **Hürriyet**, http://www.hurriyet.com.tr/haberleri/ahmet-davutoglu [3.12.2018].

570 "Turkey's Foreign Policy's An Eminence Grise", **The Economist**, 15.11.2007, https://www.economist.com/europe/2007/11/15/an-eminence-grise15.11.2007 [3.12.2018].

571 "Ömer Çelik", https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/mkyk/omer-celik/ [12.12.2019]. Tüm danışmanlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz; "Başbakanın Adamları", **Habertürk**, 02.08.2007, https://www.haberturk.com/gundem/haber/30873-basbakanin-adamlari [12.12.2019]. Başbakanın 7 Kişilik A Takımı, **Vatan**, 29.06.2009, http://www.gazetevatan.com/basbakan-in-7-kisilik-a-takimi-246021-siyaset/ [12.12.2019].

572 "Başbakanın Adamları", **Habertürk**, 02.08.2007, https://www.haberturk.com/gundem/haber/30873-basbakanin-adamlari [12.12.2019].

3.2.2. İçerde Yeniden Yapılanma: Devlet-Toplum İlişkileri

Neoklasik realizmin bir diğer müdahil değişkeni olan devlet-toplum ilişkisi Aslan'a göre AK Parti döneminde yeniden düzenlenmiştir. Kendinden önceki dönemi Kemalist olarak adlandıran AK Parti elitlerine göre bu dönemin en önemli özelliği devlet ile toplum arasında görülen yabancılaşmadır. Bu durumun siyasete yansıması ise merkezde devlet iktidarına sahip olan Kemalist elitin toplumsal çevreyi merkezden uzak tutması, çevrenin de merkezle ilişkisinde şüpheci olması şeklinde olmuştur. Merkezdeki elitler Aslan'a göre ilginç bir paradoksa sahiptir; bir taraftan toplumun güçlenip devleti de güçlendirmesini isterken diğer taraftan toplumsal çevrenin güçlenip iktidar ilişkisini etkilemesi yani merkez-çevre yapısının dönüşmesinden endişe duymaktadır. İktidara gelen AK Parti hükümetleri süreç içerisinde bu tabloyu değiştirerek çevreyi merkeze taşımış böylelikle merkez-çevre arasındaki yabancılaşmaya son verilmiştir.[573] Aslan'a göre demokratikleşme hamleleri ile üzerindeki baskıdan kurtulan bazı toplumsal gruplar devletle bütünleşmeye başlamış, bu bütünleşmeyi sağlayan bu dönüşümler ise; 2007 Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin kabulü[*] ve 2014'te bunun gerçekleşmesi, 2017 referandumu ile Cumhurbaşkanlığı sisteminin kabul edilmesidir. Aslan'a göre AK Parti'nin muhafazakâr demokrat değerlerlerini rededen laik milliyetçi kesimler ise bu yeni dönüşümü istememiş, bunu 2007-2008 Cumhuriyet mitingleri, 2013 Gezi Parkı protestoları ile göstermişlerdir. Siyasi kutuplaşmanın gün geçtikçe artması ve 15 Temmuz darbe girişimi sonucu "yerli ve milli" siyaset, "yeni" merkezi tanımlamak için AK Parti'nin yeni toplum projesi olmuştur. Yerli kimlik zemininin oluşması sonucu artan özgüven, siyasal sistemin dönüşümü ile devlet toplum arasındaki yabancılaşmanın son bulması, toplumsal alanda yerlilik ve millilik paydasında ortak bir zemin sunmaktadır. Bu süreçlerin sonucunda ise Türkiye artık

---

[573] Aslan'a göre merkez-çevre arasındaki yabancılaşma durumu toplumun maddi güç üretimini engellemekte, üretilen güç de devlete tam olarak kanalize edilemiyordu. Merkez bir yandan uluslararası güvenlik ve rekabet endişeleriyle toplumun güçlenip devleti de güçlendirmesini isterken diğer yandan toplumsal çevrenin güçlenmesi neticesinde merkez-çevre ilişkileri dönüşeceğinden bu durum merkezdeki elitlerin gözünü korkutuyordu. Aslan ise bu siyasi denklemin ülkenin dışa bağımlılığının artmasına neden olduğunu dolayısıyla ülkenin kimlik kapasitesinin düşüklüğü aynı zamanda materyal kapasitesinin düşük olmasına yol açtığını iddia etmiştir. Aslan, **age**, 35-36.

[*] 2007 anayasa Referandum sonuçları: %69,1 Evet, %30,9 Hayır oyu iken 2017 Referandum sonuçları %51,4 Evet, %48,5 Hayır oyu ile sonuçlanmıştır.

dışarısı tarafından belirlenmeye direnen ve çevresini şekillendirmek için hamle yapan bir ülke konumuna gelmiştir.

Aslan'a göre kimlik kapasitesindeki bu dönüşüm Türkiye'nin materyal kapasitesindeki dönüşümü de beslemiştir. Ekonomideki büyüme ve savunma sanayiideki yerli üretim çabaları finansal ve askeri düzeyde dışarıya bağımlılığı görece azaltmış ve Türkiye'nin mateyal gücü artmaya başlamıştır. Aslan'a göre bu durum en açık şekilde Türkiye'nin uluslararası finansal kurumlardan borç alan bir ülke konumunda iken dışarıya kalkınma yardımları yapan bir ülkeye dönüşmesinde görülmektedir.[574] Ancak Aslan'a göre tüm bu olumlu gelişmelere rağmen kimlik ve materyal kapasiteleri arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Sahip olunan materyal kapasite hedeflenen stratejik vizyonun hayata geçirilmesi için yeterli değildir. Arap Baharı sonrası dönem materyal kapasite yetersizliğinden dolayı Türkiye etkinliğini çok fazla gösteremezken, Gezi Parkı eylemleri sonrasında ise kimlik kapasitesi düşüş göstermiş ve toplumsal kutuplaşma artmıştır. Darbe girişimi sonrası ise AK Parti dış politikasını defansif bir düzeye çekmek zorunda kalmıştır. Aslan'a göre bağımsız dış politika çizgisini sürdürmeye çalışan AK Parti'nin bu bağlamda sistemin başat aktörleri ile çıkar çatışmaları yaşaması kaçınılmaz olacaktır.[575]

Tüm bu yorumlar ile birlikte öncelikli olarak AK Parti'nin toplumu nasıl gördüğünü ve 2002 "Her şey Türkiye İçin" seçim beyannamesinde nasıl değerlendirdiğini incelemek gerekmektdir;

> "Milletimizin tarihsel tecrübe ve birikimini geleceğimiz için sağlam bir zemin olarak gören AK PARTİ, muhafazakardır. Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir. Bu ailenin kimliğini oluşturan değerlerin, çağdaş gelişmeler ışığında yeniden üretilerek devam etmesine imkan hazırlanacaktır. Toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumlar, devletin müdahale alanı dışında kalmalıdır. Çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetim de zorunlu olarak azalacaktır. Toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizmadır. Dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumlar evrensel değerlerle çelişmez . PARTİMİZ, kalkınmayı, devletin tek yanlı iradesini yansıtan bir toplum mühendisliği olarak değil, toplumun çoğulcu yapısına saygılı demokratik bir arayış olarak görmektedir . Kamu yönetiminde tepeden inmeci ve tek yönlü anlayışlar terk edilecek, yönetişimci bir anlayışla devlet-toplum diyaloguna ve eğitim, sağlık, çevre gibi sosyal boyutu olan hizmetlerde işbirliğine dayanan modeller geliştirilecektir. Devlet, piyasa ve toplum birbirlerinin alternatifi değil, tamamlayıcısıdır.

---

[574] Detaylı bilgi için bkz: "Global Humanitarian Assistance Report 2018", **Development Initiatives**, http://devinit.org/wp-content/uploads/2018/06/GHA-Report-2018.pdf [12.12.2019].

[575] **age**, 38.

Bunların oluşturacağı sinerji ile sürdürülebilir ve hızlı bir kalkınma sağlanacaktır."[576]

Kendinden önceki koalisyon hükümetini ekonomik ve siyasi olarak uygulanan yanlış politikalar yüzünden eleştiren AK Parti, toplumun ekonomik krizle cezalandırıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ülkeyi ekonomik/siyasi kriz ve belirsizliklerden kurtarma misyonu ile temiz/ilkeli bir siyaset yapacakları sözü verilmiştir. Yerelden halkı da yönetime dahil ederek hem sorunların çözülmesi hem de toplumun yeniden siyaset kurumuna güveninin kazanılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda eğitim/sağlık/sosyal yardımlar alanında birçok projenin hayata geçirileceği iddia edilmiştir.

AK Parti'nin başarılı olmasının en önemli sebebi, 1991-2002 yılları arasında Türkiye'de ekonomik durgunluk ve siyasi istikrarsızlık sorununun aşılamaması, toplumda değişim istemlerinin ağır basması ve bu beklentilere yanıt oluşturacak emek temelli bir siyasal örgütlenmenin olmaması olarak sıralayan Eren diğer yandan AK Parti'nin dini duygularla hareket eden dinamik bir parti örgütüne sahip olması, 1990'larda yerel yönetimlerde ağırlık kazanarak patronaj ilişkilerini kurmaya başlaması, tarikat ve cemaat bağlantıları, İslami vakıflar, dernekler aracılığıyla kurulan ilişki ağları, İslami TV'ler, gazeteler, dergiler, okullar, öğrenci yurtları vb. ağına sahip oluşu sayesinde en etkili tabana sahip parti konumunda olduğunu iddia etmiştir. Zamanla AK Parti'nin yükselişe geçtiğini gören farklı kesimlerden insanlar rant mekanizmasının dışında kalmamak için bu partiyi desteklemeye başlamış böylelikle AK Parti, merkez sağ partilerin boşluğunu doldurarak, sadece geleneksel İslamcı tabanla sınırlı olmayan daha geniş kesimleri kapsayan politikalar izlemeye çalışmıştır.[577] Yıldırım'a göre İslamcı gelenekten gelen AK Parti sosyal, siyasal, ekonomik ve sağlık alanlarında neoliberal[578] politikalar uygulamış bu açıdan siyasal

---

[576] "AK PARTİ 2002 Seçim Beyannamesi", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/954/200304063.pdf?sequence=1&isAllowed=y&TSPD_101_R0=08ffcef486ab20006168aae83283fd31d721cae0f27dae67d7476ea1155e8e34142e17e117293976084c42f30014300018aedd9baf877aa5665ddc7ca3b9180e3a1f2456a8b10266fd0b79db1acde09b6f46fa13d6176237476cec536d59c096 [12.12.2019].

[577] Mehmet Eren, "AK PARTİ'nin Neoliberalizm Çerçevesinde Yükselişi ve Ekonomi Politikaları", **Politik Söylem**, http://politiksoylem.com/ak-partinin-neoliberalizm-cercevesinde-yukselisi-ve-ekonomi-politikalari/ [12.12.2019].

[578] Yıldırım neoliberal politikaların üç önemli öncüle dayandığını iddia etmektedir; "Birincisi, piyasalar ve devlet arasındaki ayrılık. Neoliberalizm, devletin ve piyasanın birbirinden ayrı ve karşılıklı olarak birbirini dışlayan kurumlar olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayıma göre, birinin genişlemesi ötekisinin gerilemesi pahasına gerçekleşir. İkincisi, piyasaların verimli, devletlerinse müsrif ve ekonomik açıdan verimsiz olduğunu iddia etmektedir. Üçüncüsü, devlet müdahalesinin sistematik ekonomik sorunlar yarattığını, özellikle de kaynakların yanlış tahsis edilmesi, rantiyecilik ve

İslamı küresel kapitalizm ile sentezleyerek 1980'lerde başlayan süreci hızlandırmıştır. Önceki hükümet tarafından IMF ile imzalanan 2002-2004 yıllarını kapsayan stand-by anlaşmasından sonra AK Parti döneminde de yeni bir anlaşma yapılarak 2008 yılına kadar kesintisiz ve IMF'nin "tam gözetim ve denetimi" altında bir program uygulanmış, böylece finans sermayenin çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde saydamlığı, hesap verebilirliği ve uluslararası standartlara uyumu önceleyerek devletin neoliberal yeniden yapılanmasını tamamlamıştır.[579] Bu yönüyle AK Parti büyük sermaye kesimlerinin desteğini kazanmış, küçük-orta ölçekli işletmeler ise bu durumdan ilk dönemlerde kazançlı çıkmasalar da iktidar nimetlerinden faydalanma adına durumun devamlılığını istemişlerdir. Bu durum 1980'lerden itibaren kendini göstermeye başlayan Müslüman iş adamlarının gelişmesine de katkı sunmuştur.[580]

AK Parti'nin kendisi serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen,[581] rekabetçi bir iktisadi anlayışı benimseyen bir parti olarak tanımlaması Türkiye'de muhafazakarlık ve liberalliği birbirine eklemleyen Özal geleneğini devam ettiren bir çizgiyi benimsediği algısı oluşturmuştur. Bu yönüyle gerek kamusal gerekse

---

teknolojik gerilik gibi sonuçlar doğurduğunu savunmaktadır." Bu süreçte ise karşımıza "özelleştirme", "piyasalaştırma", "esnekleştirme", "güvencesizleştirme", "çalışanlar arası rekabet" ya da "sendikasızlaştırma" gibi kavramların çıkması rastlantı olmamaktadır. Deniz Yıldırım, "AKP ve Neoliberal Popülizm", **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu,** ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009): 75.

[579] Yiğit Karahanoğulları, Duygu Türk, "Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye", **Mülkiye**, c.42, s.3 (2018): 420.

[580] Bu kapsamda son dönemde oldukça sık duyulan "yandaş sermaye" ifadesi AK Parti'nin destek aldığı sermaye kesimlerinin belediye ve hükümet ihaleleri ile genişleme yolları araması, ihracat teşvikleri elde etmesi sonucunda iktidarda temsil edilmesi kolaylaşmaktadır. Yıldırım, **age**, 77.

[581] Kutlay, Küresel-ekonomik sistem ile Türkiye'nin ekonomik-politik ilişkisini şu şekilde özetlemektedir: "Ekonomik açıdan uluslararası sistem, 2001 yılından itibaren hızlı bir büyüme sürecine girmiş, dünya ticareti ve sermaye hareketleri küresel finansal krizin hissedilir hale geldiği 2008 yılına kadar sıra dışı ölçüde genişlemiştir. Bu süreçte küresel sermaye fazlası, gelişmekte olan ekonomilere alışık olmadıkları bir ortam sunmuş, içinde Türkiye'nin de yer aldığı yarı-çevre konumundaki güçler, hızlı ekonomik büyümenin yanı sıra artan yabancı sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapmıştır. Küresel sistemde ekonominin genişleme safhasına denk gelen son on yılda, uluslararası siyaset açısından da sistemin kontrol mekanizmalarının gevşediği bir süreç yaşanmıştır. Bu dönemde, 2000'li yıllara imparatorluk tartışmalarıyla giren Amerikan hegemonyası, "sonbaharını" yaşamaya başlamıştır. İlk olarak Irak Savaşı ve Afganistan krizleri, ardından küresel finansal krizin Amerikan siyaset yapımında içe kapanmacı eğilimleri beraberinde getirmesi, Çin gibi yeni yükselişe geçen aktörlerin dünya siyasetinde nüfuzunun artmasına paralel, Türkiye'nin de yer aldığı jeopolitik havzada bir güç boşluğu oluşturmuştur. Bu durum, Türkiye gibi orta ölçekli güçlerin komşularıyla daha bağımsız bir düzlemde ilişki kurmasını sağlayan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Küresel krizin yerini yeniden toparlanmaya bıraktığı ve sistemin kontrol mekanizmalarının yeni oluşacak hegemonik bloklar ekseninde yeniden yapılandırılmaya başlanacağı yeni dönemde, Türk dış politikasına ilişkin manevra alanı da daralabilecek, dış politikanın ekonomi ayağının fonksiyonu eski işlevini gösteremeyebilecektir." Mustafa Kutlay, "Yeni Türk Dış Politikası"nın Ekonomi Politiği: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkiler**, c. 9, s.35 (2012): 105.

özel alanda ‘pratik faydası’ olan herşeye açık bir tutum sergileyen ve popülist bir çizgiye yönelen “Özalcı pragmatizm” AK Parti tarafından da benimsenmiştir. Dolayısıyla devletin küçültülmesi gibi liberal bir tutumun yanısıra dine ve geleneklere yapılan vurgu ile yeni bir sosyo-ekonomik yapı ortaya çıkmıştır.[582]

3.2.2.1. İçerde Yeniden Yapılanmada Sosyo-Ekonomik Çerçeve

AK Parti hükümetleri döneminde devlet-toplum ilişkilerini müdahil değişken olarak değerlendirdiğimizde iki boyut ağırlık kazanmaktadır; ekonomik ve siyasi. Brecher ve diğerlerinin kriz dönemi için belirledikleri bu değişkenler bu çalışma için de uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu değişkenler; Hayat pahalılığı, işsizlik, enflasyon gibi rejimin ekonomik performansını belirleyen etkenler ile birlikte iktidar ve toplum arasındaki ilişkiyi betimleyen rejim baskısı, toplumsal huzursuzluk, hükümet istikrarsızlığı gibi siyasi değişkenlerdir.[583] Bu kapsamda öncelikle makro ekonomik göstergeleri analiz etme gereği bulunmaktadır.

Enflasyon: Kendinden önceki koalisyon hükümeti döneminde yaşanan ekonomik krizden küresel finansal aktörler yardımıyla kurtulan AK Parti hükümeti bugünkü ekonomik göstergeleri kriz dönemi ile karşılaştırarak büyük değişimlere imza attıklarını iddiasını taşımaktadır. Dolayısıyla bu durumu iyi analiz edebilmek için 2002 öncesi dönemin de ekonomik verilerine bakmak yerinde olacaktır. Bu kapsamda makro-ekonomik durumun OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok iyi olmadığı dahası enflasyon, işsizlik rakamlarının ortalamanın üstünde olduğu görülmektedir. Şekil 6’dan da anlaşılacağı gibi 2005-2010 yılları arasında ortalama yüzde 9 olarak belirtilen enflasyon oranı 2018 yılında yüzde 16’ya yükselmiştir.

[582] Ülkü Doğanay, “AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.62, s.1 (2007): 72-73.

[583] Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld, Kyle Beardsley, Patrick James, David Quinn, International Crisis Behavior Data Codebook, Version 12, 2017, http://people.duke.edu/~kcb38/ICB/ICB2Codebook-v12.pdf [12.12.2019].

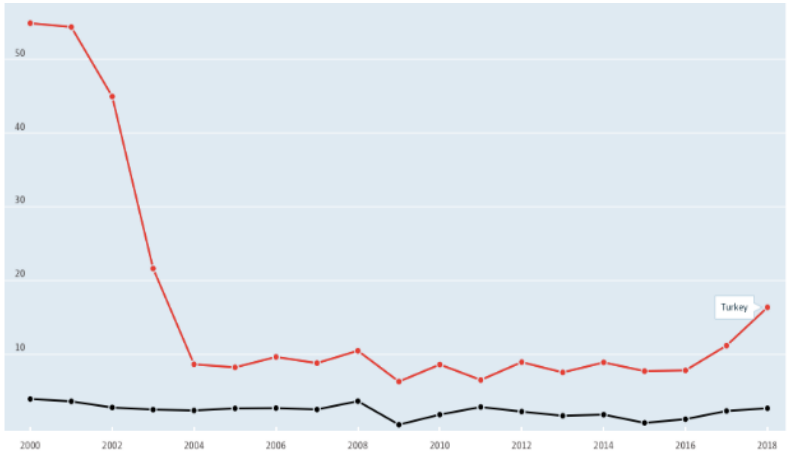

Şekil 6: Türkiye'de Yıllara Göre Enflasyon Oranları

OECD, "Enflasyon Oranları", https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm [12.12.2019].

İşsizlik oranları: AK Parti'nin parti programında işsizlik ile ilgili hedef ve iddilar son dönem rakamlar dikkate alındığında çok gerçekleşmemiş görünmektedir;

> "Partimiz, ülkemizin ender bulunan bu potansiyelini harekete geçirmek için "Sürekli ve Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Stratejisi" uygulayacaktır. Bu Stratejinin uygulanmasıyla fakirlik ve işsizlik azalacak, gelir dağılımında adalet sağlanacaktır. Böylece ülkemiz, zamanla gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşacak, vatandaşlarımızın yaşam kalitesi yükselecek ve uluslararası camiada saygınlığı artacaktır."

Açıklanan son resmi rakamlar ise OECD ülkeleri karşılaştırıldığında işsizlikte özellikle son yıllarda artan bir oranın varlığı söz konusudur.[584]

[584] 2001 krizi döneminde İŞKUR'a başvuran işsiz sayısı 718 bin 665 kişi iken bu sayı AK Parti'nin iktidara geldiği 2002'de 464 bin 228 kişi olmuştur. 2008 kriziyle birlikte işsiz sayısı 1 milyon 275 bine dayanmış, Şubat 2018 verilerine göre ise 2 milyon 418 bin kişi işsiz olarak belirtilmiştir. "16 Yıllık AKP İktidarındaki Artışlar: Nüfus Yüzde 23, İşsizlik Yüzde 421", **Cumhuriyet**, 18.03.2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/944803/16-yillik-akp-iktidarindaki-artislar-nufus-yuzde-23-issizlik-yuzde-421.html

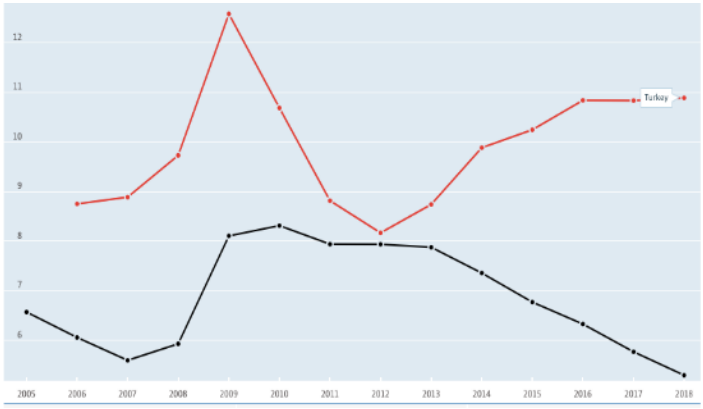

Şekil 7: Türkiye'de Yıllara Göre İşsizlik Oranları

OECD, "İşsizlik oranları", https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm [12.12.2019].

2003-2009 yılları arasında AK Parti'nin başarılı olduğunu söyleyen Eğilmez diğer dönemler için bu başarının devam etmediğini AK Parti'den önceki dönem ile rakamların benzeştiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda Eğilmez AK Parti öncesi dönem ile AK Parti dönemi karşılaştırıldığında AK Parti'nin enflasyonu ve bütçe açığını düşürmekte önceki döneme göre başarılı, işsizlik, özel kesim borç yükü ve cari açık konularında önceki döneme göre başarısız olduğu yorumunu yapmaktadır. Kamu borç yükünde çok fazla değişimi görülmemekte, büyümede ise iddia edildiği gibi ciddi bir artış gerçekleşmemiştir. İki dönem karşılaştırıldığında bütçe açığıyla cari açığın yer değiştirdiğini, kamu borç yükünün 2001 krizi sonrası azaldığı, buna karşılık özel kesim dış borç yükünün ciddi biçimde arttığı görülmektedir.

Tablo 7: Yıllara Göre Türkiye'de Ekonomik Veriler (1990-2002)

1990-2002	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Büyüme	9,3	0,9	6,0	8,0	-5,5	7,2	7,0	7,5	3,1	-3,4	6,8	-5,7	6,2
Enflasyon	60,4	71,1	66,0	71,1	115,7	76,3	80,1	99,0	69,6	68,8	39,0	68,5	29,7
İşsizlik	8,0	8,2	8,5	8,9	8,6	7,6	6,6	6,8	5,9	6,6	5,6	7,2	9,0
Bütçe Açığı	-3,3	-5,3	-4,3	-6,7	-3,9	-4,0	-8,3	-7,6	-5,3	-8,7	-8,0	-12,6	-14,4
Cari Açık	-1,3	0,5	-0,5	-2,7	1,5	-1,0	-1,0	-1,0	0,7	-0,4	-3,7	1,9	-0,3
Kamu Kesimi Borç Yükü	33,6	37,2	39,6	40,7	53,6	43,7	44,3	43,4	31,1	39,8	38,2	74,1	69,2
Özel Kesim Dış Borç Yükü	6,2	7,1	7,3	9,6	13,0	13,1	12,7	14,5	17,5	15,5	19,4	20,5	21,4
GSYH / Küresel GSYH	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3

Mahfi Eğilmez, "AKP Öncesi ve Sonrası Ekonomi", 31.05.2016, http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akp-oncesi-ve-sonras-ekonomi.html [12.12.2019].

Tablo 8: Yıllara Göre Türkiye'de Ekonomik Veriler (2003-2015)

2003-2015 Dönemi	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Büyüme	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,7	-4,3	9,2	8,8	2,1	4,2	2,9	4,0
Enflasyon	18,4	9,4	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5	6,4	10,4	6,2	7,4	8,2	8,8
İşsizlik	9,1	8,9	9,5	9,0	9,2	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,2
Bütçe Açığı	-10,4	-4,3	-0,8	-0,7	-2,0	-2,7	-6,0	-3,4	-0,6	-1,7	-1,3	-1,2	-1,0
Cari Açık	-2,5	-3,6	-4,3	-5,9	-5,7	-5,4	-1,8	-6,1	-9,6	-6,1	-7,7	-5,5	-4,4
Kamu Kesimi Borç Yükü	62,2	56,6	51,1	45,5	39,6	40,0	46,3	42,3	39,1	36,2	36,2	32,5	32,5
Özel Kesim Dış Borç Yükü	16,1	16,4	17,6	23,0	24,8	25,4	27,9	26,1	25,9	29,0	32,6	34,4	35,0
GSYH / Küresel GSYH[585]	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4

Mahfi Eğilmez, "AKP Öncesi ve Sonrası Ekonomi", 31.05.2016, http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akp-oncesi-ve-sonras-ekonomi.html [12.12.2019].

Eğilmez'e göre tüm bu verilerden çıkarılması gereken sonuç, Türkiye ekonomisinde 2016'ya kadar önceki döneme kıyasla büyük/başarılmış bir atılım bulunmamaktadır. Özet olarak AK Parti döneminde ekonomide alınan yol önceki dönemden çok farklı görünmemektedir. Türkiye ekonomisi 2001 krizi öncesinde de dünya da 17. sırada 2014 yılında 16. Sırada 2017'de yeniden 17. sırada, 2018'de ise 18. sıraya gerilemiştir. IMF tahminlerine göre ise 2019 yılı sonunda 20. sıraya düşeceği tahmin edilmektedir.[586] Diğer yandan cari açığın Türkiye gibi orta büyüklükte ve ekonomisi çok iyi olmayan ülkeler için ek sorunlar yaratması üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Bu kapsamda İhracat ve turizm gelirleri ile ithalatını ve diğer döviz giderlerini karşılamakta zorlanan ekonomiler dövizle borçlanmakta ve bu borçların faizlerini ödemek için ilave döviz yaratmak durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla döviz gelirleri yetmeyen ekonomilerin dış borçları arttığından dış şoklara biraz daha açık hale gelmektedirler.[587]

---

[585] Eğilmez'e göre bir ekonomik sistemin ve uygulamanın nihai amacı toplumsal refahı artırmaktır. Bunu ölçebilmenin en kestirme yolu küresel sistemle karşılaştırma yapmaktan geçmektedir. Eğer bir ekonominin küresel sistem içinde payı artıyorsa pastadan aldığı pay artıyor, dolayısıyla refahı yükseliyor demektir. Örnek vermek gerekirse Çin 1990'da yüzde 4,1 olan payını 2015'de yüzde 17,1'e, Hindistan 3,6'dan 7,1'e, Güney Kore yüzde 1,2'den yüzde 1,6'ya yükseltmiştir. Dolayısıyla bu üç ekonominin küresel pastadan aldıkları pay artmış, refahları yükselmiş bulunuyor. Türkiye'nin payı karşılaştırmaya esas aldığımız 26 yıllık süre boyunca hiç değişmemiş görünüyor. 1990'da yüzde 1,4 olan bu pay, zaman içinde bazen 1,3'e düşmüş sonra tekrar 1,4'e gelmiş, sonunda 2015'de yine yüzde 1,4'de kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahfi Eğilmez, "AKP Öncesi ve Sonrası Ekonomi", 31.05.2016, http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akp-oncesi-ve-sonras-ekonomi.html [12.12.2019].

[586] Türkiye GSYH 2000 yılında 273 milyar dolar, 2017'de 851 milyar dolar, 2018'de 784 milyar dolar, 2019 yılında tahmini rakam 706 milyar dolar olarak belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; "World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database", **IMF**, https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx [12.12.2019].

[587] Bir yandan ithalat açığı ve dış borç anapara ödemeleri için döviz bulma mücadelesi veren gelişmekte olan ekonomiler diğer yandan sıcak paracıların elde ettikleri borsa kazançları ve dış borç faiz

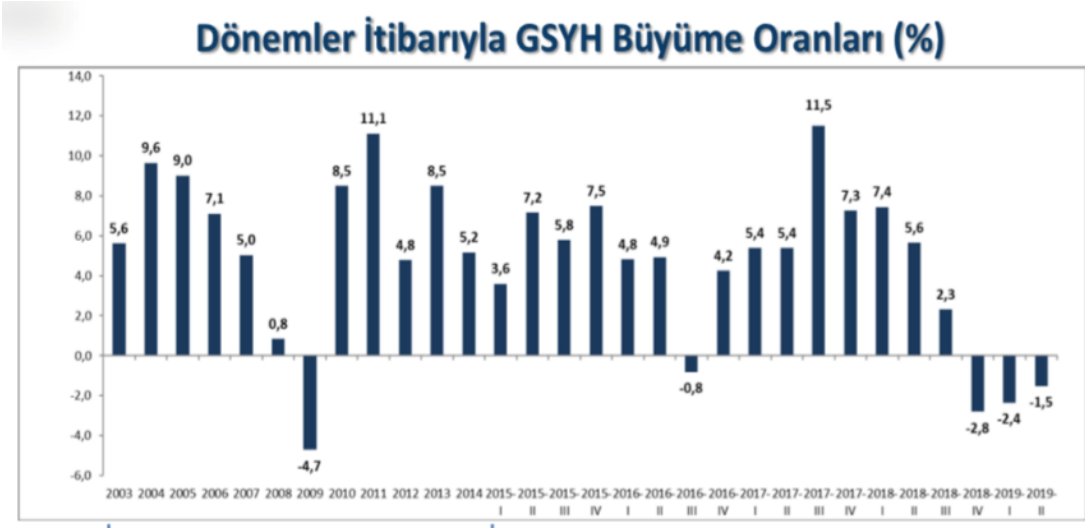

Şekil 8: Türkiye'de Yıllara Göre GSYH Büyüme Oranları

T.C. Ticaret Bakanlığı, Ekonomik Görünüm, Eylül 2019, https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccd355ce/Ekonomik_Görünüm.pdf [12.03.2020]

2018'in son çeyreğinden bu yana daralma sürecinde olan Türkiye ekonomisi, 2019 yılının ikinci çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre %1,5 oranında daralmış, 2019'un üçüncü çeyreğinde yıllık bazda beklentiler dahilinde %0,9 büyümüştür. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) açıkladığı verilere göre ekonomide bir önceki çeyreğe göre de %0,4'lük büyüme kaydedilmiştir.

Diğer yandan TÜİK[588] her yıl milli gelirin hane halkı arasında (en fakirinden en zenginine) nasıl dağıldığını gösteren bilgileri yayınlamaktadır. Gini katsayısı[589] kullanılarak ölçülebilen gelir dağılımı analizinde Türkiye'nin Gini katsayısının 0,40'larda yerleştiğini ve bu katsayının gelir dağılımının bozuk olduğuna işaret ettiğini

ödemeleri için de döviz bulmak zorunda kalmaktadır. Yatırımcıların elde ettikleri gelirleri kendi ülkelerine transfer etmeleri bu borçlanmayı daha da arttırmaktadır. 2018 yılında dış borç faiz ödemesi 13,7 milyar dolara ulaşarak rekor kırmıştır. Hakan Özyıldız, "2018'de Dış Borç Faiz Ödemelerinde Rekor Kırıldı", 21.02.2019, http://www.hakanozyildiz.com/2019/02/2018de-ds-borc-faiz-odemelerinde-rekor.html [12.12.2019].

588 "Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 Oranı", http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist [12.12.2019].

589 Gini Katsayısı kullanılarak analiz edildiğinde eğer gelir dağılımı tam anlamıyla eşitse, yani bütün değerler mutlak eşitlik çizgisi üzerindeyse o zaman Gini katsayısı sıfır olacaktır. Gini katsayısı sıfır ile bir arasında değişen bir katsayıdır ve sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı eşitliğinin, bire yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını gösterir. Güngör Uras, "Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı", **Milliyet**, 21.12.2011, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/lorenz-egrisi-ve-gini-katsayisi-1478365 [12.12.2019].

göstermektedir. Ayrıca en yüksek gelirle en düşük gelir arasındaki fark 2018 yılına gelinceye kadar daralma sergilemiş 2018 yılında yeniden 7,8'e yükselmiştir.[590]

Tablo 9: Türkiye'de Yıllara Göre Gelir Dağılımı (2006-2018)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gini katsayısı	0,428	0,406	0,405	0,415	0,402	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408
P80/P20 oranı[591]	9,6	8,1	8,1	8,5	7,9	8,0	8,0	7,7	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8

TÜİK, ""Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 Oranı", http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist [12.12.2019].

Tüm bunlarla birlikte genelde ekonominin özelde ise dış ticaretin dış politikayı nasıl etkilediği ve dış ticaretin ülkelerin dış politikasında bir araç/mekanizma/pazarlık unsuru olarak kullanılmasında Kutlay'a göre üç unsur öne çıkmaktadır; bunların ilki, dış ticaretin açık vermeden sürdürülebilir olması, ticaret dengesi ve aynı zamanda dış politikanın yumuşak güç unsuru olmasının sağlanmasıdır. İkinci olarak ihracata konu olan ürünlerin bağımlılık yaratacak yüksek teknoloji ürünleri olması gerekmektedir. Dolayısıyla kolaylıkla ikame edilemeyen ileri teknoloji ürünleri ihraç eden ülkeye karşı bir bağımlılık oluşmalıdır. Son olarak ise küresel politik ekonomide girilen ticari ilişkilerde fazla veren ülke konumunda olunması gerekliliği. Bu eksende Türkiye'nin dış ticaretindeki asimetrik yapısı ve bu yapının Türk dış politikasındaki yeri incelendiğinde, önemli kısıtların ortaya çıktığı söyleyen Kutlay, dış ticaret açığının dış politikada ekonominin bir araç olarak kullanılmasının önünde önemli bir engel olduğunu ifade etmektedir.[592]

[590] Gelir dağılımının adaletli olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde (İsveç, Norveç, Finlandiya) ve Orta Avrupa'daki eski sosyalist ülkelerde (Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan) Gini katsayısı 0,24 – 0,30 dolayında bulunmaktadır. İngiltere 0,32, Fransa ve Almanya 0,29, ABD 0,40 oranlarına sahipler. Mahfi Eğilmez, "Türkiye'de Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve Yoksulluk Oranları", 18.09.2019, http://www.mahfiegilmez.com/2019/09/turkiyede-gelir-daglm-gini-katsays-ve.html [12.12.2019].

[591] Tabloda yer alan P80/P20 oranları; gelirden en fazla pay alan yüzde 20'lik grubun geliriyle en düşük pay alan yüzde 20'lik grubun geliri arasında farkı göstermektedir.

[592] Türkiye'nin son on yılda alternatif pazarlara yönelmiş, özellikle komşu ülkeler ile ticareti artmıştır. Ancak Türkiye, komşularıyla ticari ilişkilerinde kolay ikame edilebilecek ürünler üzerinden rekabet etmekte, bu durum da orta ve uzun vadede Türkiye'nin daha rekabetçi aktörler tarafından saf dışı bırakılma riskini beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin ihraç kalemlerini daha çok düşük katma değerli ürünler oluşturmaktadır. Kutlay, **age**, 116.

Tablo 10: Türkiye'de Yıllara Göre Dış Ticaret Değerleri (2000-2019)

Yıllar	Dış Ticaret-Yıllık (Milyon Dolar)						İhr/İth.	TEFE (ÜFE) %	GSYH Büyüme %
	İhracat	Değ.%	İthalat	Değ.%	Denge	Hacim			
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.278	51,0	32,7	6,6
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7	88,6	-6,0
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9	30,8	6,4
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1	13,9	5,6
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8	13,8	9,6
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9	2,7	9,0
2006	85.535	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.111	61,3	11,6	7,1
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1	5,9	5,0
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4	8,1	0,8
2009	102.143	-22,6	140.928	-30,2	-38.786	243.071	72,5	5,9	-4,7
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.428	61,4	8,9	8,5
2011	134.907	18,5	240.842	29,8	-105.935	375.749	56,0	13,3	11,1
2012	152.462	13,0	236.545	-1,8	-84.083	389.007	64,5	2,5	4,8
2013	151.803	-0,4	251.661	6,4	-99.859	403.464	60,3	7,0	8,5
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	399.787	65,1	6,4	5,2
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4	5,7	6,1
2016	142.530	-0,9	198.618	-4,2	-56.089	341.148	71,8	9,9	3,2
2017	156.993	10,1	233.800	17,7	-76.807	390.793	67,1	15,5	7,4
2018	167.921	7,0	223.047	-4,6	-55.126	390.968	75,3	33,6	**2,6**
2018(2)	**138.619**	**7,5**	**190.329**	**0,1**	**-51.710**	**328.948**	**72,8**	**45,0** (4)	**5,6** (1)
2019(2)	**141.409**	**2,0**	**165.950**	**-12,8**	**-24.541**	**307.360**	**85,2**	**1,7** (4)	**-1,5** (1)

(1) 2018-2019 (Q2)
(2) 2018-2019 (Ocak-Ekim)
(4) 2018-2019 Ekim ayı (2014 Ocak ayından itibaren 2003=100 Temel yıllı Üretici Fiyatları Genel Endeksi (ÜFE) yerine, Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE olarak hesaplanmaktadır.)
T.C. Ticaret Bakanlığı, "Dış Ticaret ve Ekonomik Göstergeler", https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri [12.12.2019].

Özelleştirme: Yavuz, Erdoğan'ın Özal gibi iki önemli konuya odaklandığını iddia etmiştir; ekonomik gelişmişlik ve demokrasinin yayılması. Bu kapsamda Erdoğan'a göre özelleştirmenin Türkiye'nin ekonomik ve sağlık problemlerinin çözümü için önemli bir işlevi bulunmaktadır.[593] Parti programında da özelleştirme başığı altında şu ifadeler yer almaktadır;

> "Özelleştirme daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemlidir. Özelleştirme, ekonomide verimi arttırmayı, devleti tam rekabet ortamını bozabilecek faaliyetlerden çıkarmayı sağlayacak bir uygulamadır. Partimiz; Hızlı ve toplumsal faydayı sağlayacak bir özelleştirmeye imkân hazırlayacak hukuki ve idari düzenlemeleri yapacaktır. Hızlı ve şeffaf bir özelleştirme gerçekleştirecektir. Özelleştirme işlemleri Sayıştay denetimine tabi tutulacaktır. Özelleştirilecek kurumlar öncelikle çalışanlara, yöre halkına ve ilgili meslek kuruluşlarına sunulacak ve menkul kıymetler borsalarında işlem görmelerini sağlayacaktır. Gerekli güven ortamını sağlayarak yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın özelleştirme işlemlerine katılmalarını özendirecektir. Kritik sektörlerdeki özelleştirmelerde ulusal stratejik tercih ve öncelikleri göz önünde bulunduracaktır."[594]

Dolayısıyla AK Parti elitleri tarafından özelleştirmeye büyük anlamlar yüklenmiş ve ekonomik gelişmişliğin artması için birçok kurum özelleştirilmiştir. Bu aşamada özelleştirme ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için araçsallaştırılmış ve bu mekanizma iktidar tarafından iyi bir şekilde kullanılmıştır. Kendinden önceki

[593] Yavuz, **age**, 128.

[594] "Parti Programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.12.2019].

koalisyon hükümeti döneminde yaşanan ekonomik krizi yine bu hükümetin yürürlüğe koyduğu önlemler sayesinde aşmaya çalışan AK Parti hükümeti Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) koordinatörlüğünde, kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirmiş ve kamu harcamalarını düşürmüştür. Uygulanan istikrar programı sayesinde yıllık enflasyon rakamları düşmüş, ihracat artmış ve doğrudan yabancı yatırım bir sene içinde üç katından (2.8 milyar dolardan 9.7 milyar dolara çıkmıştır) daha fazla yükselmiştir.[595] Tüm bu gelişmeler ekonomik alanda meydana gelen olumlu atmosferin siyasi alana kaymasına böylelikle genel kamuoyunda da olumlu karşılanmasına neden olmuştur.

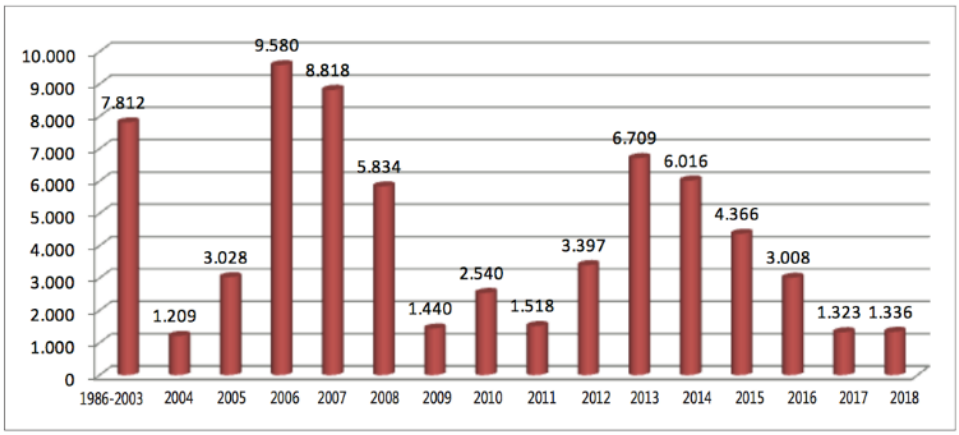

Şekil 9: Türkiye'de Yıllara Göre Özelleştirme Dağılımı

Hazine ve Maliye Bakanlığı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, "Faaliyet Raporu 2018", https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/05/Hazine-ve-Maliye-Bakanlığı-2018-Yılı-Faaliyet-Raporu.pdf [12.12.2019].

Özelleştirilen kurumların ne kadar ücretle kimlere satıldığı Türkiye'nin gündeminde oldukça yer kaplayan bir konu olmuştur.[596] Kamuya ait liman, gemi, santral ve maden sahalarının satışı ile birlikte AK Parti hükümeti özelleştirme

[595] İlter Turan, "Unstable Stability: Turkish Politics at the Crossroads?", I**nternational Affairs**, c.83, s.2 (2007): 320.

[596] 2005'te TÜRK TELEKOM'un yüzde 55'i Arap sermayesi Ojer Telekom'a, TÜPRAŞ'ın yüzde 51'i 4.1 milyar dolara İngiliz Shell-Koç ortaklığına satıldı. 2006'da PETKİM'in yüzde 51'i 2 milyar dolara Azer Socar'a, TEKEL'in 6 adet sigara fabrikası 1.7 milyar dolara Hollanda merkezli British&American Tobacco'ya satıldı. TEKEL'in içki bölümünü 2003'te alan yerli Mey, 3 yıl sonra aldığı fiyatın 2,5 katına hisseleri ABD'li fon TPG'ye devretti. Fon 5 yıl sonra Mey'i özelleştirdiği fiyatın yaklaşık 10 katı fiyata İngiliz Diageo şirketine sattı "AKP İktidarı 13 Yılda Yerli ve Milli Olan Her Şeyi Sattı", **Sözcü**, 23.09.2015, https://www.sozcu.com.tr/2015/ekonomi/akp-iktidari-13-yilda-yerli-ve-milli-olan-her-seyi-satti-942558/ [25.04.2019].

hedeflerinde oldukça başarılı bir döneme imza atmıştır.[597] 1995 yılında Türkiye'de kamuya ait işletmelerin sayısı 278 iken son olarak şeker fabrikalarının da satılmasıyla birlikte Türkiye'de kamuya ait işletme sayısı 71'e kadar düşmüştür.[598] 2020 bütçesi görüşmelerinde özelleştirme hedeflerine yer verilmiş ve AK Parti iktidara geldiği 2002'den bu yana yapılan özelleştirmeleri başarı olarak nitelendirmiştir. 1986'dan itibaren toplam 70.3 milyar dolarlık özelleştirmenin 62.1 milyar dolarlık kısmı AK Parti döneminde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda bugüne kadar 273 kuruluşta hisse senedi veya varlık satış/devir işlemleri yapılmış, bu kuruluşlardan 268'inde kamu payı kalmamıştır.[599] Özelleştirmenin bu denli yoğun gerçekleştirilmesi ise birçok tartışmayı beraberinde getirmiş ve hükümet "yerli ve milli" olan kurumları sattığı için muhalefet tarafından eleştirilmiştir.[600]

Ancak özelleştiemnin uzun dönemli verimi düşünüldüğünde Kutlay bunun tam gerçekleşmediğini iddia etmektedir. Kutlay son on yıldaki yabancı sermaye girişinin temel nedeninin özelleştirme uygulamaları olduğunu belirtmiş ancak Türkiye'ye son on yılda gelen yabancı sermaye istihdam odaklı, sanayi menşeli yatırımlardan ziyade

---

[597] Son 15 yılda, 10 liman, 81 santral, 40 işletme, 3 bin 483 taşınmaz, 3 gemi ve 36 maden sahası, Araç Muayene Hizmetleri. (TÜVTÜRK) satılmıştır. Tüm bu özelleştirme sürecinde yapılan tesis ve kurumların satışından toplam 60 milyar dolar gelir sağlanmıştır. "AKP'nin Özelleştirme Karnesi: Kit'lerin Satışından 15 Yılda 60 Milyar Dolar", **Diken**, 11.08.2017, http://www.diken.com.tr/akpnin-ozellestirme-karnesi-kitlerin-satisindan-15-yilda-60-milyar-dolar/ [25.04.2019].

[598] Mustafa Çakır, "Ne Var Ne Yok Sattılar", **Cumhuriyet**, 25.10.2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/1121036/ne_var_ne_yok_sattilar.html [25.04.2019].

[599] Mustafa Çakır, "Durmak Yok Satışa Devam", **Cumhuriyet**, 24.10.2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/1643852/Durmak_yok_satisa_devam.html [12.12.2019].

[600] Tank Palet fabrikasının Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yakınlığı ile bilinen iş adamı Ethem Sancak ve Katar ortaklığındaki BMC'ye satılacağına ilişkin haberler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme gelmiş. CHP Grup Başkanvekili Engin Özkoç, fabrikanın özelleştirme kapsamına girdikten sonra yüzde 49,9 hissesi Katar ordusuna ait olan bir firmanın 25 yıllığına kullanım hakkını almaya çalıştığını belirterek, "Şirket yerli değil. Türkiye'nin savunma sanayisini 25 yıllığına Katar ordusuna teslim ediyoruz. Türkiye affetmez. Bu ne millidir ne de yerlidir" diye konuşmuştu. "Erdoğan'dan Tank Palet Fabrikası açıklaması: Özelleştirme Değil, İşletme Hakkı Devri", **Euronews**, 13.01.2019, https://tr.euronews.com/2019/01/13/erdogan-tank-palet-fabrikasi-aciklamasi-ozellestirme-degil-isletme-hakki-devri-katar-bmc [25.04.2019]. CHP'nin raporu için bkz: "Saray'ın "Yerli ve Milli" Masalı: Tank ve Palet Fabrikası Vatandır; Özelleştirilemez", **Cumhuriyet Halk Partisi Bilim Platformu Politika Notları**, 2019, https://bilim.chp.org.tr/Haberler/23/sarayin-yerli-ve-milli-masali-tank-ve-palet-fabrikasi-vatandir-ozellestirilemez-72597.aspx [12.12.2019].

hizmet sektörü odaklı, satın alma temelli olması nedeniyle uzun-dönem verimlilik kaygıları geri planda tutulmuştur ve daha çok gelir elde amacı güdülmüştür.[601]

Tüm bu ekonomik verilerden çıkarılacak sonuç ise; GSYH'nın artsa bile cari açık, bütçe açığı, enflasyon veya işsizlik gibi toplumu doğrudan etkileyen unsurların çok fazla değişmediği, geneli kapsayan bir refah artışı olmadığı yani AK Parti'nin öngördüğü hedeflerin gerçekleşmediği söylenebilir. Dolayısıyla AK Parti göreve geldiği 2002'den itibaren yabancı yatırımlar, özelleştirme ile ekonomik büyümeyi sağlamış ancak bu tablo genele yayılamamıştır ya da yansımamıştır. Gelişmekte olan ve kırgın bir ekonomiye sahip olan Türkiye bu kapsamda büyük güç olarak değerlendirilmekten oldukça uzak görünmektedir.[602]

3.2.2.2. İçerde Yeniden Yapılanmada Rejim Baskısı

Brecher ve diğerlerine göre tutuklamalar, tasfiyeler, siyasi örgütlerin faaliyetlerinin kısıtlanması/durdurulması, sıkıyönetim ve basın özgürlüğüne olan kısıtlamalar rejim baskısına örnek verilecek durumlardır. Özdağ, AK Parti yönetiminin Türkiye'yi "yarı hegemonik parti modeli" ile yönettiğini ve bunun kurumsallaşmasının başkanlık rejimine geçiş ile olduğunu iddia etmektedir. Açıklamasında seçimlere muhalefet partilerinin de girdiğini ancak iktidar olmasının hukuki olmasa da fiili engeller çıkarılarak engellendiğini savunmaktadır. AK Parti'nin devletin tüm kaynaklarını kullandığını muhalefetin ise baskı ortamında seçimlere girdiğini böylelikle kazanma olasılıklarının azaldığını söylemektedir. AK Parti'nin politikalarını dört kriz ile özetleyen Özdağ şöyle sıralamaktadır; devlet geleneğine

---

[601] Örneğin, yoğun sermaye girişinin olduğu 2004-2010 döneminde doğrudan yabancı yatırımların %75'i başta telekomünikasyon ve limanlar gibi altyapı alanları olmak üzere hizmet sektörüne, yalnızca %25'i sanayi sektörüne yöneldiğini söyleyen Kutlay, hizmet sektörüne odaklanan satın-almaların da yaklaşık %60'ı banka devirleri şeklinde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Kutlay, bu rakamlardan yola çıkarak, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip ulus temelli finans-kapital firmalarının oluşturulmasının Türkiye açısından oldukça zor olduğunu savunmaktadır. Kutlay, **age**, 114.

[602] CHP İstanbul Milletvekili Gürsel Tekin, Türkiye'de yoksulluk envanterine kayıtlı olanların sayısının nüfusun yüzde 39.5'ine ulaştığına ve her 10 kişiden 4'ünün yoksul olduğuna ve yardımlarla yaşadığını iddia etmiştir. Tekin, "AKP hükümeti döneminde yoksulluk yaygınlaşmış ve kurumsallaşmıştır. 2012 yılında yardım alan hane sayısı 6.7 milyon iken, bu sayı 2014 yılında 8 milyon haneye çıkmıştır. Yardım alan yoksul sayısı ise 2012 yılında 23.7 milyondan 30.5 milyona ulaşmıştır. İşte AKP Türkiyesi" ifadelerini kullanmıştır. Türkiye'de sosyal yardım anlayışını AKP iktidarı döneminde değiştiğini kaydeden Tekin, AKP'nin yerleşmiş sosyal yardım anlayışını çöpe attığını, yerine ise ranta dayalı, emek düşmanı politikaları koyduğunu söylemiştir. 'Her 10 Kişiden 4'ü Sosyal Yardımlarla Yaşıyor', **Evrensel**, 09.06.2018, https://www.evrensel.net/haber/354533/her-10-kisiden-4u-sosyal-yardimlarla-yasiyor [12.12.2019].

sahip Türkiye'nin bu geleneklerden uzaklaşarak ve hukuk devletinden uzaklaşarak yasama, yürütme ve yargının tek elde toplandığı bir rejime dönüşmüştür. İkinci olarak sürdürülebilir bir ekonomi politikasına sahip bir AK Parti olmadığını söyleyen Özdağ, Türkiye'nin sanayi, üretimden uzaklaştığını tarım ve hayvancılığın ise gün geçtikçe kötüye doğru gittiğini savunmaktadır. Özdağ, iktidara geldiklerinden beri AK Parti'nin "ötekileştirme" politikası yürüttüğünü son dönemde AK Parti ve taraftarına oy veren 'millet' ve vermeyen 'zillet' olarak net çizgilerle toplumu ayrıştırdığını ve bir tür "milli birlik krizi" yaşandığını ifade etmektedir. Son olarak ise Suriyeliler krizine değinen Özdağ, sığınmacıların ekonomik yönden ciddi bir maliyete neden olduğunu ayrıca Erdoğan'ın hilafet projesi için Suriyelileri ülkede tutarak seçimlerde onların desteğini alma hedefi yürüttüğünü iddia etmektedir.[603]

Tutuklamalar: Rejim baskısının en açık görüldüğü alan tutuklamalar olmuştur. Milletvekillerinin dokunulmazlığı ile ilgili yasa değişikliği[604] sonrasında siyasi muhaliflere yönelik tutuklamalar arasında ana muhalefet partisi CHP İstanbul Milletvekili Enis Berberoğlu[*] ve eski vekil Eren Erdem[**] bulunmaktadır.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (HRW) 2019 raporuna göre AK Parti, Kürt yanlısı partilerden seçilmiş milletvekillerine, belediye başkanlarına ve belediyelere yönelik baskıcı uygulamalarda bulunmaktadır.[605] HDP'li büyükşehir ve ilçeler olmak

---

[603] Ümit Özdağ, **Kaçınılmaz Çöküş-AKP Rejiminin Dörtlü Krizi**, (İstanbul: Destek Yayınları, 2019).

[604] Milletvekili dokunulmazlıklarının kaldırılmasını öngören anayasa değişikliğinin tümü 376 oyla kabul edildi. Nihai oylamada 531 vekil oy kullandı. 376 'Evet', 140 'Hayır', beş çekimser, üç geçersiz, yedi boş oy verildi. "Meclis Son Sözü Söyledi: Dokunulmazlıklar Kalktı", **Diken**, 20.05.2016, http://www.diken.com.tr/meclis-son-sozu-soyledi-dokunulmazliklar-kalkti/ [12.12.2019].

[*] MİT Tırlarının Jandarma tarafından engellenmesi üzerine gelişen olayın gizli belgelerini Cumhuriyet gazetesi genel yayın yönetmeni Can Dündar'a ilettiği gerekçesiyle yargılandığı davada, eski Hürriyet gazetesi genel yayın yönetmeni ve CHP İstanbul Milletvekili Berberoğlu hakkında önce müebbet istenmiş, ardından 25 yıl hapis cezası verilmişti.

[**] Erdem; "Silahlı terör örgütü içindeki hiyerarşik yapıya dahil olmamakla birlikte örgüte bilerek ve isteyerek yardım etmek", "Gizli tanığı deşifre etmek" ve "Soruşturmanın gizliliğini ihlal" ile suçlanmıştır.

[605] Tüm bu baskı ortamına rağmen Halkların Demokrasi Partisi (HDP) Haziran seçimlerin %11.9 oranında oy alarak, mecliste 67 sandalye kazanmıştır. Terör suçlamalarıyla uzun süredir tutuklu bulunan ve milletvekilliği halen süren Leyla Güven ile dokuz eski HDP milletvekilinin tutukluluk halleri devam etmektedir. Bu isimler arasında partinin eski eş başkanı ve cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş da bulunuyor. Haziran seçimlerinden önceki dönemde 11 milletvekilinin milletvekilliği düşürülmüş ve seçimlerde yeniden aday olmaları engellenmişti. Hatice Kamer, "HDP'nin 9 Milletvekilinin Tutuklanmasının İkinci Yılı: Sosyal Medyada Tepki ve Diyarbakır'da Basın Açıklaması", **BBC Türkçe**, 4.11.2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46088912 [12.12.2019].

üzere toplam 24 belediye başkanına kayyum atanmıştır.[606] Tüm bu yapılanların AK Parti iktidarının HDP'yi tasfiye etme amacı yürüttüğü iddiaları HDP tarafından dillendirilmektedir.[607] Tüm bu tutuklamalar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru sayısını arttırmış ve AB İlerleme Raporlarında olumsuz gelişmeler olarak Türkiye'nin eksi hanesine yazılmıştır.[608]

Türkiye'nin Olağanüstü Hal (OHAL) tecrübesi ise şu şekilde özetlenebilir; 1982 Askeri Darbesi'nin ardından kabul edilen ve Anayasa ile Türk siyasi hayatına giren Olağanüstü Hal (OHAL), 1983'te yasalaşmıştır. 1987 ile 2002 yılları arasında toplamda 13 ilde OHAL ilan edilmiştir. Kasım 2002 yılında sadece Diyarbakır ve Şırnak'ta geçerli olan 15 yıllık OHAL'i, AK Parti hükümeti sonlandırmıştır.[609] Bu durumu her seferinde başarılı bir icraat olarak niteleyen Erdoğan, 20 Temmuz 2016'da darbe girişimi sonrasında Türkiye genelinde ilk OHAL'i ilan etmiştir.[610]

---

606 HDP 31 Mart yerel seçimlerinde; 3 Büyükşehir, 5 İl, 45 İlçe ve 12 belde belediyesi olmak üzere toplamda 65 belediye kazanmıştır. Türkiye'de Kayyım Rejimi, Seçme ve Seçilme Hakkının Gaspı, **HDP Raporu**, 2019, https://www.hdp.org.tr/tr/raporlar/hdp-raporlari/31-mart-sonrasi-kayyim-raporumuz/13727 [12.12.2019].

607 "HDP'den 'Kenetlenme' Çağrısı: Tasfiye Etmeye Çalışıyorlar", **Gazete Duvar**, 23.09.2019, https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/09/23/hdpden-kenetlenme-cagrisi-tasfiye-etmeye-calisiyorlar/ [12.12.2019].

608 Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) raporuna göre 2016 yılında 77 olan hak ihlali, 2018 yılında 140'a yükselmiştir. Türkiye, 2018 yılında hak ihlali verilen ülkeler arasında, Rusya'nın ardından ikinci sırada yer aldı. Toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğü ihlali 2016 yılına oranla yüzde 120 arttı. Türkiye 7 bin 100 başvuru sayısı ile dördüncü sırada yer almaktadır. Raporda yer alan bilgilere göre Türkiye, AİHM'in kurulduğu 1959 yılından 2019'a kadar en fazla hak ihlali kararının verildiği ülke oldu. Türkiye 3 bin 128 hak ihlali ile birinci sırada yer alırken ikinci sırada Rusya, üçüncü sırada ise İtalya yer almıştır. İsmail Arı, "Hak İhlalinde İkinciyiz", **Birgün** 14.07.2019, https://www.birgun.net/haber/hak-ihlalinde-ikinciyiz-261711 [12.12.2019].

609 "Türkiye'de Olağanüstü Hâllerin Tarihi", **BBC TÜRKÇE**, 21.07.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-36852284 [12.12.2019].

610 Anayasa'nın 119. Maddesi'ne göre OHAL kararı iki şekilde alınabilir. Birincisi; salgın hastalıklar, tabii afet veya ağır ekonomik bunalım halleri; ikincisi ise şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sonucu bu karar alınır. Bunun dışında 120. Madde ve 121. Maddeler de olağanüstü hal uygulamasıyla ilişkilidir. Özellikle 120. Madde toplumda artan şiddet olayları ve kamu düzeninin bozulması meselesini ele alır. Temmuz 2016'ya kadar Türkiye'de 12 sıkıyönetim uygulandı. En son sıkıyönetim 1980-1987 yılları arasındaydı. 1987'den sonra da sıkıyönetim yerini çeşitli illerde OHAL uygulamalarına bıraktı. İlgili maddeler için bkz: **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, **1982,** Md. 119, 120, 121. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf [12.12.2019]. 2018 İlerleme raporunda belirtildiği üzere Olağanüstü hâlden bu yana 150.000'den fazla kişi gözaltına alınmıştır. Bunların arasında çok sayıda muhalif kişi de bulunmaktadır. Ocak 2018 sonu itibarıyla, 78.000'den fazla kişi terörle ilişkili suçlamalarla tutuklanmış; bunlardan 54.000'i adli kontrol şartıyla tutuksuz yargılanmak üzere salıverilmiş; 24.660'ının ise yargılama öncesi tutukluluk hâlleri devam etmiştir. Diğer yandan 110.000'den fazla devlet memuru ihraç edilmiştir ve yetkililere göre 3.600'ü kanun hükmünde kararnameler ile olmak üzere yaklaşık 40.000 kişi görevlerine iade edilmiştir. "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi", **2018 Türkiye Raporu,** https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf [12.12.2019].

Tablo 11: 2000 Sonrası Siyasi Davalar-Yargılamalar-Tutuklamalar

Siyasi	Askeri	Medya Mensubu
KCK kapsamında 2009'dan 2011'e kadar BDP yöneticiler ve çalışanlarından 7748 kişi gözaltına alınmış, 3895 kişi tutuklanmıştır.[611]	Ergenekon, Balyoz ve Askeri casusluk davaları kapsamında 143'ü muvazzaf 119'u emekli toplam 262 subay ve astsubay tutuklanmıştır.[612]	2013 yılında KCK çoğunluk olmak üzere 71 gazeteci tutuklanmıştır.[613]
2016 yılından itibaren 16 HDP'li milletvekili tutuklanmış, 9 tanesi halen cezaevinde bulunmaktadır.[614]	Darbe girişimi sonrası FETÖ ile ilişkili olduğu gerekçesi ile askeri personelden toplam 3.611 kişi, toplamda Tutuklu hükümlü sayısı ise 29.487 olarak belirtilmiştir.[615]	91 gazeteci ve medya mensubu Mart 2020 itibariyle hala cezaevinde bulunmaktadır.[616]
CHP'li iki milletvekili tutuklamış, ikisi de tahliye olmuştur.		
31 Mart yerel seçimler sonucu toplamda 65 belediye kazanan HPD, sonrasında kayyum süreci işletilmiş ve şu anda toplamda 13 belediye başkanı tutukludur.[617]		

[611] BDP'li on belediye başkanı, sekiz belediye başkan yardımcısı, iki belediye başkan vekili, iki eski belediye başkanı, iki il genel meclisi başkanı, dört İl genel meclisi başkan vekili, 29 belediye meclisi üyesi tutuklanmıştır. "30 Ayda KCK'dan 7748 Gözaltı, 3895 Tutuklama", **Bianet**, 06.10.2011, http://bianet.org/bianet/siyaset/133216-30-ayda-kckden-7748-gozalti-3895-tutuklama [12.12.2019].

[612] "İşte Cezaevindeki TSK", **Cumhuriyet**, 05.02.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/37985/iste-cezaevindeki-tsk.html [12.12.2019].

[613] Cumhuriyet Halk Partisi, Tutuklu Gazeteciler Raporu, http://www.eczozgurozel.com/dosyalar/tutuklu_gazeticiler.pdf [12.12.2019].

[614] Hatice Kamer, "HDP'nin 9 Milletvekilinin".

[615] 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilenler: 71'i general, 805'i subay, 172'si astsubay, 49'u uzman çavuş, 61'gi asker öğrenci, 24'ü sivil, 4'ü polis, 12'si er. Müebbet hapis verilenler: 19 general, 376 subay, 116 astsubay, 139 uzman çavuş, 276 asker öğrenci, 12 polis, 91 er. Süreli hapis cezası verilenler: 18 general, 620 subay, 232 astsubay, 283 uzman çavuş, 154 polis, 41 er, 18 sivil, 1 mülki amir, 17 askeri öğrenci. Oya ARMUTÇU, "Adalet Bakanlığı'ndan FETÖ Bilançosu: Tutuklu Hükümlü Sayısı 29 Bin 487", **Hürriyet**, 07.07.2019, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-bakanligindan-feto-bilancosu-tutuklu-hukumlu-sayisi-29-bin-487-41266307 [12.12.2019]. 2019 AB ilerleme raporuna göre ise Aralık 2018 itibarıyla, toplamda 15.242 askeri personel Gülen hareketi ile bağlantılı oldukları iddiasıyla meslekten ihraç edilmiş, ayrıca daha önce askeri personel olan 5.783 kişi de darbe girişiminde yer aldıkları iddiasıyla tutuklanmıştır.

[616] "91 Gazeteci ve Medya Çalışanı Cezaevinde", Türkiye Gazeteciler Sendikası, https://tgs.org.tr/cezaevindeki-gazeteciler/ [12.03.2020].

[617] "Türkiye'de Kayyım Rejimi, Seçme ve Seçilme Hakkının Gaspı", **HDP Raporu**, 2019, https://www.hdp.org.tr/tr/raporlar/hdp-raporlari/31-mart-sonrasi-kayyim-raporumuz/13727 [12.12.2019].

Toplumsal Huzursuzluk: Suikastlar, terör, grev, gösteri ve isyanların artması Brecher ve diğerlerinin üzerinde durduğu diğer unsurlardır. Bu kapsamda İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (HRW) 2014 yılında yayınladığı raporda;

> "12 yıldan beri iktidarda olan AK Parti siyasal muhalefete, sivil protesto eylemlerine ve eleştirel medyaya karşı giderek artan ölçülerde tahammülsüzlük gösteriyor. Geçtiğimiz dokuz ayda yolsuzluk soruşturmalarını engelleme çabası içine giren AK Parti hükümeti yargı bağımsızlığını dizginlemeye ve hukukun üstünlüğü ilkesini zayıflatmaya çalıştı. Medya özgürlüğüne getirilen sınırlamalarla insan haklarının zedelenmesi, protesto eylemlerinin engellenmesi ve Türkiye'nin ceza hukuku sistemine duyulan güvenin azalması ülkede siyasal kutuplaşmayı derinleştirdi"

tespitleri bulunmaktadır. 2013 yılında gerçekleşen hükümet karşıtı kitlesel protesto eylemleri olan Gezi Parkı eylemleri[618] İstanbul başta olmak üzere Türkiye'nin birçok şehrinde şiddetle bastırılmış ve emniyet güçleri tarafından orantısız güç kullanıldığı raporlarda belirtilmiştir.[619] AK Parti özellikle 2013 Gezi Eylemleri sonrasında medya özgürlüğü, sosyal medya, örgütlenme ve toplanma özgürlüklerini radikal bir şekilde kısıtlamaya gitmiştir.[*] Yine bu süreçte toplumsal, siyasal kutuplaşma artmış, karar biriminin[620] eylem ve eylemcilere yönelik tutum ve söylemlerin sertliği mevcut olan kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir.[621]

---

[618] Gezi Parkı Eylemlerinin farklı bakış açılarından değerlendirmeler için bkz: Beşir Abdulfettah, "Türk Protestoları ve Arap Devrimleri", **Al Jazeera Türk**, 10.06.2013, http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/turk-protestolari-ve-arap-devrimleri [12.12.2019]. Mensur Akgün, Burak Cop, Yunus Emre, Çağla Gül Yesevi, **Gezi Parkı'nda Ne Oldu? Katılımcıların Penceresinden Bir Gezi Parkı Değerlendirmesi**, İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT), (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No: 204, 2014). Seyfettin Aslan, Ömer Taylan, Damla Baştuğ, "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi", **Birey ve Toplum**, c.6, s.12 (2016): 153-177.

[619] Human Rights Watch raporuna göre Gezi Eylemleri sırasında ve sonrasında İstanbul, Ankara ve İzmir'le birlikte birçok başka şehirde de binlerce insana soruşturma yapılmış ve en az 5500 kişi hakkında dava açılmıştır. 2013-14 yılları arasında hükümet karşıtı yazılar yazan haberci ve yorumcuların da bulunduğu birçok medya çalışanı işten çıkartılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Human Rights Watch, "Türkiye'nin İnsan Hakları Alanındaki Gerilemesi ve Reform Önerileri", 29.09.2014, https://www.hrw.org/tr/report/2014/09/29/267934 [12.12.2019].

[*] Benzer şekilde AK Parti hükümeti, 2013 aralığında gündeme gelen yolsuzluk iddialarının tartışılmasını ve bu iddialara ilişkin bilgilerin yayılmasını YouTube ve Twitter'ı yasaklamak gibi yöntemlerle engellemeye çalışmıştır. "Türkiye'de YouTube'a Erişim Engeli Devam Ediyor", **DW**, 11.04.2014, https://www.dw.com/tr/türkiyede-youtubea-erişim-engeli-devam-ediyor/a-17560707 [12.12.2019].

[620] Mustafa Küçük, "Başbakan: Yüzde 50'yi Evinde Zor Tutuyorum", **Hürriyet**, 04.06.2013, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709 [12.12.2019]. "Başbakan Erdoğan: Biz Birkaç Çapulcunun Yaptıklarını Yapmayız", **Radikal**, 09.06.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-erdogan-biz-birkac-capulcunun-yaptiklarini-yapmayiz-1136875/ [12.12.2019].

[621] Esra Vona Kurt, "Medya ve Kutuplaşma: Kutuplaşmanın Medyaya Yansımalarının Gezi Parkı Eylemleri Üzerinden Değerlendirilmesi", **Toplum ve Demokrasi**, c.9, s.19 (2015): 193-223. Gökhan Tuncel, "Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi", **Birey ve Toplum**, c.4, s.7 (2014): 7-22. Bekir Ağırdır, "Gezi Parkı Direnişi Dipte Neleri Değiştiriyor", **T24**, 06.06.2013, https://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/gezi-parki-direnisi-dipte-neleri-degistiriyor,6827 [12.12.2019]. "Gezi Raporu, Toplumun 'Gezi Parkı Olayları' Algısı Gezi Parkındakiler Kimlerdi?", **KONDA**, 2014, http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/KONDA_GeziRaporu2014.pdf [12.12.2019].

Grevler; AK Parti döneminde grev erteleme ve yasaklarının kapsamı genişletilmiştir. 22 Kasım 2016 tarihli ve 678 sayılı KHK ile 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun 63. Maddesinde yapılan değişiklik ile daha önce var olan "milli güvenlik ve genel sağlık" gerekçelerinin yanına "büyükşehir belediyelerinin şehir içi toplu taşıma hizmetlerini, bankacılık hizmetlerinde ekonomik veya finansal istikrarı bozucu" olduğu düşünülen grevleri erteleme (yasaklama) getirilmiştir. Bu kapsamda AK Parti döneminde 15 grev erteleme kararnamesi yayımlanmış ve 193 bin işçinin grevi ertelenmiştir (fiilen yasaklanmıştır). 15 grev ertelemesinin 7'si OHAL döneminde (2016-2018) gerçekleşmiştir.[622] Bu kapsamda AK Parti döneminde grev olmamasının nedeni çalışma koşullarının düzgün olmasından ziyade getirilen bu yasaklardan kaynaklandığı yorumları yapılmıştır.

Terörizm; Türkiye'nin 35 yıla yakın süredir mücadele ettiği PKK terör örgütü[623] çok sayıda terör faaliyetinde bulunmuş ve büyük kayıplara neden olmuştur.[624]

---

[622] Erdoğan grevleri OHAL'i kullanarak engelliklerini söyledi: "Diyoruz ki 'Hayır, burada greve müsaade etmiyoruz çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız. Bunun için kullanıyoruz biz OHAL'i." "Erdoğan: Grevlere OHAL'den İstifadeyle Anında Müdahale Ediyoruz", **Bianet**, 12.07.2017, http://bianet.org/bianet/print/188225-erdogan-grevlere-ohal-den-istifadeyle-aninda-mudahale-ediyoruz [12.12.2019].

Sendikal mevzuat açısından AK Parti döneminin 1980 sonrası mevzuatıyla temel anlayış açısından pek fazla farklılık içermediği ileri sürülebilir. 2012 yılında kabul edilen 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu yasa 1983 yılından beri yürürlükte olan 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile 1982 anayasasının yapısıyla uyumlu olarak sendikalara yönelik pek çok kısıtlama getirmiştir. Işıl Erdinç, "AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler", **Çalışma ve Toplum**, c.2, s.41 (2014): 160.

AK Parti hükümeti Aralık 2012'de Sermaye Piyasası Kanunu'nun 137. Maddesi'nin 2. fıkrası ile **borsa hizmetlerinde çalışanlara grev yasağı getirdi**. Yasak sadece İMKB'yi değil tüm borsaları, teşkilatlanmış pazar yerlerini ve takas kuruluşlarını kapsıyor. Öte yandan AK Parti hükümeti THY'de grevin gündeme gelmesi üzerine Mayıs 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6321 sayılı torba yasa ile havacılık hizmetlerinde grev yasağı getirdi. Ancak büyük tepki alan bu yasak daha sonra kaldırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz: "AKP Döneminde Emek", **DİSK Raporu**, 29.05.2018, http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/AKP-Döneminde-Emek-DISK-RAPORU.pdf [12.12.2019]

[623] "1984 yılındaki kuruluşundan on binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olan terör örgütü PKK bir yandan Marksist-Leninist ve bir yandan da etnik ayrılıkçılık temelli bir ideolojiye sahiptir. Eylemlerinde sivil, asker, polis, kadın, çocuk ayrımı gözetmemekte, tedhiş duygusu yaratmaya çalışmaktadır. Terör örgütü, haraç, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinin çoğu, ABD, Kanada ve Avustralya gibi birçok ülkenin terör örgütleri listesinde yer almaktadır. Avrupa Birliği de PKK'yı 2004 yılında terör örgütü olarak tanımıştır. Ayrıca, NATO'nun çeşitli belge ve açıklamalarında, PKK'ya terör örgütü olarak atıfta bulunmaktadır." "PKK", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa [12.12.2019].

[624] PKK'nın ilk saldırıyı gerçekleştirdiği 1984'ten itibaren düzenlediği 83.500 saldırıda aralarında kadın ve çocukların olduğu 6.741 sivil vatandaş hayatını kaybetti. Terör örgütünün saldırılarında asker, polis ve geçici köy korucuları olmak üzere 31 yılda 7.230 güvenlik görevlisi şehit düştü. PKK terörünün Türkiye'ye maliyetinin 350 milyar dolar doğrudan olmak üzere toplam 1 trilyon dolara yakın olduğu tahmin edilmektedir. "Türkiye'nin Terörle Mücadelesinde Zeytin Dalı Harekâtı" **Anadolu Ajansı**, 2018, https://www.aa.com.tr/uploa7ds/userFiles/79121245-49cb-4f77-bd45-d9d308a833b3/08_2019%2F11_subat%2F03%2FAA-ZEYTINDALI-.pdf [12.12.2019].

Kürt açılımı[625] ve çözüm süreçleri[626] kapsamında görece bir eylemsizlik yaşanmış, PKK faaliyetlerini geçici süre için durdurmuştur. Ancak sürecin iyi işletilememesi sonucunda örgüt yeniden faaliyetlerine başlamıştır.[627] Sınır ötesinde de terörle mücadelesini sürdüren Türkiye bu kapsamda özellikle Irak ve Suriye'nin kuzeyine

[625] Kürt açılımı 2009 yılı Oslo görüşmeleri olarak adlandırılan MİT-PKK görüşmelerinin muhtemel başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. 31 Temmuz 2009 İçişleri Bakanı Beşir Atalay Kürt Açılımı kapsamında yapılan temasları basına açıkladı. "Bir aylık süre zarfında yaptığım görüşme ve toplantılar süreç açısından son derece olumlu olmuştur" dedi. 15 Kasım 2009: Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "Milli birlik ve kardeşlik projemiz bir hedeftir. Demokratik açılım süreciyle bu hedefe ulaşacağız." dedi. 11 Aralık 2009: Anayasa Mahkemesi, oybirliğiyle DTP'nin kapatılmasına karar verdi. Genel Başkan Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk'un milletvekilliliğinin düşürülmesi kararlaştırıldı. 16 Ocak 2010: Beşir Atalay çözüm süreci doğrultusunda hazırlanan ve 4 ayrı mekanizmadan oluşan "İnsan Hakları Paketi"nin başlıklarını açıkladı. Buna göre; cezaevlerinde Kürtçe gibi farklı ve dil lehçelerde görüşme yapılmasına imkân sağlandı, özel kanalların farklı dil ve lehçelerde 24 saat yayın yapmasına izin verildi, farklı dil ve lehçelerde enstitü, araştırma merkezi kurulması yönünde YÖK karar aldı, Yaşayan Diller Enstitüsü kuruldu, yol kontrollerinin azaltılması ve yayla yasaklarının asgari seviyeye indirilmesi yönünde valiliklere genelge gönderildi. 18 Haziran 2010: Öcalan'ın çağrısıyla Kandil ve Mahmur'daki kamplardan gelen 34 kişiden 13'ü hakkında tutuklama kararı çıktı. BDP Grup Başkanvekili Bengi Yıldız tutuklamalarla birlikte açılımın bittiğini söyledi. 19 Ekim 2011: PKK'nın Hakkâri Çukurca ilçesinde polis ve jandarma güvenlik noktalarına ağır silahlarla ateş açmaları sonucunda 24 asker hayatını kaybetti. "Başlangıçtan Bugüne Gün Gün Çözüm Süreci", **CNNTÜRK**, 01.12.2014, https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=33 [12.12.2019].

[626] 2013 Nevruz'da başlayan çözüm süreci Temmuz 2015'te Ceylanpınar'da iki polisin şehit edilmesi ile son bulmuştur. Çözüm sürecinin bitirilmesine gerekçe gösterilen Ceylanpınar davasından tüm sanıklar beraat etmiş, bu durum birçok kişi tarafından Haziran 2015 genel seçimlerde (AK Parti, 7 Haziran 2015'le 1 Kasım arasındaki beş buçuk ayda oylarını yüzde 41.6'dan yüzde 49.8'e çıkarmıştı) tek başına iktidar olamayan AK Parti ve dolayısıyla Erdoğan'ın süreci durdurma kararı ile ilgili olduğu yorumları yapılmıştır. Bu yorumlara göre çözüm süreci AK Parti'ye oy getirmemiş o nedenle de süreç bitirilmiştir. Sonrasında ise birçok ölümlerin yaşandığı yeni bir dönem başlamıştır. Çözüm süreci ile detaylı bilgi için bkz: Tansu Pişkin, "Peki, Çözüm Süreci Neden Bitti?", **BİA Haber Merkezi**, 02.03.2018, http://bianet.org/bianet/insan-haklari/194809-peki-cozum-sureci-neden-bitti [12.12.2019]. Yıldıray Oğur, "Şimdi Söz Sırası Kronolojide", **Türkiye**, 11.08.2015, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/587467.aspx [12.12.2019].

[627] Hendek operasyonları olarak da bilinen ve birçok il ve ilçede PKK ile güvenlik güçleri arasında yoğun çatışmalara sahne olan bu süreçte sıkıyönetimi andıran uygulamalar devreye sokulmuş, sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. Diyarbakır'da 2 Aralık'ta ilan edilen sokağa çıkma yasağının ardından PKK'nın gençlik yapılanması YPS'nin (eski YDGH) kurduğu hendekler ve barikatları kaldırmak için başlatılan operasyon 8 Mart 2016'da sona ermiştir. Ağustos 2015-Mart 2016 döneminde Türk güvenlik birimleri tarafından Cizre, Sur ve Nusaybin merkezli gerçekleştirilen operasyonlar kapsamında başta Diyarbakır (35 kez), Şırnak (10 kez) ve Mardin (11 kez) olmak üzere Hakkâri (5 kez), Muş (1 kez), Elâzığ (1 kez) ve Batman'daki (2 kez) toplam en az 22 ilçede, resmi olarak tespit edilebilen en az 65 süresiz ve gün boyu sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. "16 Ağustos 2015 – 20 Nisan 2016 Tarihleri Arasında Sokağa Çıkma Yasakları ve Yaşamını Yitiren Siviller", **Türkiye İnsan Hakları Vakfı**, https://tihv.org.tr/16-agustos-2015-20-nisan-2016-tarihleri-arasinda-sokaga-cikma-yasaklari-ve-yasamini-yitiren-siviller/ [12.12.2019]. "2015'te 253 Gün Sokağa Çıkma Yasağı İlan Edildi!", **T24**, 01.01.2016, https://t24.com.tr/haber/2015te-253-gun-sokaga-cikma-yasagi-ilan-edildi,322578 [12.12.2019]. Diğer yandan çatışmaların en yoğun olduğu 2015-2016 yılları arasında Kriz Grubu'nun açık kaynaklara dayandırdığı verilere göre toplamda 4803 kişi hayatını kaybetmiştir. "Grafik ve Haritalarla Türkiye'deki PKK Çatışması", **Uluslararası Kriz Grubu**, https://www.crisisgroup.org/tr/content/grafik-ve-haritalarla-türkiyedeki-pkk-çatışması [29.12.2019].

askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir.[628] Diğer yandan 2004 yılında kurulan TAK[629] (Kürdistan Özgürlük Şahinleri) kendini bir intikam örgütü olarak tanımlamakta ve son dönemde çok sayıda kişinin yaşamını yitirmesine neden olan saldırıları düzenlemiştir. Terör faaliyetlerinin artması kapsamında ise 2014-17 arasında IŞİD terör örgütünün Türkiye'de birçok saldırı düzenleyerek 300'den fazla insanın ölümüne, binlerce kişinin de yaralanmasına neden olmuştur.[630] Terör kapsamında toplamda 48 bin 924 kişiden 34 bin 241'i Gülen hareketi (FETÖ) ile; 10 bin 826'sı Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile; 1270'i ise IŞİD ile bağlantılı oldukları iddiasıyla hapiste bulunmaktadır.[631]

---

[628] Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Pençe-3 ve Barış Pınarı harekatları bunlar arasındaki en önemli operasyonlardır.

[629] TAK'ın kuruluşunu açıkladığı 2004, PKK açısından da kritik bir yıldır. Abdullah Öcalan'ın yakalanması ardından Eylül 1999'da tek taraflı ateşkes ilan eden PKK, 2004'te yeniden silahlı faaliyetlerine başladığını açıklamıştır. TAK'ın da bu yıl kuruluşunu açıklaması dikkat çekici bir gelişmedir. İlk faaliyeti 16 Temmuz 2005'te Kuşadası'nda gerçekleşmiştir. Bir minibüste patlayan bomba sonucu aralarında turistlerin de bulunduğu dört kişi öldü, 14 kişi yaralandı. 2005 bahar ve yaz aylarında turistik yerlerdeki bombalı saldırılarda ikisi yabancı turist en az beş kişi yaşamını yitirdi, 20'den fazla kişi yaralandı. 2006'da yine bir turizm bölgesi olan Antalya'daki Dönerciler Çarşısındaki bombalı saldırıda üç kişi yaşamını yitirdi, onlarca kişi yaralandı. 22 Mayıs 2007'de Ankara Ulus'ta Anafartalar Çarşısı önünde bir bombalı saldırı gerçekleştirildi. Olayda sekizi Türk, biri Pakistan vatandaşı dokuz kişi öldü, 100'den fazla kişi yaralandı. Örgüt Haziran 2010'da İstanbul Halkalı'da askeri personeli taşıyan bir araca yönelik düzenlenen, dört asker ve askerlerden birinin kızının öldüğü saldırıyı üstlendi. 20 Eylül 2011 tarihinde Kızılay Kumrular Sokak'taki bombalı saldırıyı da TAK üstlendi. TAK 31 Ekim 2010'da Taksim Meydanı'nda bir canlı bomba eylemi gerçekleştirdi. Saldırıda 15'i polis, 17'si sivil 32 kişi yaralandı. 2012-2015 arası: Çözüm süreciyle paralel sessizlik dönemi; TAK'ın 2012-2015 arasındaki süreçte saldırılarını büyük oranda durdurduğu görülmüştür. Ancak Sürecin sona ermesi ve çatışmaların yeniden başlaması ardından da TAK 2015'te yeniden sahneye çıkmıştır. Şubat 2016 Ankara saldırısı: 28 kişi hayatını kaybetti. Mart 2016 Ankara, Kızılay saldırısı: 37 kişi hayatını kaybetti, Nisan 2016 Bursa saldırısı. Haziran 2016 İstanbul, Vezneciler saldırısı: 11 kişi hayatını kaybetti. Ekim 2016 İstanbul, Yenibosna saldırısı. Kasım 2016 Adana saldırısı: İki kişi hayatını kaybetti. Kasım 2016 Diyarbakır saldırısı: 11 kişi hayatını kaybetti. Aralık 2016 Beşiktaş saldırısı: 45 kişi hayatını kaybetti. Aralık 2016 Kayseri saldırısı: 14 kişi hayatını kaybetti. Mahmut Hamsici, "Türkiye'de Son Dönemde Çok Sayıda Saldırıyı Üstlenen TAK Kimdir?", **BBC Türkçe**, 20.12.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38299763 [12.12.2019].

[630] Bu saldırılar sırasıyla; 20 Mart 2014 Niğde'de çatışma, 11 Haziran 2014 Musul Konsolosluğu baskını, 6 Ocak 2015 Sultanahmet'te bombalı saldırı, 5 Haziran 2015 HDP Diyarbakır Mitinginde patlama, 20 Temmuz 2015 Suruç'ta canlı bomba saldırısı, 10 Ekim 2015 Ankara Tren Garında canlı bomba saldırısı, 12 Ocak 2016 Sultanahmet saldırısı, 19 Mart 2016 İstiklal Caddesi canlı bomba saldırısı, 1 Mayıs 2016 Gaziantep Emniyetinde patlama, 28 Haziran 2016 Atatürk Havalimanı Saldırısı, 20 Ağustos 2016 Gaziantep'te kına gecesinde saldırı, 1 Ocak 2017 Reina saldırısı. "DEAŞ'ın Türkiye'deki Katliamları". İçişleri Bakanlığı'nın İşid Terör Örgütü ile ilgili raporu için bkz: Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi, İçişleri Bakanlığı, 2017, https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/İÇERİK/deas%20en.pdf [12.12.2019]. Diğer yandan İşid'in Türkiye'deki yapılanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Doğu Eroğlu, **Türkiye'de Radikalleşme, Örgütleme, Lojistik IŞİD Ağları**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018)

[631] "Türkiye 2018 Olayları", **Human Rights Watch, Türkiye 2019 Raporu**, https://www.hrw.org/tr/world-report/2019/country-chapters/325436 [12.12.2019].

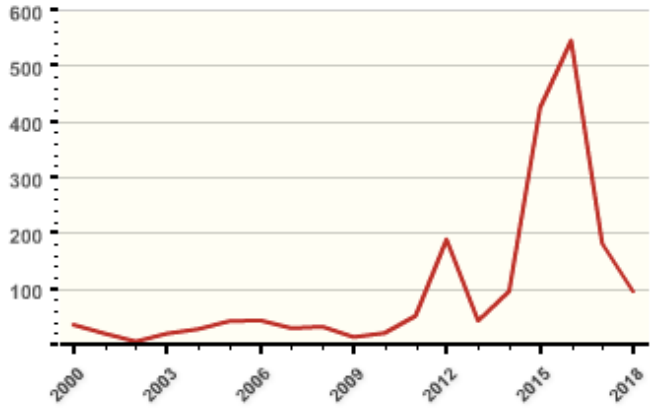

Şekil 10: Yıllara Göre Türkiye'de Terör Eylemleri

"Global Terrorism Database", http://www.start.umd.edu/gtd/ [12.12.2019].[632]

Son olarak AK Parti döneminde gerçekleşen siyasi **suikast ve saldırılara** baktığımızda ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır; Necip Hablemitoğlu, 18 Aralık 2002'de, Santa Maria Kilisesi Rahibi Andrea Santoro, 5 Şubat 2006'da uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir. 17 Mayıs 2006 Danıştay Saldırısı; Alparslan Arslan adlı saldırganın Danıştay 2. Dairesi'nde gerçekleştirdiği silahlı eylem.[633] 19 Ocak 2007 Hrant Dink uğradığı silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. 18 Nisan 2007 Zirve Yayınevi katliamı[634] gerçekleşmiştir. Büyük Birlik Partisi (BBP) kurucu Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu 25 Mart 2009'da hala nedeni bilinmeyen bir helikopter kazasında hayatını kaybetmiştir. 29 Aralık 2011'de Şırnak'ın Uludere ilçesinde 34 sivil, terörist oldukları gerekçesiyle TSK'nın yaptığı hava harekâtı ile hayatını kaybetmiştir. 31 Mart 2015 Mehmet Selim Kiraz DHKP-C tarafından adliyedeki

[632] 1970 yılından itibaren Küresel Terörizm Veritabanı'na (KTV) kayıtlı olup faili tespit edilen 2.713 olayın örgütlere göre dağılımı ise şu şekildedir; Kürdistan İşçi Partisi [Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK)] (1.975), Devrimci Sol (Dev-Sol) (236), Halk Kurtuluş Örgütü (69), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) (36), Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist (TKP-ML) (29), Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) (25), Ermenistan'ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu (ASALA) (17), Türkiye Hizbullahı (10) ve El Kaide (6). 2000-2018 yılları arasında toplamda 1902 terör eylemi gerçekleşmiştir. "Global Terrorism Database", http://www.start.umd.edu/gtd/ [12.12.2019].

[633] Saldırı sonrasında, Danıştay İkinci Daire üyesi Mustafa Yücel Özbilgin ölmüş, dört üye ise yaralanmıştır. Bu olay daha, sonra Ergenekon yargılamalarının temel dayanaklarından biri olarak kullanılmıştır.

[634] İncil basımı yapan Zirve Yayınevi'nde çalışan Alman uyruklu Tilman Ekkehart Geske ile Necati Aydın ve Uğur Yüksel boğazları kesilerek öldürüldü. Dava daha sonra Kafes Eylem Planı davasıyla birleşmiştir.

makamında öldürülmüştür.[635] 28 Kasım 2015 Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi basın toplantısı yaptığı sırada öldürülmüş ve katilleri hala bulunamamıştır.[636] Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov Ankara'da 19 Aralık 2016'da katıldığı bir sergide uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür. 2 Ekim 2018 tarihinde Suudi Arabistan vatandaşı Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Konsolosluğu'nda öldürülmesi de bunlara eklenebilir.

3.2.2.3. İçerde Yeniden Yapılanmada Sivil Toplum-STK, Kamuoyu ve Basın

Sivil toplum ve STK'lar: 2000'lerde demokratikleşme süreci ile birlikte Türkiye'de ki sivil toplumun da[637] geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Bu dönemde sivil toplum, toplumsal değişimin önemli bir alanı olarak güçlenmiş, devlet-toplum/birey ilişkilerinin demokratik düzenlenmesine katkı veren kamusal alan olarak önem kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda STK'ların sayıları giderek artmış, çalışma alanları farklılaşarak toplumsal yaşam içinde yaygınlaşan bir oluşum göstermiştir. STK'lar farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde işlevlerini yerine getirmektedirler. Bu aşamada Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan demokratik reform süreci, sivil toplumun gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.[638] AB'nin sivil toplum örgütlerine sağladığı destek neticesinde gözle görülür bir artış meydana gelmiştir; Türkiye'deki

---

[635] Berkin Elvan'ın polis tarafından öldürülmesi soruşturmasını yürüten Cumhuriyet savcısı Mehmet Selim Kiraz Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (DHKP/C) militanları Şafak Yayla ve Bahtiyar Doğruyol tarafından rehin alındı. Olayın ardından bina boşaltıldı ve polis tarafından güvenlik önlemleri alındı. Berkin Elvan'ın katillerinin açıklanması talebi kabul edilmedi. Yaklaşık dokuz saat sonra yapılan operasyonda Şafak Yayla ve Bahtiyar Doğruyol öldü. "Çağlayan Adliyesi'nde Rehine Krizi: Savcı Kiraz Yaşamını Yitirdi", **BBC Türkçe**, 01.04.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150331_adliye_toplama [12.12.2019]

[636] "Tahir Elçi Cinayeti Davasında Önemli Gelişme", **Cumhuriyet**, 27.11.2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1704679/tahir-elci-cinayeti-davasinda-onemli-gelisme.html [12.12.2019].

[637] "Sivil toplum kavramı genel anlamıyla, bir ülkede (a) devlet ile topluma, (b) siyasi aktörler ve bürokrasi ile gönüllülüğe dayalı siyasi alan dışı örgütlenmeler ve etkinliklere, (c) kamusal alan ile özel alan arasında yer alan ya da bu alanlarda ortaya çıkan karmaşık ilişkilere işaret eder. Dolayısıyla, bir kavram olarak sivil toplum, devlet denetimi dışında kalan, dolaylı veya dolaysız ama belli düzeyde siyasi bir nitelik içeren, fakat özünde toplumsal sorunların çözümüne dönük sivil etkinlikleri, ilişkileri, çıkarları yaşama geçiren bir alana tekabül eder. Sivil toplum örgütleri de belli toplumsal sorunlara çözüm bulunmasını, belli değerlerin korunmasını ve belli çıkarların yaşama geçirilmesini amaçlayan örgütsel etkinliklerdir." Fuat Keyman, "Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha", **Sivil Toplum Geliştirme Merkezi**, 2006, http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/t/u/turkiye-de-sivil-toplumun-seruveni.pdf [12.12.2019].

[638] **age**, 39

derneklerin sayısı 2000 yılında 61 bin iken, bu sayı 2010 yılında 85 bine çıkmıştır.[639] Ancak bu olumlu gelişmeler uzun süreli devam etmemiştir. Gerek Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin raporları gerekse AB ilerleme raporlarında belirtildiği üzere AK Parti'nin sivil toplum üzerinde baskıcı politikalar yürüttüğü ve Türkiye'deki sivil toplumun gerilediği tespiti bulunmaktadır. Darbe girişimi sonrası ise bu durum daha kötüleşerek birçok dernek, vakıf, sendika kapatılmıştır.[640]

CHP'nin hazırladığı raporda sendikalar, meslek örgütleri, vakıf ve dernekler gibi sivil toplum kuruluşlarının, iktidar gücüyle AK Parti'nin etki alanına girdiği veya iktidara yakın davranmaya zorlandığı iddia edilmektedir. Bu kapsamda rapora göre sivil toplum kuruluşlarının bazıları baskılarla AK Parti'nin etkisine girerken, bazı kuruluşlar yasama gücüyle AK Parti'nin vesayeti altına alınmaya çalışılmış ya da kamulaştırılmıştır.[641] Tan da bu durumu sivil toplumun devletleştirilmesi olarak

---

[639] Ahmet İçduygu, "Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey", **South European Society and Politics**, c.16, s.3 (2011): 390.

[640] AB uyum sürecinde sivil toplumu yakından ilgilendiren Dernekler Kanunu'nda 2004'te kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik sonrasında dernekler dernek sayısı azalırken aynı dönemde dernek üye sayılarının hızla arttığı gözlenmektedir. 2006-2010 arası gözlenen durağanlığın ardından 2010'lu yıllarda vatandaşların sivil topluma katılma oranında artışlar meydana gelmiş, özellikle Gezi Parkı protestolarıyla başlayan ve toplumsal muhalefetin yükselişiyle birlikte iki yılda dernek üye sayılarının 1,5 milyon birden artması oldukça kayda değer görünmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "Türkiye'de Derneklerin Örgütlenme Özgürlüğü Önündeki Engeller", **TÜSEV**, 2010, https://www.tusev.org.tr/userfiles/image/orgutlenme_rapor_web.pdf https://www.tusev.org.tr/tr/arastirma-ve-yayinlar/sivil-toplum-izleme-raporu-1/sivil-toplum-izleme-projesi-hakkinda-1 [12.12.2019]. Dahası Haziran 2015 seçimleri sonrası ortaya çıkan ve seçimlerin yenilenmesiyle sonuçlanan gelişmeler sonucunda sivil toplum gelişmesi durmuştur. Çatışmasızlık durumunun ortadan kaldırılması, hendek savaşları, Suruç ve Ankara Garı olayları sivil kayıpların çok olduğu olaylar neticesinde toplumunun sivil toplum faaliyetlerinden de hızla uzaklaştırıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır. 2016 darbe girişimi sonrası 20 Temmuz 2016'da ilan edilen Olağanüstü Hal ile birlikte sivil toplum tablosu daha da kötüleşmiştir. Bu dönemde KHK'larla birçok vakıf, dernek, sendika ve federasyon kapatılmıştır. Bu süreçte toplam 1748 vakıf ve dernek KHK'larla kapatılmıştır. KHK ile kapatılan dernekler arasında Gülencilerle bağlantılı olmayan, Özgür Hukukçular Derneği, Özgür Gazeteciler Cemiyeti, Gündem Çocuk Derneği, TODAY TAREM gibi sivil toplum örgütleri de bulunmaktadır. Benzer şekilde toplam 2838 eğitim ve sağlık kurumu da bu süreçte kapısına kilit vurulan kurumlar arasında yer almaktadır. Kapatılan dernek, vakıf ve diğer kurumlar için bkz: "Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname (667 S.K.)", **Resmî Gazete**, Temmuz 2016. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-8-1.pdF [12.12.2019]. Onur Erem, "OHAL Sona Erdi: İki Yıllık Sürecin Bilançosu", **BBC Türkçe**, 19.07.2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489 [12.12.2019].

[641] Raporda örnek olarak DEİK'in torba kanunla kamulaştırılması, TMMOB'a bağlı odaların bakanlıkların vesayeti altına sokulması, Memur-Sen ve HAK-İŞ'in iktidar gücüyle büyütülmesi, Türkiye Barolar Birliği Başkanı'nın konuşmaması için adli yıl açılış törenlerinin kanunla kaldırılması, ÇYDD'ye 4 milyon TL'lik vergi cezası ve taşınmaz tahsislerinin iptali, Anayasal kurum olan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in fiilen tasfiye edilmesi, Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Ekonomi ve Dış Ticaret Konseyi kurulması, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi Derneği'ne Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın el koyması verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: "AKP'nin Sivil Topluma Müdahaleleri Suskun Türkiye", CHP İşveren Sendikaları ve Meslek Birlikleri Genel Başkan Yardımcılığı, 2017, https://content.chp.org.tr/file/40804.pdf [12.12.2019].

betimlemekte ve birçok sivil toplum örgütünün AK Parti'nin arka bahçesi olarak faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade etmektedir.[642]

Diğer yandan tüm bu uygulamalar, AK Parti'nin parti programında düşünce, ifade ve toplantı özgürlüğü ile ilgili hedeflerden oldukça uzak görünmektedir;

> "Düşünce ve ifade özgürlükleri uluslararası standartlar temelinde inşa edilecek, düşünceler özgürce açıklanabilecek, farklılıklar birer zenginlik olarak görülecektir[*] .Demokrasilerin temel niteliklerinden biri olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirecektir. Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı bütün unsurlarıyla gerçekleştirilecektir. Tüm bireylerin hak arama yolları kolaylaştırılacaktır."

Kamuoyu: Türkiye'nin demokrasi yolculuğunda kamuoyunun siyasete olan etkisi arttıkça hükümet ve liderler üzerinde seçmen baskısı daha görünür hale gelmiştir. Bu durum ise kamuoyunun dış politika davranış ve kararlarını etkileme gücünü arttırmıştır. Dolayısıyla dış politika kararlarının kitlelerin beklentisi yönünde alınması liderlerin önem verdiği bir durum olmuştur. Bu kapsamda siyasi partiler iktidar olduktan sonra oluşturdukları söylem ve gerçekleştirdikleri eylemler vasıtası ile kamuoyunu yönlendirme amacı taşıdığını söylemek yerinde olacaktır. Türkiye özelinde milliyetçi/ulusalcı ya da İslamcı referanslarla oluşturulan dış politika söylemleri kitlelerin mobilize edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Böylelikle "dışarıda kazanıldığı iddia edilen zaferler içerideki siyasal desteği sağlama ve sürdürmenin bir aracı olarak görülmüştür."[643]

Kanat'a göre son dönemde iç politikada önemli dönüşümler yaşayan Türkiye'de farklı aktörler dış politika yapım süreçlerinde etkin olmaya başlamıştır. Özellikle 1 Mart tezkere olayı sonrası kamuoyu[644] bunlardan ilki olurken içinde barındırdığı grupların siyaset yapma gücü giderek artmıştır. Kamuoyunun ilk katmanında yer alan askeri elit ve dış politika bürokrasisin yerini sivil elitler almaya başlamış, medyada özellikle 1 Mart Tezkeresinden sonra daha fazla dış politika konuları ile ilgilenen gazeteciler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gerek televizyon programları gerekse gazetelerde uluslararası meseleler daha çok işlenir olmuş ve kamuoyu da bu gelişmelere kolaylıkla erişebilir duruma gelmiştir. Kanat kamuoyunun

---

642 Altan Tan, "Sivil Toplum Devletleştirildi", **Independent Türkçe**, 03.08.2019, https://www.independentturkish.com/node/58071/türkiyeden-sesler/sivil-toplum-devletleştirildi [12.12.2019].

[*] Prof. Dr. Büşra Ersanlı, yayıncı Ragıp Zarakolu ve KCK operasyonu kapsamında 2011 yılında tutuklanmışlardır. Fazıl Say ise Twitter'daki paylaşımlarından ötürü yargılanmıştır.

643 Erhan, Embel, **age**, 156.

644 Kanat, Rosenau'nun en tepede hükümet yetkilileri ve bazı gazeteciler, ikinci kademede işadamları ve entellektüellerin oluşturduğu devlet dışı grup ve üçüncü kademede genel kamuoyunun bulunduğu kamuoyu piramidinden esinlenerek Türk dış politikasıdaki dönüşümü açıklamaya çalışmıştır.

ikinci katmanı olan işadamları ve entellektüellerin de dış politikaya ilgisinin arttığını iddia etmektedir. Bu kapsamda işadamları bağımsız ve aktif bir profile bürünerek devlete rehberlik edebilecek duruma gelmiş, bölgesel ekonomik entegrasyon ve uluslararası ticarete önem veren bir dış politika anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla güvenlik temelli bir dış politikadan ticaret devletine dönüşümü sağlayan bir atmosfer ortaya çıkmış ve ekonomik ilişki kurulacak kanallar çoğalmıştır. Ayrıca akademisyen ve entellektüellerin de dış politika alanındaki çalışmalarının artması ve bununla bağlantılı olarak düşünce kuruluşlarınında çoğalmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni durumla birlikte Türkiye'nin yumuşak güç kapasitesi artmaya başlamış ve daha önce çalışılmamış yeni alanlar/bölgeler çalışılmaya başlanmıştır.

Kanat'a göre kamuoyunun birinci ve ikinci katmanında meydana gelen bu değişimler üçüncü katman olan genel kamuoyunun dış politikaya olan ilgisini de değiştirmiştir. Sadece kriz zamanlarında değil dış politikanın genel seyri ile ilgili kamuoyu artık daha fazla ilgilenir olmuştur. Birinci ve ikinci katmandan etkilenen kamuoyu, sivil toplum örgütlerinin de farklı coğrafyalarındaki etkinlikleri neticesinde yeni ve farklı dış politika sorunları ile karşılaşmaya başlamıştır.[645] Diğer yandan Kanat sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte kamuoyunun başta Suriye krizi olmak üzere dış politika ve ulusal güvenlik konularında daha hızlı pozisyon alabilen, rasyonel ve bilinçli bir hale geldiğini vurgulamaktadır. Türkiye'nin dünyanın 16. Ekonomisi olması ve AK Parti'nin ilk dönemlerinde Ortadoğu'da göstermiş olduğu diplomatik girişimlerin neticesinde Türkiye proaktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Kanat tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye'nin bölgede bir oyuncu değil oyun kurucu, norm ve siyaset yapıcı rolü üstlenmesi fikrinin kamuoyunda yaygın hale geldiğini iddia etmiştir. Birbirlerini besleyen bu süreçlerde düşünce kuruluşları dış politikada yeni bir vizyon belirlemeye yardımcı olurken, iş adamları ve örgütleri farklı bölgelerdeki ticari ilişkileri genişletmiş, sivil toplum örgütleri de yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. [646]

[645] Örneğin Somali'deki açlık, Rohingya'daki gelişmeler, Doğu Türkistan'daki etnik çatışmalar ve Filistin'deki kriz konularına artan ilgi ve tepki hükümetin bu konulara daha duyarlı olmasını ve oluşturulan politikalarda kamuoyunun desteğini almasını sağlamıştır.

[646] Kanat, **age**, 49-55.

Kirişçi[647] de benzer şekilde ticari devlet anlayışı ile birlikte dış politika karar alıcıların da dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu kapsamda Kirişçi'ye göre ulusal çıkarlar dar bir güvenlik anlayışına bağlı kalmadan ihracatın artması, yabancı yatırımların ülkeye getirilmesi gibi ekonomik unsurların da en az güvenlik konuları kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda Kirişçi MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TÜSİAD (Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği), UND (Uluslararası Nakliyeciler Derneği), TMB (Türkiye Müteahhitler Birliği) gibi ulusal ve İSO (İstanbul Sanayi Odası) gibi yerel iş/ticari örgütlerini Türk dış politikasını etkileme ve şekillendirme kapasitesine sahip aktörler olarak ifade etmektedir. Önemli başkentlerde ofislere/merkezlere sahip olan bu organizasyonlar hükümet kurumları ile etkileşimde olduğu gibi doğrudan hükümete de erişimi bulunmaktadır. Bu şekilde bir etkileşime/etkiye sahip olan bu aktörler dolayısıyla kamuoyunu şekillendirme kapasitesine de sahip olmabilmektedir. Hükümet kurumları ve/ya diğer ülkelerdeki muadilleri ile anlaşmalar yaparak ticaret alanında istedikleri politikaların desteklenmesi için de lobicilik yapmakta bu yönüyle dış politika davranışlarında kayda değer rolleri bulunmaktadır.[648] Bu süreçte Türkiye'de dış ticaretin artması istihdam, büyüme, yatırım, vergi geliri ve üretimin artmasına doğrudan etkisi olduğu için kaçınılmaz olarak geleneksel dış politika mekanizmaları ile birlikte kararlaştırmaya girmektedir.[*] Tüm bu sayılan unsurlar ile birlikte Türkiye'yi ticaret devleti olmaya iten başka nedenler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri ise Türkiye'nin sermaye ihraç eden bir ülke olması ve Türk şirketlerinin dış yatırım yapmasını değerlendiren Kirişçi bu şirketlerin bazılarının yurt dışında büyük yatırımlara sahip olması ve bu yatırımların zarara uğramaması için kaçınılmaz olarak Türk hükümetine ve bulundukları ülkedeki resmi makamlara doğrudan erişimlerinin olduğunu

---

[647] Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", **New Perspectives on Turkey**, c. 40 (2009): 34.

[648] **age**, 46-47. Kirişçi'ye göre TÜSİAD'ın Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin geleneksel politikasını değiştirmesi gerektiğine inanıp Annan Planı'nı desteklemesi, TÜSİAD ve İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) özellikle AB ilişkilerinde etkinliği olduğu, 2007'de gerçekleşen Şimon Peres ve Mahmud Abbas ziyaretlerinde TOBB'un sahne arkası rolü (Erez Sanayi Bölgesi projesinde yer alarak iki tarafında güvenini kazanmıştır) örnek olarak verilebilir.

[*] 2008 Kuzey Irak'a yapılan askeri harekatta ordu sivillere ve altyapıya zarar vermeme konusunda oldukça hassas davranmış ve harekât süresince Irak'a olan ticaret yolunun açık kalması için hükümetin gayretleri örnek olarak gösterilmektedir. **age**, 48.

belirtmektedir. Bu kapsamda Kirişçi'ye göre özellikle inşaat sektörü yurt dışında oldukça aktif bir sektör olarak faaliyet göstermesinden ötürü hükümetin Afrika'da yeni büyükelçilikler açma kararının bu sektörün lobicilik faaliyetlerinden bağımsız düşünülmemesi gerektiğini ifade etmektedir.[649]

İş Örgütleri: TÜSİAD[650] dış politika oluşum sürecini etkilemek için aktif olarak çalışmakta ve süreçlere katılım için farklı araçlar kullanmaktadır. Türkiye'nin en güçlü STK'sı olan TÜSİAD[651] hem iç politika hem de dış politika oluşum sürecini etkilemek için özellikle lobi faaliyetlerinde bulunmak, kamuoyu oluşturma çalışmaları yapmak, gazete ilanları vermek, konferans ve paneller düzenlemek, raporlar hazırlamak, birçok konuda üniversitelerle, diğer STK'larla ve devlet kurumlarıyla etütler yapıp; raporlar hazırlamak, basın açıklamaları yapmak gibi araçları Türkiye'deki hükümetlere baskı yapmak için kullanmaktadır. Uluslararası çapta bir güce sahip olan TÜSİAD'ın kullandığı en önemli etkileme araçlarından biri de lobi faaliyetleridir. AB ile ilişkilerde yurtdışı lobicilik faaliyetleri oldukça sık kullanılmakta ve özellikle önemli zirveleri öncesinde AB turuna çıkan TÜSİAD bu türden lobi faaliyetlerini yurt dışı temsilcilikleri aracılığı ile yapmaktadır.[652]

1990'lı yıllar askeri yapının etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönem olması genellikle herkes tarafından kabul edilen bir realitedir, TÜSİAD da bu süreçte genelde TSK ile paralel görüşlere sahip olmuştur. 2000'li yıllar ile birlikte değişen

---

649 **age**, 52. Kirişçi ticaret devleti sürecinin 1980 Özal döneminde başladığını ancak askeri-siyasi nedenlerle devam etmediğini AK Parti ile birlikte yeniden canlandığını iddia etmektedir.

650 1971 yılında kurulan TÜSİAD, Türkiye'nin önde gelen girişimcilerinin ve iş dünyası yöneticilerinin oluşturduğu gönüllü bir iş dünyası kuruluşudur. TÜSİAD, üyelerinin temsil ettiği kuruluşlar itibariyle Türkiye ekonomisinde üretim, katma değer, kayıtlı istihdam ve dış ticaret gibi alanlarda önemli temsil yeteneğine sahiptir. Çalışmaları ile rekabetçi piyasa ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma ve katılımcı demokrasi anlayışının benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına katkı sağlamayı amaçlar. Genel Merkezi İstanbul'da olan TÜSİAD'ın Ankara'da temsilciliği, Brüksel, Washington D.C., Berlin, Londra, Paris'te uluslararası temsilcilikleri, Çin, Silikon Vadisi ve Körfez ağları bulunmaktadır. TÜSİAD, Avrupa özel sektörünün temsilcisi olarak kabul edilen şemsiye örgüt Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu'nun (BusinessEurope) 1987 yılından bu yana üyesidir. https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda [12.12.2019].

651 TÜSİAD'ı diğer STK'lardan ayıran ve onu sivil bir aktör olarak politikada daha güçlü kılan özellikleri: Kamu dışı milli gelirin yarısını (%50) oluşturması, Dış ticaretin %85'ini (enerji ithalatı hariç) gerçekleştirmesi, Kayıtlı istihdamın %50'sini (kamu ve tarım hariç) sağlaması ve Kurumlar vergisinin %80'ini ödemesi olarak sıralanabilir. Bu kapsamda TÜSİAD sadece ekonomik/finansal alanda değil toplumsal/siyasal konularda da eleştiriler/uyarılar yapmaktadır. "TÜSİAD Hakkında", https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda [12.12.2019].

652 Can Uyar, "Dış Politika Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Türkiye'nin Dış Politika Uygulamasında İşadamı Örgütlerinin Yeri", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 80-81.

iç/dış dinamikler sonucu TÜSİAD da dış politika perspektifinde bir dönüşüme uğramıştır. Gerek küresel piyasalardaki değişim gerekse Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yapısındaki değişimler TÜSİAD'ın bu dönemde etkinliğini arttırmasında rol oynamıştır.[653] Dolayısıyla finansal küreselleşme süreçleri ile birlikte Batı ülkeleri ile siyasi ve ekonomik alanda ilişkilerin geliştirilmesi, iş dünyasının faaliyetlerinin devamlılığı ve uluslararası sermaye ile iş birliklerinin sürdürülmesine önem veren TÜSİAD, bu ilişkileri korumak için ABD ve AB ile uyumlu ilişkiler sürdürülmesi gerektiğine inanmıştır. Bu kapsamda AK Parti hükümetinin ilk dönem (202-2007) dış politikası ile bazen pürüzler yaşansa da uyumlu bir profil çizmiştir. Ancak bu uyum her zaman devam etmemiş, TÜSİAD zaman zaman, hükümetin ABD, AB ve Kıbrıs politikaları ile ilgili hükümete yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. TÜSİAD yaptığı eleştirilerle kamuoyu yaratma amacı taşımakla birlikte hükümetin dış politikasını sorgulamasını sağlamıştır.[654] Bu kapsamda TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ın "Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması" başlıklı raporun açıklandığı toplantıda hükümete karşı söylediği sözler oldukça tartışılmıştır:

> "Acaba Batı dünyası ile aramıza mesafe koyarak, 'Türk'ün Türk'ten başka dostu yok' tezine haklılık kazandırılmaya mı çalışılıyor? Acaba Türkiye, küçültülerek ve içine kapatılarak, kolay yönetilebilir bir hale mi getirilmeye çabalanıyor? Bunlara inanmıyoruz ama yaşananlara baktıkça böyle düşünmekten de kendimizi alıkoyamıyoruz. ABD gibi 50 yıllık bir müttefikinizle olan ilişkinizi onarılması güç bir noktaya getirirseniz, Avrupa Birliği ile ilişkilerinizi çıkmaza sokarsanız, Kıbrıs sorununu çözümsüzlüğe sürükleyerek dünyanın geri kalanından da tecrit olmayı göze alırsanız önünüzde kalan seçenek nedir? Otoriter ve düşük gelirli bir Ortadoğu ülkesi olmak mı? Türkiye yolunu on yıllarca önce çizmiştir. 70 milyona dayanan nüfusunu özgürlük ve refaha kavuşturmak için demokrasi içinde kalkınmayı ve Batı dünyasına entegre olmayı seçmiştir. Bu yolda çok önemli mesafeler kat edilmiştir. Bu noktaya geldikten sonra Türkiye'yi Ortadoğu coğrafyasına sıkışmış yalnız bir ülke haline getirmenin vebalini kimse üstlenemez."[655]

Batı ile siyasal/ekonomik alanda entegre olma, batı dünyası ile bütünleşmiş dengeli dış politika, demokratikleşme ve AB'ye uyum ve tam üyelik TÜSİAD'ın öncülediği/üstünde titizlikle durduğu konulardır. Bu kapsamda AK Parti hükümetlerinin batı ile uyumlu olduğu dönemlerde TÜSİAD doğal olarak itici güç olmuştur. AB ile ilişkilerin sekteye uğradığı, iktidarın otoriterleşme yönündeki uygulamaları ile ilgili yapılan eleştiriler ise iki aktörün de sertleşmesine neden

---

653 Işık Özel, "Is It None Of Their Business? Business and Democratization, the Case of Turkey", **Democratization**, c.20, s.6 (2013): 1083.

654 Birce Barlas Yılmaz, "Türkiye'de İş Dünyası ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD-AKP Örneği", (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 100.

655 "TÜSİAD: Aklımızı Başımıza Devşirelim", **Hürriyet**, 26.03.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tusiad-aklimizi-basimiza-devsirelim-38445605, [24.07.2019].

olmuştur. Dolayısıyla TÜSİAD'ın politika talepleri ile hükümet politikaları arasındaki kesişmenin, ilk dönemde daha yoğun bir şekilde gözlemlendiği, ikinci dönemde (2007-2011) ilk döneme kıyasla azaldığı yorumları kolaylıkla yapılabilir.[656]

TÜSİAD'ın Türk dış politikası uygulamaları/davranışlarındaki algı/düşünce ve fikirleri, hükümeti etkileme/eleştirme, kamuoyu oluşturma çabaları aşağıdaki "Güncel Olaylar" kısmında detaylı analiz edilecektir.

Ekonomi alanında önemli bir faktör olan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Özal'ın yönlendirmesi ile 1986 yılında dış-ekonomik ilişkileri geliştirmek ve kurumsal bir yapı ihtiyacını karşılamak üzere faaliyete başlamıştır. Temel hedefi "Türk özel sektörünün dış ticaret, uluslararası yatırımlar, hizmetler, müteahhitlik ve lojistik başta olmak üzere, dış ekonomik ilişkilerini yürütme; yurt içi ve yurt dışında yatırım imkânlarını araştırma; Türkiye'nin ihracatını artırmaya katkı sağlama ve benzeri iş geliştirme çalışmalarını koordine etme" olarak belirlenmiştir.[657] Sovyetlerin yıkılması sonrası uluslararası çevre DEİK'e Orta Asya ve Kafkasya'da yeni pazarlar için fırsatlar sunmuşsa da 1990'lardaki Türkiye'nin yetersiz ekonomik durumu, koalisyon hükümetlerinin neden olduğu istikrarsız siyasi ortam DEİK'e sunulan bu fırsatın gerçekleşmesine engel olan ulusal unsurlar olmuştur.[658]

Atlı'ya göre "merkez sağ bir parti" olan AK Parti'nin 2002'de seçilmesi sonrasında iş örgütlerinin dış politikada aktör olmasını sağlayacak gelişmeler meydana gelmiştir. İlk gelişme "yeni dış politika" çerçevesinde ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini içeren komşu ya da uzak ülkeler ile yapıcı ilişkiler kurma olarak ifade edilebilir. Bu kapsamda hükümet ticaret ve yatırımları dış politikanın bir aracı olarak kullanmış bunun için ise ihtiyaç duyulan iş dünyası daha aktif hale gelmiştir. Dolayısıyla Özal dönemine benzer şekilde iş insanlarının dış ekonomik ilişkilerde önemi artmaya başlamıştır. Atlı, Cumhurbaşkanı Gül'ün 70 yurtdışı ziyaretinde 2670

---

[656] Yılmaz, **age**, 96.

[657] 11 Eylül 2014 tarihinde çıkarılan 6552 Sayılı Kanun'la yeni bir yapıya kavuşan DEİK, "Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme" görevini tamamıyla üstlenmiş olup, Kurucu Kuruluşları, üyeleri ve İş Konseyleri ile birlikte, Türkiye'nin önde gelen girişimcilerinin ve iş dünyası temsilcilerinin oluşturduğu gönüllü bir 'iş diplomasisi' örgütüdür. "DEİK hakkında", https://www.deik.org.tr/deik-deik-hakkinda [12.12.2019].

[658] Altay Atlı, "Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy", **Insight Turkey**, c.13, s. 1 (2011): 115. Atlı'ya göre Parti ideolojisi devlet ve iş dünyasının ilişkisini belirleyen bir unsurdur. Ecevit'in (Demokratik Sol Parti) liderliğindeki hükümet döneminde DEİK ile devlet arasında mesafe bulunmaktadır. Bunun nedeni olarak sol tandanslı hükümetin doğası gereği iş dünyasından uzak durması belirtilirken aynı zamanda Ecevit'in kişisel olarak da iş adamlarına geçmişten gelen mesafesi bulunmaktadır.

iş insanını bulundurduğunu ve yaklaşık 20 milyon dolarlık işin gerçekleştiğini buna örnek olarak vermektedir. Diğer bir gelişme ise Anadolu'daki yeni iş merkezleri ve siyasi İslamın yükselmesi sonrasında ortaya çıkan "muhafazakâr burjuvazinin"nin etkinliğidir. Atlı buna örnek olarak DEİK'ten farklı şekilde tamamen özel sektör bazlı TUSKON'u göstermektedir.[659]

Atlı, iş organizasyonlarının/örgütlerinin devletle etkileşimini sağlayacak altyapılar oluşturarak dış ekonomi politika alanında etkin rollere sahip olduğunu iddia etmektedir. Büyük ölçekli etkinliklerin düzenlenmesi, liderlerin resmi ziyaretlerinde bulunma ve karar verici elitler ile doğrudan iletişim kurulması, hükümetlerarası toplantılarda ve görüşmelerde iş dünyasını temsil etmesi yönüyle kararların formülasyon süreçlerinde doğrudan etkileri bulunmaktadır. Ancak kararların uygulanması açısından bu türden bir etkinliğe sahip olmayan bu aktörler dış ekonomik politikaların oluşum süreçlerinde aktif bir şekilde yer almalarına rağmen bu rolü daha çok araçsal olmakta, bu kararların uygulanması ise devletin resmî kurumları tarafından gerçekleşmektedir.[660] Türkiye gibi güçlü devlet geleneğine sahip bir ülkenin yapısında merkezde her zaman baskın bir devlet bulunmaktadır. Bu yapıda devlet asıl kural belirleyici olarak çıkarlarını korumak için iş örgütlerini araçsal olarak kullanabilmektedir. Dikkate değer diğer bir unsur ise farklı hükümetlerin iş dünyasına karşı tutumları da farklı olabilmektedir. Bir hükümete uyan iş dünyası-devlet etkileşimi /ilişkisi hükümetlere uymayabilir. Bu nedenle bazı dönemlerde öne çıkan ve etkin role sahip olabilen iş dünyası/örgütleri bazen de geri planda kalabilir.

Özetlemek gerekirse iş örgütleri dış ekonomik politikalarda devletin çizdiği/belirlediği çerçevede kaldığı ve alınan kararlara karşı çıkmak gibi bir pozisyona sahip olamadıklarından ötürü otonom bir yapıya sahip değildirler. Bu durum örgütleri önemsiz yapmamakta aksine devlet ve iş dünyası arasındaki etkileşimi kuran bir platform olarak iş dünyasının/özel sektörün farklı alanlardaki istek ve ihtiyaçlarını belirtmesinden dolayı politikaların formüle edilmesinde bu örgütlerin önemli girdiler olmasını sağlamaktadır. Bu örgütlerin mobilize olması tartışmalı olan politikaların meşruiyet kazanmasına, ticaret ve yatırımların somut bir sonuca ulaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla konumlarını muhafaza ettikleri sürece iş

[659] **age**, 116.

[660] **age**, 121.

örgütleri önemli aktör olarak Türkiye'nin dış ekonomik politikalarında yer alacaklardır.[661]

AK Parti Hükümetleri döneminde ve özellikle Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde bölge ülkeleri ile yoğun ekonomik ilişkiler, serbest ticaret anlaşmaları ile ekonomilerin entegre olması hedeflenmiştir. Davutoğlu ayrıca Ortadoğu'da düzeni izole ekonomilerin değil ekonomik karşılıklı bağımlılığın oluşturacağı bir yapının sağlayacağını da belirterek dış-ekonomik ilişkilerin altını çizmiştir.[662] Bu süreçte bölge ülkeleri ile ticarette öne çıkan MÜSİAD,[663] Anadolu merkezli küçük-orta ölçekli işletmelerden oluşan önemli bir aktör olarak AK Parti döneminde kendini göstermiştir. Ticaretini daha çok Ortadoğu ülkeleri ile yapan MÜSAİD'ın AK Parti ile güçlü ilişkileri bulunmaktadır. AK Parti'nin kuruluşundan itibaren aktif bir rol oynayan MÜSİAD'ın birçok üyesi çeşitli şehirlerdeki AK Parti'nin yerel ofislerinde yer almakta, ortak/benzer dünya görüşü ve resmi olmayan bağlantılar bu etkileşimi ortaya koymaktadır; MÜSİAD yerelde AK Parti'yi desteklemekte, AK Parti de iç-dış politika uygulamalarında ihtiyaç duyduğu yardımı MÜSİAD'dan almaktadır.[664]

Erhan da 2000'lerde AK Parti Hükümeti'nin politikalarında ihracatı artırma ve dış pazarları genişletme arayışının olduğunu iddia etmektedir. Bu dönemde, özellikle "Anadolu Kaplanları" olarak anılan ve TÜSİAD dışında kalan firmalar için uygun pazarlar olan Orta Doğu ve Afrika ülkelerine yönelik önemli bir ticari açılım gerçekleştirilmiştir. Bu açılım ile birlikte hem Türkiye'nin ihracatı artmış hem de AK Parti'yi destekleyen sermayedar kesimin ortaya çıkmasına yardım edilerek Türkiye içindeki siyasi dengelerin değişmesine de imkân sağlamıştır.[665]

---

[661] **age**, 125-126.

[662] Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," **Insight Turkey**, c.10, s. 1 (2008): 80-85.

[663] Özal dönemi başlayan liberal ekonomi uygulamaları sonucu Anadolu'da dinamik, uluslararası piyasada rekabet edebilecek küçük ölçekli aile şirketleri ortaya çıkmıştır. Anadolu kaplanları olarak bilinen bu grup Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'ni (MÜSİAD) kurmuştur. Marmara bölgesinde olan büyük firmaların ve holdinglerin oluşturduğu ve batı yanlısı TÜSİAD'tan farklı olarak, Anadolu'daki küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin bir araya geldiği, doğu eksenli stratejilere sahip MÜSİAD için Ortadoğu önemli bir Pazar olmuştur. Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East Under the AKP-Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", **Turkish Studies**, c.12, s.4 (2011): 590.

[664] **age**, 591. Nikos Moudouros, "The 'Harmonization' of Islam with the Neoliberal Transformation: The Case of Turkey", **Globalizations**, c.11, s.6 (2014): 843-857.

[665] Erhan, Embel, **age**, 151. Duran, "Türk Dış Politikasının", 27.

Benzer şekilde Fırat da 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de muhafazakâr kökenli yeni bir ekonomik elitin ortaya çıktığını ve yükselen orta sınıfın Avrupa pazarı yerine gelişmekte olan Ortadoğu pazarına yönelik ticari ilişkilerin artmasından yana olduklarını ifade etmektedir. AK Parti hükümetlerinin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik işbirliğini ve ticareti geliştirmeye yönelik çabalarının ardında ekonomik çıkar gruplarının önemli bir rolü bulunmakla birlikte Türkiye'deki elit dönüşümünün ekonomik anlamda sınırlılıklara sahip olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye gibi komşularını "eski düşmanlar" ya da "ötekiler" olarak algılamak yerine potansiyel pazarlar ve partner ülkeler olarak görmesi ve ilişkilerini ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerine kurması dış politikasında ekonomik büyümeye öncelik verdiğini göstermektedir.[666]

Bu kapsamda AK Parti Hükümetleri dönemi dış politika davranışı ne salt ideolojik nedenler ne de maddi unsurlar tarafından şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tam tersi şekilde Türkiye özelinde birbirini besleyen bu iki kavram birbiri ile çatışmamış aksine AK Parti'nin neoliberalizmin "İslami" versiyonunu oluşturduğu iddiaları ortaya atılmıştır.[667] Oluşan bu yeni durum ise ideoloji sentezli bir ekonomik programdan beslenen bir siyasi parti olarak AK Parti Hükümetlerinin elini oldukça güçlendirmiş ve sürekli şekilde seçim başarıları elde etmesini sağlamıştır.

Medya: Medya-iktidar ilişkisi medyanın kamuoyunu etkileme gücü kapsamında dünyada birçok çalışmanın konusu olmaktadır.[668] AK Parti hükümetleri döneminde iktidar-medya ilişkileri çok tartışılmıştır. Medya patronlarının hükümet ile olan yakın ilişkileri bu durumun herzaman gündemde olmasına neden olmuştur.

---

[666] Fırat, **age**, 95.

[667] Yıldız Atasoy, **Islam's Marriage with Neoliberalism: State Transformation in Turkey**, (New York: Palgrave Macmillan, 2009). William Hale, Ergun Özbudun, **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP** (London and New York: Routledge, 2010).

[668] Örneğin Tim Broeling ve Matthew Baum çalışmalarında CNN ve FOX gibi farklı televizyon haber kanallarının kamuoyunun George W. Bush'un Irak politikasını onaylama derecesini araştırmışlardır. Vardıkları sonuç ise Demokrat seçmenlerin CNN'den, Cumhuriyetçi Parti seçmenlerininse FOX'dan gelen haberleri daha fazla önemsediğidir. Dolayısıyla Demokrat seçmenler Bush'un Irak politikasını eleştiren, Cumhuriyetçi seçmenler de bu politikayı öven haberleri daha fazla önemsemektedirler. Bu kapsamda partizanlık hem politika değerlendirmelerinde hem de politikalar hakkında bilgi veren haber kanalları ve haberlerin içeriği hakkındaki seçimlerde de devreye girmektedir. Medyanın dış politikada kamuoyunu etkileme gücü için bkz; Tim Broeling ve Matthew Baum, "Shot by the Messenger: Partisan Cues and Public Opinion Regarding National Security and War", **Political Behavior**, c.31, s.2 (2009): 157-186.

İktidar-medya ilişkisinin bu denli içli dışlı olması birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.[669]

Tüm bu eleştirilere ve tartışmalara paralel olarak Türkiye'ye özgü 'havuz medyası' kavramı ortaya çıkmıştır. Kerem Çalışkan bu sistemin nasıl işlediğini şu şekilde ifade etmektedir:

> "İktidar tarafından özel ve karlı ihalelerle iş alan işadamları, elde ettikleri karlarını bir kısmını, medya için oluşturulan bir havuza aktarıyorlardı. Havuzda biriken bu para, iktidarı destekleyen ve 'yandaş' diye bilinen çeşitli medya gruplarına dağıtılıyordu. Ancak bu sistem de sağlıklı değildi. Bu nedenle sonunda bazı medya grupları, doğrudan iktidar yanlısı bazı holding ve gruplara verildi. Kalyon İnşaat Sabah Grubunu bu süreçte aldı. Medyaya hiç karışmayan ancak parayı ödeyen patronlar değişiyor, ancak medya grubunu yöneten 'idareci-müdür' Serhat Albayrak değişmiyordu. Çünkü onun esas patronu, medya patronlarının da arkasındaki gerçek patron olan ve onlara ihale dağıtan Erdoğan'dı. Medya patronlarının patronu olan Erdoğan,

[669] Örnek vermek gerekirse muhalif yayınlar nedeniyle Doğan Grubu ağır vergi cezaları karşılaşmış ve sahibi olduğu gazete ve televizyon kanalları sürekli şekilde iktidar baskısı ile karşılaşmıştır. Doğan'a ait Milliyet ve Vatan gazetelerinin 2011 yılında Erdoğan'a yakınlığı ile bilinen işadamı ve Türkiye Futbol Federasyonu eski Başkanı Yıldırım Demirören'e satılmıştır. Doğan Medya Grubu bünyesindeki tüm yayın organları ve Türkiye'nin en büyük medya dağıtım şirketi Yaysat'ın 2018'de Demirören Grubuna 916 milyon dolara satışı ülkenin gündemine oturmuştur. Doğan Medya'nın bünyesinde yer alan Hürriyet, Posta, Hürriyet Daily News ve Fanatik gazeteleri, CNN Türk ve Kanal D televizyonları, DHA ve YAY-SAT ve bunun yanı sıra çok sayıda internet sitesi ve dergisi de satışa dahil edilmiştir. Böylelikle Demirören medyanın %30'nu elinde bulundururken %90'nı ise hükümete yakın grupların elinde bulunmaktadır. "Doğan Medya Grubu satıldı… İşte Türk Medyasının Son Hali", **Sözcü,** 27.03.2019, https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/dogan-medya-grubu-satildi-iste-turk-medyasinin-son-hali-2312492/ [14.05.2019]. "Doğan Medya'nın Demiröen'e Satış ve Devri Tamamlandı", **Hürriyet,** 17.05.2018, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dogan-medyanin-demirorene-satis-ve-devri-tamamlandi-40839268 [14.05.2019].

Diğer yandan medyanın yeniden yapılandırılma süreci dikkate alındığında aşağıdaki gelişmeler medya-iktidar ilişkisi hakkında önemli veriler sunmaktadır. 2001 Krizi sonrasında Dinç Bilgin'in sahibi olduğu ülkenin ikinci büyük medya grubuna TMSF tarafından el konulmuştur. 2007'de AK Parti'ye yakınlığı ile bilinen Çalık Grubu (Grubu'nun Genel Müdürü'nün Tayyip Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak olması grubun faaliyetlerinin daha dikkatli izlenmesine neden olmuştur) tarafından devlet bankalarından sağlanan kredilerle ATV-Sabah 1,1 milyar dolara satın alınmıştır. Bu satışın 750 milyon dolarlık kısmının kamu bankaları olan Halkbank ve Vakıfbank'tan sağlanan kredilerle gerçekleştiği açıklanmıştır. Bu kredilerin hangi şartlarda geri ödeneceği ve ne kadarının ödendiği konusunda CHP'nin 2008'te Meclis'e verdiği soru önergesi istenen bilgilerin "ticari sır" olduğu gerekçesiyle yanıtlanmamıştır. Çalık Grubu 2014 yılında yeniden hükümete yakın bir inşaat şirketine, Kalyoncu ailesine ait Zirve Holding'e satılmış; bu sefer ne kadara satıldığı dahi açıklanmamıştır. İnternette yayılan "tape"lerde satışın pek çok yatırımcının para vererek oluşturduğu bir havuz sayesinde gerçekleştiği iddia edilmiştir.

Anaakımı oluşturan büyük gruplardan biri olan Çukurova Medya Grubu'nun şirketlerine devlete olan 455 milyon dolarlık borcu nedeniyle TMSF tarafından el konmuştur. El konulan medya kuruluşlarının en büyüğü Show TV'nin bir başka büyük medya grubuna sahip Ciner Holding'e 402 milyon dolara satıldığı, ancak bu satıştan TMSF'ye 87 milyon dolar kaldığı iddia edilmiştir. 2015 Ocak ayında ise İstanbul 4. İdare Mahkemesi ticari alacakların amme alacaklarının önüne geçtiği gerekçesiyle bu satışı iptal etmiştir. Çukurova Grubu'na ait Akşam gazetesi, Star Gazetesi, Kanal24 ve Sky360 adlı televizyon kuruluşu ise kendisini "Recep Tayyip Erdoğan aşığı bir insan" olarak tarif eden Ethem Sancak tarafından satın alınmıştır. 14 Ekim 2010'da Sancak bu medya organlarının (Star Gazetesi, Kanal24) eski bir AK Parti milletvekili olan Tevhit Karakaya'ya devrederek medyadan çekilmiştir. Ceren Sözeri, **Türkiye'de Medya-İktidar İlişkileri / Sorunlar ve Öneriler**, (İstanbul Toplum Siyaset ve Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2015).

medyanın da esas patronuydu."[670]

AK Parti'nin parti programında basın ve medya özgürlüğü ile ilgili yer alan kısım şu şekildedir;

> "Partimiz bütün vatandaşlarımızın özgür haber alma ve düşüncelerini yansıtma hakkını esas kabul eder. Çağımız demokrasilerinin vazgeçilmez koşullarından biri, özgür medyanın varlığıdır. Başta anayasa olmak üzere medyaya ilişkin tüm yasal çerçeve ele alınarak, medyanın ifade özgürlüğüne getirilen ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasak ve cezalar kaldırılacaktır. Yazılı ve görsel medyanın özgürlükleri, titizlikle korunacak ve tekelleşmeye fırsat tanınmayacaktır... Medya çalışanlarının iş güvencesi ve sosyal güvenlik sorunları dolaylı olarak haber alma özgürlüğünü etkilemektedir. Bu nedenle medya çalışanlarının uluslararası standartlarda bir çalışma ortamına ve iş güvencesine kavuşturulmaları sağlanacaktır... Medyayı denetleyen kurumların objektif kriterlerle hareket etmesi sağlanacak, bu kurumların medya üzerinde siyasi baskı aracı haline gelmeleri engellenecektir." [671]

Medyada görülen bu gelişmeler sonrasında "ana akım" medyanın sosyal medya ve özellikle Twitter'dan[*] oluştuğu yorumları yapılmış ve muhalif seslerin yöneldiği bu platformlara ise hükümet sansür uygulamaya[672] ve soruşturma açmaya[673] başlamıştır.

---

[670] Kerem Çalışkan, "Tek Devlet Tek Medya Tek Patron", **Odatv**, 03.11.2018, https://odatv.com/tek-devlet-tek-medya-tek-patron-03111843.html [30.05.2019]. Alternatif medya olarak sayılabilecek az sayıda gazete, tv ve internet sitesi bulunmaktadır. T24, 140 Journos, Diken, Gazete Duvar gibi internet yayını yapan gazeteler, Fox TV, Halk TV, Bengü Türk gibi tv kanallları, Sözcü, Cumhuriyet, Evrensel, Birgün gibi gazatelerin yanında deneyimli gazetecilerin kurduğu siteler; Ruşen Çakır Medyascope.tv, Murat Yetkin yetkinreport.com örnek olarak verilebilir. Aram Ekin Duran, "Türkiye'de "Alternatif Medya" Yükselişte", **DW**, 03.05.2016, https://www.dw.com/tr/türkiyede-alternatif-medya-yükselişte/a-19230883 [12.12.2019].

[671] "Parti Programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.12.2019].

[*] "Erdoğan: Twitter Denilen Bir Bela Var", **NTV**, 02.06.2013, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-twitter-denilen-bir-bela-var,nNAKG2OAMUewglwLKFVNfA [02.06.2019].

[672] Bilgi Teknolojileri Kurumu (BTK) tarafından 29 Nisan 2017 tarihinde erişimi yasaklanan Wikipedia 15 Ocak 2020'de erişime açılmıştır. Bununla birlikte günümüzde 174 binden fazla internet sitesi ve 100 binden fazla site içeriği erişime engellenmiş durumdadır. "İktidar VPN için de Düğmeye Bastı: İnternetimiz de TRT Gibi Olacak", **Evrensel,** 24.03.2018, https://www.evrensel.net/haber/348527/iktidar-vpn-icin-de-dugmeye-basti-internetimiz-de-trt-gibi-olacak [01.06.2019]. "İnternete çifte sansür: Hem RTÜK hem BTK denetleyecek", **Evrensel**, 23.03.2018, https://www.evrensel.net/haber/348405/internete-cifte-sansur-hem-rtuk-hem-btk-denetleyecek [02.06.2019]. "Forbes'a Göre Türkiye'de İnternet Hükümet Kontrolünde: Belgeleri İki Yıl Önce Çıkmıştı", **Diken**, 26.10.2016, http://www.diken.com.tr/forbesa-gore-turkiyede-internet-hukumet-kontrolunde-belgeleri-iki-yil-once-yayinlanmisti/ [01.06.2019]. ABD merkezli düşünce kuruluşu Freedom House'ın yayımladığı "İnternette özgürlük: 2018" raporunda Türkiye özgür olmayan ve gün geçtikçe özgürlüklerin kısıtlandığı bir ülke olarak tanımlanmıştır. "Freedom on the Net, Turkey 2018", **Freedom House**, https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/turkey [01.06.2019].

[673] "Türkiye: Sosyal Medya Paylaşımlarına Baskı Dalgası", **Human Rights Watch**, 27.03.2018, https://www.hrw.org/tr/news/2018/03/27/316269, [02.06.2019]. Vecdi Erbay, "Gazeteciye de Okura da Soruşturma: Haber Cesaret İşi!", **Gazete Duvar**, 27.12.2018, https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/12/27/gazeteciye-de-okura-da-sorusturma-haber-cesaret-isi/, [02.06.2019]. "Gazeteci Süheyla Kaplan Hakkında 'Erdoğan'a Hakaretten' Soruşturma Açıldı", **Gerçek Gündem**, 31.05.2019, https://www.gercekgundem.com/medya/96383/gazeteci-suheyla-kaplan-hakkinda-erdogana-hakaretten-sorusturma-acildi, [02.06.2019].

CHP Bilim Platformu tarafından hazırlanan "Otoriterleşen Türkiye'nin Çölleşen Medyası" başlıklı raporda Türkiye'nin Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 2002'den 2018'e 99. sıradan 157. sıraya gerilediğini, iktidarın medyayı kontrol etme oranı yüzde 95'lere kadar ulaştığını, haberlere güvenmeme açısından, dünya ülkeleri arasında Türkiye'nin 2. sırada olduğunu, 2019 yılı itibarıyla cezaevlerinde 150'ye yakın gazeteci bulunduğunu ve birçok habere yayın yasağı getirildiği belirtilmektedir.[674]

Mavioğlu'na göre AK Parti 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte medyayı bir 'silah' olarak kullanarak toplumda yaratmak istediği hegemonyayı ikili bir strateji ile ortaya koymaya çalışmıştır. Bu stratejinin ilk ayağında merkez medyayı güçsüzleştirmek yer alırken, ikinci ayağında kendini destekleyecek medyayı güçlendirmek bulunmaktadır. Ve tüm iktidar sürecinde bu hedefi gerçekleştirecek hamleleri gerçekleştirmiştir.[675]

Medya sahiplerindeki dönüşüm sonrasında ise nesnel haber yayını azalmış, muhalif sesler ya işlerinden olmuş ya da soruşturma açılmıştır, bu gelişmeler sonrasında ise medya iktidarın propagandası yapan bir işlev görmeye başlamıştır.

Sözeri medyanın eleştirel yayıncılıktan hatta habercilikten uzaklaşan tutumlarının arkasındaki en önemli unsurun medya patronlarının başka alanlarındaki yatırımları nedeniyle hükümete yakın isteğine bağlamaktadır. Dahası patronların kamu

---

[674] "AKP, Medyanın Yüzde 95'ini Kontrol Ediyor; 7 Yılda 468 Habere Yayın Yasağı Getirildi", **T24**, 05.03.2019, https://t24.com.tr/haber/akp-medyanin-yuzde-95-ini-kontrol-ediyor-7-yilda-468-habere-yayin-yasagi-getirildi,810848, [13.05.2019].

[675] Ertuğrul Mavioğlu, **Cenderedeki Medya, Tenceredeki Gazeteci**, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2012) Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Raşit Kaya, Barış Çakmur, "Politics and the Mass Media in Turkey", **Turkish Studies**, c.11, s.4 (2010): 521-537. Mustafa Sönmez, "Medyada İstanbul İktidarı", **Mülkiye**, c.34, s.269 (2010): 85-99. Ali Çarkoğlu, Gözde Yavuz, "Press-party Parallelism in Turkey: An Individual Level Interpretation", **Turkish Studies**, c.11, s.4 (2010): 613-624. Gülseren Adaklı, "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi", **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu**, ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013),559-613. Uraz Aydın, "The Media in Turkey: From Neoliberal Militarism to Authoritarian Conservatism", **Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony,** ed. İsmet Akça, Barış Özden (London: PlutoPress, 2014): 122-140. Aydın Çam, İlke Şanlıer Yüksel, "Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım", **Neoliberal Muhafazakâr Medya**, ed.Uraz Aydın (İstanbul, Ayrıntı, 2015): 66-102. Bilge Yesil, Media in New Turkey: **The Origins of an Authoritarian Neoliberal State**, (Urbana: University of Illinois Press, 2016). Gözde Yılmaz, "Europeanisation or De-Europeanisation? Media Freedom in Turkey (1999-2015)", **South European Society and Politics**, c.21, s.1, (2016): 147-161. Berk Esen, Şebnem Gümüşçü, "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", **Third World Quarterly**, c.37, s.9 (2016). Esra Çeviker Gürakar, **Politics of Favoritism in Public Procurement in Turkey**, (New York: Palgrave Macmillan, 2016), Emek Çaylı, Gülsüm Depeli, **İfade Özgürlüğünün On Yılı 2001-2011**, (İstanbul: İPS İletişim Yayınları, 2013).

ihalelerinde ödüllendirilmesi bu çarkın değişmesini mümkün kılmamaktadır. Medya sahiplerinin kamu ihalalerine girişinin engellenmesi ise başka patronaj ilişkilerine neden olacağı için Sözeri'ye göre bu noktada yapılması gereken medya sahipliğinde ve kamu ihalelerinin verilmesi sürecinde şeffaf ve adil bir düzenlemenin yapılması ve uygulanmasıdır.[676]

2003-2009 yılları arasında ifade özgürlüğünü de içeren siyasi, sosyal ve kültürel haklara yönelik yasal güvencelerin güçlendirmeyi hedefleyen olumlu yasal reformlar gerçekleştirilmesine rağmen 2011 sonrası AK Parti farklı görüşlere, muhalefete ve eleştirel medyaya karşı tahammülsüz davranmaya başlamış, 2013 Gezi Olayları sonrasında ise medya üzerinde baskı iyice hissedilir olmuştur. 2016 sonrası ise Sınır Tanımayan Gazeteciler, Human Rights Watch ve AB İlerleme raporunun da belirttiği gibi basın özgürlüğü büyük oranda yok olmuştur.[677] Dahası AK Parti'nin basın kuruluşlarına yönelik baskı, müdahale ve sindirme eylemleri hakkında AB İlerleme Raporu'nda kaygı ile bahsedilmektedir.[678] Böyle bir atmosferde medyanın çoğunluğu bağımsız olmaktan ziyade hükümetin siyasi çizgisinin sözcülüğünü yapıyor hale gelmiştir. Özetle parti programında konulan hedeflerin gerçekleşmesi bir yana AK Parti hükümetleri medyanın neredeyse tüm kontrolünü eline geçirmiş, keyfi cezalar uygulamış ve özellikle 2016 sonrası birçok medya çalışanlarının haberlerine yasak getirilmiş, gözaltına alınmış ya da tutuklanmıştır.

Özpek ve Yaşar'a göre özellikle 2010 referandumu sonrasında gücünü iyice pekiştiren AK Parti, popülist söylem ve eylemler ile kitleleri kolaylıkla mobilize edebilmiş bu durumda dış politikada daha rahat hareket etme imkânı yaratmıştır. AK Parti'nin dış politika kararlarında herhangi bir ulusal kurum ya da grup tarafından sınırlanma ve/ya kısıtlanması sözkonusu değildir. Sahip olduğu popülerlik sayesinde ulusal kurumları ve muhalif sesleri etkisizleştirmiş böylelikle güçlü ve bağımsız bir

[676] Sözeri, **age**, 25.

[677] Sınır Tanımayan Gazeteciler, "World Press Freedom Index 2019," ("Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi 2019") https://rsf.org/en/turkey Türkiye 180 ülkenin yer aldığın basın özgürlüğü sıralamasında 157. Sırada bulunmaktadır. Basın özgürlüğü ile ilgili detaylı bilgi için bkz: "Türkiye Basınını Susturmak, Hükümetin Eleştirel Gazeteciliğe Karşı Derinleşen Saldırısı", Human Rights Watch, 2016.

[678] 2016'da (2.708) ve 2017'de (166) ve 2018'de (175) olmak üzere çok sayıda basın çalışanı (gazeteciler, mühendisler, ses ve görüntü teknisyenleri, vb.) işten atılmıştır. İnternet Kanunu'na ve genel yasal çerçeveye dayanılarak, uygun olmayan şekilde geniş kapsamlı gerekçeler temelinde ve mahkeme kararı olmaksızın internet içeriğinin engellenmesine ve kaldırılmasına devam edilmiştir. Yaklaşık 170.000 sitenin engellendiği bildirilmiştir. 2019 AB İlerleme Raporu, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf [12.12.2019]

hükümet modeli ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında örneğin 2011'e kadar AB yanlısı sonrasında ise İslamcı ve otoriter politikalar, kamuoyunu görüşlerini kolayca şekillendirmiştir. Yürütme erkinin denetlenmediği ve popülizmin ise bir mekanizma olarak kullanıldığı AK Parti Hükümetleri dönemlerinde medya hakimiyeti önemli bir yer tutmaktadır. Bu hakimiyet ile birlikte başarısızlık olarak sayılacak birçok dış politika eylemi medya aracılığıyla "dış güçlere karşı kazanılan zaferler" olarak sunulmuştur.[679]

Anket-Kamuoyu: Dış politika ile ilgili anketlere bakıldığında objektif sayılabilecek çalışmalar maalesef ki çok az bulunmaktadır. Bu bağlamda Kadir Has Üniversitesi'nin her sene yapmış olduğu Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırma sonuçları kamuoyu görüşleri anlamamız açısından oldukça önemli bilgiler vermektedir.[680] Anketin detaylarına baktığımızda kamuoyunun yüzde 83'ü Türk dış politikası ilgili gelişmeleri televizyondan takip ettiğini görmekteyiz. Oldukça yüksek olan bu oranı sosyal ağlar, haber portalları, sosyal çevre sırasıyla yüzde 43,3, yüzde 40,3 ve yüzde 26,2 olarak takip etmektedir. 2015 yılında toplumun yüzde 49'u gazetelerden yararlanırken, bu yıl oran yüzde 15,8'e düşmüştür. Televizyon yayınlarının genel niteliği, internette dolaşan bilgilerin doğruluk seviyesi göz önünde bulundurulduğunda bu rakamlar sağlıklı bir bilgilenmenin ne derece olduğu hakkında kaygıya neden olmaktadır. Okumayı sevmeyen bir toplum olarak bu konularda akademik yazılardan yararlanma oranı da yüzde 13,5'ten yüzde 4'e düşmüştür. Medyanın özellikle televizyonun insanların düşüncelerini şekillendirme aracı olması gözönüne alındığında kamuoyunun dış politika hakkındaki görüşleri düşündürücü olmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin kimliği hakkında ortaya çıkan sonuç oldukça çarpıcıdır. Türkiye'yi bir İslam ülkesi olarak düşünenlerin oranı yüzde 56,3 olarak görülmektedir ki bu sonuç karar alıcıların kullandıkları dil ile uyumlu bir artış göstermektedir. AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinin aksine özellikle 2009-2010 sonrası süreçte Türkiye'nin İslami kimliği daha çok vurgulanır olmuş, Arap ülkelerinde İslamcı partilerin iktidara gelme ihtimali AK Parti'yi zamanla daha İslamcı bir söyleme itmiştir. Dolayısıyla popülist İslamcılık sayesinde kamusal tartışma,

---

[679] Burak Bilgehan Özpek, Nebahat Tanriverdi Yaşar, "Populism and Foreign Policy in Turkey Under the AKP Rule" **Turkish Studies**, c.19, s.2 (2017): 198-216.

[680] Mustafa Aydın, Sinem Akgül Açıkmeşe, Cihan Dizdaroğlu ve Onur Kara, "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", **Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi**, 06.06.2018, http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDP-2018.pdf [12.12.2019].

toplantı, konuşma ve siyasi reklamlarda parti ve liderinin İslam dünyası için önemi vurgulanmış, bütün İslam dünyasını kapsayan bir söylem oluşturulmaya çalışılmıştır.[681]

Ankette Türkiye'de dış politikayı hangi kurum ya da kurumlar yapar? sorusuna verilen cevap yüzde 68,6 ile Cumhurbaşkanlığı olmuştur. 2015 yılında bu oran yüzde 28,4 iken referandum sonrası "partili cumhurbaşkanlığı" sistemine geçiş ile birlikte 2018'de ciddi bir yükselme olmuştur. Bir diğer soru ise Türkiye'de dış politikanın yürütülmesinde aşağıdaki kişi ya da kurumlardan hangisi aktiftir? Cumhurbaşkanı yüzde 66,8 ile en yüksek orana sahiptir. Bu kapsamda hükümet sistemi değişmesi ile birlikte dış politika kararlaştırmada en etkili aktör olarak Cumhurbaşkanı kamuoyu anketlerinde ön plana çıkmıştır.

Arap Baharı sonrası Ortadoğu'nun geleceğini etkileyen ülkeler arasında kamuoyu ABD'yi yüzde 45,2 ile birinci sıraya koyarken, Türkiye de 22,6 ile ikinci sırada görülmektedir. Ortadoğu'daki tüm gelişmelerde payı bulunan Rusya yüzde 10,9 ile üçüncü sırada yer alırken, Irak, Suriye, Lübnan gibi 3 ülkede önemli bir nufüzu bulunan İran yüzde 2,6 ile Suudi Arabistan'ın arkasından 5. sırada bulunmaktadır ki bu durumun gerçeği yansıttığı pek söylenemez. Türkiye'yi yüzde 45,2 "bölgesel güç", yüzde 31,8 ise "bölgede lider devlet" olarak gören kamuoyu yüzde 74,6 oranı ile "Müslüman ülkelere örnek ya da model" olarak konumlandırmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin 2018 Ortadoğu politikalarını yüzde 37,9 oranında başarılı bulan kamuoyu 2019 senesinde bu desteğini yüzde 15,4 düşürerek yüzde 22,5

---

[681] Ramazan Kılınç, "İdeoloji ve Dış Politika: Türkiye'de Kemalist (1930-1939) ve İslamcı (2011-2015) Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, c.13, s.52 (2016): 80. Bu kapsamda medyadaki haberler şu şekilde sıralanabilir; "Mazlumların Lideri Erdoğan", **Türkiye**, 29.03.2011, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a485368.aspx [12.12.2019]. "Erdoğan: Derdimiz Mezhepçilik Değil, İslâm", **Yeni Akit**, 01.08.2015, https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-derdimiz-mezhepcilik-degil-islam-84426.html [12.12.2019]. "Erdoğan İslam Aleminin ve Ümmetin Başkanıdır", **Yeni Şafak**, 23.09.2016, https://www.yenisafak.com/dunya/erdogan-islam-aleminin-ve-ummetin-baskanidir-2535927 [12.12.2019]. "Erdoğan: Mesele Tayyip Erdoğan değil Türkiye ve İslam meselesidir", **Euronews**, 26.08.2018, https://tr.euronews.com/2018/08/26/erdogan-mesele-tayyip-erdogan-degil-turkiye-ve-islam-meselesidir [12.12.2019]. "Mazlumların Sesi Bir Lider", **Sabah**, 05.10.2018, https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/05/mazlumlarin-sesi-bir-lider [12.12.2019]. AK Parti adayı Vali'den tartışılacak sözler: "Bu Kale Yıkılırsa Ümmet Yıkılır", **Sözcü**, 30.11.2018, https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/akp-adayi-validen-tartisilacak-sozler-bu-kale-yikilirsa-ummet-yikilir-2769292/ [12.12.2019]. "Ümmetin Bekasını İlgilendiren Hususlarda Tek Yürek, Tek Bilek Olup Beraberce Hareket Etmeliyiz", Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın, İslam İşbirliği Teşkilatı Acil İcra Komitesi Toplantısı'nda yaptığı konuşma, 22.03.2019, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/102635/-ummetin-bekasini-ilgilendiren-hususlarda-tek-yurek-tek-bilek-olup-beraberce-hareket-etmeliyiz- [12.12.2019].

oranına gerilemiştir. Suriye'deki izlenen politikayı başarılı bulanların oranı bir önceki yıla göre oldukça düşmüştür. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı operasyonları[682] sonrası destek yüzde 41,4 iken bu oran 2019'da yüzde 22,5'e düşmüştür.[683]

Kamuoyunun yüzde 22,5'i "Türkiye'nin dostu yoktur" görüşündedir. Batılı müttefiklere güvenmeyen, ABD'yi yüzde 60,2*, AB ülkelerini ise yüzde 25,9 oranında "tehdit oluşturur" olarak gören aynı kamuoyu, NATO üyeliğinin devamını yüzde 70 oranında istemektedir. AB üyeliğinin asla gerçekleşmeyeceğine inananlar yüzde 71 düzeyinde olmasına ve Batı'ya yönelik öfkeye rağmen AB üyeliğini isteyenlerin oranı yüzde 55,1 olarak görülmektedir.

Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde devlet toplum ilişkilerini oluşturan siyasi ve ekonomik unsurlar iki tarafın ilişkisini ve dış politikaya yansımasını anlamak için önemli ipuçları vermektedir. Ekonomik verilere bakıldığında artan GSMH ve kişi başına düşen gelirde bir artış gözlemlense de enflasyon, işsizlik rakamları, bütçe ve cari açık gün geçtikçe artmış ve Türkiye'nin küresel ekonomideki yeri AK Parti öncesine göre çok fazla değişime uğmamıştır. Özetle AK Parti döneminde ekonomide alınan yol önceki dönemden çok farklı görünmemektedir. Ekonominin bir dış politika aracı olarak kullanmayı düşünen devletler bu kapsamda ekonomik istikrar, sürdürülebilir büyüme ve dış politika stratejileriyle uyumlu devlet-toplum uzlaşmasını gerçekleştirmek durumundadırlar. Sivil toplumun artık kurumlar aracılığıyla karar alma mekanizmalarına dahil olduğu günümüz dünyasında beşerî sermaye demokratikleşmede ön plana çıkmakta bu da iç toplumsal barışı getirmektedir. Dış politika anlayışının kurumsallaşması ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için beşerî/sosyal sermayenin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda dış-iç politika etkileşiminin daha karmaşık bir boyuta doğru evrildiği günümüz dünyasında tutarlı/ilkeli bir dış politika

[682] 2018 yılında Fırat Kalkanı operasyonuna destek yüzde 53,5, Zeytin Dalı operasyonuna ise yüzde 56'dır. Dahası Zeytin Dalı'nı başarılı bulanların yüzde 37'si "Devlete karşı bir tehdit ortadan kalkmıştır", derken yüzde 30,7si ise "Türkiye gücünü göstermiştir" diyerek desteğini dile getirmiştir. Bu kapsamda sınır ötesi operasyonları destekleyenlerin oranı 2018 yılında yüzde 55,7 gibi yüksek bir oranı bulmuştur. Aydın ve diğ., 2018, 35-36.

[683] Mustafa Aydın, Sinem Akgül Açıkmeşe, Mitat Çelikpala, Soli Özel, Cihan Dizdaroğlu ve Mustafa Gökcan Kösen, "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", **Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi**, 04.07.2019, https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TDP-2019.pdf [12.12.2019]

* Türkiye ile ABD arasındaki en önemli sorunlar olarak ise Terörle mücadele yüzde 60,4, Fethullah Gülen'in iadesi konusu yüzde 44,9, ABD'nin PYD'ye destek vermesi yüzde 36,2, ABD'nin Ortadoğu'daki Kürt politikaları yüzde 32 olarak sıralanmaktadır.

izlemenin temel şartı dış politikada atılan adımların detay ve amaçlarının kamuoyu ile paylaşılmasıdır.[684] Ancak toplumsal kutuplaşmanın[685] Gezi sürecinden itibaren oldukça yoğun olduğu ve bu atmosferde sorunların çözülmesini gerektiren ortak sinerji yaratabilecek bir sosyal/beşerî sermayenin yeterli olmadığı gözlenmektedir.

3.2.3. Türk Dış Politikasında Güvenlik, Stratejik Kültür ve Askeri Güç Kapasitesi

Bu bölüm güvenlik kültürünün asli unsurlarının karar alıcıların dış politika tercih ve eylemleri üzerindeki etkisini ölçmeyi hedeflemektedir. Son dönem Türk dış politikasını analiz etmeye çalışan bu tez özellikle konjonktürel yani dinamik olan unsurları açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla belli bir zaman diliminde iktidarda olan elitlerin sahip oldukları ideoloji, psikolojik/karakteristik/kişisel özellikleri ile birlikte o döneme has ulusal, bölgesel ve uluslararası unsurların hepsi belirli bir döneme ait dış politika davranışının analiz edilmesi için gerekli olmaktadır.

3.2.3.1. Güvenlik- Stratejik Kültür

Stratejik (güvenlik) kültür yönetici elitlerin dünya görüşlerine ve tarihi mirası yorumlama şekillerine bağlı olarak değişim gösterebilir ve farklı şekillerde tanımlanabilir. Oğuzlu'ya göre uzun dönemli yapısal gözüken bir unsur zaman içinde kısa dönemli dinamik bir unsura dönüşebilir. Son dönem Türk dış politikasındaki gelişmeler dış politika çıkarlarının farklı tanımlanabildiğini ve güvenlik kültürüne alternatif anlamlar yüklendiğini göstermektedir. Stratejik kültür uluslararası unsurlardan da etkilenmekte ancak; "elitlerin, düşünce kuruluşu uzmanlarının ve

---

[684] Kutlay, **age**, 119.

[685] KONDA'nın 24 Haziran genel seçimleri ile ilgili yayınladığı rapordaki şu cümle ilgi çekicidir: "KONDA ölçümüyle seçim sonuçlarındaki örtüşme KONDA başarısının da ötesinde ülkenin yaşamakta olduğu siyasi ve toplumsal kutuplaşmanın ne denli yoğunlaştığının ve kalıcılaşmakta olduğunun da göstergesidir." "24 Haziran 2018 Genel Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sandık Analizi", **KONDA** https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/07/1807_KONDA_24HaziranSecimleriSandikAnalizi.pdf [12.12.2019]. Daha detaylı bilgi için bkz: Bekir Ağırdır, "Konda Verileriyle Siyasette ve Toplumda Kutuplaşma", 2010, http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/2010_06_KONDA_Toplumda_Siyasette_Kutuplasma.pdf [12.12.2019].
Mehmet Sadi Bilgiç, Fatma Serap Koydemir, Salih Akyürek, "Türkiye'de Kimlikler Arası Kutuplaşmanın Sosyal Mesafe Üzerinden Ölçümü ve Toplumsal Güvenliğe Etkisi", **Bilge Strateji**, c.6, s.11 (2014): 163-205. "Toplumsal Kutuplaşmada Tehlike Çanları", **Evrensel**, 03.02.2016, https://www.evrensel.net/haber/271658/toplumsal-kutuplasmada-tehlike-canlari [12.12.2019]. Emre Erdoğan, "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması-2017", Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/02/05/bilgi-goc-merkezi-kutuplasmanin-boyutlari-2017-sunum.pdf [12.12.2019].

toplumun güvenliğe bakışı ve bu bakış açısının çeşitli kanallar vasıtasıyla nesilden nesle aktarımı iç dinamiklerle açıklanabilen olgulardır."[686]

Bilgin'e göre Türkiye'deki ulusal güvenlik tanımını oluşturan iki temel faktör bulunmaktadır; "(self-determinasyona bağlı olarak) terk edilme/ayrılma, toprak kaybetme korkusu" ve "coğrafi belirlenimcilik".[687] Toprak kaybetme korkusu Osmanlı'ya kadar uzanmakta ve bu korku Sevr Antlaşması ile büyük boyutlara ulaşmıştır.[688] Diğer önemli faktör olan "coğrafi belirlenimcilik" ise, Türkiye'nin güvenlik anlayışının oluşmasında jeopolitik ve jeostratejik konumunun etkisini göstermektedir. Güvenlik ve istikrarın sağlanmasının çok zor olduğu bir coğrafyada

---

[686] Tarık Oğuzlu, "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası", **Bilig**, s.72 (2015): 224-225. Oğuzlu, güvenlik kültürü çalışmalarının üç farklı yaklaşım ile incelendiğini ifade etmektedir; Birinci yaklaşımda güvenlik kültürü bağımsız bir değişken olarak kabul edilir ve ülkelerin dış ve güvenlik politikaları üzerine olan etkilerinin diğer alternatif değişkenler karşısında karşılaştırmalı bir açıdan gösterimektedir. Güvenlik kültürü burada sebep olarak görülür ve bu sebebin belli sonuçları nasıl ortaya çıkardığı çalışılır. Ülkelerin dış ve güvenlik politikalarının oluşumunda ve icrasında güvenlik kültürünün ne derece etkili olduğunu göstermek bu çalışmalardaki en önemli araştırma motivasyonudur. İkinci yaklaşım ise güvenlik kültürünün nasıl oluşturulduğunu incelemektedir. Kültürün bizatihi kendisi insanlar ve toplumlar arası etkileşim süreçlerine bağlı olarak oluşur. Kültür önceden verili olarak kabul edilemez. Bu bakış açısına sahip olan bilim adamları güvenlik kültürünü bağımlı değişken olarak tanımlarlar. Güvenlik kültürü burada bir sonuçtur, tarihsel bir süreç içinde yavaş yavaş oluşur. Devletlerarası ilişkilerin tarihi pratikleri kalıcı miraslar bırakabilirler. Başka devletlerle yapılan savaşlar, tarihi zaferler ve mağlubiyetler, coğrafi şartların ortaya çıkardığı bazı stratejik davranış kodları zaman içinde güvenliğin belirli bir şekilde tanımlanmasını beraberinde getirecektir. Bu mirasları ortaya çıkaran tarihi ve politik süreçler incelenmelidir. Güvenlik kültürü sosyal bir yapıdır ve anlam dünyalarından oluşur. Onun gözle görülmesi ve objektif önermelerle ölçülüp sınıflandırılması mümkün değildir. Oluşturulan bir şey olarak güvenlik kültürü zamanla değişik şekillerde yeniden tanımlanabilir. Güvenlik kültürlerinin nasıl tanımlandıkları sınıfsal ve ideolojik çıkarlardan ayrı olarak düşünülemez. Neyin tehdit olarak görüldüğü ve söz konusu tehditlerle nasıl mücadele edilmesi gerektiği son kertede siyasi ve ideolojik çıkarlardan ayrı düşünülemez. Güvenliğin belirli bir şekilde tanımlanması bazı toplumsal grupların çıkarlarına hizmet edip, onların toplum içindeki hâkim konumlarının pekişmesine ve meşru görülmesine katkı yapıyor olabilir. Dolayısıyla güvenlik kültürünün oluşum süreci olabildiğince politik ve sübjektiftir. Üçüncü bakış açısı ise güvenlik kültürünü ara değişken olarak görür. Burada sebep-sonuç ilişkinin anlaşılmasında güvenlik kültürü bize yardımcı olan bir unsurdur, ama ne asıl sebep ne de asıl sonuçtur. Güvenlik kültürü, sebep sonuç ilişkisinin şekillenmesinde arka planı sunan bağlamdır. Dış ve güvenlik politikası yapıcılarının bazı bağımsız değişkenlere atfettikleri anlam onların içinde yaşadıkları ve sahip oldukları güvenlik kültürüne bağlı olarak değişir. Objektif değişkenlere anlamlarını veren bu değişkenleri yorumlayan aktörlerin beraberinde getirdikleri anlam dünyalarıdır. Güvenlik kültürleri işte bu anlam dünyalarının en önemli parçalarından birisidir. Neden bazı devletlerin dost, bazılarının düşman olarak görüldükleri sadece o devletlerin sahip oldukları askerî ve ekonomik güç imkânlarına bağlı olarak değişmez. Coğrafi yakınlık neden bazı durumlarda düşmanlık bazı durumlarda da dostluk temelli komşuluk ilişkileri üretir sorusu o ülke liderlerinin içine sosyalleştikleri güvenlik kültüründen bağımsız bir şekilde anlaşılamaz. **age**, 225-227.

[687] Pınar Bilgin, "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation", **European Journal of Political Research**, c.44, s.1 (2005): 183-184.

[688] Ali Karaosmanoğlu, "Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone" **Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey: Stumbling Blocks on the Road to Accession,** ed. Peter M. E. Volten (The Netherlands: The Centre of European Security Studies, 2009): 29-30.

olması Türkiye'nin güvenlik merkezli bir kültürün şekillenmesine etkisi yadsınamazdır. Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde yeni devletlerin ortaya çıkması, Yugoslavya'nın çökmesi, Bosna Savaşı, İran-Irak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Savaşı ve Ortadoğu'da kronikleşen sorunlar Türkiye'nin coğrafyadan kaynaklı güvenlik kültürünün oluşmasında oldukça etken unsurlardır.[689] Bu bağlamda tarihsel deneyimler ve coğrafyanın belirleyiciliği ile birlikte güvenlik kültürü "saldırgan reel-politik, savunmacı reel-politik, gelenek – modernite, kozmopolitanizm – milliyetçilik, ulusal birlik – çoğulculuk, laik cumhuriyetçilik – demokrasi" gibi eğilimlerin etkisi sonucu şekillenmiştir.[690] Tüm bu unsurlar kendini Türk dış politikasında yüzünü batıya dönme ve statüko yanlısı politikalar izleme olarak göstermiş bu da Türkiye'yi görece istikrar ve barış yanlısı bir devlet olmaya itmiştir. Dönem dönem bu unsurlara iktidarlar tarafından meydan okumalar yapılsa da genel anlamda güvenlik temelli [Kemalist] bir dış politika Türkiye'nin güvenlik kültürünün en önemli ayağı olmuştur. Bu kapsamda ulusal kurtuluş savaşının kazanılması ve yönetici elitlerin bu kadrolar tarafından oluşması ordunun gerek devlet aygıtı içinde gerekse toplum nezdinde ağırlığının fazla olmasını sağlamıştır. Hatta kamuoyunda varolan güven ve saygınlık derecesi sayesinde ordunun siyasal süreçlere (kimi zaman darbelerle) müdahalesi toplum tarafından sorgulanmamıştır.[691] Dahası ordu bu merkezi konumunu 1990'larda PKK ile mücadele kapsamında Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği'nin politikadaki rolü ile sürdürmüştür.

Karaosmanoğlu da üç önemli faktörün Türkiye'nin güvenlik kültürünü oluşturduğunu iddia etmektedir; bunlardan ilki tarihsel süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun reelpolitiğe dayalı güvenlik kültürünün İmparatorluğun zayıflaması ile birlikte saldırgan özellikten savunmacı özelliğe dönüşmesi. İkincisi 18. YY'da başlayan Batılılaşma süreci, Türkiye'nin batı merkezli politikalar üretmesine ve dış politikasına "liberal ve internasyonel" unsurların girmesine neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası davranışının anlaşılmasını zorlaştıran bir kimlik sorununa da yol açmıştır. Son olarak ise ordu, dış ve güvenlik politikalarında önemli bir rol oynamasına rağmen rolü sınırlı ve giderek azalmaya

[689] Bilgin, **age**, 186.

[690] Karaosmanoğlu, **age**, 42.

[691] İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2004), 137-139.

başlayan bir eğilim göstermektedir. Bu kapsamda Karaosmanoğlu genel görüşün aksine Türkiye'nin güvenlik kültürü tamamiyle ordu tarafından belirlenmemekte, sivil politikacıların da özellikle Soğuk Savaş sonrası güvenlik politikalarının oluşmasında artan etkisi bulunduğunu savunmaktadır.[692]

Oğuzlu, Türkiye'de güvenlik kültürünün şekillenmesinde etkili olan faktörleri üç başlık halinde gruplamıştır; a) Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan tarihi geçmiş, b) Türkiye'nin coğrafi ve jeopolitik şartlarının ortaya çıkardığı etkiler, c) Cumhuriyetin kuruluşunda etkili olan kurucu elitlerin benimsedikleri ideolojik bakış açısı.

Osmanlı mirası: İmparatorluk geçmişine sahip olma hissi elitlerin kendilerini büyük bir imparatorluğun mirasçısı olarak görmesine neden olmuştur. Bu durum yöneticilerin büyük düşünmelerine yol açarak kendilerini büyük güçlerdeki muhatapları ile eşit görmeyi sağlamıştır. Bu kapsamda çıkarlar tanımlanırken geniş bir coğrafi düzlem esas alınmış özellikle Soğuk savaş sonrası ve 2009 sonrası AK Parti Hükümetleri döneminde küresel ölçekte politikaları belirleme algısı elitlerin zihninde yer etmiştir.[*] Oğuzlu'ya göre 2002 sonrası dönemde görülen maddi güç kapasitesindeki artış ile birlikte dışa dönük ve iddialı bir dış politika izlenmeye başlanmış, bölgesel ve küresel bir vizyon ile hareket etme hedefi karar vericilerin/elitlerin söylemlerinde hayat bulmuştur. Oğuzlu bu durumu özellikle 'hattı diplomasi yoktur, sathı diplomasi vardır, o satıh da bütün dünyadır' algısının Ahmet Davutoğlu'nun şahsında simgeleşen bir söylem olarak emperyal düşüncenin açık bir dışavurumu olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda elitlerin sahip olduğu bu algı/vizyon ise Türkiye'nin sınırları dışındaki gelişmeleri şekillendirme hedefini de

[692] Ali Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey", **Journal of International Affairs**, c.54, s.1 (2000): 200. Hatta makelesinde Orgeneral Torumtay'ın istifasına (Körfez savaşına girmenin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun olmadığı düşüncesi ile dönemin Cumhurbaşkanı Özal'dan farklı düşündüğünden ötürü istifa etmiştir) değinen Karaosmanoğlu, Torumtay'ın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sivil otoritenin son sözü söyleyeceği gerçeğini ve nerede durması gerektiğini çok iyi bildiğini ayrıca politikacılar ile farklı görüşlerin olmasının çok doğal olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Dahası Torumtay'ın istifası sonrasında yüksek rütbeli komutanların ne hükümeti ne de Cumhurbaşkanı Özal'ı eleştiren beyanatları bulunmaktadır. **age**, 211-212.

[*] Ataman'a göre Türkiye Müslüman bir ülke olmanın gereği olarak Müslüman coğrafyaya açılımlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı bakiyesi bir devlet olarak "gönül coğrafyası" olarak nitelendirilen eski Osmanlı coğrafyasına etkili bir yapıcı aktör olarak yeniden dönerek Osmanlı devletinin küresel aktör olma mirasını [iddiasını] üstlenen Türkiye, Batı dışı ülkelerle eski ilişkilerini canlandırmaya ve yenilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Muhittin Ataman, "Alternatif Dış Politikada Kurumsallaşma Dönemi", **Kriter**, c.3, s.27 2018, https://kriterdergi.com/dis-politika/alternatif-dis-politikada-kurumsallasma-donemi [12.12.2019].

beraberinde getirmiştir.[693] Osmanlı'dan kalan diğer bir miras ise geçmişte yaşanan tecrübelerden kaynaklı Avrupa ülkelerine karşı aynı zamanda duyulan aşk ve nefret hisleridir. Osmanlı'nın yıkılmasındaki batı ülkelerinin rolü Cumhuriyet elitlerinin batıya karşı ihtiyatlı olmasına neden olmuştur. Batının değer ve teknikleri model alınmış, o gelişmişlik seviyesine ulaşmak hedef olurken diğer yandan bu süreçte Türkiye'nin ulusal kimliğinin, topraksal bütünlüğünün ve egemenliğinin zayıflayabileceği endişesi sürekli olarak siyasette yer almıştır. En bariz örneğini ise Avrupalı devletlerin Sevr'de yapamadığı Türkiye'yi zayıflatıp bölme hedefinin AB üyeliği sürecinde gerçekleşebileceği algısı oluşturmuştur. Dolayısıyla egemenlik ve güvenlik politikalarının oluşumunda tam bağımsızlık konusu hem sağ hem de sol iktidarlar için oldukça önemli bir konu olmuştur. Bu durum olası AB üyeliği ve NATO üyesi olarak Türkiye'nin egemenliğine ve güvenlik politikalarının kendisinin oluşturması kapasitesine zarar vermemesi gerektiği iktidarlar tarafından sürekli vurgulanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi güvenliği için neyin doğru neyin yanlış olacağına kendisinin karar verebilmesi ve uluslararası kurumlar ile kurulacak ilişkinin bu duruma halel getirmemesi gerçeği iktidarlar tarafından dikkat edilen konular olmuştur.[694]

Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet merkezli bir güvenlik anlayışı hüküm sürmesi de Osmanlı mirası olarak değerlendirilecek bir diğer unsurdur. Bu kapsamda esas olan devletin bekası ve toprak bütünlüğüdür. Birey ve toplumun üstünde olan devlete hizmet etmek ve sadık olmak toplumdan beklenen bir tutumdur. Dolayısıyla devletin güvenliği ve bekası söz konusu olduğunda vatandaşlardan beklenen kendilerini bu uğurda feda etmeye hazır olmalarıdır. Devletin güvenliği hak ve özgürlüklerden önce gelmekte bu yönüyle toplumun homojen ve uyumlu karakterini bozacak talepler özellikle kimliksel tanınma içeren talepler tehlikeli olabilmektedir. Osmanlı'nın yıkılmasında önemli bir etken olan çok etnikli ve kültürlü yapısı devlet bütünlüğünü

---

[693] Dolayısıyla farklı coğrafyalardaki gelişmeleri etkilemeye çalışmak güvenlik çıkarları için bir zorunlulukmuş algısı yaratmakta Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlarda yaşananlar ne kadar önemliyse ve tarihi mirasıyla alakalıysa, Afrika ve diğer uzak coğrafyalar da en az o kadar önemli olabilmektedir. Oğuzlu, **age**, 229.

[694] **age**, 231. Oğuzlu bu duruma en uygun örnek olarak NATO'yu vermektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde önemini yitirmeye başlayan NATO'dan Türkiye'nin çıkması gerketiği yönünde bir inanışın olduğunu, Türkiye'nin NATO üyeliğinin dolaylı olarak başka ülkelerin gözünde bir tehdit haline geldiğini düşünen çevrelerin NATO'nun kesinlikle Türkiye'nin stratejik ve güvenlik politikalarını oluşturma ve uygulama özgürlüğünü sınırlandırmaması gerektiğine inandığını söylemektedir

zayıflatmış ve dış güçlerin iç işlerine kolayca müdahale edebilmesini sağlamıştır. Tek devlet/tek millet* felsefesini hayata geçirmeye çalışan Cumhuriyet rejimi devlet ile toplum arasında oluşabilecek farklılıkları ve uyumsuzlukları kaldırmak istemiş bu yöndeki herhangi bir gelişme güvenliğe tehdit olarak görülmüştür.[695] Devlet merkezli güvenlik anlayışı iki önemli aktörü ön plana çıkarmaktadır; ordu ve dış işleri bürokrasisi. Tehditlerin tanımlanması ve bunlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğine dair seçenekler oluşturulurken bu yapı içerisindeki teknokratların önerilerinin dikkate alındığı söylenebilir. Özellikle Milli Güvenlik Konseyi bu güvenlik anlayışının şekillenmesinde oldukça etkin rol oynamıştır. Bu kapsamda Kuzey Irak ve Kıbrıs meselesine 2000'lerin başına kadar bu bürokratik yapının etkisinde şekillenmiştir. Dolayısıyla Kürt grupların potansiyel tehdit oluşturduğu ve Kıbrıs'ta iki bağımsız devletin en ideal çözüm olduğu düşüncesinin yerleşmesinde askeri ve dış işleri bürokrasisinin rolü oldukça baskındır.[696]

Türkiye'nin dış düşmanlar tarafından kuşatılmış hissi ve bu tehditten korunmak için yalnızca kendine güvenmesi gerektiği düşüncesi Osmanlı tarihi ile ilintili bir

* Bu noktaya açıklık getirmek gereği bulunmaktadır; Oran'a göre tek millet/devlet söylemi Avrupa'daki nasyonal sosyalist/faşist tek devlet, tek millet söyleminden farklılık göstermektedir. Atatürk'ün zihnindeki Batı modeli de Alman değil İngiliz modeli olduğundan, sonunda demokrasiyle sonuçlanmıştır. Atatürk, Hitler ve Mussolini'nin aksine nerede duracağını bilen bir liderdi ve amacı ulus-devleti güçlendirmekti. Bu kapsamda Atatürk milliyetçiliğinin ulus kurma yöntemi Almanya'nınki gibi kan temeline değil, Fransa'nınki gibi (Ernest Renan tipi) teritoryal temele veya kültür temeline (vatandaşlığa veya 1990'larda ifade edildiği biçimiyle "anayasal vatandaşlık"a) dayanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme,** (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999)

695 Bu kapsamda Soğuk Savaş sonrası dönemde Kürt milliyetçiliği ve siyasal İslam devlet güvenliğine karşı önemli tehlikeler olarak nitelendirilmiştir. Diğer devletleri dost ya da düşman olarak tanımlarken Türkiye'nin sahip olduğu bu hassasiyetler karşısındaki takınacakları tutum ve izleyecekleri politikalar belirleyici olmuştur.

696 Milli Güvenlik Siyaset Belgesi olarak adlandırılan belgenin oluşturulmasında da yine bu bürokrasinin etkisinin görüldüğünü söyleyen Oğuzlu bu belgenin iktidara yol göstermesi için Milli Güvenlik Kurulu tarafından hazırlandığını ve güvenliğine yönelik tehditleri ve mücadele araçlarını ortaya koyan bir belge olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan Oğuzlu bu güvenlikleştirme süreçlerinin sübjektif çıkarları barındırdığını ve doğal olarak Türkiye örneğinde bu süreci yöneten askerî ve sivil bürokrasinin kendi varlıklarını ve meşruiyetlerinin devamını her şeyin üzerinde konumlandırdıklarını ve takip ettikleri dış ve güvenlik politikalarını da hep bu perspektiften şekillendirdiklerini ifade etmiştir. Oğuzlu bu süreci şu şekilde özetlemiştir; "Hangi dış aktörlerin tehdit olarak görülecekleri, hangi toplumsal gelişmelerin tehdit olarak değerlendirileceği ve bütün bu tehditlerle nasıl mücadele edileceği noktalarında devlet elitleri hep kendi meşruiyetlerinin devamını merkeze koymuşlardır. Bu süreçte devlet elitleri toplumu kendi etraflarında kenetlemek için devamlı şekilde korkular üretmişlerdir. Kendi konumlarını zayıflatacak olası hareketlerden uzak durdukları için, uzun süre bu devlet elitleri ülkenin demokratikleşme sürecine ihtiyatla yaklaşmışlardır." Oğuzlu, age, 234-235.

sürecin sonucu olmuştur.[697] Bu güvensizlik algısı ise karar alıcıları daha bağımsız ve bağlantısız bir dış politika izlenmesi gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır. Bu noktada Oğuzlu, Türkiye'nin NATO'nun karar alma sürecinde yer alan bir ülke değilmişçesine alınan kararlar çerçevesinde Türkiye'nin tavır takınma durumu olduğunu dolayısıyla kendini NATO'nun bir parçası gibi hissetmediğini söylemektedir. Benzer şekilde AB üyelik sürecinin de güvensizlik hissini azaltmadığını aksine batıya karşı olumsuz eğilimlerin kamuoyunda daha da arttığını kayeden Oğuzlu, buna karşın Ortadoğu ülkeleri, Rusya ve Çin ile yakınlaşma isteyenlerin oranında artışların meydana geldiğini ifade etmektedir.[698]

On sekiz yıldır iktidarda olan AK Parti'nin benimsediği dış ve güvenlik politika anlayışı, Batı dünyasına karşı kuşku ve tepkiselliğin artmasına neden olmuştur. Oğuzlu'ya göre AK Parti elitleri Türkiye'nin Batı dünyası içerisindeki konumunu idealize etmemekte ve bu elitlere göre asıl önemli olanın Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde oturduğu tarihi, coğrafi, kültürel ve toplumsal mirasın yeniden inşa edilmesi hedefi olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla da oluşturulacak dış politika Ankara merkezli ve olabildiğince özerk ve otonom karektere sahip, Batı ve/ya diğer dış politika aktörleri ile pragmatik ve faydacı ilişkiler barındırmalıdır. Karar alıcılara göre stratejik derinliğe sahip olan Türkiye, herhangi bir jeopolitik oluşumun sıradan bir parçası olamaz; kendi ekonomik, siyasi nufüz alanında etkin olmaya çalışarak öncelikle bölgesel nihai aşamada ise küresel bir aktöre dönüşmelidir. Bu aşamada dış aktörler ile kurulacak ilişki bu amaçlara hizmet edebildiği ölçüde sürdürülmelidir. Türkiye'nin batı karşıtı bir çizgiye doğru gitmesinin en önemli nedeni Türkiye ve batı ülkelerinin özellikle Ortadoğu'daki güvenlik ve dış politika çıkarlarının uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Dahası kimlikten ziyade ekonomik ve stratejik kaygılardan beslenen bu algı Türkiye'nin kendini güvende hissetmesi ve modern kimliğinin tanınması için mutlaka AB üyesi olması gerektiğini kabullenmemektedir. Batı ile bu şekilde meydana gelen ayrışmanın ve batıya karşı oluşan eleştirel/tepkisel bakış açısının en önemli nedeni ideolojik, dini ve/ya kimliksel

[697] Mustafa Aydın, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey", **Southeast European and Black Sea Studies**, c.3, s.2 (2003): 163-184.

[698] Oğuzlu, **age**, 235. Oğuzlu altmış yılı aşkın NATO üyesi olan ve bir o kadar süre AB üyesi olmaya çalışan Türkiye'nin batılı ülkere karşı olan kuşkuculuğunun artmasını ilginç bir durum olarak değerlendirmektedir. Öyle ki ABD ve NATO karşıtlığının oranı ittifak dışında olan başka Müslüman toplumlardan bile daha fazladır.

unsurlardan ziyade hükümetin De Gaulle* benzeri bir milliyetçiliği benimsemesi sonucu olduğu yorumları yapılmıştır.[699]

3.2.3.2. Güvenlik [Kültürü] ve Coğrafyaya Bakış

Coğrafyanın ülkelerin kaderini oluşturduğu varsayımından hareketle coğrafi ve jeopolitik unsurlar ülkelelerin güvenlik ve dış politika davranışlarını belirlemede etken olmaktadırlar. Bu kapsamda ülkeler üzerinde yaşadığı coğrafi konumları değiştirme gibi bir seçenekleri bulunmamakla birlikte fiziki şartlara siyasi ve güvenlik anlamlarını yükleyen insan faktörü önem verilmesi gereken bir durumdur.[700] Ve insanların coğrafyaya atfettikleri anlam oluştuktan sonra nesilden nesile sosyalleşme vasıtasıyla bu anlam aktarılmaktadır.

Bu coğrafyanın Türkiye'ye sunduğu ve önemli bir stratejik avantaj olarak nitelendirilebilecek anlayış ise şudur: Türkiye ulusal güvenliğini gerçekleştirmek için askerî ve ekonomik imkânlarının yeterli olmadığı durumlarda büyük güçler arasında denge oluşturma siyaseti yürütmüş ve büyük güçler arasındaki stratejik rekabetlerden yararlanmaya çalışmıştır.[701] Bu durumla ilintili olarak Cumhuriyetin ilk on yılında da başarılı bir şekilde yürütülen büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarına taraf olmama

---

* 1960'larda Charles de Gaulle yönetimindeki Fransa 1966'da NATO'nun askeri kanadından daha bağımsız ve milliyetçi bir dış politika yürütmek için ayrılmıştır. Türkiye de benzer şekilde göstermiş olduğu ekonomik performans neticesinde batı karşısında kendine güvenen bir profil çizmiş ve daha bağımsız, gerektiğinde kendi güvenlik politikasını kendi oluşturma gücü olduğunu düşünmekte bu yönüyle askeri işbirliğini azaltma gibi bir algı oluşmuştur. Ömer Taşpınar, "The Rise of Turkish Gaullism: Getting Turkish-American Relations Right", **Insight Turkey**, c.13, s.1 (2011): 16.

699 Oğuzlu, **age**, 238. Arap Baharı ve Suriye Savaşı sürecinde Batı ile ilişkiler bozulmuş, Türkiye batıdan kendisinin siyasi çizgisine yakın politikalar takip etmelerini beklemiş, ama bu gerçekleşmeyince eleştirel bir tutum takınmıştır.

700 Oğuzlu'ya göre "bazı fiziki şartlar kaçınılmaz şekilde üzerinde yaşayan ülkeleri bazı biçimde davranmaya ve güvenlik anlayışlarını belli kalıplar içinde şekillendirmeye zorlarlar. Örneğin ABD'nin kıta büyüklüğünde bir devlet olması ve her iki tarafından da okyanuslarla çevrelenmesi onu kara ordusu yerine donanma ve hava kuvvetlerini daha fazla geliştirmeye yöneltmiştir. Diğer yandan enerji kaynakları konusunda kendi kendine yeterli olmak (körfez emirlikleri), tamamen karasal bir coğrafyada bulunmak ve denize kıyısı olmamak (Orta Asya cumhuriyetleri), geniş bir sahil şeridine sahip olsa da bundan çok daha büyük karasal sınırlara sahip olmak ve çok fazla devletle sınırdaş olmak (Çin), önemli su yollarının üzerinde bulunmak (Mısır), büyük güçlerin arasında sıkışmış bir halde bulunmak (Polonya), çok zengin doğal kaynaklara sahip olmak ve kıtasal büyüklükte olmak (Rusya) gibi coğrafi şartlar ülkelerin jeopolitik güvenlik kültürlerini yakından etkilemektedir." **age**, 239.

701 II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve Fransa ile stratejik anlaşmalar imzalamak, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya, Rusya ve İngiltere arasında dengeli bir aktif tarafsızlık politikası gütmek ve Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidi bertaraf etmek için NATO'ya katılmak bu anlayışın yansımalarıdır.

stratejisidir. Ancak bu stratejinin ulusal güvenliği garanti edemediği durumlarda Türkiye kendisini bir blok içinde konumlandırmak zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin üzerinde konumlandığı coğrafyanın sunduğu bazı özellikler koz olarak da kullanılmıştır. Bu duruma verilecek en iyi örnek ise Boğazlara sahip olan Türkiye bu özelliğini hem ABD hem de Sovyetler Birliği/Rusya ile olan ilişkilerinde kullanmasıdır. Benzer şekilde karar alıcılar, Türkiye'nin enerji nakil yolları üzerinde bulunmasını da dış aktörlerle olan ilişkilerine önemli bir koz olarak kullanmaktadırlar. Özellikle Türkiye-AB ilişkilerinde ön plana çıkan bu durum ile birlikte karar alıcılar, AB ülkelerinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma görüşünü dile getirerek enerji güzergahı üzerindeki avantajlı durumunu politikaya yansıtmaya çalışmışlardır.[702]

Türkiye'nin çevresinde yer alan bütün ülkeler, İran hariç, bağımsızlıklarını Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra elde etmişlerdir. Bu durum ise bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde Türkiye karşıtlığının kimlik oluşumda önemli bir yer tutmasına ancak Türkiye için de potansiyel bir güvenlik endişesi oluşmasına neden olmuştur. Bu kapsamda uzun bir süre karar alıcılar Türkiye'nin düşmanlarla çevrili olduğu söylemini kullanmıştır. Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız olduğu ve sadece kendisine güvenmesi gerektiği yönündeki düşüncelerin bu açıdan değerlendirildiğinde daha kolay anlaşılacağı görülebilir. Diğer yandan Türkiye'nin uzun kara sınırlarına sahip olması ordunun donanma ve hava kuvvetleri karşında daha ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda askeri başarıların önce karada

[702] Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle, Avrupa'daki tüketici pazarları arasında jeo stratejik bir konuma sahip olan Türkiye'nin doğal köprü konumu, Türkiye'ye enerji güvenliği bağlamında fırsatlar sağlarken enerji çatışmalarının da merkezine yerleştirmektedir. Bu coğrafi konum ise Türkiye üzerinden mevcut hatların yanında birçok petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçmesini mümkün kılmaktadır. **Petrol boru hatları**:1.Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı (Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı) 2.Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) **Doğalgaz boru hatları**:1.Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) 2.Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonektörü (ITG) 3.Batı Hattı (Rusya – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı) 4.Mavi Akım Boru Hattı 5.İran – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı 6.Türk Akımı. **Doğalgaz boru hattı projeleri**:1.Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi 2.Türkiye – Bulgaristan Enterkonektörü (ITB). "Enerji Savaşları Yeni Petrol Boru Hatlarıyla Sürüyor: Akdeniz'de Sular Isınırken Yeni Enerji Denklemleri", **Birgün**, 14.07.2017, https://www.birgun.net/haber/enerji-savaslari-yeni-petrol-boru-hatlariyla-suruyor-akdeniz-de-sular-isinirken-yeni-enerji-denklemleri-169763 [12.12.2019]. Daha ayrıntılı bilgi için bkz; Suat Dursun, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye", Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, (Ankara Üniversitesi Yayınları, no:33, 2011). http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2018/07/Avrupa-Birliginin-Enerji-Politikasi-ve-Turkiye.pdf [12.12.2019].

kazanılması algısı sonrasında ise hava ve deniz kuvvetlerinin kara zaferlerine hizmet etmesi yönündeki bakış açısı bu stratejinin oluşmasını sağlamıştır.[703]

Son olarak Oğuzlu Türkiye'nin köprü rolünü hem batı hem de doğu, güney ülkeleri için kullandığı bir kavram olduğunu iddia etmektedir. Kendini tek bir siyasi coğrafyaya ait hissetmeyen Türkiye, farklı coğrafyadaki ülkeler ile ilişkisinde iş birliği ve istikrarı öncüleyen bir tavır sergilemiş ancak bu durum aynı zamanda bölgesel liderlik rolünü de zorlaştıran bir etken olmuştur. Bu bakış açısı ayrıca Türkiye'nin güvenliğini farklı coğrafyalarda ortaya çıkan gelişmelerden eş zamanlı şekilde de etkilemektedir.[704]

3.2.3.3. Kurucu Elit ve İdeoloji

Oğuzlu'ya göre Türkiye'nin stratejik kültürü oluşturan son unsur kurucu ideoloji ve alternatif ideolojik yaklaşımlardır. İlk olarak Karasomanoğlu'nun[705] belirttiği bu unsur Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında kurucu kadroların/elitlerin sahip oldukları ideolojik yaklaşım stratejik kültürün oluşmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu anlayışın temel dinamiğini Türkiye'nin batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurulması oluşturmaktadır aksi durumda ise Türkiye güvende olamaz. Bu elitler için bu durumun en iyi örneği Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemlerinde yaşadığı gelişmelerdir. Kurucu zihniyet için dış politikada Batılı ülkeler ile paralel hareket etme ve Batılı değerleri ülke içinde dönüşüm sürecinde araçsallaştırmak batı karşısında tehdit hissetmemenin en iyi yoludur. Bununla birlikte devletin egemen, merkezi ve üniter yapısı ile birlikte toplumun homojen ve laik yapısı her daim korunmalıdır. Bu kapsamda takip edilen dış politikada macera olarak nitelendirilebilecek girişimlerden uzak durma, diğer devletlerin iç işlerine karışmama, devlet egemenliğinin yüceliğini vurgulama gibi prensipler her zaman ön planda tutulmuştur. Kurucu elitler tarafından benimsenen bir diğer prensip ise dış politika çıkarlarının elde edilmesinde uluslararası hukuk ve diplomasiye öncelik verilmesidir. Osmanlı'dan tecrübe edilen savaşlarda, kazanılan zaferlerin hukuki ve diplomatik düzlemde aynı şekilde başarıya dönüştürülmesinde zorluklar yaşanmış, bu kapsamda

[703] Oğuzlu, **age**, 241-242.

[704] **age**, 242.

[705] Karaosmanoğlu, "The Evolution of the National", 216.

ahde vefa ilkesine ve kalıcı hale gelmesi için yazılı metinlere dönüştürülmesine büyük önem verilmesi gerektiği düşünülmüştür.[706]

Oğuzlu'ya göre kurucu ideolojik zihniyet bazı dönemlerdeki iktidarlar[707] tarafından meydan okumaya/sorgulamaya maruz kalmıştır. Bu durum son dönem AK Parti elitleri tarafından daha da pekiştirilerek sürdürülmüştür. Bu sorgulama güvenlik ve dış politika konularının farklı şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. Geleneksel güvenlik kültür ile ilintili olarak AK Parti ile değişmeye başlayan süreçte [ki aslında bu süreci Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle de ilintilendirmek mümkündür] Türkiye bölgesel ve küresel meselelere daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Bölgesel ve küresel düzlemdeki barış ve istikrar Türkiye'nin kendi içine de yansıyacağından önemli unsurlar olarak tanımlanmış, Türkiye'yi Osmanlı'nın devamı olarak gören bu yeni zihniyet etki alanını bu sınırlar üzerinde sürdürmeye çalışmıştır. AK Parti elitleri için bu durum Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan stratejik bir miras ve tarihi bir sorumluluktur. Ancak bu farklı bakış açısı ve yeni değerlendirmeler yeni bir güvenlik kültürü oluşturmak için yeterli olmamakta, bunun için uzun süreçlere ihtiyaç duyulmaktadır. Oğuzlu AK Parti'nin ortaya koyduğu "yeni" söylem ve siyasaların önümüzdeki yıllarda da devam etmesi halinde ancak yeni bir stratejik kültürün meydana gelebileceğini ifade etmiştir.[708]

AK Parti hükümetlerinin iddia ettiği bir diğer meydan okuma/değişim/dönüşüm ise dış ve güvenlik politikalarının devlet merkezli olmaktan çıkarak toplum ve insan merkezli yapılmaya çalışılmasıdır. Bu sürecin başlamasında en önemli nedeni ise AK Parti elitlerinin kendilerine muhalif olan bürokratik elitleri geriletmek istemesi olmuştur. Geleneksel kültürün sorgulanmaya başlamasıyla oluşan güvenliksizleştirme adı verilen bu süreçte sorunların siyasi düzlemde çözüme kavuşması hedeflenmiştir.[709] Ancak tamamlanmayan bu süreçte Oğuzlu, AK Parti'nin

---

[706] Oğuzlu, **age**, 243.

[707] Körfez Savaşı'nın yarattığı ortamdaki fırsatları değerlendirme amacıyla görece revizyonist bir politika izlemeyi hedefleyen Turgut Özal'ın kısa ömürlü girişimleri, siyasi elit tarafından geleneksel politikaya karşı bir sorgulama olarak görülebilir. Necmettin Erbakan'ın İslam coğrafyasına göstermiş olduğu aşırı ilgi ve siyasi girişimler ve anti-batıcı söylemleri bu gruba dahil olabileceğini göstermektedir.

[708] **age**, 244.

[709] Bu anlayışa göre askeri çözümler gerilemeye başlayıp ekonomik, toplumsal ve medeniyet ile ilgili unsurlar ön plana çıkarılacak bu kapsamda gerçek güvenlik, kalıcı toplumsal barışın Kürt sorununun

seçimlerden güçlenerek çıkması sonucunda giderek devletleştiği ve güvenlik kültürünün yeniden devlet merkezli tanımladığını iddia etmektedir.

Oğuzlu'ya göre AK Parti elitlerinin kurucu zihniyetten ayıran unsurlardan bir diğeri ise Türkiye'nin ulusal kimliğinin belirlenmesinde Batı ve değerlerinin sahip olduğu hâkim konumunun zayıflaması ve bunun sonucunda İslam medeniyeti söyleminin daha fazla ön plana çıkmaya başlamasıdır. Bu kapsamda Türkiye'nin milli kimlikte artan İslam vurgusu kaçınılmaz bir şekilde Türk dış politikasında da İslami coğrafyasına daha fazla angaje olma sonucunu getirmiştir. Bu çerçevede AK Parti hükümetlerinin iddia ettiği üzere güvenlik algısında askeri bakış açısı geriletilerek medeniyet merkezli toplumsal bakış açılarının etkinliğinin artması hedeflenmiş ve bu amaç kapsamında dış politikada yeni yönelimler oluşmuştur. Dolayısıyla ülke içinde güvenlikleştirilen meseleler siyasal düzleme çekilerek çözülmeye çalışılmış, ekonominin de iyileşmesi ile birlikte komşu ülkeler ile ticari kapasitenin arttırılması hedeflenmiş ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin de güçlenmesi ile uzun vadede barış ve güvenlik sağlanması öngörülmüştür.[710]

Güvenlik kültürünün özünü tehditlerin nasıl tanımlandığını, nasıl mücadele edilmesi gerektiğini, tehditleri kimlerin tanımladığı ve tehditlerin kimlerin varlığına yönelik olduğu gibi sorular oluşturmaktadır. Bu sorulara verilen cevaplar dönemsel olarak farklılaşsa da nesilden nesile aktarılan ve sosyalleşme süreçleri vasıtasıyla ortaya çıkan hâkim/nihai güvenlik kültürü kolayca değişmemekte ve etkisi uzun süreli olmaktadır.[711] AK Parti elitleri tarafından farklı yorumlanan güvenlik kültürü unsurları dış politikada bazı değişimlerin meydana gelmesine neden olmakla birlikte bütünsel bir değişim görünmemektedir.

3.2.3.4. AK Parti, "Yeni" Stratejik Kültür ve Güvenliksizleştirme

Erdağ ve Kardaş Türkiye'nin oluşan yeni stratejik kültürünü aşağıdaki ifadeler ile tanımlamaktadırlar:

> "Türkiye'nin yeni stratejik kültürü, aktüel kriz bölgelerinin yanı başında bulunan Türkiye'nin normatif açılımları, krizlerde önemli arabulucu rolleri üstlenmesi, "başkalarının sorunları ile ilgilenme" ve "tarihi sorumluluğunu yerine getirme" gibi ideal politik kültür oluşturma çabasıyla

çözülmesi ile birlikte yerleşecektir. Bu ise dolaylı olarak yapısal ekonomik sorunların giderilmesine ve bölgede ticaretin karşılıklı olarak gelişmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda toplumsal barış ve bölgesel entegrasyon uzun dönem güvenlik için en önemli iki unsur olacaktır.

[710] **age**, 245.

[711] **age**, 245.

yakından ilgilidir".[712]

Yeni dönemde güç, salt materyal kapasite ya da askeri yeteneğe dayalı olarak tanımlanmamış, Türkiye'nin büyük stratejisi yakın dönemde dünyanın en gelişmiş on ekonomisinden biri olmak ve uluslararası barış ve istikrarın sağlanmasına azami katkı sağlamak olarak belirtilmiştir.[713] Bu noktada Davutoğlu'nun zihinsel arka planı önem kazanmaktadır. Savaş ve çatışmaların önlenebileceği düşüncesi ile birlikte bölgesel ve küresel alanda işbirliği de kaçınılmaz olmakta bunu sağlayabilecek en iyi mekanizma ise uluslararası örgütlerin rolü ve devletlerin buna uyum sağlaması olacaktır. Bu kapsamda Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun politikası" sorunları en aza indirgeyecek ve aynı zamanda işbirliği ve diyaloğu en üst düzeye çıkaracak bir semboller sistemi olarak kullanılmıştır. Erdağ ve Kardaş, Oğuzlu'nun aksine 2002-2010 döneminde Türkiye'de yeni bir stratejik kültürün oluştuğunu söylemektedirler. Yazarlara göre bu "yeni" stratejik kültürün temel unsurları; stratejik çevreyi tehdit kaygılarından fırsata dönüştürebilen, çatışma ve savaşları önlenebilir bir durum olarak gören, yumuşak gücü ön plana çıkaran, uluslararası örgütlerin daha aktif rol alması gerektiğini vurgulayan ve bu çerçevede yeni dış politika araçlarının kullanılmasıdır.

Türkiye'nin stratejik kültürünü en iyi açıklayan kavramın uzlaşmacı ve ekonomi-kalkınmacı[714] olduğunu ifade eden Erdağ ve Kardaş'a göre "yeni" stratejik kültürde ticari ilişkiler dış politika yapımında önemli bir unsur olarak konumlanmaktadır. Ekonomik kalkınmışlık ve refahın artması kalıcı barış ve istikrarın oluşmasında önemli bir adım olup, Türkiye ticari ilişkileri geliştirdikçe güvenlik nedeniyle komşularıyla iyi olmayan siyasi ilişkileri de canlanmaya başlayacaktır. Bu kapsamda karar vericilerin zihinlerinde yer alan Türkiye algısının dışa yansıması olarak adlandırılabilecek olan bu stratejik kültür aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

> "uluslararası çevrenin potansiyel risklerini fırsatlara dönüştürebilmeyi amaçlayan, tarihsel ve kültürel bağların işbirliği ve diyalog ortamını genişletmesine katkı sağlayacak, yumuşak güç odaklı ve ekonomik ve ticari ilişkileri artıracak yeni dış politika araçları ile ilkesel bir dış politika anlayışını ortaya koymaktadır."[715]

---

[712] Ramazan Erdağ, Tuncay Kardaş, "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür", **Türk Dış Politikası Yıllığı, 2012,** ed. Burhanettin Duran Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (İstanbul: SETA Yayınları 29, 2013): 68.

[713] **age**, 69.

[714] Yazarlar bu kavramı Alastair Johnston'dan almıştır, Johnston'a göre en temel anlamda stratejik kültür üç farklı kategoride değerlendirilebilir; diplomasiye dayalı-uzlaşmacı, savunmacı ve saldırgan. Alastair Ian Johnston, **Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History**, (Princeton: Princeton University Press, 1995)

[715] Erdağ, Kardaş, **age**, 71.

Bu yeni stratejik kültürün mimarı olarak görülen Davutoğlu zihninde varolan uluslararası sistemi ve Türkiye'yi 3. Büyükelçiler Konferansı'nda[716] şu ana başlıklar halinde sıralamıştır;

> "Soğuk Savaş sonrası dünya ve Türkiye değişmiştir. Türk diplomasisi yeni şartlara uyum sağlamalıdır. Oluşacak yeni bir düzen için Türkiye duyulan ihtiyacın merkezinde yer almaktadır. Coğrafyası, tarihi, deneyimiyle Türkiye'nin dünyada yeni şartların oluşumunda söyleyecek çok sözü bulunmaktadır. Küresel düzenin kurulmasında rol oynayabilecek ve etkin olabilecek durumda olan Türkiye için "hattı diplomasi yok, sathı diplomasi var". O satıh da bütün dünyadır. Türkiye sadece askeri değil, "yumuşak gücü" ile kendisini gösterecek durumdadır. Türkiye'nin en büyük gücü demokrasisidir. Bu bakımdan özgürlük ile güvenlik karşı karşıya konamaz".[717]

Diğer yandan Davutoğlu 2023 yılındaki Türkiye vizyonunu şöyle açıklamaktadır;

> "2023'te kendi bölgesinde etkin, kendi komşularıyla barışık ve ekonomik olarak onlarla entegre olmuş, AB üyeliğini gerçekleştirmiş, dünyanın küresel formlarında etkin, dünyanın ilk 10 ekonomisine girmiş bir Türkiye düşünüyoruz demiştim. AB üyeliği için 2023'ü beklemeyeceğiz. 2023'te üyelik gerçekleşmiş olacak diye orada zikrettik. 2023'ü bekleyelim, 2023'te üye olalım anlamında değil, çok daha önce bu üyeliğin gerçekleşeceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla dış politikamızda esas itibariyle hem kendi bölgemizde barışı sağlamak, Balkanlar'da, Kafkaslar'da, Ortadoğu'da hem de bütün dünyaya bu anlamda Türkiye'nin tarihi misyonu olarak barışı yaymak. Bütün meselemiz bu."[718]

Bu iddialı hedeflerin gerçekleşmesi için Dışişleri Bakanlığı'nın güçlendirilmesi gerektiğine inanan Davutoğlu bakanlıktaki mevcut diplomat açığının kapatılmasını ve bakanlık bütçesinin artması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir;

> "... geçen sene bütün bu iddialı hedeflere elimizdeki Bakanlık kadrosu ile ulaşmanın güç olduğunu gördük ve gerekli tedbirleri bu anlamda aldık. Biliyorsunuz bu sene Bakanlık Teşkilat Yasası'nı yeniledik ve Cumhuriyet tarihimizin ilk kapsamlı teşkilat yasası 1994'te çıkmıştı, o dönemki Sayın Bakanımızın da katkılarıyla. Ancak yeni yasayla tümüyle Bakanlık kariyer memurları konusunda da yeni bir yaklaşım getirerek ikinci bir kariyer memurluğu açan ve Genel Müdürlükleri, Genel Müdür Yardımcılıklarını bütünüyle yeniden tanzim eden, 10 yeni Genel Müdürlük, 12 yeni Genel Müdür Yardımcılığı ihdas eden ve ikinci bir kulvar, yani idari memurluğu tümüyle değiştirerek, konsolosluk alanında yeni bir kariyer memurluğu açan köklü bir reform gerçekleştirdik."[719]

---

[716] Erdağ ve Kardaş'a göre uygulumaya konan "Büyükelçiler Konferansı" geleneksel dış politika aktörlerinin aksine iç politikaya yakın bir tutum benimseyen yeni dönem Dışişleri Bakanlığının düzenlediği yurt içi ve dışında görevli tüm büyükelçilerini Türkiye'nin çeşitli illerinde yapılan toplantılarda bölge halkıyla kaynaştırma çabası sembolik anlamın ötesinde yeni zihniyetin ortaya çıkardığı politik bir tavırdır.

[717] Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa [4.3.2019].

[718] "2023'te Türkiye'nin Yeri", **Sabah**, 1.12.2009, https://www.sabah.com.tr/gundem/2009/12/01/2023te_turkiyenin_yeri [6.3.2019].

[719] Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa [4.3.2019].

Erdağ ve Kardaş için Türkiye 2000'li yıllarda uluslararası alanda özellikle dış politika ve yeni stratejik kültürü nedeniyle adından çok söz edilen bir ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca yazarlar bu "yeni" dış politikanın mimarı olarak kabul edilen Davutoğlu ile Türkiye'nin çok boyutlu ve aktif dış politika ile yeni bir döneme girdiğini iddia etmişlerdir. Bu kapsamda yazarlara göre AK Parti ile birlikte geleneksel savunmacı dış politika tercihleri değiştirilmiş, "köprü ülke" modeli reddedilerekerek "merkez ülke" olma ideali benimsenmiştir. Dahası önce yakın çevre sonrada küresel ölçekte barış ve istikrar sağlamaya çalışan normatif bir dış politika misyonu çerçevesinde yeni uygulamalar ve girişimler ortaya konulmuştur.[720]

Tüm bunlarla birlikte yeni stratejik kültürün önemli bir parçası olan güvenliksizleştirme AK Parti elitleri için bazı dönemlerde önem atfettikleri bir kavram olmuştur. Oğuzlu ülke içindeki "güvenliksizleştirme" sürecinin başarılı olması halinde dış politikada da güvenliksizleştirme yürütülebileceğini iddia etmiş ve iki güvenliksizleştirme sürecinin aynı zamanda yürütülmesi durumunda AB üyeliğinin gerçekleşmesi ihtimalini belirterek sıfır sorun politikasının bu 'çifte-güvenliksizleştirme' stratejisinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir.[721] "Güvenliksizleştirme"[722] olarak tanımlanan bu yeni süreçte bazı güvenlik meseleleri siyasetin sınırlarının içine dahil edilmek istenmiş ve bu yolla dış politika sorunlarının çözümü hedeflenmiştir. Özellikle demokratikleşme ile birlikte güvenlik sorunlarının çözülmesine yönelik birçok reform gerçekleştirilmiş[723] ancak

---

[720] Erdağ, Kardaş, **age**, 87.

[721] Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz", **Ortadoğu Analiz**, c.4, s.42 (2012): 16.

[722] "Güvenliksizleştirme yaklaşımı" en genel anlamda, güvenlik meselelerini esasında siyasi meseleler olarak görmekte ve güvenliği tanımlama sürecinin iktidar ilişkileri bağlamında şekillendiğini ileri sürmektedir. Kopenhag Okulu'nun literature kazandırdığı bu kavram siyasal/toplumsal sorunların siyasal alanda çözümünü talep ederek bu kapsamda güvenlik sorunu olarak tanımlanıp siyasal süreçlerin dışına çıkarılan konuların yeniden siyasal alanlarda tartışılabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yeni yaklaşım güvenlik alanında verili kabul edilen gerçeklere karşı söylemsel bir metot kullanarak eleştirel bir tutum sergilemektedir. Güvenlik meselesini maddesel bir durum olmaktan ziyade söz-eylem çerçevesinde inceleyen Kopenhag Okulu, siyasi karar alıcıların bir meseleyi güvenlik sorunu olarak ilan ettikleri zaman bu mesele gerçekte güvenlik sorunu olmakta ve karar alıcılar bu güvenlikleştirme aracını kendi çıkarları için kullanabilemektedir.

[723] AB uyum sürecinde yasa değişikliği öngören birçok uyum paketi meclisten geçmiş özellikle demokratikleşme/sivilleşme bağlamında ordunun yetkileri iç/dış politikada sınırlandırılmıştır. Bu reformların bazıları MGK'daki güç dengesinin sivil üyeler lehine değiştirilmesi, MGK'ya sivil bir genel sekreterin atanması, YÖK'ten ve RTÜK'ten askeri üyelerin çıkarılması, TSK'nın Sayıştay'ın hukuki denetimine tâbi kılınması, Yüksek Askeri Şura'nın bazı kararlarına karşı yargı yolunun açılması ve askeri yargının görev alanının yeniden tanımlanması gibi düzenlemelerdir. Altan Aktaş, "Güvenlikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm", **Sosyal Bilimler**, c.1, s.2 (2011): 33.

bunlar siyasi karar alıcılar tarafından demokratikleşme/sivilleşme amacı taşımadığı yorumları yapılmıştır.

Zamanla AK Parti'nin devlet içerisindeki rakip olarak gördüğü orduyu tasfiye etme amacı taşıdığı anlaşılan Ergenekon, Balyoz operasyonları uluslararası alanda derin devletle hesaplaşmak için yapıldığı öne sürülerek meşru bir zemin kazanılmaya çalışılmıştır. Ancak hedefin demokratikleşme ya da sivilleşmeden ziyade iç politikada iktidarını sağlamlaştırma olması iç dengeleri bozmuş, güvenlik gibi önemli bir alanda zafiyetlere yol açacak gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

AK Parti döneminde geleneksel Türk dış politikasından farklı politikalara olan eğilim gerek ulusal gerekse uluslararası alanda "eksen kayması" olarak değerlendirilmiştir. Bu aşamada TSK'nın bazı üst düzey kuvvet komutanları ile hükümet ile aynı görüşleri paylaşmasa dahi yetkisini kabul etme tutumu göstermiştir. Bu kapsamda TSK, Ermenistan ile imzalanan protokoller konusunda sessiz kalmış, Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik girişimlerde desteğini göstermiştir. Benzer şekilde Kıbrıs konusunda hükümetten farklı herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[724] Bu kapsamda üst düzey kuvvet komutanları Kıbrıs meselesi, AB üyelik süreci, Kürt meselesi ve PKK sorunu gibi Türk iç/dış politikasında gündemi belirleyen konularda insiyatifin sivillerde olduğunu belirten açıklamalar yapmıştır. Bu süreçte güvenlik odaklı bir dış politika anlayışı terk edilerek dinamik, proaktif bir dış politika oluşturulmak istenmiş bu kapsamda hükümet, Suriye ve İran ile ilişkilerini geliştirilmesi, Irak'taki çeşitli siyasi kesimlerle temasın arttırılması, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya ile daha yakından ilgilenilmesi ve özellikle Ortadoğu'daki çeşitli uyuşmazlıklarda arabulucu veya kolaylaştırıcı rolünü üstlenilmesi gibi girişimler ile bunu gerçekleştirmek istemiştir.[725]

Akça, 2002 sonrası döneme bakıldığında ordunun siyasal etkinliğinin azaltılması olarak tanımlanan sivilleşme sürecinde üç unsurun altını çizmektedir: sivilleşme iradesine ve gücüne sahip güçlü bir siyasal aktörün (AK Parti) varlığı, Kürt sorunun seyri ve uluslararası dinamikler (AB üyelik süreci). Bu süreci gruplara ayıran

---

[724] Tanel Demirel, "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu", **SETA Analiz**, s.18, (2010): 19

[725] Sami Kohen, "Davutoğlu ile Yeni Dönem", **Milliyet**, 05.05.2009, http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=1090914 [12.12.2019].

Akça 2002-2005 arası dönemi AB'ye üyelik kapsamında sivilleşme reformlarının atıldığı dönem olarak betimlemektedir. Bu dönemde AK Parti ordu ile mücadelesinde orduyu oldukça zayıflatmış ve etkisini kırmıştır. AB reformları kapsamında demokratikleşme iddiaları ile birlikte AK Parti, Kürt sorununda şiddetsizlik ortamını sağlamaya çalışarak ordunun siyasal alanda geri kalmasını sağlamıştır. 2005-2007 arası ikinci dönem ise AB reform süreci yavaşlamaya başlamış, Kürt sorununa daha devletçi bir bakış açısı ile yaklaşan AK Parti Hükümeti ordu ile yakınlaşma yaşamıştır.[726] Ancak bu yakınlaşma 2007 yılında Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına ordunun verdiği tepkiyle bir krize dönüşmüştür. 27 Nisan 2007'de genelkurmayın web sayfasına konan bildiri[727] gündeme e-muhtıra olarak yerleşmiştir. 2007 sonrası üçüncü dönem ise orduyla doğrudan ve açık bir politik mücadeleye girilerek ordunun fiilen de siyaset dışı kılınması dönemidir. Gül'ün adaylığına tepkiler ve 27 Nisan e-muhtırasını iyi bir şekilde kullanan AK Parti, 2007 seçimlerinden büyük bir oy oranı (% 46.58) alarak çıkmıştır.[728] 2007 sonrası olan süreçte orduya karşı açık politik mücadele, bir Özel Yetkili Mahkemeler'de açılan davalar üzerinden yürütülmüştür. 2008'de Ergenekon davaları, 2010'da Balyoz davası başlamıştır.[729]

---

[726] Akça bu yakınlaşma için özellikle Terörle Mücadele Kanunu'nda 2006 yılında yapılan otoriter değişiklikleri göstermiş, sonrasında ise Mersin'de bayrak yakıldığı iddiası ile başlayan ve Kürtlere yönelik linç girişimleri ve Şemdinli'de daha sonra asker olduğu belirlenen kişilerce bir kitabevine bomba atılmasını örnek olarak göstermiştir. İsmet Akça, "Türkiye'de 2000'ler: Güvenlik Merkezli Siyasetin ve Siyasal Güvencesizliğin Devamlılığı", **Başlangıç Dergi**, 01.01.2016, https://baslangicdergi.org/turkiyede-2000ler-guvenlik-merkezli-siyasetin-ve-siyasal-guvencesizligin-devamliligi/ [12.12.2019].

[727] 12 Nisan 2007'de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, "Cumhurbaşkanı Cumhuriyet'e sözde değil, özde bağlı olmalıdır" ifadelerini kullandı. Sonrasında Büyükanıt tarafından yazılan bir bildiri TSK'nın sitesinde yayımlandı. Bildirinin cumhurbaşkanlığı seçimi ile ilgili kısmı ise şu şekildedir; "Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, "Ne mutlu Türküm diyene!" anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir." "Genelkurmay'dan Çok Sert Açıklama", **Hürriyet**, 29.04.2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/genelkurmaydan-cok-sert-aciklama-6420961 [12.12.2019].

[728] 2008'de Cumhurbaşkanı olarak seçilen Gül, 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanı'na tanıdığı atama yetkileriyle YÖK üzerinde kontrol sağlamıştır. 2010 Anayasa değişiklikleri referandumu ile de özellikle HSYK ve Anayasa Mahkemesi'nin yapısına yönelik değişikliklerle neticesinde AK Parti hükümeti yüksek yargı üzerinde kontrol sağlamıştır.

[729] Ergenekon ve Balyoz davalarında içlerinde eski kuvvet komutanları dahil olmak üzere çeşitli rütbelerde çok sayıda subay, gazeteci, siyasetçi, hukukçu, işadamı, akademisyen tutuklandı ve yargılanmaya başlandılar. Bu kişiler Ergenekon isimli terör örgütünün üyesi olmakla ve Türkiye

2010 referandumu ile ordunun politik gücünü daha da sınırlayan düzenlemeler[730] hayata geçirilmiştir. Tüm bu gelişmelerin sivillleşme/demokratikleşmeyi getirmediğini savunan Akça, AK Parti Hükümetinin güvensizlik ortamını kaldırmaktan ziyade değişen nitelikleri ile birlikte daha da derinleştirdiğini ifade etmiştir.[731]

Benzer şekilde Uğur da AK Parti'nin sivilleşme söyleminin genel anlamda demokrasiye bağlılıktan değil, Türkiye siyasal yaşamında kendilerine bir yer açma kaygısından kaynaklanan bir söylem olduğunu iddia etmektedir. Türkiye'nin sivilleşme sorunu olduğunu belirten Uğur, hareket noktasının demokrasi olması gerektiğini yoksa sivilleşmenin demokrasiyi getirmeyeceğini savunmaktadır. Bu kapsamda sivil bir hükümetin demokratik olmasının garantisi olmadığı yorumunu yapmaktadır.[732] Tüm bu gelişmeler sonrasında 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde ordu herhangi bir tutum göstermemiş, süreci etkilemek için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Bu durum 2007 ile karşılaştırıldığında geçen süre içerisinde ordunun artık günlük siyasal tartışmaların içine girmekten kaçınan bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır. 2015 seçimlerinin ardından PKK ve İŞİD tarafından artan terör olaylarına karşı ordu askeri mücadelesini sürdürmekle birlikte siyaseti etkileyecek herhangi bir adım atmamıştır.[733]

Cumhuriyeti hükümetini devirmeye çalışmakla suçlandılar. Mart 2014 itibariyle Ergenekon davası nedeniyle tutuklu bulunan isimlerin tahliyesi başlamıştır.

[730] 2010 Anayasa değişikliklerileyle askeri yargının alanı önemli ölçüde sınırlandı, YAŞ'ın terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına yargı yolu açıldı, 1982 Anayasasının 12 Eylülcülerin yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddesi kaldırıldı, EMASYA protokolü kaldırıldı ve 2012'de ortaöğretimdeki milli güvenlik dersi kaldırılmıştır. Akça AK Parti'nin orduya karşı açık siyasal mücadele yürütebilmesinde AK Parti'nin Fethullah Gülen Cemaati'yle ittifakı sayesinde özellikle polis ve yargı kurumları içinde kontrolü ele geçirmiş olmasının önemli bir rolü olduğunu savunmaktadır. Ancak bu süreç aynı zamanda sivilleşme ve demokratikleşmeyi getirmediği, tersine polis-yargı merkezli yeni bir Neoliberal Güvenlik Devleti ile ikame edildiği bir dönem olduğunu iddia etmektedir. Akça, **age.**

[731] **age**.

[732] AK Parti'li elitlerin esas hareket noktalarının demokrasi olmadığını ifade eden Uğur, sivilleşmenin daha ön plana çıktığını söylemektedir. Uğur, AK Parti Hükümetlerinin ilk döneminde Kopenhag kriterleri kapsamında yapılan reformların eksik kaldığını, demokratik dönüşümü kurumsallaştıracak mekanizmaların oluşturulmadığını tam tersine, demokratik talep ve baskıları birer 'güvenlik' sorunu olarak ele almaya başlayan AK Parti'nin bu anlamda geçmişte mağduru olduğu devlet-asker yaklaşımından çok da farklı bir yaklaşım ortaya koymadığını savunmuştur. Mehmet Uğur, "Yeni Anayasanın Demokratik Kalitesiyle ilgili Kaygılar", **Mesele**, s.11, 2007, https://agorakitapligi.com/yeni-anayasanin-demokratik-kalitesiyle-ilgili-kaygilarmehmet-ugur-mesele-sayi-11-2007/ [12.12.2019].

[733] Niran Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, "Türkiye'de Ordu–Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti – TSK Etkileşimine Bakış" **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, c.20, s.3 (2015): 380.

Tüm bu güvenliksizleştirme/sivilleşme süreçleri sonrasında özellikle Ortadoğu politikasında farklı yöntemler izlenmeye başlanmıştır. Kardaş Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir güvenlik doktrini yaklaşımı benimsediği Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "sorunların kapımızı çalmasını beklemeyeceğiz"[734] ifadesinde bulmanın mümkün olduğunu savunmuştur. Kardaş bu "yeni" güvenlik yaklaşımını, kökten bir kopuştan ziyade, özünde AK Parti iktidarlarına hakim olan pro-aktif dış politikanın temel ilkeleriyle uyumlu bir dönüşümü gösterdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda AK Parti stratejik kültürünü koruyarak konjonktürel ayarlamalar ile bölge krizlerine farklı araçlar ile müdahil olmuştur; özellikle Irak ve Suriye'de karşılaşılan meydan okumalara karşı defansif bir dış politika yürütülmüştür. Arap Baharı öncesi yumuşak güç söyleminin abartılı biçimde kullanıldığı dönemin ardından özellikle 2015 sonrası AK Parti sert güç unsurlarını sınırlı bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Askeri modernizasyon ve milli silah sistemlerinin geliştirilmesi[735] sonucu kapasite artışının da etkisiyle Türkiye, güvenlik politikalarında bu yeni yönelimi hayata geçirebilecek bir imkanlar setine sahip olmuştur.[736]

Arap Baharı ile birlikte AK Parti'nin gerek söylem gerekse eylemlerinde ciddi bir değişimin yaşandığını gözlemlemek mümkündür. Özellikle komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde öne çıkan Ortadoğu bölgesi özellikle de Suriye'nin süper güçlerin taraf olduğu savaş alanına dönüşmesinden sonra AK Parti sıfır sorun politikasından vazgeçerek "normatif popüler liderlik" ile birlikte bölgedeki rejimlerden ziyade halkların desteğini kazanma yoluna gitmiştir.[737] Dahası bu süreçte muhalif grupları gerek siyasi ve ekonomik gerekse askerî açıdan destekleyen Türkiye önceden dostane ilişkiler yürüttüğü rejimleri karşısına almakla kalmamış saldırgan politikalar yürütmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmelerden çıkarılacak sonuçlara bakıldığında; bölgeyi Osmanlı'nın bakiyesi olarak gören Davutoğlu, Türk dış

---

[734] "Erdoğan Yeni Güvenlik Stratejisini Açıkladı: "Sorunları Kapıya Dayanmadan Çözeceğiz", **BBC Türkçe**, 19.10.2016, https://www.bbc.com/turkce/37703106 [18.3.2019].

[735] Tüm bu tartışmalarla birlikte AK Parti Hükümetleri döneminde askeri kapasitenin artmaya başlaması ile güvenliksizleştirme hedefinin artık devam etmediği görülmektedir. Türkiye kendi tankını (Altay), savaş helikopterini (Atak), eğitim uçağını (Hürkuş) ve insansız hava aracını (Anka) üretme konusunda ciddi atılımlar gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen tüm projeler için bkz: https://www.tusas.com.tr [12.12.2019].

[736] Şaban Kardaş, "Önleyici ve Dönüştürücü Yeni Güvenlik Doktrini", **Yeni Şafak**, 25.10.2016, https://www.yenisafak.com/hayat/onleyici-ve-donusturucu-yeni-guvenlik-doktrini-2553195 [19.3.2019].

[737] Hasan Duran, Çağatay Özdemir, "Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı", **Akademik İncelemeler Dergisi**, c.7, s.2 (2012): 187.

politikasını bölge gerçekleri ile bölgedeki diğer aktörlerin etkisini hesaba katmayan hayalci temele oturtarak[738] yürütmeyi denemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. Özellikle 2009 sonrasında politikasını "komşularla sıfır sorun" ilkesi çerçevesinde şekillendiren AK Parti, ortak tarih ve medeniyet söylemi, ekonomik çıkarlara dayalı komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, sorunların diplomatik yollarla çözülmesi, proaktif politika kapsamında arabuluculuk rolünün de üstlenilmesi gibi yumuşak güç sayılabilecek birçok mekanizmayı işletmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda Davutoğlu'nun ısrarla üzerinde durduğu "sıfır sorun" söylemi, gerek bölgesel dış dinamikleri hesaba katmamış olması gerekse bu dinamiklerin Türkiye'yi de etkileyeceğine ihtimal vermemesi nedeniyle zaman içerisinde etkisini yitirerek, uzun vadeli bir dış politika stratejisine dönüşememiştir. Bölge ülkelerinde demokratik bir dönüşümü desteklediği iddiasında olan AK Parti bu kapsamda önceden iyi ilişkiler kurduğu diktatör rejimlere karşı muhaliflerin yanında yer almıştır.[739] Türkiye'nin bölgede farklı roller çerçevesinde hareket ettiğini iddia eden Özdamar ve diğerleri Arap baharı öncesinde Türkiye'nin yumuşak güç araçları üzerine inşa edilmiş olan rolünün bulunduğunu[740] ancak Arap Baharı sürecinde tanımlanmış olan bu rollerin değişikliğe uğradığını yumuşak güçten ziyade daha fazla maddi kapasite gerektiren rollerin gündeme gediğini iddia etmişlerdir.[741]

Türkiye son dönemde ordu-siyaset ilişkisinde bir değişim-dönüşüm geçirmiş, ordunun siyasal hayat içerisindeki işlevi azalırken hükümet kendi alanını genişletmiştir. Bu dönüşüme neden olan iç unsurlar arasında güçlü bir liderliğin olduğu çoğunluk hükümetinin varolması gibi etkenler yer alırken dış unsur olarak ise demokratikleşme/sivilleşme kapsamında AB sürecinin etkisi görülmektedir. İddia

[738] Mustafa Erdemkol, "Dış Politikadaki Başarısız Tablo: Fetihçi, Saldırgan Bir Dış Politika", **Birgün**, 07.06.2018, https://www.birgun.net/haber/dis-politikadaki-basarisiz-tablo-fetihci-saldirgan-bir-dis-politika-218647 [12.12.2019].

[739] H. Emre Zeren, E. Alper Yılmaz, Ahmet Akbulut, "Dijital Çağda Davutoğlu Döneminden Günümüze Türk Dış Politikasının "Sıfır Sorun Söylemi" Bağlamında Analizi", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler, Fakültesi Dergisi**, c.22, Kayfor15 Özel Sayısı, (2017): 1879-1891.

[740] Arabuluculuk, bölgesel barış ve istikrarı koruyucu, iyi komşu, medeniyetler arasında köprü, ticari devlet ve bölgesel alt sistemde iş birliğini kurgulayan ülke kavramları gibi.

[741] Merkez ülke, etkin bağımsız ülke, ezilenlerin koruyucusu ve model ülke gibi. Özgür Özdamar, Toygar Halistoprak ve Erkam Sula, "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring", **Uluslararası İlişkiler**, c.11, s. 42 (2014): 102.

edildiği gibi askeri vesayeti sonlandırma amacı güden bu süreçte ordunun siyasette boşalttığı yeri neyin dolduracağı tartışması[742] ise varolan eksiklikleri göstermektedir.[743]

Ordunun iç ve dış siyasette etkinliğinin azalması Türkiye'yi daha barışçıl ya da güvenlik üreten bir ülke konumuna getirmemiş, uluslararası ve bölgesel değişimler ile birlikte karar alıcıların dış politikada hakim olması ve askeri kapasitenin artması ile birlikte özellikle Ortadoğu'da saldırgan bir dış politika yürütülmesine neden olmuştur.

3.2.3.4. Askeri Güç Kapasitenin Değişimi

2000'lerin başından itibaren gelişmekte savunma sanayii son dönem oldukça ilerleme kaydetmiştir.[744] PKK ve İŞİD terör örgütlerinin gerek Türkiye'deki gerekse Irak ve Suriye'deki yapılanmalarıyla mïcadele son dönem Ankara'nın güvenlik ve savunma politikalarının odağını oluşturmuştur. Bu kapsamda Türkiye, Irak ve Suriye'ye askeri operasyonlar düzenleyerek terör örgütlerinin faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışmıştır. Diğer yandan ABD'nin İHA'ları teslim etmemesi ile başlayan süreçte dışa bağımlılığı azaltma ve askeri yetenekleri kendi imkânları ile kazanma stratejisi AK Parti hükümetinin öncelikli hedefi olmuştur. Bu kapsamda Erdoğan tarafından sürekli gündeme getirilen kötü komşu benzetmesi ile milli savunma sisteminin geliştirilmesi vurgulanmıştır.[745] Bu kapsamda geliştirileren Zeytin Dalı Harekatı'nda kullanılan yerli silah sistemleri ve mühimmatı arasında Çok Namlulu Roketatar Silah Sistemi, ATAK Helikopteri, Cirit, Fırtına Obüsü, Koral, Serhat Havan Tespit Radarı, Nüfuz Edici Bomba, Hassas Güdüm Kiti, SİHA/İHA,

---

[742] Can Dündar, "Ordunun Boşluğu Nasıl Dolacak?", **Milliyet**, 10.01.2012, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can-dundar/ordunun-boslugu-nasil-dolacak-1486621 [12.12.2019].

[743] Cansever, Kiriş, **age**, 380.

[744] Türk savunma sanayisini, yapısal özellikleri ve nitelik bakımından göstermiş olduğu aşamalar itibariyle dört dönemde incelemek mümkündür: Cumhuriyetin ilk yıllarına karşılık gelen Birinci Dönem (1923-1951), Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile Kıbrıs Barış Harekâtı arasında kalan İkinci Dönem (1952-1973), Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında kritik ihtiyaçların millî imkânlarla karşılanmasına yönelik olarak tam bir sistemik bütünlüğün sağlanamamasına karşın yeniden yapılanma gayretlerine odaklanılan Üçüncü Dönem (1974-1984) ve Yeniden yapılanma çalışmalarının tamamlanmasını müteakip uluslararası pazarlarda rekabet kabiliyetinin kazanılmaya başlandığı ve Savunma Sanayi Müsteşarlığının dönemin ihtiyaçlarına göre düzenlenerek kurulduğu günümüze kadar devam eden dördüncü dönem (1985-2016). Uğur Kakaşçı, Bülent Orhan, "Türkiye Savunma Sanayii İhracatının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler", **Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi**, c. 3, s.2 (2018): 80.

[745] Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Kötü Komşu Bizi Ev Sahibi Yaptı", **Sözcü,** 28.12.2017, https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/cumhurbaskani-ankarada-2-2150856/ [12.12.2019]. "Kötü Komşu Bizi Ev Sahibi Yaptı", **Milliyet**, 06.07.2019, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/kotu-komsu-bizi-ev-sahibi-yapti-2900331 [12.12.2019].

MAM-L ve Milli Piyade Tüfeği bulunmaktadır.[746] Bu operasyon milli imkanlar ile elde edilen savunma sistemleri ile yürütüldüğünden ötürü hükümet tarafından da özel bir anlam yüklenmiştir. Dahası AR-GE faaliyetleri kapsamında yürütülen çalışmalar neticesinde savunma sanayisinde "yerli ve millilik" oranı yüzde 20'lerden yüzde 70'lere çıktığı siyasi karar birimi tarafından sürekli dillendirilmiştir.[747] Bu kapsamda 2018 yılında savunma sanayi ve havacılık cirosu 7 milyar dolara ulaşmış, savunma sanayi ihracatı ise 2,5 milyar dolara yaklaşmıştır.[748] Uluslararası işbirliği ve ihracat kapsamında Malezya[749] ve Meksika[750] gibi uzak coğrafyalardan ülkeler ile ortaklıklar kurulmuş bunun yanında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)[751], Ürdün,[752] Azerbaycan,[753] Ukrayna, Pakistan,[754] Fransa,[755] Umman, Katar ve Senegal ile anlaşmalar yapılarak

[746] Savunma Sanayii Başkanlığı Twitter adresi; https://twitter.com/SavunmaSanayii/media [12.12.2019]. "Zeytin Dalı Harekatı'nda Kullanılan Yerli Silahlar", **TRTHABER**, 31.01.2018, https://www.trthaber.com/haber/gundem/zeytin-dali-harekatinda-kullanilan-yerli-silahlar-348456.html [12.12.2019].

[747] Pakistan ile 'Milgem', Katar'la 'Fırtına', Ukrayna ile 'İnsansız Hava Aracı' ihraç sözleşmelerinin imza aşamasında olduğu, 'Atak' helikopterlerinin ise dünyanın her yerinden ilgi gördüğü Savunma Bakanı Akar'ın açıklamaları arasındadır. Bakan Akar: "Savunma Sanayinde Yerlilik ve Millilik Yüzde 70'lere Çıktı", **Sözcü**, 05.02.2019, https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/bakan-akar-savunma-sanayinde-yerlilik-ve-millilik-yuzde-70lere-cikti-3400933/ [12.12.2019].

[748] Türkiye İhraacatçılar Meclisi (TİM) raporlarına göre Savunma Sanayi 2017 ihracat rakamı 1 milyar 738 bin dolar, 2018'de %17 artarak 2 milyar 35 milyar dolar, 2019 Kasım ayı itibariyle ise 2 milyar 135 bin dolara ulaşmıştır. "İhracat Rakamları", **TİM**, https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html [12.12.2019].

[749] "Savunma Sanayisinde Malezya ile 10 İmza Atıldı", **AA**, 31.03.2019, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/savunma-sanayisinde-malezya-ile-10-imza-atildi/1435851 [12.12.2019].

[750] "Savunma ve Havacılıkta Meksika Fırsatı", **AA**, 18.07.2018, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/savunma-ve-havacilikta-meksika-firsati/1207627 [12.12.2019].

[751] ROKETSAN tarafından BAE için geliştirilen Jobaria Çok Kundaklı Lançer "namlu sayısı bakımından dünyanın en büyük çok namlulu roketatarı" olarak Guinness Rekorlar Kitabı'na girmiştir. "Türk Savunma Sanayisinden Rekor Çıktı! Guinness Rekorlar Kitabı'na Girdi", **Hürriyet**, 26.08.2018, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-savunma-sanayisinden-rekor-cikti-guinness-rekorlar-kitabina-girdi-40937416 [12.12.2019].

[752] Ürdün'ün JOSECURE firması ile ASELSAN'ın güvenlik ürünleri ve sistemleri alanında stratejik iş birliği sağlanmıştır. "ASELSAN'dan Ürdün'de İş Birliği Anlaşması", **AA**, 12.05.2018, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/aselsandan-urdunde-is-birligi-anlasmasi/1142938 [12.12.2019].

[753] ASELSAN'ın Lazer Güdüm Kiti'nin Azerbaycan'ın geliştirdiği milli mühimmata başarıyla entegre edilmiştir. "Azerbaycan'ın Milli Mühimmatına ASELSAN Aklı", **AA**, 26.09.2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-milli-muhimmatina-aselsan-akli/1265117 [12.12.2019].

[754] Pakistan'a 30 T129 ATAK helikopterinin satışına yönelik yapılan anlaşmayla Türkiye'nin tek seferde en büyük savunma sanayii ihracatı gerçekleştirilmiştir. "30 Atak Helikopteri İçin Pakistan ile İmzalar Atıldı", **Hürriyet**, 25.05.2018, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/30-atak-helikopteri-icin-pakistan-ile-imzalar-atildi-40847851 [12.12.2019].

[755] TUSAŞ ile Fransız yazılım şirketi Dassault Systemes arasında yazılım ve desteği konusunda iş birliği yapıldı. Yazılım, özellikle TUSAŞ'ın özgün ürünleri arasında yer alan Milli Muharip Uçak Projesi'nde kullanılacak. "Milli Savaş Uçağının Yazılımı İçin İşbirliği", **NTV**, 22.06.2018, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/milli-savas-ucaginin-yazilimi-icin-isbirligi,OmFrn84f5kWk8ZU5DyDEeg [12.12.2019].

savunma sanayii ihracatı arttırılmıştır.[756] Diğer yandan SIPRI raporlarına göre dünya silah ticaretinde 14. sırada yer alan Türkiye 2014-2018 yılları arasında yaptığı silah ihracatının yüzde 30'unu Birleşik Arap Emirlikleri'ne gerçekleştirirken, bunu yüzde 23 ile Türkmenistan ve yüzde 10 ile Suudi Arabistan takip etmiştir.[757] Dünya savunma sanayi ve Türk savunma sanayi ile ilgili karşılaştırmalı analizlerin yer aldığı rapor Türkiye'nin geldiği noktayı net bir şekilde göstermektedir.[758]

AR-GE faaliyetleri kapsamında dışa bağımlılığı azaltma ve milli imkanları geliştirme yönünde hızlı bir süreç işletilmektedir. Bu bağlamda AR-GE faaliyetlerinin bir kısmı ana muharebe sistemlerine yönelik diğerleri gömülü yazılım ve donanımlar ile tamamlayıcı sistemlerin üretilmesi istikametinde yürütülmektedir. Milli Muharip Uçak Projesi, operatif İHA ANKA, taarruz ve genel maksat helikopteri ATAK, ana muharebe tankı ALTAY, taktik tekerlekli zırhlı araç üretimi gibi milli ve yerli projelerde üretim başlatılmış veya başlamak üzeredir. Ayrıca milli radar, elektronik harp ve elektro optik sistemlerin geliştirilmesi, İHA tehditlerini ortadan kaldırmaya yönelik KAPAN Drone Savar Sistemi gibi projeler AR-GE alanında kaydedilen çalışmalar arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Savunma Sanayii Başkanlığı'nın farklı sektör ve aktörleri biraraya getirerek "milli" savunma sistemleri üretilmesine destek vermekte olduğu söylenebilir.[759]

---

[756] Faruk Can, "Küresel Silah Ticareti Arttı: Türkiye'nin Savunma Sanayi İhracatı Yüzde 170 Yükseldi", **Euronews**, 11.03.2019, https://tr.euronews.com/2019/03/11/kuresel-silah-ticareti-artt-turkiye-nin-savunma-sanayi-ihracat-yuzde-170-yukseldi [12.12.2019].

[757] "Trends in International Arms Transfers, 2018", **SIPRI**, https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf [12.12.2019].

[758] Yılmaz Küçükseyhan, "Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Savunma Sanayi Sektör Meclisi 2017 Yıllık Raporu", http://www.sasad.org.tr/uploaded/TOBB-2017-Yili-Sektor-Raporu.pdf [12.12.2019].

[759] Örneğin siber güvenlik alanında kamu/özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler olmak üzere tüm paydaşları bir araya getirecek bir kümelenme sistemi kurması ve Dost Düşman Tanıma ve Tanıtma Sistemi'nin (IFF) milli imkânlarla üretilmesi AR-GE çalışmaları kapsamında son dönem öne plana çıkan gelişmelerdir. Ayrıca M60T tanklarının modernizasyonu, Hava Platformunda Uzaktan Elektronik Destek/Elektronik Taarruz Kabiliyeti (HAVA SOJ) Projesi, Savunma Sanayii Başkanlığı ile TRMOTOR arasında başlatılan Milli Muharip Uçak Özgün Motor Geliştirme Programı, bomba imha uzmanı KAPLAN İnsansız Kara Aracı (İKA) ve Uzun Menzilli Bölge Hava Füze Savunma Sistemi (UMBHFSS) Projesi kavram tanımlama çalışması da 2018 AR-GE icraatları kapsamında değerlendirilecek çalışmalar arasında yerini almıştır. Diğer yandan yerel tedarik konusunda Altay tankı projesi ve Türkiye'nin ilk deniz füzesi olma özelliği taşıyan ATMACA seyir füzelerinin seri üretimine geçmeye yönelik adımların atılması, Tank Çıkarma Gemisi TCG Sancaktar'ın (L-403) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı filosuna dahil edilmesi ve Teber Güdüm Kiti'nin teslimatının başlaması savunma alanında yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. MKE tarafından geliştirilen Çok Namlulu Roketatar mühimmatı, Türk Deniz Kuvvetleri için üretilen KORKUT-D alçak irtifa hava savunma sistemi, ASELSAN tarafından geliştirilen Lazer Savunma

Tüm bu "yerli ve milli" sayılabilecek gelişmeler ile birlikte CHP Bilim Kurulu tarafından hazırlanan raporda özellikle tank-palet fabrikasının özelleştirilmesi kapsamında bu konu detaylıca analiz edilmiştir.[760] Raporda öncelikle AK Parti hükümetinin iddia ettiği gibi yerli ve milli bir savunma sanayiinin olmadığı yönünde iddialar bulunmaktadır. Öncelikle AK Parti'nin iddia ettiği gibi yerli ve milli savunma sanayi projesinin ve kurumlarının AK Parti ile başlamadığını, önceki dönemlerde bu girişimlerin temellerinin atıldığı iddia edilmiştir. Bu kapsamda ATAK (1995), Fırtına Obüs Projesi (1995), MİLGEM (1996) gibi savunma sanayinin stratejik projeler buna örnek olarak gösterilmektedir. Raporda ayrıca tek adam rejimine dönüşen ülke yönetimi sonucunda savunma sanayiideki önemli kurumların tasfiye edildiğini ve bu sektördeki yetişmiş insan kaynaklarının ülkeyi terk etmeye başladığı iddia edilmiştir.[761] Dahası AK Parti'nin savunma sanayiideki gelişmeleri kendi eseri olarak gösterdiğini ve günlük siyasete alet edildiğini iddia eden rapor, bu kapsamda partizanlık, kayırmacılık ve nepotizm eğilimlerinin savunma sanayiide de görüldüğünü savunmaktadır.[762]

Tank ve palet fabrikasının özelleştirmesi bir ulusal güvenlik sorunu olarak gören raporda bu kurumun devredileceği özel şirketin hisselerinin yarısının yabancı bir ülkenin ordusuna ait olması ulusal güvenlik açısından tehdit olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda gerek teknolojik yöntem bilgisi gerekse insan kaynakları milli olmayan

---

Sistemi, kara ve deniz hedeflerine karşı kullanılmak üzere tasarlanan SOM-J füzesi ve Lazer Güdümlü Minyatür İHA Füzesi BOZOK'un testlerinin gerçekleştirilmesi ayrıca Türkiye'nin genel maksat helikopter ihtiyacını karşılayacak T625 helikopterinin de ilk uçuşunu yapmış olması Yeşiltaş ve diğerlerine göre savunma alanındaki kayda değer gelişmelerdir. Bu konuda bkz.; Murat Yeşiltaş, Murat Aslan, Sibel Düz, Ümit Tetik, Selen Öztürk, Ömer Özkızılcık "2018'de Güvenlik ve Savunma", **2018'de Türkiye**, (İstanbul: SETA Yayınları, 2018): 189-191.

[760] "Saray'ın "Yerli ve Milli" Masalı: Tank ve Palet Fabrikası Vatandır; Özelleştirilemez", **Cumhuriyet Halk Partisi Bilim Platformu Politika Notları**, 2019, https://bilim.chp.org.tr/Haberler/23/sarayin-yerli-ve-milli-masali-tank-ve-palet-fabrikasi-vatandir-ozellestirilemez-72597.aspx [12.12.2019]. Tank ve Palet Fabrikası'nın bugünkü değerinin 20 Milyar doların üstünde olduğunu iddia eden rapor Altay Tankı prototipinin %60'ını Tank ve Palet Fabrikasında üretildiğini, Altay Tankı'nı üretecek BMC şirketinin %49,9'u Katarlılara satıldığını, 2018'de savunma sanayiideki 50'ye yakın mühendisin Hollanda'ya göç ettiği iddia etmektedir.

[761] Yurt dışına giden müdendislerin sayısının toplam 272 olduğu iddia edilmektedir. "ASELSAN Mühendisleri Neden Yurtdışına Gidiyor, 'Dönmek İstiyorum' Diyen Çoğunluk Neyi Bekliyor?", **Independent Türkçe**, 19.05.2019, https://www.independentturkish.com/node/14551/haber/aselsan-mühendisleri-neden-yurtdışına-gidiyor-dönmek-istiyorum-diyen-çoğunluk-neyi [12.12.2019].

[762] Hüseyin Hayatsever, "Yerli Savaş Uçağı Projesinde 'Yandaş Motor' Israrı İki Yıllık Gecikmeye Neden Oldu", **Cumhuriyet**, 18.11.2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1702684/yerli-savas-ucagi-projesinde-yandas-motor-israri-iki-yillik-gecikmeye-neden-oldu.html [12.12.2019].

kurumların inisiyatifine terk edilmesi dahası teknik kapasite, bilgi birikimi ve üretim altyapısının yabancı bir ülkenin erişimine sunulmasının güvenlik açığı doğuracağı yorumu yapılmıştır.[763]

Ülkenin gündemine özelleştirme iddiaları ile yerleşen ALTAY tankı ile ilgili Savunma Sanayii Başkanı Prof. Dr. İsmail Demir'in açıklamaları varolan durumu özetlemektedir. Demir, "Altay tankında T0 artı 18 gibi bir sözleşmemiz var. Şu an için firma elinde güç paketi (motor ve transmisyon) olmadığından T0 başlatılamıyor" diyerek tankın geçen süreye rağmen üretimine başlanamadığını duyurmuş ve 18 aylık sürecin tanka motor bulunduktan sonra yürürlüğe gireceğini ifade etmiştir.[764]

Son dönemde ATAK[765] helikopterlerinin ihracatı için ABD'den izin alınması tartışmaları ile "yerli ve milli" söylemine eleştirel ve detaylı bakmak gerekmektedir. Bu kağsamda "Rekor ihracat" olarak kayda geçen 1,5 milyar dolarlık 30 adet ATAK helikopterinin Pakistan'a ihracatında ABD'nin onay vermesi gerekmektedir.[766] Diğer yandan ALTAY tankının moturunu Alman Renk AG[767] firması üretmekte ve ALTAY tankın Güney Kore XK-2 tankının teknoloji transferiyle yeniden ele alınıp geliştiridiği bilinmektedir. MILGEM milli gemi projesinde motorlar Alman MTU tarafından, komuta kontrol sistemi de Fransız Thales firması tarafından sağlanmaktadır. ATAK Helikopterinde gövde İtalyan Agusta, motor L/H Tech (ABD-İngiltere) tarafından tedarik edilmektedir.[768] Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin temel

---

[763] Cumhuriyet Halk Partisi Bilim Platformu Politika Notları, 2019, **age,** 7.

[764] Öncelikle Demir 9 Kasım 2018'deki Twitter paylaşımında ilk Altay tankının 18 ay sonra Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na teslim edileceğini duyurmuş. Ancak ihaleden 14 ay sonra yaptığı açıklamada ise motor olmadığı için üretim yapılamadığını ifade etmiştir. "Altay Tankları: İhale Var, Fabrika Var, Katarlı Ortak Var, Motor Yok", **T24**, 09.01.2020, https://t24.com.tr/haber/altay-tanklari-ihale-var-fabrika-var-katarli-ortak-var-motor-yok,855338 [12.02.2020]

[765] Helikopterin tasarımının İtalyan AgustaWestland şirketine ait olduğu bilinmektedir. "Turkey: A Longstanding Commercial and Industrial Presence" https://www.leonardocompany.com/en/global/europe/turkey [12.12.2019].

[766] Helikopterde kullanılan motor ABD menşeli Rolls-Royce ve Honeywell'ın ortak üretimidir. Türkiye'nin olası bir ATAK ihracaatında önce, alıcı ülkeyle sözleşmeyi imzalaması daha sonra motor üreticisi ABD'li şirketlere başvuru yapması gerekmektedir. Başvurunun akabinde üretici şirketler ABD yönetimiyle temasa geçip satış izin verilip verilmeyeceğini görüşüyor. Görüşmeden olumsuz bir sonuç çıkması halinde motor transferi reddediliyor. "Yerli ve Milli Helikopterin Satışı İçin Son Söz ABD'nin", **Birgün**, 05.08.2018, https://www.birgun.net/haber/yerli-ve-milli-helikopterin-satisi-icin-son-soz-abd-nin-225936 [12.12.2019].

[767] "Empowering Forces", https://www.renk-ag.com/de/produkte-service/produkte/fahrzeuggetriebe/hswl-295/ [12.12.2019].

[768] Ogün Eratalay, "AKP'nin Gözbebeği Türkiye'de Savunma Sanayiinin Yönelimleri", **Gelenek**, s. 139, 2019. https://gelenek.org/akpnin-gozbebegi-turkiyede-savunma-sanayiinin-yonelimleri/ [12.12.2019].

teknik ekipman ve hammadde üreticisi olmadığı, silah sistemi standartları ve yazılımlarda diğer ülkelere ihtiyaç duyduğu nispette bağımlılık ilişkisinin de kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Bugün itibariyle ciddi gelişmeler olmakla birlikte savunma sanayiide hammadde ve ileri teknoloji içeren ürün kapsamında tam "yerli ve milli" bir ortamdan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Yurt içi üretimde artış gözlense dahi yapılan üretim gerek teknolojik olarak gerek ham madde ve ara mamul girdisi açısından hâlâ dışa bağımlı olduğu görülmektedir.[769] Dolayısıyla yurt içi üretim artışı hem teknoloji hem ham madde ve ara mal ithalatına neden olmakta bu ise pastadan büyük dilimi yine uluslararası tekellerin aldığı gerçeğini değiştirmemektedir.[770] Bu kapsamda küresel ölçekte öne çıkan birçok firma doğrudan veya dolaylı olarak ABD ile bağlantılı hareket etmekte, diğer yandan Almanya, Fransa, İngiltre ve İtalya bu alanda etkisini arttırmaya çalışmaktadır.

Askeri üsler; TSK, 1990'lı yılların başlarından itibaren değişik coğrafyalarda birçok harekâtta görev alarak önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Son yıllarda ise Türkiye'nin denizaşırı askeri üs sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Türkiye'nin yurtdışındaki askeri üs sayısındaki artışın nedenleri arasında barışı destekleme harekâtlarına katkı sunma, terörizmle mücadele ön plana çıkarken savunma işbirliği faaliyetleri kapsamında da askeri üslerin önemi artmaya başlamıştır.[771]

---

[769] Bu kapsamda Eratalay hammadde ve ileri teknolojideki dışa bağımlılıkları şöyle sıralamaktadır; "Aselsan'ın montajını yapıp yazılımlarını geliştirdiği optik sistemlerin hammaddeleri ABD, Çin kaynaklarıdır. Askeri mühimmat üretiminde kullanılan en küçük bileşende bile ABD başta olmak üzere yurtdışı bağımlılığı mevcuttur. ABD tarafından oluşturulan ve NATO kapsamındaki ülkeleri de bağlayan ITAR (International Traffic in Arms Regulations) sistemi mevcuttur. Buna göre ABD savaş sanayiini ve ABD dış siyasetini korumak için ABD ürünlerine gizlilik uygulanır, ABD'den izin alınmaksızın üçüncü ülkelerde kullanılamamaktadır. "Bağımsızlık" durumunun belirleyici olduğu bir alan da üzerinde tasarım yapılan yazılımların yurtdışı kaynaklı olmasıdır. Hava platformlarında motor ve radar sistemlerinde dışa bağımlılık kesindir (İleri Bakan Kızılötesi FLIR). Motor konusunda TEI (Turkish Engine Industry) tarafından çalışmalar yürütülmektedir. Helikopter motoru üretimi ise ancak lisanslı bir şekilde yapılabilecek. Bu konuda gerekli kalitede çelik üreten yerli tedarikçi bulunmuyor. Savaş uçakları için fırlatma koltuğunda mutlak bağımlılık durumu vardır. Görev bilgisayarı son ürünü olarak Aselsan başarılıdır, dost-düşman tanıma sistemi başarıyla üretilmiştir. Ancak konektörden kabloya kadar ham malzemesini yurtdışından almaktadır. Silah sistemlerinde Roketsan ve Sarsılmaz yurtdışının ürün etkisini sınırladıysa da bu firmaların hammaddeleri yurtdışına bağımlıdır. Her türlü zırh hammaddesinde yurtiçinde bir çözüm bulunamamaktadır." Eratalay, **age**

[770] Alpaslan Savaş, "Yerli ve Milli Savunma Sanayi Patronların Kasasını Dolduruyor", **Haber Sol**, 24.01.2019, https://haber.sol.org.tr/yazarlar/alpaslan-savas/yerli-ve-milli-savunma-sanayi-patronlarin-kasasini-dolduruyor-255268 [12.12.2019].

[771] Cenk Özgen, "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler", **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, c.8, s.2 (2019): 381-408.

Barışı Destekleme Harekâtları Kapsamındaki Üsler: Türkiye'nin denizaşırı askeri üslerinin en eskisi KKTC'de konuşlu Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı (K.T.B.K.K.lığı) bünyesinde bulunmaktadır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Kıbrıs'ın muhtelif bölgelerinde kurulan K.T.B.K.K.lığında resmi rakamlar tam bilinmemekle birlikte 40.000'e yakın personelin hizmet ettiği ifade edilmektedir.[772] Bu kapsamda 1982 yılında askeri amaçlı inşa edilen Geçitkale Havaalanı son dönemde İnsansız Hava Araçları (İHA) ile Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) merkezi olması yönüyle dikkat çekmiştir.[773] 16 Aralık 2019 tarihinde Türkiye'den kalkan ilk İHA Geçitkale Havaalanı'na iniş yapmış bu olay ise Yunanistan'nın ABD ve İsrail'den SİHA alacağı iddialarını gündeme getirmiştir.[774]

Türkiye Bosna Hersek'teki barış gücü kapsamında AB liderliğinde 2004'ten itibaren yürütülen Althea Harekatı'na bir manevra bölüğü ve 5 irtibat izleme timi, toplam 246 personelle katkı sağlamaktadır.[775] Türkiye'nin desteklediği bir diğer barışı destekleme harekâtı Kosova Kuvveti (Kosovo Force-KFOR)'dir. Kosova Türk Temsil Heyet Başkanlığı adı ile 1999 tarihinden itibaren BM Güvenlik Konseyi'nin kararı doğrultusunda görevlerini yürüten bir motorlu piyade bölüğü, irtibat ve izleme timleri ile görev yapan birliğin Kosova'daki başlıca vazifesi; güvenli ve emniyetli bir ortam tesis etmek, yerel ve uluslararası kuruluşlarla iş birliğini geliştirmek ve Kosova Güvenlik Kuvvetlerinin gelişmesine destek sağlamaktır.[776] Türkiye'nin katkı sağladığı bir diğer barışı destekleme harekât ise NATO'nun Afganistan'da icra ettiği Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission-RSM)'dur. Kabil'de konuşlu bulunan Türk Birliği'nin personel sayısı 667'dir.[777]

---

[772] **age**, 397.

[773] "Türkiye'den Gönderilen İlk İHA KKTC'ye İndi", **VOA**, 16.12.2019, https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-den-gonderilen-ilk-iha-kktc-ye-indi/5207400.html [20.12.2019].

[774] "Times: Yunanistan, Türkiye'ye karşı ABD ve İsrail'den SİHA Satın Alacak", **BBC Türkçe**, 18.12.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50835355 [20.12.2019].

[775] "Türk Silahlı Kuvvetlerinden Dünya Barışına Katkı", **AA**, 01.01.2018, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-silahli-kuvvetlerinden-dunya-barisina-katki/1019887# [12.12.2019].

[776] Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Barışı Destekleme Harekâtına Kara Kuvvetleri Komutanlığının Katkıları, http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx [12.12.2019].

[777] Daha önce yine NATO tarafından oluşturulmuş Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force-ISAF)'nin 2015 yılı başı itibariyle lağvedilmesi sonrasında aktive edilen RSM, Afgan Ulusal Savunma ve Güvenlik Kuvvetleri'ne eğitim, danışmanlık ve yardım hizmeti

Savunma İşbirliği Faaliyetleri Kapsamındaki Üsler: Türkiye'nin yurtdışındaki ilk askeri üssü Arnavutluk'un Vlore kentinde bulunan Paşalimanı Deniz Üssü 1997 yılında kurulmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı üssün amacı Türk ve Arnavut Deniz Kuvvetleri arasında lojistik, teknik ve eğitim-öğretim alanlarında işbirliğinin artırılması olarak belirlenmiştir. Geçmişte görevli personel sayısı 250'yi bulurken şu anda 24 asker görev yapmaktadır.[778] Diğer yandan Katar'daki askeri üs oldukça konuşulmuş ve gündemde yer almıştır. 2015 yılında hizmete başlayan Türk Birliği, Katar TSK Kara Unsur Komutanlığı adını taşımaktadır. Körfez ülkelerinde rahatsızlığa neden olan askeri üslerin etkinliği 2019 yılı itibariyle ikinci bir üssün kurulması ve asker sayısının arttırılması planlanmaktadır.[779] Türkiye'nin denizaşırı askeri üslerinin en büyüğü Somali'nin başkenti Mogadişu'da bulunmaktadır. Ağustos 2017 tarihinde faaliyete geçen "Anadolu Kışlası" verilen üste 200 personel görev yapmaktadır. Türk personelinin görevi üssü korumak ve Somali Ordusu'na mensup askerleri eğitmek olarak belirtilmiştir.[780] Türkiye'nin Sudan'ın Sevakin adasında kurmayı planladığı askeri üs ile ilgili Ömer el Beşir'in askeri bir darbe ile devrilmesi sonucu belirsizlik olmakla birlikte geçici hükümetin buna sıcak bakmadığı görülmektedir.[781]

Terörizmle Mücadele Kapsamındaki Üsler: Terör örgütü PKK ile mücadele kapsamında 1995 sonrası kuzey Irak'ta askeri üslerin varlığı Türkiye için yaşamsal olmuştur.[782] Suriye'de benzer şekilde terörizm ile mücadelede Türkiye'nin askeri

---

verilmesini amaçlamaktadır. ISAF'ın aksine muharip olmayan bir görev niteliğindeki RSM bünyesinde NATO üyesi ve dışı 41 devletten yaklaşık 16.000 personel görev yapmaktadır. Özgen, **age**, 393.

778 "Adriyatik'teki Türk Üssü", **Milliyet**, 17.04.2016, http://www.milliyet.com.tr/gundem/adriyatik-teki-turk-ussu-2228426 [12.12.2019].

779 Hande Fırat, "Katar'da Yeni Üssün Açılışı Sonbaharda", **Hürriyet**, 13.08.2019, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/katarda-yeni-ussun-acilisi-sonbaharda-41300793 [12.12.2019].

780 "Türkiye'nin Somali'de Açtığı Yurt Dışındaki En Büyük Üssü Hakkında Tüm Merak Edilenler", **BBC Türkçe**, 06.10.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485 [12.12.2019].

781 "Sevakin Adası, Türk Askeri Üssü Olmayacak", **Sputnik News**, 01.10.2019, https://tr.sputniknews.com/analiz/201910011040301172-sevakin-adasi-turk-askeri-ussu-olmayacak/ [12.12.2019].

782 Türkiye'nin en fazla Irak'ta askeri üssü bulunmaktadır. Başika, Bamerni, Kanimasi, Begova, Seramiş, Amediya, Batuf bunlardan birkaçıdır. Irak'taki üslerde yaklaşık olarak 2 bin 500 Türk askeri bulunduğu iddia edilmektedir. Dönem dönem iki ülke arasında askeri üslerin durumu anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu anlaşmazlıkların sonuncusu ise Başika krizidir. Musul'a 20 kilometre uzaktaki Başika'da Türkiye, Iraklı sünni güçleri eğitiyor ve IŞİD'in elindeki Musul merkezinin bir gün tekrar Iraklıların eline geçmesi için hazırlık yapıldığını belirtiyordu. Ancak

üslerinin olduğu diğer bir ülkedir. İŞİD ile mücadele kapsamında Cerablus-Azez- El Bab üçgeni ile PYD/YPG terör örgütü ile mücadelede Afrin bölgesi'nde askeri üsler bulunmaktadır. Astana görüşmeleri sonrasında Rusya ve İran ile varılan mutabakat uyarınca İdlib Bölgesi'nde 12 ateşkes gözlem noktasını kurulmuştur.[783]

3.2.4. Dış Politika Bürokrasisinde Değişim

AK Parti ile birlikte dış politika bürokrasisinde radikal değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle "dış politikanın demokratikleşmesi" kapsamında birçok aktörün kararlaştırmaya dahil edilmesi hedeflenmiştir. Bu durum ise belli bir döneme kadar bu aktörlerin çoğulculuk anlayışı ile süreçlere katılmasını gerçekleştirdiyse de belli bir dönem sonrasında bu aktörler parti organı işlevi görmeye başlamışlardır. Dolayısıyla kararları etkilemek yerine hükümet tarafından alınan kararların uygulayıcısı ve meşrulaştırıcısı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda son dönem dış politika faaliyetlerine birçok "yeni" kurumun katıldığını görmekteyiz.

Kamu Diplomasisi: Türkiye son dönemde kamu diplomasisisnin artan öneminin farkına varmış ve bu alana yönelik politikalarını çeşitlendirmiştir. AK Parti öncesi de bu türden faaliyetler yürütülmüş olsa da sistematik olarak uygulanmaya başlaması 2000 sonrası dönemde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda AK Parti hükümetleri döneminde yenilik olarak sunulan bir faaliyet alanı olarak kamu diplomasisi uygulanmaya konmuştur. 2010 yılında, Başbakanlığa bağlı olarak Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) kurulmuş, böylelikle Türkiye'de ilk defa kamu diplomasisi terimi bir devlet kurumuna ismini vermiştir.[784] Bu gelişmeden hareketle etkin bir

Türkiye Başika'ya ilave asker, zırhlı araç ve tank göndermesi sonrasında Irak merkezi hükümeti'nin Türkiye'nin egemenlik ihlali yaptığını iddia ederek ülkeyi terk etmesi gerektiğini güçlü bir şekilde beyan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Rengin Arslan, "Türkiye Başika'da Ne Yapıyor?", **BBC Türkçe**, 18.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul [12.12.2019]. "Yrd. Doç. Dr Behlül Özkan Anlattı: Türkiye Başika'da Ne Yapıyor?", **İlerihaber**, 11.10.2016, https://ilerihaber.org/icerik/irakli-hukumet-yetkilisi-turkiye-ile-anlasma-iddiasi-dogru-degil-turkiyenin-musulda-rolu-yok-61932.html [12.12.2019]. "Türk Askeri Başika'da Ne Yapıyor, Musul Operasyonuna PKK Katılacak mı?", **T24**, 06.07.2017, https://t24.com.tr/haber/turk-askeri-basikada-ne-yapiyor-musul-operasyonuna-pkk-katilacak-mi,348690 [12.12.2019].

[783] Özgen, **age**, 396.

[784] KDK misyonunu şu şekilde tanımlamıştır; "Kamu diplomasisi, Türk dış politikasının ve yumuşak güç kapasitesinin en önemli araçlarından biri olarak Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda görünürlüğünü ve etkinliğini arttırmayı hedeflemektedir. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Türkiye'nin doğru ve etkin bir şekilde tanınması ve bilinmesi için kamu kurumları ile sivil örgütlenmeler arasında koordinasyonu sağlamakla görevlidir. Türkiye'nin dünyanın farklı kesimleri nezdinde doğru bir şekilde tanınması, orta ve uzun vadeli sistematik çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin tanıtımında ve algı yönetiminde merkezi bir öneme sahip olan ve diplomasi, dış yardımlar, bilim ve teknoloji, ekonomi, yüksek öğretim, turizm, kültür, sanat ve medya gibi geniş

şekilde kullanılmak istenen kamu diplomasisi; "Stratejik bir iletişim aracı olarak, kamuoyunun anlaşılması, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi" faaliyetlerinin[*] toplamı olarak tanımlanmakta amacının ise "propaganda değil, nesnel verilere ve gerçeklere dayalı stratejik bir iletişim dili inşa etmek ve farklı kesimlerin hizmetine sunmak" olarak belirtmektedir. Bu noktada kamu diplomasisinin en önemli araçlarından birisi bu iletişim dilini ortaya koyabilmektir. Türk Dış Politikasında bu ihtiyaçtan hareketle özellikle Orta Doğu coğrafyasına yönelik haber kanalları, televizyon dizileri ve programlarının sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Diğer yandan kamu diplomasisi aktörleri gerek küreselleşme gerekse gelişen iletişim teknolojileri neticesinde farklılaşma geçirmiştir. Kamu diplomasisi ilk ortaya çıktığında kaynağı hükümet olan bir iletişim süreci iken gelişmeler ile birlikte çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları gibi diğer aktörlerin de devreye girmesiyle, araçlar çeşitlenerek kamu diplomasisinde kaynak artık sadece devlet olmaktan çıkmıştır. Bu kapsamda günümüz dünyasında kamu diplomasisi faaliyetleri devletin ilgili kurumları dışında başka aktörler tarafından da yürütülmekte, bu aktörler bazen hükümetlerin çalışmalarına dâhil olurken bazen devletten tamamen bağımsız olarak kendi çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Kamu diplomasisi aktörleri resmi ya da resmi olmayan uygulamalara dayalı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu kapsamda devletlerin büyükelçiliklerine bağlı hareket eden resmî kurumları yanında en başta sivil toplum örgütleri kamu diplomasisinin aktörleri arasında sayılmaktadır. Sonrasında ise üniversiteler ve okullar, kanaat önderleri, medya ve haber ajansları, kültür ve sanat insanları ve kurumları, küresel işletmeler ve özel sektör kuruluşları, lobi grupları ve çok uluslu devlet üstü kuruluşlar kamu diplomasisinin başlıca aktörleri olarak kabul edilmektedir.[785] Dönemin başbakanı Erdoğan Kamu Diplomasisi

bir alana yayılan kamu diplomasisi faaliyetleri, Türkiye'nin yeni potansiyellerinin dünya kamuoyunda tanınmasını sağlar. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü bu farklı faaliyet kalemlerinin koordinasyonunu sağlayarak Türkiye'nin stratejik iletişimine ve etkin tanıtımına katkıda bulunur." Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, http://kdk.gov.tr/kurumsal/vizyon- misyon/8 [12.12.2017].

[*] Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün faaliyetlerini üç ana başlıkta toplanmıştır; **(i)**Üniversite programları (Anadolu'daki üniversitelerin Ankara ile temasını sağlamak, kamu diplomasisi panelleri, dış politika tanıtım panelleri ve gençlik programları); **(ii)**siyasal iletişim faaliyetleri (ülke toplantıları, âkil insanlar, Avrupa toplantıları, paneller ve İstanbul Küresel Forumu); **(iii)**medya tanıtım programları (belgeseller, televizyon programları ve reklamlar). Bu faaliyetlerdeki esas amaç hedef kitleyi iyi belirlemek, hedef kitleye uygun mesajları vermek ve her grup ile ilişki biçimini belirleyen önceliklerin sağlıklı analizini yapmak olarak belirlenmiştir. Cemalettin Haşimi, "Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi", **BİSAV Bülten**, s.82, 2013, https://www.bisav.org.tr/Bulten/189/1179/turk_dis_politikasinda_kamu_diplomasisi [12.12.2019].

[785] Abdülkadir Özkan, "21.Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkanları, Rapor no:70, **Tasam Yayınları**, (2015): 8.

Koordinatörlüğü'nün kuruluşuna ilişkin genelgede kamu diplomasisini, günümüz dünyasının gerekliliklerine cevap verecek bir iletişim stratejisi olarak görmekte ve kamu diplomasisi aracılığıyla Türkiye'nin hem uluslararası kamuoyu nezdindeki saygınlığının arttırılacağını, hem de maruz kaldığı çeşitli eleştiri ve ithamlara bu yolla karşılık verileceğini ifade etmektedir.[786]

Yeni bir Türkiye hikayesini anlatma ihtiyacını dile getiren KDK Başkanı Kalın, bu yeni hikâyenin yeni bir imaj yaratmanın ötesinde, geçmiş hataların üstesinden gelmek ve sosyal ve siyasal geleceğine ilişkin yeni bir yol haritası oluşturacak yeni bir "kimliği" yansıtmaktadır. Bu düşünce/algı ise koordinatörlüğün "Türkiye'nin söyleyecek bir sözü, paylaşacak bir hikayesi var" sloganıyla cisimleşmiş/görünür hale gelmiştir.[787]

Sönmezoğlu[788] AK Parti hükümetleri döneminde kurumsal bir değişim yaşandığını iddia etmektedir. Davutoğlu'nun 2009'da Dışişleri Bakanı olmasıyla Dışişleri Bakanlığı yeniden aktif olmaya başlamış, bakanlık kadroları genişlemiş ve bütçesi arttırılmıştır. Yumuşak güce sahip olma hedefini gerçekleştirmek için ise kültürel diplomasi faaliyetleri arttırılmış, birçok ülkede Türk dili ve kültürünü tanıtım amaçlı Yunus Emre Enstitüleri açılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı ile de Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslüman topluma yönelik faaliyetler hız kazanmıştır.[789]

Oran, AK Parti dönemi dış politikasında söz konusu yumuşak güç oluşturma siyasasının parçaları olarak üç başlık belirlemiştir. İlk grup Başbakanlık'a bağlı olan kurumlar TİKA, Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı (DİB) ve Yurtdışı ve Akraba Türkler Başkanlığı YTB. İkinci olarak resmî kurumların yanı sıra, son yirmi yılda çok sayıda sivil toplum örgütü, iş derneği, lobi grubu ve sosyo-dinsel teşkilat Türkiye'den yurtdışına yayılmış; Özal döneminde başlamakla birlikte bu süreç AK Parti döneminde İslami burjuvazinin gelişmesiyle çok güçlenmiştir. Son olarak ise popüler kültür kapsamında özellikle yurtdışına ihraç edilen pembe diziler öne çıkmıştır.[790]

---

[786] "KDK Genelgesi, (27478 S.K.)", **Resmi Gazete**, (Ocak 2010) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm [12.12.2019].

[787] İbrahim Kalın, "Soft Power and Public Diplomacy in Turkey", **Perceptions**, c.16, s. 3 (2011): 12.

[788] Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk**, 470-472.

[789] Geçmişteki kamu diplomasisi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Begüm Kurtuluş, "21. Yüzyılda Değişen Kamu Diplomasisi Anlayışının Türk Dış Politikasına Yansıması" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

[790] Oran, "Dönemin Dış Politikası", 141-144.

Türkiye'nin kamu diplomasisi alanında önemli bir kurum olan Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü[791] (BYEGM) 500'den fazla temsilcisiyle bir yandan Türkiye'de yaşanan gelişmelerin dünya basınındaki yansımasını takip etmekte, bir yandan politika üretme süreçlerine katkı sağlamakta, ayrıca Türkiye'nin etkin tanıtımı için çalışmalar yürütmektedir. Bu açıdan bakıldığında BYEGM kurulduğu dönem itibariyle hem iç kamuoyuna hem de dış kamuoyuna hitap etme hedefi gözeten Türkiye'nin ilk kamu diplomasisi kurumu olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda BYEGM dünya basınını yakından takip etmekte Türkiye ile ilgili çıkan haberlerin 25 dilden Türkçe'ye tercümesini yaparak dünya ve Türkiye medyasındaki gündeme ilişkin haberleri Devlet Enformasyon Sistemi'ne (DES) aktarmakta ve bu şekilde devletin ilgili makamlarına iletmektedir. Aynı zamanda yerli ve yabancı basın mensupları için yabancı gazetecilerin akreditasyonu, sarı basın kartı düzenlemesi, mihmandarlık hizmetleri ile hizmet damgalı (gri) pasaport işlemleri gibi faaliyetleri sürdürmektedir.[792]

1990'lı yıllarda Türk kamu diplomasisi adına atılan en önemli adımlardan biri, 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) kurulması olmuştur.[*] Öncelik olarak SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde faaliyetlerde bulunma amaçlı kurulan TİKA, aktif politika anlayışı ile birlikte Türkiye ile ortak değerlere sahip ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasını uygulayıcı bir aracı haline gelmiştir.[793] Çalışma yapılan ülkelerin sayısı aktif dış

[791] Türkiye'nin en eski ve köklü kurumlarından ve basın tarihinin en yakın tanıklarından biri olan BYEGM, 1862'de Matbuat Müdürlüğü adıyla kurulmuş, 1920'de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi ve 1984'e gelindiğinde Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü adlarını almıştır.

[792] Kurtuluş, **age**, 242.

[*] TİKA resmi internet sitesinde kuruluş amacını şu şekilde açıklamaktadır; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra bağısızlıklarını kazanan ülkeler ile Türkiye'nin arasında ortak bir dil, ortak bir hafıza ve ortak bir kültüre sahip olma nedeniyle özel bir bağ oluşmuştur. Bu kapsamda ikili ve bölgesel ilişkilerin güçlenmesine önem verilmiş sonrasında Türkiye Orta Asya'da yeni kurulan ülkelerde yaşayan soydaşlar için sosyal, ekonomik ve kültürel alanda birçok çalışma yapmıştır. İlk başta yapılan yardımlar zaman içinde uzun dönemli projelere, kalkınma merkezli işbirliği çalışmalarına dönüşmüştür. Bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordine edecek bir organizasyon ihtiyacı doğmuş ve bu doğrultuda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı 1992 yılında kurulmuştur. TİKA'nın kuruluş yıllardaki amacı Türk Cumhuriyetlerinin kendi sosyal yapısını üretmesi, kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde inşa etmesi, kültürel ve siyasi hakların gelişmesi, teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesi olarak özetlenebilir. Eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm, sanayi alanında birçok proje ve faaliyet TİKA tarafından gerçekleştirilmiştir. TİKA Program Koordinasyon Ofislerinin ilki Türkmenistan'da açılmış; ilerleyen dönemlerde Avrasya bölgesinde bulunan ofis sayısı 6'ya çıkmıştır. "TİKA, Hakkımızda", https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649 [12.12.2019].

[793] "TİKA, Hakkımızda", https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649 [12.12.2019].

politika çerçevesinde gün geçtikçe artmış bugün itibariyle 59 ülkede 61 Program Koordinasyon Ofisi ile faaliyet göstermektedir.[794] Bu kapsamda Türkiye, TİKA aracılığı ile dost, kardeş ve akraba olarak nitelediği ülkelere yönelik olarak yaptığı çalışmaların temelinde bir barış kuşağı oluşturma çabası olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan 2002 yılında Türkiye'nin kalkınma yardımları 85 Milyon ABD doları iken bu rakam 2017 yılında 8 milyar 120 milyon ABD dolarına yükselmiştir. Aynı zamanda Türkiye dünyada en fazla insani yardım yapan ülkedir.[795] TİKA faaliyetlerinin yoğun olarak yürütüldüğü Orta Asya, Balkan ülkeleri ve Kafkasya'da Türkiye önemli bir dost ve müttefik olarak görülmektedir. Bu bölgelerdeki Türk ve İslam mimarisine sahip çıkılması, Osmanlı mirası olan eserlerin restore edilmesi TİKA'nın gerçekleştirdiği en önemli faaliyetler olmuştur.[796]

Türk kamu diplomasisinin bir başka önemli kurumu olan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) 2010 yılında kurulmuştur. YTB yurtdışındaki vatandaşlar, kardeş toplulukları ile Türkiye'de öğrenim gören uluslararası burslu öğrencilere yönelik çalışmaları koordine etme, bu alanlarda verilen hizmetleri ve yapılan faaliyetleri geliştirme görevini üstlenmiştir. Bu kapsamda yürütülen çalışmalarla gerek yurtdışında yaşayan vatandaşlar gerekse kardeş topluluklarla ilişkiler güçlendirilmekte, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak daha yakın ilişkiler tesis edilmektedir.[797]

Kamu diplomasisinin en önemli unsurlarından birisi şüphesiz kültürel diplomasidir. Bu kapsamda bu alandaki eksikliği gidermek amacı ile Yunus Emre Vakfı Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini arttırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı kanunla kurulmuş bir kamu vakfıdır. Yunus Emre Enstitüsü ise Vakfa bağlı

---

[794] "TİKA, Koordinatörlükler", https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorlukler [12.12.2019].

[795] 8,12 milyar dolar Türkiye'nin 2017 yılında yaptığı toplam resmi kalkınma yardımı miktarıdır. 2017'de TİKA'nın yaptığı yardım miktarı, Türkiye'nin yaptığı yardımın %2.7'sini oluşturmaktadır. "Türkiye Kalkınma Yardımları Raporları", https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/turkiye_kalkinma_yardimlari_raporlari-24 [12.12.2019].

[796] Kürşad Emrah Yıldırım, Ali Yıldırım, "Türkiye'nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na Genel Bakış", **Karadeniz**, s.33 (2017): 217.

[797] "Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı", https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2 [12.12.2019].

bir kuruluş olarak bu Kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra Türkiye'nin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermektedir. 2009 yılında Saraybosna'da ilk kültür merkezini açan Yunus Emre Enstitüsünün yurt dışında 58 kültür merkezi bulunmaktadır. Kültür merkezlerinde verilen Türkçe eğitiminin yanı sıra, farklı ülkelerdeki eğitim kurumlarıyla yapılan iş birlikleri ile Türkoloji bölümleri ve Türkçe öğretimi desteklenmektedir. Kültür merkezleri aracılığıyla kültür ve sanat tanıtımı amacıyla birçok etkinlik düzenlenmekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde Türkiye temsil edilmektedir.[798]

Türkiye'nin uluslararası yayımcılık alanında en etkin kurumu olan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla, 01 Mayıs 1964'te, özel yasayla özerk tüzel bir kişiliğine sahip olarak kurulmuştur. Küresel alanda yaşanan iletişim alanındaki gelişmeler nedeniyle TRT de bu yeniliklere uyum sağlamıştır. 2008'de hayata geçirilen www.trtvotworld.com, 31 dilde haber yayını ile yeni medya hizmet ortamındaki yayıncılar arasında dünyada 5. sırada yer almıştır. Bugün yayın yapılan bölgeyle ve bütün dünyayla ilgili sıcak gelişmeler 41 dilde dünya kamuoyuna sunulmaktadır. 2009'da farklı dil ve lehçelerde yayın yapan ilk kanal TRT 6 Kürtçe yayına başlamış, kanalın adı 2015 yılında TRT Kurdî olarak değişmiştir. Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Ortadoğu'dan Kafkaslara 27 ülke ve 13 muhtar cumhuriyette yaklaşık 250 milyon nüfuslu bir coğrafyaya hitap eden olan TRT Avaz, 21.03.2009'da yayın hayatına başlayarak Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Türkmence programları ile yayın coğrafyasındaki bütün ülkelerin yer aldığı "ortak kanal" olmuştur. 18 Mart 2010 tarihinde TRT Haber kanalı yayın hayatına başlarken, Arapça yayın yapan TRT –"ETTÜRKİYYE" Kanalı, Arap ülkelerinde en çok seyredilen kanal olmayı hedefleyerek 4 Nisan 2010 tarihinde yayına başlamış, 2015 yılında TRT-El Arabia ismini almıştır. İngilizce yayın yapan TRT World, 2015 tarihinde yayına geçerek, Türkiye'nin dünya çapında önemli bir markası olmuştur. TRT, bugün 14 televizyon kanalı, 14 radyo kanalı, trt.net.tr ve 41 dilde hazırlanan www.trtvotworld.com web siteleri, 5 basılı dergisiyle Türkiye ve dünyaya

[798] "Yunus Emre Enstitüsü", https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu [12.12.2019].

yayın yapan bu anlamda Türkiye'nin kamu diplomasisinin uluslararası yayımcılık ve kültürel diplomasi alanında etkin bir role sahiptir.[799]

6 Nisan 1920'de kurulan Anadolu Ajansı (AA), Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ile adeta özdeştir. TBMM'nin çıkardığı ilk yasaları duyurmuş; Millî Mücadele'nin ve Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasına, Cumhuriyet devrimlerine tanıklık etmiş bir kurum özelliği taşımaktadır. 32 ülkede toplam 39 bürosu bulunan AA, Türkçe, İngilizce, Arapça, Fransızca, Rusça, Farsça, BHS (Boşnakça, Hırvatça, Sırpça), Arnavutça, Makedonca, Endonezce, İspanyolca ve Kürtçenin Kurmancca ve Soranca lehçelerinde toplan 13 dilde yayın yaparak altı kıtada hizmet vermektedir.[800]

Yumuşak güç kavramı içeriside değenlendirilen din diplomasisi[801] AK Parti ile birlikte son dönem dış politikada önem kazanmaya başlamıştır. 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisliği adı altında kurulmuş, 29/04/1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Reisliği'nin adı "Diyanet İşleri Başkanlığı" (DİB) olarak değiştirilmiştir.[802] DİB'nin Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü yurtdışı faaliyetlerin yürütülmesini sağlamaktadır. Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Yurtdışı Türkler Daire Başkanlığı, Avrasya Ülkeleri Daire Başkanlığı, Yurtdışı Eğitim ve Rehberlik Daire Başkanlığı, Müslüman Ülke ve Topluluklar Daire Başkanlığı, Dinler ve Kültürler

---

[799] "TRT, Tarihçe", http://www.trt.net.tr/Kurumsal/s.aspx?id=tarihce [12.12.2019].

[800] AA Genel Müdür Yardımcısı Özkaya: "AA 13 Dilde İçerik Üreten Bir Ajans Haline Geldi", **AA**, 05.12.2017, https://www.aa.com.tr/tr/kurumsal-haberler/aa-genel-mudur-yardimcisi-ozkaya-aa-13-dilde-icerik-ureten-bir-ajans-haline-geldi/990444 [12.12.2019].

[801] Uluslararası ilişkiler ve dış politikada geniş bir uygulama alanı olan dini diplomasi, toplumlar arasında iletişimi ve etkileşimi kolaylaştırdığı gibi dini toplulukların başka ülkedeki dini topluluklarla iletişime geçmesini sağlamaktadır. Bu kapsamda uluslararası sistemin karmaşık dinamikleri gözönüne alındığında dini diplomasi bazı ülkeler için önemli avantajlar sağlamaktadır. Özellikle çatışma bölgeleri göz önüne alındığında din faktörü devreye sokularak problemlerin giderilmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde barışçı bir ortamın ortaya çıkmasında, toplumlar ve örgütler arası bir dialoğun oluşmasında ve devlet temsilcilerini belirli bir paydada birleşmelerini sağlanmasında ve bunların tümü birlikte düşünüldüğünde dış politikanın şekillenmesinde etkili bir uygulama alanı olarak görülebilir. Detaylı bilgi için bkz: Emrah Aydemir, **Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya**, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016), 124.

[802] Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, kuruluş kanunu olan 429 sayılı Kanun'da "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" şeklinde ifade edilmiştir. Başkanlığın mevcut teşkilat yapısı büyük çapta, 633 sayılı Kanun'da değişiklikler yapan 01/07/2010 tarihli ve 6002 sayılı Kanun ile belirlenmiştir. Başkanlık, hiyerarşik olarak genel müdürlük seviyesinden Müsteşarlık seviyesine yükseltilmiş, 2 sürekli Kurula ilaveten 9'u Genel Müdürlük seviyesinde olmak üzere 14 hizmet birimi oluşturulmuştur. 20/11/2017 tarihli ve 696 sayılı KHK ile, Başkan yardımcılarının sayısı 5'e çıkarılmıştır. Anayasada yapılan değişiklik uyarınca 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmesi ile birlikte 09/07/2018 tarihli Resmî Gazete'de (3. Mükerrer) yayımlanan 703 sayılı KHK ile Başkanlık, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Mezkûr KHK, 633 sayılı teşkilat kanununda Başkanlığın görev alanı ve yetkileriyle ilgili önemli değişiklikler getirmiştir. "Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumsal Tarihçe", https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1 [12.12.2019].

Arası İlişkiler Daire Başkanlığı olmak üzere 5 daire başkanlığından oluşmaktadır.[803] Diğer yandan DİB'nın bütçesinin büyüklüğü son zamanlarda gündemde oldukça yer etmiştir.[804] DİB'nın 2020 yılı bütçesinin 2019 yılına göre 1.1 milyar TL artırarak 11.5 milyar TL'ye çıkarılmasını teklif edilmiş ve bu bütçe rakamı 16 bakanlıktan sekizini geride bırakmıştır.[805]

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından farklı ülkelerde yaptırılan camilerin özellikleri dikkat çekmektedir; Kırgızistan'daki cami Orta Asya'nın, Gana'daki ise Batı Afrika'nın en büyük camisi olduğu belirtilmiştir. Büyüklüklerinin yanında yapım maliyetlerinin de dikkat çektiği cami projeleri AK Parti hükümetinin son dönem uyguladığı "din diplomasisinin" bir parçası olmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin 'yumuşak güç' açılımının sadece cami yapımıyla değil özellikle Balkanlar'da Osmanlı dönemine ait hanları, hamamları, kervansarayları yenilediğini de gözlemlenmektedir. Bu kapsamda "Türkiye, içeride inşa etmek istediği kimlik unsurunu dışarıda da yaymak istemekte" ve hükümetin 'İslam dünyasının liderliğine oynama hedefi ile' bu türden girişimleri bulunduğu yönüyle yorumlar yapılmıştır. Bu kapsamda Balkanlar'da daha çok "Davutoğlu'nun dışişleri bakanı ve başbakan olduğu dönemde atfedilen 'yeni Osmanlıcı vizyon' ile hareket edildiği", Orta Asya'da ise 1990'larda ortaya çıkan 'yeni Türkçü kavramı' çerçevesinde girişimlerin etkili olduğu gözlemlenmiştir.[806]

Tüm bunların yanında Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV), faaliyetlerine değinmekte yarar olacaktır. Özellikle son dönemde yurt dışında inşaa ettikleri mega camiler kapsamında kendinden söz ettiren TDV, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın girişimiyle 1975 yılında kurulmuş bugüne kadar farklı büyüklük ve kapasitelerde yurt

---

803 "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması", https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/TeskilatSemasi/4 [12.12.2019].

804 Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2017 yılı bütçesi, 7,2 milyar TL olarak kayda geçmiş, 2019 yılı için ise 10,4 milyar TL büyüklüğünde bir bütçe ayrılmıştır. Özge Özdemir, "Türkiye Yurt Dışında Nerelerde Cami İnşa Etti, Bu Camilerin Maliyeti Ne?", **BBC Türkçe**, 23.05.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48294387 [12.12.2019].

805 Mustafa Mert Bildircin, "Yarım Milyonluk Kesinti: Diyanet'e Dev Bütçe Kültür'e Azaltma", **Birgün**, 28.10.2019, https://www.birgun.net/haber/yarim-milyonluk-kesinti-diyanet-e-dev-butce-kultur-e-azaltma-274250 [12.12.2019].

806 "Balkanlar'da cami hala çok önemli bir olgu olarak karşımıza çıkarken Orta Asya'ya çok fazla (Sovyet kimliği etkinliğinden ötürü) İslam kimliği ile girilemediği için okul daha önemlidir." Eşref Yalınkılıçlı'ya ait yorum için bkz; Özge Özdemir, "Türkiye Yurt Dışında Nerelerde Cami İnşa Etti, Bu Camilerin Maliyeti Ne?", **BBC Türkçe**, 23.05.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48294387 [12.12.2019].

dışında 103 cami yaptırmıştır.[807] Burada dikkat çeken nokta inşaa edilen camilerin maliyetleri olmaktadır. Bu kapsamda Türkiye Diyanet Vakfı'nın faaliyet raporları ve kamuoyu açıklamalarında yer aldığı kadarıyla, Rusya'dan Kuzey Kıbrıs'a, İngiltere'den Filipinler'e son dönemde inşa edilen ya da yapım aşamasında olan cami projelerinin maliyeti toplam yarım milyar dolara kadar ulaşmaktadır.[808]

Türkiye'nin yurt dışında büyük maliyetlerle finanse ettiği camiler dikkat çekici bir unsur olarak uluslararası basının da gündeminde yer etmiştir. John M. Beck imzalı The Atlantic de yayımlanan makalede, 'Türkiye'nin inşa ettirdiği camiler aracılığıyla küresel ölçekte bir yumuşak güç sahibi olmaya çalıştığı' ifade edilmiştir. "Ankara binlerce camiyi iyi niyetten daha fazlası için fonluyor" ifadesini kullanan Beck ayrıca şunları dile getirmiştir;

> "[Tiran'daki cami], Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın hükümetinin ülke içinde ve dışında inşa ettirdiği bir dizi mega-caminin arasında bulunuyor. Bunlardan biri, Accra, Gana'da; Batı Afrika'nın en büyüğü. Bir diğeri Bişkek, Kırgızistan'da; Orta Asya'nın en büyüğü. Maryland'deki bir yerleşkenin, bütün Batı Yarımküre'de türünün en büyüğü olduğu söyleniyor. Ankara'nın fonladığı, farklı büyüklükte en az 2 bin cami daha var ve Erdoğan'ın kuşatma altındaki Nicolas Maduro hükümetini desteklediği Venezuela ile Müslüman denizcilerin Kristof Kolomb'dan daha önce ulaştığını iddia ettiği Küba gibi başka yerlere de yeni camiler planlanıyor. Tamamlandıktan sonra, bu camilerin birçoğu Ankara'nın kontrolünde kalıyor ve yoğun Türk nüfusunun yaşadığı yerlerde, Türkiye'deki her kent, kasaba ve camide devletin belirlediği haftalık cuma hutbesinin aynısı okutuluyor."

Beck, Türkiye'nin küresel bir yumuşak güç kampanyasının kapsamını genişlettiğini ve camilerin bu durumun en belirgin sonucu olduğunu belirtmektedir. Ancak bu türden faaliyetlerin özellikle Almanya'da Türk nüfuzunun kendi topraklarındaki toplumsal bölünmeleri derinleştirmesinden ve hatta casusluk için bir

---

[807] "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerine destek olmak, din hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması ve dini hizmetlerde görev alacak neslin yetiştirilmesi" amacıyla kurulan TDV'nin internet sitesinde yer alan bilgilere göre, son dönemde yurt dışında 22 cami açılmış, Suriye'de 270 caminin onarımı sağlanmıştır. Türkiye'de bin şubesi olan ve dünyanın 145 ülkesinde faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu olan TDV, Türkiye'de ve yurt dışında yaptırdığı camilerin yanı sıra eğitim alanında, insani krizlerin yaşandığı bölgelerde ve su kuyularının yapımı gibi alanlarda projeler yürütmektedir. 2017 yılında TDV'nin daha çok bağışlardan oluşan toplam geliri 914 milyon TL iken giderleri 798 milyon TL olmuştur.

[808] Rusya Moskova Merkez Camii 170 milyon dolar ile yapım maliyeti en yüksek cami olmuştur. Diğer cami yapım maliyetleri ise şu şekildedir; 170 milyon dolar, ABD Diyanet Merkezi 100 milyon dolar, Arnavutluk Tiran Merkez Camii 56 milyon dolar, Almanya Köln Camii 45 milyon dolar, Kırgızistan Bişkek Camii 35 milyon dolar, Kuzey Kıbrıs Hala Sultan Camii 30 milyon dolar, İngiltere Cambridge Camii 26 milyon dolar, Cibuti Sultan II. Abdülhamit Han Camii 12.6 milyon dolar, Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Camii 10.46 milyon dolar, Belarus Minsk Camii 7 milyon dolar, Filipinler Fatih, Osmanlı ve Tacloban camileri 1 milyon dolar, Haiti Boukman Buhara Camii 0.13 milyon dolar. "Türkiye Diyanet Vakfı, 2018 Faaliyet Raporu", https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdası/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202018.pdf [12.12.2019].

araç haline gelmesinden endişe sebebi olarak nitelendirilmiştir.[809] Bu noktada makalede Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 'AK Parti yönetiminde hırslı bir küresel görev alanı bulunan, açık bir siyasi organa dönüştüğü' yorumunu yapan Beck, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin 2006'dan bu yana dört kat artarak bazı bakanlıkların ve hatta MİT'in bütçesini geçtiğine dikkat çekmiştir.[810]

Diyanetin AK Parti Hükümetleri döneminde artan etkisine değinen Öztürk, kurumun çok boyutlu şekilde işlediğini iddia etmektedir. Diyanet TV adında bir kanalı olan, kendi resmi üniversitesi (29 Mayıs Üniversitesi) bulunan bir kurum haline gelen DİB, yasal yeni düzenlemelerle daha az kontrol altında bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte DİB, kimi Müslüman nüfusun belirgin bir şekilde azınlıkta olduğu coğrafyalarda büyükelçilikler yerine Türkiye'nin temsilcisi rolünü üstlenmiştir. Diyanetin bu rol değişiminde ve kontrolün artmasında İslami bir kimliğe sahip olan karar vericilerin iktidarda olmasına bağlayan Öztürk ekonominin de iyileşmesi ile diyanetin daha da etkin olduğunu ifade etmektedir. Öztürk AK Parti ile birlikte Türkiye'nin seküler bir kimlik yerine daha etnik-dini bir kimlik benimsediğini ve bu

[809] Almanya'da yaklaşık 1000 cami işleten DİTİB adlı sivil toplum örgütünü dini hizmetleri aşan görevler yaptığı gerekçesi ile Almanya hükümeti arasında diplomatik krizlere varan gelişmeler yaşanmıştır; Türkiye'nin Suriye'deki Zeytin Dalı harekâtının desteklenmesi için çağrıda bulunması (http://www.diken.com.tr/resmi-yanit-almanya-diyanet-camilerinde-dini-asan-faaliyetlerden-rahatsiz/), Almanya'daki Gülen yapılanması ile ilgili imamların casusluk faaliyetlerinde bulunması nedeniyle soruşturma açılması(https://www.dw.com/tr/beş-soruda-ditibin-casusluk-soruşturması/a-37563354), Çanakkale Savaşı'nın yıldönümü nedeniyle düzenlenen etkinlikte askeri üniforma giyen küçük yaştaki çocukların oyuncak silahlar taşıyarak marşlar söylemesi (https://odatv.com/almanyadaki-cami-vergisi-tartismasinda-kim-evet-kim-hayir-diyor-09011901.html) bunlardan bir kaçıdır. Bir diğer diplomatik kriz yaşanan ülke ise Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı, Ankara'ya verdiği notada Diyanet İşleri Başkanlığı mensubu olan ve Türkiye'nin Burgaz Başkonsolosluğu'nda Sosyal Hizmetler Ataşesi olarak görev yapan Uğur Emiroğlu'nun diplomatik görevle bağdaşmayan şekilde Bulgaristan'ın içişlerine karıştığının tespit edildiğini öne sürüp, söz konusu kişiyi Persona non grata (istenmeyen adam) ilan ederek ülkeden ayrılmasını talep etmiştir. Mustafa K. Erdemol, "Türkiye: En Geçimsiz Komşu", **Birgün**, 28.02.2017, https://www.birgun.net/haber/turkiye-en-gecimsiz-komsu-148611 [12.12.2019]. Son olarak ise Hollanda hükümeti, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Türkiye'nin Afrin harekâtına destek amacıyla hazırlanan ve Hollanda'daki bazı camilerde de okutulan Cuma hutbesi ile ilgili inceleme başlatmıştır. "Hollanda'dan Diyanet'in 'Cihat Hutbesi' Hakkında İnceleme", **Cumhuriyet**, 17.02.2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/928561/Hollanda_dan_Diyanet_in__cihat_hutbesi__hakkinda_inceleme.html [12.12.2019].

[810] John M. Beck, "Turkey's Global Soft-Power Push Is Built on Mosques", **The Atlantic**, 01.06.2019, https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/06/turkey-builds-mosques-abroad-global-soft-power/590449/ [12.12.2019].

yeni ideolojisini Diyanet, Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, Maarif Derneği gibi kurumlar ile empoze ettiğini/dayattığını savunmaktadır.[811]

Askeri öğrencilere kurmaylık eğitiminin verilmesi ise bir diğer kamu diplomasisi araçlarından bir tanesidir. AK Parti öncesi dönemde başlayan bu uygulama ile birlikte ikili anlaşmalar kapsamında askeri ve akademik eğitim almak amaçlı Türkiye'ye gelen askeri öğrenciler 5 yıllık eğitim sonrasında ülkelerine subay olarak dönmektedirler. Aralarında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Bosna Hersek, Azerbaycan, Kazakistan, Afganistan, Arnavutluk, Moldova, Gambiya, Somali ve Güney Kore'nin de bulunduğu 20 ülkeden 411 öğrenci, Kara Harp Okulu (KHO), Hava ve Deniz Harp Okullarında eğitim görmektedir.[812]

Son olarak ise eğitim alanında kamu diplomasisi faaliyetlerine değinmekte fayda bulunmaktadır. İlk olarak Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın desteğiyle 1992'de "Büyük Öğrenci Projesi" başlatılmış ve ilk kez uluslararası öğrencilere yönelik politikalar sistematik hale getirilmiştir. YTB'nın kurulmasıyla Büyük Öğrenci Projesi de bu kuruma görev olarak tevdi edilmiştir. YTB ve ilgili diğer kurumların iş birliğiyle 2012 yılında "Türkiye Bursları" programı hayata geçirilmiş ve Türkiye'nin uluslararası öğrencilere yönelik yükseköğretim bursları güncellenmiştir. "Türkiye Bursları" ilk yılında 4000 başvuru almış ve bu doğrultuda geçmiş yıllara oranla başvuru sayılarında ciddi bir artış görülmüştür. Türkiye Bursları programı 2018 yılında ise toplam 130 bin başvuru almıştır. Türkiye Bursları, finansal destek sağlamasına ek olarak öğrencilerin üniversitelerde istedikleri programlara yerleştirilmesini de kapsamaktadır ve bu özelliğiyle dünyadaki diğer burs programlarından ayrışmaktadır.

---

[811] Öztürk, Davutoğlu'nun diyanetin görevleri ile ilgili; Türk diasporasını oluşturmak, Müslümanlar ile ilgilenmek, Türk devletinin dışarıdaki nüfuzunu sağlamak ve diğer kültürlerle beraber olmak gibi tespitinden hareketle diyanete ciddi görevler verildiğini söylemektedir. Söyleşi için bkz; Begüm Zorlu, "Bir Devlet Aparatı Olarak Diyanet Üzerine", **Bianet**, 15.06.2017, http://bianet.org/biamag/print/188285-bir-devlet-aparati-olarak-diyanet-uzerine [12.12.2019]. Ayrıca DİB'nın geçirdiği dönüşüm ile ilgili detaylı bir analiz için bkz; Ahmet Erdi Öztürk, "Transformation of the Turkish Diyanet both at Home and Abroad: Three Stages", **European Journal of Turkish Studies,** s27 (2018): 2-11.

[812] Aldıkları eğitim sayesinde Türkçe'yi ana dili gibi konuşan yabancı subaylar ilerleyen yıllarda Türkiye'ye gelerek ülkelerinin ateşeliklerinde çalışabilmektedir. KHO'dan yıllar önce mezun olan öğrencilerden bazıları Türkiye'de şu anda bulunan Kazakistan, KKTC ve Azerbaycan askeri ateşe görevini yapmaktadır. Yavuz Özden, "Üç Kıtanın Subayları Harbiye'de Yetişiyor", Milliyet, 04.06.2019, http://www.milliyet.com.tr/gundem/uc-kitanin-subaylari-harbiye-de-yetisiyor-2884555. Diğer yandan 1935'ten bugüne kadar 41 ülkeden 1022 subay akademiden mezun olmuştur. "Türk Ordusunun 'Beyin Takımı' Burada Yetişiyor", **Sabah**, 29.03.2013, https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/03/29/turk-ordusunun-beyin-takimi-burada-yetisiyor [12.12.2019].

Üniversite eğitimi dışında, Türkiye'de geçirmiş oldukları süre boyunca müfredat dışı sosyal, kültürel ve akademik aktivitelerden faydalanma olanağı da sağlanmaktadır.[813]

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi sürecinde kamu diplomasisi faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlamak amacı ile Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Erme Vakfı gibi kültürel diplomasi alanına hizmet eden kurumlar Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. Ayrıca, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü lağvedilerek Cumhurbaşkanlığına doğrudan bağlı bir İletişim Başkanlığı oluşturulmuş. Anadolu Ajansı, TRT gibi kurumlar sözkonusu Başkanlıkla ilişkili olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamış, Kamu diplomasisi faaliyetlerinde hem iç kamuoyu hem de dış kamuoyuna yönelik ortak bir stratejiyle hareket edilmesi ve söylem birliğinin sağlanması amacı ile tek kurum bünyesinde faaliyetleri devam etmektedir.[814]

AK Parti hükümetleri kamu diplomasisini öncelikli bir şekilde ele alarak belli bir strateji ve program çerçevesinde uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda, TİKA'nın misyonunda değişikliğe gidilmesi, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Vakfı, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Maarif Vakfı gibi kurumların oluşturulması, Anadolu Ajansının çok dilli yayın hayatına geçmesi, TRT'nin uluslararası yayınlara önem vermesi ve bu amaçla yeni kanallar açması gibi çalışmalar Kocabıyık'a göre Türkiye'yi kamu diplomasisi alanında daha iddialı ve etkin hale getirmiştir.[815]

Kurtuluş'a göre Türkiye, 2000'li yılların başında gerek ekonomik gerekse siyasi bir ivme yakalamış, dünyanın ilgisini çeken ve yükselişe geçen bir ülke imajı çizmiştir. Kurtuluş tüm bunlarla birlikte son birkaç yıllık dönemde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin imajına, yumuşak gücüne ve kamu diplomasisine ciddi zarar verdiğini belirtmektedir. Arap Baharı sürecinde ve sonrasında Ortadoğu bölgesindeki

---

[813] Türkiye Bursları programı bünyesinde bulundurduğu farklı araştırma modülleri ve Türkçe dil eğitimi ile diğer ülkelerdeki akademisyenlere, araştırmacılara ve kamu personellerine de destek vermektedir. Uluslararası Öğrencilerle iletişim mezuniyetlerinin sonrasında da devam etmektedir. Türkiye'de yükseköğrenimini tamamlayan öğrenciler ülkeleri ve Türkiye arasında köprü kuran gönüllü ülke elçiliği görevini de üstlenmekte olduklarından bu bağın korunması/kaybolmaması amacıyla Türkiye Mezunları Ağı oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için bkz: "Türkiye Bursları", https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda/turkiye-burslari [12.12.2019].

[814] Hasan Kocabıyık, "Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye", **Avrasya Etüdleri**, c.25, s.55 (2019): 193.

[815] **age**, 172.

dış politika tercihleri, Türkiye'nin bölgede yumuşak güçten "sert" güce geçtiğine dair tartışmalar, komşularla sıfır sorun politikasının çöktüğüne yönelik tezler, Gezi olayları, iktidarın giderek otoriterleştiği yönünde yerli ve yabancı basında çıkan haberler, yolsuzluk iddiaları ve siyasal çalkantılar ve internet özellikle de sosyal medya üzerindeki sansür tartışmaları Türkiye'de demokratik ortamın sorgulanmasına yol açmış ve Türkiye'nin kamu diplomasisi adına 21. yüzyılın başında yakaladığı ivmeyi yavaşlatmıştır. Bu kapsamda kamu diplomasisinin tam olarak ne olduğu ve neyi amaçladığını iyi analiz etmek gerekmektedir. Kurtuluş'a göre Kamu diplomasisi, sadece çeşitli stratejiler çerçevesinde yürütülen iletişim faaliyetlerinden ibaret değildir. Bir devlet adamının konuşması, tarzı, jestleri, mimikleri, çeşitli kavramlara yüklenen anlamlar, siyasal değerler de kamu diplomasisinin parçasını oluşturmaktadır. Söylemden ibaret olmayan kamu diplomasisi, bu anlamda Türkiye'nin, hükümetlerden bağımsız olarak, uzun vadeli, kalıcı ilişki inşasına yönelik olarak bir kamu diplomasisi yaklaşımı geliştirmesi gerekmektedir.[816]

Son olarak Portland USC Center on Public Diplomacy 30 ülkenin yumuşak güç kapasitesini bir bileşik endeks ile ölçüp değerlendirerek bir sıralama yapmakta ve bir rapor yayınlamaktadır.[817] 2018 yılında yayımlanan rapora göre ilk 30 ülke sıralamasında Türkiye bulunmamaktadır.[818] Bu kapsamda Türkiye'nin yumuşak güç oluşturma sürecinde gerek ayrılan bütçenin fazlalığı gerekse yürüttüğü falliyetlerin yoğun olmasına rağmen hedeflenen sonucu vermediği anlaşılmaktadır. Ülke içinde gün geçtikçe artan sorunlar, hukukun üstünlüğü, evrensel değerler ve demokrasi ile uyuşmayan bazı girişimler kamu diplomasisinde istenilen sonucun oluşmasını engellemiştir. Sonuç olarak Türkiye bir cazibe merkezi olma şansını yitirmiş ve diğer ülkeler için "ilham kaynağı", "rol model" olma durumundan uzaklaşmıştır.

---

[816] Bu anlamda, Erdoğan'ın karizması ve popülaritesi her ne kadar Türkiye'nin son dönemdeki kamu diplomasisi açısından çok ciddi bir değer ifade etse de Türkiye'nin kamu diplomasisinin liderlerin karizmasından ziyade, daha kalıcı ilişkiler inşasına dayanması ve bu bağlamda hükümetlerden bağımsız, sürekli ve uzun vadeli stratejiler benimsenmesi önemlidir. **age**, 271.

[817] Rapordaki endeks çerçevesinde yumuşak güç unsurlarından yüzde 70 ağırlığa sahip olan kümede, hükümet, dijital, kültür, girişim, eğitim gibi nesnel veri değişkenleri yer alırken geriye kalan yüzde 30'luk kümede ise oylamaya bağlı olarak ölçülen mutfak, teknik ürünler, kültür, lüks mallar, dış politika ve yaşanabilirlik gibi değişkenler yer almaktadır.

[818] 2015 yılında 28. Sırada bulunan Türkiye, 2016 yılında ilk 30'un dışında kalmış, 2017'de 30. Sıraya yerleşmiş, 2018 de ise listeye girememiştir. Jonathan Mcclory, "A Global Ranking of Soft Power 2018" **USC Center On Public Diplomacy**, Portland Comm., https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The-Soft-Power-30-Report-2018.pdf [12.12.2019].

Bu bölümü emekli büyükelçi Özden Sanberk'in kamu diplomasisi ile ilgili ifadeleri ile sonlandırmak yerinde olacaktır:

> "Yani medyayı, bilhassa TV kanallarını, düşünce kuruluşlarını, konferans, her türlü toplantı, yayın, lobicilik faaliyeti, hatta sanat, edebiyat, spor gibi alanlarda kitlelerin düşüncelerini, yani kamuoylarını etkilemeyi ve şekillendirmeyi hedefleyen, moda tabiriyle 'algı operasyonları' uygulamayı öngören diplomasiyi anlamalıyız. Türk diplomasisinde bu tür bir gelenek yoktur. Yaşadığımız yüzyılda son derece önem kazanan bu tür diplomasinin tanımı içine parlamentoların temas ve etkinlikleri de girer. Eğer siz dünya kamu oylarını etkileyemezseniz özellikle Batı dünyasında diplomatik eylemlerinden hiçbir sonuç alamazsınız. Çünkü muhatabınız olan yabancı hükümetler, eğer serbest seçimlerle iktidara gelmişse, onlar sizin söylediklerinizden çok kendi seçmenlerinin görüşlerine ağırlık vermeyi tercih edeceklerdir. Siz de hükümetinizin politikalarını öncelikle diplomatik eyleminizi yönelttiğiniz ülkenin kamuoylarına anlatabilmeniz ve sırf bulunduğunuz ülkenin hükümetini değil, o ülkenin kamuoyu nezdinde itibar, saygınlık ve itimat duyguları uyandırabilmelisiniz. Bir ülkenin kamuoyu diplomasisinin başarısı o ülkenin imajıyla yakından ilgilidir. Tabii bunu kolayca veya zorlukla yapabilmeniz temsil ettiğiniz hükümetin uygulamalarına geniş ölçüde bağlıdır. Şurasını hiç unutmamamız gerekiyor; Türkiye'nin imajı Türkiye'de oluşur."[819]

Dışişleri Bürokrasisindeki Değişim: Dış politikaya yeni aktörlerin dahil olmasının yanında geleneksel dış politika kurumlarında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Dışişleri Bakanlığı bunun ilk adresi olmuş, insan kaynakları ve hukuki zemin bu değişimlerden nasibini almıştır.[820] Dışişleri bürokrasisini pasif olarak gören AK Parti yönetimi bu yapının günümüz koşullarına uyum sağlayamadığını ve değişmesi gerektiğini çoğu kez ifade etmiştir. Ancak yapılan değişimlerin dışişleri bürokrasisini küresel düzeyde ileri götürmekten ziyade hükümet yanlısı kadroların yönettiği bir kurum yapmıştır.

İlk olarak dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül döneminde bakanlığın insan kaynaklarını reform etmek isteği dillendirilmiştir. Bu aşamada bakanlığa siyasi atamalarda bulunabilmek için bir yönetmelik ve yasa değişikliği öngörülmüş, dolayısıyla bakanlığın en yüksek mevkiileri olan Müsteşar, müsteşar yardımcılığı ve genel müdürlükleri siyasi atamaya açık tutulmak istenmiş, ayrıca başka bakanlıklardan da Dışişleri Bakanlığı'na yatay transfer mekanizması işletmek hedeflenmiştir. Ancak bu yatay geçiş sistemi ile birlikte transfer olan memurların bakanlıkta çalışacak niteliği olmamakla birlikte siyasi parti mensubu olma ihtimali artmakta hatta sonrasında

---

[819] Hazal Özvarış, "Özdem Sanberk: Gülen Cemaati Üyeleri, Dışişleri Bakanlığı'na Abdullah Gül Döneminde Girdi", **T24**, 02.05.2016, https://t24.com.tr/haber/ozdem-sanberk-gulen-cemaati-uyeleri-disisleri-bakanligina-abdullah-gul-doneminde-girdi,338609 [12.12.2019].

[820] Bakanlığın teşkilat yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz; Büyükelçi Ali Rıza Özcoşkun, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)", Türk Diplomatik Arşivi Yayınları 2018, http://www.mfa.gov.tr/data/kutuphane/yayinlar/mensuplar/ali-riza-ozcoskun.pdf [12.12.2019].

yurtdışına büyükelçi olarak tayin olmasının önü açılmaktadır. Bu durum ise bakanlığın istisnai konumunu tehlikeye atacak gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.[821]

Bir diğer gelişme ise 2003 yılında memurlarda zorunlu emeklilik yaşını 65'den 61'e indiren "Emekli Sandığı kanunundaki değişikliğin" Resmî Gazete'de yayınlanıp yürülüğe girmesi sonucu sadece Dışişleri Bakanlığı'ndan 40'ı yurtdışında olmak üzere yaklaşık 65 Dışişleri personelinin emekli olmuştur. Ancak bu durum beraberinde "deneyimli ve tecrübeli personel" ihtiyacına yol açmıştır.[822] Dolayısıyla bakanlığın işleyiş mekanizmasını ciddi bir şekilde sarsan bu gelişme sonrası bakanlığın tecrübeli ve deneyimli kadrolarının eksikliği, dış politikanın yürütüldüğü bölge ya da ülkelerde teorik/pratik alanlarda ciddi boşlukların olumasına neden olmuştur.

Sanberk AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na siyasetin girdiğini iddia etmektedir. Diğer yandan Gülen cemaati üyelerinin liyakat gözetilmeden Gül döneminde bakanlığa girdiğini ve bakanlığın kariyer niteliğini sulandırdığını belirten Sanberk "Gülen cemaati gibi bir ideolojiyle gelinmesi Dışişleri içerisindeki kaynaştırıcı, disiplinli, dönüştürücü sistemi de etkiledi" yorumunu yapmaktadır. Dahası Türk dış politikasında eskiden beri olan ama son zamanlarda ağırlığı artan üç yapısal sorun olduğunu altını çizen Sanberk'e göre bunlar;

1) Son dönemde dış politikanın stratejik önceliklerinin açık olmaması. Türk dış politikası Türkiye'nin stratejik, güvenlik ve ekonomik çıkarlarının oluşturduğu gerçeklerin üzerinde belirlenir.*

---

821 Güldener Sonumut, "Kadrolaşmanın Sınırları ve Dışişleri Bakanlığı", **NTV**, 20.04.2003, http://arsiv.ntv.com.tr/news/211731.asp [12.12.2019].

822 Zorunlu emeklilik kapsamında yer alan büyükelçiler arasında Faruk Loğoğlu (Washington), Volkan Vural (Madrid), Uluç Özülker (Paris), Akın Alptuna (Londra), Necati Utkan (Roma), Ümit Pamir (BM Daimi Temsilcisi), Erkan Gezer (Brüksel), Fügen Ok (Kopenhag), Erdal Tümer (Lüksemburg), Sencer Özsoy (OECD), Cenk Duatepe (Prag), Müfit Özdeş (Kabil), Tansu Okandan (Canberra-Avustralya) ve Solmaz Ünaydın (Tokyo) bulunmaktadır. Ayrıca Nürnberg, Selanik, Sidney, Marsilya, Salzburg ve Strasbourg başkonsolosları kanun değişikliğinden itibaren emekli olmuştur. "61'de Emeklilik Geldi Dışişleri Boşaldı", **Hürriyet**, 18.04.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/61de-emeklilik-geldi-disisleri-bosaldi-38453445 [12.12.2019].

* Geçmiş on yıllarda dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasında zaman zaman bu üç temel unsurun dışında din, mezhep, ideolojiler, hatta hayaller gibi dış faktörler bir ölçüde rol oynamaya başlamıştır. Ancak bu dış faktörlerin etkisi arttığında Türk dış politikasının öncelik kavramları belirsizleşmeye başlamaktadır. Bu tür sapmalar sonucu öncelikler belirsizleşmeye ve dış politika el yordamıyla yapılmaya başlanmıştır.

2) Diğer bir sorun olarak karar mekanizmalarının iyi işlememesini gören Sanberk dış politika yapımı ve kurumlar arası iş birliğinin iyi işlemediğini ifade etmiştir;

> "Dış politika nasıl yapılır? Daireler vardır, oradaki memurlar politika opsiyonları hazırlar, onlar bir üst makama gider. Politikalar yukarı doğru çıkar. Bu hazırlanırken kurumlar arası bir iş birliği yapılır. Genelkurmay'la, MİT'le, İçişleri Bakanlığı'yla, iş ekonomiyle ilgiliyse ekonomiyle görevli kurumlarla konuşulur. Bu istişare süreçleri cumhuriyet tarihinde hiçbir zaman aksaksız işlemedi. Yakın zamanda ise bu sorunun ağırlaştığının en basit misalini Merkez Bankası ile Cumhurbaşkanı arasındaki karşılıklı beyanlarda gördük. Olağan süreçte Dışişleri Bakanlığı'ndan çıkan politika Bakanlar Kurulu'na, başbakandan cumhurbaşkanına gider ve dışişleri bakanından çıktıktan sonra politika artık onun kontrolünde olmaz. Sonuç olarak 180 derece farklı bir politika da tercih edilebilir. O zaman Dışişleri'nin etkisi kalkmış oluyor."

3) Sanberk son yapısal sorun olarak Türkiye'nin emelleriyle, yani hedefleriyle kapasitesi arasındaki orantısızlığa işaret etmiştir.[823]

Dışişleri Bakanlığı'nda yeniden yapılandırma dönemi başlatan Davutoğlu, personelin eğitimi için İçişleri Bakanlığı ile değişim programı başlatmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin Suriye-Irak gibi komşularıyla geliştirdiği ilişkilerin ardından diplomatların bölgeyi ve bölge insanını tanıması için sınır illerin valilik ve kaymakamlıklarında 15-30 gün görevlendirilmesi kararlaştırılmış, İçişleri personeli de komşu ülkelerdeki büyükelçilik ve konsolosluklarda geçici görev yapması hedeflenmiştir. Bu uygulama için özellikle sınırdaki şehirlerde bulunan dış temsilcilikler seçilmiş ve bazı kaymakamların dışarıdaki ilgili büyükelçiliklerde görev yapmaları amaçlanmıştır.[824] Bu değişimden birkaç ay sonra Dışişleri Bakanlığının günümüz koşullarına uygun bir yapıya kavuşturulmasının gerektiği ve bu koşulların Bakanlık personelinin nicelik ve nitelik bakımından güçlendirilmesini ve insan kaynaklarının çeşitlendirilmesini gerektiği belirtilerek, bakanlık içindeki kariyer perspektifinin yaygınlaştırılmasını içeren bir örgütlenme modeli geliştirilmesi açıklaması yapılmıştır.

Bu kapsamda bakanlığın hukuksal zemini ve insan kaynakları yapısı büyük bir değişim geçirmiştir. Türkiye'nin "çok-boyutlu" dış politika stratejisiyle hareket etmeye başlaması ile birlikte personel eksikliği önemli bir sorun olarak bakanlığı etkilemiştir. Dolayısıyla, çok geniş bir alanda, sayıca az ve uzmanlaşmamış personelle diplomasi yapmanın zorluklarını aşmak için mevzuat değişikliğine gidilmiş, bu kapsamda 24 Haziran 1994'te kabul edilen ve Temmuz 2010 yılına kadar yürürlükte olan mevzuat kapsamlı biçimde değiştirilmiştir. 2010 yılında 6004 sayılı "Dışişleri

---

[823] Özvarış, "Özdem Sanberk: Gülen"

[824] "Bakanlık'ta Değişim Programı", **T24**, 11.01.2010, https://t24.com.tr/haber/bakanlik-ta-degisim-programi,67676 [12.12.2019].

Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"* çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı'na alınan personel sayısında ilk defa 2010 yılında ciddi bir artış yaşanmıştır.[825]

Bu değişiklikler kapsamında Bakanlık dışından yurtdışına Büyükelçi olarak atama yapılması merkeze döndüklerinde, ihtiyaç halinde, Bakanlıkta çalışmalarına ve Büyükelçi ünvanını kullanmalarına, daha önce bir başka kamu kurum veya kuruluşuna mensup olmaları koşuluyla, izin verilmiştir.

Diğer yandan 2013 yılında TBMM'de kabul edilen "torba kanun" ile büyükelçilik yapan memur kökenli olmayan kişilerin Türkiye'ye dönüşte Dışişleri Bakanlığı kadrosuna alınabilmesinin yolu açılmış bu düzenlemeye ilişkin Dışişleri Bakanlığı'ndan emekli olan, Dışişleri Eski Bakanları ve yine emekli 150 büyükelçi ve başkonsolos bir bildiri yayınlamıştır. İtirazların temel nedeni ise öngörülen değişikliğin Cumhuriyetin en önemli ve köklü kurumlarından birisi olan Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal yapısını tahrip edecek nitelikte olduğunu düşünmeleridir. Bu kapsamda getirilen yeni düzenlemede daha önce bir kamu kurum veya kuruluşuna

* 2010 tarihli 6004 no'lu "Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"a göre Birinci Sınıf Başkonsolos, Elçi, Büyükelçi ve Daimî Temsilcilik kariyer imkanlarını sunan "meslek memuru" kadrosuna atanmak için üniversitelerin belli bölümlerinden mezuniyet, belli süre aralıklarıyla girilmesi gereken sınav şartları ile meslek yaşamının ortalama üçte ikisini yurtdışında geçireceğinin rızası olması gerekiyordu.

1) Yurtiçindeki üniversitelerin veya diploma denkliği Yükseköğretim Kurulu tarafından onaylanmış olmak kaydıyla yabancı üniversitelerin en az dört yıllık lisans eğitimi veren fakültelerinin: Uluslararası ilişkiler, Siyaset bilimi, Kamu yönetimi, Sosyoloji, Halkla ilişkiler ve tanıtım, Psikoloji, İktisat, İşletme, Maliye ve finans bölümleri ile bu bölümlerden herhangi birinin müfredatında yer alan derslerin en az yüzde 80'ine sahip olan diğer bölümlerden veya hukuk fakültelerinden mezun olmak.

-Sosyal bilimler alanında (YÖK tarafından onaylanmış) veya mühendislik fakültelerinde en az dört yıllık lisans eğitimi yapmış olup, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, kamu yönetimi, hukuk ve iktisat alanlarında lisansüstü eğitim yapmış bulunmak.

2) Meslek memurluğu sınavının açıldığı yılın ocak ayının ilk günü itibarıyla, lisans diplomasına sahip bulunanlar için 35 yaşını, lisansüstü eğitim diplomasına sahip bulunanlar için 37 yaşını doldurmamış olmak

3) 2010 tarihli yasaya göre bir yıllık adaylık süresini tamamlayan "meslek memurları" için ikinci aşama kâtiplik veya konsolosluğa yükseliş. Bunun için meslek memurları (askerlik hizmetleri dahil olmak üzere):

- Mevcut statülerinde altıncı hizmet yılı içerisindeyse
- İkinci kâtip veya muavin konsolos unvanında üçüncü yıl içerisindeyse başkâtiplik ve konsolosluk yeterlik sınavına girebilmekte.

Şayet iki kez başarılı olunamaması durumunda konsolosluk ve ihtisas memurları için öngörülen kariyer ilerleme ve konsolosluk yeterlik sınavına iki kez katılma hakkı verilmekte.

Meslek memurları ile konsolosluk ve ihtisas memurları, kariyer ilerleme ve konsolosluk yeterlik sınavına, en erken, mevcut statülerindeki dokuzuncu fiili hizmet yılı içerisinde girebilmekte. "Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu (6004 S.K.)", **Resmî Gazete**, 27640 (Temmuz 2010)

[825] Osman Bahadır Dinçer, Mustafa Kutlay, "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları", (**USAK Raporları No: 12-03**, 2012), 17.

mensup olsun veya olmasın, Büyükelçi veya Daimî Temsilciliğe atananların yurt dışı görevlerinden dönüşlerinde, Büyükelçi ünvanını koruyarak Bakanlıktaki mesleki uzmanlık gerektiren Müsteşar, Müsteşar Yardımcısı, Genel Müdür gibi üst makamlara getirilebilmelerini ve meslek memurlarıyla aynı hükümlere tabi olup, aynı haklardan yararlanmalarını öngörmektedir. Bunun anlamı ise Dışişleri mesleğinden gelmeyen ve hiç kamu hizmetinde bulunmamış olan bu kişilerin, Dışişleri'nde 20-30 yıl boyunca kesintisiz hizmet vermiş ve önemli yüksek kademelere sınav ve çeşitli elemelerden sonra yükselebilmiş meslek memurlarının görevlerini üstlenmelerine yol açabilecektir. Dolayısıyla bu durum bakanlığın disiplin ve hiyerarşisini bozabilecek nitelikteki düzenlemeler olmuştur. Bu torba yasa ile müdür ve daha üst ünvanlı yönetici kadrolarına atanabilmek için öğrenim durumu ile toplam hizmet süresi dışında; belirli bir meslek mensubu, kariyer meslek mensubu olma şartı aranmamaktadır. Yürürlükteki 6004 sayılı Dışişleri Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 13'üncü maddesinin (a) ve (b) bentlerindeki "Müsteşar ve müsteşar yardımcıları, büyükelçilik yapmış birinci derece kadrodaki meslek memurları arasından atanır. Genel müdürler, yardımcıları ve müstakil daire başkanları, birinci derece kadrodaki meslek memurları arasından atanır" ibareleri kaldırılmıştır.[826]

Son dönem Dışişleri'ndeki siyasi atamalar oldukça gündemde yer bulmuştur. Egemen Bağış'ın Prag büyükelçisi olarak atanması ile başlayan süreçte diğer atamalar da tartışılmaya başlanmıştır.[827] 10 Temmuz 2018'de Resmî Gazete'de yayımlanan "Üst

---

[826] "Bakanlık'ta 'dışarıdan atananlar' ve 'kariyer memurları' şeklinde iki farklı yüksek düzeyli yönetici sınıfı yaratacak ve yerleşik, denenmiş hiyerarşik düzeni altüst edecek bu düzenleme ayrıca, keyfilik, kayırma gibi bakanlıkta olmayan durumları ortaya çıkaracak dolayısıyla, kamu yararını ve ulusal çıkarları ciddi şekilde zedeleyecek bir ortam yaratacaktır. Bakanlık kadroları şu ana kadar farklı siyasi partilere mensup Dışişleri Bakanlarıyla çalışmışlardır. Görevlerinin siyasi makam yerine karar almak değil, bu makama doğru karar verebilmesi için gerekli bütün bilgileri sunmayı ve ülkemizin çıkarlarını ciddi şekilde tehlikeye sokabilecek gelişmelerin önlenmesi için samimi uyarıları cesaretle ortaya koymayı, memuriyet anlayışlarının vazgeçilmez bir gereği olarak kabul edegelmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı mensupları, gelenek, mesleki birikim ve kurumsal deneyimlerini, ülke çıkarlarını her düzey ve konumda korumak, geleceğe yönelik dış politika ilke ve hedeflerini şekillendirmek ve gerçekleştirmek amacıyla, büyük bir titizlik, duyarlılık ve şehitlik dahil her türlü fedakârlıkla hizmet veregelmişlerdir." Bildiriyi destekleyen Eski Dışişleri bakanları: Prof. Dr. Ali Bozer, Hikmet Çetin, Mesut Yılmaz, Murat Karayalçın, Mümtaz Soysal, Şükrü Sina Gürel ve Vahit Halefoğlu. "Dışişleri Eski Bakan ve Büyükelçilerinden İtiraz", **Hürriyet**, 21.07.2013, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-eski-bakan-ve-buyukelcilerinden-itiraz-23777474 [12.12.2019].

[827] Türkiye şu anda dünyadaki 243 noktada çeşitli düzeylerde temsil edilmektedir. Türkiye'nin yurtdışındaki büyükelçilerinin yaklaşık yüzde 10'unun istisnai atamalarla yapıldığı tahmin ediliyor. Son yıllarda yayımlanan farklı kararnamelerle; 1999'da Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı Malezya'ya, AK Parti eski milletvekili Murat Mercan Tokyo'ya, AK Parti eski

Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"[828] ile Dışişleri Bakanlığı'nın yapısı ve atamaların nasıl olacağı tartışma konusu olmuştur. Bu düzenleme ile birlikte "Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'nin dış politikasını yapıcı değil uygulayıcı bir kurum haline getireceği" yönünde eleştiriler yapılmıştır.

Yeni karar kapsamında o güne kadar yalnızca Dışişleri Bakanlığı bünyesinde tecrübe kazanmış kişilerin atandığı "Büyükelçi" pozisyonuna artık "herhangi bir devlet kurumunda beş yıl süreyle görev yapmış" kişiler getirilmeye başlanmıştır. Bu durum ise liyakat meselesini bir kez daha gündeme getirerek Türk dış politikasının oluşturulmasında görev alacak, devletlerle ikili ilişkileri siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla, uluslararası hukuk çerçevesinde analiz edebilecek kişinin "dışarıdan" biri olmak yerine "Bakanlık'ta yetişmiş" birine emanet edilmesi gerekliliğinin önemini ortaya çıkarmıştır.[829]

Son atamalara rakamsal olarak bakmak gerekirse Türkiye'nin 142 ülkede büyükelçiliği, NATO, BM, OECD dahil olmak üzere 13 kadar uluslararası örgüt

milletvekili Abdülkadir Emin Önen Pekin'e, AK Parti eski milletvekili Tülin Erkal Kara Üsküp'e, AK Parti eski milletvekili Zekeriya Akçam Cakarta'ya, AK Parti eski milletvekili Şaban Dişli Lahey'e, Erdoğan'ın eski danışmanı Lütfullah Göktaş Vatikan'a büyükelçi yapıldı. Ayrıca Aile ve Sosyal Güvenlik eski Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın kız kardeşi Ayşe Sayan'ın Kuveyt'e atanması da yine bu atamalar arasında yer almaktadır. "Dışişleri'nde Siyasi Atama Tartışması", **DW**, 21.08.2019, https://www.dw.com/tr/dışişlerinde-siyasi-atama-tartışması/a-50118907 [12.12.2019].

[828] Bu Kararname ile devletin önemli kadrolarını üç farklı cetvelde (liste) sıralanmaktadır; Büyükelçiler, daimî temsilciler ve delegeler, Millî İstihbarat Teşkilâtı Başkanlığı, Savunma Sanayii Başkanlığı, Valiler "birinci cetvelde" yer alırken, Dışişleri bakanlığı teftiş kurulu üyeleri, diplomasi akademisi başkanı, hukuk müşavirleri, daimî temsilci yardımcıları, Cumhurbaşkanlığı ile Bakanlık ve bağlı kuruluşlarının yurtdışı sürekli görevlerine atanacaklar ise "ikinci cetvelde" sıralanmıştır. Bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanı kararıyla, (II) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanı onayı ile atama yapılır. "Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (3 S.K.)", **Resmî Gazete**, 30474 (Temmuz 2018).

[829] Yeni büyükelçilik düzenlemesine karşı çıkan eski Paris Başkonsolosu ve Moskova Büyükelçisi Sezgin, kararın yalnızca büyükelçileri değil Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki tüm yönetim kademelerini kapsadığını söylemiştir. Dışişleri'ne dışarıdan atama yapılmasının eskiden istisnai bir durum olduğunu ancak son dönemde "çoğunluk" hale dönüştürüldüğünü ve atanan büyükelçilerin AK Parti'ye yakın isimler olması nedeniyle sistemin iyi işlemeyeceğini ifade etmiştir. Bu yeni uygulamada üç sorun bulunmaktadır; Bunlardan ilki dışarıdan atanan elçinin "tecrübesizliği", diplomasiyi usta-çırak ilişkisine benzeten Aydın, meslek içerisinde elde edilen tecrübenin hayati önem taşıdığını söylemiştir. İkinci olarak kariyerin içinden gelmeyen dışarıdan atamaların, kurum içerisindeki insanların motivasyonunu düşürdüğünü son olarak ise kurum dışından atanacak büyükelçilerin dünyaya uyum sağlamada zorluk çekeceğini, bu durumun da Bakanlık müessesesini zora sokabileceğini ifade etmektedir. Gökçen Tuncer, "Dışişleri "Gelenekle" mi Devam Etmeli, "Yenileri" Buyur mu Etmeli?", **Independent Türkçe**, 21.09.2019, https://www.independentturkish.com/node/73051/haber/dışişleri-"gelenekle"-mi-devam-etmeli-"yenileri"-buyur-mu-etmeli [12.12.2019].

nezdinde büyükelçilik düzeyinde diplomatik temsilciliği bulunmaktadır. Dışarıdan yapılan büyükelçi atamalarının sayısı 21'e ulaşmış, bu ise siyasi atamaların yurtdışında görevli büyükelçilerin toplamı içindeki oranının yüzde 13'e ulaştığını göstermektedir.[830] Washington Büyükelçiliği'nin yanı sıra Bakanlık Müsteşarlığı da yapan Faruk Loğoğlu ise atanan kişinin uygulanacak dış politika ile ilgili "yanlış" bile olsa buna duruma itiraz edemeyeceğini savunmaktadır. Dışarıdan atamanın olabileceğini ancak bu insanların doğru politikaları savunacak, liyakatlı insanlar olması gerektiğini savunan Loğoğlu şu anda atanan insanların hepsinin iktidara yakın olduğu ve izlenen yanlı politikaları eleştiremeyeceğini belirtmiştir. AK Parti dönemi büyükelçiler için devletten ziyade hükümeti temsil eden büyükelçi tanımlaması yapan Loğoğlu, bunların önceki dönemden farklı olarak yanlış politikalar izlendiğinde hükümet, bakan ya da başbakanı uyarabilecek güçte olmadıklarını ifade etmektedir.

Tablo 12: Sayılarla Dışişleri Bakanlığı Yurtdışı Teşkilatı

Yıl	Büyükelçilik	Daimi Temsilcilik	Başkonsolosluk	Konsolosluk Ajanlığı	Ticaret Ofisi	Toplam
1991	73	8	53	-	-	**134**
2000	91	11	59	1	-	**162**
2005	94	11	60	1	-	**166**
2010	107	11	70	1	-	**189**
2012	124	11	74	1	-	**210**
2013	129	11	80	1	-	**221**
2014	134	12	81	1	-	**228**
2018	142	13	85	1	1	**242**

T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı, http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-plani.pdf, 33.

Tablo 13: Dışişleri Bakanlığı Bütçesinin Genel Bütçe İçindeki Payı

Yıllar	**T.C. Genel Bütçesi (Milyon TL)**	**Dışişleri Bakanlığı Bütçesi (Milyon TL)**	**Genel Bütçeye Oranı (Binde)**
2015	464.163.399.000.-	2.080.968.000.-	4,48
2016	560.782.309.000.-	2.739.482.000.-	4,89
2017	634.176.488.900.-	2.963.645.000.-	4,67
2018	751.299.665.000.-	3.310.380.000.-	4,34

T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı, http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-plani.pdf, 42.

2018 yılı itibariyle Dışişleri Bakanlığı'nda toplam 6173 personel bulunmaktadır. 2022 kişi merkez teşkilatında, 4151 kişi yurtdışı teşkilatında görev yapmaktadır. Diplomatik kariyer memuru sayısı ise 1807'dir. Bu rakamlarla dünyanın en büyük beşinci diplomatik ağına sahip olan Dışişleri Bakanlığı, ulusal çıkarlar

[830] Sedat Ergin, "En Başarılı Büyükelçiler Dışarıdan Atananlar mı?", **Hürriyet**, 16.01.2019, http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/en-basarili-buyukelciler-disaridan-atananlar-mi-41084330 [12.12.2019].

doğrultusunda etkin, çok boyutlu, girişimci ve insan odaklı bir dış politika izleyeceği hedefi yürütmektedir.[831]

Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT): 22 Temmuz 1965 yılında yürülüğe giren 644 sayılı "Milli İstihbarat Teşkilat Kanunu" ile başbakanlığa bağlanmış ve Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) kurulmuştur.[832] Görev ve sorumlulukları ise şu şekildedir;

> "MİT'in temel görevi; Türkiye'ye içten ve dıştan yöneltilen tehditler karşısında 2937 sayılı Kanun'da belirtildiği üzere milli güvenlik istihbaratını devlet çapında oluşturmak, bu istihbaratı ilgili yasada sayılan makamlara ve gerekli kuruluşlara ulaştırmaktır. MİT'in bu önemli işlevini yerine getirmesi için kamu kurum ve kuruluşlarından gerekli bilgi ve belgelere erişim sağlaması ve etkin bir işbirliği yapması zorunludur. Bunun yanı sıra dönüşüm geçiren tehditlerle mücadelede, MİT'in teknik ve siber altyapısını geliştirmesi de bir gereklilik halini almıştır. Dünyadaki kriz ve çatışma bölgelerinin bulunduğumuz coğrafyada yoğunlaşması da Türkiye'nin dış tehditlere daha fazla maruz kalmasına yol açmaktadır."[833]

Diğer yandan MİT resmî websitesinde dış politikaya katkı kısmında şu ifadelere yer vermiştir;

> "Dış politikanın üretilmesi ve uygulanması konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın ana aktör olmasının yanı sıra MİT'inde, sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymak adına yapacağı analizler ile ülkeler arasında yaşanan büyük çaplı sorunların karşısında barışçıl diplomatik kanalların kapanmamasına yönelik yapacağı çalışmalar vasıtasıyla dış politika konusunda karar alıcı mekanizmaya katkıda bulunması kaçınılmazdır.
>
> Dış politikanın yürütülmesinde ve ülke menfaatlerini yakından ilgilendiren önemli kararların alınmasında, hayati öneme sahip hususlardan bir diğeri de hızlı ve doğru haber alma mekanizmasının oluşturulmasıdır. Yeni düzenlemelerle hukuki altyapısı güçlendirilen MİT'in artan teknik, siber ve insan istihbaratı kapasitesinin, dış politika yapımında karar alıcılara sağlayacağı desteğin artırılması hedeflenmektedir."[834]

Aksu'ya göre 2010 sonrasında kamu bürokrasisi açısından dış ve güvenlik kararlarının alınmasında ve uygulanmasında ad hoc bir yapılanmaya gidilmiş, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın rolü belirginleşmiştir.[835] 2014'ten önce, MİT'in dış ülkelerdeki yetkisi istihbari bilgiler elde etmek, bu bilgileri analiz etmek ve gerekli kurumlara bu

---

[831] T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı, http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-plani.pdf [12.12.2019].

[832] Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle MÜDAFAA-İ MİLLİYE isimli bir istihbarat grubu kurulmuştur. TBMM Hükümeti, 03 Mayıs 1921 tarihinde kısa adı "M.M." (MİM MİM) olan bu örgüte resmiyet kazandırmıştır. "M.M." örgütü asker ve sivil kesimden oluşmuş kadrolarıyla, İstanbul'da büyük bir ajan ve haber ağı kurmayı başarmış, Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılması faaliyetlerini organize etmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi ÇAKMAK'ın 06 Ocak 1927 tarihli emri doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk istihbarat kuruluşu olan MİLLÎ EMNİYET HİZMETİ (MAH) adlı örgüt kurulmuştur. Millî İstihbarat Teşkilâtı tarihçesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Erdal İlter, **Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi**, (Ankara: MİT, 2002)

[833] "2937 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanunu'nda 6532 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenleme", http://www.mit.gov.tr/2937.html [12.12.2019].

[834] "2937 Sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanunu'nda 6532 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenleme", http://www.mit.gov.tr/2937.html [12.12.2019].

[835] Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", **Uluslararası İlişkiler**, c.15, s.59 (2018): 84.

bilgileri iletmekle sınırlı iken, 2014'te, "2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu"nda kritik bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemeyle, MİT'in görevleri arasına, dış güvenlik, terörle mücadele ve milli güvenliğe ilişkin konularda, yurt dışında operasyon gerçekleştirme yetkisi verilmiştir. Dahası 3. Madde a ve j bendleri ile 6. Madde radikal bir değişime işaret etmektedir;[836]

> "a) Yerli ve yabancı her türlü kurum ve kuruluş, tüm örgüt veya oluşumlar ve kişilerle doğrudan ilişki kurabilir, uygun koordinasyon yöntemlerini uygulayabilir."
>
> "j) MİT mensupları görevlerini yerine getirirken ceza ve infaz kurumlarındaki tutuklu ve hükümlülerle önceden bilgi vermek suretiyle görüşebilir, görüşmeler yaptırabilir, görevinin gereği terör örgütleri dâhil olmak üzere millî güvenliği tehdit eden bütün yapılarla irtibat kurabilir."
>
> "6) Türk vatandaşları hariç olmak üzere, tutuklu veya hükümlü bulunanlar, millî güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hâllerde Dışişleri Bakanının talebi üzerine, Adalet Bakanının teklifi ve Başbakanın onayı ile başka bir ülkeye iade edilebilir veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilir."*

2017 yılında çıkarılan 694 sayılı KHK ile MİT, Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmış ve istihbaratın tek elden değerlendirilmesi için oluşturulan Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu'na (MİKK) cumhurbaşkanının başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır.[837] 24 Haziran 2018 seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte MİT'in, doğrudan doğruya cumhurbaşkanına bağlanması, nokta operasyonları da hızlandırmış, son dönemde TSK ile ortaklaşa

---

[836] "Devlet İstihbarat Hizmetleri e Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (6532 S.K.)", **Resmî Gazete**, 28983 (Nisan 2014). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm [12.12.2019].

* Takas meselesi özellikle Musul Rehineler Krizi sırasında MİT'in bu yetkiye dayanarak rehineler karşılığında tutuklu IŞİD mensuplarının takasını pazarlık ettiği iddiaları kapsamında gündemde yer almıştır. "Times'a Konuşan IŞİD Üyesi: Takası MİT Yürüttü", **BBC TÜRKÇE**, 15.01.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150115_times_rehine_takasi_isid [12.12.2019].

Diğer yandan CHP, Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilâtı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un bazı maddelerinin iptali ve yürürlüğünün durdurulması istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Davayı esastan inceleyen Anayasa Mahkemesi, Kanun'un 6. maddesindeki, "Türk vatandaşları hariç olmak üzere, tutuklu veya hükümlü bulunanlar, milli güvenliğin veya ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Dışişleri Bakanı'nın talebi üzerine, Adalet Bakanının teklifi ve Başbakanın onayı ile başka bir ülkeye iade edilebilir veya başka bir ülkede tutuklu ve hükümlü bulunanlar ile takas edilebilir" şeklindeki düzenlemeyi iptal etmiştir. "Anayasa Mahkemesi'nden MİT Yasası'na Kısmi İptal", **Hürriyet**, 30.12.2015, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/anayasa-mahkemesinden-mit-yasasina-kismi-iptal-40034057 [12.12.2019]. Ancak 2017 yılında yayınlanan 693 ve 694 sayılı KHK'lar ile birlikte Cumhurbaşkanlığına bağlanan MİT Yasası'na takas yeniden konularak yasal zemin oluşturulmuştur. "KHK Devleti", **Cumhuriyet**, 25.08.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/810971/khk-devleti.html [12.12.2019].

[837] "MİT, KHK ile Cumhurbaşkanlığı'na Bağlandı", **Bloomberght**, 25.08.2017, https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1610298-mit-khk-ile-cumhurbaskanligi-na-baglandi [12.12.2019].

yürütülen operasyonlarda "terörle kaynağında mücadele" konseptinin işlemesini sağlamıştır.[838]

Özetle silahlı devlet dışı aktörlerle mücadele bağlamında MİT'in gerek karar yapısında gerekse kararların uygulanmasında ağırlığının artmış olduğu görülmektedir. Bu kapsamda özellikle Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Operasyonları'nda da sahadaki operasyonel kuvvetlerle MİT unsurlarının koordinasyonu operasyonların başarılı sonuçlanmasındaki katkısı büyüktür. Bunun en önemli nedeni olarak ise MİT'in yeni yetenek ve kapasitelerini etkin bir şekilde kullanmaya başladığı söylenebilir.[839]

Neoklasik realizmde önemli olan müdahil değişkenler lider, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri ve ulusal kurumlar ve Hermann değişim modellemesinde değişimin kaynağı olarak belirtilen lider, bürokrasi, toplumsal yeniden yapılanma bu bölümde Türkiye özelinde detaylı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle müdahil değişkenler olarak belirtilen liderin (Tayyip Erdoğan) karakteristik özellikleri ve bunun dış politikaya yansıması, 18 yıllık süreçte aynı çizgide olmayan bir lider profili çizmesi detaylı şekilde anlatılmıştır. Devlet-toplum ilişkilerinde AK Partinin toplumu nasıl betimlediği ve kurduğu sosyo-ekonomik iç koalisyonlar ile yürütülen dış politikada toplum desteğinin nasıl sağlandığı açıklanmıştır. Bu kapsamda AK Parti hükümetlerinin toplum ile kurduğu ekonomik ve siyasi ilişkiler ve bunun dış politikaya yansımaları detayları ile anlatılmıştır. Stratejik kültürde kısmında ise özellikle Davutoğlu döneminde ciddi değişimlerin hedeflendiği ancak bunun geleneksel dış politikaya dönüş(e)memesi anlatılmış ve AKP Parti tarafından eleştirilen geleneksel dış politikaya benzer yöntemlerin uygulandığı gözlemlenmiştir. Son olarak ise dış politikada etken olan ulusal kurumlar ve bu kurumlarda meydana gelen değişimler incelenmiş ayrıca AK Parti dönemi ile dış politikaya eklenen resmi ve resmi olmayan yeni aktörlerin dış politikayı ne düzeyde etkilediği üzerinde durulmuştur.

---

[838] MİT'in son dönemde gerçekleştirdiği dış operasyonlarda başta FETÖ ve PKK/PYD'nin firari teröristlere yönelik başarılı operayonlar gerçekleştirilmiştir. "Dış operasyonların Sırrı 2014'te Saklı", **Milliyet**, 14.09.2018, http://www.milliyet.com.tr/gundem/dis-operasyonlarin-sirri-2014-te-sakli-2741954 [12.12.2019].

[839] Musul Rehine Krizi kapsamında MİT'in rolü hakkındaki detaylı bilgi için bkz: Ayşe Küçük, Fuat Aksu, "Musul Rehineler Krizinde Türkiye'nin Kriz Yönetimi", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, c.6, s.1 (2019): 13-54.

3.3. Dış Politika Gündemi

AK Parti dönemi dış politika davranışını kavram-kuram yönüyle hipotezlerin sınanacağı olan bu bölümün alt başlıkları olarak ise Kıbrıs, AB, ABD, Ortadoğu olarak belirlenmiştir.

3.3.1. Kıbrıs Uyuşmazlığı

Türk iç ve dış politikasında çok önemli bir yeri olan Kıbrıs meselesi[*], 1964 Johnson Mektubu, 1974 Müdahalesi, ABD Ambargosu ve AB süreci kapsamında dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Dış politikada değişim iddiaları ile iktidara gelen AK Parti'nin bu kapsamda en önemli dış politika girişimi Kıbrıs meselesinde görülmüştür. Geleneksel Kıbrıs politikasından sapmanın/dönüşümün sinyallerini veren Erdoğan, Kıbrıs sorununun ne pahasına olursa olsun mutlak çözüme kavuşması gerektiğinden bahsetmiştir.[840] Bu kapsamda Sözen de Türk dış politikasındaki söylem değişimlerinin en iyi görülebildiği alanın Kıbrıs meselesi olduğunu iddia etmiştir. 2002 seçimleri öncesinde "çözümsüzlük çözümdür" ve "Kıbrıs'taki statüko çözümdür" politikalarının kabul edilemez olarak gören Erdoğan, Kıbrıs sorununu daha az çatışmacı ve kazan-kazan stratejileri ile çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Erdoğan'ın Türkiye'nin Kıbrıs konusunda "her zaman bir adım önde olacağız" ifadeleri yeni dış politikanın işaretleri olarak görülmüştür. "Çözümsüzlük çözüm değildir", "Bir adım önde" söylemleri ile ön plana çıkan Erdoğan için AK Parti'nin Kıbrıs politikası ile Türkiye'nin geleneksel Kıbrıs politikasının örtüşmemektedir. Bu kapsamda "Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen siyasetin sürdürülmesinden yana değilim. Siyaset sorun üretme değil çözüm üretme sanatıdır. AK Parti de bu işin adresidir" açıklamaları yapan Erdoğan Kıbrıs'ta geleneksel devlet politikalarını desteklemediğini açıkça ifade etmiştir.[841]

---

[*] Dışişleri Bakanlığı resmî web sitesinde Kıbrıs ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz; "Kıbrıs", http://www.mfa.gov.tr/kibris.tr.mfa [12.12.2019].

[840] Uzgel, "Dış Politikada AKP", 80. 1980'lerde Turgut Özal Kıbrıs'ı Türkiye'nin sırtında bir yük olarak görmüş Denktaş'ı çözüme zorlamış ancak Rum lider 1985'te anlaşmayı imzalamaktan son anda vazgeçmiştir. Ocak 2002'de toplumlar arası doğrudan görüşmeler Denktaş ve Klerides liderliğinde yeniden başlamış, dönemin başbakanı Ecevit'in desteğini alan Denktaş daha rahat hareket edebilmiştir. Kasım 2002'de Annan Planı taraflara sunulmuş, aynı dönemde Türkiye'de seçimler yapılmış ve AK Parti iktidara gelincede Kıbrıs'ta yeni bir dönem başlamıştır.

[841] Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", **Turkish Studies,** c.11, s.1 (2010): 117.

Bu noktada Kıbrıs meselesinin iç/dış politikada neden bu denli önemli, hükümetler üstü ve "milli bir dava" olduğunu Uzuner şu şekilde açıklamaktadır;

> "Kıbrıs'ın önemli bir mesele olmasının ve "milli bir dava" haline dönüşmesinin altında adadaki Türklerin varlığı ve güvenliğini korumanın ötesinde doğrudan Türkiye'nin güvenliği ile ilgili bir dış politika konusu olması yatmaktadır. Bu kapsamda Kıbrıs'ın Türkiye açısından Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemi adanın Yunanistan hakimiyetine girmesi halinde deniz alanlarında önemli kısıtlamalara yol açacağı nedeniyle sürekli tartışılmaktadır. Tüm bu açılardan bakıldığında ada üç önemli nedenden ötürü Türkiye'nin ilgi alanında yer almaktadır; Doğu Akdeniz'in güvenliği, Türk-Yunan ilişkilerinin seyri ve Kıbrıs Türk toplumunun statüsü. Ancak Kıbrıs'ın AB üyesi olmasıyla birlikte yeni süreç biraz daha karmaşık hale gelmiştir".[842]

Kıbrıs'ın Türkiye'nin güvenliği ve savunmasını ilgilendiren bir alan olması ve Türk askerinin adadaki varlığı nedeniyle ordunun en etkin olduğu dış politika meselelerinden biri olmuştur. Dolayısıyla güvenlik merkezli bir mesele olan Kıbrıs, askerin rolü ve temsil ettiği değerler açısından önemli bir simge halini almıştır. Bu açıdan bakıldığında ise Kıbrıs Atatürkçü ve modernleşmeci bir Türk milliyetçiliğinin devamı niteliğini taşımaktadır.[843]

Uzgel de benzer şekilde ordunun siyasette etkisini arttıran adadaki asker mevcudiyetinin AK Parti elitleri tarafından farkında olunduğunun altını çizmektedir. Bu kapsamda Kıbrıs'ta çözümün gerçekleşmesi durumu askerin etkisini azaltırken, ulusalcılar karşısında bir zafer olarak görülecek ve AK Parti için bu kesimin direncini kırmanın bir aracı olacaktır.[844] Dahası Uzgel, Kıbrıs sorununun yalnızca bir dış politika meselesi olmadığını iç politika dengelerinin, mücadelesinin önemli araçlarından birisi olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda 2000'lerde kendini iyice hissettiren "ulusalcı" ve "küreselleşmeci-AB'ci" kutuplaşmada Kıbrıs meselesi en kritik konu olmuştur. Özellikle Annan Planı kapsamında TÜSİAD merkezli iş dünyası ve AK Parti bir yanda, CHP ve DSP gibi merkez sol ulusalcılar, MHP, BBP gibi ülkücü ve Saadet Partisi gibi İslamcı çizgiler taşıyan gruplar diğer yanda olmak üzere siyasal/toplumsal bir ayrışmanın olduğu gözlemlenmiştir. TSK, genelde ulusalcı kesimin yanında yer almasına rağmen özellikle Annan Planı'na karşı net bir tavır sergilememiştir.[845] Bu kapsamda AK Parti elitlerinin Kıbrıs meselesi ile ilgili söylemleri Türkiye'deki bazı gruplar tarafından destek görürken diğer taraftan ise

---

[842] Zuhal Mert Uzuner, "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizle**r, ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 364.

[843] **age**, 370.

[844] Uzgel, **age**, 80.

[845] **age**, 81.

AB'ye şüphe ile yaklaşanlar ile arasında daha fazla mesafe oluşmanın ötesinde mücadele alanına dönüşmüştür.[846]

TÜSİAD başta olmak üzere iş dünyası ve liberal çevreler özellikle 1980 sonrası Kıbrıs sorununu Türkiye'nin sırtında bir yük olarak görmüş Dışişleri, TSK ve Denktaş'ı da bu çözümsüz politikaların nedeni olarak düşünmüşlerdir.* TÜSİAD'ın Kıbrıs meselesine bu denli müdahil olmasının nedenleri arasında ticari ilişkiler olsa da asıl faktör Kıbrıs'ın AB ile müzakere sürecinde önemli bir baskı aracı olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla AB üyeliğine oldukça önem atfeden TÜSİAD için Kıbrıs da kritik bir mesele olmuş ve Kıbrıs ile ilgili süreçler odaklarında yer almıştır.[847] Hükümetin yanında yer alarak Annan Planını destekleyen TÜSİAD, çözüm için bunun tarihi bir fırsat olduğunu ifade etmiştir. Hükümet politikaları ile tamamen örtüşen bir Kıbrıs perspektifine sahip TÜSİAD, özellikle Kıbrıs meselesinde AK Parti Hükümeti ile ortak paydada buluşmuştur.[848] Bu bağlamda desteğini çeşitli mekanizmaları işleterek sunan TÜSİAD özellikle referandum sürecinde oldukça etkin bir rol üstlenmiştir.[849] TÜSİAD'ın aylık yayın organı olan Görüş dergisi Mart 2002 sayısını

---

[846] Uzuner, **age**, 363.

[*] TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan, Kıbrıs sorununun çözümü için Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a çağrıda bulunarak, 'Kıbrıs için 65 milyonun taleplerinin göz ardı edilemeyeceğini, Kıbrıs'ın stratejik özelliği olan bir ada olduğunu ancak diğer taraftan da 65 milyonun AB'ye üye olup yaşam standartlarını yükseltmek, zengin bir ülke haline gelmek ve medeni toplum olmak hedefi olduğunu ve Kıbrıs'tan dolayı da bunu kaybetmemek gerektiğini' ifade etmiştir. "TÜSİAD'dan Kıbrıs Çıkışı", **Radikal**, 27.11.2001, http://www.radikal.com.tr/turkiye/tusiaddan-kibris-cikisi-617202/, [24.07.2019].

[847] Uyar, **age**, 92.

[848] "TÜSİAD, Hükümetin Politikasını Övdü", **Milliyet**, 03.04.2004, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/politika-turu-5104227 [12.12.2019]. TÜSİAD Platformu Başkanlar Kurulu'nda konuşan TÜSİAD Başkanı Ömer Sabancı, hükümetin Kıbrıs'ta "kutlanması gereken bir politika izlediğini" belirtmiştir. Hükümetin Kıbrıs meselesinde kapsamlı bir siyasal ve toplumsal uzlaşmadan güç aldığını belirterek, "Bu iradeyi göstermek Kıbrıs Türk halkına egemenlik, refah ve mutluluk yolu açmaya yönelik bir bakış açısıyla, inisiyatifi elinde tutma yaklaşımı sayesinde mümkün olmuştur" dedi.

[849] TÜSİAD gibi Annan Planı'na destek veren diğer STK'ların başında TOBB, TESEV, İKV ve USAK bulunmaktadır. Gerek raporlar gerekse düzenlenen konferans, toplantılar aracılığıyla sürece dahil olabilmişlerdir. Diğer yandan Annan Planı ve hükümetin Kıbrıs politikasına karşı çıkan sivil toplum kuruluşları arasında Atatürkçü Düşünce Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi STK'lar olmak üzere, Ankara Ticaret Odası (ATO) gibi meslek kuruluşlarının bazıları ve Türk-İş Konfederasyonu gibi işçi sendikaları da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Emine Tahsin, ''Türkiye–AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs'', **Praksis**, s.24 (2010): 133-165. Filiz Cicioğlu, "Ermenistan ve Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türk Dış ve Sivil Toplum Kuruluşları", **Akademik İncelemeler Dergisi**, c.5, s.2 (2010): 81-94.

Kıbrıs özel sayısı olarak çıkarmış meseleyi birçok perspektiften sunmaya çalışmıştır.[850] Diğer yandan 2003 Ocak ayında Boğaziçi Üniversitesi'yle ortaklaşa "Kıbrıs'ın Geleceği ve Avrupa Birliği Üyeliği" konulu bir uluslararası konferans düzenlemiştir.[851] Lahey görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında TÜSİAD Mart 2003'te Türkiye'nin önemli tehlikelerle yüzleşeceğini ve Kıbrıs sorununa Türkiye'nin ulusal çıkarlarının bütünlüğü açısından yaklaşılması gerektiğini açıklayan basın bülteni yayınlamıştır.[852] Bu kapsamda Tahsin'e göre "Türkiye'de sermaye kesimlerinin AB üyelik sürecini toplumsal bir projeye dönüştürme çabaları ile AB lobiliciğine yönelik yoğun bir kampanya süreci yaşanırken, sermaye kesimleri, bazı aydınlar, medya kuruluşları ve işçi sendikalarını da kapsayan AB hedefine odaklanan yeni bir ittifak ortaya çıkmıştır."[853]

İktidara geldikten sonra Erdoğan, partisinin birinci önceliğinin AB olduğunu açıklayarak müzakere tarihi almak için elinden geleni yapacağını söylemiş bu kapsamda Kıbrıs çözüme kavuşması gereken öncelikli bir sorun olarak karşısında bulmuştu.[*] 4 Kasım 2002'de AK Parti Genel Başkan sıfatı ile Yunan Devlet televizyonu NET'e bir demeç veren Erdoğan Kıbrıs'ta Belçika modelini benimsediklerini ve çözüme inandığını iddia etmiştir.[854] Kimsenin beklemediği böyle

---

[850] TÜSİAD Görüş Dergisi, s.50, (2012) https://tusiad.org/tr/yayinlar/gorus-dergisi/item/9201-tusiad-gorus-dergisi-no-50 [12.12.2019].

[851] Bulut Gürpınar, "Türk Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD", **Sivil Toplum ve Dış Politika**, ed. Semra Cerit Mazlum, Erhan Doğan (İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006): 245.

[852] TÜSİAD, "Kıbrıs Sorununda Ulusal Çıkarlarımızın Bütünlüğü Gözardı Edilmemelidir", Basın Açıklaması, 11.03.2003, https://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/964-tusiad--kibris-sorununda-ulusal-cikarlarimizin-butunlugu-gozardi-edilmemelidir [12.12.2019].

[853] Tahsin, **age**, 145. Tahsin özellikle Kıbrıs konusunda Mehmet Ali Birand, Hasan Cemal ve Erdal Güven gibi isimlerin AB lehine kamuoyu yarattığını ifade etmektedir.

[*] 2002 Genel Seçim beyannamesinde Kıbrıs meselesi ile ilgili bölüm şu şekildedir; Partimiz, Kıbrıs sorununa mutlaka bir çözüm bulunmasının gereğine inanmaktadır. Bulunacak çözümde, adadaki Türk halkının varlığının, kimliğinin ve kendi geleceğini tayin etme hakkının göz ardı edilemeyeceği kuşkusuzdur. Belçika'da olduğu gibi egemen iki toplumdan oluşan bir devlet yönetiminin kurulması her iki kesimin de lehinedir. Bu sorun çözümlenmeden Kıbrıs Rum Kesimi'nin Avrupa Birliği'ne alınması, sorunu daha karmaşık hale getirecektir.

[854] "Erdoğan'dan Kıbrıs'ta 'Belçika Modeli' Önerisi", **NTV**, 5.11.2002, http://arsiv.ntv.com.tr/news/186173.asp [12.12.2018].

Bilal Şimşir bu çözüm önerisine ciddi bir tepki göstererek Belçika'nın iki toplumlu bir devlet olduğunu ancak Türk tarafının Kıbrıs'ta iki devletli bir devlet olması gerektiğini söylemektedir. Bunu devlet politikası olduğunu söyleyen Şimşir bu politikada sürekliliğin devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zaten sonrasında (6 Kasım'da) Erdoğan'a dış politika konularında brifing verilmiş ve Belçika modelinden sadece esinlenilmiş olduğu Yaşar Yakış tarafından ifade edilmiştir. Bilal Şimşir, "Kıbrıs, Kıbrıs", **Mülkiye Dergisi**, c.28, s. 242 (2004): 312.

bir çıkışı gerçekleştiren AK Parti lideri gelenekselleşen Kıbrıs politikasına karşı eleştiriler getirerek "değişim" olması gerektiğine dair söylemlere sık sık başvurmuştur.

AK Parti Lideri Erdoğan[**] ve Yaşar Yakış 12 Aralık'ta Kopenhag'da yapılacak olan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde müzakere tarihi almak için Avrupa turuna çıkmışlardır. Erdoğan ziyaret edilen 7 AB ülkesinin biri hariç Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesine olumlu baktığını ifade etmiştir. Avrupa turu sonrasında Erdoğan "Dış politikada veya iç politikada bir statükoyu koruma gayreti içinde değiliz. Bu statükonun değişmesi gerekir"[855] şeklinde yaptığı açıklama ile değişim hedefini dile getirmiştir. Erdoğan için Kıbrıs sorunu AB adaylığı kapsamında bir engel olarak görülmekte ve müzakere tarihi alabilmek bu engelin ortadan kalkması gerekmekteydi.[856] Kıbrıs konusunda Özal çizgisini benimseyen Erdoğan değişim için oldukça kararlı bir tutum sergilemiştir. Bu kapsamda ne olursa olsun çözüm bulunması gerekliliğine inanan ve adada statükonun devamını isteyen görüşlerin terk edilmesi AK Parti'nin Kıbrıs hedefini yansıtmaktadır.[857] Erdoğan'ın Kıbrıs politikasının gözden geçirilmesi gerektiği ve Denktaş ile çözümün mümkün olmadığı yönündeki ifadeleri Kıbrıs'ta geleneksel dış politikada bir değişimin olacağının ipuçlarını vermiştir.[858] Hatta dönemin Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın Kıbrıs'ta 'Annan Planı' çerçevesinde bir çözüm sağlanaması durumunda Türkiye'nin işgalci durumuna düşeceğini ifade etmesi tepkiyle karşılanmıştır.[859]

[**] Erdoğan 14 Mart 2003'te Abdullah Gül'den devralarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 25. Başbakanı olarak göreve başlamıştır.

[855] "Referandum Yolu Göründü", **Vatan**, 23.11.2002, http://www.gazetevatan.com/referandum-yolu-gorundu-783-gundem/ [13.12.2018].

[856] Şimşir, **age**, 314.

[857] Uzgel, **age**, 80.

[858] Türk Hükümetlerinin her zaman Rauf Denktaş'ı desteklediği durumu göz önüne alındığında Erdoğan ve Denktaş arasındaki anlaşmazlıklar bu desteğin artık olamayacağı iddialarını ortaya çıkarmıştır. Erdoğan'dan Denktaş'a: Ne Anlatacaksan Kıbrıs'ta Anlat, 12.04.2004, **Hürriyet**, http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/erdogandan-denktasa-ne-anlatacaksan-kibris-ta-anlat-38591732 [18.12.2018]. "Erdoğan'dan Denktaş'a: Niçin Türkiye'de Miting Yapıyorsun", **Odatv**, https://odatv.com/erdogandan-denktasa-nicin-turkiyede-miting-yapiyorsun-1203171200.html [18.12.2018]. Denktaş: "Erdoğan Kandırıldı", **VoA**, 12.04.2004, https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-04-12-8-1-87930047/818299.html, [18.12.2018] "Erdoğan Denktaş'la Polemiği Noktaladı", **Radikal**, 13.04.2004, http://www.radikal.com.tr/yorum/erdogan-denktasla-polemigi-noktaladi-707651/ [18.12.2018].

[859] "İşgalci Konumuna Düşeriz", **Hürriyet**, 17.12.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/isgalci-konumuna-duseriz-116182 [5.8.2019].

Denktaş'ın Annan Planını kabul edilemez olarak görmesi sonrasında AK Parti hükümeti bu planı zemin olarak kabul ederek çözüme uluşmayı hedeflemiş, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün açıklamaları bu plan çerçevesine bir çözüm istediğinin göstergesi olmuştur;

> "Annan Planı'nı kesin olarak görüşeceğiz, başka da çare yok. Çünkü 2004 Mayıs'ından itibaren karşımızda yeni bir devlet bulacağız. Bu devletin görüşleri de AB tarafından resmi olarak tanınacak ve önemli olacak. KKTC de hiçbir şeyden istifade edemeyecek hale gelecek. Bu sorunu çözmek zorundayız"[860]

Kıbrıs ile ilgili ciddi görüş ayrılıkları Erdoğan ve Denktaş'ın ifadeleri ile iyice ortaya çıkmış, Ankara yıllar boyunca Denktaş'a verilen desteği kesmiş ve bizzat Erdoğan tarafından Denktaş'ı suçlayıcı eleştiriler dillendirilmiştir. Dahası 2002 Aralık'ta yapılan MGK toplantısında Denktaş'a sunulan destek hükümet tarafından benimsenmemiştir. Bu bağlamda Ankara'da bir kamplaşma olduğunu ifade eden Bila bir yanda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş ve Genelkurmay, diğer yanda ise AK Parti ve KKTC'deki muhalefet partilerinin olduğunu söylemektedir.[861] Benzer şekilde Aksu da özellikle Annan Planı sürecinde izlenen politikaların içeriğinin/önceliğinin siyasi iktidar ile Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi ve TSK'nın farklı olduğunu ve bu durumunda bir tür çok başlılık olduğu izlenimini yarattığını ifade etmektedir.[862]

Silahlı Kuvvetler genelde ulusal kesime yakın politikalar benimsemekle birlikte özellikle Türk askerinin adadan aşamalı olarak çekilmesini öngören Annan Planı'na karşı net bir çıkış sergilememiştir.[863] AK Parti iktidarının ilk yıllarında ulusal

---

860 "Tek Çare Annan Planı'nı Görüşmek", **Hürriyet**, 29.12.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tek-care-annan-plani-ni-gorusmek-38525495 [12.12.2019].

861 Fikret Bila, "Org. Yalman'ın Ziyaretine Dikkat", **Milliyet**, 27.01.2003, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/org-yalman-in-ziyaretine-dikkat-5191211 [5.8.2019].

862 Fuat Aksu, "Ege ve Kıbrıs Sorunlarının Çözümünde Avrupa Birliği'nin Tutumu", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, c.2, s.3 (2004): 103-132. Aksu bu süreçte iktidar olan AK Parti'nin genel başkanının siyasi yasaklı olması nedeniyle parlamento dışında kalmış olması dış politika alanında karar alıcı ve uygulayıcının kim ya da kimler olduğunu tartışılır hale getirdiğini ve siyasi sorumluluğu da belirsiz kıldığını ifade etmektedir. 3 Kasım 2002 genel seçimleri sonrasında dış politika gündeminde yaşanan gelişmelerin yeni kurulan hükümeti oldukça zor durumda bıraktığını söyleyen Aksu bir taraftan ABD'nin Irak'a olan müdahalesi, diğer yandan AB'nin üyelik müzakereleri için tarih vermesi, Annan Planı kapsamında yapılan görüşmeler/pazarlıklar dış politikada değişim iddiası taşıyan yeni hükümetin elini zayıflatan unsurlar olduğunun altını çizmiştir.

863 Uzgel, "Dış Politikada", 81. Askerlerin Annan Planı'na karşı net bir tavır takınmadığını söyleyen Uzgel, Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök'ün "Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden ve güvenlik ihtiyacını sağlamayan bir Kıbrıs çözümüyle 'Türkün Anadolu'ya süreci' hemen hemen

kısıt/direnç olarak karşısında ordu ve dış işleri bürokrasisi bulunmaktaydı. AK Parti ise Türkiye'nin yıllardır uğraştığı dış politika sorunlarını, sahip olduğu siyasi kimlik çerçevesinde yeniden tanımlanan tehdit ve çıkarlar bağlamında çözme hedefi gözetmekteydi. Bu nedenle AK Parti, Kıbrıs meselesinde ilk hükümet döneminde resmi politikadan uzaklaşmış, Denktaş ile farklılaşmış bu nedenle de bazı bürokratik dirençler ile karşılaşmıştır. Bu aşamada AK Parti'nin yaklaşımı, adadaki muhalefetin AB ve birleşik Kıbrıs talepleri, Denktaş'ın adadaki iktidarını dolayısıyla da geleneksel Kıbrıs politikasının seyrini sarsmış bu süreçte "değişim" umut veren bir kelime olarak sürekli dile getirilmeye başlanmıştır.[864]

Bayraklı ve Boyraz iktidara geldikten sonra AK Parti'nin geleneksel Türk dış politikasına ilk meydan okumasının Kıbrıs meselesinde olduğunu ifade etmektedirler. Kalıcı bir çözüm için AK Parti'nin aktif bir politika sergilediğini söyleyen yazarlar aradan geçen on beş yıla rağmen bir çözüme ulaşılamadığının da altını çizmektedirler. Bununla birlikte yazarlar AK Parti'nin 15 yıllık iktidar dönemindeki Kıbrıs politikasını üç farklı döneme bölerek incelemektedirler; Annan Planı'nın müzakere edilerek uygulanamadığı, AK Parti'nin gerek AB üyelik hedefi çerçevesinde yürütülen proaktif dış politika süreci olan 2002-2004 yıllarını kapsayan birinci dönem. Planı reddetmelerine karşın AB'ye üye olan Kıbrıs Yönetimi ve böylelikle AB'nin sürece doğrudan müdahil olması, sonrasında Türkiye'nin AB ilişkilerinde gerilemenin olduğu 2004-2010 yılları arasındaki ikinci dönem. 2010 sonrası ise Arap Baharı çerçevesinde bölgede güvenlik kaygılarının ön plana çıkması ve tespit edilen hidrokarbon kaynaklar, Türkiye'deki Gezi olayları, 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AB'nin verdiği tepkiler sonucu ilişkilerin gerilmesi ve dolaylı olarak Kıbrıs meselesinde çözümünün zor bir hale geldiği üçüncü dönem.[865]

Ocak 2002'de Denktaş ve Klerides arasında görüşmeler başlamış, o dönemde Ecevit başbakanlığındaki hükümetin desteğini alan Denktaş üzerindeki baskıyı

---

tamamlanmış olacaktır" açıklaması ile Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Aytaç Yalman'ın KKTC'yi ziyareti ve TSK adına Denktaş'a destek vermiş (Yalman, Annan planının, adada 1963 çatışma ortamına yeniden dönülmesi tehlikesini ortaya çıkardığını belirterek, kabul edilmesinin mümkün olmadığının altını çizmiştir; "Askerden Denktaş'a tam destek", **Hürriyet**) gibi gelişmeler ile birlikte değerlendirildiğinde yine de askerlerin plana karşı açık bir karşı çıkış sergilemediklerini ileri sürmektedir.

[864] Uzuner, **age**, 384.

[865] Enes Bayraklı, Hacı Mehmet Boyraz, "AB'nin Gölgesinde Türkiye'nın Kıbrıs Politikası", **AK Parti'nin 15 Yılı Dış Politika**, ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA Kitapları 29, 2017): 427.

azaltabilmişti. 11 Kasım 2002'de BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kıbrıs ile ilgili Annan planını[866] taraflara sunmuştur. Birleşik, bağımsız ve federal yapıda bir Kıbrıs'ı öngören bu plan beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir. Kıbrıslı Türk ve Rum taraflar kadar Türkiye ve Yunanistan tarafı da planı detaylıca incelemeye başlamıştır. Rum tarafının plana karşı güvensizliği söz konusu iken Türk tarafında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. AK Parti ve KKTC Başbakanı Mehmet Ali Talat planı makul ve uygulanabilir görürken, KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş liderliğindeki statüko yanlısı ve Kıbrıs'ı "milli dava" olarak gören ulusalcı/bağımsızlık yanlısı kesim plana şiddetle karşı çıkmıştır.[867] Annan Planı[868] ile birlikte yeni bir sürece girilmiş ve plan tüm Kıbrıs meselesinin odağına oturmuştur. Bu kapsamda artık Kıbrıs'ın milli bir dava mı yoksa AB önünde engel mi tartışmaları Annan Planı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda AB üyeliğine oldukça önem veren AK Parti ve liberal çevre, seçim sonrası atmosfer ile birlikte maddi ve psikolojik üstünlük kazanmayı başarabilmiştir.[869] Değişim iddialarının hayata geçirilmesinde kritik bir eşik olan Kıbrıs sorunu sürekli olarak gündemde kalmış ve AK Parti bu süreçte birçok iç dirençle karşılaşmıştır. Kıbrıs'ta radikal bir değişimi[*] hedefleyen AK Parti 2007 yılına kadar ülke içi dirençleri kurduğu koalisyon ortakları ile birlikte yönetebilmiştir. Bu kapsamda dışarıda AB ve ABD'nin ulusal düzeyde ise TÜSİAD, TOBB gibi iş çevreleri İKV, TESEV gibi sivil

---

[866] 12 Kasım 2002'de Kofi Annan Kıbrıs çözümüne ilişkin görüşlerini açıklamış, taraflardan gelen eleştiriler doğrultusunda revize edilen plan 10 Aralık 2002'de De Soto tarafından iki toplum liderine sunulmuş. 3. Annan Planı ise yeni düzenlemeler ile 26 Şubat tarihinde açıklanmıştır. Planın Türkçesi için; "Annan Planı ile kurulması öngörülen Kıbrıs Rum Kurucu Devleti'nin Anayasası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/annan-plani-ile-kurulmasi-ongorulen-kibris-rum-kurucu-devleti_nin-anayasasi.tr.mfa [12.12.2019].

[867] Uzuner, **age**, 382.

[868] Eşit statüde iki kurucu devletten oluşan bir federasyon sistemi öneren Annan Planı'na Türk tarafının temel itiraz noktaları şu şekildedir; kuzeyde Rum yerleşimine izin verilmesinin Rum işgali ile sonuçlanacağı, Kıbrıslı Türkleri azınlık durumuna düşüreceği, Güzelyurt'un Rumlara verilmesinin kabul edilemez olduğu, mülkiyet transferinin birçok Kıbrıslı Türk'ün evsiz kalmasına yol açacağı ve Türk askerinin çekilmesinin Kıbrıs Türk halkını savunmasız bırakacağı, vatandaşlık başlığında 1974 sonrasında Türkiye'den giderek adaya yerleşenlerin (planda ifade ediliş şekli ile "yerleşikler") belli bir oranının Kıbrıs vatandaşı olarak tanımlanmaması. Özge Yaka, "Ulusal Dava'dan 'Ayakbağı'na: Kıbrıs Siyasetinin Dönüşümü", **Memleket Siyaset Yönetim,** c.6, s.16 (2011): 96. Tahsin, ''Türkiye–AB İlişkileri", 160.

[869] **age**, 96.

[*] Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Yusuf Buluç'un yaptığı açıklama hükümetin Kıbrıs politikasında değişime gideceğinin ilk resmi ifadesi olarak görülebilir: "Hükümetimiz tarafından tüm ilgili kuruluşların katkısını almak süretiyle (Kıbrıs konusunda izlediğimiz politikada) yeni bir ayarlama yapılmıştır. Bu kapsamda bir politika düzeltilmesi gereksinimi vardır. Bunun da gerekleri yerine getirilmektedir." Oktay Ekşi, "Kıbrıs'ta Teslimiyet", **Hürriyet**, 9.1.2003, http://www.hurriyet.com.tr/kibrista-teslimiyet-120456 [12.12.2019].

toplum kuruluşlarının desteği neticesinde geleneksel Kıbrıs politikasından uzaklaştığı bir dönem olmuştur. Bu aşamada ordu ve dışişleri bürokrasisinden farklı olarak kendini konumlayan AK Parti, danışmanlık mekanizması da içeren bir süreç işletmiştir.[870]

2003 yılı ilk günlerinde Erdoğan yine Kıbrıs ile ilgili bir çıkış yaparak "Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen siyasetten yana olmadığını" belirtmiş "bu iş Denktaş'ın kişisel olayı değildir" demiştir.[871] Sonraki süreçte hem Ankara'ya hem de KKTC'ye AB ve ABD Temsilcileri, BM Genel Sekreteri ziyaretlerde bulunmuş müzakere için çıkış yolları aramaya başlanmıştır. Mart ayında yapılan Türkiye-KKTC zirve toplantısında "Annan Planının Türk tarafının temel kaygı ve beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu" açıklaması yapılmış, TBMM Genel Kurulu oybirliği ile KKTC'ye destek bildirisi yayımlamış bu gelişmeler üzerine Erdoğan söylemini biraz değiştirmiştir.[872] Diğer yandan 31 Ocak 2003 tarihli MGK toplantısında "Görüşmelerin başarısı için her iki tarafın da iyi niyetli ve yapıcı bir tutum izlemeleri gerektiğinin altı çizilerek, doğrudan görüşmeleri öneren taraf olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Denktaş'ın görüşme sürecinde çözüm yönünde sergilediği tutuma güçlü destek verilmiştir" ifadesi yer almıştır. Bu açıklama sonrasında Balcı'ya göre AK Parti ilk meydan okumasından geri adım atmış ve Kıbrıs'ı güvenlik alanından siyasal alana çekmede başarılı olamamıştır.[873]

Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök'ün aşağıdaki ifadeleri Erdoğan'ın Kıbrıs politikasını frenleme amacı taşıdığı yorumları yapılmıştır.

> "Hiçbir Avrupalı'nın 'Haydi burası Avrupa toprağı hemen çıkın' deyip, oraya gidip, Kıbrıs'ta savaşıp öleceğini düşünmüyorum. Ekonomik yaptırım kullanabilir ama güçlü ekonominiz varsa o da karşılanır. Direnç gösterirsiniz. Ama şunu da bir kere daha söyleyeyim ki biz Kıbrıs'ta hiçbir zaman çözümsüzlük istemedik. Kıbrıs'ta bizim istemediğimiz ve etkili olamayacağımız bir politik oluşum olursa; karasular var. Arkasından kıta sahanlığı gelir. Arkasından da ekonomik zon gelir. Balıkçılık alanları gelir. Kıbrıs Türkiye'ye doğru serbest hareket edemeyeceğimiz bir alan olacaktır. Zaten Batı'da sıkıntımız var. Bir de Güney'de sıkıntı olursa Türkiye hapsedilir"[874]

---

[870] "Cüneyt Zapsu Mekik Dokudu", **Yeni Şafak**, 8.2.2003, https://www.yenisafak.com/gundem/cuneyt-zapsu-mekik-dokudu-2706140 [12.12.2019].

[871] "Denktaş'ın Değil Halkın Meselesi", **Hürriyet**, 2.1.2003, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/denktasin-degil-halkin-meselesi-119229, [24.12.2018].

[872] Şimşir, **age**, 46.

[873] Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak**, 100.

[874] "Bir Daha Olursa Başka Türlü Olur", **Hürriyet**, 10.11.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-daha-olursa-baska-turlu-olur-38512447, [5.8.2019].

Diğer yandan 23 Ocak 2004 tarihli MGK toplantısı sonrası şu açıklama yapılmıştır:

> "...Daha önce de açıklandığı gibi Türkiye, BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonuna olan desteğini sürdürmekte ve Annan Planı da referans alınarak adanın gerçeklerine dayalı bir çözüme ulaşılması konusundaki siyasi kararlılığını yinelemektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin iyi niyetli yaklaşımı ve yapıcı görüşleri çerçevesinde, KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş ve KKTC Hükümeti ile yakın dayanışma ve iş birliği halinde müzakere sürecinin yeniden başlatılması amacıyla konuyu BM Genel Sekreteri ile ele almasının yararlı olacağı sonucuna varılmıştır."[875]

Bu açıklama sonrasında Dünya Ekonomik Forumu'na katılmak için 24 Ocak'ta İsviçre'ye giden Başbakan Erdoğan, MGK'nın Annan planına verdiği desteği de arkasına alarak BM Genel Sekreteri Kofi Annan ile görüşmeler yapmıştır. Ancak Erdoğan, MGK kararlarında bahsi geçmeyen yeni bir istekte bulunmuştur. Kıbrıs görüşmelerinin yeniden başlamasını isteyen Erdoğan, Annan'dan "tarafsız bir ülkeden arabulucu" görevlendirmesini istemiştir.[876] Bu durum ise MGK kararlarında bir sapma olarak görülmüştür. Dahası ABD'ye giden Erdoğan ve Gül, Kıbrıs'ta Rumlardan geri kalmayacaklarını masadan kaçan taraf olmayacağını söyleyerek izleyecekleri politika hakkında ipuçları vermişlerdir.[877] Kıbrıs'ta çözüm için ısrarcı olan Erdoğan zaman zaman yaptığı çıkışlarla bunu iyice hissettirmiştir. Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada;

> "Adanın şu an yüzde 36'sı KKTC'nin yaşam alanıdır. Belli bir oranda toprağı verebiliriz. Biz garantör ülke olarak tavsiye ederiz, KKTC bu yaklaşımı gösterir. Buranın çözüme kavuşturulması çok çok daha önemlidir"

ifadeleri ile gündem yaratmıştır.[878] Bu noktada Berkan, Erdoğan'ın siyasi bir kumar oynadığını Annan Planı'nı kabul etme karşılığında AB'den tam üyelik müzakerelerinin başlayacağını düşündüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla AK Parti Hükümeti için Annan Planı'nın kesinlikle referanduma götürülmesi şarttı.[879] Şimşir ise AK Parti'nin Kıbrıs konusunda hazırlıksız bir şekilde iktidara geldiğini, ateş topunu kucağında bulduğunu ve ne yapacağı konusunda çok fazla bilgisi olmadığını öne

---

875 "MGK'dan 'Annan Planı'na Yeşil Işık", **Hürriyet**, 24.1.2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgkdan-annan-planina-yesil-isik-38560913 [24.12.2018].

876 "Kıbrıs'ta Tarafsız Bir Arabulucu Olsun", **Vatan**, 24.1.2004, http://www.gazetevatan.com/kibris-ta-tarafsiz-bir-arabulucu-olsun-21466-gundem/ [24.12.2018].

877 "Kıbrıs'ta Son Yarım Yüzyıla Bakış...", **Milliyet,** 21.03.2004, https://www.milliyet.com.tr/gundem/kibrista-son-yarim-yuzyila-bakis-5108660 [12.12.2019].

878 Erdoğan: "Kıbrıs'ta Belli Oranda Toprak Verebiliriz", **Hürriyet**, 31.1.2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kibrista-belli-oranda-toprak-verebiliriz-199667, [24.12.2018].

879 İsmet Berkan, "Siyasi İrade Var mı, Yok mu?" **Radikal**, 09.02.2004, https://www.ab.gov.tr/p.php?e=37290 [12.12.2019].

sürmüş, Erdoğan'ın başbakan olmadan önce AB'ye karşı dirençli olması gerekirken içeriye karşı diklendiğini, müzakerelerde Türk tarafına haksızlık yaptığını ileri sürmüştür.[880]

AK Parti Hükümetinin desteğini alamayan Denktaş, şubat ayında New York'ta gerçekleşen görüşmelerde askerin desteğini aramış,[881] ancak o dönem yazılanlardan da anlaşılacağı üzere Denktaş'ı destekleyen Kuvvet Komutanlarının Genelkurmay Başkanı Özkök'ü aşamadığı görülmüştür.[882] Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ise Kıbrıs süreci ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

> "Kıbrıs'ta, Mayıs 2004'e kadar çözüm temennisiyle, Dışişleri ile çalışmalar sürüyor; görüş ayrılığımız yok... Kıbrıs konusunun çözümünü hemen kısa bir anda en azından bir süreç olarak temel alırsak, Mayıs 2004'e kadar çözümünü temenni ediyoruz. Dolayısıyla bu, devam eden ve devam edecek olan süreç olarak ifade ettiğimiz Kıbrıs'ın çözümüne ilişkin süreçtir. Bu süreç içinde belirli safhalar olacaktır..."[883]

Benzer şekilde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de Mayıs'a kadar bir çözüm bulunmasını isteyen açıklamalarda bulunmuştur.[884] Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök 13 Nisan 2004 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı Orbay Salonu'nda yaptığı basın toplantısında TSK'nın bakış açısından Kıbrıs'ın öneminin iki temel esasa dayandığını belirtmiştir:

> "Bunlardan birincisi; Türkiye Cumhuriyeti'ne ve TSK'ya Garanti Antlaşması ile yüklenen Kıbrıslı soydaşlarımıza sağlamak zorunda olduğumuz güvenlik sorumluluğudur. İkincisi ise, İttifak Antlaşmasında açıkça ifade edildiği üzere, Kıbrıs'ın, Türkiye'nin güvenliği açısından taşıdığı stratejik rolün önemidir. Bu iki temel esas süreklilik arz etmektedir. Çünkü Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'deki istikrar ve denge ancak bu sayede sağlanmaktadır. Garanti Antlaşmasının birinci maddesinde Kıbrıs'ın, tamamen veya kısmen, Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üyesi olmadığı hiçbir siyasi ve ekonomik birliğe katılımına bu gerekçeyle müsaade edilmemiştir."[885]

---

[880] Şimşir, **age**, 53.

[881] Erdal Güven, "Bir New York Hatırası", **Radikal**, 4.7.2008, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/erdal-guven/bir-new-york-hatirasi-886581/ [6.8.2019].

[882] İsmet Berkan, "Ergenekon'un Yakın Tarihi (3)", **Radikal**, 6.4.2008, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ismet-berkan/ergenekonun-yakin-tarihi-3-845064/ [6.8.2019].

[883] "Asker 'Çözüm' Dedi", **Radikal**, 17.01.2004, http://www.radikal.com.tr/politika/asker-cozum-dedi-697454/ [5.8.2019].

[884] "Sezer 1 Mayıs'a kadar Kıbrıs'ta Çözüm İstiyor", **Yeni Mesaj**, 30.01.2004, http://www.yenimesaj.com.tr/sezer-1-mayisa-kadar-kibrista-cozum-istiyor-H1093805.htm [5.8.2019].

[885] Özkök: "TSK'nın Her Konuda Tavır Koyması Beklenmemelidir", **Milliyet**, 13.04.2004, http://www.milliyet.com.tr/gundem/ozkok-tsknin-her-konuda-tavir-koymasi-beklenmemelidir-5101392 [24.07.2019]. Açıklamasında ayrıca Özkök TSK'nın her konuda tavır koyması gerektiğinin beklenmemesini, Kıbrıs konusuna ilişkin objektif görüş ve tekliflerini gereken yer ve zamanda ilgili makamlara ilettiğini, Kıbrıs Türk halkı ve TBMM'nin en doğru kararı vereceğine olan inancın tam" olduğunu ifade etmiştir.

Diğer yandan dönemin Ege Ordu Komutanı Orgeneral Hurşit Tolon, Türkiye'de son zamanlarda Kıbrıs'ı ver kurtul düşüncesinin oluştuğunu, böyle düşünenlerin ise hain olduğunu belirterek konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; "Bazı kimseler, 'ne var yani verelim şu Kıbrıs'ı kurtulalım' diyor. 1974 öncesinde köylerinde mezalimi, zulmü yaşayan kadınımız, kızımız, canını veren evladımız, bebelerimizi ne çabuk unuttuk biz..."[886]

Balancar ve Elmas'a göre Annan planı çerçevesinde Kıbrıs meselesi asker-sivil ilişkileri ve ordu içindeki bölünmeler açısından kritik bir evre olmuştur. Bu süreçte yaşanan gerginliklerin ise iki temel nedeni bulunmaktadır:

> "1. Devlet kurumları ve ordunun fiili tekelinde bulunan Kıbrıs meselesine ilk kez bir siyasi iktidar tarafından el atılmıştır. Bu durum devlet aktörleri tarafından devlet alanının daralmasına yönelik bir gelişme olarak algılanmıştır.
>
> 2. AB sürecinin Kıbrıs gibi konularda resmi devlet politikalarını zorlaması devlet içi güç çatışmalarını derinleştirmiştir. Kıbrıs meselesi adanın statüsü kadar, Türkiye'de siyasi kararları kimin alacağı ve yaşanmakta olan değişim sürecinin istikameti sorularını da kuşatmış, bu açıdan sembolik bir önemle öne çıkmıştır. Nitekim askerin iç bölünmesi ve siyasallaşması Kıbrıs meselesi kadar değişim süreciyle de ilgilidir."

Yazarlara göre bu süreçteki en önemli gelişme, Annan Planı'yla ilgili görüşmelerin kritik bir safhasında 23 Mayıs 2003 tarihli Cumhuriyet gazetesinin manşetinde yer alan "Genç Subaylar Rahatsız" başlıklı haber olmuştur. Haber içeriğinde 20 Mayıs 2003'te Başbakan Erdoğan ile Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök arasında yapılan görüşmede, hükümetin Kıbrıs ve AB politikaları ile ilgili gelişmelerden ordudaki genç subayların rahatsız olduğu yazılmıştır. Özkök haberi yalanlamış ancak Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanları arasındaki fikri ayrışma bu haber ile gündeme oturmuştur. Diğer yandan aynı dönemde Genelkurmay Başkanı Org. Hilmi Özkök hükümete yumuşak davrandığı, AB ve Kıbrıs konusunda hükümetle uyumlu bir politika yürüttüğü için Emin Çölaşan, Mustafa Balbay gibi gazeteciler tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. [887]

Kıbrıs konusunda Özkök'ün Kıbrıs ile ilgili en doğru kararı, Kıbrıs Türkleri ve TBMM'nin vereceği ile ilgili açıklamaları ordunun Annan Planı'nın kabul edilmesine izin vermez beklentilerini boşa çıkarmıştır. Bu kapsamda ordunun bir bütün olarak AB

---

[886] 'Kıbrıs'ı Ver Kurtul Diyenler Hain', **NTV**, 17.01.2004, http://arsiv.ntv.com.tr/news/253102.asp [05.08.2019].

[887] Ferda Balancar, Esra Elmas, "Askerin Siyasete Müdahaleleri ve Ordu İçi Siyasallaşma", **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim,** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (İstanbul: TESEV Yayınları, 2009): 186.

karşıtı, anti-emperyalist, ulusalcı olarak tanımlanması yanıltıcı olmakla birlikte ve ordunun üst kademelerinin "dönemin gereklerinin" farkında ve Türkiye'nin küresel dünya ekonomisine/AB'ye entegrasyonu projesine angaje olduğunu göstermektedir.[888]

Uluçevik'e göre Kıbrıs ile ilgili MGK'nun değerlendirmeleri de esas alınarak belirlenen parametreler gerek Türkiye'de gerekse KKTC'de karar alıcılar tarafından vurgulanmıştır. Kıbrıs sorununun kalıcı bir çözüme kavuşması için temel alınan parametreler ise şu şekilde sıralanabilir:

> "1. Ada'daki gerçekler temelinde çözüm, 2. İki ayrı halk; 3. İki ayrı demokrasi; 4. İki kesimlilik; 5. İki Tarafın siyasî eşitliği; 6. Yeni bir ortaklık Devleti'nin kurulması; 7. Eşit statüde iki kurucu Devlet; 8. 1960 Garanti ve İttifak Antlaşmalarının yürürlükte kalmaları; 9. Çözüm şeklinde "parametrelerin korunması". Özellikle Ada'daki Türk varlığının, Türkiye'nin garantörlüğünün ve iki kesimlilik ilkesinin zayıflatılmaması. Bunun için de çözümün Avrupa Birliği'nin birincil hukuku durumuna getirilmesi."[889]

2003 ve 2004 yılları Annan Planı'nın detaylıca tartışıldığı yıllar olmuştur. Yapılan görüşmelerde Denktaş liderliğindeki Türk heyeti Kuzey Kıbrıs'ın tanınması konusunda ısrarcı olurken Papadopulos liderliğindeki Rum tarafı ise 1974 müdahalesi sonrasında kuzeyden ayrılmak zorunda kalan Rumların haklarının iadesi konusunda geri adım atmamıştır. Yaklaşık iki yıl süren görüşmelere rağmen taraflar plan üzerinde bir anlaşmaya varamamışlar, 24 Nisan 2004'te plan adanın her iki kesiminde referanduma sunulmuş, Kıbrıslı Türkler yüzde 64,9 oranında evet derken, Rumlar yüzde 75,8 oranında hayır demiştir.[890] Bu sonuçlar Türk tarafında hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuş, GKRY'nin 1 Mayıs 2004 itibariyle AB'ye tam üye olması ile birlikte artık çözüme karşı umutsuzluk süreçte kendini iyice göstermiştir. Ancak Referandum sonrası çözümü engelleyen tarafın Denktaş ve Türkiye değil planı reddeden Rumlar olduğu gerçeğini AK Parti uluslararası kamuoyunu etkilemek için çok iyi kullanamamıştır. Bu kapsamda Kıbrıslı Türklere yönelik ambargo ve

---

[888] Yaka, **age**, 97.

[889] Tugay Uluçevik, "Millî Kıbrıs Davamız Nereye?!", 2016, **TÜRKSAM**, http://turksam.org/milli-kibris-davamiz-nereye#_ednref36 [12.12.2019].

[890] Aksu ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetlemektedir: "Denktaş'ın ve Türkiye'deki ulusalcıların eleştirilerindeki haklılığı ortaya çıkartması bakımından ilginçtir. Ulusal/uluslararası kamuoyunda Kıbrıs sorununun çözümünü engelleyen kişinin Cumhurbaşkanı Denktaş olduğu, Türkiye'nin Ada'daki statükodan, yaygın deyimle "çözümsüzlükten" sorumlu olduğu suçlaması referandum sonrasında çökmüştür. Referandum sırasında Denktaş'ın tüm karşı çıkışına rağmen Plana Türk toplumu evet demiş, Türkiye tüm eksikliklerine rağmen Planı açıktan açığa desteklemiş fakat Rum toplumu %75,8 gibi yüksek bir oranda plana, dolayısıyla çözüme karşı çıkmıştır. Çözümü reddeden tarafın Rumlar olmasına karşın sonuçtan zarar gören Kıbrıs Türk toplumu ve Türkiye olmuştur." Fuat Aksu, "Türk-Yunan İlişkileri, Kıbrıs Sorunu, AB: Türkiye"nin Gordion Düğümü" (Yayınlanmamış Makale, 2011)

izolasyonların kalkması konusunda AK Parti Hükümetinin ciddi bir girişimi olmamış, ABD'li bir grup Kongre üyesinin doğrudan uçuşla Ercan havalanına inmesi ve Azerbaycan'dan milletvekili ziyareti dışında herhangi bir gelişme olmadığını belirten Uzgel, ortaya çıkan tablonun AK Parti Hükümetinin lehine çeviremediğini şu şekilde ifade etmektedir;

> "AK Parti yönetimi Kıbrıs'ta kendisinden beklenen esnekliği göstermiş, Türkiye'nin içinde ve dışında bunu değiştiğinin bir göstergesi olarak sunmakla yetinmiş, soruna gerçekten bir çözüm getirme, adadaki Türklerin sorunlarını giderecek girişimlerde bulunma gibi konularla ilgilenmemiş, hatta bu avantajlı durumu lehine çevirmeye bile yönelmemiştir."[891]

Dahası Güney Kıbrıs'ın Mayıs 2004'te AB üyeliği sonrasında Türkiye'nin AB süreci birçok yönden sekteye uğramıştır. İlk olarak Ek Protokol'ün imzalanması süreci birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. "Avrupa Birliği'nin Genişlemesinin Ardından Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşmaya Ek Protokol" 29 Temmuz 2005 tarihinde imzalanmıştır.[892] Ek Protokolün giriş kısmında yer alan "Kıbrıs Cumhuriyeti" ifadesi ile ilgili olarak Türkiye GKRY'ni tanımadığını ifade eden bir deklarasyon yayınlamıştır.[893] AB dönem başkanlığını yürüten İngiltre'nin de verdiği güvence ile Ek Protokol'ün Kıbrıs'ı tanıma anlamına gelmediği ifade edilmiştir.[894]

11 Aralık 2006 tarihinde düzenlenecek AB Dışişleri Bakanları toplantısı öncesinde hükümet, AB Dönem Başkanlığına, bir deniz ve bir havalimanının Kıbrıs Rum Yönetimi'nin kullanımına geçici olarak açılması yönünde sözlü bir öneride bulunmuş, dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt Kıbrıs konusunda

---

[891] Uzgel, "Dış Politikada AKP", 379.

[892] Aksu'ya göre oluşan bu "yeni durum"da AB Türkiye'den Gümrük Birliği yükümlülüklerini "Kıbrıs Cumhuriyeti" ni de kapsayacak şekilde genişletmesini talep ederken, KKTC'ye uygulanan ambargo ve izolasyonların kaldırılması ile ilgili somut adımlar atmamıştır. Türkiye KKTC'ye uygulanan ambargo ve izolasyonlar kaldırılmadan "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni Gümrük Birliği yükümlülüklerine dahil etmeyeceğini açıklamış AB ise "Kıbrıs Cumhuriyeti"ne yönelik tutumundan vazgeçmediği takdirde Türkiye ile müzakerelere devam edilemeyeceğini öne sürmüştür. Oluşan bu döngü çerçevesinde taraflar siyasalarını karşısındakinin tercihine endekslemektedir. Fuat Aksu, "Kıbrıs Sorunu, Müzakereler ve Türkiye'nin Açmazı", **Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi**, (Lefkoşe: Yakındoğu Üniversitesi Yayınları, 2013): 405-420.

[893] "Ek Protokol ve Deklarasyon Metni", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ek-protokol-ve-deklarasyon-metni.tr.mfa [12.12.2019].

[894] "Ek Protokol Kıbrıs'ı Tanıma Anlamına Gelmez", **Hürriyet**, 27.7.2005, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ek-protokol-kibrisi-tanima-anlamina-gelmez-38726289 [6.8.2019]. İngiltre Başbakanı Tony Blair, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin 3 Ekim'de müzakerelerin başlamasıyla devamını dilediğini vurgularken, Ankara'nın ek protokolü imzalamasının Kıbrıs Rum kesiminin tanınması anlamına gelmeyeceğini vurguladı.

TSK'nın görüşü alınmadan bu şekilde adım atılmasını sert bir dille eleştirmiştir.[895] Hükümete Cumhurbaşkanı Sezer tarafından da aynı yönde bir eleştiri yöneltilmiş; bu tepkiler karşısında Başbakan Erdoğan bu konuları sözlü olarak konuşmanın kendi görevleri olduğu, sözlü görüşmeler için "Çankaya" veya "bazı ilgili kuruluşlar"dan fikir almak zorunda olmadıkları yönünde bir açıklama yapmıştır.[896]

Orgeneral İlker Başbuğ'un Genelkurmay Başkanlığı Devir-Teslim Töreni sırasındaki Kıbrıs ile ilgili ifadeleri şu şekildedir;

> "Kıbrıs konusuna, Birleşmiş Milletler çerçevesinde bütünlüklü müzakereler yoluyla, kapsamlı, adil ve kalıcı bir çözüm bulunması isteniyorsa herkes tarafından; ilk önce Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 1959/60 anlaşmalarına dayalı "1960 Kıbrıs Cumhuriyeti" olmadığının, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bir gerçek olduğunun, eşit egemen şekilde Kıbrıs Türk halkının ve Garantör Devlet olarak Türkiye'nin kabul edebileceği bir çözüm ortaya konulmadan, sorunun çözülemeyeceğinin kabul edilmesi gerekir." [897]

Ayrıca Başbuğ Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik stratejisinin dört temel dayanağından birinin "Kıbrıs Türk halkının güvenliğinin sağlanması ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki ulusal menfaatlerinin ve güvenliğinin temel noktalarını oluşturan hak ve menfaatlerinin korunması" olarak belirtmiştir.[898]

Tüm bu pazarlıklar, müzakereler sürerken ilginç bir gelişme dikkat çekmiştir. İşçi Partisi Genel Başkan Vekili Mehmet Bedri Gültekin, 24 Nisan 2004'deki Annan Planı referandumundan hemen sonra dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve dönemin KKTC Başbakanı Mehmet Ali Talat arasında geçtiğini iddia ettiği telefon konuşmasının kayıtlarını 2009 yılında açıklamıştır.[899] İki aktör tarafından da

---

[895] Limanların açılması önerileri için "Orada 40 bin askeri olan bir kurumun görüşü alınmaz mı? Sorsalardı şunu söylerdik; bu devletin resmi görüşünden sapmadır. Elbette devleti biz yönetmiyoruz. Sadece görüşümüzü dile getiriyoruz. Görüşümüzü alıp kabul etmeyebilirlerdi" şeklinde konuşmuştur. "Hükümet Bize Sormadı Kararı TV'den Öğrendim", **Hürriyet**, 08.12.2006, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumet-bize-sormadi-karari-tv-den-ogrendim-5575993 [24.07.2019].

[896] Zeynep Şarlak, "Milli Güvenlik Kurulu", **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim,** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (İstanbul: TESEV Yayınları, 2009): 111

[897] Rauf Denktaş, "Devir Teslim", **Yeniçağ,** 02.09.2008, https://www.yenicaggazetesi.com.tr/devir-teslim-5020yy.htm [12.12.2019].

[898] "Görev Artık Başbuğ'un", **CNNTÜRK**, 28.08.2008, https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/08/28/gorev.artik.basbugun/491827.0/index.html [12.12.2019].

[899] "Erdoğan-Talat'ın Konuşmaları İP'nin Eline Geçti' İddiası", **T24**, 19.10.2009, https://t24.com.tr/haber/erdogan-talatin-konusmalari-ipnin-eline-gecti-iddiasi,58150, [24.07.2019]. Konuşmanın tam metni şu şekildedir; "Recep Tayyip Erdoğan: Şimdi işte Aralık 2004'e kadar biraz sabırlı gitmemiz lazım.. Mehmet Ali Talat: Doğru, doğru..Erdoğan: Yani o şeyi mesela, **devlet mevlet işini hiç biz dile getirmeyeyelim**. Başkaları getirsin dile…Talat: Neyi, neyi, neyi? Erdoğan:

yalanlanmayan telefon görüşmelerinde iki devletli toplum çözümünün Türkiye ve KKTC'ndeki karar alıcılar tarafından benimsenmediği sonucu çıkarılabilir.

Balcı'ya göre Kıbrıs meselesi AK Parti için askerin baskın rolünün azaltılması ve meşruluğunu tahrip etme yönüyle kritik bir alan olmuştur. Bu kapsamda AK Parti Hükümeti TSK'nın Kıbrıs meselesinde siyaset belirleme poziyonuna meydan okumuş ve bu durum AB ve Kuzey Irak gibi diğer kritik dış politika meselelerinde de kendini göstermiştir.[900]

Yaka ise ordunun Kıbrıs meselesinde AB üyeliği konusunda olduğu gibi aşırılıkları frenleme, kimi hassasiyetleri hatırlatma ve kendi konumunu gözeten bir rol oynadığını ancak nihayetinde değişime onay verdiğini ifade etmektedir. Ordu kendini Türkiye'de rejimin istikrarı ve bekaasının sağlanmasında garantör olarak görmekte ancak garanti altına almaya çalıştığı rejim kendini AB vizyonu ile yeniden yapılandırmakta olduğunun da farkına varmaktadır. Yaka, Denktaş'ın bizzat ordu kurmayları tarafından görüşme masasına oturmaya ikna edilmesinin bu farkındalığın bir göstergesi olduğunu iddia etmektedir. Bu kapsamda Yaka'ya göre ordunun Kıbrıs meselesindeki değişimi gözönüne alındığında hiçbir kurumsal yapının ülkenin genel atmosferinden ve hâkim eğilimlerden bağımsız bir biçimde varlık göstermediği sonucu çıkarılabilir.[901]

Özcan, Kıbrıs konusunda askerlerin toplumu mobilize etmekte başarısız olduğunu bu yönüyle toplum desteğinden yoksun olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda iş dünyasının ve medyanın Denktaş ve TSK'ya o güne kadar alışık oldukları desteği vermediğini bu nedenle de bu aktörlerin Kıbrıs meselesinde AK Parti karşısında etkin olamadıklarını iddia etmektedir.[902]

Yani "İki devlet olarak tanımamız lazım", şudur budura bunu..Talat: Ha.. o çok zor, yani **elde edilemeyecek şeyleri şimdi atmamak lazım**. Erdoğan: **Hiç dile getirmeye gerek yok**. Talat: Evet, evet, evet. Erdoğan: Şey noktasında da bence 1 numara ile fazla dalaşma.. Talat: Kiminle? Erdoğan: Yani 1 numarayla, 1 numarayla. Talat: Haa Yok Şimdi bakın. Erdoğan: İlkeyi, ilkeyi koyuyorsun ortaya ya bak şimdi bana sordular bu akşam, ben şunu söyledim Erdoğan: Mehmet Ali Bey ben size bir şey söyleyeyim mi? Artık o (Rauf Denktaş) bitmiştir.. Talat: İşte onu diyorum Bende onu söylüyorum.. Erdoğan: Yani onun Ama artık onun sizin söylemenize gerek yok artık. Yani şu anda o artık muhatap olmaktan bile çıkmıştır!"

[900] Balcı, **Dış Politikada Hesaplaşmak**, 113.

[901] Yaka, **age**, 108.

[902] Gencer Özcan, "Facing its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in the Foreign Policy-Making Process", **New Perspectives on Turkey**, s. 40 (2009): 83-102.

Aksu, 2011 genel seçimler sonrasında AK Parti Hükümetinin Kıbrıs sorununa ve KKTC'ye ilişkin yaklaşımında önemli bir değişimin gözlenmeye başlandığını ve bu değişimin liderin söylemlerine de yansıdığını iddia etmektedir. Dönemin Başbakanı Erdoğan KKTC'ye yapılan yardımlar ile ilgili muhalif görüşlerin tepkilerine "besleme" sıfatı ile cevap verirken seçim sonrasında Kıbrıs'a yaptığı resmi ziyaret sırasında yaptığı açıklamalarda Kıbrıs Rumlarına ve AB'ye karşı sert bir dil kullanmış ve KKTC'ye verilen desteği sürdürüleceğini belirtmiştir. Bu söylem değişikliği ile birlikte Erdoğan'ın zaman içerisinde Denktaş ile aynı çizgiye geldiği yorumları yapılmıştır.[903]

AB-Kıbrıs: AB Kıbrıs meselesinin çözüm sürecinde etkin bir aktör olarak yer almıştır. Kıbrıs Rum Yönetiminin (KRY) de Birliğe üye olması ile birlikte süreç hem daha karmaşık hale gelmeye başlamış hem de Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümünde de ciddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda Yunanistan ve KRY de içinde yer aldığı AB, Kıbrıs'ta adil bir çözüm sunan bir yaklaşım gösterememiş ve uyuşmazlıkların çözümünde bir "taraf" gibi davranmıştır.[904]

---

[903] Aksu, "Kıbrıs Sorunu, Müzakereler", 411. Bu konudaki haberlerden bazıları için bkz.; "Erdoğan'dan Kıbrıs Patlaması: Hem Parayı Alıyorlar...", **Radikal**, 4.2.2011, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogandan-kibris-patlamasi-hem-parayi-aliyorlar-1038945/ [12.12.2019]. Tayyip Erdoğan: "Hem Para Alıyorlar Hem Utanmadan Eylem Yapıyorlar", **Kıbrıs Postası**, 5.2.2011, http://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n46694-Tayyip-Erdogan-Hem-para-aliyorlar-hem-utanmadan-eylem-yapiyorlar [12.12.2019]. "Kıbrıs Diye Bir Devlet Yoktur", **Cumhuriyet**, 19.7.2011, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/267466/_Kibris_diye_bir_devlet_yoktur_.html [12.12.2019]. "Şartlar Değişti Artık Taviz Yok", **Milliyet**, 19.7.2011, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/sartlar-degisti-artik-taviz-yok-1415986 [12.12.2019].

[904] Fuat Aksu, "Türkiye-Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakerelerinde Kıbrıs Ve Ege Uyuşmazlıkları", **Türkiye–AB İlişkileri: Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları**, ed. Mehmet Seyfettinç Erol, Ertan Efegil (Ankara: Alp Yayınları, 2007): 24. Aksu bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'nin aday ülke statüsü tanınırken Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile olan uyuşmazlıklar konusunun bir ön koşul oluşturmasına Türkiye'nin evet demeyeceği ısrarla belirtilmiştir. Bu ısrarlar sonucu Kıbrıs sorunu bir ön şart olarak görülmemiştir. 2003 yılında ise bu koşutluğun ilişkilere yeniden yerleştirildiğini görmek mümkün. Nitekim 1997 Lüksemburg Zirve kararlarının Türkiye açısından kabul edilebilir nitelikte olmadığı vurgulanarak AB ile siyasi ilişkilerin seviyesi düşürülmüştür."

Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 9. maddesi Birliğin Kıbrıs sorununu ele almıştır. Buna göre;

"(a) Avrupa Konseyi, 3 Aralık 1999 tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı çözümüne yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnunlukla karşılar ve Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri'nin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder.

(b) Avrupa Konseyi, siyasi bir çözümün Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne katılımını kolaylaştıracağının altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılamamış olursa, Konsey'in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu

1999 sonrası dönemde Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde Kıbrıs sorununun Ege uyuşmazlıklarından belirgin şekilde ön plana çıkarılarak ele alındığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte AB, devletler arasındaki sorunların doğrudan ele alınıp tartışıldığı ve bağlayıcı bir karara bağlandığı bir örgüt değildir. Dolayısıyla üye devletler arasında görülen uyuşmazlıkların çözümü AB Adalet Divanı'nda sağlanmaktadır. Siyasi içerikli konular ise AB zirve ve Komisyon toplantılarında ele alınmaktadır. Bu kapsamda sorunların çözümü açısından AB hukuku ve uluslararası hukuk ayrımı bulunmakta, egemenlik alanlarıyla ilgili uyuşmazlıklarda uluslararası hukukun uygulanması zorunlu olmaktadır.[905] Diğer yandan Kıbrıs meselesinin AB üyelik sürecinde Türkiye için ön koşul olup-olmaması durumu sürekli bir şekilde gündemde olmuştur. Bu bağlamda Katılım Ortaklığı belgesi ve ilerleme raporları bu koşulluluk durumunun net görüleceği metinler olmuştur.[906] Avrupa Komisyonun 2003 yılında yayınladığı ilerleme raporu ve strateji belgesi[*], reformları olumlu bulurken müzakere tarihi almakla Kıbrıs sorununun arasında bağ kurması Türkiye'de tepkilere neden olmuştur. Kopenhag kriterlerinin bir parçası olmaya Kıbrıs meselesi çözümünün bu yönüyle dikte edilmesi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ocak 2004'te Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin Türkiye ziyareti sırasında Kıbrıs'ın bir ön koşul olmadığını söylemesi ancak son kararın siyasi olacağı ve Kıbrıs sorununun çözülmemesinin sonucu olumsuz etkileyeceği açıklaması yeniden

konuda Konsey, tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır." "Helsinki Zirvesi (10-11 Aralık 1999)", http://www.mfa.gov.tr/helsinki-zirvesi-10-11-aralik-1999.tr.mfa [12.12.2019].

905 Aksu, "Ege ve Kıbrıs Sorunlarının", 103-132.

906 Aksu bu durumu şu şekilde ifade etmektedir; "Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan ile olan uyuşmazlık konularının Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanırken Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler başlığı altında "siyasi kriter" olarak yer almasına tepki göstermiştir. Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan ile olan uyuşmazlıklarını üyelik sürecinde bir "ön şart" olarak kabul ettirilmesine karşı çıkmış olsa da Katılım Ortaklığı Belgesi'nin son halinde bu konular diplomatik bir dille metne konulmuştur. 4 Aralık 2000 tarihinde AB Genel İşler Konseyi, Katılım Ortaklığı Belgesi'ne son şeklini verirken Türkiye'nin şiddetli tepkisine yol açan Kıbrıs ve Ege konusunu "ön şart", olarak getirmeyip 4. Maddede "Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler" ana başlığı altında "Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Ölçütler" başlığıyla yeni bir paragraf oluşturmuştur. Böylece, Yunanistan'ın ısrarlarıyla Kıbrıs konusu 4.1 Kısa Vadeli Öncelikler maddesinde, Ege konusu ise 4.2 Orta Vadeli Öncelikler maddesinde, "Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Öncelikler" paragrafları altına yer almıştır. Böylelikle terimler üzerinde oynanarak hem Türkiye'nin duyarlılığı dikkate alınarak konunun "ön şart" olarak getirilmesi önlenmiş, hem de Yunanistan'ın duyarlılık gösterdiği konular "öncelikli "siyasi konular arasında gösterilmiştir." **age**, 134.

[*] "2003 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession", https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/deffe767-febd-4228-8c07-657380ffa3cf/language-en [12.12.2019].

önkoşulluluk yorumlarını gündeme taşımıştır.[907] Dahası AB'nin müzakereler sırasında üstlenmiş olduğu rol ve taraflar üzerindeki eşitsiz etkisi çıkarların uyumlaştırılmasında ve çözüm beklentilerinde istenilen etkiyi gösterememiştir. Gelinen noktada ise Kıbrıs sorunu Türkiye-Yunanistan ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında çözümün iyice zorlaştığı bir süreç olmuştur.[908]

Erdoğan'ın söylemleri ve Kıbrıs meselesi ile ilgili yapmak istedikleri Hermann modelinde "amaç değişikliği" olarak algılansa bile en nihayetinde Denktaş çizgisine gelinmiş ve hedeflenmiş olan esaslı bir değişimin gerçekleş[leştirile]mediğini görülmüştür. Bu kapsamda iddia edilen ve yapılmak istenen amaç değişikliği olarak değerlendirilirse gerek izolasyonların kaldırılması meselesinde gerekse KKTC'nin bağımsız devlet olarak tanınmasında tatminkâr bir ilerleme sağlanamamıştır. Son tahlilde KRY tüm Kıbrıs'ın meşru temsilcisi olarak AB'ye üye olurken hem Kıbrıs sorununa kapsamlı ve kalıcı bir çözüm getirilememiş hem de Türkiye'nin AB üyeliğindeki önemli/temel engellerden biri kaldırılamamıştır. Tüm bunlar gözönünde bulundurulduğunda izlenen dış politikadaki değişiklik sadece uyarlama düzeyinde kalmıştır. Bu yönüyle bakıldığında diplomatik girişimlerin yoğun olarak kullanıldığı, Türkiye'nin masadan kalkan taraf olmaması ve çözüm için Annan Planı'nın kabulü için çaba gösterilmesi Kıbrıs meselesinin çözümü için yeterli olmamış ve sonrasında "geleneksel politikaya" dönüş yaşanmıştır. Tüm bunlarla birlikte Aksu'ya göre özellikle müzakereler sürecinde uluslararası kamuoyu önünde Türkiye'nin imajı kullanılan taktikler neticesinde değişime uğramıştır. Bir adım önde olma söylemi ve geleneksel Kıbrıs politikasından vazgeçme durumu Türkiye'nin "uzlaşmaz" sıfatından kurtularak hareket serbestliği sağlamasına neden olmuştur.[909] Ancak tüm bunlarla birlikte Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge alanları, doğal kaynakların çıkarılması gibi yeni sorunlar ortaya çıkmış dolayısıyla hem AB ve ABD hem de çok uluslu şirketlerin de bu sürece eklemlenmesiyle konu birkez daha uluslararası boyuta taşınmıştır.

---

[907] Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Avrupa Birliği: Katılım Öncesi Dönemin İç ve Dış Politika Dinamikleri", **Uluslararası İlişkiler**, c.2, s.8 (2005-2006): 90.

[908] Aksu, "Kıbrıs Sorunu, Müzakereler", 406.

[909] **age**, 407.

Tablo 14: Türkiye-K.K.T.C Dış Ticareti (milyon dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2005	754	45	799	709
2006	885	40	925	845
2007	932	61	993	871
2008	1.072	52	1.124	1.020
2009	771	43	814	728
2010	975	58	1.033	917
2011	1.023	81	1.104	942
2012	1.010	76	1.085	934
2013	1.115	67	1.182	1.048
2014	1.195	80	1.275	1.116
2015	1.006	69	1.075	936
2016	907	65	972	843
2017	1.097	67	1.164	1.031
2018	1.226	68	1.294	1.158
2019	1.173	53	1.226	1.120

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Türkiye ile Ticaret", 16.08.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/KKTC/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2020].

Neoklasik realist açıdan değerlendirmek gerekirse ilk dönem kısıtlayıcı bir stratejik çevrenin varlığı karar alıcıların etkisinin hayli fazla olduğu izlenimini vermektedir. AK Parti elitlerinin kendilerini destekleyen bazı aktörleri de arkasına alarak yoğun bir şekilde sürece angaje olduğu gözlemlenmektedir. AB üyeliği gibi tarihi bir fırsatı kaçırmamak amacı ile karar vericiler kısa bir zaman diliminde Kıbrıs sorunu geleneksel devlet politikasında uzaklaşarak çözme girişiminde bulunmuştur ancak sorunun kısa zamanda çözülmemesi sonucunda geleneksel ulusal kurumlar ve görüşleri yeniden etkin olmaya başlamış ve eski politikaya dönüş gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak tüm bu gelişmeler sonrasında AK Parti iktidarının Kıbrıs konusunda izlediği politikalar somut bir sonuç doğurmaktan uzak görünmektedir. Kullanılan söylem ve yapılmak istenenler hükümetin imajını değiştirmeye yaramış olsa da somut ilerleme bir yana deniz yetki alanları, münhasır ekonomik bölge gibi yeni anlaşmazlık alanları ortaya çıkmıştır. Bu da izlenen dış politikanın iddia edildiği gibi Kıbrıs sorununu çözme potansiyelinden uzak olduğu izlenimini vermekte ve değişimin sadece söylemsel düzeyde kaldığını göstermektedir.

3.3.2. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Aralık 1999'da gerçekleşen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir. Bu süreçte hükümetin önceliği AB reformları olmuş, katılım müzakerelerine başlamak için yerine getirilmesi gereken Kopenhag siyasi kriterleri karar alıcıların gündemine yerleşmiştir. Bu kapsamda müzakerelerin açılması için ön şart olan siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri yoğun bir şekilde Meclis'ten geçirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce, ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlara devam edilmiştir. Bu çerçevede 2002-2004 yılları arasında 8 Uyum Paketi, 2001 ve 2004 yıllarında da 2 Anayasa Paketi TBMM'de kabul edilmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmış böylece Türkiye, AB ile yeni bir sürece girmiştir.[910]

AK Parti 2002 seçimleri sonrası iktidara geldiği dönemde var olan bu atmosfere uygun olarak dış politikada ağırlığı AB üyeliğine vermiştir. Bu kapsamda AB üyeliği AK Parti hükümetin hedeflerinin başında gelmiş ve parti liderleri bu konuyu sürekli vurgulamıştır.[911] Kasım 2002 ve Ekim 2005 arası dönemi, "AK Parti'nin altın yılları" olarak değerlendiren Öniş ve Yılmaz, Avrupalılaşmanın temel

---

[910] Katılım Müzakerelerinde mevcut durumda şu ana kadar 16 fasıl müzakerelere açılmış, bir tanesi geçici olarak kapatılmıştır. Bazı üye ülkelerin siyasi engellemeleri ve Kıbrıs sorunu müzakere sürecini ipotek altına almıştır. 2006-2010 yılları arasında 13 fasıl müzakereye açılmışken, açılmayan fasılların büyük bir bölümü üye ülkelerin siyasi engellerine takıldığı için, 2010-2013 döneminde yalnızca 1 fasıl müzakereye açılabilmiştir. 17 Mayıs 2012 tarihinde ise Türkiye ve Avrupa Komisyonu arasında Pozitif Gündem başlatılmıştır. Pozitif Gündem, Türkiye-AB ilişkileri açısından bazı önemli konulardaki işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesini ve siyasi blokajlı fasıllar dahil olmak üzere, oluşturulan çalışma gruplarıyla teknik açılış/kapanış kriterlerinin en kısa sürede yerine getirilmesini amaçlayan bir çalışma yöntemi olarak düşünülmüştür. Pozitif Gündem, 2014 yılında Avrupa Komisyonu Genişleme ve Komşuluk Politikasından Sorumlu Üyesi Štefan Füle'nin yerine Johannes Hahn'ın göreve gelmesiyle sona ermiştir. "Türkiye-AB İlişkileri Tarihçesi", https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html [12.12.2019]. Reform süreci ve gerçekleştirilen reformlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Çiğdem Nas, "Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler,** ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 166-173.

[911] "Gül: Ray Döşendi", **Hürriyet**, 14.12.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-ray-dosendi-38438407, [12.12.2019]. "Gül: Tek Koşul Kopenhag Kriterleri", **Sabah**, 1.12.2004, http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/01/siy97.html, [12.12.2019]. "Kopenhag'da Soluk Kesen Diplomasi", **Hürriyet**, 12.12.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopenhagda-soluk-kesen-diplomasi-38437799 [12.12.2019].

politika olarak belirlendiğini ve Avrupalılaşma sürecinin kendini üç alanda gösterdiğini ifade etmektedirler.[912] AK Parti'nin dış politikasının ilk yıllarının temelinin Avrupalılaşma olduğu gerek söylem gerekse eylem düzeyinde rahat bir şekilde görülmektedir.[913] Dahası 28 Şubat sürecinden de ders çıkaran AK Parti demoktarikleşme ve AB süreci arasındaki ilintiyi kavramış; Milli Görüş eksenli partilerin[*] akıbetine uğramamak ve sistemde kalabilmek için AB sürecini bu denli

---

[912] Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", **Turkish Studies**, c.10, s.1 (2009): 8. Bunlar sırasıyla ekonomik büyüme, demokratikleşme ve dış politika yapımının Avrupalılaşması olarak belirtilmiştir.

[913] Parti programında AB ile ilgili kısım; "Türkiye gerek coğrafi gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu nedenle Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya devam edecektir. Türkiye Avrupa Birliği ile ilişkilerinde, taahhütlerini ve Birliğin üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği şartları bir an önce sağlayacak, gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemeye çalışacaktır." "Parti programı", https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi "Erdoğan: AB Kriterleri Taviz Değil", **Hürriyet**, 29.05.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-kriterleri-taviz-degil-38468114 [12.12.2019]. "Erdoğan: 2004, AB Uygulama Yılı Olacak", **Hürriyet**, 11.07.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-2004-ab-uygulama-yili-olacak-158672 [12.12.2019]. "Erdoğan AB'yi Uyardı", **Yeni Şafak**, 06.12.2003, https://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-abyi-uyardi-2708914 [12.12.2019]. "Erdoğan Brüksel'deki AB Zirvesine Katılıyor", **Hürriyet**, 11.12.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-brukseldeki-ab-zirvesine-katiliyor-38520815 [12.12.2019]. "Erdoğan: AB ile 2005 Yılı, Normal Bir Yıl Olmalı", **Hürriyet,** 23.02.2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-ile-2005-yili-normal-bir-yil-olmali-204686 [12.12.2019]. "Erdoğan: Reformlar Devam Edecek", **Hürriyet**, 22.05.2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-reformlar-devam-edecek-38606334 [12.12.2019]. Erdoğan: "AB İşi Tamam, Müzakereler 2005'te", **CNNTÜRK**, 18.06.2004, https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/06/18/erdogan.ab.isi.tamam.muzakereler.2005te/14466.0/index.html [12.12.2019]. "Hamdolsun Aldık", **Sabah**, 19.12.2004, http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/19/siy101.html [12.12.2019]. "Ankara'da AB Kutlaması", **VOA**, 07.01.2005, https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2005-01-07-voa7-87985957/840401.html [12.12.2019]. "Gül: Mutabakata Vardık", **BBC**, 03.10.2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/10/051003_gul_agreement.shtml [12.12.2019]. "Erdoğan'dan Sanayiciye: AB Bize Muhtaç Değil Sanayiciden Hükümete: İşsizlik Artışı Geliyor", **Milliyet**, 15.02.2006, http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/erdogandan-sanayiciye-ab-bize-muhtac-degil-sanayiciden-hukumete-issizlik-artisi-geliyor-145867 [12.12.2019].

[*] Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi Türk siyasal hayatında milli görüş partisi olarak bilinmekte ve AB'yi Hristiyan kimliği üzerine inşa edilmiş bir birlik olarak algılamaktadırlar. Genelde emperyalist, kapitalist ve Siyonist kavramları ile birlikte kullanılan ve kurumları rededilen AB algısı, 28 Şubat sürecine gelindiğinde değişime uğramıştır. Buna en iyi örnek 28 Şubat sonrasındaki süreçte Erbakan'ın hapis cezasının infazının durdurulması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurulması ve süreç içinde FP, AB üyeliğini dahi savunmaya başlamıştır. Bu süreçte düzene karşı eleştirilerini azaltan FP'de başörtüsü sorunu demokrasi ve insan hakları çerçevesinde ele alınmaya çalışılmış, bu sayede de AB'den destek beklenmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirmesi gerektiği belirtierek AB'ye karşı takınılan olumlu tutumun ardında demokratikleşme ve insan hakları konusundaki gelişmelerin Adil Düzen'e katkı yapacağı düşüncesi bulunmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde parti yöneticileri AB karşıtı tutumlarını sürdürmüştür. SP'nin eski lideri Recai Kutan, Türkiye'nin yapması gerekenin AB kapılarında aşağılanmak değil, Müslüman dünyasının lideri olmak olduğunu vurgulayarak Milli Görüş çizgisinin AB'ye bakış açısının değişmediğini göstermiştir. Uğur Ülger, Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** s.4, (2017): 624-625. Diğer yandan Millî Görüş Hareketinin kurucusu olan Erbakan 1999'da AB'ye karşı bakış açısının değiştiğini de ifade ederken bu değişikliği şöyle

sahiplenmiştir. Bu kapsamda üyelik hedefi AK Parti için hem iç siyasal rakiplerine karşı hem de küresel ekonomiye eklemlenme sürecinde araçsal bir tercih olarak yer etmiştir.[914] Müzakere sürecinde yaşanan geriye dönüşler ve iki tarafta da artarak devam eden olumsuz söylemler nedeniyle inişli çıkışlı devam etmektedir. Nas bu durumun nedenlerini aşağıda ifade etmektedir;

> "AK Parti iktidara geldikten sonraki süreçte 2002-2004 yılları arasında görülen reform sürecinin 2006 sonrası yavaşlamasının nedenleri arasında AB sürecinin araçsallaştırılması, reformların içselleştirilememesi, AB sürecini sahiplenen paydaşların tutum değişikliği ve AB'nin Türkiye'nin üyeliği ile ilgili motivasyonunun azalması görülmektedir."[915]

AK Parti Hükümeti AB üyelik sürecinde bir tarafta AB ile (özel olarak Avrupa Komisyonu, üye ülkeler ve arada bir Avrupa Parlamentosu'yla) ve diğer tarafta ülke içindeki çeşitli çevreler ve çıkar grupları ile müzakere etmek durumundadır. Bu çevreler sendikalar, işveren örgütleri ve sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler ve genel olarak kamuoyunu kapsamakla birlikte ordu ve çeşitli bürokratik mekanizmaların bulunduğu devlet kurumları da bu çevre içerisinde değerlendirilmektedir. Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmek için reformların kabul edilmesi farklı toplumsal-siyasal kesimlerde kuşku ve kısmi dirençle karşılaşmıştır. Özellikle ilk dönemde meclis üyeleri, bürokrasi ve ordu üyeleri ile bazı sivil toplum örgütü üyeleri, akademisyenler ve gazeteciler bu süreçte eleştirilerini ve kuşkularını dillendirmiştir. Bu gelişmeler karşısında hükümet, AB yanlısı sivil toplum örgütlerinin, akademisyen, medya ve liberal kesimin desteğini alarak bu dirençleri kırmak istemiştir.[916] Dolayısıyla AK Parti'nin ilk döneminde Türkiye siyasetinde AB

---

savunmanktadır: "Biz AB'ye karşı çıkarken, AB bir Hıristiyan kulübü olduğunu beyan ediyordu ve bize ağır şartlar dayatıp adaletsiz bir gümrük antlaşması yapmıştı. Böylece bizi sömürüyordu. Bugün ise AB değişti ve bizim yıllardır söylediğimiz şeyleri söylemeye başladı. Barış, kardeşlik, insan hakları, inanç hürriyeti ve adalet demeye başladılar. Dolayısıyla biz değil AB değişti. Bu şartlarda AB ile çalışılabilir, yeni bir dünya için adımlar atılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Işıl Arpacı, Abdulkadir Baharçiçek, "Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, c.7, s. İktisat Özel Sayısı (2017): 115-126.

[914] Nas, **age**, 168. Nas'ın "AB Demokrasi Koalisyonu" olarak tanımladığı merkeziyetçilik karşıtı ve demokratikleşmeyi savunan liberal çevreler ile laik, Kemalist devlet geleneğini dönüştürmek isteyen İslamcı ve Kürt siyasal hareketinin takipçileri AB üyelik sürecini büyük bir fırsat olarak değerlendirmiş ve AK Parti Hükümeti ile ortak paydada buluşmuşlardır. **age**, 167.

[915] **age**, 166. Müzakere sürecindeki ilk pürüz Gümrük Birliğini yeni üyelere genişleten protokol ile ilgili olarak Türkiye'nin (GKRY'ni tanımadığını belirten) deklarasyonu ve AB'nin karşı deklarasyonu ile gelişen ve AB Konseyi'nin 2006 yılında aldığı Gümrük Birliği ile ilişkili 8 başlığın açılmaması ve hiçbir başlığın geçici olarak kapatılmaması kararı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak Kıbrıs'ın tanınması ve limanların açılması mevzusunu Türkiye'yi AB içinde istemeyen devletler için bir mazeret olarak değerlendiren Nas'a göre asıl sorun daha derinlerde ve çok boyutlu olarak görülmelidir. **age**, 173.

[916] Kirişçi, "Türkiye ve Avrupa Birliği: Katılım Öncesi Dönemin İç ve Dış Politika Dinamikleri", **Uluslararası İlişkiler**, c. 2, s. 8 (2006), 91.

eksenli reform ve değişikliklerin yaygın bir kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Devlet (ulusal) kurumları arasında AB üyeliğini kabul edenler olmakla birlikte karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bu kapsamda ordu, adliye, polis, hazine ve eğitim kurumlarını da kapsayan bu mekanizma dolayısıyla homojen bir yapıya sahip değildir. Kurumlar genellikle tek bir görüşe sahip izlenimi vermekle birlikte, AB yanlısı ve/ya karşıtı görüşler genellikle emekli general ve diplomatlardan gelmiştir. Bu kapsamda kamuoyunun yakından takip ettiği en önemli kurum ise ordudur. Ordu kendi etkisini azaltacağı düşüncesi ile genel olarak AB karşıtı olarak algılanmıştır.[*]

Reform süreci 2004 yılına kadar hızla gerçekleştirilmesine rağmen bu reformların ne olduğu, niçin yapıldığı ve demokratik düzen için etkileri ne Meclis'te ne de kamuoyunda yeterince tartışılmadan yürürlüğe konmuştur. Nas'a göre hızlı reform süreci Türk siyasal yaşamında varolan otoriter alışkanlıklar, ataerkil kültürü dönüştürememiş ve bazı durumlarda antidemokratik uygulamalar devam etmiştir.[**] Tüm bunlar düşünüldüğünde biçimsel değişimlerin olduğu öze dair bir reform sürecinin yaşanmadığı söylemek mümkündür. Nihayetinde AB standartlarında bir demokrasiye dönüşümde sistemdeki engeller varlığını korumuştur. Diğer yandan "veto oyuncusu" olarak tanımlanan sivil ve askeri bürokrasi içerisinde yeralan ulusal kanat gerek AB sürecine olan güvensizlikleri gerekse AK Parti iktidarının İslamcı olduğu düşüncesi ile yapılan reformlara ve ordunun etkisinin azaltılmasına karşı çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni ise hızlı bir reform sürecinin müzakere ve tartışma yapılmadan, içselleştirilmeden gerçekleşmiş olmasıdır. Ancak aynı zamanda devlet

---

[*] Ordunun rahatsız göründüğü reformlar arasında özellikle ifade özgürlüğü ve azınlık kültürel haklar ile ilgili olanlardır. Ancak her ne kadar memnuniyetsiz olsa da Ordu hiçbir şekilde reformlara engel olmaya çalışmamıştır. Güneydoğu illerinde olağanüstü hal yasalarının kaldırılmasına karşı çıkmamış, idamın kaldırılmasına karşı olmadığını ifade etmiştir. Haziran 2003'te MGK'nın etkisini azaltan reform paketini kabul eden ordu, Ocak 2004'te hükümetin Kıbrıs konusundaki inisiyatifini desteklemiştir. Tüm bunlar ile birlikte üst düzey askeri yetkililerin ordunun resmi görüşü ile uyuşmayan açıklamaları da mevcuttur. Üst düzey subayların özellikle AK Parti şüpheciliği AB üyeliği yaklaşımını da şekillendirmiştir. **age**, s.98-99 Tüm bunlar ile birlikte orduyu topyekün AB karşıtı olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Gerek üst düzey komuta kademesi gerekse subaylar açısından baktığımızda özellikle egemenlik kısmı ile AB'ye karşı şüpheci olunması ya da direnç gösterilmesi kurumsal hassasiyetler gözönüne alındığında doğal olarak değerlendirilmelidir. Zaten kurumsal olarak TSK AB sürecinde hükümetle çatışmamış, reformları desteklemiştir. Özetle ordu mensuplarının AB karşıtı açıklamaları TSK'yı kurumsal açıdan bağlamayacağı gibi hükümet karşıtı ve her isteği gerçekleşmiş bir baskın aktör olarak sunulması birçok yönüyle haksız bir eleştiri olacaktır.

[**] İfade özgürlüğünün devlet tarafından tehlikeli olan düşünceler sözkonusu olduğunda kısıtlanması, barışçı gösteri hakkının engellere takılması, gazetecilerin tutuklu olması, kamu ihale kanununun AB standartlarına aykırı değiştirilmesi, seçim barajının %10 olarak devam etmesi ve parti sistemindeki lider sultasını devam ettiren merkez yoklama sisteminin değiştirilmemesi örnek olarak gösterilecek meselelerdir. Nas, **age**, 177.

kurumları arasında var olan rekabet ve mücadelenin iyice pekişmesi sonucunu da doğurmuştur.[917]

Balcı dış politikada AK Parti'nin orduya karşı üç önemli alanda meydan okuduğunu ifade etmektedir; AB, Kuzey Irak ve Kıbrıs meselesi. Bu kapsamda AK Parti'nin AB yanlısı tutumunun detaylı analizi kurulan ilişkinin sebep-sonuçlarını görme açısından önemli olacaktır. AK Parti meşruiyet sağlama ve iktidarını sağlamlaştırmak için ihtiyaç duyduğu dış desteği hiç kuşkusuz AB'den almıştır. Siyasal reformlar sayesinde AB üyeliğini savunan askeri ve temsil ettiği Kemalist bloğu zayıflattığı iddiasında bulunan Balcı'ya göre AB yanlısı bu pozisyon girdiği iktidar mücadesinde AK Parti'ye büyük bir dayanak sağlamış Kemalist grubun reform sürecinde hâkim pozisyonunu kaybetmesine neden olmuştur. TSK'nın gücünü tek başına ve iç dinamiklerle azaltamayacağını anlayan AK Parti elitleri, AB sürecinin bu iktidar mücadelesi için önemini kavramış dolayısıyla kararlı bir AB üyelik politikası izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda ordunun etkisini sınırlamak için en uygun ve meşru yolun AB süreci olduğunun farkında olan AK Parti, özellikle 7. AB uyum paketini geçirerek sessiz devrim yaptığını iddia etmiştir. Balcı AB yanlısı tutumun zamanla azalmasının nedeni olarak Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağcılık ve Ergenekon süreci olduğunu ve artık iktidarını iyice pekiştiren AK Parti için AB'nin eskisi kadar önem arzetmediğini savunmaktadır.[918]

Benzer şekilde Duran da AK Parti'nin Kemalizm ile hesaplaşmasındaki en önemli kurumun AB olduğunu iddia etmiştir. AB uyum süreçlerinde dış politika AK Parti tarafından iç politikayı dönüştürme aracı olarak kullanıldığını iddia eden Duran'a göre iç politika söylem ve pratiklerinin dış politikayı, dış politika söylem ve pratiklerinin de iç politikayı beslemiş ve bu döngü AK Parti Hükümetlerinin seçim başarılarının açıklanmasında önemli unsurlar olmuştur.[919]

---

[917] **age**, 178.

[918] Ali Balcı, **Dış Politikada,** 81-86.

[919] Duran, "AK Parti'nin Kimlik", 24. Diğer yandan Hale ve Özbudun AK Parti ile silahlı kuvvetler arasındaki ilişkiyi dönemselleştirerek üç farklı gruba ayırmaktadır: (1)Kontrollü anlaşmazlık dönemi, 2002'den 2006 yılının sonuna kadar, ordu laikliğin ve üniter devletin korunması gibi konularda hükümete baskı yapmayı sürdürürken, hükümetin meşruiyetini ve tartışmalı konularda bile politika belirlemenin hükümetin yetkisinde olduğunu kabul ettiği dönem. (2)Meydan okuma ve kriz dönemi, 2007 yılı, 27 Nisan'da internet sitesinde yayınladığı basın bildirisi ile ordu komutanlarının hükümete açıkça karşı olduğu dönem. (3)Geri çekilme dönemi, 2007 yılı sonrası, ordu ile AK Parti hükümeti arasında gerginlik devam etse bile, komutanların arka planda kalmaları

2006 yılından sonra Tam Üyelik Çerçeve Belgesi'nin uygulanamaması karşılıklı protokollerin/deklerasyonların ilanı ile tarama sürecinin kesintiye uğraması ile birlikte Türkiye'nin kısa erimde AB üyesi olma olasılığı ciddi oranda azalmıştır. Ayrıca üye ülkelerin bir kısmında Türkiye'nin tam üyeliğine karşı açık bir tavır ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde AB'nin bu tutumuna karşı Türkiye kamuoyunda AB kuşkuculuğu artmaya başlamış ve üyelik Türk kamuoyu için inandırıcılığını yitirmeye başlamıştır. 2007 sonrası AB sürecinde atılan adımlar ne yazık ki Kopenhag siyasi kriterleri karşılamakta yetersiz kalmıştır. Dönemin başbakanı Erdoğan'ın AB karşıtı söylemleri de sürecin kötüye gitmesine neden olmuştur.[920] 2008 yılını AB sürecinde atılım yılı olarak değerlendiren Erdoğan, AB müktesebatı içinde olmayan imtiyazlı ortaklık teklifini ise oyunun içinde kural değiştirmek olarak ifade etmiştir.[921] Diğer yandan Türkiye'nin köprü rolünden ziyade kilit görevi gördüğünü söyleyen Erdoğan, AB'nin süreci yavaşlattığını ve bunun adil olmadığını söylemiştir.[922] 2009 yılını taze bir başlangıç olarak değerlendiren Erdoğan, müzakere süreci için devlet bakanı ve başmüzakereci atandığını, AB Genel Sekreterliği'nin kapasitesinin güçlendirildiğini beyan etmiştir.[923] Ancak süreçte ilişkiler çok iyi gitmemiş, "taze başlangıç" söylemleri

gerektiğini kabul ettikleri dönem. Ergun Özbudun, William Hale, **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2010), 141.

920 "Eğer Avrupa Birliği bizim hakkımızda olumsuz düşünüyorsa bunu açıkça söylesin. Biz de yolumuza devam ederiz. Kopenhag kriterlerini Ankara kriterleri, Maastrich kriterlerini İstanbul kriteri yaparız" ifadeleri Erdoğan'ın görüşlerini net bir şekilde göstermektedir. "Erdoğan'dan AB'ye Sert Çıkış", **DW**, 27.03.2007, https://www.dw.com/tr/erdoğandan-abye-sert-çıkış/a-2519543 [12.12.2019]. Benzer şekilde AB'ni siyasi tavırları nedeniyle eleştiren Erdoğan oyunun kurallarını değiştirmekle suçlamıştır. "Maç Başladıktan Sonra Kural Değişmez", **Türkiye**, 9.11.2007, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a353678.aspx [12.12.2019]. Türkiye'nin üye olmaması durumunda ise AB'nin kaybedeceğini savunan Erdoğan, Türkiye'nin islam dünyasi ve Batı arasında köprü olacak tek ülke olduğunu ifade etmiştir. "Erdoğan: AB Ülkeleri Türkiye'yi Aralarına Almazsa AB Kaybeder", **İHA**, 25.03.2008, https://www.iha.com.tr/haber-erdogan-ab-ulkeleri-turkiyeyi-aralarina-almazsa-ab-kaybeder-16467/ [12.12.2019].

921 "Erdoğan'dan AB'ye ve Muhalefete Eleştiri", **Evrensel**, 12.04.2008, https://www.evrensel.net/haber/226272/erdogan-dan-ab-ye-ve-muhalefete-elestiri [12.12.2019].

922 "Başbakan Erdoğan'dan AB'ye Rest", **Dünya Bülteni**, 16.08.2008, https://www.dunyabulteni.net/arsiv/basbakan-erdogandan-abye-rest-h53174.html [12.12.2019]. Uluslararası Kriz Grubu'nun "Kıbrıs Programı"nı yöneten Hugh Pope, eylül ayında Ankara'da bir yemekte Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın AB'li diplomatları, "Bu kuyudan su çıkarmayı unutun, Birlik kovayı en derin noktada sıkıştırdı. Artık buradan su çıkmaz" diyerek sert bir şekilde azarladığını da kaydetti. 'Erdoğan, AB Diplomatlarını Azarladı', **Milliyet**, 17.12.2008, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-ab-diplomatlarini-azarladi-1029061[12.12.2019]. Yazının orjinali için bkz.; Hugh Pope, "Time for EU-Turkey Urgency", **WSJ**, 16.12.2008, https://www.wsj.com/articles/SB122937745810108233 [12.12.2019].

923 "AB ile Taze Başlangıç Yapıyoruz", **BBC Türkçe**, 23.01.2009, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/01/090123_erdogan_bbc_interview.shtml [12.12.2019].

ve başmüzakereci atanması gibi eylemler hedeflenen işlevlerini yerine getirememiştir.[924] 2011 yılı itibariyle AB Bakanlığı[*] kurularak ilişkilerdeki durağanlık aşılmak istenmiş ancak yine de süreçte herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.[925] Dolayısıyla bir anlamda AB üyeliği Türkiye'nin gündeminden geri plana atılmıştır. 2007-2011 yılları arasındaki dönemi Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılma bölge ülkeleri ile gümrük birliği oluşturma girişimleri, Filistin konusunda inisiyatif alma ve yeni fırsatlar dönemi olarak tanımlayan Nas, 2011 sonrası Mısır ve Suriye'deki gelişmelerin etkisiyle Türkiye'nin bölgesel liderlik hedefinin sekteye uğradığını söylemektedir. Dolayısıyla iç ve dış eleştirilere ve tepkilere karşı yeniden bir meşruiyet aracı olarak AB çıpası yeniden gündeme gelmiştir.[926] Tüm bunlarla birlikte Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB Dönem Başkanlığı'nı 2012'nin ikinci yarısında alacak olması ile birlikte ilişkilerin donma noktasına geleceği karar vericiler tarafından dile getirilmiştir. Hatta dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, AB'ye sefil bir birlik diyerek sert bir eleştiri yapmıştır.[927] Hatta temmuz ayında GKRY'nin dönem başkanlığını devraldığı döneme denk gelen Şangay Beşlisi[*] gündemi Türkiye'nin dış politikada ekseni doğuya

---

[924] Erdoğan: 'AB İpe Un Seriyor', **CNNTÜRK**, 11.12.2010, https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/11/26/erdogan.ab.ipe.un.seriyor/597610.0/index.html [12.12.2019].

[*] Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte 2018 yılında kapatılan AB Bakanlığı yayınlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Dışişleri Bakanlığına bağlanarak Avrupa Birliği Başkanlığı ismini almıştır. "Avrupa Birliği Bakanlığı Artık Yok İste Yeni İsmi", **Habertürk**, 15.07.2018, https://www.haberturk.com/avrupa-birligi-bakanligi-artik-yok-iste-yeni-ismi-2059441 [12.12.2019].

[925] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa Birliğine yönelik, "Ben açık sözlü olmayı severim. Benim gizli ajandam yok. Herşeyi açık konuşurum. Öyle değilse çıksın desinler ki 'Biz Türkiye'yi istemiyoruz'. Başım gözüm üstüne, eyvallah. Ama bizi oyalamayın. Ne siz yorulun ne biz yorulalım. Birbirimizi oyalamayalım, birbirimize çalım atmayalım" dedi. "NATO'nun Ne İşi Var Libya'da?", 28.02.2011, **Sabah**, https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/02/28/natonun_ne_isi_var_libyada [12.12.2019].

[926] Nas, **age**, 182.

[927] "AB Bedel Ödeyecek", **Milliyet**, 21.07.2011, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/ab-bedel-odeyecek-1416860 [12.12.2019]. "Erdoğan: AB Akıl Tutulması Yaşıyor", **NTV**, 29.08.2011, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ab-akil-tutulmasi-yasiyor,pRz2t_oa9UmyIVT2LuoEBA [12.12.2019]. "Sefil Birliğe Yarım Başkan", **CNNTÜRK**, 23.11.2011, https://www.cnnturk.com/2011/guncel/11/23/sefil.birlige.yarim.baskan/637736.0/index.html. [12.12.2019].

[*] Bölgesel bir işbirliği örgütü olan ŞİÖ'nin ana işbirliği konusu güvenliktir. İlk olarak 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından "Şanghay Beşlisi" adıyla kurulmuştur. 2001'de Özbekistan'ın da katılmasının ardından adını Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirmiştir. Örgütün uluslararası yapısında düzenli olarak toplanan Devlet Başkanları Konseyi ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin yanı sıra sekretarya, Bölgesel Anti-Terör Yapısı, Dışişleri Bakanları Konseyi gibi yapılar yer almaktadır. Üye Ülkeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan, Hindistan, Pakistan, Gözlemci Ülkeler: Afganistan,

doğru mu kayıyor tartışmalarını beraberinde getirmiştir.[928] Hatta Erdoğan'ın zaman zaman çıkışları ile 2016'ya kadar Şangay İş birliği Örgütü gündemde kalmış AB'nin alternatifi olarak sıcaklığını koruyabilmiştir. AB'yi hayal kırıklığı yaşattığı için eleştiren Erdoğan Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü içerisindeki rolünü geliştirmeye devam edeceklerini söylemiştir.[929] Cumhurbaşkanı Erdoğan hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı döneminde pek çok defa Türkiye'nin ŞİÖ'ne üye olarak kabul edilmesi karşılığında AB'ye tam üyelik başvurusunu geri çekebileceğini açıklamış dolayısıyla örgüt ülkenin gündemine oturmuştur.[930]

Tüm bu geri dönüşler ile birlikte AB yeniden karar alıcıların gündeminde en üstte yer almaya devam etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül bayram mesajında AB'nin önemine değinirken, dönemin Başbakanı Erdoğan, Vize Serbestisi

---

Moğolistan, İran, Belarus, Diyalog Ortağı Ülkeler ise Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya, Nepal'den oluşmaktadır. (http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa) Diyalog ortakları da eklendiğinde ŞİÖ, dünya nüfusunun yaklaşık yarısını içermektedir. AB ile ŞİÖ kıyaslandığında farklar şu şekildedir: AB, üye ülkelerin üzerinde yer alan bir hükümetler üstü yapıyken ŞİÖ, işbirliği için kurulmuş hükümetler arası bir yapı özelliği taşımaktadır. AB'nin ekonomi, politika, güvenlik ve insan hakları konusunda bağlayıcı bir müktesebatı, üye ülkelerden parlamenterlerin temsil ediği ve yasama gücü bulunan bir meclisi, mahkemesi, marşı ve tüm üye ülkelerin bayraklarının yanında kullandığı bir bayrağı bulunurken bunlar ŞİÖ'de mevcut değil. AB'nin üye ülkeleri arasında insan, sermaye ve ürünlerin serbest dolaşımı bulunurken ŞİÖ'de bunlar bulunmamaktadır. AB, diğer ülkelerle de serbest ticaret anlaşması imzalayabilirken ŞİÖ üyeleri kendi aralarında bile serbest ticaret anlaşmasına sahip değil. ŞİÖ'ye kıyasla, AB'ye daha çok benzeyen Asya örgütü ise Avrasya Ekonomik Birliği'dir (AEB). Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Belarus ve Kırgızistan'ın üye olduğu AEB'de insan, sermaye ve ürünlerin serbest dolaşımı bulunuyor. ŞİÖ'yü AB'ye karşı siyasi ve ekonomik olarak bir denge unsuru ve Asya pazarına erişim olarak olarak tanımlayanlar bulunmakla birlikte AB ve Batı ülkeleriyle kurulan ilişkiler çerçevesinde ŞİÖ üyeliğinin kesinlikle imkân dahilinde olmadığını belirten açıklamalar da bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Onur Erem "Beş Soruda Şanghay İşbirliği Örgütü", **BBC Türkçe**, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38051013 [12.12.2019].

928 "Bizi Alın AB'yi Gözden Çıkaralım", **Hürriyet**, 26.07.2012, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bizi-alin-ab-yi-gozden-cikaralim-21068830 [12.12.2019]. Dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan, gerçekleştirdiği Rusya seyahatine atıfta bulunarak, "Putin'e 'Zaman zaman bize takılıyorsun. AB'de ne işin var diyorsun. O zaman ben de şimdi size takılayım. Hadi gelin bizi Şangay Beşlisi'ne dahil edin, biz de AB'yi gözden çıkaralım' şeklinde bir latife yaptım. Mesajı ben devamlı veriyorum oraya. 'Başka arayışlara bizi götüreceksiniz' diyorum" dedi. Sedat Ergin, "Şanghay Beşlisi'ne Doğru 1 Yeni Dış Politika Hedefimiz", **Hürriyet**, 29.01.2013, http://www.hurriyet.com.tr/sanghay-beslisi-ne-dogru-1-yeni-dis-politika-hedefimiz-22468188 [12.12.2019]. Avrasyacılık ve Şangay Örgüyü ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Emre Erşen, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", **Ortadoğu Analiz**, c. 5, s. 52 (2013): 14-23.

929 "AB'nin Yaptığı Affedilir Bir Şey Değil", **Türkiye**, 04.02.2013, https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/32864.aspx [12.12.2019].

930 "Türkiye bir defa kendini rahat hissetmeli. 'Benim için varsa, yoksa Avrupa Birliği' dememeli. Benim kanaatim bu. Yani, bazıları eleştiriyor olabilir ama ben de kendi kanaatimi söylüyorum. Mesela, 'Şanghay Beşlisi içerisinde Türkiye niye olmasın?"... Temenni ederim ki orada olumlu bir gelişme olması halinde, yani Türkiye'nin Şanghay Beşlisi içerisinde yer alması, bu konuda çok daha rahat hareket etmesini sağlayacaktır diye düşünüyorum." "Erdoğan: 'Şanghay Beşlisi İçerisinde Türkiye Niye Olmasın?' Diyorum", **Sputnik**, 20.11.2016, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201611201025892702-erdogan-ab-sanghay-beslisi/ [12.12.2019].

Diyaloğu ve Geri Kabul Anlaşması'nın imza töreninde "süreci cebimde taşıyorum. Hep yanımda. Bunu bir an önce halletmemiz gerekiyor" demiştir.[931] Aynı törende konuşan Erdoğan "Türkiye ile AB ilişkilerinde gerçek anlamda bir milat" ifadelerini kullanmıştır.[932] Ancak 2014 yılı yeniden gerilimli açıklamaların yer aldığı bir dönem olmuştur.[933] Diğer yandan Türkiye'nin AB için stratejik bir önemi olduğunu ve bölgesel tehditlere karşı birlikte hareket edilmesi gerektiğini söyleyen Erdoğan, hedefledikleri "yeni Türkiye"nin AB'nden bağımsız olmadığını ve AB üyeliğine hızlı bir şekilde ulaşmanın öneminden bahsetmiştir.[934] 2016 Darbe girişimi sonrası, AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması Vize Serbestisi Diyaloğunun[*] istenilen düzeyde ilerlememesi üzerine yeniden olumsuz söylemler ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda karar biriminin Türkiye'nin yaklaşık 3 milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yaptığını, insani açıdan çok önemli bir rol üstlendiği, ancak AB'nin üzerine düşeni yapmadığı ve mültecilere kapılarını kapayarak sorunu Türkiye'nin üzerine bıraktığı yönündeki ifadeleri ilişkilerin seyrini anlama açısından ipuçları vermektedir.[935]

---

[931] "Avrupa Birliği üyeliği, yeni anayasa gibi, Türkiye'yi muasır medeniyet seviyesinin üstüne taşıyacak büyük hedeflere kilitlenerek, daha çok dayanışma içinde olmamız gerekmektedir." "Gül'den Bayram Mesajı", **Sözcü**, 7.8.2013, https://www.sozcu.com.tr/2013/gunun-icinden/gulden-bayram-mesaji-350383/ [12.12.2019]. "AB Süreci Cebimde", **Hürriyet**, 17.12.2013, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ab-sureci-cebimde-25375972 [12.12.2019].

[932] "Erdoğan'dan İddalı AB Vizesi Açıklaması", **Milliyet**, 16.12.2013, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-iddali-ab-vizesi-aciklamasi-1808181 [12.12.2019].

[933] "Cumhurbaşkanı: AB Bizi Alır mı, Almaz mı, Bizim Böyle Bir Derdimiz Yok", **T24**, 15.12.2014, https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-ab-bizi-alir-mi-almaz-mi-bizim-boyle-bir-derdimiz-yok,280518 [12.12.2019]. "Türkiye, AB'nin önünde kapıkulu değildir. Türkiye, bırakın boynunu eğmeyi, bırakın geri adım atmayı asla ve asla azarlanacak, tedip edilecek, kendisine gündem belirlenecek, istikamet çizilecek bir ülke hiç değildir." **Yeni Şafak**, 20.12.2014, https://www.yenisafak.com/ekonomi/erdogan-abye-meydan-okudu-bizi-tutan-olmayacak-2050167 [12.12.2019]. Ancak bir iddiaya görede bu açıklamalardan sonra Erdoğan Avrupa Birliği Konseyi Başkanı Donald Tusk'u telefonla arayarak, "Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinde ilerleme sağlama konusundaki kararlılığını" ifade etmiştir. "Erdoğan'dan 'Bizi AB'ye Alın' Telefonu", **Sözcü**, 23.12.2014, https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-bizi-abye-alin-telefonu-688159/ [12.12.2019].

[934] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkiye'yi Dışlamış Bir AB, Değil Küresel Güç; Bölgesel Güç Dahi Olamaz", **Milliyet**, 9.5.2015, http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-yi-dislamis-istanbul-yerelhaber-773712/

[*] Official Journal of the European Union, "**Agreement Between The European Union And The Republic Of Turkey On The Readmission Of Persons Residing Without Authorisation**", 07.05.2014, https://eur-lex.europa.eu/legal content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507(01)&from=EN, [12.12.2019].

[935] "Erdoğan'dan AB'ye: 'Mültecileri Otobüsle Göndeririz", **BBC**, 8.2.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160208_erdogan_juncker_tusk [12.12.2019]. "Erdoğan'dan AB'ye Mülteci Krizi Tepkisi: Alnımızda Enayi Yazmıyor", **BBC Türkçe**, 11.02.2016,

Nisan 2017'de yapılacak olan referandum öncesi Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Hollanda ziyareti için iniş izninin iptal edilmesi sonrası Erdoğan sert açıklamalar yapmış, Hollanda için "Nazi kalıntısı", "faşist" gibi nitelendirmelerde bulunmuştur.[936] Bu süreçte AB sürekli gündemde olmuş ve sert açıklamalar devam etmiştir. Türkiye'nin AB'ye ihtiyacı olmadığı sürekli olarak dillendirilmekte ancak masadan kalkan tarafın Türkiye olmayacağını dolayısıyla AB'nin bunu yapması gerektiği karar birimi tarafından dillendirilmiştir.[937] Hatta 2018 yılında Brexit tartışmaları ile birlikte AB müzakere sürecini referanduma götürme ihtimali konuşulmaya başlanmıştır.[938]

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160211_erdogan_omer_celik_multeciler_aciklama [12.12.2019]. "Erdoğan'dan AB'ye: Biz Yolumuza, Sen Yoluna", **BBC Türkçe**, 6.5.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160506_erdogan_eyup [12.12.2019]. "Erdoğan: AB Darbeden Yana Diye Düşünüyorum", **Cumhuriyet**, 2.8.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/578256/Erdogan__AB_darbeden_yana_diye_dusunu yorum.html [12.12.2019]. "Meclis'in Yerine Karar Verdi... Erdoğan'dan AB'ye 'Geri Kabul' Tehdidi", **Cumhuriyet**, 24.05.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/539353/Meclis_in_yerine_karar_verdi..._Erdogan_dan _AB_ye__geri_kabul__tehdidi.html. [12.12.2019]. "Varsa yoksa AB dememeli Şanghay 5'lisi niye olmasın", **Türkiye**, 20.11.2016, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/politika/420959.aspx [12.12.2019]. "Erdoğan: AB Sözünü Tutmadı", **DW**, 03.10.2016, https://www.dw.com/tr/erdoğan-ab-sözünü-tutmadı/a-35946642 [12.12.2019]. "Erdoğan AB'yi Tehdit Etti: Sınırları Açarız", **DW**, 25.11.2016, https://www.dw.com/tr/erdoğan-abyi-tehdit-etti-sınırları-açarız/a-36519386 [12.12.2019]. "Cumhurbaşkanı Erdoğan AB'ye seslendi: Artık O Dönem Bitti", **Milliyet**, 1.12.2016, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-abye-seslendi-artik-o-donem-bitti-2354327 [12.12.2019].

[936] "Erdoğan'dan Hollanda'ya Sert Tepki: Bunlar Nazi Kalıntısı", **CNNTÜRK**, 11.03.2017, https://www.cnnturk.com/video/turkiye/erdogandan-hollandaya-sert-tepki-bunlar-nazi-kalintisi [12.12.2019].

[937] "Erdoğan'dan Tehdit: Hiçbir Batılı Güvenle Sokağa Adım Atamaz", **Cumhuriyet**, 22.03.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/704705/Erdogan_dan_tehdit__Hicbir_Batili_guvenle _sokaga_adim_atamaz.html [12.12.2019]. "Erdoğan: AB Müzakereleri İçin Referandum Yapabiliriz", **BBC Türkçe**, 25.03.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39394442 [12.12.2019]. "Aslına bakarsanız bizim AB üyeliğine ihtiyacımız da kalmamıştır. Ancak yine de bu konuda onlar kararını verene kadar bu mücadelede havlu atan, masadan kalkan taraf biz olmayacağız." "Erdoğan AB Üyeliğine İhtiyacımız Kalmamıştır Ama...", **Sabah**, 01.10.2017, https://www.sabah.com.tr/gundem/2017/10/01/erdogan-ab-uyeligine-ihtiyacimiz-kalmamistir-ama [12.12.2019]. "Erdoğan'dan Avusturya'ya tepki: Ya Sen İnsan Değil Misin?", **Türkiye**, 23.10.2017, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/513642.aspx. [12.12.2019].

[938] "AB'de sona yaklaşıldığı işaretlerini görüyorum. Bir an önce yaklaşılsa da biz de istikametimizi çizsek diye bekliyorum. Kaç yıldır bekliyoruz, böyle zulüm olmaz. AB konusunda bize düşen 81 milyona gitmek, 81 milyon ne karar veriyor ona bakarız." "Erdoğan: AB'de Sona Yaklaşıldığı İşaretlerini Görüyorum, İstikametimizi Çizsek Diye Bekliyorum", **BBC Türkçe**, 4.10.2018, https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-45743431. [12.12.2019]. Muharrem Sarıkaya, "Trexit'in Zamanı", **Habertürk**, 5.10.2018, https://www.haberturk.com/yazarlar/muharrem-sarikaya/2167801-trexitin-zamani [12.12.2019].

Günümüze gelindiğinde ise Dışişleri Bakanı Geri Kabul Anlaşmasını askıya alındığını duyurmuş[939] ve Erdoğan da net bir şekilde Türkiye'nin müslüman bir ülke olduğu için Birliğe alınmadığını ifade etmiştir.[940] Diğer yandan Türkiye'nin vize serbestisi[*] için kriterlerin çoğunu tamamladığını ifade eden Erdoğan bundan sonraki süreç için AB'nin samimiyetini izleyeceğini söylemiştir.[941] Ancak AB'nin verdiği sözü yerine getirmediğini ifade eden Erdoğan bu süreçte yeterli destek görmediklerini belirtmiştir.[942]

Nas'a göre tüm bu inişli-çıkışlı süreç AK Parti'nin, AB konusunu bazı dönemlerde ihmal ettiği bazı dönemlerde ise gerek duyduğu ölçüde gündeme taşıdığı bir kart olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda,

> "Hükümetin iç gündemi ile örtüştüğünde AB reformalarının gerçekleştirildiği ama bu reformların sebebinin AB sürecini hızlandırmak değil de AK Parti'nin siyasi amaçlarını yerine getirmek olduğu .... AK Parti için temel öncelik çoğunluk hükümeti kuran yeni bir siyasi parti olarak iktidarını devam ettirmesi ve bu iktidarı kısıtlayabilecek veya sonlandırabilecek güçlerin etkinliğini bertaraf edilmesi, bunun yanında kendi ideolojik gündemi uyarınca devlet mekanizmasında ve toplumsal alanda gerekli gördüğü değişimleri gerçekleştirebilmesidir. AB süreci bu önceliklere hizmet ettiği ölçüde AK Parti tarafından ileri götürülmekte aksi durumda ise AK Parti kendi öncelikleri doğrultusunda iç dengelerin izin verdiği ölçüde hareket etmektedir."[943]

Ordu-TSK: Genel kanının aksine AB üyeliği ordu için önemli bir araç vafizesi görmektedir. Bu kapsamda Atatürk'ün mirasının ve reformlarının yerine getirilmesi açısından önemli bir adım olarak algılanan AB üyeliği için dönemin Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Büyükanıt uluslararası bir konferansta şu ifadeleri kullanmıştır;

> "Bir daha büyük harflerle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu konu hakkındaki görüşünü belirtiyorum; Türk Silahlı Kuvvetleri AB'ye karşı olamaz, çünkü AB, Mustafa Kemal Atatürk'ün

---

939 "Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşmasını Askıya Aldık", **DW**, 22.07.2019, https://www.dw.com/tr/çavuşoğlu-geri-kabul-anlaşmasını-askıya-aldık/a-49699277 [12.12.2019].

940 "Erdoğan'dan AB Açıklaması: Müslümanız Diye Almıyorlar", **Yeni Şafak**, 16.02.2019, https://www.yenisafak.com/dunya/erdogandan-ab-aciklamasi-muslumaniz-diye-almiyorlar-3446795 [12.12.2019].

[*] Geri Kabul Anlaşması ve vize serbestisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: "Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa [12.12.2019].

941 "Erdoğan: Türkiye Vize Serbestisi İçin 72 Kriterin 66'sını Tamamladı, AB'nin Ne Kadar Samimi Olduğunu Göreceğiz", **Sputnik**, 09.05.2019, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201905091039001094-erdogan-avrupa-birliginin-turkiyeye-ihtiyaci-turkiyenin-ihtiyacindan-daha-fazladir/ [12.12.2019].

942 "Erdoğan: AB mülteci Anlaşması ile İlgili Verdiği Sözü Tutmadı", **Euronews**, 09/07/2019, https://tr.euronews.com/2019/07/09/erdogan-ab-multeci-anlasmasi-ile-ilgili-verdigi-sozu-tutmadi-balkanlar-zirve-bosna-hersek [12.12.2019].

943 Nas, **age**, 181-182.

> Türk milleti için seçtiği modernleşme amacının gerçekleştirilebilmesi için son jeopolitik ve jeostratejik şarttır."[944]

Kamuoyu tarafından AB sürecine verilen desteğin farkında olan dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök bir açıklamasında şunları söylemiştir;

> "TSK, Türkiye'nin AB üyesi olması için Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapılması gereken reformlara tam destek veriyor. Türk ordusu, Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyor. Türkiye'nin bu yolda yapacağı tüm reformlar, demokratikleşme, insan hakları, uluslararası hukuk, istikrar ve ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı oluyor. Halkın yüzde 70'i AB üyeliğinden yana. Böylesi bir çoğunluğa kimse karşı çıkamaz. Tabii her ülkenin şartları farklı. Türkiye'nin bazı bölgelerindeki şartlar AB'den farklı. Ancak, uzlaşmaya ve Avrupa değerlerine uyum için risk üstlenmeye hazırız. Buna rağmen bazı kimselerin aklında Türkiye'nin bütün bunları yerine getirse bile yine de AB'ye kabul edilmeyeceği görüşü bulunuyor."[945]

Bu söylemler batılılaşmayı öne alan bir kurum olan ordunun, halkın da büyük desteğini alan AB üyeliğine engel olmayı istemediğini aksi durumda kamuoyunda varolan güvenilir kurum olma özelliğini kaybetmeyi göze alamadığının dışavurumudur. Bununla birlikte TSK içerisinde görüş arılıklarının olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin dönemin MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın AB ile ilgili yaptığı açıklamalar ordu içindeki AB karşıtı tutumları çok net yansıtmaktadır;

> "AB, Türkiye'nin milli menfaatlerini ilgilendiren sorunlara menfi bakıyor. Bu nedenle Türkiye başka ülkelerle işbirliği yapmalı. Türkiye'nin mümkünse, Amerika'yı gözardı etmeden Rusya ve İran'ı da içine alacak şekilde bir arayış içerisinde olmasında fayda buluyorum."[946]

Orgeneral Kılınç, devir-teslim töreninde yaptığı konuşmada, MGK Genel Sekreterliği'ne bir sivilin atanmasının kurumu siyasileştireceğini ve 7. AB Uyum Paketi ile MGK Genel Sekreterliği'nin işlevini yitirdiğini söylemiştir.[947] Özetle TSK genel anlamda AB üyeliğine kurum olarak bazı endişeleri olmasına rağmen karşı çıkmamış ancak süreçte gerçekleştirilen reformları TSK'da üst düzey komutanlar, ulusal ve askeri çıkarlara tehdit olarak algılamıştır. Nitekim bu endişeler 2003 ve 2004'te Kara Kuvvetleri (Aytaç Yalman), Jandarma (Şener Eruygur), Birinci Ordu (Çetin Doğan) ve Ege Ordu Komutanları (Hurşit Tolon) tarafından dile getirilmiştir.[948]

---

944 Hasan Cemal, "Büyükanıt Paşa'yla Üslubu!", **Milliyet**, 30.08.2006, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/buyukanit-pasayla-uslubu-169698 [12.12.2019].

945 "Özkök: Kıbrıs'ta Beş İtirazımız Var", **Radikal**, 19.10.2003, http://www.radikal.com.tr/haber.162php?haberno=92520 [12.12.2019].

946 "Türkiye, Rusya ve İran'la İttifak Arayışında Olmalı", **Sabah**, 08.03.2002, http://arsiv.sabah.com.tr/2002/03/08/p01.html [12.12.2019].

947 "Org. Kılınç: 7. Uyum Paketi MGK'yı İşlevsiz Bıraktı..", **Milliyet**, 25.08.2003, http://www.milliyet.com.tr/gundem/org-kilinc-7-uyum-paketi-mgkyi-islevsiz-birakti-5158067 [12.12.2019].

948 Metin Heper, "The European Union, the Turkish Military and Democracy", **South European Society and Politics,** c.10, s.1 (2005): 38-42.

Bu kapsamda Kaygusuz'un AB sürecinde ordu-güvenlik-demokratikleşme üzerine sorduğu sorular dikkate değerdir;

> Türkiye'de somut olarak AB üyeliği çerçevesinde atılan sivilleşme adımlarının, parlamento ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla mevcut güvenlik anlayışını dönüştürdüğü söylenebilir mi? Ya da en kuvvetli şekilde 2003-2005 yılları arasında devam eden demokratikleşme reformlarının askeri vesayetle ile ilgili olanları, 2010 yılına geldiğimizde güvenlik anlayışında bir dönüşümü getirebilmiş midir? Bu sorulara olumlu yanıt vermek çok mümkün görünmemektedir. En önemli neden, askeri vesayetin kimi önemli kurumsal dayanakları –ki en önemlileri MGK'nın yapısı ve işlevidir- ortadan kaldırılmakla birlikte, sivil denetimde ağırlığın hükümette kalması, parlamentonun ve parlamento içi birimlerin, sivil denetimle ilgili konularda hiçbir sorumluluk ve yetkilerinin olmamasıdır. Savunma harcamalarının parlamento denetimine alınmasıyla ilgili yasal düzenlemenin ve Sayıştay'ın askeri harcamaları fiilen denetleyebilmesini sağlayacak yönetmelik değişikliklerinin yapılmamış olması, sivil denetimin demokratikliğini sorgulatan eksikliklerdir.[949]

Tüm bunlarla birlikte ordunun stratejik kültürden bağımsız bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Ordudaki eğitim ve sosyalleşme sürecinde derinlere yerleştirilmiş batı güvensizliği bulunmakta geçmiş tecrübeler ile birlikte batı ülkelerinin Türkiye'yi zayıflatmak ve bölmek amacı bu güvensizliği pekiştirmektedir. Dahası uluslararası ilişkileri gerçekçi bir perspektif ile değerlendiren ordu için uluslararası yapının güç mücadelesi alanı olduğunu bu yönüyle de askerî açıdan güçlü olunması gerektiği bir zorunluluktur. Dolayısıyla devletlerin kazan-kazan temeline dayanan işbirliği içerisine girmeleri askerler açısından çok olağan olmamakla birlikte AB'nin kendi içinde barış bölgesi oluşturduğunu kabul etmekte ancak bu sistemin içerisinde Türkiye'nin olacağına inanmamaktadırlar.[950]

Karar biriminin uluslararası yapının kısıt ve fırsatları iyi okuyabilmesi/doğru algılayabilmesi ve iktidarın hedeflediği dış politikayı gerçekleştirmesi hem iç kısıtlardan otonom hareket etmesine hem de kaynakları seferber etmesine bağlıdır. Bu yönüyle AK Parti iktidarı ilk döneminde ulusal/uluslararası yapının kısıtlarından dolayı geniş bir hareket kabiliyetine sahip olmazken zamanla iktidarının konsolide olması ve uluslararası/bölgesel kısıtların daha azalması ile birlikte alanını genişletmiştir. Bu da daha rahat hareket etmesine ve istediği politikaları gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır. İlk dönemde AB harici hiçbir yönelim kabul edilmezken sonraki dönemlerde Ortadoğu, Avrasya'ya yönelim konuşulur olmuş, başka alternatifler değerlendirilmiştir. Şangay İşbirliği Örgütü bu anlamda örnek

---

[949] Özlem Kaygusuz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri", **Mülkiye**, c.34. s.268 (2010): 199.

[950] Kirişçi, **age**, 100.

olarak verilebilir. Kendi göbeğini kesmek[951] terimi ile hayat bulan "bağımsız dış politika" hedefi ile özellikle ABD ve AB'den görece bağımsız ve daha otonom bir politika hedeflenmiştir.

Sivil Toplum: AB sürecinde sivil toplum örgütlerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Gerek AB konusunda kamuoyunu bilgilendirme gerekse AB'ye uyum sürecinde birçok faaliyetlerde bulunarak, anketler yaparak sürece katkıda bulunmuşlardır. AB süreci sadece devlet ve elitler eliyle yürütülemeyeceğini belirten Nas'a göre sivil toplumun bu süreci tabana taşıyıcı rolü bulunmaktadır. Dahası sivil toplumlar arasında diyalog ve artan etkileşim Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci açısından kritik bir önem taşımakta bu kapsamda Türk toplumunun AB değerlerini içselleştirmesi güçlü bir toplumsal ve kültürel diyalog ile mümkün olabilmektedir.[952] Özellikle Türkiye'nin Helsinki'de aday olarak ilanından sonra TOBB, TÜSİAD, İKV gibi örgütlerin yanında, kadın hakları alanında çalışan KADER, Kagider gibi örgütler, Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi insan hakları dernekleri, Tarih Vakfı, Arı Hareketi gibi sivil toplum kuruluşları Türkiye'nin AB üyelik sürecine destek vermiştir.[953]

AB konusunda kamuoyu oluşturulmasından en etkili aktörlerin başında İKV gelmektedir. Nas, İKV'nin AB'ye ilişkin konularda sivil toplum örgütleri arasında koordinasyon işlevini yerine getirme amacı taşıdığını bu amaçla, 2011 yılında İKV ve Türkiye Avrupa Vakfı'nın çağrısı ile bir sivil toplum platformu oluşturarak kamuoyuna bir mesaj niteliği taşıyan, tıkanan müzakerelerin hızlandırılması çağrısında bulunmuş. 2002 yılında da buna benzer faaliyetleri yürüten İKV[**], TOBB ile birlikte Türkiye platformu oluşturarak İstanbul ve Brüksel'de yaklaşık 260 sivil toplum kuruluşunu biraraya getirmiş, AB'ye Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelere başlanması yönünde adım atılması mesajını vermiştir. İKV bu türden girişimler vasıtası ile kamuoyunda AB'ye yönelik kanaat oluşmasında etkili olmayı ve

---

[951] "Erdoğan: AB İşine Baksın", **Hürriyet**, 16.12.2014, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-isine-baksin-27780990 [12.12.2019].

[952] Çiğdem Nas, "Türkiye'de Avrupa Birliği Algıları", Türkiye-AB İlişkilerinde Algıların Rolü, **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, ed. Belgin Sariye Akçay, Sinem Akgül Açıkmeşe, (İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2017): 515.

[953] Ahmet İçduygu, "Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey", **Turkey and the EU: Accession and Reform,** ed. Gamze Avcı ve Ali Çarkoğlu (Oxon: Routledge, 2013): 177.

[**] Müzakere süreci, aktörler ve müzakere edilen başlıklar ile ilgili müzakere sürecinin aşamaları hakkında detaylı bilgi için bkz; "Müzakere Sürecinin Aşamaları", **İKV**, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=439&id=442 [12.12.2019].

farklı kesimleri temsil eden sivil toplum örgütlerinin bir araya getirerek tüm kamuoyunu ve karar alıcıları etkileyecek güçlü bir mesaj vermeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla İKV gibi kuruluşlar AB konusunda bilgi üreterek aynı zamanda kamuoyunun şekillenmesinde de belirleyici bir role sahip olmaktadırlar. Bu kapsamda bilgiyi üreten ve yayan kurumlar toplumsal gerçekliği de belirleyerek kamuoyunu etkilemekte önemli bir konuma sahip olmaktadırlar.[954]

AB üyeliğine büyük bir anlam yükleyen diğer bir kurum olan TÜSİAD için faaliyetler AB merkezli yoğunlaşmaktadır. Bu yönüyle Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sunmak amacıyla, 1996 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açmıştır. Brüksel Daimî Temsilciliği, TÜSİAD'ın İstanbul'daki merkezi dışındaki ilk temsilciliği olmuş ve AB ülkeleri ile ilişkiler açısından merkez olarak konumlanmıştır. TÜSİAD'ın AB üyeliği merkezli faaliyetlerine kısaca bakmak gerekirse; 2002'de, 'Türkiye'nin geleceği AB'dir' başlıklı ilanlar yayınlatmış, aynı yıl 'Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri' başlıklı rapor yayınlamıştır. 'Tam Üyeliğe Doğru' başlığını taşıyan kitapçıklar hazırlanarak AB ülkelerinde dağıtılmıştır. AB'nin Kopenhag Zirvesi öncesinde Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakerelerinin açılmasına yönelik karar alınmasına destek sağlanması amacıyla AB üyesi 15 ülke gazetelerine her ülkenin kendi dilinde ilanlar verilmiştir. TÜSİAD, AB'ye üyelik yolunda Almanya'nın önemini göz önünde bulundurarak Türkiye'nin Alman Özel Sektörü, medyası, siyasi yetkilileri ve kültürel çevrelerinde daha iyi tanınmasını sağlamak üzere 2003 yılında Berlin Bürosu açarak etkinliğini arttırmak istemiştir.[955] Özünde iş adamları derneği olan TÜSİAD, çıkarını maksimize

[954] İKV Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra 1965 yılında İstanbul Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odası tarafından kurulmuştur. Temel amacı AB sürecinin Türkiye ve iş dünyası üzerindeki etkileri konusunda araştırmalar yürütmek ve iş dünyasının bu sürece katılımını sağlamaktır. İKV ilk yıllarında Ankara Anlaşması'nın uygulanmasını, Katma Protokol sürecini ve bu çerçevede ikili ticarette değişik sektörlerin gümrük indirimlerini izlemiş, AB politikaları kurumları ve Türkiye AB ilişkilerini açıklayan çalışmalar yayınlamaktadır. Nas, **age**, 516-517.

[955] TÜSİAD, 10 Aralık 2004'te de AB üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına bir mektup göndererek, 'Türkiye'nin 17 Aralık tarihinde üyelik müzakerelerinin tam üyelik ile sonuçlanması hedefiyle zaman geçirilmeksizin ve koşulsuz olarak başlatılmasını' talep etmiştir. 6 Ağustos 2005'te TÜSİAD'ın ev sahipliğinde Türk özel sektörü ile AB Komiseri Olli Rehn bir araya gelmiştir. Diğer yandan TÜSİAD, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci açısından önemli etkiye sahip Fransa, Almanya ve Brüksel kamuoylarındaki mevcut önyargıları kırmak ve Türkiye'yi en doğru şekilde tanıtmak amacıyla yürüttüğü iletişim faaliyetleri kapsamında, 3-5 Ekim 2006 tarihleri arasında sırasıyla Brüksel, Paris ve Berlin'de 'Türkiye Haftası' (Turkey@Europe_Week) etkinliği gerçekleştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Eylem Türk, "Avrupa Birliği Sürecinde Sivil Toplumun Önemi ve Tüsiad'ın Rolü" (Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 59-62.

etme amacı ile ekonominin gelişmiş ve istikrarlı olmasını istediği gibi bir sivil toplum kuruluşu yönüyle de düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi, demokratikleşme ve insan hakları alanında gerçekleştirilecek reformların destekçisi olarak Türkiye iç/dış siyasetinde bir aktör konumundadır.

TÜSİAD özellikle AB üyelik sürecinde reformların takipçisi olmuş, oldukça kapsamlı raporlar hazırlamıştır. Baskı grubu olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu belirten Gürpınar'a göre özellikle hükümetler-dışı aktörler içerisinde sahip olduğu maddi kapasite de gözönüne alındığında oldukça etkin bir konumu bulunmaktadır. Gerek yurt içi gerekse yurt dışında önemli sayılabilecek insan ya da gruplarla doğrudan ilişkiye geçebilme kapasitesi de olan TÜSİAD etkinlikleri ile kamuoyunu bilgilendirme ve toplumun desteğini alma yoluyla hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır.[956] Diğer yandan küreselleşme ile birlikte ekonomi-finans sektörünün ön plana çıkması bu tür oluşumların önemli bir konum elde etmesini sağlamış ve büyük sermaye AB'ye üye olma yoluyla kapitalizme entegre olmayı amaçlamıştır.[957] Ekonomik gelişmişlik/yatırım için siyasi istikrarın önemini bilen TÜSİAD, AB'nin uluslararası güvenilirliğini de gözönünde bulundurarak olası kriz/çatışma ihtimallerini minimumda tutmayı sağlayacak olan AB üyeliğini nihai hedef olarak algılamıştır:

> "Türkiye'nin çevresinde AB'nin etkisi arttığı oranda diplomatik yolların önemi de artmaktadır. Bu kısmen Türkiye'nin çevresindeki savaş olasılığının azalması bakımından bir avantaj olabileceği gibi Türkiye'nin askeri gücünün caydırıcı etkisinin önemini de azaltan bir faktör olabilir." [958]

Dolayısıyla AB üyeliğini değişmez bir politika olarak benmiseyen TÜSİAD hükümete bu yönde doğru tavsiyeler ve eleştirilerde bulunmaktadır. Özellikle AB sürecinde sahip olduğu sermaye gücünün de etkisi ile hükümete yönelik bazen sert eleştirileri bulunmakta, hatta kimi zaman eleştirilerin yoğunluğu ve kullanılan üslub aşırı bir tona sahip olabilmektedir.[959]

---

[956] Brüksel Temsilciliği'nin faaliyetleri genel olarak dört grup halinde sıralanabilir: UNICE nezdinde etkinlikler; AB nezdinde Türk özel sektörünün temsili; tanıtım ve bilgilendirme; üyelere ve Türk kuruluşlara yönelik hizmetler. Gürpınar, **age**, 233–253.

[957] İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika-Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**, (Ankara: İmge Yayınevi, 2004), 205.

[958] TÜSİAD, **Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası: Stratejik Yaklaşımlar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434, (TÜSİAD Yayınları, 2007), 186.

[959] Güngör Uras, "TÜSİAD Devlete Siparişi Verdi", **Milliyet,** 27.03.2003, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/tusiad-devlete-siparisi-verdi-306534 [12.12.2019]. "Gül'den Özilhan'a Uyarı", **Yenişafak**, 14.01.2003, https://www.yenisafak.com/arsiv/2003/ocak/14/ekonomi.html [12.12.2019]. "Yine Son Dakika

İnsan hakları ve demokrasi alanında kazanımları hedefleyen TÜSİAD için uzun vadede halkın refahını ve dolaylı olarak da ekonomik durumu etkileyeceği görüşü hâkimdir. Öte yandan küreselleşme çerçevesinde, TÜSİAD dış dünya ile entegre olma noktasında AB'yi önemli bir araç olarak görmektedir. Dolayısıyla AB'nin dünya ekonomisindeki yeri bu noktada kırılgan bir ekonomiye sahip yabancı yatırıma ihtiyaç duyan Türkiye için çok önemlidir. Bu kapsamda TÜSİAD, AB müktesebatına uyum sağlamış bir Türkiye'nin, daha istikrarlı bir yapıya sahip olacağını ve bunun da yerli/yabancı yatırımcılar açısından istenen bir tablo olduğunu öngörmektedir.[960]

Diğer yandan TÜSİAD yetkililerinin Türkiye dış politikası açısından stratejik önemi olan AB, ABD ve Irak'ın üst düzey hükümet temsilcileri ile görüşmesi dış politikada etkin olduğunun yansıması olarak görülebilir. 2010 yılında AB Konseyi

Pazarlığı Olmasın", **Milliyet**, 10.05.2003, http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/yine-son-dakika-pazarligi-olmasin-310390 [12.12.2019]. "AB Yerine Dini Tartışıyorsunuz", **Birgün**, 03.06.2006, https://www.birgun.net/haber/ab-yerine-dini-tartisiyorsunuz-27186 [12.12.2019]. Fikret Bila, "TÜSİAD'dan Hükümete Hem Eleştiri Hem Destek", **Milliyet**, 03.06.2006, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/tusiaddan-hukumete-hem-elestiri-hem-destek-159277 [12.12.2019]. "TÜSİAD Yine Uyardı", **Milliyet**, 22.09.2007, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/tusiad-yine-uyardi-214684 [12.12.2019]. "TÜSİAD Başkanı Boyner'den Hükümete Sert Eleştiriler", **Haberaktüel**, 22.03.2011, https://www.haberaktuel.com/tusiad-baskani-boyner-den-hukumete-sert-elestiriler-haberi-396678.html [12.12.2019]. "Hükümet-TÜSİAD Gerginliği 'Tatlı'ya Bağlandı", **NTV**, 07.03.2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/hukumet-tusiad-gerginligi-tatliya-baglandi,bPVq4v2IoESmHhy5EmO4tA [12.12.2019]. "TÜSİAD'dan Hükümete Sert Eleştiriler", **CNNTÜRK**, 23.01.2014, https://www.cnnturk.com/haber/ekonomi/genel/tusiaddan-hukumete-sert-elestiriler [12.12.2019]. "TÜSİAD'dan Paralel Yapı Çıkışı", **Sözcü**, 18.09.2014, https://www.sozcu.com.tr/2014/ekonomi/tusiaddan-paralel-yapi-cikisi-604247/ [12.12.2019].

TÜSİAD Başkanı Haluk Dinçer; "Ancak son yıllarda reformlar yavaşlamış, hatta siyasal kriterlerde maalesef geriye gidişler olmuştur. Avrupa Birliği'nin yaşadığı mali kriz, genişleme yorgunluğu, Kıbrıs sorunu ve Türkiye'deki iç kutuplaşma ortamıyla oluşan siyasi gerilimler müzakerelerdeki duraklama ve reform sürecindeki gerilemenin temel nedenleridir." "TÜSİAD Başkanı Haluk Dinçer'den Hükümete Eleştiri", **Odatv**, 20.11.2014, https://odatv.com/tusiaddan-hukumete-sert-elestiri-2011141200.html [12.12.2019]. "TÜSİAD'dan Hükümete Çok Ağır Eleştiriler", **Cumhuriyet**, 01.12.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/638569/TUSiAD_dan_Hukumete_cok_agir_elestiriler.html [12.12.2019]. "TÜSİAD Uyardı Binali Yıldırım 'Herşey Yolunda' Dedi", **Aydınlık**, 7.12.2017, https://www.aydinlik.com.tr/tusiad-uyardi-binali-yildirim-hersey-yolunda-dedi-ekonomi-aralik-2017-1 [12.12.2019].

"TÜSİAD'dan 'Demokrasi Siyasal Hesaplara Kurban Edilemez' Uyarısı", **VOA**, 20.02.2019, https://www.amerikaninsesi.com/a/tusiad-dan-demokrasi-siyasal-hesaplara-kurban-edilemez-uyarisi/4797117.html [12.12.2019]. "TÜSİAD'dan AKP'ye En Uzun Eleştiri Listesi: Demokrasi, Yargı Bağımsızlığı, Hukukun Üstünlüğü, İfade Özgürlüğü Diyoruz; Demeye de Devam Edeceğiz", **T24**, 15.05.2019, https://t24.com.tr/haber/tusiad-yik-baskani-ozilhan-istanbul-secimlerinin-iptali-ile-siyasal-gerilimin-devam-edecegi-belli,821374 [12.12.2019].

[960] Uyar, **age**, 86.

Başkanı Herman Van Rompuy ile görüşme gerçekleştiren dönemin TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner bu durumu değerlendirirken aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır;

> "Buna dünyada yeni dönemde sivil toplumun etkisi diye bakmak lazım. Demokratikleşmede ve dünyanın değişen dengelerinde bence sivil toplum örgütlerine büyük iş düşüyor. O noktada karar vericilerin Türkiye'nin en etkili sivil toplum örgütlerinden birini dinlemesini çok doğal ve yapıcı buluyoruz".[961]

Tüm bunlarla birlikte AB ile olan ticari ilişkimize bakıldığında 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin ihdas edilmesi ile birlikte Türkiye ve AB arasında büyük bir ivme kazanan ticaret hacmi 2018 yılında 165 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve AB Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olmayı sürdürmüştür. Türkiye, AB'nin toplam ihracatından aldığı %4 pay ile 5. sırada yerini almıştır. AB, ise 2018 yılında 84 milyar dolar ile ihracatımızdan %50 oranında pay almakta olup toplam ihracatımızda ilk sırada yer almaktadır.

Tablo 15: Türkiye-AB Dış Ticareti

Değer: Milyon ABD Doları — Rapor Tarihi: 11.07.2019

Dönem	İhracat				İthalat				Dış Ticaret Dengesi			
	AB İhracat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel ihracat Değeri	Genel İhr. İçindeki Payı (%)	AB İthalat Değeri	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (%)	Genel İthalat Değeri	Genel İthalat İçindeki Payı (%)	AB Dış Ticaret Dengesi	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (AB) (%)	Genel Dış Ticaret Dengesi	Bir Önceki Döneme Göre Değişim (Genel) (%)
1996	12.590	-	23.224	54,2	24.349	-	43.627	55,8	-11.759	-	-20.402	-
1997	13.471	7,0	26.261	51,3	26.128	7,3	48.559	53,8	-12.657	7,6	-22.298	9,3
1998	14.837	10,1	26.974	55,0	25.297	-3,2	45.921	55,1	-10.460	-17,4	-18.947	-15,0
1999	15.454	4,2	26.587	58,1	22.538	-10,9	40.671	55,4	-7.084	-32,3	-14.084	-25,7
2000	15.688	1,5	27.775	56,5	28.552	26,7	54.503	52,4	-12.864	81,6	-26.728	89,8
2001	17.576	12,0	31.334	56,1	19.841	-30,5	41.399	47,9	-2.265	-82,4	-10.065	-62,3
2002	20.458	16,4	36.059	56,7	25.698	29,5	51.554	49,8	-5.240	131,3	-15.495	53,9
2003	27.479	34,3	47.253	58,2	35.157	36,8	69.340	50,7	-7.677	46,5	-22.087	42,5
2004	36.699	33,6	63.167	58,1	48.131	36,9	97.540	49,3	-11.432	48,9	-34.373	55,6
2005	41.533	13,2	73.476	56,5	52.781	9,7	116.774	45,2	-11.248	-1,6	-43.298	26,0
2006	48.149	15,9	85.535	56,3	59.448	12,6	139.576	42,6	-11.299	0,4	-54.041	24,8
2007	60.754	26,2	107.272	56,6	68.472	15,2	170.063	40,3	-7.718	-31,7	-62.791	16,2
2008	63.719	4,9	132.027	48,3	74.513	8,8	201.964	36,9	-10.794	39,9	-69.936	11,4
2009	47.228	-25,9	102.143	46,2	56.616	-24,0	140.928	40,2	-9.388	-13,0	-38.786	-44,5
2010	52.934	12,1	113.883	46,5	72.391	27,9	185.544	39,0	-19.457	107,2	-71.661	84,8
2011	62.589	18,2	134.907	46,4	91.439	26,3	240.842	38,0	-28.850	48,3	-105.935	47,8
2012	59.398	-5,1	152.462	39,0	87.657	-4,1	236.545	37,1	-28.259	-2,0	-84.083	-20,6
2013	63.034	6,1	151.803	41,5	92.445	5,5	251.661	36,7	-29.411	4,1	-99.859	18,8
2014	68.514	8,7	157.610	43,5	88.784	-4,0	242.177	36,7	-20.269	-31,1	-84.567	-15,3
2015	63.998	-6,6	143.839	44,5	78.700	-11,4	207.234	38,0	-14.702	27,5	-63.395	-25,0
2016	68.366	6,8	142.530	48,0	77.501	-1,5	198.618	39,0	-9.136	-37,9	-56.089	-11,5
2017	73.906	8,1	156.993	47,1	85.205	9,9	233.800	36,4	-11.299	23,7	-76.807	36,9
2018	83.954	13,6	167.921	50,0	80.813	-5,2	223.047	36,2	3.142	-127,8	-55.126	-28,2
2018 (Ocak-Haziran)	42.193	-	82.163	51,4	45.963	-	122.967	37,4	-3.769	-	-40.804	-
2019 (Ocak-Haziran)	41.415	-1,8	83.755	49,4	33.486	-27,1	98.572	34,0	7.929	-310,3	-14.818	-63,7
2018 (Haziran)	6.611	-	12.924	51,2	6.897	-	18.449	37,4	-286	-	-5.525	-
2019 (Haziran)	5.693	-13,9	11.089	51,3	5.046	-26,8	14.265	35,4	647	-326,6	-3.177	-42,5

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Avrupa Birliği ile Dış Ticaret", http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8aAvrupa%20Birliği%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf [12.12.2019].

Türkiye AB'nin toplam ithalatında %4'lük payla 6. sırada bulunmaktadır. (AB ülkelerinin kendi aralarında yaptığı ticaret hariç tutulduğunda). Ayrıca AB Türkiye'nin ihracatında olduğu gibi ithalatında da ilk sırada yer almaktadır. 2018 yılı

[961] "G20 ve AB, Türkiye'yi Referans Alsın", **Dünya**, 30.06.2010, https://www.dunya.com/gundem/g20-ve-ab-turkiye039yi-referans-alsin-haberi-119036 [12.12.2019].

rakamlarına göre; Türkiye 223 milyar dolarlık toplam mal ithalatının 81 milyar dolarlık kısmını (%36,3'lük pay) AB'den gerçekleştirmiştir. 2018 yılında Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %103,7 seviyesinde gerçekleşmiştir.[962]

Tablo 16: Türkiye'de AB Üyeliğine Destek (%)

Yıllar	Üyelikten Yana	Üyeliğe Karşı	Ortada	Fikri yok
2015 Bahar	33	40	19	8
2014 Güz	28	39	25	8
2012 Güz	36	33	19	12
2012 Bahar	37	35	16	12
2010 Güz	42	32	12	14
2010 Bahar	47	23	17	13
2009 Güz	45	26	19	10
2009 Bahar	48	26	17	9
2008 Güz	42	29	16	13
2008 Bahar	49	21	17	13
2007 Güz	49	25	15	11
2006 Güz	54	22	18	6
2005 Güz	55	15	21	9
2005 Bahar	59	20	17	4
2004 Güz	62	12	20	6
2004 Bahar	71	9	13	7

Nas, Çiğdem. "Türkiye'de Avrupa Birliği Algıları", **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, ed. Belgin Sariye Akçay, Sinem Akgül Açıkmeşe, (İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2017): 515.[963]

Kamuoyu: Son olarak kamuoyunun AB süreci ile ilgili görüşlerine bakmak yerinde olacaktır. 2002 yılında Çarkoğlu ve diğerlerinin yaptığı araştırmada "Türkiye'nin AB' üyeliği ile ilgili bir referandum yapılsa, evet mi hayır mı derdiniz?" sorusu sorulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre yüzde 64 evet oyu vereceğini, yüzde

[962] "Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 03.10.2019, https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi [12.12.2019].

[963] Nas, "Türkiye'de Avrupa Birliği", 520. 2004-2015 yılları arasındaki Avrobarometre anketleri Nas tarafından derlenmiştir.

30 ise karşı oy vereceğini ifade etmiştir.[964] 2004-2009 yılları arasına bakıldığında AB'ye karşı negatif eğilimin arttığı gözlenmektedir. AB üyeliğine destek 2004'de yüzde 70'in üzerindeyken, 2009'da yüzde 50'nin altına düşmüştür. Yıllara göre AB üyeliğine destek oranlarındaki değişim Tablo 16'da görülmektedir. AB desteğinin düşmesinin nedenleri arasında ekonomik olarak istenilen faydanın gerçekleşmemesi, üyelik sürecinde demokratikleşme ve azınlık hakları konusundaki gelişmelerin özellikle ulusalcı ve milliyetçi kesim tarafından hoş karşılanmaması, Kıbrıs meselesinin bir önkoşulluk durumuna getirilmesi sonrasında AB'nin çifte standart uyguladığı algısı, yeni başlık açılmaması kararı ve müzakere çerçeve belgesinde müzakerelerin açık uçlu olduğu gibi bazı tanımlamaların yer alması olarak görülebilir.[965] Diğer bir önemli anket olarak 2013 yılından itibaren her yıl Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi tarafından yapılan Türk Dış Politikası Algıları anketi gösterilebilir.

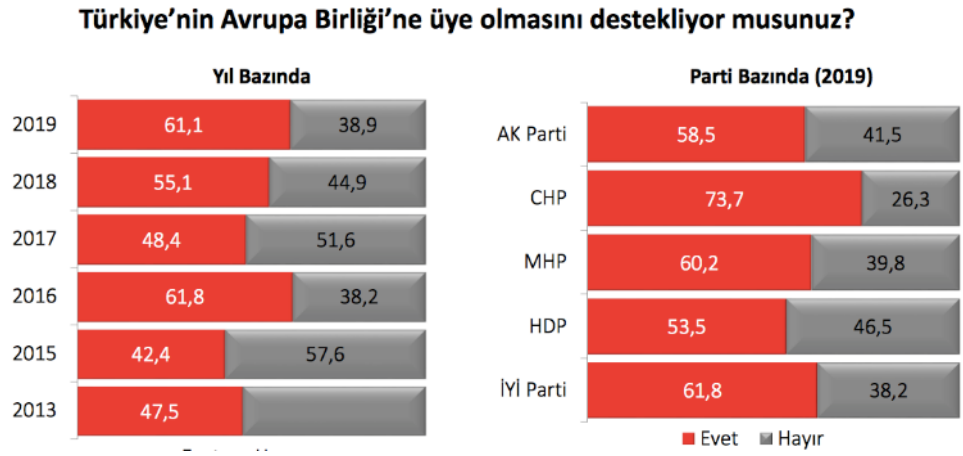

Şekil 11: Parti ve Yıl Bazında Türkiye'de AB Üyeliğini Destekleme

Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi, "Türk Dış Politikası Algıları Anketi", http://ctrs.khas.edu.tr/sources/CTRS-TDP-2019.pdf [12.12.2019].

[964] Araştırma sonuçlarına göre erkekler kadınlara oranla desteği fazla iken, eğitim düzeyi yükseldikçe AB üyeliğine destek de artmaktadır. Genelde alt sosyoekonomik statüde yeralanlar AB üyeliğine düşük oranda destek vermesine rağmen, Kürtçe bilenler bunun istisnasını oluşturmaktadır. Kürtçe bilenlerin AB üyeliğine destek oranı yüzde 71'dir. Yüksek sosyoekonomik statüye sahip olanların destek oranı ise yüzde 74 olarak belirtilmiştir. Parti tercihlerine göre sonuçlar incelendiğinde ise en yüksek destek oranı yüzde 85 ile HADEP'e oy verenler arasında görülmektedir. ANAP ve DSP'yi destekleyenler arasında AB üyeliğine destek yüzde 77 iken, CHP'yi destekleyenler arasında bu oran yüzde 79'a çıkmaktadır. En düşük oran yüzde 38 ile Saadet Partisi'ni destekleyenler arasında görülmektedir. MHP'ye oy verdiğini söyleyenlerin yüzde 68'i, AK Parti'ye oy verdiğini söyleyenlerin yüzde 52'si AB üyeliğini desteklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Ali Çarkoğlu, "Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership", **Turkish Studies**, c. 4, s.1 (2003): 172-174.

[965] **age**, 518-519.

Nas kamuoyunun AB süreci ile ilgili görüşlerini değerlendirirken iki unsurun ön plana çıktığını iddia etmektedir. Bunlardan birincisi faydacı yaklaşım iken, diğeri de değer ve kimlik temelli yaklaşımdır. Faydacı yaklaşım ekonomik kazanç ile ilgili beklentiler, genel refah ve güvenliğin artması, yapısal fonlar aracılığı ile Türkiye'ye kaynak aktarımı gibi somut fayda sağlayacak beklentilerden oluşmaktadır. Kimlik temelli yaklaşım ise ilkinden farklı olarak demokrasi ve insan hakları gibi değerleri savunan, kimliğini Avrupalı olarak tanımlayan kesimin AB üyeliğini desteklemesi daha olasıdır. Türk kamuoyunun AB süreci kapsamında bu iki unsurdan da etkilendiğini söylemek mümkündür. Öncelikle AB'nin Türkiye'ye yapacağı en önemli katkı "ekonomik seviyenin yükselmesi" cevabı olarak verilmesi, serbest dolaşım ve iş imkânlarının bulunması gibi cevaplar faydacı yaklaşımın bir sonucu olarak görülebilir.

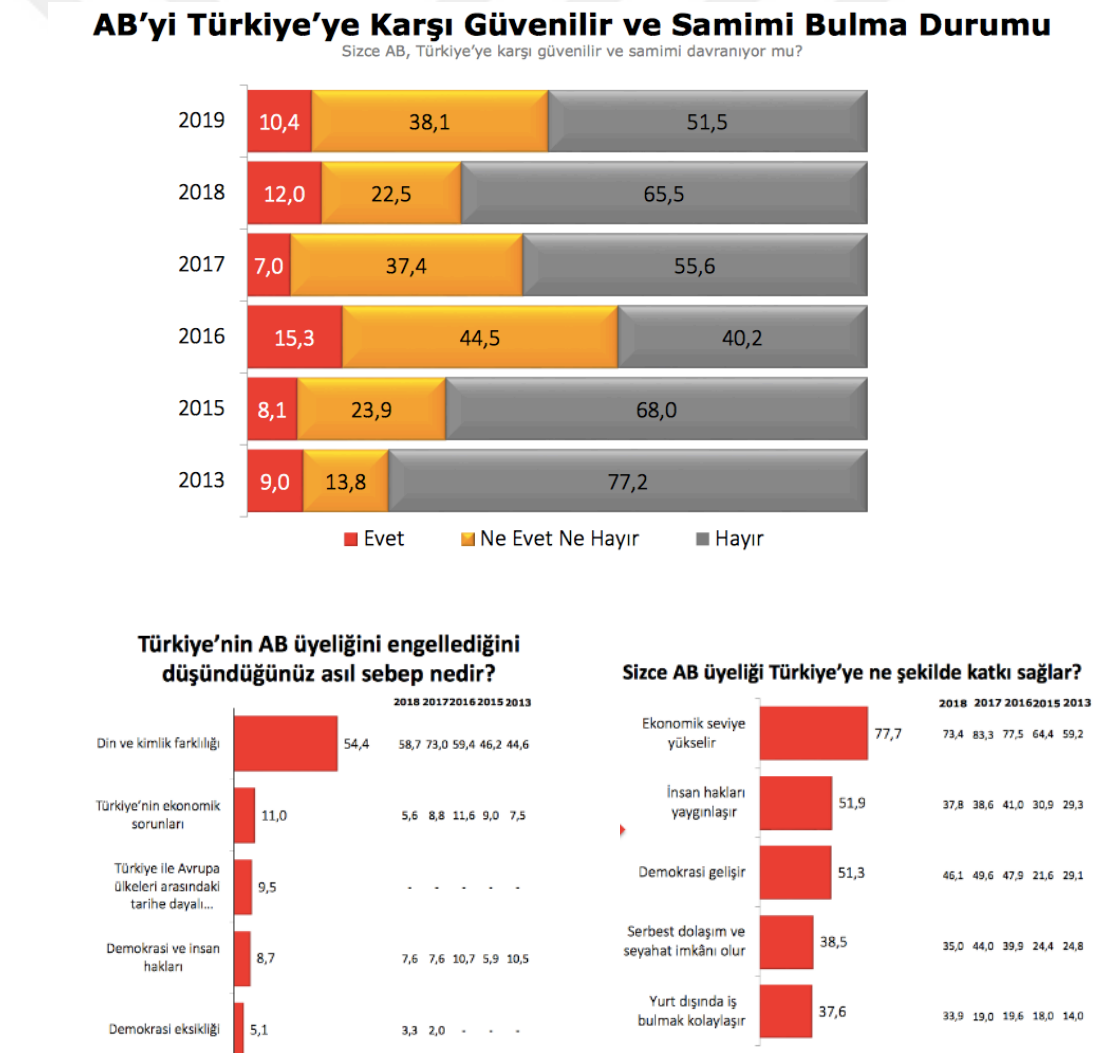

Şekil 12: AB'nin Türkiye'ye Yaklaşımına İlişkin Türk Kamuoyu Algısı

Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi, "Türk Dış Politikası Algıları Anketi", http://ctrs.khas.edu.tr/sources/CTRS-TDP-2019.pdf [12.12.2019].

Diğer yandan AB üyeliği ortak değerlere ve ulusüstü kimliğe dayanan, egemenliğin belirli alanlardan ulusüstü kurumlara devrini öngören ileri bir bütünleşme hareketidir. Dolayısıyla Avrupa kimliği aidiyetinin düşük olması durumunda sorunların çıkması da muhtemeldir. Türkiye halkı gibi ulusal kimliğinden oldukça gurur duyan bir kamuoyu için "Avrupalılı" kimliği inşaa etmek oldukça güç görünmektedir. Dahası anket sonuçlarından görüleceği gibi din ve kimlik farklılıklarından dolayı üyeliğin gerçekleşmediği cevabı en yüksek orana sahiptir.

Tüm bunlarla birlikte AB kamuoylarında Türkiye'nin Avrupalılığı da oldukça tartışılan bir konu olmuştur. Bu yönüyle karşılıklı kimlik inşası sürecinde Avrupalı kimliğinin Türkiye'yi içermesi ve Türkiye kimliğinin Avrupalı ögeleri içermesinde eksiklikler olduğu göze çarpmaktadır. AB değerleri olarak ön plana çıkan demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı gibi değerlere bağlılık açısından bakıldığında Türkiye'nin demokratikleşmeyi tam olarak gerçekleştiremediğinden dolayı bu ortak değer alanında sorunlar yaşandığı görülebilir. Bu kapsamda Türk halkının bu değerleri içselleştirmesi ve bu değerlere bağlı olması tamamlanmış bir süreç değildir.[966]

Türk kamuoyunun AB üyelik süreci ile ilgili algılarına baktığımızda 2011'e kadar olumludan daha olumsuza bir eğilimin varolduğu, 2011 sonrası ise AB'nin olumlu imajının artarak yüzde 61'e yükselmiş, darbe girişimi sonrası 2017'de tekrar düştüğünü ve 2018, 2019 yıllarında desteğin yeniden yükseldiğin gözlemlenmektedir. Bu inişli çıkışlı seyreden ilişkinin nedenleri arasında hem AB'nin tutumu hem de Türkiye'nin kendi iç meseleleri etkili olmuştur. Ancak değişmeyen ya da çok az değişen şey görece yüksek eğitim düzeyi ve sosyoekonomik statü, kentli olma, muhafazakâr olmama gibi özelliklere sahip kesim ile kürt vatandaşların AB'ye desteğinin genellikle yüksek olduğudur.

Önemli başlıkların Güney Kıbrıs, Avusturya[967] tarafından veto edilmesi, kültür

---

[966] **age**, 529-530.

[967] "Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 06.06.2017, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html [12.12.2019]. "Güney Kıbrıs Rum kesiminden AB'ye Türkiye resti", **T24**, 19.10.2015, https://t24.com.tr/haber/guney-kibris-rum-kesiminden-abye-turkiye-resti,313480 [12.12.2019]. "AB: Aşırı Endişeliyiz", **Cumhuriyet**, 14.12.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/645036/AB__Asiri_endiseliyiz.html [12.12.2019].

ve kimlik temelli olarak şekillenen Merkel ve Sarkozy'nin dillendirdiği özel statü kavramı[968] üyeliğin önündeki en büyük engeller olmuş, bu kapsamda AB sürecindeki hayal kırıklıkları karar birimini dış politika önceliklerinde değişime zorlamıştır. AB'den kaynaklı olumsuzluklara gösterilen milliyetçi tepkiler sonrasında kamuoyunun AB'ye üyelik desteği azalmış, karar birimi özellikle 2007-2001 yılları arasında Ortadoğu gibi başka alternatiflere yönelmiş, ŞİÖ gibi AB'den oldukça farklı örgütlerle söylemsel düzeyde yakınlık kurmaya çalışmıştır.

3.3.3. ABD ve Rusya Federasyonu

2000'li yıllardan itibaren birçok sınava tabi olan Türkiye-ABD ilişkileri "model ortaklık", "stratejik ortaklık", "Türkiye'yi kim kaybetti?" gibi kavramlar üzerinden şekillenmiştir. AK Parti iktidarda olduğu süreç içerisinde ABD'de üç başkan değişmiş ve herbir dönem ilişkilerde farklılaşmalar yaşanmıştır. 11 Eylül saldırıları, Afganistan ve Irak müdahaleleri, Tezkere ve çuval krizlerini kapsayan George W. Bush dönemini "zor yıllar", yine içinde Mavi Marmara ve İran takas anlaşması gibi zor süreçleri içeren ancak daha çok "hasar tespiti ve tamir süreci" olarak nitelendirilen Barack Obama dönemi olarak betimlenmektedir.[969] Diğer yandan post-truth[970] olarak da nitelendirilen Donald Trump dönemi için ise lider özelliklerinin baskın olduğu bir dış politika süreci olarak bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu

---

[968] Angela Merkel ve Nicolas Sarkozy'nin üzerinde durduğu özel statü kavramı temel hatlarıyla şu şekildedir: Türkiye AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nda (CFSP) ve iç pazarında (kişilerin serbest dolaşımı, tarım politikası, yapısal politikalar, AB kurumlarında kara-verici olarak bulunma hakkı hariç) yer almalıdır. Buna karşılık AB Türkiye'ye insan hakları, Ermeni meselesi, azınlık hakları, Kıbrıs Rum kesiminin tanınması, Yunan-Türk sınır anlaşmazlıkları konularında baskı yapmayacak; ancak AB'nin zor ve çok masraflı olan çevre mevzuatını, iş ve işçi standartları ile ilgili mevzuatları uyumlaştırmasını talep edecektir. "Türkiye'nin Tam Üyelik Perspektifinin İncelenmesi, EFTA-EEA ve Avrupa Birliği", **TEPAV**, EPRİ, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245634r4380.Turkiye_nin_Tam_Uyelik_Perspektifinin_Incelenmesi.pdf [10.05.2019]. Mehmet Ali Birand, "Ankara da 3'lü Zirve (AB) Tehlikesini Gördü…", **Hürriyet**, 14.02.2008, http://www.hurriyet.com.tr/ankara-da-3-lu-zirve-ab-tehlikesini-gordu-8227473 [10.05.2019].

[969] Ertem, Karadeniz, **age**, 113-119.

[970] Ertem kavramı şu ifadeler ile açıklamaktadır; "… post-truth' (gerçek sonrası), belirli bir konuda kamuoyu belirlenirken, duyguların ve kişisel görüşlerin objektif gerçeklerin önüne geçtiği bir zaman diliminde yaşadığımıza işaret ediyor. İçinde olduğumuz bu zaman diliminde, siyasetçilerin iddialarının ne kadarının 'gerçek' olduğu değil, kitleleri ne oranda etkilediği daha önemli. Bu durumda en popülist söylemler en çok prim yapanlar oluyor. 21'inci yüzyıl seçmeni en çetrefilli konuların bile basitçe ele alınmasını, kendisininkine benzeyen görüşlerin köpürtülüp, çoğaltılmasını, 'öteki' kefesindekilerinse kısa yoldan bertaraf edilmesini istiyor. Amerika Birleşik Devletleri de son aylarda bu gerçek-sonrası siyaset yapma tarzından payına düşeni almış durumda." Helin Sarı Ertem, "Gerçek-Sonrası Zamanlarda Trump'lı Günler", **Karar**, 27.01.2017, https://www.karar.com/gorusler/helin-sari-ertem-yazdi-gercek-sonrasi-zamanlarda-trumpli-gunler-376291 [12.12.2019].

noktada iki ülke ilişkilerinin seyrini anlamlandırma için bu zaman diliminde neler yaşandığını detaylı bir şekilde analiz etmek gerkemektedir.

İktidara geldikten kısa bir süre sonra Irak savaşı gerçeği ile yüzleşen AK Parti lideri Erdoğan o dönemde 1 Mart tezkeresini[971] desteklemesine ve altı ay süren askeri, siyasi ve mali pazarlık sürecine rağmen meclisin gerekli onayı vermemesi bir krize neden olmuş bu durum ise ilişkilerin nasıl olacağı hakkında ip uçlarını da vermiştir. Irak'a Türkiye üzerinden giremeyen ABD süreci uzatacak ve daha maliyetli olan alternatifleri kullanmış ve olası kayıplar için Türkiye sorumlu tutulmuştur. O dönemde ABD yönetiminde baskın olan ve neo-con olarak bilinen yeni muhafazakârlar misilleme denilebilecek girişimlerde bulunmuşlardır. En bariz örneği ise Süleymaniye Baskını ya da diğer adıyla "çuval" krizidir.[972] İki ülke arasındaki en büyük güven krizi olarak nitelendirilen bu kriz sonrasında ABD, artık ulusal tehdit olarak görülmüş, PKK'nın faaliyetleri için suçlanmış ve kamuoyunda anti-Amerikancılık artmıştır. Tüm bu süreçlerde iki ülkenin farklı çıkar ve öncelikleri daha görünür hale gelmiştir.[973] İkinci Bush döneminde ilişkiler Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi"[974] (Orjinal adı Broader Middle East and North Africa Initiative) ile biraz iyileşme gösterse de beklenen etkiyi tam olarak yaratamamıştır. Diğer yandan artan PKK

---

[971] 1 Mart tezkeresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Fikret Bila, **Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi Ankara'da Irak Savaşları**, (Ankara: Güncel Yayıncılık, 2007), Deniz Bölükbaşı, **1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası**, (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

[972] 2003 yılında Irak'ın Süleymaniye kentinde bulunan Türk askeri irtibat timine yönelik olarak ABD birliklerinin gerçekleştirmiş olduğu operasyonun da "uyutulan" krizler içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bu olay sırasında Türk askerlerinin muhatap olduğu uygulamalar ise müttefiklik ilişkisi ile bağdaşmayacak ölçüde ağır bir travma yaratmıştır. İrtibat timine yönelik operasyon sonrasında askeri personelin başlarına çuval geçirilmiş ve suçlular gibi ters kelepçelenerek Bağdat'a götürülmüşlerdir. Gözaltı ve tutuklama sürecinde ise Türkiye'deki askeri, sivil karar alıcılar diplomatik, siyasi ve askeri kanallar üzerinden Amerikalı muhatapları ile iletişim kuramamışlardır. Bu durum olayın 4 Temmuz'a rastlamış olması ve tatil gerekçeleriyle açıklanmaya çalışılsa da inandırıcılıktan uzaktır. Bu durum Türk–Amerikan ilişkileri bakımından gerek Johnson Mektubu ve gerekse Muavenet'in vurulmasından daha derin bir travma yaratmıştır. Olay sonrasında Türk askeri personeli serbest bırakılmış olsa da Amerika'nın bu konuda tatminkâr bir özür dilemesi söz konusu olmadığı gibi olayın uygulayıcısı olan Amerikalı personelin Türkiye'de kabul ve muhatap olarak görülmesi tartışma yaratmıştır. Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi**, (İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017), 70. Ayşe Küçük, "2003 Süleymaniye "Çuval" Krizi, Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri", http://www.tdpkrizleri.org/index.php/2003-sueleymaniye-cuval-krizi [12.12.2019].

[973] Ertem, Karadeniz, **age**, 116.

[974] İlhan Uzgel, "Büyük Ortadoğu Projesi Uygulamaya mı Konuldu?", **Gazete Duvar**, 25.09.2017, https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/25/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu/ [12.12.2019].

eylemleri[975] sonrası ABD, Türkiye ve Irak arasında terörle mücadele kapsamında üçlü bir mekanizma kurulmuş özel temsilciler atanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte bu mekanizma etkinliğini yitirirken[976] 2005 yılından itibaren Iraklı Kürt liderler ile resmi olmayan kanallar yoluyla da görüşen Ankara Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkileri geliştirme zemini bulmuştur.

Değişim sloganı ile 2008 yılında iktidara gelen Obama yönetimi ile ilgili önceki yönetimden farklı olacağı algısı oluşmuştur. İlk deniz aşırı ziyaretini Türkiye'ye yapan Obama'nın mecliste yaptığı konuşmada çok taraflılık ve bölgesel işbirliğine yaptığı vurgu ve "model ortaklık" ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde de değişim yaşanacağı algısı oluşmuştur. Farklı öncelikler nedeniyle bu tablo zamanla değişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin bir sınayıcısı olan İsrail meselesi sürekli gündemde olmuş, Erdoğan'ın İsrail'i teörist devlet[977] olarak nitelendirmesi ve Hamas lideri Meşal'in resmi ziyarette bulunması gerek İsrail gerekse ABD yönetiminin tepkisini çekmiştir. Ertem ve Karadeniz'e göre 2010 yılında meydana gelen Mavi Marmara krizi[978] de Türk-Amerikan ilişkilerini sıkı bir sınavdan geçiren önemli bir olay olmakla birlikte iki ülkenin birlikte hareket edememesi ABD'nin bölgesel hedeflerini gerçekleştirmesini zora sokmuştur.[979] Obama dönemindeki bir diğer uyuşmazlık konusu İran'ın nükleer enerji faaliyetleridir. İran'ın uranyum zenginleştirme programı/nükleer kapasitesini geliştirmesi ABD için önemli bir tehdit unsuru ve yaptırım gereken bir girişim olarak görülürken, Türkiye ise İran'ın barışçıl nükleer enerji elde etme hakkını savunmuştur. Bu kapsamda Türkiye BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliğini de işleterek Brezilya ile birlikte aktif bir diplomasi yürütmüş

---

975 "Dağlıca'nın Analizi", **Hürriyet**, 16.11. 2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/daglica-nin-analizi-7701560 [12.12.2019]. "Aktütün'ün Kanlı Tarihi", **Hürriyet**, 05.10.2008, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/aktutunun-kanli-tarihi-10038339 [12.12.2019].

976 "Başer'den ABD'ye Ağır Suçlama", **Hürriyet**, 08.10.2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/baserden-abdye-agir-suclama-7446818 [12.12.2019].

977 "Erdoğan'dan İsrail ve ABD'ye Kınama", **Hürriyet**, 20.05.2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-israil-ve-abdye-kinama-38605481. [12.12.2019]. "Erdoğan: İsrail Bir Terör Devletidir", **NTV**, 19.11.2012, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-israil-bir-teror-devletidir,-s2l0MaQXEidyGeZhcabJg. [12.12.2019]. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail Bir Terör Devletidir", **BBC Türkçe**,10.12.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42300089 [12.12.2019].

978 Detaylı bilgi için bkz; Ayşe Küçük, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme" (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015)

979 Ertem, Karadeniz, **age**, 125.

ve İran ile nükleer takas anlaşması şartlarını içeren Tahran Deklarasyonu* imzalanmıştır.[980] Bu anlaşma Türk karar alıcılar tarafından diplomatik başarı[981] olarak gösterilse de Araplar Türkiye'nin İran konusuna çok fazla müdahil olduğunu[982], batı dünyası ise bunu eksen kayması olarak değerlendirmiştir.[983] Anlaşma gerek ABD gerekse Güvenlik Konseyi diğer daimi üyeler tarafından yeterli bulunmamış ve dahası İran'a yaptırım uygulama kararı alınmıştır. Türkiye'nin yaptırım kararına red oyu vermesi ABD tarafından endişe ile karşılanmıştır. ABD yaptırım konusunda Rusya ve Çin'i de ikna edecek kadar kararlı bir tutum sergilemiş Türkiye'nin tavrını eleştirmiştir. Bu aşamada Ertem'e göre "sınırlarını" gören Türkiye söylem değişikliğine gitmiştir.[984] Kasım 2013'te İran ile başlayan müzakere süreci ve bazı yaptırımların gevşetilmesi İran ile olan ticaretin gelişmesi açısından Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır.[985] Türkiye, ABD ve İran arasında ilişkileri etkileyen iki önemli gelişme daha yaşanmıştır; ABD ile Türkiye'yi yakınlaştıran ancak ancak Türkiye İran ilişkilerini zora bu gelişmelerden ilki 2011 yılında başlayan Arap Baharı sürecinde özellikle de Suriye'de ABD ve Türkiye'nin politikaları tamamiyle örtüşürken, İran çok farklı bir yol izlemiştir. İkincisi ise Avrupa füze savunma sistemleriyle ilgili ayrışmadır.

ABD'nin küresel füze savunma sistemlerinin Avrupa ayağını teşkil eden Avrupa füze savunma sistemleri (ya da füze kalkanı) 2009 yılında NATO projesine

---

* "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa [12.12.2019].

980 İran, düşük oranda zenginleştirilmiş 1200 kilogram uranyumu Türkiye'ye göndermesi karşılığında Viyana Grubu bir yılda 120 kilogram nükleer yakıtı İran'a teslim edecektir. "Anlaşma Tamam Nükleer Takas Türkiye'de", **CNNTÜRK**, 17.05.2010, https://www.cnnturk.com/2010/dunya/05/17/anlasma.tamam.nukleer.takas.turkiyede/576482.0/index.html [12.12.2019].

981 "Davutoğlu: Savaş mı Yoksa Diplomasi mi?", **YeniAsır**, 30.05.2010, https://www.yeniasir.com.tr/dishaberler/2010/05/30/davutoglu_savas_mi_yoksa_diplomasi_mi [12.12.2019].

982 "Türkler İran'a Fazla Kanalize Oldu", **NTV**, 21.05.2010, https://www.ntv.com.tr/dunya/turkler-irana-fazla-kanalize-oldu,RPElC-1cq0OZB404Fs2chw [12.12.2019].

983 Dorian Jones, "Türkiye'nin Dış Politika Ekseni Kayıyor mu Tartışması", **VOA**, 02.07.2010, https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyenin-d-politika-ekseni-kayyor-mu-tartmas-97672429/885296.html [12.12.2019].

984 Ertem, Karadeniz, **age**, 127-128.

985 Yıldız Yazıcıoğlu, "ABD-İran Yakınlaşması Türkiye'yi Etkiler", **VOA**, 07.11.2013, https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-iran-yakinlasmasi-turkiyeyi-etkiler/1785706.html [12.12.2019].

dönüştürülmüş, Avrupa-Atlantik güvenlik sistemi dışında kalmak istemeyen Türkiye projenin hayata geçirilmesinde önemli rol almak istemiştir. Bu proje ile İran'dan gelebilecek balistik füze tehdidine karşı Avrupa'yı koruyacak bir hava savunması sağlanması hedeflenmiştir. Kasım 2010 NATO Lizbon zirvesinde kabul edilen proje kapsamında tüm NATO üyelerinin toprakları, askeri birlikleri ve halkların balistik füze tehdidine karşı korunması amaçlanmıştır. Kendi füze savunma sistemi olmayan Türkiye bu projeyi olumlu karşılamakla birlikte bazı çekinceleri de belirtmiştir. Öncelikle bu sistemde İran'ın hedef olarak gösterilmesine karşı çıkmıştır. Bu kapsamda anlaşma metninde yer alan "İran tehdidi" vurgusu Türkiye'nin çabasıyla çıkarılmıştır. Ancak ABD'nin Avrupa füze savunma sistemlerinin İran'a karşı olduğunu açıkça ifade etmesi Türkiye'nin İran'la olan ilişkilerini zora sokmaya devam etmiştir.[986] Malatya Kürecik'e konuşlanacak NATO füze kalkanı radar sisteminden[987] elde edilecek bilgilerin ABD'nin İsrail ile paylaşacağı iddiaları da Türkiye'yi tedirgin etmiş ve Türkiye İran'ın sert tutumu ile karşılaşmak zorunda kalmıştır.[988]

ABD tarafından son 20 yılda yapılan en önemli stratejik işbirliği olarak tanımlanan tüm bu gelişmeler eksen kayması tartışmalarını bir süreliğine geride bıraktırmıştır. ABD ile ilişkilerde olumlu giden bu süreçte füze savunma sistemi projesini Çinli[989] bir firma ile görüşülmeye başlandığı açıklanınca ABD başta olmak üzere NATO üyesi ülkelerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Özellikle ABD'nin göstermiş olduğu tepki Ulusal Savunma Yetki Yasasına Çin füze savunma sistemlerinin entegre edilmesini engelleyen bir madde konulması sonucunda Türkiye geri adım atmış ve ihale görüşmelerine Fransa ile devam etmiştir. Ertem tüm bunları Türkiye'nin artık ABD'ye dayandırdığı güvenlik politikalarında alternatif arayışına girdiğini ve batı ile

---

[986] Sabir Askeroğlu, "Türkiye-ABD İlişkilerinde İran Faktörü", **İran Araştırmaları Merkezi (İRAM),** 06.03.2017, https://iramcenter.org/turkiye-abd-iliskilerinde-iran-faktoru/ [12.12.2019].

[987] NATO füze kalkanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sıtkı Egeli, "Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", **Uluslararası İlişkiler**, c.10, s.40 (2014): 39-73. Mustafa Aşula, "Füze Kalkanı", **TASAM**, 24.11.2010, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1344/fuze_kalkani [12.12.2019]. "7 Soruda NATO'nun Füze Kalkanı Projesi", **DW**, 08.07.2016, https://www.dw.com/tr/7-soruda-natonun-füze-kalkanı-projesi/a-19388836 [12.12.2019].

[988] "İran'dan Ankara'ya Radar Tepkisi", **Aljazeera Türk**, 05.10.2011, http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-ankaraya-radar-tepkisi [12.12.2019]. "İran: Türkiye'deki Füze Kalkanını Vururuz", **Aljazeera Türk**, 27.11.2011, http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-turkiyedeki-fuze-kalkanini-vururuz [12.12.2019].

[989] "Uzun Menzilli Savunma Sistemleri İhalesi Çin'in", **Hürriyet**, 26.09.2013, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/uzun-menzilli-savunma-sistemleri-ihalesi-cinin-24796868 [12.12.2019]

olan geleneksel askeri, stratejik ilişkilerini Doğu ile dengeleme çabasında olduğunun göstergesi olarak değerlendirmektedir.[990]

Türkiye-ABD ilişkileri Arap Baharı'nın ilk döneminde iyi giderken özellikle Suriye'deki iç savaşın uzaması ile birlikte görüş ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. Türkiye Suriye'de hem rejimin değişmesini hem de devlet başkanı Esad'ın gitmesini isterken ABD zamanla bu keskin politikadan uzaklaşmıştır.[991] ABD'nin bu siyasa değişikliğindeki en önemli neden kuşkusuz İŞİD'in iktidara gelme tehlikesi idi. Bu kapsamda ABD, Esad rejiminin Suriye'de barış sağlanana kadar kalmasına olumlu baktığı söylebilir.[992] Türkiye'nin uçuşa yasak bölge, o bölgeye paralel güvenli bölge ilan edilmesi gibi askeri önlemleri öncülerken, ABD daha çok eğit donat programı çerçevesinde Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhalif gruplara istihbarat ve lojistik destek verilmesini önemsemiş, sonrasında ise bu destek Kürt gruplara kaymıştır.[993] 2014 yılında Musul'u ele geçiren ve Erbil'e kadar dayanan İŞİD ile mücadelede ABD için önemli bir müttefik olan Kürt gruplar, Türkiye ile ilişkisinde pürüzlerin yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte İŞİD ile mücadelede iki ülkenin farklı bakış açısı bulunmaktadır. ABD, İŞİD'li grupların Kürt bölgeleri üzerindeki artan baskısı sonucu Kobani bölgesini havadan bombalamış ve bölgedeki Kürt güçlere silah ve mühimmat yardımı yapmıştır. Bu durum ise iki ülkenin ulusal güvenlikleri için farklı tehdit algısı ve öncelikleri olduğunu bir kez daha göstermiştir.[994] Bir taraftan Kobani'den gelen Kürt göçü diğer yandan Kobani'ye gitmek isteyen Kürtler ve Türk güvenlik görevlileri ile arasında ortaya çıkan gerilim ve bazı illerde ortaya çıkan sokak

---

990 Ertem, Karadeniz, **age**, 131.

991 "ABD, Esad'ı İktidarda İstiyor", **T24**, 01.07.2011, https://t24.com.tr/haber/abd-esadi-iktidarda-istiyor,154116 [12.12.2019]. "ABD: Esad İktidarda Kaldığı Süre Boyunca...", **Milliyet**, 18.05.2016, http://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-esad-iktidarda-kaldigi-sure-boyunca-2247423. [12.12.2019]. "ABD: Beşar Esad'ı Zorla İktidardan Göndermeyeceğiz", **Birgün**, 25.09.2018, https://www.birgun.net/haber/abd-besar-esad-i-zorla-iktidardan-gondermeyecegiz-231513 [12.12.2019].

992 Askeroğlu, **age**

993 Ayrıntılı bilgi için bkz; Ömer Göksel İŞYAR, "Suriye İç Savaşı'nda PYD'nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri", **Bilge Strateji**, c. 9, s. 16 (2017): 33-67. "ABD ile PYD Arasında İlk Doğrudan Temas", **BBC Türkçe**, 17.10.2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141017_pyd_abd [12.12.2019].

994 Ertem ve Karadeniz benzer bir farklılık durumunun 2000'li yılların başında PKK ve El-Kaide sorununda ortaya çıktığını ve öncelik farklılaşmasının bu kez de PKK ve İŞİD ile gündeme geldiğini iddia etmektedir. Türk yetkililer için Kobani'yi savunan Suriye merkezli PYD, PKK'nın bir koludur ve ABD'nin bu örgüte verdiği askeri destek PKK'nın bölgede daha fazla güçlenmesine neden olmaktadır. Ertem, Karadeniz, **age**, 139.

çatışmaları karar biriminin bu konu üzerinde daha hassas olmasına ve PKK ile mücadele yaşamsal bir öneme dönüşmüştür. Bu kapsamda iki farklı öncelik bölgede bir türlü kesişmeyen stratejileri doğurmuş ve karşı tarafa güven tesisini engellemiştir. Bu aşamada ABD, PYD ve dolaylı olarak PKK destekçisi olarak görülürken, Türkiye'de aşırı dinci gruplara ve/ya İŞİD'e destek vermekle suçlanmışladır.[995] Bu süreçte yine de Suriyeli muhaliflere yönelik ortak bir tutum geliştirmeye çalışan iki ülke Suriyeli muhalifler için hazırlanan "eğit-donat" programı anlaşmasını Şubat 2015'te imzalamış[996] ancak gelişmeler hedeflenen şekilde olmadığı için program askıya alınmış sonrasında ise eğitim yardımının Kürt gruplara verileceği iddiaları dolaşmaya başlamıştır.[997]

15 Temmuz 2016'da darbe girişimi sonrası ilişkiler biraz daha gerilmiştir. Darbenin arkasında ABD'nin olduğu yönündeki açıklamalar[998] ve bunun kamuoyunda karşılık bulması[999] ancak ABD'nin bu iddiayı kabul etmemesi[1000] ve Türkiye tarafından darbenin sorumlusu olarak gösterilen Fethullah Gülen'in ABD'de bulunması ve iade edilmemesi iki ülkenin zor bir sene geçirmesine neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkilerinin tehlikede olduğu ile ilgili bir yazı New York Times da yayınlanmıştır. Başarısız darbe girişimi sonrasında ABD'nin suçlandığını bunun ise yeni bir anti-Amerikancılığı ateşlediği vurgulanmış, Türkiye'nin hem NATO hem de Amerika ile ilişkilerinin istikrarı konusunda ciddi bir

---

995 Emre Temel, "ABD-PYD İlişkileri ve 'Kırmızı Çizgiler'", **BBC Türkçe**, 27.06.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150627_abd_pyd. [12.12.2019]. "ABD Yine Terörün Destekçisi... Pentagon, Terör Örgütü PYD'ye Zırhlı Araç Sevkiyatını Doğruladı", **Star**, 30.01.2017, http://www.star.com.tr/amp/guncel/pyd-ile-ilgili-skandal-iddia-dogrulandi-pentagon-acikladi-haber-1181915/ [12.12.2019]. "Erdoğan'ın IŞİD'e Yardımı Deşifre Oldu", **Odatv**, 14.07.2014, https://odatv.com/erdoganin-iside-yardimi-desifre-oldu-1407141200.html [12.12.2019]. "Türkiye IŞİD'e Destek Verdi Ama Şimdi Pişman", **Sözcü**, 04.10.2014, https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/turkiye-iside-destek-verdi-ama-simdi-pisman-615534/ [12.12.2019].

996 "ABD ile Eğit-Donat Mutabakatı İmzalandı", **BBC Türkçe**, 19.02.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150219_egit_donat [12.12.2019].

997 "Obama'dan Eğit Donat İtirafı", **Milliyet**, 03.10.2015, http://www.milliyet.com.tr/dunya/obamadan-egit-donat-itirafi-2126299 [12.12.2019].

998 "Darbe Girişiminin Arkasında ABD Var", **Yenişafak**, 17.07.2016, https://www.yenisafak.com/gundem/darbe-girisiminin-arkasinda-abd-var-2495442 [12.12.2019].

999 Alper Uluş, "Darbenin arkasında ABD var: %79, OHAL hayatımı Değiştirmedi: %75", **Habertürk**, https://www.haberturk.com/gundem/haber/1329969-darbenin-arkasinda-abd-var--79-ohal-hayatimi-degistirmedi--75 [12.12.2019].

1000 "Darbenin Arkasında ABD var İddialarına Ne Yanıt Verdiler" **Odatv**, 22.11.2017, https://odatv.com/darbenin-arkasinda-abd-var-iddialarina-ne-yanit-verdiler-2211171200.html [12.12.2019].

risk oluşturuyor yorumu yapılmıştır.[1001] Bir diğer gelişme Amerikalı Pastör Andrew Brunson Aralık 2016'da "FETÖ ve PKK terör örgütleri adına suç işlediği ve genel stratejileri kapsamında eylem birlikteliği içinde olduğu, örgütlerin amaçlarını bilerek ve isteyerek iş birliği yaptığı" gerekçesiyle tutuklanmıştır.[1002] Bu olay Türk-Amerikan ilişkilerinde bir başka derin kriz yaratmış, ABD'nin Türkiye'ye ilk yaptırımlarını uygulamasına, liranın hızla değer kaybetmesi ve bununla bağlantılı olarak Türk ekonomisini ciddi hasar görmesinin tohumları olarak değerlendirilmiştir. 2016 yılını geride bırakırken iki ülke arasındaki en önemli sorunlar ABD'nin PYD'ye destek vermesi ve Gülen'in iadesi konuları olmuştur.[1003] 2017 yılında Trump'ın başkan seçilmesi ile birlikte iki ülke ilişkilerinin yeni bir başlangıç yapacağı beklentisi ilerleyen süreçte gerçekleşmemiştir. Bu kapsamda ABD'nin YPG'ye desteğinin sürmesi, Pastör Brunson dahil Türkiye'deki tutuklu Amerikalılar ve Gülen'in iade talebi gündem oluşturan meseleler olmuştur. Trump ve Erdoğan arasında her ne kadar yakın bir kişisel ilişki mevcut olsa da devletler düzeyinde bakıldığında sorunların zamanla derinleştiği hatta yeni sorunların eklendiği bir yıl olmuştur.[1004] İran yaptırımlarını delmekten dolayı 2016 yılında tutuklanan İran asıllı işadamı Rıza Sarraf'ın devam eden davası, bir yıl sonra aynı suçlamayla Halkbank eski Genel

---

[1001] Bu gerilimli ortam sonrasında Türkiye'nin Rusya ile daha yakınlaşabileceğini iddia eden yazıda şu ifadelere yer verilmiştir; "…Uzun vadede bakıldığında ABD ve NATO'nun elinde çok derin sorunlar var. Demokratik normlardan uzaklaşmış bir hayati müttefikle ne yapabilir? Amerikalı yetkililer, bu konuda çeşitli seçenekleri çalışmaya başladıklarını ifade ettiler. NATO bugüne kadar anti-demokratik davranışların sonuçlarını açıklamamış olabilir ancak seçenekler azalıyor. NATO tarafından atılacak olası bir adım bile Erdoğan'ı muhtemelen öfkelendirmeye yetecektir. Türkiye'nin güvenilir bir müttefik olup-olmadığını, Batı'nın ilke ve uygulamalarını ne derecede kapsadığını, NATO olmadan sürekli gelişimini ve güvenliğini nasıl sağlayacağını görmek zor." "Turkey's New Anti-Americanism", **NYT**, 04.08.2016, https://www.nytimes.com/2016/08/04/opinion/turkeys-new-anti-americanism.html [12.12.2019].

[1002] Brunson Aralık 2018'de serbest bırakılmıştır. "Rahip Brunson Kim Tutuklanma Sebebi Ne, Neden Tutuklandı?", **Akşam**, 02.08.2018, https://www.aksam.com.tr/guncel/rahip-brunson-kimdir-rahip-brunson-neden-tutuklandi/haber-758577 [12.12.2019].

[1003] Kasım İleri, "PYD ile FETÖ Türk-Amerikan İlişkilerini 2016'da Çıkmaza Soktu", **AA**, 31.12.2016, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/pyd-ile-feto-turk-amerikan-iliskilerini-2016da-cikmaza-soktu/717504 [12.12.2019].

[1004] Erdoğan 17 Mayıs'ta Washington'a gitmiş, iki lider görüşmüştür. Trump, ikili ilişkilerdeki birçok sorunun mevcudiyetine rağmen, "ABD ve Türkiye hiç olmadığı kadar yakın" ifadesini kullanmıştır. Ancak Erdoğan'ı protesto için toplanan gruba Erdoğan'ın korumalarının sert müdahalesi ilişkileri yeniden germiştir. 15'i Erdoğan'ın koruması 19 kişi hakkında dava açılmış, korumalar hakkında yakalama kararı çıkarılmıştır. Kongre'de Türkiye dostu olarak sayılabilecek birkaç isim de çizgilerini değiştirmeye başlamıştır. Bu isimlerden Cumhuriyetçi Senatör John McCain, "Türkiye Büyükelçisi sınır dışı edilmeli" demiş, dönemin Temsilciler Meclisi Başkanı Paul Ryan da Türkiye'nin özür dilemesi gerektiği çağrısında bulunmuştu. 2017-Türkiye-ABD İlişkileri, **VOA**, https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-abd-amerika-iliskileri-2017/5231088.html [12.12.2019].

Müdürü Yardımcısı Hakan Atilla'nın tutuklanmasıyla Halkbank davasına dönüşmüştür.[1005]

2017 yılı Türkiye'nin Rusya'dan S-400 füze savunma sistemi satın alımının ABD'yle ilişkilerde krize dönüşmesinin ilk tohumlarının da atıldığı yıl olmuştur. Erdoğan, satış işlemleri için imzaların atıldığını açıkladıktan sonra ABD bu satışa tepki göstermiş ve Türkiye'ye yaptırım uygulanabileceği yönünde açıklamalar gelmeye başlamıştır.[1006] Bir diğer gelişme ise Türkiye'deki Amerikan konsolosluklarında görev yapan bazı Türk çalışanların tutuklanması ve Amerika'nın da buna tepki olarak vize işlemlerini askıya alması olmuştur.[1007] 2018 yılı Brunson'un hala serbest bırakılmaması sonrasında Trump'ın tepki göstermesine, Türk siyasi karar biriminin de sert açıklamalarda bulunarak bir krize dönüştüğü bir yıl olmuştur. Bu kapsamda ABD yönetimi Adalet Bakanı Abdulhamit Gül ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun ABD'de yer alan mal varlıklarını dondurmuş ve finans sisteminden men edilmelerini içeren yaptırımlar uygulamıştır. ABD Başkanı Trump, Türk ürünlerine ilişkin gümrük vergilerini arttırmış ve Türkiye ekonomisi ile ilgili tweeti sonrası dolar hızla yükselmiştir.[1008] Brunson Ekim ayında başında serbest bırakılmış ancak Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlar düzelmemiştir. YPG ve Suriye kaynaklı anlaşmazlıklara hala çözüme kavuşmamış, 2019'un ana meselesi olacak S-400 ve F-35 krizi de yavaştan kendisini giderek hissettirmeye başlamıştır.[1009] 2019 Temmuz

---

[1005] "Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla ABD'de Tutuklandı", **NTV**, 29.03.2017, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/halkbank-genel-mudur-yardimcisi-mehmet-hakan-atilla-abdde-tutuklandi,gczDxTmyS0iG6DisLCt59A [12.12.2019].

[1006] "ABD S-400'lü Türkiye'yi Neden İstemiyor?", **Akşam**, 18.07.2017, https://www.aksam.com.tr/guncel/abd-s400lu-turkiyeyi-neden-istemiyor/haber-643902 [12.12.2019]. "Türkiye ve Rusya S-400 Füze Anlaşmasını İmzaladı", **BBC Türkçe**, 12.09.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41239093 [12.12.2019].

[1007] Mart ayında ABD'nin Adana Konsolosluğu çalışanı Hamza Uluçay, Eylül'de de İstanbul Başkonsolosluğu çalışanı Metin Topuz terör ve casusluk suçlamasıyla tutuklandı. Bu tutuklamalara sert tepki gösteren ABD, Türkiye'deki temsilciliklerinden Türk vatandaşlarına göçmen olmayan vize işlemlerini askıya aldı. Türkiye de ABD'deki temsilciliklerinde aynı adımı yürürlüğe koyarak karşılık verdi. Uğur Ergan, "ABD Vize Yasağı Kimleri Etkileyecek?", **Hürriyet**, 09.10.2017, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-abd-vize-basvurusunu-askiya-aldi-40603924 [12.12.2019].

[1008] Kerem Congar, "Rahip Brunson'dan S-400'lere... ABD, Türkiye'ye Yaptırım Uygulama Noktasına Nasıl Geldi?", **Euronews**, 21/12/2019, https://tr.euronews.com/2019/12/21/rahip-brunson-dan-s-400-lere-abd-turkiye-ye-yaptirim-karari-alma-noktasina-nasil-geldi [30.12.2019].

[1009] ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Wess Mitchell, Ankara'nın Rusya'dan S-400 hava savunma sistemleri alma anlaşmasını hayata geçirmesi halinde Washington'ın yaptırımlarıyla karşılacağı tehdidinde bulundu. "ABD Dışişleri: Rusya'dan S-400 Alırsa Türkiye'ye Yaptırım Uygulanacak", **Sputniknews**, 27.06.2018, https://tr.sputniknews.com/abd/201806261034028353-abd-disisleri-

ayında S-400'lerin ilk parçalarının teslim edilmeye başlamasına ABD ciddi tepki göstermiş ve Türkiye'yi F-35 programından çıkarmıştır. Tüm bunlarla birlikte Trump* Türkiye ile ilişkilerin S-400'lere rağmen iyi olduğunu söylemiştir.[1010] Bu kapsamda 2019 yılı Türk-Amerikan ilişkilerine S-400[1011] krizi ve yaptırımların[1012] damga vurduğu yıl olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler, iki liderin baskın olduğu politik bir alana dönüşmüştür.

Ekim ayında Suriye'nin kuzeyinde yer alan PKK/YPG ve İŞİD terör örgütlerine karşı Suriye Milli Ordusu'yla birlikte Türkiye tarafından başlatılan Barış Pınarı Haraketı'na[1013] ABD sınırlı destek vermiş ve başlatılan bu harekat ile ilgili Trump Erdoğan'a dikkat çeken bir mektup göndermiştir.[1014] Bu harekat kapsamında 17

---

turkiye-yaptirim/ [12.12.2019]. ABD Dışişleri yetkilisinden F-35 uyarısı, **SputnikNews**, 27.06.2018, https://tr.sputniknews.com/abd/201806271034033944-abd-disisleri-turkiye-f35-uyarisi/ [12.12.2019].

* Trump, Obama yönetimini Türkiye'ye Patriot satmamakla eleştirmiş, bu yönüyle Türkiye'ye hak veren bir tutum sergilemiştir. Dahası Brunson krizi hariç genelde Erdoğan'a karşı anlayışlı bir tavır sergilediği gözlenen Trump bugüne kadar özellikle Kongre'den gelen baskılara nispeten karşı durmuştur. "2019: Türkiye-ABD İlişkilerinin Zor Yılı", **VOA**, https://www.amerikaninsesi.com/a/türk-amerikan-ilişkilerinin-zor-yılı/5223439.html [12.12.2019].

[1010] "Pentagon: Türkiye, F-35 Programından Çıkarıldı", **T24**, 17.07.2019, https://t24.com.tr/haber/pentagon-turkiye-f-35-programindan-cikarildi,831103 [12.12.2019].

[1011] S-400 ile ilgili sağlıklı bir analiz için bkz: Mustafa Kibaroğlu, "Türkiye'nin S-400 Macerasının 4 Yüzü", **Yörünge**, 2018, http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/mustafkibaroglu_yorungedergisi_s400_subat2018.pdf [12.12.2019].

[1012] Kongre'de Türkiye'yle ilgili 20'nin üzerinde yaptırım tasarısının olduğu iddia ediliyor. Bunların küçük bir kısmı genel kurul ya da komisyonlardan geçti, bir kısmıysa hala bekletiliyor. Kongre üyelerinin Türkiye'ye karşıtı tutumlarında iki konu, Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alımı ve ABD'nin IŞİD'e karşı savaşta desteklediği YPG'ye karşı Suriye'nin kuzeyindeki operasyonudur. Dahası Kongre'den Trump yönetimine, Rus savunma sanayi ya da istihbarat sektörleriyle önemli düzeyde iş yapan ülkelere yaptırım uygulanmasını öngören CAATSA yaptırımlarının da Türkiye'ye uygulanması için baskılar geliyor. "2019: Türkiye-ABD İlişkilerinin Zor Yılı"

[1013] "Barış Pınarı Harekâtı Başladı", **TRTHABER**, 09.10.2019, https://www.trthaber.com/haber/gundem/baris-pinari-harekati-basladi-434852.html [12.12.2019].

[1014] Diplomatik teamülün çok dışında bir dille yazıldığı görülen mektupta şu ifadelere yer verilmiştir; "Sayın Cumhurbaşkanı, gelin iyi bir anlaşma yapalım! Binlerce kişinin öldürülmesinden sorumlu tutulmak istemezsiniz ve biz de Türk ekonomisini mahvetmekten sorumlu olmak istemeyiz ve bunu yaparız. Size bunun bir örneğini Pastör Brunson olayında yaşatmıştım. Sorunlarınızın bazılarını çözmek için çok uğraştım. Dünyayı yüzüstü bırakmayın. Harika bir anlaşma yapabilirsiniz. General Mazlum sizinle müzakere etmek istiyor ve daha önce vermedikleri bazı ödünleri vermeye niyeti olduğunu söylüyor. Size güvenerek, (Mazlum Kobani'nin) bana yazdığı, elime yeni ulaşan mektubu da ekliyorum. Eğer bu işi doğru ve insani bir şekilde yaparsanız tarih de sizi iyi yazar. Eğer iyi şeyler olmazsa, sizi sonsuza dek hep bir şeytan olarak görürler. Sert adamı oynama. Aptallık etme! Seni sonra arayacağım." "Trump'tan Erdoğan'a Mektup: Aptallık Etme, Gel Anlaşalım, Seni Sonra Arayacağım", **BBC Türkçe**, 18.10.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50077573 [12.12.2019]. Diğer yandan mektubu iade etmek için Washington ziyareti gerçekleştiren Erdoğan'ın bu ziyaretinde Trump'ın 100 milyar dolarlık ticaret anlaşması ile yaptırım sorununu çözmeyi

Ekimde Türkiye ile anlaşan ABD, Suriye'nin kuzeydoğusundan YPG'nin 120 saat içinde çekileceğini ve ABD'nin bunu sağlayacağını garanti etmiş, bu çerçevede Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'na bu süre boyunca ara vermesini ve YPG'nin çekilmesinin ardından harekâtın sona ermesi gerektiği belirtilmiştir.[1015] 120 saatlik belirlenen süre 22 Ekim tarihinde sonlanmış, Savunma Bakanlığı yeni bir harekata gerek kalmadığını duyurmuştur.[1016] Diğer yandan 29 Ekim Temsilciler Meclisi[1017], 12 Aralıkta ise Senatonun "Ermeni soykırımı" karar tasarısını kabul etmesi[1018] tavsiye niteliğinde bir karar olmasına karşın iki ülke ilişkilerindeki simgesel kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. 2019 yılında Türkiye'nin ABD'deki lobi şirketlerine ödediği tutarın 5 milyon dolardan fazla olduğu göz önünde bulundurulduğunda nihai hedefe ulaşıldığını söylemek zor olacaktır.[1019] Sonrasında Erdoğan'ın "Yeri geldiği zaman otururuz bütün heyetlerimizle beraber, kapatılması gerekiyorsa İncirlik'i de kapatırız, Kürecik'i de kapatırız" açıklaması[1020] ise bunun söylemin gerçekleşme ihtimalini çok yansıtmamaktadır. Bu kapsamda AK Parti öncesi hükümetler düşünüldüğünde bu yasa tasarılarının Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'ne gelmesi dahi Türkiye'de önem atfedilerek önlenmeye çalışılırken AK

öngören yeni teklifler hazırladığını iddia edilmiştir. Karen DeYoung, Missy Ryan, Kareem Fahim, "Trump Offers Trade Deal, Sanctions Workaround To Erdogan For Better U.S.-Turkey Relations", **Washington Post**, 13.11.2019, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-military-imagery-shows-possible-atrocities-by-turkish-backed-forces-in-syria/2019/11/12/08d7d760-0565-11ea-a5e2-fccc16fa3576_story.html [12.12.2019].

[1015] "Türkiye ile ABD Anlaştı: TSK Suriye'de Harekâtı Durduracak, YPG 5 Gün İçinde Sınırdan 32 Km Güneye Çekilecek", **BBC Türkçe**, 17.10.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50076380 [12.12.2019].

[1016] "MSB: Bu Aşamada Yeni Bir Harekât İcra Edilmesine Gerek Kalmamıştır", **T24**, 22.10.2019, https://t24.com.tr/haber/baris-pinari-harekati-nda-120-saatlik-ateskes-suresi-sona-erdi,844944 [12.12.2019].

[1017] "ABD Temsilciler Meclisi Ermeni Tasarısını Kabul Etti", **VOA**, 29.10.2019, https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-temsilciler-meclisi-ermeni-tasarisini-kabul-etti/5144512.html [12.12.2019].

[1018] "ABD Senatosu Ermeni Karar Tasarısını Kabul Etti", **CNNTÜRK**, 12.12.2019, https://www.cnnturk.com/dunya/abd-senatosu-ermeni-karar-tasarisini-kabul-etti [15.12.2019].

[1019] ABD Adalet Bakanlığı verilerine göre Türkiye, lobi şirketlerine sadece 2017 ve 2018'de yaklaşık 18 milyon dolar ödemiştir. 2019 yılında yasa tasarısının kabul edilmesi ile birlikte lobi harcamaları gündeme gelmiştir. ABD Temsilciler Meclisi bünyesindeki Türkiye dostluk grubunun 106 üyesinden eşbaşkanları dahil 103'ünün sözde "soykırım" kararını desteklemeleri ise dikkat çekmiştir. Daha önce Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde 2007 ve 2010'da kabul edilen benzer tasarılar, ABD yönetimlerinin araya girmesiyle Genel Kurul'a gelmemişti. Hüseyin Hayatsever, "ABD Temsilciler Meclisi'nde Sözde 'Soykırım' Kararı Kabul Edildi, Gözler Harcanan Paralarda", **Cumhuriyet**, 07.11.2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/abd-temsilciler-meclisinde-sozde-soykirim-karari-kabul-edildi-gozler-harcanan-paralarda-1700569 [18.12.2019].

[1020] "Erdoğan: Gerekiyorsa İncirlik'i de Kürecik'i de kapatırız", **BBC Türkçe**, 16.12.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50804208 [18.12.2019].

Parti döneminde bu karar tasarısının kabul edilmesi simgesel de olsa iki ülke arasındaki ilişkilerin kırılganlığını göstermektedir. ABD Kongresi'nin araştırma kuruluşu olarak bilinen Kongre Araştırma Servisi (Congressional Research Service) hazırladığı en son raporda Barış Pınarı Harekâtı, S-400, F-35 ve olası yaptırımları kapsayan Türkiye-ABD ilişkileri ile ilgili kongre üyelerini bilgilendirmişlerdir. Bu raporda dikkat çeken unsur ise Erdoğan'ın kutuplaştırıcı bir figür olduğu ve özellikle 2016 darbe girişimi sonrası ABD'den daha bağımsız politikalar yürüttüğü ve Rusya ve başkanı Putin ile yakın ilişkiler kurduğu yorumu bulunmaktadır.[1021] Bu kapsamda Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasının ABD açısından hoş karşılanabilecek bir senaryo olmadığı gerçeğini ABD Savunma Bakanı Mark Esper Kongre'de katıldığı bir oturumda, "Suriye ve Türkiye konusunda en büyük kaygım esasında Türkiye ve Rusya. Türkiye'nin NATO ekseninden uzaklaşıyor olmasından endişeliyim. Bizi bekleyen görev, Türkler'i tekrar NATO ittifakına nasıl çekebileceğimizin yolunu bulmak" diye konuşmuştur.[1022] 2019'un ilişkiler açısından önemli bir gelişmesi de iki yıla yakın süredir Ankara'da maslahatgüzar seviyesinde temsil edilen ABD'nin bir büyükelçi atamasıdır. Uzun bir süre elçi atanmamasının en önemli nedenleri arasında Suriye'deki gelişmeler ve ABD'nin Türkiye'nin iç siyasi gelişmeleri gözlemlediği iddiaları bulunmaktadır.[1023]

Tablo 17: Türkiye-ABD Dış Ticaret Değerleri

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2013	5.640 247	12.596 170	18.236.417	-6.955.923
2014	6.341.841	12.727.562	19.069.403	-6.385.720
2015	6.395.842	11.141.462	17.537.304	-4.745.620
2016	6.623.347	10.867.793	17.491.140	-4.244.446
2017	8.654.268	11.951.744	20.606.011	-3.297.476
2018	8.304.672	12.377.681	20.682.353	-4.073.009
2019	7.399.153	10.269.304	17.668.457	-2.870.151

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Türkiye ile Ticaret", 17.12.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/abd/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [18.12.2019].

[1021] Jim Zanotti, Clayton Thomas, "Turkey: Background, U.S. Relations, and Sanctions In Brief", Congressional Research Service Report, R44000, https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44000.pdf [12.12.2019].

[1022] Katie Williams "Esper 'Concerned' About Russian Influence in Egypt, Saudi Arabia", **Defense One**, 11.12.2019, https://www.defenseone.com/threats/2019/12/russias-growing-influence-egypt-saudi-arabia-concerning-esper-says/161822/ [12.12.2019].

[1023] Dora Mengüç, "ABD 683 Gün Sonra Ankara'da Büyükelçi ile Temsil Edilecek; David Satterfield Kim, Mesaiye Niye Bu Kadar Gecikti?", **Independent Türkçe**, 29.08.2019, https://www.independentturkish.com/node/65371/haber/abd-683-gün-sonra-ankara'da-büyükelçi-ile-temsil-edilecek-david-satterfield-kim [12.12.2019].

Gelinen son noktada Türkiye ve ABD ilişkileri açısından en önemli meselenin karşılıklı güvenin bozulması ve iletişim eksikliği olarak değerlendirmek mümkündür. Önceliklerin farklılaşması sonrası özellikle Türkiye'nin görece bağımsız politikalar izlemesi, Rusya'nın bir denge unsuru olarak görülmesi, Trump ve Erdoğan gibi lider özelliklerinin baskın olduğu bir dış politika ilişkileri dönem dönem çıkmaza sokmaktadır. Halkbank davası, YPG desteği, giderek daha ısınan Doğu Akdeniz[1024] ve Libya[1025] meseleleri ikili ilişkilerin sınanmasına ve gelecekteki seyrini belirleyecek olan gelişmeler olacaktır.

Rusya Federasyonu: Bir diğer süper güç olan Rusya ile son dönem yakınlaşma yaşansa da 2002 yılından itibaren inişli-çıkışlı bir ilişki mevcuttur. İki ülke arasındaki ilişkiyi betimlemek için kullanılan kompartmanlaştırma stratejisi ise ikili ilişkiyi dönem dönem zora sokabilmektedir. Daha detaylı olmak gerekirse Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler ekonomi ve enerji alanlarında gelişme göstermekle birlikte bölgesel çıkarlar ve politikalar söz konusu olduğunda farklılaşmalar ve çatışmalar görülmüştür. İkili ilişkilerde bütüncül bir yaklaşımdan ziyade konu odaklı bir kompartmanlaştırma stratejisi izlenerek belirli alanlarda fayda sağlanması hedeflense de ilişkileri geneli açısından risk ihtiva ettiği yorumları bulunmaktadır.[1026]

2003 Irak Savaşında Türkiye benzeri bir tutum sergileyen Rusya savaş karşıtı bir pozisyonda yer almıştır. Dahası Rusya 2003-2005 yılları arasında patlak veren "renkli devrimler" nedeniyle gerçekleşen iktidar değişimlerinden ABD ve AB'yi sorumlu tutmuştur. Aynı dönemde Türkiye de benzer şekilde iki aktör ile gergin bir ilişkiye sahip olduğundan dolayı Rusya ile hızlı bir yakınlaşma süreci gerçekleşmiştir.

[1024] "Doğu Akdeniz-ABD Dışişleri Bakanı Pompeo: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sondaj Faliyetleri Yasa Dışı, Hiçbir Ülke Avrupa'yı Rehin Alamaz", **BBC Türkçe**, 05.10.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49944636 [12.12.2019].

[1025] "Trump'tan Erdoğan'a "Libya'ya Karışma" Mesajı", **DW**, 02.01.2020, https://www.dw.com/tr/trumptan-erdoğana-libyaya-karışma-mesajı/a-51872698 [12.12.2019].

[1026] Türk-Rus ilişkilerinin en önemli karakteristiği olarak belirtilen kompartmanlaştırma stratejisi ikili ilişkilerde bütüncül bir yaklaşımdan ziyade konu odaklı bir yaklaşım olarak belirtilmektedir. Örneğin iki ülke Karadeniz'de, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde, Kıbrıs meselesinde ve PKK ile ilişkilerde farklı yaklaşımlar benimsemektedirler. Dahası, Türkiye NATO üyesi bir ülkedir ve bu sebeple Rusya'nın rakibi konumundadır. Bu açılardan bakıldığı zaman siyasi bir krizin çıkmasının hiç de uzak bir ihtimal olmadığı görülebilmektedir. Erşen bu stratejinin ekonomik çıkarları için bölgesel çıkar çatışmalarını göz ardı edilmemesi gerektiğini bunun yerine bütüncül bir bakış açısı ile farklı konuların değerlendirilmesi durumunda krizlerin azalacağı görüşünü savunmaktadır. Emre Erşen, "2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: "Kompartımanlaştırma" Stratejisinin Sorunları", **Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk,** ed. Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017): 147-160.

Çelikpala da benzer şekilde iki ülkenin yakınlaşmasının Batı'nın 'dışlanmışlar ekseni' içerisinde sınıflandırılmasıyla bağlantılı olduğunu savunmaktadır.[1027] Bu yakınlaşma ticaret hacminde görüldüğü gibi turist sayısında ki artışta ve enerji alanında yeni projelerde kendini hissettirmiştir.[1028] Otuz iki yıl sonra 2004'te Türkiye'yi resmi düzeyde ziyaret eden ilk Rusya devlet başkanı Putin bu ziyaretinde birçok konuda Türkiye ile ortak yaklaşımlara sahip olduğunu vurgularken, benzer şekilde Erdoğan da iş birliğinin ekonomi ile birlikte siyasi alanı da kapsadığını ifade etmiştir. Özellikle enerji iki ülke arasında hem işbirliği hem de çatışma potansiyeli taşıyan bir alan olmuştur. Tüm bu gelişmeler Erşen'e göre enerji alanında yeni işbirliği fırsatlarını ortaya çıkarmaları açısından oldukça önemlidir.[1029]

2005 yılında faaliyete geçen Mavi Akım doğalgaz boru hattı[1030] ve Kuzey-Güney enerji koridoru projesi[1031] için yürütülen görüşmeler enerji işbirliği için yeni alanlar açmıştır. Ancak 2006 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği ve buradan da Avrupa'ya giden doğalgazı fiyat anlaşmazlığı ve kendi ihtiyaçları nedeniyle kesmesi sonucu oluşan doğalgaz krizi Avrupa'yı alternatif arayışına itmiştir. Nabucco doğalgaz boru hattı bu süreçte ortaya çıkan bir alternatif olmuştur; Hazar ve Ortadoğu doğalgazı Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya ulaşacaktır. Rusya enerji çıkarlarıyla çelişen bir proje olan Nabucco'ya Türkiye de Rus doğalgazına bağımlı olmamak için destek verse de proje hayata geçirilememiştir.[1032] Enerji konusunda yeniden ortaya çıkan fikir ayrılıkları Rusya'nın Türkiye'yi dışarıda bırakacak farklı projelere yönelmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Rusya Bakü-Tiflis-Ceyhan'nın alternatifi olan Novorossiysk-Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı

[1027] Mitat Çelikpala, "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği", **Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi**, Dış Politika & Güvenlik, s.5 (2019):8.

[1028] İki ülke arasındaki enerji ilşkilerinin ayrıntılı analizi için bkz; Mitat Çelikpala, "Rusya Gazı Keser mi? Son Gelişmeler Işığında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerine Bakmak", **Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk,** ed. Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017): 205-223.

[1029] Emre Erşen, "Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çokboyutlu Ortaklığa", **2000'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler,** ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015): 210.

[1030] "Mavi Akım 17 Kasım'da Açılıyor", **Hürriyet**, 08.11.2005, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mavi-akim-17-kasimda-aciliyor-3494516 [12.12.2019].

[1031] Murat Yetkin, "Kuzey-Güney Enerji Koridoru Masada", **Radikal**, 12.08.2005, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/kuzey-guney-enerji-koridoru-masada-754478/ [12.12.2019].

[1032] "Nabucco Sizlere Ömür!", **Milliyet**, 27.06.2013, http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/nabucco-sizlere-omur-1728622 [12.12.2019].

projesine yeniden hız kazandırırken, Güney Akım projesini de Nabucco'ya alternatif olarak yürürlüğe sokmuştur. Dahası Rusya 2007'de Kazakistan ve Türkmenistan ile anlaşma imzalayarak Türkmen doğalgazını Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşınmasını sağlamıştır. Rusya'nın yeni enerji stratejisi Erşen'e göre Türkiye'nin enerji terminali hedefini zayıflatmış ve Türkiye-Rusya stratejik ortaklığın sınırlarını göstermiştir.[1033] 2008'de Rusya'nın Güney Osetya'ya askeri müdahalesi ve beş gün devam eden savaş bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Özellikle Rus enerjisine artan bağımlılık nedeniyle Türkiye, ABD veya AB ülkeleri gibi savaş karşıtı sert açıklamalarda bulunmaktan sakınmış daha itidalli bir tutum sergilemiştir. Savaş sonrası ise Türkiye Rusya'ya karşı durmak yerine diyalog ve ilişkileri geliştirmek suretiyle yol almak istemiş, bu kapsamda ortak çözüm arayışları ivme kazanmıştır.

Dolayısıyla bölgesel krizlerde Ankara, batılı müttefiklerinden ziyade bölge ülkeleri ile sorunu giderme yolunu seçmiş bu ise özellikle Rusya ile ilişkilerine olumlu bir şekilde yansımıştır. 2009 yılı en önemli gelişmesi ise Türkiye'nin Mersin Akkuyu'da inşa edilecek ilk nükleer santrali ihalesinin Rus devlet şirketine verilmesidir.[1034] Dolayısıyla iki ülke ilişkilerinde güçlü olan enerji boyutu daha da ön plana çıkmıştır. Kazanılan bu ivme ile siyasi ve diplomatik ilişkilerde de önemli gelişmeler yaşanmış 2010 yılında "Üst Düzey İşbirliği Konseyi" kurulmasına karar verilmiş dahası iki ülke arasındaki vizelerin otuz günlük ziyaretler için karşılıklı kaldırılmasına karar verilmiştir.[1035] Tüm bu yakınlaşma ise Türk Dış Politikası gündemini oluşturan iki tartışmayı yeniden gündeme getirmiştir; aynı dönemde batı ile ilişkileri iyi olmayan Türkiye'nin yeni aktörlere yönelmesi ile birlikte dış politikasında eksen kayması tartışmaları ya da çok boyutlu ve çok eksenli bir dış politika izleyen Türkiye'nin batı-dışı diğer aktörler ile olan ilişkisinin ABD-AB alternatifi olarak değerlendirilmemesi gerektiği tartışması.

[1033] Erşen, **age**, 211

[1034] 2023 yılında hayata geçirilecek proje birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Güvenilirlik tartışması ile birlikte Rusya'ya tamamen bağımlı olma ihtimalleri de gündeme gelmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken durum ise her iki ülke Batı tarafından soyutlandıkça, daha yakın mütteffik olma yolunda ilerlemektedir. "Akkuyu Nükleer Güç Santrali ile Yeni Bir Boyut Kazanacak Türkiye-Rusya İlişkileri", **BBC Türkçe**, 30.04.2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43617620 [12.12.2019].

[1035] Erşen, **age**, 216. Vizesiz seyahat 24 Kasım 2015'te meydana gelen Rus uçağının düşürülmesi sonrası Rusya tarafından kaldırılmıştır. Türk vatandaşlarının Rusya'ya seyahat için vize almaları zorunludur.

Ancak iki ülke arasında yaşanan siyasi-ekonomik-diplomatik yakınlaşma 2011 yılında başlayan Arap Baharı süreci ve füze kalkanı meselesi nedeniyle sekteye uğramış, Türkiye bu iki meselede batıya daha yakın politikalar izlemiştir. Arap Baharının Suriye'ye sıçraması ile birlikte iki ülke tamamen karşı karşıya gelmiştir; Türkiye muhalif grupları desteklerken Rusya askeri ve diplomatik alanda Esad'a en büyük desteğini sunmuştur.[1036] Zamanla iki ülke arasındaki farklılaşma iyice belirginleşmiş; Türk siyasi karar birimi Rusya'yı Esad'a verdiği destek için eleştirmiş, Reyhanlı'daki patlama için Türkiye ve Rusya farklı aktörleri sorumlu tutmuştur. 2013 yılında Türkiye'nin Guta'da Esad rejimi tarafından kimyasal silah kullanıldığı iddiası ve askeri müdahale ısrarı Rusya tarafından kesinlikle kabul edilmemiştir. Suriye'deki geçiş hükümetinde Esad'ın yer alıp almaması iki ülkenin farklılaştığı bir diğer konu olmuştur. Suriye meselesinde iki ülke arasındaki ilk ciddi gerginlik ise Türkiye'nin Ekim 2012'de Moskova'dan Şam'a hareket eden Suriye yolcu uçağını indirmesi ile yaşanmıştır.[1037]

Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiyi kısa dönemli de olsa etkileyen bu olay iki ülkenin dışişleri bakanının açıklamasından sonra normalleşmiştir. Son dönem iki ülke arasındaki Suriye dışındaki en önemli pürüz NATO füze kalkanı meselesidir. Bu projenin sadece İran'ı değil Rusya'yı da hedef aldığını düşünen Rusya başından beri projeye karşı çıkmıştır. 2010'da füze kalkan sisteminin erken uyarı radarının Kürecik'e, savunma füzelerinin ise Romanya'ya yerleştirilmesi sonrasında Rusya'da Kaliningrad şehrine erken uyarı radarı yerleştirmiştir.[1038] Erşen bu olaylarda Rusya'nın Türkiye'den çok NATO ve ABD'ye tepki yönelttiğini ancak bu sorunun Türkiye-

---

[1036] Erşen Suriye'nin Sovyet döneminden itibaren Rusya'nın Ortadoğu'daki en önemli askeri ortağı olduğunu belirtmiş, Rusya'nın 1971'den beri Tartus'da donanma üssünün bulunduğunu ve dört milyar dolar tutarında askeri yardımlar yaptığını iddia etmiştir. S-300 hava savunma füze sistemi ise 2013 yılı itibariyle sevk edilmeye başlanmıştır. **age**, 218. Öte yandan 2015 yılında Latakya kentine hava üssü kuran Rusya, ABD'nin çekildiği Sirrin hava üssüne yerleşmiş, Kamışlı'ya da helikopter üssü kurmuştur. "Suriye'nin Kuzeyinde ABD'nin Çekildiği Üslere Rusya Yerleşiyor, Kamışlı'da Üs Kuruyor", **BBC Türkçe**, 15.11.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50421357 [12.12.2019].

[1037] Suriye yolcu uçağı, Türkiye havasahasına girdikten sonra, ABD'nin istihbaratıyla 'askeri kargo' taşıdığı gerekçesiyle jetler tarafından Esenboğa Havalimanı'na indirildi. Aranan uçaktaki bazı malzemelere el konuldu. Tolga Özbek, "ABD'nin İstihbaratıyla Suriye Uçağı İndirildi", **Milliyet**, 11.10.2012, http://www.milliyet.com.tr/gundem/abd-nin-istihbaratiyla-suriye-ucagi-indirildi-160982 [12.12.2019].

[1038] "Moskova NATO Sınırına Füze Yerleştireceğini Doğruladı", **Hürriyet**, 17.12.2013, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/moskova-nato-sinirina-fuze-yerlestirecegini-dogruladi-25379298 [12.12.2019].

Rusya ilişkilerinin stratejik boyut kazanması önündeki en büyük engel olduğunu iddia etmiştir.[1039]

Rusya'nın 30 Eylül 2015'te İŞİD ile mücadele kapsamında Suriye'de hava saldırılarında bulunmuş ve Suriye'ye meşru olarak yerleşmiştir. Rusya'nın Esad'a askeri olarak yardım etmesi ülkede dengeleri değiştirmiş ve Esad'ın görece güçlenmesini sağlamıştır.[1040] Bu kapsamda iki ülkenin önceliklerdeki farklılıkları gün yüzüne iyice çıkmıştır.[1041] Hızlı bir şekilde tırmanan gerginlik Rus savaş uçağının Türk F-16'lar tarafından Türkiye'nin Hatay ili güneyinde Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürüldükten[1042] sonra Türk-Rus ikili ilişkilerinin son 15 yılına hâkim

[1039] Erşen, **age**, 216.

[1040] "Rusya'nın Suriye'deki Bir Yılı", **AlJazeera Türk**, 29.09.2016, http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusyanin-suriyedeki-bir-yili [12.12.2019].

[1041] Bu kapsamda Erdoğan'ın konu ile ilgili ifadeleri bu ayrışmayı çok net göstermektedir. "Rusya'nın Suriye'deki operasyonların Türkiye açısından kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Bu durum Rusya'yı bölgede zamanla yanlızlığa götürür. Türkiye'ye rağmen attığı bu adımlar bizi üzmekte ve tedirgin etmektedir. Rusya'nın Suriye ile bir sınırı yok. Rusya burada neyi gerçekleştirme gayreti içinde. Suriye de rejim böyle bir talepte bulundu diye gerçekleştiriyor. Her rejim istedi diye böyle bir operasyon yapma zorunluluğu yok", "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rusya Açıklaması", **NTV**, 04.10.2015, https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-rusya-aciklamasi,rmUYtZDD3EK574I6kpwl1A [12.12.2019].

[1042] "Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü", **NTV**, 24.11.2015, https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-siniri-ihlal-etti-turk-f-16lar-dusurdu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA [12.12.2019].

olan işbirliği havasının sonunu getirmiştir.[1043] Dahası Putin'in yaptırım açıklamaları* sonrasında özellikle enerji alanındaki bağımlılık ve son dönemdeki nükleer işbirliğinin geleceği konusu yeniden gündeme gelmiştir. İki ülke arasında normalleşmeye yönelik ilk adım Türk tarafından atılmış, Erdoğan Putin'e mektup göndererek dolaylı ifadelerle de olsa uçak olayının sorumluluğunu üstlenmiş, hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine tazminat ödeneceğini bildirerek iki ülke arasında yumuşama sürecinin ilk aşamasını gerçekleştirmiştir.[1044]

15 Temmuz darbe girişimi sonrası Rusya'nın Erdoğan'a verdiği destek, Erdoğan'ın 9 Ağustos'ta Rusya ziyareti ile birlikte ilişkilerin hızlı bir şekilde normalleşebileceği beklentisinin oluşmasını sağlamıştır. Çelikpala bu ziyaret sonrası

[1043] Çelikpala Türkiye'nin bu denli saldırgan bir tutum sergilemesini iç-dış politikayı ilişkilendirerek şu ifadelerle açıklamıştır; "Erdoğan'ın Orta Doğu'da başından itibaren desteklediği Arap Baharı benzeri protestoların 2013'te Gezi Protestoları adı altında tüm Türkiye'yi etkisi altına alması, iktidar çevrelerinde bu hareketlerin ardında Batılı ülkelerin parmağının aranmasına neden oldu. Mısır'da gerçekleşen darbe sonrasında yaşanan gelişmeler, Erdoğan yönetiminin hassasiyetlerini yükseltirken iç siyasi ortamı daha da gerginleştirdi. Erdoğan, bu ağır siyasi atmosferin altında, 2013'teki yolsuzluk soruşturmaları ve yerel seçimlerin yarattığı istikrarsızlığı gidereceğini düşünerek girdiği 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde 52'sini alarak seçildi. Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında karşı karşıya kalınan siyasal ortam ülkeyi 2015'te 7 Haziran ve 1 Kasım'da olmak üzere peş peşe iki genel seçim yapmaya zorladı. 7 Haziran seçimlerinden AK Parti'nin tek başına iktidarı elde edecek çoğunlukla çıkamaması ve 'Türkiye partisi' olma iddiasındaki HDP'nin siyasi bir aktör olarak yükselişi iç politik dengelerin temelden değişime uğradığı bir siyasi zemin yarattı. Bu ara dönem, PKK'nın Temmuz 2015'te 'hendek ve barikat savaşı' adı altında terör faaliyetini yeniden başlatma kararı sonrasında Kürt sorununa ılımlı ve yapıcı çözüm bulunması bağlamında yürütülen 'Kürt Açılımı' sürecinin de sonuna işaret etmektedir. Bu gelişmeler neticesinde TSK'nın Sur, Silopi ve Cizre başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu'nun tamamında PKK'ya karşı giriştiği sert mücadele, Kürt meselesini yeniden militarize hale getirerek hızla Suriye ile de ilintilendirdi. Türkiye açısından terörle mücadelenin cephesi genişledi ve Suriye'deki gelişmeler bir anda Türkiye'nin iç meselesine dönüştü. Müttefiklerinden PYD/YPG'nin DAEŞ gibi bir terör örgütü olarak kabul edilmesini ve Suriye'deki mücadelenin de bu anlayışla yürütülmesini bekleyen Türkiye'nin gerek ABD gerekse Rusya'dan istediği desteği alamaması, Suriye'de kara ve hava operasyonları yapamaması Türk karar alıcıları gergin bir psikolojiye itti. Türkiye'deki milliyetçi ve muhafazakâr çevrelere hâkim olan, dış güçlerin Türkiye'yi bölmeyi amaçladıkları argümanı da bu dönemde canlanarak kamuoyunu etkisi altına aldı", Çelikpala, **age**, 18-19.

* Rusya'nın Türkiye'ye karşı aldığı yaptırımlar: Türkiye'de üretilen belirli ürünlerin Rusya'ya ihracatı geçici olarak yasaklanacak ya da sınırlandırılacak. Merkezi Türkiye'de bulunan firma ve kuruluşların Rusya'daki faaliyetleri sınırlandırılacak ya da tamamen yasaklanacak. Rus firmalar 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren geçici olarak Türk vatandaşlarını işe alamayacak. Hükümet hangi Rus firmalarının bu kapsama gireceğini daha sonra açıklayacak. Rusya ve Türkiye arasındaki vizesiz seyahat uygulaması 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren sona eriyor. İki ülke arasındaki sefer sayılı uçuşlar dışındaki (charter) seferler tamamen askıya alınıyor. Türkiye'den Rusya'ya ithal edilen ürünler daha sıkı kontrol edilecek. Rusya'ya taşımacılık yapan araçlar, sıkı kontrol ve denetim altına alınacak. Ayrıca Karadeniz ve Azak denizindeki tüm limanlarda güvenlik artırılacak. Rus seyahat acentaları Türkiye'deki tatil paketi satışlarını durduracak. "Putin Türkiye'ye Yaptırımları Onayladı", **DW**, 29.11.2015, https://www.dw.com/tr/putin-türkiyeye-yaptırımları-onayladı/a-18882555 [12.12.2019].

[1044] "Erdoğan'ın Putin'e Gönderdiği Mektubun Perde Arkası", **Sputniknews**, 09.08.2016, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201608091024286271-erdogan-putin-mektup-perde-arkasi/ [12.12.2019].

oluşan atmosferde ilişkilerin toparlandığını bunun asli nedeninin ise Suriye'de tarafların birbirlerine duydukları ihtiyaç olarak belirtmektedir. Dahası yeniden canlanan Türk-Rus işbirliği, Suriye hava sahasını ve topraklarını TSK'nın operasyonlarına açmasını sağlamış, böylelikle Türkiye'nin Azez-Cerablus-El Bab üçgenini kontrol altına almış bir askeri güç olarak Suriye sahasına dönmesini gerçekleştirmiştir.[1045] Diğer yandan Astana Süreci olarak bilinen Türkiye, Rusya ve İran arasındaki işbirliği tüm farklılıklara rağmen 20 Aralık 2016'dan itibaren devam etmektedir. Astana süreci bu üç ülkeyi Suriye meselesinde meşru aktörlere dönüştürmüş, meseleyi uzlaşmacı bir zemine taşıyarak Türkiye'nin beklentilerini kısmen de olsa karşılamıştır. Özetle temelden farklılaşan çıkar ve beklentilere rağmen bu üç ülkenin ortak bir hareket alanı yakalamaları açısından bu türden bir zeminin olması önemlidir. Ancak Şubat 2020'de Suriye ordusu tarafından İdlib'te 34 askerin şehit edilmesi Rusya ile ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştur. Sonrasında varılan Moskova mutabakatı ile ilişkiler normalleşmeye başlasa da[1046] Suriye özelinde iki ülke arasında fikir ayrılıkları hala mevcuttur.

İki ülke arasındaki ilişki S-400 hava savunma sistemlerinin Temmuz 2019'da Türkiye'ye teslim edilmesiyle birlikte üst düzeye çıkmıştır. Çelikpala'ya göre tüm bu süreçlerde ilişkilerin seyrini ve yakınlaşmanın hızını belirleyen asli unsur ise iki ülkenin tarihsel açıdan Avrupa-Atlantik dünyasıyla kurdukları işbirliği ya da rekabet odaklı ilişkilerdir.[1047]

[1045] Bu yakınlaşmanın önemli itici unsurları arasında özellikle ABD'nin darbe sonrası Türkiye'nin beklediği desteği göstermemesi, hatta darbenin arkasında olduğu iddiaları ve PYD/YPG'ye verdiği askeri destek bulunmaktadır. Çelikpala, **age**, 24.

[1046] "Güvenli Bölgeden Güvenlik Koridoruna… Moskova Anlaşması Ne Anlama Geliyor?", **Independent Türkçe**, 06.03.2020, https://www.independentturkish.com/node/142256/haber/güvenli-bölgeden-güvenlik-koridoruna…-moskova-anlaşması-ne-anlama-geliyor [29.03.2020]

[1047] Çelikpala'ya göre batıdan bağımsız bir ilişki geliştiremeyen iki ülke karar alıcıları açısından ilişki şu şekilde özetlenmiştir; "Türk karar alıcılar için Rusya, Türkiye'nin bölgesel önceliklerinin gerçekleştirilmesinde, özellikle Batılı aktörler karşısında bir dengeleyici ve itici güç ama çoğunlukla bir rakip ya da engel olarak görülmüştür. Benzer biçimde Rus tarafı için de Türkiye, belirli şartlar altında işbirliği yapılabilecek bir ortak ama çoğunlukla Rusya'nın yakın çevresindeki öncelik ve çıkarların gerçekleştirilmesinin önünde bir rakip olarak nitelenmiştir." Çelikpala, **age**, 28.

Tablo 18: Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2002	1.172.039	3.891.722	5.063.761	-2.719.683
2003	1.367.591	5.451.316	6.818.907	-4.083.725
2004	1.859.187	9.033.138	10.892.325	-7.173.951
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.670	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.734.316	19.514.094	22.248.410	-16.779.778
2018	3.401.617	22.306.475	25.708.092	-18.904.858
2019	3.483.415	20.291.756	23.775.171	-16.808.341

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Türkiye ile Ticaret", 26.07.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

İki ülke arasındaki ilişkilerde kendini gösteren artan ticaret hacmi ve dostluk söylemlerinin etkisi ile iki ülke lideri Irak, Afganistan ve Güney Kafkasya'daki gelişmelere yönelik olarak benzer yaklaşımlara sahip olduğunu belirtmektedirler. Diğer yandan Rusya'nın PKK'yı terör örgütleri listesine almaması, Dağlık Karabağ ve Kıbrıs meselesine ve Ermeni Sorununu değerlendirmedeki farklılıklar, Türkiye'nin NATO üyeliği ve Rusya'nın başta Ukrayna ve Gürcistan olmak üzere Batıcı politikalar izleyen eski Sovyet ülkelerine yönelik saldırgan tutumu gibi başlıklardaki derin farklılıklar da hala devam etmektedir.[1048]

Ancak Türkiye açısından asimetrik olan ekonomik ilişki, güvenlik ve nükleer gibi önemli alanlarda Rusya'ya bağımlı siyasalar izlenmesi, özellikle ABD'ye karşı denge politikası için Rusya'nın etkisinin artması Türkiye'nin hareket kapasitesini daraltan unsurlar olmuştur. Bu çerçevede Türkiye'nin batı ve Rusya karşısında bir aktöre aşırı yönelimi dış politikasında olumsuz sonuçları da beraberinde getirecektir.

[1048] **age**, 10.

3.3.4. Ortadoğu

Ortadoğu bölgesi özellikle AK Parti hükümetleri döneminde "eksen kayması" tartışmaları nedeniyle sürekli olarak gündemde yerini korumuştur. AB üyelik sürecinde müzakerelerin yavaşlaması sonrasında karar biriminin alternatif bir seçenek olarak zihinlerinde var olan bu bölge ile yoğun siyasi-ekonomik ilişkiler yaşanmış ancak Arap Baharı sonrasında Suriye özelinde güvenlik açısındandan angajman kuralları değiştirilmiş, hatta gerekli görüldüğünde sınır ötesi operasyonlar yapılmıştır.

Özellikle Arap Baharı sürecine kadar geçen süre içerisinde AK Parti, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini iyileştirme ve geliştirmek için ikili serbest anlaşmalar imzalamış, ekonomik işbirliğini arttırmak ve bölgesel krizlerde arabulucu rolü gibi faaliyetlerle bölgeye istikrar ve işbirliği getirecek süreçlere destek olmuştur.[1049] Bu kapsamda Suriye,[1050] İsrail,[1051] Ürdün[1052] ve Filistin[1053] ile Serbest Ticaret Anlaşmaları

[1049] "Erdoğan: Suriye-İsrail Arasında Arabulucu Oluruz", **Hürriyet**, 31.12.2003, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-38513915 [12.12.2019]. "Suriye-İsrail görüştü, Türkiye Arabulucu" **BBC,** 16.01.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/01/070116_syria_israel_tr.shtml [12.12.2019]. "Türkiye İsrail'le Suriye Arasında Arabulucu", **VOA**, 24.04.2008, https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-04-24-voa1-88117882/866575.html [12.12.2019].

[1050] Türkiye ile Suriye arasında 22 Aralık 2004 tarihinde imzalanmış olan Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması'nın onaylandığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 6 Kasım 2006 tarih ve 26338 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Anlaşma, 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak Aralık 2011'den bu yana Ortaklık Anlaşması taraflar arasında askıya alınmış bulunmaktadır. "Serbest Ticaret Anlaşması", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 02.09.2018, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi [12.12.2019].

[1051] AK Parti iktidarından önce 14 Mart 1996 tarihinde imzalanan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması'nın onaylandığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 1 Mayıs 1997 tarihinden geçerli olmak üzere, 18 Temmuz 1997 tarih ve 23053 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Anlaşma, 1 Mayıs 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Serbest Ticaret Anlaşması", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 02.09.2018, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi [12.12.2019].

[1052] Müzakereleri Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülerek tamamlanan Türkiye ile Ürdün arasında bir Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 1 Aralık 2009 tarihinde Amman'da imzalanmıştır. Anlaşma'nın onaylandığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı 10 Ocak 2011 tarih ve 27811 (Mükerrer) sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Anılan Anlaşma 1 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ürdün tarafı, 1 Mart 2011 tarihinden bu yana yürürlükte olan Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması'nın, Türkiye'den tercihli rejim kapsamında ithal edilen ürünlerin yerel endüstrisini olumsuz etkilediğini ve olumsuz ekonomik koşullarını gerekçe göstererek, yeniden müzakere edilmesini talep etmiştir. Karşılıklı müzakereler sonucunda, ülkemiz ve Ürdün arasında anlaşma sağlanamamış olup, Türkiye-Ürdün Serbest Ticaret Anlaşması 22 Kasım 2018 tarihi itibariyle fesih edilmiştir. "Serbest Ticaret Anlaşması", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 02.09.2018, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/urdun/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi [12.12.2019].

[1053] 20 Temmuz 2004 tarihinde İstanbul'da imzalanan Türkiye-Filistin Serbest Ticaret Anlaşması'nın onaylandığına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 18 Nisan 2005 tarih ve 25790 sayılı Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Anlaşma, 1 Haziran 2005 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir. "Serbest Ticaret Anlaşması", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 02.09.2018, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/filistin/ikili-anlasmalar/serbest-ticaret-anlasmasi [12.12.2019].

imzalanmış, vizelerin kaldırılması hedeflenmiş,[1054] ve yumuşak güç unsurları[1055] ile bölgeye daha fazla angajman uygulanması neticesinde Ortadoğu'da bir siyaset değişiminin olacağı algısı yerleşmiştir.[1056] Özellikle bölgede gerçekleşen arabuluculuk faaliyetleri kapsamında Davutoğlu'nun dikkate değer bir etkisi olmuştur.[1057] Dışişleri bakanlığı resmi web sitesinde de bu role özel bir anlam verildiği görülmektedir;

> "Türkiye, bölgesi ve ötesinde kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının tesisi için uluslararası sorunların barışçıl çözüm yöntemlerinden biri olan arabuluculuk konusunda küresel ölçekte farkındalık ve kapasite yaratılması çalışmalarında öncü bir rol oynamaktadır."[1058]

Ancak arabuluculuk faaliyetlerinin yoğun olarak yürütüldüğü dönemde İsrail tarafından gerçekleştirilen Dökme Kurşun, Bulut Sütunu ve Koruyucu Hat operasyonları AK Parti tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu kapsamda arabuluculuk faaliyetleri son bulmuştur. Tüm bunlarla birlikte Öniş'e göre arabuluculuk faaliyetleri kapsamında üzerinde durulması gereken iki nokta bulunmaktadır; ilki Türkiye önemli uluslararası krizlerde arabulucu olma potansiyeli bulunmakla birlikte sahip olduğu sınırlı ekonomik ve diplomatik kaynaklar bu rolü tek taraflı bir şekilde

---

[1054] İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Lübnan ve Ürdün, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde vize uygulamadığı ülkeler arasında yer almaktadır. "Türkiye'nin Vize Uygulamadığı Ülkeler", https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-vize-uygulamadigi-ulkeler [12.12.2019].

[1055] Son yıllarda Ortadoğu ülkelerine ihraç edilen pek çok televizyon dizisinin ekonomideki payı da önem arz etmektedir. Nitekim 350 milyon dolarlık toplam dizi ihracatında ilk sırayı Ortadoğu ülkeleri almaktadır. Söz konusu dizilerin son beş yılda Ortadoğu' dan gelen turist sayısında %350 artış göstermesinde büyük payı olduğu yorumları da yapılmaktadır. Ayrıca TRT'nin Arapça yayın yapmasının da Ortadoğu ile ilişkilerde etkili olduğu söylenebilir. Büşra Engin Öztürk, "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret ve Sermaye Hareketleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.11, s.60 (2018): 895.

[1056] Türkiye'nin özellikle 2008 yılından sonra dış ticaret politikasında yeni pazar arayışına girmesi ile birlikte Ortadoğu ile ilişkileri canlanmıştır. İhracatta Ortadoğu ülkelerinin payı 2017 verilerine göre %22 olup ihracatta ilk sırayı Irak almaktadır. Irak'ı, BAE, İran, Suudi Arabistan ve İsrail takip etmektedir. İthalatta ise Ortadoğu'nun payı %8'dir ve ilk sırayı İran almaktadır. İran'ı BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Irak takip etmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'da bu beş ülke ile ciddi ticaret hacmi bulunmaktadır. 2014 yılına kadar artma eğilimi ile süren ticari ilişkiler 2014 sonrası petrol fiyatlarının aniden düşmesi neticesinde ekonomisi petrole dayanan ülkelerin iç taleplerinin daralması sonucunda ithalat rakamlarında düşüş yaşanmıştır. Daha sonra yeniden toparlanma eğilime girmiş, ancak Suriye savaşı gibi siyasi nedenlerden dolayı istikrarsızlaşmıştır. **age**, 907.

[1057] Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Mediation: Critical Reflections From the Field", **Middle East Policy Council**, c.20, s.1 (2013): 83-90.

[1058] "Irak, Lübnan ve Kırgızistan'da iç uzlaşının sağlanmasına yönelik gayretlerimiz, Balkanlar'ın kalıcı barış ve istikrar ortamına kavuşması için Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'ın katılımıyla başlattığımız iki ayrı üçlü işbirliği süreci, aynı şekilde Afganistan'da barış ve güvenliğin temini bakımından önemli bir role sahip Pakistan'la birlikte hayata geçirdiğimiz üçlü işbirliği mekanizması, İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı görüşmelerde oynadığımız kolaylaştırıcı rol, İran'ın nükleer programına ilişkin sorunun barışçıl şekilde ve diyalog yoluyla çözümlenmesi için ortaya koyduğumuz uzlaştırıcı gayretler, Somali ve Somaliland arasındaki görüşmelerdeki rolümüz ve Güney Filipinler barış sürecine desteğimiz, bu çabalarımızın somut örneklerindendir." "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ [12.12.2019].

gerçekleştirmesine engel teşkil etmektedir. İkinci olarak ise arabuluculuk rolü aralarında çatışma olan tarafların da rızası ile tarafsız olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla arabulucu iddiası taşıyan bir devlet aynı zamanda önemli bir çatışmanın/anlaşmazlığın tarafı olamaz. 2007 sonrası Filistin ve İran yanlısı bir çizgiyi benimseyen Türkiye bu ülkelerin taraf olduğu çatışmalarda [özellikle İsrail'le olan ilişkilerinde] arabulucu olma kabiliyetini kaybetmiştir. Öniş tüm bunlarlar birlikte Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası çatışmalara taraf olması durumunun Türkiye'nin daha fazla istikrarsız bir çevreye sahip olacağını iddia etmektedir.[1059]

Altunışık ve Martin'e göre son dönem Ortadoğu'da ki dış politika değişikliğinde üç ulusal unsur ön plana çıkmaktadır; AK Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'nin siyasi dönüşümü ve ekonominin liberalleşmesi. Yazarlar AK Parti elitlerinin geleneksel kadrolardan farklı olarak Osmanlı geçmişini kutsayan/yücelten aynı zamanda Arap ve İslam dünyası ile tarihi ve kültürel bağların önemini vurgulayan tutumlara sahip olduğunu iddia etmektedirler.[1060] Bu kapsamda AK Parti elitleri Ortadoğu bölgesine özellik atfederek Türkiye'yi de bu bölgenin merkezi olarak algılamaktadırlar. Ortadoğu bölgesindeki nüfuzunu uluslararası alanda prestijini arttırmak için kullanan AK Parti elitleri bu yönüyle değişimin de önemli bir aktörü olmuştur. İkinci olarak siyasi bir dönüşüme imza atan AK Parti, AB reformlarıyla birlikte yargı ve sivil-ordu ilişkilerini yeniden düzenlemiş Türk dış politikası oluşum süreçleri ve uygulama aşamaları da bu gelişmelerden etkilenmiştir. Dolayısıyla güvenlik tanımları ve tehdit algılarında değişimler yaşanmış dış politikada kullanılan araçlar da farklılaşmaya başlamıştır. Ancak ikinci AK Parti Hükümetleri döneminde AB sürecinde başgösteren sorunlar AK Parti'yi alternatif arayışına itmiş böylelikle Ortadoğu ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Son olarak ise ekonominin 1980'lerde liberalleşmeye başlamasıyla birlikte Anadolu merkezli küçük-orta büyüklükteki iş çevrelerinin MÜSİAD, TUSKON gibi iş örgütlerini kurarak özellikle Ortadoğu'da iyi bir pazar oluşturmuş bu durumda ihracatın artmasını sağlamıştır. Özellikle Suriye,

[1059] Öniş, "Multiple Faces", 60.

[1060] Bu kapsamda Erdoğan'ın imam hatip mezunu olması, Gül'ün Arabistan'daki İslami Kalkınma Bankasında çalışması ve Davutoğlu'nun Malezya Uluslararası İslam Üniversitesinde akademisyen olarak çalışması İslam dünyası ve bölgeye önem atfetmeleri için önemli birer arka plan oluşturmaktadır. Millî Görüş hareketi içerisinden gelen Erdoğan ve Gül'ün, Arap dünyasındaki İslamcı hareketler ile teması ve/ya tecrübeleri bulunmaktadır. Altunışık, Martin, **age**, 577-579.

Libya ve Irak'taki[1061] Türk firmalarının pazardaki payı azımsanmayacak ölçüde genişlemiştir. Ancak petrol anlaşmazlığı nedeniyle merkezi Irak hükümetinin, bölgesel yönetimin bütçesini kesmesi 2014'ten itibaren bölgede ekonomik krizin başlamasına neden olmuştur. Arap Baharı sürecinde bölgede oluşan güç boşluklarını dolduran terör örgütü IŞİD'in Musul'u ve diğer şehirleri ele geçirmesi Kürt bölgesinde yaşanan krizin, derinleşmesine sebep olmuştur.[1062] Bu nedenle bölgede iş yapan yabancı firmaların bir kısmı, yatırım ve projelerini durdurarak ülkelerine dönmüştür. Kuzey Irak'ta 2017'deki referandum sonrasında Türk şirketler belirsizlikler yaşamış[1063] olsa da etkinlikleri hala devam etmektedir.[1064]

Arap Baharı olarak tanımalanan süreç Hermann'ın da ifade ettiği gibi "dış şok" olarak karar alıcıların[1065] gündemine oturarak bir dış politika problemi haline gelmiş ve bundan sonraki süreç "komşularla sıfır sorun" politikasından çok farklı şekilde yürütülmüştür. Özellikle Suriye'de çatışmaların ve şiddetin artması neticesinde sınır güvenliği ve sığınmacıların neden olacağı finansal yük nedeniyle kendi güvenliğini de tehlikede gören karar alıcılar için Suriye'ye müdahale bir seçenek olarak

---

[1061] Koç, Çalık, Genel Enerj, Enka gibi Türk iş dünyasının büyüklerinin yanı sıra Kuzey Irak'a giren 932 Türk firması vardır. İnşaattan tekstile, otel işletmeciliğinden, petrol ve doğalgaza ve elektriğe kadar birçok alanda Türk firmaları faaliyete başlamıştır. Nur Batur, "Türkiye, Iraklı Kürtler için 'nefes borusu' gibi", **Sabah**, 27.12.2011, https://www.sabah.com.tr/yasam/2011/12/27/turkiye-irakli-kurtler-icin-nefes-borusu-gibi [30.04.2019].

[1062] "Türkiye'nin Bölgede Bin 351 Şirketi Var", **AljazeeraTürk**, 08.01.2015, http://www.aljazeera.com.tr/haber/kuzey-irakta-1351-turk-sirketi [30.04.2019].

[1063] "Türk Şirketleri Erbil'den Çıkıyor", **Sözcü**, 27.08.2019, https://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/turk-sirketleri-erbilden-cikiyor-1990826/ [30.04.2019].

[1064] "Türk Şirketleri Irak'taki 157 Dev İnşaat Projesine Talip", **İHA**, 15.03.2019, https://www.iha.com.tr/haber-turk-sirketleri-iraktaki-157-dev-insaat-projesine-talip-770563/ [30.04.2019].

[1065] "Davutoğlu'dan Medyaya Ortadoğu Dersi!", **NTV**, 02.03.2011, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutogludan-medyaya-ortadogu-dersi,hNrggUBHlEKeU19Fr2RdBA [12.12.2019]. Sevin Turan, "Davutoğlu'ndan "Arap Baharı" Dersi", **Hürriyet**, 18.11.2011, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglundan-arap-bahari-dersi-19274354 [12.12.2019]. "Davutoğlu'dan Ortadoğu Dersi", **Sabah**, 20.07.2014, https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/07/20/davutogludan-ortadogu-dersi [12.12.2019]. Başbakan Erdoğan, Arap Baharı'na yönelik olarak, "Şimdi temennimiz odur ki, bu bir kara kışa dönmesin. Tabii yağmur vardır rahmettir, yağmur vardır, taşkınlığa sebep olur. Biz rahmet olmasını temenni ediyoruz. Kara kış olmasın. Bunu isteriz ve baharın o tatlı rüzgarıyla uyanalım isteriz. Bizim bütün gayretlerimiz bunun için" diye konuştu. "Erdoğan, El Cezire'ye Konuştu", **Sabah**, 11.09.2011, https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/11/erdogan-el-cezireye-konustu [12.12.2019].

gündemlerinde yer almıştır.[1066] Üç Ortadoğu ülkesinin inceleneceği bu bölümde son dönem Türk dış politikasının genel analizi yapılacaktır.

3.3.4.1. Suriye

Suriye ile ilişkiler 2011 yılına kadar dostluk seviyesinde ilerlerken Arap Baharı'nın Suriye'de etkisini göstermeye başlamasıyla birlikte kısıtlı bir savaş ilişkisine bürünmüştür. Dolayısıyla bu denli bir dönüşümün gözlemlendiği ikili ilişkilerde buna neden olan unsurların dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda iki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planına bakmak gerekmektedir. 1980'lerin sonunda PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'ye sığınması ve sonrasında PKK'nın Türkiye'deki artan faaliyetleri iki ülke arasındaki en büyük problem olarak yer etmiştir. Öcalan'ı teslim etmemesi neticesinde Suriye'ye gönderilen su miktarını azaltan Türkiye diğer yandan İsrail ile işbirliğine gitmiştir. Türkiye'nin Öcalan konusundaki askeri müdahale tehdidinden[1067] sonra Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması ve 1999 yılında yakalanması sonrasında ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. 2000'li yılların başında, PKK faaliyetleri, su paylaşım sorunu ve Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları nedeniyle problemli olan iki ülke ilişkileri düzelmeye başlamıştır. 2000'li yıllar, iki ülke yöneticilerinin birbirlerine ziyarette bulunacağı bir dönem olmuştur. 2000 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmış ardından Suriye başkan yardımcısı Abdülhalim

---

[1066] "Türk uçağının düşürülmesinin, Batılı ülkeler ile Arap ülkelerinin ve Türkiye'nin düzenleyeceği bir askeri operasyon için mükemmel bir fırsat sağladığını belirten Erdoğan, böylece Suriye'de uçuşa yasak bölgeler ilan edilebileceğini, rejime ve orduya ait hedeflere saldırılar düzenlenebileceğini ve isyancılar ile sığınmacılar için güvenli bölgeler oluşturulabileceğini söylemiştir. Hatta Erdoğan, Türkiye'nin kara, hava ve deniz kuvvetleriyle derhal harekete geçmeye hazır olduğunu ancak ABD'nin operasyonun liderliğini yapması gerektiğini belirtmiştir." "Erdoğan Obama'ya 'Suriye'ye Girelim' Demiş", **Hürriyet**, 04.07.2012, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-obamaya-suriyeye-girelim-demis-20911701 [12.12.2019]. Hatta 2017'de Trump'ın müdahele iddialarına destek veren Erdoğan bu seçeneklerin "lafta kalmamasını" istemiş ve geçmiş dönemde müdahaleyi istemeyen Obama'yı eleştirmiştir. "Türkiye Suriye Konusunda ABD'nin Kararını Bekliyor", **VOA**, 07.04.2017, https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-suriye-konusunda-abd-nin-kararini-bekliyor/3799652.html [12.12.2019].

[1067] Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in 16 Eylül günü Hatay'da yaptığı konuşma sonrasında Abdullah Öcalan İtalya'da yakalanmıştır. Ateş, ''Suriye'ye karşı sabrımız kalmadı. Türkiye beklediği karşlığı alamazsa, her türlü tedbiri almaya hak kazanacaktır'' diyerek, Suriye'ye gözdağı vermiştir. "Her Şey Atilla Paşa'nın Gözdağı ile Başladı", **Hürriyet**, 14.11.1998, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611 [12.12.2019].

Haddam, Ankara'yı ziyaret etmiştir.[1068] Sonrasında Beşar Esad, 2004 yılında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, bu ise Suriye tarihinde ilk kez bir devlet başkanının Ankara'ya ziyareti olarak tarihe geçmiştir.[1069] Akabinde Aralık'ta Erdoğan karşı ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler birçok alanda işbirliğini de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Suriye ve Türkiye, bu dönemde siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak başta ticaret olmak üzere, kültür, turizm, güvenlik, gümrük, ulaştırma, tarım gibi birçok alanda ortak projeler hayata geçirmiştir. Ocak 2007'de Türkiye ve Suriye arasında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ikili ilişkilerde elde edilen en önemli kazanım olmuştur. Bununla birlikte 2008 yılında Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında arabulucu olarak rol aldığı görüşmeler bir sonuca ulaşamamış, İsrail'in Gazze'ye düzenlediği saldırılar sonrasında ise süreç tamamen durmuştur.

Medyaya Erdoğan-Esad ailelerinin tatili olarak yansıyan Esad'ın 2008 yılındaki Bodrum tatili iki ülke liderlerinin ne düzeyde yakın olduğunu göstermektedir.[1070] Geçmişte savaşın eşiğinden dönen iki ülke orduları, sınır bölgelerinde 27 Nisan 2009 tarihinde başlayan üç günlük bir askeri tatbikat düzenlemiş,[1071] iki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri devam etmiş, Erdoğan Gaziantep'te yaptığı konuşmada Suriye ile kurulan yakın ilişkinin eskiden düşman olan iki ülkeyi nasıl dost yaptığını vurgulamıştır.[1072] Oktav iki ülke arasındaki ilişkinin

---

[1068] "Baba'ya Fatiha Oğula Merhaba", **Milliyet,** 14.06.2000, http://www.milliyet.com.tr/the-others/babaya-fatiha-ogula-merhaba-5315664 [12.12.2019]. "Haddam Mutlu Döndü", **Yenişafak**, 05.11.2000, https://www.yenisafak.com/arsiv/2000/kasim/05/d2.html [12.12.2019].

[1069] "Esad'dan Ailece Beyaz Sayfa", **Milliyet**, 07.01.2004, https://www.milliyet.com.tr/siyaset/esaddan-ailece-beyaz-sayfa-322980 [12.12.2019].

[1070] "Hem Tatil Hem Siyaset İçin Bodrum'da", **Hürriyet**, 05.08.2008, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hem-tatil-hem-siyaset-icin-bodrumda-9588900 [12.12.2019].

[1071] "Suriye-Türkiye İlk Kez Ortak Tatbikatta", **Dünya Bülteni**, 27.04.2009, https://www.dunyabulteni.net/arsiv/suriye-turkiye-ilk-kez-ortak-tatbikatta-h74884.html [12.12.2019].

[1072] 15 Ağustos 2010 tarihine Erdoğan, Gaziantep'te yaptığı konuşmada "Biz geldik Esad kardeşimle oturduk. İki ülke arasındaki meseleleri konuştuk, istişare ettik, müzakere ettik ve Türkiye ile Suriye'yi bölgenin iki kardeş, iki dost ülkesi haline getirdik mi? Her alanda iş birliğine gittik mi? Ekonomide, ticarette, dış politikada, kültürde, sanatta, ulaştırmada, bayındırlıkta iş birliği anlaşmaları imzaladık mı? Suriye'yle Türkiye arasındaki mayınları temizlemek için adımlarımızı attık mı? Suriye'yle aramızdaki vizeleri kaldırdık mı? Şimdi benim Gaziantepli kardeşim cebine pasaportunu koyuyor istediği gibi Halep'e gidiyor, Şam'a gidiyor. Halep'teki, Şam'daki, Lazkiye'deki, Humus'taki kardeşim cebine pasaportunu koyuyor Gaziantep'e geliyor. Soruyorum, kim kazandı? Gaziantep kazandı değil mi esnaf kardeşim kazandı değil mi? Tüccar kazandı değil mi? Sanayici kazandı değil mi? Vatandaşım kazandı değil mi? Bütün o korkuların, bütün o tehditlerin ne kadar boş olduğu ortaya çıktı. Düşman üretme politikasından yarar değil, zarar gördüğümüz ortaya çıktı" ifadelerini kullanmıştır. Emin Çölaşan, "Tayyip Haykırıyordu: Kardeşim Esad!..", **Sözcü**, 22.11.2012, https://www.sozcu.com.tr/2012/yazarlar/emin-colasan/tayyip-haykiriyordu-kardesim-esad-124950/ [12.12.2019].

birçok konuyu kapsayacak şekilde genişletildiğini savunmaktadır. Bu yönüyle Türkiye, Suriye ile "ortak kader, ortak tarih ve ortak gelecek" sloganıyla 51 protokol imzalayarak, ekonomik ve sosyal bir entegrasyon sağlamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Eylül 2009 tarihli anlaşma ile Türkiye-Suriye arasında vizeler kaldırılmış, Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği çerçevesinde ortak kabine toplantısı yapılmıştır.[1073]

Vizelerin kaldırılması, ortak bakanlar kurulu toplantıları, ortak tatbikatların yapılması gibi ilişkilerin zirve yaptığı dönemin ardından 2010 yılında başlayan ve tüm bölgeye sıçrayan Arap Baharı süreci bu yakınlaşmanın teste tabi olduğu bir dönem olmuştur. Ayaklanmalar giderek artmış ve hükümet karşıtı protestolar Ocak 2011'de Suriye'ye ulaşmış ve rejim güçleri göstericilere sert müdahelelerde bulunmuş ancak bu dönemde Türk karar alıcılar halkın önemli bir kısmının Esad'ı desteklediğini düşündüğünden reform çağrılarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Türkiye'nin çağrılarının Suriye tarafından kabul görmediği ve Esad'ın özellikle Davutoğlu'nun reform tavsiyelerine tepki gösterdiği anlaşılmaktadır.[1074] Ardından 28 Nisan 2011'de de Recep Tayyip Erdoğan'ın 'özel temsilcisi' sıfatıyla MİT Başkanı Hakan Fidan, Şam'a gitmiştir.[1075] 29 Nisan 2011'de Fidan'ın ziyaretinden bir gün sonra, 252 kişiden oluşan ilk Suriyeli mülteci kafilesi Hatay'ın Yayladağı ilçesinden Türkiye'ye giriş yapmıştır. Türkiye, Suriyeli mülteciler hakkında açık kapı politikası izleme kararı almıştır. Sınırı geçmek isteyen Suriyelilere izin verilmiş, bu kapsamda sınır

[1073] Özden Zeynep Oktav, "Suriye İç Savaşı'nın Türkiye-İran-Suriye İlişkileri Üzerine Etkileri", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**, ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015): 264.

[1074] Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 6 Nisan 2011'de Şam'a gitmiş ve 'Olağanüstü Hal'in kaldırılmasını, Kürtlere kimlik verilmesini ve ordunun şehirlere sokulmamasını tavsiye etmiştir. Hatta o günlerde, reform konulu bir konuşma yapması beklenen Beşar Esad'a yararlanması için bir konuşma metni taslağı gönderilmiş, ancak Esad beklenen konuşmasını 15 Nisan'da yaptığında, Ankara'nın tavsiyelerine uymadığı anlaşılmıştır. "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar", **AljazeeraTürk**, 06.01.2014, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar. [12.12.2019]. "6 Saatlik Kritik Görüşmeden İlk Detaylar", **Hürriyet**, 09.08.2011, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-saatlik-kritik-gorusmeden-ilk-detaylar-18446872 [12.12.2019]. Ayrıca bu görüşme ile ilgili ilginç bir detay da bulunmaktadır. Kanada'da yayınlanan Free Press gazetesi, batılı istihbarat kaynaklarına dayanarak verdiği haberde Suriye ile Türkiye arasında gerçekleşen son görüşme sırasında Suriye lideri Esad'ın kullandığı ifadelerin Ankara'nın Suriye ile ilişkisini kesmesinde en önemli etken olduğunu yazdı. Esad bu görüşmede Davutoğlu'na: "Osmanlı padişahlarının dönemi kapandı. Suriye Arap kimliği yerine bir kez daha Osmanlı'nın içinde yer almayı asla kabul etmeyecek. Ankara bir kez daha Arap dünyasının karar merkezi olamaz" dediği iddia edilmektedir. "O sözler İpleri Kopardı", **Milliyet**, 05.10.2011, http://www.milliyet.com.tr/dunya/o-sozler-ipleri-kopardi-1446963 [12.12.2019].

[1075] "MİT Müsteşarı Suriye'ye Gitti", **Sabah**, 28.04.2011, https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/29/mit_mustesari_suriyeye_gitti [12.12.2019].

bölgelerinde mülteci kampları kurulmaya, sığınmacıların temel ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır.[1076]

Bu süreçte Erdoğan gelen mülteciler için "biz bu kapıları kapamayız" demiş sonrasında ise "Suriye'nin Türkiye için bir iç mesele olduğunu" ifade etmiştir.[1077] Artık ilişkilerde geri dönülmez bir yola girilmiş ve tabir yerindeyse köprüler atılmıştır.[1078] Suriye ile görüşmelerin sonuç vermeyeceği anlaşıldığında ABD ile birlikte ortak hareket edilerek yaptırım kararı alınmıştır. Böylelikle Türkiye Suriye'ye ilk yaptırımı uygulamaya başlamış, Suriye'ye askeri malzeme taşıyan uçaklara hava sahasını kapatmıştır.[1079] Ekim 2011'de Kızılcahamam kampında Davutoğlu Suriye ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Halkına zulmeden kimseyle ittifak yapmayız. Ben bugüne kadar Suriye'ye 61 ziyarette bulundum. Son olarak Suriye'yi uyardık ve 14 maddelik bir yol haritasında anlaştık. Hiçbirini yerine getirmediler. Sırplar Bosna'da camileri yıktıklarında, İsrail Filistin'de cami yıktığında nasıl tepki gösterdiysek, Müslüman ülke olsa da Suriye'de camilerin yıkılmasına aynı tepkiyi gösterdik, gösteririz."[1080]

Kasım 2011'de Davutoğlu, Türkiye'nin Suriye'ye uyguladığı 9 maddelik ekonomik yaptırım paketini açıklamıştır.[1081] Suriyeli muhaliflerin oluşturduğu Ulusal

---

[1076] "Mülteciler", **Demokrasi Günlüğü**, 29.04.2011, http://demokrasigunlugu.com/multeciler/252-kisiden-olusan-ilk-kafile-suriyeden-turkiyeye-giris-yapti [12.12.2019].

[1077] "Çünkü biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırımız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar, bitenler bizim asla seyirci kalmamıza fırsat vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız." "Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz", **Birgün**, 08.08.2011, https://www.birgun.net/haber/erdogan-suriye-bizim-ic-meselemiz-59465 [12.12.2019].

[1078] Erdoğan 11 Ağustos 2011'de yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmış; "Ben lafı eğip bükmeyi sevmem, samimi bir ifadeyi burada kullanmak istiyorum. Deniz tükenmektedir, bu yol çıkmaz sokaktır. Dökülen kan, halkınızla aranızdaki bağı kopartıyor. Her damla kan, uluslararası toplumu size karşı önlem almaya biraz daha yaklaştırıyor." Erk Acarer, "Akbalinalar, Akıl, Vicdan," **Birgün**, 05.09.2015, https://www.birgun.net/haber/akbalinalar-akil-vicdan-88500 [12.12.2019]. Diğer yandan dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu da artık sürecin farklı bir şekilde ilerleyeceği mesajını vermiştir. "Sivil halka yönelik olan ve şehirlerin içinde yoğunlaşan bu operasyonlar derhal durdurulmalıdır. Eğer operasyonlar durmazsa, bundan sonra bu süreç üzerinde atılacak adımlar konusunda konuşacak birşey de kalmaz" "Davutoğlu: Operasyonlar Derhal Durmalı, Yoksa Konuşulacak Birşey Kalmaz", **Milliyet**, 15.08.2011, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-operasyonlar-derhal-durmali-yoksa-konusulacak-birsey-kalmaz-1427150 [12.12.2019].

[1079] "Erdoğan Suriye'ye İlk Cezayı Kesti!", **Milliyet**, 22.09.2011, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-suriyeye-ilk-cezayi-kesti-1441752 [12.12.2019].

[1080] "Obama ile Erdoğan'ın İran-İsrail Tartışması", **Milliyet**, 17.10.2011, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/obama-ile-erdogan-in-iran-israil-tartismasi-1451591 [12.12.2019].

[1081] 1- Suriyeli yetkililer ve büyük şahsiyetlerin Arap ülkelerine seyahatlerinin yasaklanması. Arap ülkelerindeki mal varlıklarının dondurulması. Teknik heyetin bu kişilerin isimlerini belirlemesi. 2- Suriye merkez bankasıyla ilişkilerin durdurulması. 3- Suriye halkını etkileyen stratejik malların dışında hükümetle devlet düzeyinde ticaretin durdurulması. 4- Suriye hükümeti mal varlıklarının dondurulması. 5- Suriye ile parasal ilişkilerin durdurulması. 6- Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin

Konsey, ilk ofisini Aralık 2011'de İstanbul'da açmış,[1082] Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği 2012 Mart ayında kapatılmıştır.[1083] Haziran 2012'de Malatya/Erhaç Meydanı'ndan kalkış yapan silahsız RF-4E uçağının Lazkiye'nin güneyinde düş[ürül]mesinden sonra Türkiye Suriye'ye ilişkin 'angajman kurallarını' değiştirmiş, Türkiye sınırına 'güvenlik riski ve tehlikesi oluşturacak şekilde' yaklaşan her [Suriyeli veya değil] askeri unsur, askeri hedef olarak görülmeye başlanmıştır.[1084]

Tüm bu gelişmeler ile birlikte ana muhalefet partisi CHP'yi BAAS ile birlikte çalıştığını iddia ederek eleştiren Erdoğan konuşmasında yakın zamanda Şam'a giderek Emevi Camisi'nde namaz kılacağını beyan etmiştir.[1085] İlişkilerin giderek kötüleştiği bu süreçte AK Parti Hükümeti için Esad'lı bir yol haritası öngörülemez olmuştur.[1086] Siyasetteki söylem tonu giderek sertleşmiş ve savaş ihtimali dillendirilir olmuştur.[1087] 2013 yılı Şubat ayında gerçekleşen Cilvegözü patlaması ve özellikle Mayıs ayındaki Reyhanlı saldırıları sonrası Suriye rejimini ve dolayısıyla Esad'ı suçlayan Erdoğan, ABD ile Suriyeli muhaliflerin desteklenmesi ve Esad'ın gitmesi, Suriye'nin terör

durdurulması. 7- Yurtdışında çalışan Suriyelilerin ailelerine gönderdikleri havaleler ile Suriye'deki Arapların gönderdiklerinin dışında tüm havale ve ticari akreditlerin denetimlerinin Arap merkez bankalarından talep edilmesi. 8- Arap ülkelerinin Suriye topraklarındaki projelerinin finansmanının dondurulması. 9- Teknik icra komitesinin bir hafta içinde Suriye'ye çift yönlü havayolu seyahatlerinin durdurulması için tarih belirlemesi. "Suriye'ye 9 Maddelik Yaptırım", **Hürriyet**, 28.11.2011, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ye-9-maddelik-yaptirim-19340955 [12.12.2019].

[1082] "Suriyeli Muhalifler İstanbul'da Ofis Açtı", **CNNTÜRK**, 27.12.2011, https://www.cnnturk.com/2011/dunya/12/27/suriyeli.muhalifler.istanbulda.ofis.acti/642221.0/index.html [12.12.2019].

[1083] "Şam Büyükelçiliği Kapatıldı", **TRTHABER**, 26.03.2012, https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html. [12.12.2019]. Türkiye Suriye'de hiçbir temsilcilik bulundurmazken Suriye'nin ise İstanbul'da konsolusluk birimi bulunmaktadır. http://mofa.gov.sy/istanbul-consulate https://cd.mfa.gov.tr/precedence-of-consul-generals?clickedId=19 [12.12.2019].

[1084] "Sözün Bittiği Yer: Vur Emri", **Sabah**, 27.06.2012, https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/06/27/sozun-bittigi-yer-vur-emri [12.12.2019]. "Türkiye'nin Angajman Kurallarını Değiştiren Süreç", **Trthaber**, 27.11.2015, https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyenin-angajman-kurallarini-degistiren-surec-218869.html [12.12.2019].

[1085] "Erdoğan'dan Önemli Mesajlar", **Hürriyet,** 05.09.2012, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-onemli-mesajlar-21386210 [12.12.2019]. Erdoğan konuşmasında, "CHP yarın Şam'a gidecek yüz bulamayacak göreceksiniz ama inşallah biz en kısa zamanda Şam'a gidecek, oradaki kardeşlerimizle muhabbetle kucaklaşacağız. O gün de yakın. İnşallah Selahaddin Eyyubi'nin kabri başında Fatiha okuyacak, Emevi Camisi'nde namazımızı da kılacağız. Bilali Habeşi'nin, İbn-i Arabi'nin türbesinde, Süleymaniye Külliyesi'nde, Hicaz Demiryolu İstasyonu'nda kardeşliğimiz için özgürce dua edeceğiz" demiştir.

[1086] "Esadlı Bir Çözüm Olmaz", **İHA**, 07.11.2012, https://www.iha.com.tr/haber-esadli-bir-cozum-olmaz-249746/ [12.12.2019]. "Erdoğan: Ey Esed, Artık Defol", **Posta**, 30.12.2012, https://www.posta.com.tr/erdogan-ey-esed-artik-defol-155037 [12.12.2019].

[1087] "Erdoğan: Savaş İçin Her An Hazırız", **Milliyet**, 04.01.2013, http://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-savas-icin-her-an-haziriz-1651002 [12.12.2019].

örgütlerinin faaliyet sahası olmasının engellenmesi, kimyasal silahların kullanılmasının engellenmesi konularında tam bir mutabakat halinde olduklarını ifade etmiştir.[1088]

Eylül 2013'te Suriye'ye ait helikopter sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle Malatya'dan havalanan 2 Türk jeti tarafından füzeyle vurulmuş[1089], Mart 2014'te ise Suriye'ye ait savaş uçağı sınır ihlali yaptığı gerekçesi ile düşürülmüştür.[1090] 31 Mart yerel seçimler sonucu balkon konuşmasında "Ulusal güvenliğimizi nasıl tehdit edersiniz? Suriye şu anda bizimle savaş halinde. Uçaklarımızı taciz ediyorlar" açıklaması, Suriye'ye savaş mı ilan edilecek sorusunu gündeme getirmiştir.[1091] Tüm bunlarla birlikte Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteciler için kardeşlerim kavramını kullanan Erdoğan, sürekli olarak ensar-muhacir analojisinden beslenmiş ve herşey normale döndüğünde Suriyelilerin ülkelerine döneceğini belirtmiştir.[1092]

Suriye ile ilgili hedefin rejimin devrilmesi olduğunu saklamayan Erdoğan, ABD Başkanı Obama'ya bunun için 3 şartın gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir; uçuşa yasak bölgenin ilan edilmesi, o bölgeye paralel güvenli bölge ilan edilmesi ve eğit donat anlayışıyla Suriye'de ve Irak'ta bulunan ılımlı muhalif kesimin hem

---

[1088] "Patlamayla İlgili Bir Kişi Gözaltında", **Hürriyet**, 13.02.2013, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/patlamayla-ilgili-bir-kisi-gozaltinda-22587804 [12.12.2019]. "Erdoğan: Suriye'de Kırmızı Çizgi Çoktan Aşıldı", **Radikal**, 09.05.2013, http://www.radikal.com.tr/turkiye/erdogan-suriyede-kirmizi-cizgi-coktan-asildi-1132885/ [12.12.2019]. "Erdoğan: Reyhanlı'da 53 Sünni Vatandaşımız Şehit Edildi", **Radikal**, 14.06.2013, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-reyhanlida-53-sunni-vatandasimiz-sehit-edildi-1137612/ [12.12.2019]. "Erdoğan: ABD ile Tam Bir Mutabakat İçerisindeyiz", **Bloomberght**, 16.05.2013, https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1357729-erdogan-abd-ile-tam-bir-mutabakat-icerisindeyiz [12.12.2019].

[1089] "Türk Jeti Suriye Helikopterini Vurdu", **NTV**, 16.09.2013, https://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-jeti-suriye-helikopterini-vurdu,9jj2DU9DF0qT083BuizCLA [12.12.2019].

[1090] "Türkiye, Suriye Savaş Uçağını Düşürdü", **Cumhuriyet**, 23.03.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/53427/Turkiye__Suriye_savas_ucagini_dusurdu.html [12.12.2019]. Tüm bu gelişmeler sonrası Erdoğan "Eğer sen benim hava sahamı ihlal edecek olursan, bundan sonra bizim tokadımız ağır olacak. Onun için ben başta Genelkurmay Başkanım olmak üzere, silahlı kuvvetlerimizi, o şerefli pilotlarımızı huzurlarınızda tebrik ediyorum, Hava Kuvvetlerimizi tebrik ediyorum. Mesele bu" açıklaması yapmıştır. "Erdoğan'dan Suriye'ye: Tokadımız Ağır Olur", **Cumhuriyet**, 23.03.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/53443/Erdogan_dan_Suriye_ye__Tokadimiz_agir_olur.html [12.12.2019].

[1091] "Erdoğan'dan Balkon Konuşması: Türkiye-Suriye ile Savaş Halinde", **Cumhuriyet**, 31.03.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/55817/Erdogan_dan_balkon_konusmasi__Turkiye_-_Suriye_ile_savas_halinde.html [12.12.2019].

[1092] "Başbakan Reyhanlı'da", **Milliyet**, 25.05.2013, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakan-reyhanlida-1713915. [12.12.2019]. "Erdoğan: Suriyeli Kardeşlerimiz Geri Dönecek", **Haber7**, 08.08.2014, http://www.haber7.com/partiler/haber/1188694-erdogan-suriyeli-kardeslerimiz-geri-donecek [12.12.2019].

eğitilmesi hem donatılması.[1093] Bu kapsamda Suudi Arabistan, Katar ve koalisyon güçleri eğit-donat çalışmalarında Türkiye ile birlikte hareket etmiş, ABD de buna destek verirken diğer iki şart ABD için kabul edilebilir olarak görülmemiştir.[1094]

Diğer yandan Rusya temasları sonrası "Esedli geçiş olabilir" açıklaması yapan Erdoğan, sonrasında Esad'ın kalıcı olmayacağını yinelemiştir. Suriye meselesinin uluslararası alana da yansıdığını ifade eden ve özellikle ABD'nin YPG'yi terör örgütü olarak tanımamasını yanlış bulan Erdoğan bu kapsamda terör örgütlerinden arınmış bir güvenli bölgeye ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir.[1095] Batı ülkelerini teröre destek vermekle suçlayan Erdoğan, hedeflerinin kuzey Suriye'yi PYD kontrolüne geçmesini sağlayarak Türkiye'yi bölmek olarak belirtmiştir;

> "Dert, tamamen kuzey Suriye'yi ele geçirmek. Biz Kuzey Suriye'yi bir defa bunların yaptıkları planlamaya asla kurban etmeyeceğiz. Zira bu bizim için bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu tehdide Türkiye olarak 'evet' dememiz mümkün değildir"[1096]

PYD'nin Suriye'deki faaliyetlerine karşılık Fırat'ın batısına kimsenin geçemeyeceği, teşebbüs edenlerede gereğinin yapıldığını ifade eden Erdoğan,[1097] İran'ı mezhepçilik siyaseti yapmakla suçlamıştır. Suriye meselesinin bu denli boyutlara ulaşmasında Rusya'nın rejim ile birlikte hareket etmesinin büyük bir payı olduğunu düşünen Erdoğan;

> "Bir yandan Rusya ve Esed rejimi, diğer yandan PKK, PYD ve DAEŞ terör unsurları mazlum insanları öldürüyor, tarihi mekânlara saldırıyor. Karanlık yapılar bölgedeki gizli hesapların birer Truva atına dönüştü. DAEŞ'i, PKK'yı, YPG'yi ortaya çıkaran da besleyip büyüten de rejimin ta kendisidir"

[1093] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kuzey Suriye İstemeyiz", **Radikal**, 27.01.2015, http://www.radikal.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-kuzey-suriye-istemeyiz-1280702/ [12.12.2019].

[1094] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Davutoğlu, Pensilvanya'ya İznimle Gitti", **Hürriyet**, 12.05.2015, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-davutoglu-pensilvanyaya-iznimle-gitti-28978713 [12.12.2019].

[1095] "Erdoğan: YPG ve PYD, Bunların Hepsi Terör Örgütü, ABD'nin Açıklaması Yanlış", **T24**, 24.09.2015, https://t24.com.tr/haber/erdogan-ypg-teror-orgutu-abdnin-aciklamasi-yanlis,310706 [12.12.2019].

[1096] "Erdoğan'dan Avrupa'ya: Teröre silah sizden gidiyor...", **Türkiye**, 25.10.2015, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/318857.aspx [12.12.2019]. "Dertleri Türkiye'yi bölmek", **AA**, 24.10.2015, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/dertleri-turkiyeyi-bolmek/455500 [12.12.2019].

[1097] "Fırat'ın Batısına Kimse Geçemez", **Dünya**, 10.11.2015, https://www.dunya.com/gundem/039firat039in-batisina-kimse-gecemez039-haberi-297703 [12.12.2019].

ifadelerini kullanmış aynı şekilde batı ülkelerini de muhalifleri desteklemekte cesur davranmadığını belirtmiştir.[1098] Rusya'ya karşı eleştiri tonunu yükselten Erdoğan, Rusya'yı Suriye'de işgalci olarak nitelemiştir.[1099] Ancak Temmuz 2016'da ilginç bir gelişme yaşanmış ve dönemin başbakanı Suriye ile ilişkilerin düzelmesi gerektiği yönünde bir konuşma yapmıştır. Binali Yıldırım, Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında yaptığı bir konuşmada: "İsrail ve Rusya ile ilişkilerimizi normale döndürdük. Ama eminim ki Suriye ile de biz normal ilişkilere döneceğiz" ifadelerini kullanmış,[1100] bu ifadeler ilişkiler normale dönecek mi sorusunu akıllara getirmiştir.

NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi öncesi NATO ülkelerinden Suriye konusunda destek almadıklarını belirten Erdoğan, tarihi asırlara dayalı Suriye'nin haritadan silinecek duruma geldiğini iddia etmiştir.[1101] 24 Ağustos 2016'da Türkiye'yi tehdit ettiği gerekçesiyle YPG ve İŞİD'e yönelik Suriye'nin kuzeyine Fırat Kalkanı operasyonu başlatılmıştır.[1102] Operasyonun Suriye'nin kuzeyinde bir 'terör koridorunun' oluşmasını, hem IŞİD'in hem de YPG'nin bölgede etkin olmasını engelleme amaçlı olduğu açıklanmıştır.[1103] Bölgenin tehdit unsurlarından arınıncaya kadar operasyona devam edileceği bilgisini veren Erdoğan, ne gerekirse yapılacağı

[1098] "Erdoğan İran'ı, Suriye'de 'Mezhepçilik Yapmakla' Suçladı", **BBC Türkçe**, 27.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151227_erdogan_iran [12.12.2019].

[1099] "Senin ne işin var Suriye'de? Şu anda adeta işgalcisin, sen devlet terörü estiren, 400 bin kişinin katiliyle beraber hareket ediyorsun. Sivilleri öldürmeye devam ediyorsun. Türk askeri asla o tür eylemler içinde olmamıştır. Türkiye, orada 911 kilometrelik sınırıyla tehdit altında, elbette tedbirini alacak. Türkiye sadece tedbir alıyor, Rusya ise taarruzda. Rusya'nın o tür şeyleri konuşmaya hakkı yok. Biz kendimizi savunma noktasında her an hazırlıklı olmak mecburiyetindeyiz. Kaldı ki orada soydaşlarımız da var. Ey Rusya, senin burada sınırın mı var, soydaşların mı var? Neymiş, Esed çağırmış. Her çağrılan yere gitmek diye bir şey var mı?" Fikret Bila, "Senin Ne İşin Var Suriye'de?", **Milliyet,** 07.02.2016, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/senin-ne-isin-var-suriye-de-2190565 [12.12.2019].

[1100] "İçeride ve dışarıda dostluk çemberini genişleteceğiz. Dışarıda bunu yapmaya başladık. İsrail ve Rusya ile ilişkilerimizi normale döndürdük. Ama eminim ki Suriye ile de biz normal ilişkilere döneceğiz. Buna ihtiyacımız var. Terörle mücadelenin başarısı için Suriye ve Irak'ın istikrara kavuşması gerekiyor ve güçlü bir siyasi yönetime, oradaki kardeşlerimizin tamamını temsil eden bir yönetime geçmesi gerekiyor, bu kaçınılmazdır." "Yıldırım: Eminim ki Suriye ile Normal İlişkilere Döneceğiz", **Aljazeera Türk**, 13.07.2016, http://www.aljazeera.com.tr/haber/yildirim-eminim-ki-suriye-ile-normal-iliskilere-donecegiz [12.12.2019].

[1101] "Erdoğan'dan Suriye ile İlgili Dikkat Çeken Çıkış", **Odatv**, 07.07.2016, https://odatv.com/erdogandan-suriye-ile-ilgili-dikkat-ceken-cikis-0707161200.html [12.12.2019].

[1102] "Fırat Kalkanı", **Habertürk**, https://www.haberturk.com/olay/firat-kalkani [12.12.2019].

[1103] "Erdoğan: Suriye'de Terör Koridoruna İzin Vermeyeceğiz", **BBC Türkçe**, 02.09.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37253160 [12.12.2019].

mesajını vermiştir.[1104] Suriye sorununa dünyanın artık bir çözüm bulması gerektiğine değinen Erdoğan geçişin Esadsız olması gerektiğini bir kez daha yinelemiştir.[1105]

Fırat Kalkanı operayonu ile ilgili olarak Suriye topraklarında Türkiye'nin gözü olmadığını oraya adalet tesis etmek için gidildiğini savunan Erdoğan, "devlet terörü estiren zalim Esed'in hükümdarlığına son vermek için biz oraya girdik, başka bir şey için değil" açıklaması yapmıştır.[1106] Ancak Rusya bu açıklamaya tepki gösterince Erdoğan söylemini değiştirerek; "Fırat Kalkanı operasyonunun amacı herhangi bir ülke ve kişi değil, sadece terör örgütleridir" ifadelerini kullanmıştır.[1107] Bölgeden gelen kayıplar ve operasyona yönelik eleştirilere "Biz bir ölürüz bin diriliriz' ifadelerini kullanan Erdoğan bundan sonraki süreçte aynı kararlılıkla devam edileceğini söylemiştir.[1108] Erdoğan, 911 kilometre Suriye sınırı, 350 kilometre Irak sınırı boyunca bir terör koridoru oluşması durumunda Türkiye'nin kenara çekilip beklemeyeceğini ifade etmiştir.[1109] Toplam 216 gün süren Fırat kalkanı operasyonunda harekata katılan 67 Türk askeri şehit olurken, 3 bini aşkın teröristin etkisiz hale getirildiği açıklaması yapılmıştır.[1110] 20 Ocak 2018'de Afrin'i kontrol altına alma hedefi ile başlatılan "Zeytin Dalı Operasyonu" Afrin'in tamamının ele geçirilmesi sonucu 24 Mart 2018'de son bulmuştur. Siyasi karar birimine göre Suriyeli mültecilerin tekrar ülkelerine dönmesini sağlayacak bu operasyonlar ile iki bin kilometrelik alan kontrol altına alınmıştır. Erdoğan'ın operasyonda yer alan askerler için kullandığı dil "İslami" öğeler içermesi yönüyle dikkat çekici olmuştur;

[1104] "Erdoğan: Suriye'de Nereye Gitmemiz Gerekiyorsa Gideceğiz", **Evrensel**, 09.09.2016, https://www.evrensel.net/haber/290573/erdogan-suriyede-nereye-gitmemiz-gerekiyorsa-gidecegiz [12.12.2019].

[1105] "Erdoğan: Suriye'deki Geçiş Hükümetinde Esad Olmamalı", **BBC Türkçe**, 20.09.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37414213 [12.12.2019].

[1106] "Erdoğan: Zalim Esed'in Hükümdarlığına Son Vermek İçin Suriye'ye Girdik", **BBC Türkçe**, 29.11.2016, https://www.bbc.com/turkce/38145760 [12.12.2019].

[1107] "Erdoğan'dan Esad Konusunda Geri Adım: Fırat Kalkanı'nın Amacı Herhangi Bir Kişi Değil", **Sputnik**, 01.12.2016, https://tr.sputniknews.com/politika/201612011026091149-erdogan-esad-geri-adim [12.12.2019].

[1108] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Biz Bir Ölür Bin Diriliriz", **İHA**, 23.12.2016, https://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogan-biz-bir-olur-bin-diriliriz-611755/ [12.12.2019].

[1109] "Bu vatan toprakları üzerinde kimse operasyon düşünmesin, aklından böyle bir şey geçirmesin. İşte o zaman Tendürek'te F16 oluruz, Cudi'de F16 oluruz, Bestler Deresi'nde F16 olur bombalarla onların üzerine yağarız" şeklindeki ifadeleri kullanmıştır. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İşte O Zaman F-16 Olur Bombalarla Onların Üzerine Yağarız!", **AHaber**, 25.11.2017, https://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/11/25/cumhurbaskani-erdogan-iste-o-zaman-f-16-olur-bombalarla-onlarin-uzerine-yagariz [12.12.2019].

[1110] "Fırat Kalkanı Harekatının 216 Günlük Bilançosu", **Milliyet**, 30.03.2017, http://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279 [12.12.2019].

> "Orada çarpışan askerlerimizi izliyorsunuz değil mi. Ne diyorlar? "Hedef Kızılelma." Onun anlamı çok ama çok büyük. O, ilayı kelimatullahtır. O, gidebileceğin noktanın sonsuzdur. Gidersin bitmez. Yok sonsuza kadar devam eder. Bizim Mehmetçiğimizden daha inançlı daha kararlı bir asker var mı? Suriye sınırının tamamını teröristlerden arındıracağız. Sınırlarımız içinde sonuncu terörist de imha edilene kadar mücadelemizi sürdüreceğiz."[1111]

Bölgede Türkiye'nin kontrol ettiği alanlarda huzurun olduğunu iddia eden Erdoğan, Anadolu'yu bir bent olarak betimlemiş ve "Bu bent yıkılırsa ne Ortadoğu kalır ne Afrika ne Orta Asya ne Balkanlar ne Kafkasya kalır. Üzerlerindeki Anadolu denen ulu çınar gölgesi kalkan tüm bu coğrafyalar her türlü tehdide, tehlikeye, istiskale, işgale açık hale gelir" diyerek bölgedeki etkinliğinin süreceği mesajını vermiştir.[1112] Bu kapsamda Fırat'ın doğusuna da operasyon gündeme gelmiş, ancak ABD'nin buna karşı çıkması sonucunda bu gerçekleşmemiştir.[1113] 2019 yılına gelindiğinde güvenli bölge ile ilgili ABD ile aynı görüşlere sahip olmadığını belirten Erdoğan, eylül ayı sonuna kadar Fırat'ın doğusunda kendi askerleri ile güvenli bölge oluşturmak istediğini açıkça beyan etmiştir.[1114]

9 Ekim 2019 yılında Erdoğan twitter hesabından yaptığı paylaşımla Barış Pınarı Harekatı'nın başladığını duyurmuştur:

> "Türk Silahlı Kuvvetleri'miz Suriye Milli Ordusu'yla birlikte Suriye'nin kuzeyinde PKK/YPG ve Deaş terör örgütlerine karşı #BarışPınarıHarekatı'nı başlatmıştır. Amacımız güney sınırımızda oluşturulmaya çalışılan terör koridorunu yok etmek ve bölgeye barış ve huzuru getirmektir."

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bu operasyonla başlangıçta Resulayn ve Tel Abyad arasındaki 120 kilometrelik bölgede, 30 kilometre derinliğinde bir güvenli bölge oluşturmayı hedeflediklerini açıklamıştır. Çavuşoğlu, bunun ardından güvenli bölgenin tüm sınırı kaplayacak şekilde genişletileceğini söylemiştir. Operasyonu Pakistan, Azerbaycan ve Katar desteklerken İtalya, Yunanistan, Fransa ve Irak'ta operasyonu protesto eden gösteriler yapılmıştır.[1115] Dahası Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Juncker "Suriye harekâtını durdurun, 'güvenli bölge' için ödeme

---

[1111] "Erdoğan'dan Suriyeli Mesajı: 3.5 Milyonu Burada İlanihaye Saklayacak Değiliz", **Hürriyet**, 08.02.2018, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-erdogandan-suriyeli-mesaji-3-5-milyonu-burada-ilanihaye-saklayacak-degiliz-40735253 [12.12.2019].

[1112] "Erdoğan: 'Suriye'nin Diğer Bölgelerinde de Huzur Tesis Edeceğiz", **VOA**, 26.08.2018, https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-surıyenın-dıer-bolgelerınde-de-huzur-tesıs-edecegız/4544954.html [12.12.2019].

[1113] "Erdoğan: Operasyon İçin Bekleme Kararı Aldık", **DW**, 21.12.2018, https://www.dw.com/tr/erdoğan-operasyon-için-bekleme-kararı-aldık/a-46832435-0 [12.12.2019].

[1114] "Erdoğan: Güvenli Bölge İçin ABD ile Görüşüyoruz Ancak İstediklerimizle Onların Kafalarındakinin Aynı Şey Olmadığını Attığımız Her Adımda Görüyoruz", **BBC Türkçe**, 08.09.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49625563 [12.12.2019].

[1115] "Barış Pınarı Harekâtı hakkında neler biliniyor?", **BBC Türkçe**, 09.10.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159, [12.12.2019]

yapmayacağız" diyerek tepki göstermiş. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg ise "Türkiye'nin itidalli davranacağına, faaliyetlerin orantılı ve ölçülü olacağına inanıyorum" açıklamasında bulunmuştur. ABD ise Trump imzalı açıklamayla operasyonu onaylamadığını duyurmuştur.[1116] Avrupa Parlamentosu (AP) milletvekilleri ise Barış Pınarı Harekatı'nı sert şekilde kınayarak Türk askerlerinin bölgeden bir an önce çekilmesi çağrısında bulunmuştur.[1117] Türkiye, Suriye ile vizeleri kaldırılmış, serbest ticaret anlaşmaları kapsamında ticaretini arttırmış, liderleri birlikte tatil yapacak yapacak düzeyde yakın bir ilişkiye sahip iken son süreçte Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlar gelinen noktayı özetler niteliktedir. Bu radikal değişimin önemli nedenleri arasında bölgesel güvenlik sistemindeki değişim ile birlikte karar alıcıların politika değişimine gitmesi bulunmaktadır. Türk jetlerinin Suriye tarafından düşürülmesi, sınır ihlalleri, Cilvegözü ve Reyhan patlamaları güvenlik yönüyle karar alıcıları etkileyen en önemli vakalar olmuştur.

Bu kapsamda AK Parti öncesi hükümetler tarafından dış tehdit kapsamında nitelendirilen Suriye ile ilişkiler 2011 yılına kadar tüm bu güvenlik odaklı bakış açısı terk edilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Yumuşak güç unsurlarının olabildiğince kullanılarak birçok sorunun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Arap Baharı sürecinde Esad'ın yönetimi bırakması ve Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi hesabını yapan AK Parti elitleri, Suriye meselesini "iç mesele" olarak algılamış ve bölgede liderlik hedefi ile hareket etmeye başlamıştır. Bu kapsamda ABD ile birlikte Suriye'ye askeri müdahale karar alıcıların gündeminde yer bulmuş, ABD bu alternatifi istemediği için birlikte bir müdahale gerçekleşmemiştir. Tüm bunlarla birlikte batıdan bağımsız olarak gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı Harekatları ile sınırlı bir savaş durumu yürütülmüştür. Dolayısıyla gelinen son noktada yürütülen dış politika, AK Parti'nin reaktif olduğu gerekçesi ile eleştirdiği/meydan okuduğu ve komşularla yaşanılan sorunların kaynağı olarak gördüğü Kemalist/geleneksel Türk dış politikası ile karşılaştırıldığında daha olumsuz bir tablonun varlığı tartışma götürmez

[1116] "Barış Pınarı Harekatı'na dünyadan ilk tepkiler: AB "Suriye harekatını durdurun"dedi", **Evrensel**, 09.09.2019, https://www.evrensel.net/haber/388568/baris-pinari-harekatina-dunyadan-ilk-tepkiler-ab-suriye-harekatini-durdurun-dedi, [12.12.2019]
[1117] "AP'den Türkiye'ye Kınama ve Çağrı: Türk Askeri Bir An Önce Çekilsin", **Euronews**, 24.10.2019, https://tr.euronews.com/2019/10/24/ap-den-turkiye-ye-k-nama-ve-cagr-turk-askeri-bir-an-once-cekilsin, [12.12.2019]

bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda karar biriminin Suriye'de izleyeceği stratejinin çerçevesinin net olmasını gerekmektedir. Dolayısıyla diplomatik kanalların yeniden işlevsel hale getirilerek meşru hükümet ile iletişime geçilerek maceracı bir dış politikadan uzak durulması karar birimi tarafından değerlendirilmesi gereken en kapsamlı seçim olacaktır.

Tablo 19: Türkiye-Suriye Dış Ticaret Değerleri

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2003	411	413	-3	824
2004	395	358	37	752
2005	552	272	279	824
2006	609	187	422	797
2007	798	377	421	1.175
2008	1.115	639	476	1.754
2009	1.425	328	1.097	1.753
2010	1.845	663	1.182	2.507
2011	1.610	524	1.086	2.134
2012	501	67	434	568
2013	1.024	85	939	1.209
2014	1.801	115	1.685	1.916
2015	1.522	51	1.470	1.573
2016	1.322	65	1.258	1.388
2017	1.363	71	1.435	1.294
2018	1.346	69	1.415	1.277
2019	1.151	65	1.216	1.086

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Türkiye ile Ticaret", 08.04.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

3.3.4.2. İsrail

AK Parti iktidara geldikten sonra bölgede bir diğer önemli ülke olan İsrail ile ilişkilerinde özellikle gerginlikten kaçınmış, İsrail'e karşı özenli bir söylem kullanmıştır. Bu kapsamda iktidara gelmeden önce ABD gezilerinde AK Parti'li liderler, Yahudi düşünce kuruluşlarını ziyaret etmişler, bu kuruluşlarda yaptıkları konuşmalarda İsrail ile ilişkileri geliştireceklerine ilişkin güvenceler vermişlerdir.[1118] AK Parti'nin iktidarını güçlendirmesi ile birlikte özellikle Ortadoğu'da aktif bir politika izlemeye başlamış, bu aktif siyasetin yürütülmesi için bir partner olarak İsrail

[1118] Gencer Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler", **Ortadoğu Analiz**, c.2, s.18 (2010): 41.

bölgede önemli bir aktör olarak görülmüştür. Ancak 2008'in son döneminde meydana gelen gelişmeler neticesinde AK Parti İsrail ile partnerlik ilişkisini sonlandırmış onun yerine Hamas gibi Müslüman Kardeşler (MK) bağlantılı gruplar ile ilişkilerini ön plana çıkarmaya başlamıştır. 2011 Arap Baharı ile birlikte, AK Parti'nin MK'e olan desteği partinin bölgesel politikasını belirleyen en önemli özellik olmuştur.

Tüm bu süreçte AK Parti, Filistin meselesinin içselleştirilmesi ve İsrail'in "şeytanlaştırılması" yönündeki söylemlerinin dozunu giderek arttırmıştır. Uygulanan bu söylem stratejisi AK Parti'nin gerek ülke içinde gerekse bölgede gücünü sürdürmesi için bir araç haline getirilmiştir. Ancak İsrail'in günah keçisi yapıldığı tüm bu politik söylemlerin detaylı bir şekilde incelendiğinde gerçek ile arasında ciddi bir mesafe olduğu gözlemlenmektedir.[1119] Özcan, AK Parti'nin İsrail'e yönelik söylemlerinin partinin güç stratejilerinin önemli bir göstergesi olduğunu savunmaktadır. Özellikle 2009 sonrası AK Parti elitleri değişen önceliklerine göre yeni söylemler üretmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Filistin meselesinin içselleştirilmesi ve İsrail karşıtlığı AK Parti söylemlerinin merkezini oluşturmuştur. Dahası İsrail karşıtlığı içeren söylemler özellikle Ortadoğu toplumları arasında görece Türkiye'nin prestijini arttırmaya yardımcı olmuştur. Arap Baharı sonrasında farklı stratejiler izlemeye başlayan AK Parti, İsrail ile ilişkilerinde eskiden izlediği politikaları tamamen değiştirmiştir.[1120]

Önceden de belirtildiği gibi AK Parti iktidarının ilk dönemi İsrail ile ilişkilerde özenli davranılmış, gerginlik oluşturabilecek politikalardan kaçınılmıştır. Bu bağlamda özellikle arabuluculuk girişimleri ön plana çıkmaktadır. 2005 İsrail ziyareti sonrası Erdoğan, Ortadoğu barışı için arabuluculuk faaliyetleri konusunda istekliliğini belirtmiş bu kapsamda öncelikli olarak HAMAS lideri Halid Meşal Türkiye'ye sürpriz bir ziyaret gerçekleştirmiş[1121] sonraki süreçte İsrail ve Suriye arasında Türkiye aracılığı ile barış görüşmeleri başlatıldığı duyurulmuştur.[1122] İstikrarlı bir şekilde devam eden

[1119] Gencer Özcan, "The JDP's Changing Discursive Strategies Towards Israel: Rhetoric vs. Reality", **Uluslararası İlişkiler**, c.15, s.57 (2018): 20.

[1120] **age**, 31.

[1121] "Hamas'tan Ankara'ya Sürpriz Ziyaret", **DW**, 16.02.2006, https://www.dw.com/tr/hamastan-ankaraya-sürpriz-ziyaret/a-2522398 [12.12.2019].

[1122] "İsrail-Suriye Barış Görüşmesi Türkiye'de", **Milliyet**, 22.05.2008, http://www.milliyet.com.tr/gundem/israil-suriye-baris-gorusmesi-turkiye-de-757943 [12.12.2019].

ikili ilişkiler Dökme Kurşun Operasyonu[1123] ve sonrasında gerçekleşen Davos toplantısında "one minute" krizi, dizi krizi,[1124] ve alçak koltuk krizi[1125] ile kötüye gitmeye başlamıştır.[1126] 31 Mayıs 2010'da İHH'nın önderliğinde Gazze'ye yardım götürme amacı taşıyan Mavi Marmara filosuna İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırı iki ülke arasında büyük bir krize neden olmuş[1127] askeri işbirliği askıya alınmış, diplomatik ilişkiler ise en alt seviyede sürdürülmüştür.[1128] Bu dönemde gerek Erdoğan[1129] gerekse Davutoğlu[1130] oldukça sert açıklamalar yapmıştır. Bunun bir savaş

[1123] Erdoğan, İsrail'in Gazze'ye yaptığı operasyon ile ilgili dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in kendini sırtından bıçaklayarak aldattığını iddia etmiş bu kapsamda bu ülkeye olan güvensizliğini dile getirmiştir. "Erdoğan: Olmert Beni Sırtımdan Hançerledi!", **Vatan**, 15.11.2010, http://www.gazetevatan.com/erdogan--olmert-beni-sirtimdan-hancerledi--340776-gundem/ [12.12.2019]. Özcan'a göre Erdoğan'ın bu denli tepki göstermesinin nedenleri arasında Dökme Kurşun Operasyonu'nun Türkiye'yi bölgede üstlenmek istediği diplomatik rolden yoksun bıraktığı dolayısıyla Suriyeli ve Filistinli muhataplarının gözünde ağırlığı olmayan bir ülke konumuna düşürdüğü algısı vardır. Ayrıca AK Parti'nin uluslararası alanda meşruiyet kazanma hedefini de yansıtan bu girişimlerin İsrail'in operasyonu nedeniyle sonuçsuz kalması partinin tabanına açıklamakta güçlük çektiği İsrail ile yakınlık politikasının da ters yüz olmasına neden olmuştur. Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye", 42.

[1124] "Türkiye'yle İsrail Arasında Dizi Krizi", **BBC Türkçe**, 15.10.2009, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091015_israel_turkey [12.12.2019].

[1125] "İsrail'le 'Alçak Koltuk' Krizi", **Milliyet**, 13.01.2010, http://www.milliyet.com.tr/gundem/israil-le-alcak-koltuk-krizi-1185364 [12.12.2019].

[1126] Şimon Peres'i kastederek "Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz" diyen Erdoğan, oturum yöneticisini de kendisine kısa süre vermekle eleştirdi ve "Davos benim için bitmiştir" diyerek, paneli terketti. "Davos'ta Kriz", **CNNTÜRK**, 29.01.2009, https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html [12.12.2019].

[1127] Bu saldırının birçok "ilk" leri barındırdığını iddia eden Özcan bunları şu şekilde sıralamaktadır; Türkiye tarihinde ilk kez başka bir ülkenin ordusunun, çoğunluğu Türklerden oluşan sivillere ateş ederek öldürmesi krizini yaşamıştır. Krize neden olan kurum doksanlı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde en etkin olan İsrail ordusu ve emri veren Milli Savunma Bakanı Ehud Barak olmuştur. Özcan, Barak'ın 1999 yılında 41 yıl sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı olduğunu belirtmektedir. Son olarak ise krizin arkasında uluslararası sivil toplum örgütünün bulunması Türkiye dış politikası tarihinde ilk kez gerçekleşen bir durumdur. Bu kapsamda Özcan'a göre "Gazze'ye Özgürlük Hareketi amaçları, katılımcıları, hepsinden önemlisi gerçekleştirilme ve İsrail tarafından engellenme biçimi gibi özellikleriyle bir ilk olmak niteliği taşımaktadır." Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye", 37-38.

[1128] Selin Girit, "5 Soruda Türkiye-İsrail İlişkileri Neden Normalleşti?", **BBC Türkçe**, 19.10.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37703220 [12.12.2019].

[1129] "Kimse Türkiye ile aşık atmaya, Türkiye'nin sabrını test etmeye kalkmamalıdır. Türkiye'nin dostluğu ne kadar kıymetliyse düşmanlığı da o kadar şiddetlidir. Türkiye'nin dostluğunu kaybetmek bile başlı başına bedeldir. Bugün bir milattır. Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı aşikardır. Alenen katliam yapan bir devletin pişmanlık dilemeden ve hesap vermeden uluslararası toplumun yüzüne bakması mümkün değildir... Herkes bu hukuksuzluğa göz yumabilir, görmezden gelebilir, sinsice destekleyebilir, ama İsrail Türkiye'yi başkalarına benzetmek gibi bir hataya düşmesin. Bedeli ağır olur." "Artık Yalandan Bıktık", **Sabah**, 02.06.2010, https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/06/02/yakasini_silkti_artik_yalandan_biktik_dedi [12.12.2019].

[1130] "İsrail'in gemilere saldırısında Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü. İsrail'in eylemi eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içermektedir. Bu devlet terörüdür. Bu tek olay, bölgenin tarihinde

nedeni olduğunu söyleyen Erdoğan, ancak Türkiye'nin sabrı neticesinde bunun gerçekleşmediğini söylemiştir. Diğer yandan ise Mavi Marmara sonrası İsrail ile ilişkilerde beş unsurun ön plana çıktığını ve iki ülke arasındaki ilişkinin bu unsurlar ile şekilleneceğinin altını çizmiştir.[1131] Bu kapsamda İsrail ile ilişkinin normalleşmesi için Türkiye üç şart sunmuştur; özür, tazminat ve Gazze'deki ambargonun kalkması. 22 Mart 2013'te İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Erdoğan'ı telefonla arayarak, İsrail birliklerinin can kaybı ve yaralanmaya yol açan her türlü hatasından dolayı Türk halkından özür dilediklerini bildirmiş ve Erdoğan da bu özrü Türk halkı adına kabul etmiştir. Ancak ilişkilerin iyileşmesi için yeterli olmayan bu özür sonrasında Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesini içeren uluslararası anlaşma imzalanmış İsrail 20 milyon dolar tazminat ödemeyi de kabul etmiştir.[1132] Meclise sevk edilen anlaşma metninde Türkiye ve uluslararası kuruluşlarda İsrail'e açılan davaların düşeceği maddesi bulunmakla birlikte Gazze'ye yönelik ambargonun kaldırılması veya hafifletilmesine dair bir ibare görülmemektedir.[1133] Anlaşma metni ile ilgili İHH'dan gelen eleştirilere sert bir şekilde cevap veren Erdoğan önceki tutumu ile çelişen açıklamalar yapmıştır.[1134] Çok fazla gündem oluşturmayan bir diğer gelişme ise

bir 'dönüm noktasıdır.' Bu bizim '11 Eylül'ümüz olmuştur, ki bu bizim bölgesel ve küresel bakışımıza derin etkisi olacaktır ve hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacak anlamına gelmektedir." "İsrail'in Saldırısı Bizim 11 Eylül'ümüz", **Milliyet**, 07.06.2010, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-1247560 [12.12.2019].

[1131] Erdoğan'ın ifadeleri şu şekildedir; "Bir; bundan böyle Türkiye ikinci kâtip düzeyinde diplomatik ilişkilerini sürdürecektir. Tabii bu da bir yere kadar. İki; savunma sanayine yönelik ticari ilişkilerimizi dondurmuş bulunuyoruz. Bu noktada da İsrail dürüst davranmıyor, ticaret ahlakı diye bir anlayışı yok. Nedir o; kendileriyle yapmış olduğumuz bir alışveriş neticesinde, insansız hava araçlarının bakımı, onların bir defa görev alanı içerisindedir, bakıp teslim etmesi lazım. Aramızdaki bu sıkıntılar sebebiyle hala bu insansız hava araçlarını da teslim etmemiştir. Üç; artık Doğu Akdeniz'de uluslararası sularda Türk gemilerini, askeri gemileri kastediyorum, çok daha sık göreceğiz. Özellikle de münhasır ekonomik alanlarda gemilerimizi dünya çok daha sık görecek. Ve bir beşinci madde daha vardı, o da yani özellikle şu anda o beşinci madde bizim oradaki mağdur olan tüm kardeşlerimizin, vatandaşlarımızın uluslararası hukuklarını koruma noktasında onlara en büyük hukuki desteği vereceğiz ve de Gazze'deki ablukayı Lahey Adalet Divanı'na taşıyarak onların haklarını koruma noktasında, savunma noktasında, sonuna kadar o sürecin de takipçisi olacağız." "Bu Bir Savaş Nedeni", **T24**, 11.09.2011, https://t24.com.tr/haber/bu-bir-savas-nedeni,167956 [12.12.2019].

[1132] "İsrail 20 Milyon Dolar Tazminat Ödeyecek, Türkiye'deki Davalar Düşecek", **BBC Türkçe**, 17.08.2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37105129 [12.12.2019].

[1133] "Erdoğan İsrail'le Anlaşmayı Onayladı", **Aljazeera Türk**, 31.08.2016, http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-israille-anlasmayi-onayladi [12.12.2019].

[1134] Erdoğan, İHH'ye, "Giderken günün başbakanına mı sordunuz?" diye çıkıştı. Erdoğan: "Biz İsrail ile olan ilişkilerimizi niye kesmiştik? 3 başlık vardı. Bunun bir tanesi özürdü. Özürü Sayın Obama'nın yanında gerçekleştirdiler. Söylemediğim şeyleri söylemişim gibi gösterenler var. Olayı yaşayan benim. Sen neyi gördün, neyi bildin? İkinci başlığımız tazminattı. 20 milyon dolar şehitlerimiz için tazminat olarak belirlendi. Bu kanın rakamı olur mu? Böyle bir tazminata karar verilmiş. Alır veya almaz. Siz kalkıp da Türkiye'den böyle bir yardım götürmek için günün Başbakanı'na mı sordunuz? Biz zaten bunları yapıyorduk. Ama gövde gösterisi olsun diye yapmadık. Bunları davul zurna çalarak değil, edebi adabı içinde yapıyoruz. İsrail'in sözü var.

2013 yılında Türkiye'nin İran'daki 10 kişilik İsrail casus ağını açığa çıkarmasının ardından İsrail ve Türkiye'nin arasında yıllardır süren güvenlik ve istihbarat işbirliğinin sona erdiği iddiaları bulunmaktadır.[1135]

Bu yoğunlukta gerilimlere, krizlere sahip iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 2011 yılında minimum düzeye gerilemiş, 2013 Netanyahu özüründen sonra normalleşmeye başlamış Aralık 2016'da iki ülke karşılıklı olarak elçilik atamalarını gerçekleştirmiştir. Ancak Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Tel Aviv'deki Amerikan Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması kararına[*] birçok ülke gibi Türkiye de tepki göstermiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden gerildiği bu dönemde Türkiye, Knesset'te Ocak 2018'de kabul edilen Kudüs'ün hukuki statüsünün değiştirilmesi ile ilgili bir kanunu Dışişleri aracılığı ile kınamıştır.[1136] ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşıması sırasında yapılan tören esnasında Gazze'de birçok Filistinli öldürülmüş, Türkiye bu duruma sert tepki göstererek, Tel Aviv büyükelçisini geri çağırmıştır.[1137] İsrail'in Ankara Büyükelçisi'nin sosyal medyada yaptığı bir paylaşım sonrası Dışişleri Bakanlığına çağrılarak büyükelçiye Türkiye'nin protestosu iletilmiş sonrasında ise "bir süre ülkesine dönmesinin uygun olacağı" bildirilmiştir. Elçisinin geri gönderilmesine karşılık veren İsrail, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Kemal Öktem zaten ayrılmış olduğu için özel statülü Kudüs Başkonsolosu Hüsnü Gürcan Türkoğlu'nun ülkeyi terk etmesini istemiştir.[1138] Bu gelişme üzerine Türkiye

Türkiye üzerinden her türlü yardımın Gazze'ye girmesine izin verilecek." "Erdoğan'dan Yıllarca Savunduğu Mavi Marmara'cılara Fırça: Giderken Bana mı Sordunuz!", **Cumhuriyet**, 29.06.2016, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/559965/Erdogan_dan_yillarca_savundugu_Mavi_Marmara_cilara_firca__Giderken_bana_mi_sordunuz_.html [12.12.2019].

[1135] David Ignatus, "Turkey Blows Israel's Cover For Iranian Spy Ring", **The Washington Post**, 16.10.2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/david-ignatius-turkey-blows-israels-cover-for-iranian-spy-ring/2013/10/16/7d9c1eb2-3686-11e3-be86-6aeaa439845b_story.html [12.12.2019].

[*] Ayrıntılı bilgi için bkz; Fehim Taştekin, "Trump'ın Kudüs Kararı: Orta Doğu'da Barışı Öldürmek İçin Mükemmel Zamanlama", **BBC Türkçe**, 07.12.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42261350 [12.12.2019].

[1136] "İsrail Parlamentosu'nda Kudüs Konusunda Kabul Edilen Yasa Hk. No: 5", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 04.012018, http://www.mfa.gov.tr/no_-5_-israil-parlamentosunda-kudus-konusunda-kabul-edilen-yasa-hk.tr.mfa [12.12.2019].

[1137] "Türkiye Büyükelçileri Geri Çağırdı!", **Haber7**, 15.05.2018, http://www.haber7.com/siyaset/haber/2625257-turkiye-buyukelcileri-geri-cagirdi

[1138] Haydar Oruç, "Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018,** (İstanbul: SETA Yayınları): 164.

de İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Yossi Levi Safri'nin de ülkeyi terk etmesini istemiştir.[1139]

Sözeri iki ülke arasındaki ilişkinin krizler ile yoğun olduğu ve bu krizlerin genellikle seçim öncesinde gerçekleştiği iddiasında bulunmaktadır. Dahası Sözeri'ye göre krizler başgösterirken ekonomik ilişkiler sanıldığının aksine artarak devam etmiştir.[1140] Ancak tüm bu "krizler" yaşanırken özellikle alçak koltuk krizi sonrası Türkiye İsrail'in OECD üyeliğini kabul etmiş[1141] 2016 Mayıs ayında Mavi Marmara uzlaşması öncesi Türkiye, NATO üyesi olmayan İsrail'in kurum içinde kalıcı temsilcilik açması konusundaki vetosunu kaldırmış[1142] dahası iki ülke arasındaki ticaret hacmi özellikle son dönemde ciddi bir artış göstermiştir.[1143]

2018 Gazze olayları sonrasında diplomatik ilişkilerin en düşük olduğu dönemlerde bile Ceyhan limanından İsrail'in Aşkelon limanına petrol sevkiyatının

---

[1139] "Turkey expels Israeli Consul-General in Istanbul as Diplomatic Rift Deepens", **Jpost**, 16.05. 2018, https://www.jpost.com/Breaking-News/Turkey-expels-Israeli-consul-general-in-Istanbul-as-diplomatic-rift-deepens-556547 David Ignatus, "Turkey Blows Israel's Cover For Iranian Spy Ring", **The Washington Post**, 16.10.2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/david-ignatius-turkey-blows-israels-cover-for-iranian-spy-ring/2013/10/16/7d9c1eb2-3686-11e3-be86-6aeaa439845b_story.html [12.12.2019].

[1140] "Yüz yıllık Filistin meselesi siyaseten Hamas'a ve onun temsil ettiği İslam'a indirgenecek, Yahudi düşmanlığıyla beslenen Müslüman milliyetçi seçmenin gazı alınacak, sonuç olarak Gazze'deki insan hakları sorunu bir iç politika mezesi olarak tüketilecek." Örnekleriyle meselenin gelişimini özetleyen Sözeri Erdoğan'ın özellikle içerideki seçmene oynadığını ifade etmektedir. Mart 2009 yerel seçimler öncesi Ocak 2009'da Davos krizi, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde bir mitinge Erdoğan'ın, İsrail'i "soykırım" yapmakla suçlaması ve Gazze'ye yapılan saldırılar ile "barbarlıkta Hitler'i geçtiğini" iddia etmesi, Erdoğan 2018 yılında Bosna-Hersek'te düzenlenen mitingi sonrasında, İslam İşbirliği Konferansı'nın kararıyla İsrail ürünlerinin boykot edilebileceğini, Türkiye'nin bunu seçimlerden sonra değerlendireceğini söylemesi birer örnek olarak gösterilmiştir. Tüm bu söylemler ise özellikle Kudüs krizinden sonra İsrail Turizm Bakanı Yariv Levin Erdoğan'ı kastederek, "Ne yazık ki Türkiye'de İsrail konusunu seçimlerden önce destek kazanmak için mütemadiyen kullanan birisi var" şeklinde değerlendirmiş ve İsrail vatandaşlarına "Türkiye'ye gitmeyin" çağrısında bulunmuştur. Efe Kerem Sözeri, "16 Yılda İsrail İlişkileri: Bolca Hamaset Tam Gaz Ticaret", **GazeteDuvar**, 29.05.2018, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/05/29/16-yilda-israil-iliskileri-bolca-hamaset-tam-gaz-ticaret/ [12.12.2019].

[1141] "Türkiye 'Evet' Dedi, OECD İsrail'i Üyeliğe Kabul Etti", **Sabah**, 11.5.2010, https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/05/11/turkiye_evet_dedi_oecd_israili_uyelige_kabul_etti [12.12.2019].

[1142] "Israel to Open Permanent Mission At NATO HQ After Turkey Lifts Veto", **RT**, 04.05.2016, https://www.rt.com/news/341827-israel-nato-mission-turkey/ [12.12.2019].

[1143] 2009 yılında 2.6 milyar Dolar olan hacim, 2010 Mavi Marmara sonrasındaki siyasi krize rağmen 2014'te 5.8 milyar Dolar ile zirveye ulaşmıştır. Diğer yandan İsrail İstihbarat ve Nükleer Enerji Bakanı Yisrael Katz, Erdoğan'ın söylemlerinin iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemediğini belirterek Türkiye'nin Körfez ülkelerine ihracatının yüzde 25'inin İsrail'e ait Hayfa limanı üzerinden gönderildiğini söylemiştir. 'İşgal devleti' ile Ticaret Tıkırında, **Cumhuriyet**, 15.12.2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/887119/_isgal_devleti__ile_ticaret_tikirinda.html [12.12.2019].

yapıldığı iddiaları bulunmaktadır.[1144] Bu kapsamda ikili ilişkileri özetleyebilecek kavramların "bol hamaset, popülist siyaset, tamgaz ticaret"[1145] olması çok şaşırtıcı olmayacaktır. Günümüzde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler İstanbul'da başkonsolusluk seviyesinde,[1146] Ankara'daki İsrail Büyükelçiliği'nde ise maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmektedir.[1147]

Son olarak söylenmesi gereken nokta ise iki ülkenin karar biriminin ilişkilerin daha kötü olmasına yol açabilecek eylem ve söylemlerden uzak durması ve karşı tarafın yaşamsal çıkarlarına hassasiyet göstermesi gerektiği gerçeğidir. Filistin sorununun iki ülke ilişkilerinde bu denli etkisi daha fazla istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bununla birlikte iki ülkede meydana gelen iç siyasetteki gelişmeler dönemsel olarak dış politika üzerinde ciddi bir etkiye sahip olabilmektedir ki bu durum istikrarlı bir ortamın oluşmasını engellemektedir. Tüm bunlarla birlikte ilişkileri düşük düzeyli olduğu dönemlerde bile ticaretin artarak devam etmesi iki ülkenin pragmatik bir yol izlediğini göstermektedir. Ancak Doğu Akdeniz'de olası bir enerji işbirliği ikili ilişkilerin gerginliği nedeniyle gerçekleşememektedir.

ABD bölgede diplomatik olarak İsrail, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi'ni desteklemektedir. Bununla birlikte 2019 yılında kurulan Doğu Akdeniz Gaz Forumu kuruluş amacını "doğalgaz rezervlerinin ve mevcut kaynakların optimal kullanımı konusunda üye ülkeler arasında koordinasyon sağlanması, üye ülkelerini amaçlarına hizmet edecek şekilde bölgesel bir gaz piyasasının kurulması olarak" belirlemiştir. İsrail, İtalya, Filistin Yönetimi, Kıbrıs Rum Yönetimi, Mısır, Ürdün ve Yunanistan'ın oluşturduğu bu forumda Türkiye, Suriye ve Lübnan bulunmamaktadır. Bu mesele ile ilgili olarak söylenebilecek son söz ise sondaj faaliyetleri kapsamında anlaşmazlık

---

[1144] "Gazze Katliamına Rağmen Türkiye'den İsrail'e Petrol Sevkıyatı Sürüyor!", **Aydınlık**, 22.5.2018, https://www.aydinlik.com.tr/gazze-katliamina-ragmen-turkiye-den-israil-e-petrol-sevkiyati-suruyor-ekonomi-mayis-2018-2 [12.12.2019].

[1145] "AKP'nin İsrail politikası: Bol Hamaset, Popülist Siyaset, Tamgaz Ticaret", **Cumhuriyet**, 16.05.2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/976513/AKP_nin_israil_politikasi__Bol_hamaset__populist_siyaset__tamgaz_ticaret.html [12.12.2019].

[1146] İsrail İstanbul Konsolosluk Şefi Ehud Moshe Eitam 25.03.2019 tarihinde göreve başlamıştır. "İsrail Başkonsolosluğu İstanbul, https://embassies.gov.il/istanbul/Pages/default.aspx [12.12.2019].

[1147] Roey Gilad 19 Mayıs 2019 tarihinden bu yana Ankara İsrail Büyükelçiliği Maslahatgüzarıdır. "İsrail Büyükelçiliği Ankara", https://embassies.gov.il/ankara/Pages/default.aspx [12.12.2019].

alanlarında sıcak çatışmaya dönüşebilecek gerginliklerin sonlanması için Türkiye'nin Mısır ve İsrail ile diplomatik ilişkileri yeniden kurması gerekliliğidir.[1148]

Tablo 20: Türkiye-İsrail Dış Ticaret Değerleri

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2006	1.529.158	782.149	2.311.308	747.009
2007	1.658.195	1.081.743	2.739.938	576.452
2008	1.935.235	1.447.919	3.383.154	487.316
2009	1.528.459	1.074.727	2.603.186	453.732
2010	2.080.148	1.359.639	3.439.786	720.509
2011	2.391.148	2.057.314	4.448.462	333.835
2012	2.329.531	1.710.401	4.039.932	619.129
2013	2.649.663	2.417.955	5.067.618	231.708
2014	2.950.902	2.881.262	5.832.164	69.641
2015	2.698.138	1.672.500	4.370.638	1.025.638
2016	2.956.450	1.385.595	4.342.045	1.570.855
2017	3.409.532	1.505.074	4.914.605	1.904.458
2018	3.894.853	1.713.601	5.608.454	2.181.252
2019	3.943.957	1.604.988	5.548.945	2.338.969

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Türkiye ile Ticaret", 12.03.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

3.3.4.3. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY)

Son olarak Irak ile ilişkilerin inceleneceği bu bölümde Türk dış politikasın bu bölgede gerçekleşen değişiminin neden kaynaklandığı ve hangi düzeyde olduğu analiz edilecektir. Kuzey Irak, Türk dış politikasında PKK terör örgütü nedeniyle güvenlik açısından değerlendirilen ve sınır ötesi operasyonlar ile sürekli olarak göndemde olan bir bölge konumundayken gerek bölgede oluşan yeni statü gerekse karar alıcıların değişen koşullar ile ilgili algıları Kuzey Irak'ı güvenlik alanından ekonomik-ticari alana kayan bir bölge yapmıştır.[1149] Bu yönüyle bölge daha çok yatırımlar ve alternatif bir enerji kaynağı olarak nitelendirilerek bu yönde politikalar yeniden

[1148] Mehmet Cem Demirci, "Doğu Akdeniz'de Doğalgaz Bilmecesi, Bölgede Kilit Ülke Mısır", **Euronews**, 02.12.2019, https://tr.euronews.com/2019/05/05/dogu-akdeniz-dogalgaz-bilmecesi-turkiye-nasil-etkilenecek-israil-kibris-misir-exxon-abd [10.01.2020]

[1149] Oğuzlu Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik yürütülen politikalarda iki temel yaklaşımı benimsediğini iddia etmektedir. Güvenlik temelli ve askeri-sivil bürokrasi tarafından benimsenen Realist-dışlayıcı yaklaşıma göre Kuzey Irak, bağımsızlık hedefi ile birlikte Türkiye'yi parçalama sürecine götürecek potansiyele sahip bir bölge ayrıca PKK terör örgütüne üs ve lojistik destek sağlaması nedeniyle de Türkiye'ye yönelik bir tehdit kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan liberal-entegrasyonist yaklaşıma göre Kuzey Irak Türkiye'deki Kürt sorunun çözülmesi ile birlikte kurulacak ilişkinin hem iç politikada hem de ekonomi alanında bir fırsat olarak görülmesini sağlamaktadır. Tarık Oğuzlu, "Turkey's Northern Iraq Policy: Competing Perspectives," **Insight Turkey**, c.10, s.3 (2008): 5-22.

yapılandırılmıştır. Meydana gelen bu değişiminin ise gerek iç gerekse dış politik gelişmelerden beslendiği gerçeği aşikardır. Erkmen, Kuzey Irak politikasındaki değişimi incelediği çalışmasında gerçekleşen değişimi açıklarken salt Türkiye'deki iç politika ve dış politikadaki vizyon değişiminin ve ekonomik ihtiyaçların bu değişimi getirdiği iddialarını kabul etmemekte bunların değişimin başlamasından sonraki dönemde yaşanan gelişmeler olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda Erkmen'e göre değişime neden olan üç temel unsur bulunmaktadır;

> "1. Türkiye'nin iç politikasındaki değişime paralel olarak Kuzey Irak politikasını belirlenmesine ve uygulanmasında rol oynayan aktörlerin değişmesi.
>
> 2. Güvenlik faktörünün merkezi konumunu korumasına rağmen güvenliğin nasıl sağlanacağı konusundaki fikrin değişmesi.
>
> 3. Enerji konusunda yaşanan değişikliğin ekonomik ve stratejik denklemdeki etkisi."[1150]

Tüm bu unsurlar 2000'li yıllar ile birlikte daha görünür olmuş, AK Parti dönemi ile dış politikada uygulanır olmuştur. Türkiye için 1991 Körfez Savaşı sonrasında özellikle Kuzey Irak'ta kurulan uçuşa yasak bölge ile birlikte Kürt özerk yapılanmasının artması ve PKK terör örgütünün bu bölgedeki yerleşimi ve faaliyetleri bölgenin güvenlik açısından değerlendirilmesi bakımından önemli bir neden olmuştur. Bu nedenle Kuzey Irak, Türkiye gündeminde sürekli olarak tartışılan bir gündem ve siyasi karar birimi için tehdit algısının hayli yüksek olduğu bir bölge olmuştur. Ertem 1990'dan 2003 Irak Savaşı'na kadar geçen süre içinde askerlerin büyük söz sahibi olduğu Irak politikasının "kırmızı çizgiler" etrafında şekillendiğini ve ihlal edilmesi durumunda Kuzey Irak'a girileceği mesajının askerler tarafından çok net verildiğini ifade etmiştir.[1151] Bu kırmızı çizgiler ise Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti

---

[1150] Erkmen'e göre bu üç faktörün 6 alt unsuru bulunmaktadır; "1. Irak'taki gelişmelerden endişe duyan Türkiye, komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme politikasını savunduğu bir dönemde Irak'ta iyi ilişkilere sahip olabilmek için Kürtlerle ilişkisini eski anlayışının dışına çıkarak yeniden formüle etmeliydi. 2. 2000'lerin ortalarında artan terör eylemleri kapsamında bununla mücadelede hangi araçların kullanılacağı algısı değişmiş, sınır ötesi askeri operasyonun yerini Iraklı Kürtler ile işbirliği sayesinde güvenliğin sağlanabileceği almıştır. 3. Türkiye, Kuzey Irak ile aracı vasıtası ile yaptığı görüşmelerde başarısız olacağına inanmaya başlamıştı bu kapsamda diyalog kurmamanın daha başarısız politikalar getireceği düşüncesi hâkim idi. 4. Kerkük'ün pratikte Kürtlerin kontrolünde olduğunu bilen siyasi karar birimi bu nedenle Irak'ın geleceği için stratejik bir husus olan Kerkük'ü de Kürtlerle çözme kararı almıştır. 5. alternatif bir enerji kaynağı olan Kuzey Irak'taki petrol kaynakları nedeniyle ilişkiler ekonomi odaklı da ilerlemekteydi. 6. Son olarak ise AK Parti'nin 2007 yılında Türkiye'de iktidarını pekiştirmesi ile birlikte hem dış politika anlayışını pratiğe dönüştürerek Kuzey Irak politikasında karar verici ve yürütücü kurumların değiştirilmesini de beraberinde getirmiştir." Serhat Erkmen, "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü", **Bilig**, s.72 (2015):175.

[1151] Helin Ertem, "Kuzey Irak'tan "Irak Kürdistanı"na: Ankara-Erbil İlişkilerindeki Dönüşümün Siyasi ve Ekonomik Temelleri", **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası, Fırsatlar, Riskler ve Krizler**. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 301.

kurulması, Irak'ta Türkmenlerin can ve mal güvenliği, PKK'nın eylemlerini artırmaları olarak belirlenmiştir.[1152]

Her ne kadar örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması PKK faaliyetlerinin azalmasına neden olsa da 2003 Irak Savaşı ile birlikte TSK'nın Kuzey Irak'taki varlığı o dönemde sona ermiş ve oluşan bu yeni statü ulusal çıkarlar kapsamında karar birimi için yeniden bir endişe kaynağı olmuştur. 2003-2004 Irak Savaşı'nın en yoğun yaşandığı dönemlerde Kuzey Irak güvenlik açısından endişelerin kaynağı olarak karar alıcılar tarafından dillendirilmiş,[1153] hatta tezkere öncesi Erdoğan milletvekilleri ile yaptığı görüşmede savaşa girilmemesi durumunda Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasının önlenemeyeceğini ifade etmiştir.[1154] Ancak Türkiye'nin sahip olduğu tüm endişe ve korkulara rağmen 2005'te yürürlüğe giren Irak Anayasası ile Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) resmi statü kazanmıştır. Oluşan bu yeni federal yapı sonrasında Kuzey Irak kavramının bölgenin mevcut kimliği ve siyasi durumunu yansıtması açısından yetersiz olduğunu savunan Ertem, Irak federal anayasasında bölgenin "Kürdistan Bölgesel Yönetimi" olarak geçtiğini ifade etmiştir.[1155]

Tüm bu gelişmeler Irak'taki Kürtlerin artık etkin bir aktör olduğu gerçeğinin Türk karar alıcılar tarafından benimsenerek ilişkilerin bu değişen koşullar çerçevesinde yeniden yapılandırılması gerektiğini görmelerini sağlamıştır. Bu sürecin Türkiye'ye yansıması ise tek boyutlu ve güvenlik merkezli bir "Kuzey Irak" siyasetinin bırakılarak çok boyutlu ve dinamik bir "Irak Kürdistanı" siyasetinin yapılması olmuştur.[1156] Bu çok boyutlu siyaset ve bölgesel/uluslararası gelişmelerin de etkisi ile IKBY ticari ilişkilerin hayata geçirildiği bir bölge olarak anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Türk dış politikasında genellikle güvenlik bakış açısı ile değerlendirilen Kuzey Irak, özellikle 2008 sonrası değişime uğrayarak yoğun ticari ve

---

[1152] Fikret Bila, "Kuzey Irak'ta Ağzı Sütten Yanan Türkiye", **Milliyet**, 29.07.2012, http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/kuzey-irak-ta-agzi-sutten-yanan-turkiye-1573167 [12.12.2019]

[1153] Erdoğan, Amerikan Washington Post gazetesinde yayınlanan makalesinde, "Saddam'ın kaderi ABD için ne kadar kritikse Kuzey Irak'ın kaderi de bizim için kritiktir" demiştir. "Erdoğan Washington Post'a Yazdı: K.Irak Güvenliğimiz İçin Kritik", **Radikal**, 21.04.2003, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-washington-posta-yazdi-k-irak-guvenligimiz-icin-kritik-667475/ [12.12.2019].

[1154] Mustafa Alp Bengi, "Bir Politikanın İflası: Kürtler ve Kuzey Irak", **Birikim**, s.191, 2005, http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3315/bir-politikanin-iflasi-kurtler-ve-kuzey-irak#.XjlcRi3BJE8 [12.12.2019].

[1155] Ertem, **age**, 303

[1156] **age**, 293-330.

ekonomik ilişkilerin yaşandığı bir komşu olmuştur. Bu durum ise Almanya'dan sonra en fazla ihracat yaptığımız ülke olarak istatistiklere yansımıştır.[1157] Dahası tüm bu gelişmeler ile birlikte ikili ilişkilerdeki en önemli ekonomik araç haline gelecek olan Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması kurulmuştur.[1158] Ekonomik alanındaki bu gelişmeler neticesinde ekonomik aktörler de sürece dahil olmaya başlamış, enerji dahil olmak üzere birçok alanda yatırımlar gerçekleşmiştir, TÜSİAD bu çerçevede önemli bir aktör olarak konumlanmıştır. TÜSİAD bölgede etkin olmaya yönelik yatırımlar yapmıştır. Kuzey Irak'ı ciddi bir pazar olarak nitelendiren dönemin TÜSİAD Başkanı Ümit Boyner, Haziran 2010'da Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Lideri Mesud Barzani ile görüşme yaparak; ticari ilişkilerin geliştirilmesi, yapılacak yatırımlar ve güvenli bir siyasi ortamın oluşturulması gibi konuları görüşmüştür. [1159] Bu kapsamda 2008 yılından itibaren TÜSİAD üyesi bazı şirketler bölgede bir aktör olarak bulunarak, yatırımlarını gerçekleştirmiştir.[1160]

İç gelişmelere bakıldığında özellikle 2009 sonrasında "komşularla sıfır sorun" siyaseti çerçevesinde aktif bir dış politika anlayışı aynı zamanda ekonomik fırsatları da beraberinde getireceği algısı dış politikanın seyrini de değiştirmiştir. Savaş sonrası

[1157] Irak, 2011 yılında ihracat pazarında Almanya'nın ardından ikinci sıraya yükselmiş ve 2011-2014 döneminde ikinci sıradaki yerini korumuştur. Irak'a gerçekleştirilen ihracat 2013 yılında yaklaşık 12 milyar dolarla en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bununla birlikte Irak'a yapılan ihracatın yüzde 70'i IKBY ile yapıldığı iddia edilmektedir. "Erbil ile İlişkiler 'Ticaret' İle Canlanıyor", **DW**, 22.04.2019, https://www.dw.com/tr/erbil-ile-ilişkiler-ticaret-ile-canlanıyor/a-48433971 [12.12.2019]. Detaylı bilgi için bkz: "Türkiye ile Ticaret", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

[1158] "Türkiye-Irak Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Toplantısı Çerçevesindeki Dörtlü Görüşmeye İlişkin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın Ortak Basın Toplantısı", 17.09.2009, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-stratejik-isbirligi-konseyi-1_-bakanlar-toplantisi-cercevesindeki-dortlu-gorusmeye-iliskin-disisleri-bakani-ahmet.tr.mfa [12.12.2019].

[1159] "Patronların Gözü Kuzey Irak'ta", **Radikal**, 05.06.2010, http://www.radikal.com.tr/ekonomi/patronlarin-gozu-kuzey-irakta-1000845/ [12.12.2019].

[1160] Mustafa Sönmez yatırımlar ile ilgili şunları söylemektedir; "Coca Cola, Efes markalarının sahibi Anadolu Endüstri Holding'in patronu, TÜSİAD'ın eski başkanlarından Tuncay Özilhan'ın, Erbil'deki şişe dolum tesisleri Nisan 2008'de faaliyete geçti, sırada Bağdat yatırımı var. Çukurova Grubu'nun şirketi Genel Enerji, Irak'ın Kürt Bölgesinde Taq Taq' da petrol arama işine girdi. İmzalanan projenin yüzde 55'lik hissesi Genel Enerji'nin, Addax Petroleum International ise yüzde 45'lik pay sahibi. Bu ortaklık, Koya kentinde bulunan 60.000 BPSD kapasiteli rafineriyi inşa ediyor. Şirket, ayrıca, Koya'dan Kerkük'e uzanan 64 km uzunluğunda 24 inçlik bir boru hattı inşa ediyor ve Kerkük-Ceyhan boru hattına bağlanacak. Diğer bir şirket ise Ankara merkezli Pet Holding'e ait Pet Oil, bir diğer petrol yatırımcısı. Şirketin Ağustos 2006'da Kuzey Irak- Bina Bawi sahasında başlattığı sondaj çalışmaları devam ediyor. Pet Oil'in bu projede oluşturduğu şirketin adı A&T Petroleum ve proje ortakları Hawler Energy ve Oil Search Iraq Ltd. Ayrıca 21 Kasım 2008 tarihinde kamu kuruluşu TPAO, BOTAŞ, petrol devi Shell Energy Europe BV ile Irak'ta doğal gaz arama, işletme, taşıma pazarlama faaliyetlerini kapsayan bir işbirliği ön anlaşması imzaladılar." Mustafa Sönmez, "Kürt Burjuvazisi – TÜSİAD, PKK ve Bilek Güreşi", 04.10.2010, http://mustafasonmez.net/kurt-burjuvazisi-tusiad-pkk-ve-bilek-guresi/ [12.12.2019].

parçalanan Irak'ta özellikle kuzeyin görece istikrarlı olması ve bulunan petrol rezervleri bu bölgeyi diğer bölgelerden farklı kılmıştır. Bu durum 2003 sonrası dönem için yeniden yapılanma sürecine giren Kuzey Irak'ta Türk şirketlerinin özellikle inşaat alanında önemli faaliyetlerde bulunmasını sağlamıştır. Bununla birlikte petrol arama ve taşıma faaliyetlerinde de Türk şirketleri bölgede aktif olarak çalışmıştır.[1161] Bu açıdan bakıldığında bölgenin öne çıkan unsurlarında ciddi bir farklılaşma gözlemlenmiştir; Kürt sorunu ve asker-sivil ilişkileri kapsamında Türk dış politikasını etkileyen Kuzey Irak, artık ticari-ekonomik, alternatif enerji kaynağı gibi başka unsurların ön plana çıktığı bir alan olmuştur.[1162] AK Parti oluşan bu yeni pazarı iyi değerlendirmiş ve özellikle 2008 sonrası ilişkiler enerji, ticaret gibi farklı alanlara

[1161] Bölgeye en erken giren enerji şirketi olan Çukurova Holding'e ait Genel Enerji 2002'den itibaren artırdığı yatırımlarıyla on yıl içinde bölgenin en aktif ve etkin şirketlerinden birine dönüşmüştür. Genel Enerji, 2011'de İngiliz Vallares PLC ile birleşerek enerji piyasasındaki etkinliğini daha da güçlendirmiştir. İkinci olarak Ankara merkezli Pet Holding Şirketler Grubu bünyesinde faaliyet gösteren Petoil, ilk kez 2006 yılında Kürdistan Bölgesel Yönetimi sınırları içinde petrol çıkarmaya başlamıştır. Bu özel şirketlerin yanı sıra Ekim 2012'de Salus Energy Company adıyla kurulan ve daha sonra Temmuz 2013'te Turkish Energy Company adını alan devlete ait enerji şirketi de bölgede doğalgaz ve petrolünde ciddi bir aktör olarak devreye girmiştir. Kürdistan Bölgesel Yönetimi kontrolündeki enerji piyasasına en son dâhil olan Türkiye kökenli şirket ise Siyahkalem olmuştur. Bir başka Türkiye kökenli firma ise Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Türkiye üzerinden tankerle petrol ihracatına aracılık eden Powertrans'tır. 2012'den itibaren Kürt petrolünü Türkiye üzerinden dünya piyasasına ulaştıran bu şirket ilk aşamada petrolün büyük bir kısmını İtalya'ya oradan da Fransa, Almanya, Hollanda ve Latin Amerika'ya transfer etmiştir. Ali Balcı, "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", **Seta Analiz**, (2014):20-22 http://file.setav.org/Files/Pdf/20140613151750_'enerji'sine-kavusan-komsuluk-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-iliskileri-pdf.pdf [12.12.2019]. Tüm bunlarlar birlikte Genel Energy'nin Türk ortağının bölgedeki ekonomik-politik istikrarsızlık nedeniyle hisselerinin satışa çıkarmış bölgedeki faaliyetleri durmuştur. "Taq Taq Düştü Sepil Hisselerini Sıfırladı", **Habertürk**, 26.02.2016, https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1201159-taq-taq-dustu-sepil-hisselerini-sifirladi [12.12.2019].

[1162] Erbil ve genel olarak bütün bir Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) topraklarını bir şantiye olarak değerlendiren BBC'nin yazı dizisinde herşeyin yeniden inşa edildiğini ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin inşaat ihalelerinin yüzde 90'ını Türk şirketlerine verildiği iddia edilmiştir. Taşyapı, Kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin yönetim merkezi Erbil'in yollarını yapmıştır. Erbil ve Süleymaniye uluslararası havaalanları, Süleymaniye ve Erbil'de inşa edilen yeni üniversiteler, bölgesel yönetimin bakanlıkları, Mesut Barzani'nin başkanlık sarayı, cezaevleri, kültür ve alışveriş merkezleri, karayolları, kanalizasyon ve su şebekeleri, konutlar kısacası son yıllarda inşa edilen birçok şeyde Makyol, Tepe grubu, Nursoy, Elegan, Günay İnşaat gibi Türkiye şirketlerinin imzası bulunmaktadır. "Öteki Irak, Türk Şirket ve İşadamlarının Kuzey Irak'taki Rolü", **BBC Türkçe**, 07.05.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/955_other_iraq/page5.shtml [30.04.2019]. Öte yandan IKBY Ticaret ve Sanayi Bakanlığı Şirket Tescil Müdürü Dilzar İsmail, "3 bin 13 yabancı firmanın bulunduğu Kürdistan bölgesinde en çok Türkiye'den şirket bulunuyor. Türkiye'nin bölgede bin 351 şirketi var" demiştir. **AljazeeraTürk**, 08.01.2015, http://www.aljazeera.com.tr/haber/kuzey-irakta-1351-turk-sirketi [30.04.2019]. Mak-Yol ile Erdoğan'ın yakın dostu olan Mehmet Cengiz'in sahibi olduğu Cengiz İnşaat'ın oluşturduğu Mak-Yol Cengiz Ortak Girişimi Erbil Uluslararası Havalimanı ihalesini 250 milyon dolara almıştır. Erbil Uluslararası Havalimanı'nın hizmete girmesinin ardından THY, Pegasus ve Atlas Jet'in İstanbul-Erbil ve İstanbul-Süleymaniye uçak seferleri düzenlemesiyle Irak'ın kuzeyine ulaşım kolay hale gelmiştir. Cengiz ve Mak-Yol'un Türkiye'deki Karadeniz Sahil Yolu projelerindeki ortakları Mapa da Erbil'de su arıtma tesisi kurmuştur. "Yarı Fiyatına Gitti", **Sözcü**, 12.11.2012, https://www.sozcu.com.tr/2012/ekonomi/hemseri-ihalesi-112924/ [30.04.2019].

evrilmiştir. Bu değişim-dönüşümde AK Parti elitlerinin söylemlerinin de etkisi bulunmaktadır.[1163] Bu dönem Türkiye'nin güvenlik merkezli politikasını kısmen terkedip bölgede ticaret devleti olma ve ekonomik entegrasyonu ön plana çıkaran bir siyaset izlediği yorumları çokça yapılmıştır.

Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkilere bakıldığında genel olarak üç dönemden söz etmek mümkündür. 2003-2007 yılları arasındaki süreç güvenlik ve tehdit algılarının ilişkileri şekillendirdiği ve politikaların bu çerçeveden gerçekleştiği dönem olurken, 2007-2014 arası dönemde gerek iki ülke içindeki siyasi değişimler gerekse bölgesel jeopolitik gelişmeler güvenlik merkezli yapıyı dönüştürerek enerji alanında işbirliği yapan iki aktör konumuna gelinmiştir. 2014 sonrası dönem için ilişkiler İŞİD'in bölgede bir güç haline gelmesi ile meydana gelen gelişmeler ve Suriye'nin kuzeyinde ortaya çıkan güvenlik sorunu kapsamında şekillenmiştir.[1164]

Diğer yandan Kuzey Irak meselesinde genellikle güvenlik çerçevesinden değerlendirildiği için TSK'nın en etkin aktör olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede üst düzey TSK üyelerinin fikir ve beyanları önemlidir. 2005 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök bölgedeki gelişmelere paralel olarak Irak politikasında da değişim olabileceği yönündeki açıklaması TSK'nın hükümetin Irak politikasını desteklediği anlamına geldiği yorumlarına neden olmuştur.[1165]

[1163] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada; "Her ülkede geçmişte hatalar yapılmıştır. Her ülke geçmişinde zor günler yaşamıştır. Türkiye gibi büyük bir devlet ve güçlü ülkede pekçok zorluğun harmanından geçerek bugünlere geldik. O nedenle geçmişte yapılan hataları yok saymak büyük devletlere asla yakışmaz. Büyük devlet, güçlü millet kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve devlettir. İktidarımız bu bilinçle ülkede hizmete soyunmuştur. Ben milletimin ve devletimin öz güvenine, tarih bilincine ve coğrafya şuuruna inanan bir kadronun Başbakanı olarak huzurunuzdayım... İlla her soruna bir ad koymak da gerekmez. Çünkü sorunlar hepimizindir. Ama illa 'Ad koyalım' diyorsanız Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorudur. Benim de sorunumdur. Her sorunun çözümünün adresi biziz." ifadelerini kullanmıştır. "Kürt Sorunu Benim Sorunum", **Milliyet**, 12.08.2005, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847 [12.12.2019]. Diğer yandan dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül benzer ifadeler ile görüşlerini beyan etmiştir; "Türkiye, Irak'taki tüm kesimleri kucaklamaktadır. Kürt kökenli Iraklı akrabalarımızla tarih boyunca nasıl birarada yaşadıysak, yine barış ve uyum içinde yaşamaya devam edeceğiz. Bu gerçeğin, yıllarca güvenlik ve esenliklerine katkıda bulunduğumuz Kürt kökenli toplumlar ve liderleri tarafından da biliniyor ve takdir ediliyor olması gerekir." "Gül: Irak'ta Türk-Kürt Düşmanlığı Senaryosu Var", **Hürriyet**, 15.11.2005, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-irak-ta-turk-kurt-dusmanligi-senaryosu-var-3523352 [12.12.2019].

[1164] Tolga Demiryol, Hasan Deniz Pekşen, "Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018)", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, c.5, s.2 (2018): 129.

[1165] "Irak Politikası Değişebilir", **Radikal**, 24.03.2005, http://www.radikal.com.tr/turkiye/irak-politikasi-degisebilir-741821/ [12.12.2019].

2005 sonrası dönemde PKK terör örgütlerinin artan faaliyetleri çerçevesinde bölge yeniden güvenlik odaklı ele alınmaya başlanmış, bu noktada hem ABD hem Irak merkezi hükümetinin de yer aldığı Terörle Mücadele Koordinatörlüğü (TMK) kurulmuştur. Bu koordinatörlük ile Türkiye'nin tek başına bölgeye müdahele seçeneğini ortadan kaldıracak üçlü mekanizma oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ABD adına NATO Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Joseph Raltson, Irak adına General Hassun ve Türkiye adına Emekli II. Ordu Komutanı Edip Başer TMK'da yer almıştır.[1166] Erkmen, Kuzey Irak politikasındaki etkin olan kurumların dönüşümü olarak da algılanan bu kurum ile siyasi karar biriminin bakış açılarının tamamiyle örtüşmediğini savunmaktadır. Dahası artan terör eylemleri sonrasında sınır ötesi operasyonlara sıcak bakmayan karar birimi, görece yumuşak ve işbirliğini öne çıkaran bir tavır takınmış, bunda ise özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 2007 seçimlerinde Kürt vatandaşlardan aldığı oy etkili olmuştur.[1167]

Ancak yine de ilişkilerin güvenlik ekseninden tam olarak çıkmadığını gösteren gelişmeler de mevcuttur. Şubat 2007'de Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle görüşebileceğini söyleyen Erdoğan artan PKK eylemleri nedeniyle haziran ayında bu liderleri kabile reisi olarak değerlendirmiş ve görüşmeyeceğini ifade etmiştir.[1168] Dolayısıyla o dönem gündemde olan sınır ötesi operasyonlar ile birlikte bu ifadeler değerlendirildiğinde güvenlik meselesinin hala en önemli unsur olduğu söylenebilir. Bu kapsamda 2007 yılında Irak merkezi hükümeti ile terörle mücadele antlaşması imzalanmış ve Dağlıca saldırısı sonrasında anlık istihbarat paylaşımı mekanizması işletilmeye çalışılmıştır.[1169] Özkök'ten sonra Genelkurmay Başkanı olan Yaşar

---

[1166] Erkmen bu kurum ile AK Parti'nin fikir ayrılıkları yaşadığını, Başer'in iç politik gelişmeler ile ilgili yorumları nedeniyle görevden alındığını böylelikle TMK 'nın çok işlevsel olmadığını ifade etmiştir. Erkmen, **age**, s.182. Başer sonrasında Terörle Mücadele Özel Temsilciliği'ne Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Rafet Akgünay atanmıştır. "Edip Başer Görevden Alındı", **CNNTÜRK**, 21.05.2007, https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/05/21/edip.baser.gorevden.alindi/350393.0/index.html [12.12.2019].

[1167] Erkmen, **age**, 182-183.

[1168] "Bizim muhatabımız Irak'ın merkezi hükümetidir. Ben merkezi hükümetin cumhurbaşkanıyla da görüştüm, başbakanıyla da görüştüm. Bunun dışındaki bir kabile reisi ile ben görüşemem. Talabani ile cumhurbaşkanı olduğu için görüştüm". "Erdoğan: Kabile Reisiyle Görüşmem", **Milliyet**, 07.06.2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kabile-reisiyle-gorusmem-6662859 [12.12.2019].

[1169] Demiryol, Pekşen, **age**, 138.

Büyükanıt selefine göre daha "şahin" bir kimliğe sahip olması ile gündeme gelmiş[1170] bu durum ise Kuzey Irak'ta görece kendini göstermiştir.[1171] Bu kapsamda 21-29 Şubat 2008 tarihleri arasında TSK, hava yolu destekli sınır ötesi kara harekâtı (Güneş Harekatı) düzenlemiştir.[1172]

TMK'ya benzer ancak sivil karakterli olarak Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Genel Müdürlüğü bünyesinde, Genel Müdür Yardımcılığı seviyesinde, 2003 yılı sonunda Irak Özel Temsilciliği (IRÖT) kurulmuştur.[1173] Erkmen'e göre bölge artık güvenlik merkezli değerlendirilmemeye başlanmış ve IRÖT de bu zihniyet değişiminin sembolü olarak özellikle 2007-2008 arası dönemde önemli işlevler görmüştür.[1174] 2009 yılında Irak Özel Temsilciliği IRÖT yerine Irak ile İlişkiler Genel Müdür Yardımcılığı (IRGY) rumuzlu yeni bir Genel Müdür Yardımcılığı kurulmuş ve Müsteşar Genel Siyasi İşler Yardımcılığı'na (MGSY) bağlanmıştır. IRÖT Irak'la ikili ekonomik ve ticari konular Genel ve İkili Ekonomik İşler Genel Müdür Yardımcılığına (İEGY) devredilmiştir.[1175] Tüm yeni oluşumlardan anlaşılması gereken ise Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile güvenlik merkezli anlayışın terk edilmeye başlanması bunun yerine siyasi/diplomatik mekanizmaların işlevinin arttırılmasını sağlayacak gerek algı gerekse politika değişimlerinin gerçekleşmesi gerektiğidir.

[1170] Zeynep Gürcanlı, "Türkiye Yeni Genelkurmay Başkanı'nı Tartışıyor", **DW**, 01.08.2006, https://www.dw.com/tr/türkiye-yeni-genelkurmay-başkanını-tartışıyor/a-2520772 [12.12.2019].

[1171] Kürdistan Bölgesel Yönetimi lideri Mesud Barzani'nin Türkiye'yi hedef alan sözlerinin ardından Ankara-Bağdat hattında yaşanan gerilim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt'ın çıkışlarıyla doruk noktasına ulaşmış, Büyükanıt, Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı operasyon düzenlenmesi çağrısında bulunmuştur. Bir asker olarak Kuzey Irak'a operasyonun gerekli olduğuna inandığını açıklayan Büyükanıt, bunun için hareket etmeden önce siyasi kararı bekleyeceklerini kaydetmiştir. "Kuzey Irak'a Operasyon Yapılmalı", **VOA**, 12.04.2007, https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2007-04-12-voa11-88088777/860566.html [12.12.2019].

[1172] "Türkiye Tarihinin Sınır Ötesi Harekatları", **CNNTÜRK**, 22.01.2018, https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tarihinin-sinir-otesi-harekatlari [12.12.2019].

[1173] Özcoşkun, **age**, 131.

[1174] Erkmen Irak Türkmenleri ile ilgili olan oluşturulan IRÖT'ün özellikle 2007 sonrası sorumlu olmaya başladığını ifade etmektedir. TSK ve ilgili birimler, 2007 yılına kadar Türkmenlerle ilgili sorunların çözülmesinde ve Türkmen politikasının yürütülmesinde birinci derece etkili olmuşlardır. Güneş Operasyonu sonrasında Celal Talabani'yi Türkiye'ye davet edilmesini içeren mektubu dönemin IRÖT temsilcisi götürmüş, Necirvan ve Mesut Barzani'yle Türkiye arasındaki diyalogun kurulmasındaki diplomatik süreci de bu kurum yürütmüştür. Tüm bu gelişmeler 2006'da kurulan TMK'nın temsil ettiği bakış açısı ve uygulama biçiminden farkı bir düzeye evrildiğini göstermektedir. Bu noktada dikkat çeken unsur ise sivil bürokrasi ağırlıklı politika yapımının benzer endişelere/problemlere çözüm yaklaşımının farklılaşması olmuştur. Erkmen, **age**, 184-185.

[1175] Özcoşkun, **age**, 142.

Benzer şekilde Pusane de 2008 yılına kadar Kuzey Irak'ın karar alıcıların gündeminde PKK'nın yaratmış olduğu güvenlik sorunu bağlamında yer aldığını, 2008 sonrası ticari-ekonomik çıkarların ön plana çıktığını ifade etmektedir. Bu kapsamda Türk petrol, doğalgaz ve inşaat şirketlerinin bölgedeki yatırımları büyük oranda artmış ve bu değişimin karar alıcıların gerek söylem gerekse eylem düzeyine net bir şekilde yansımıştır.[1176] Pusane, Türkiye'nin özellikle 2007-2008'den itibaren KBY ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığını, bölgede aktif/çok boyutlu bir dış politika izleyerek nüfuz alanını genişletme arzusu ile hareket etmesinini komşularla sıfır sorun siyasetinin önemli bir unsuru olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki siyasi karar birimi Iraklı Kürtleri siyasi ve ekonomik ortağı olarak görmeye başlamıştır.[1177] Algıdaki bu değişim sonrasında siyasi karar birimi 2008 yılından itibaren üst düzey resmi görüşmelere başlamış, önceki dönemlerde gerçekleşmesi zor olan bu türden eylemler bu süreçte güvenliksizleştirme politikası çerçevesinde eyleme geçirilmiştir.[1178] Irak özelinde ise enerji işbirliğinde karşılıklı bir ekonomik

---

[1176] Erdoğan, Erbil Uluslararası Havalimanı'nın açılışında yaptığı konuşmada; "Açıkçası, tüm dünyada olduğu gibi, bu bölgede de müteahhitlerimiz çok başarılı yatırımlar yapıyorlar, göğsümüzü kabartıyorlar, bizi gururlandırıyorlar. Biz, bir yandan müteahhitlerimizin, yatırımcılarımızın başarısıyla övünüyor, bir yandan da komşu bir ülkenin, kardeş Kürt halkının refahının artmasıyla seviniyoruz....Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak için, Doğu ve Güneydoğu bölgelerimizde tarihimizin en büyük yatırım seferberliğini başlattık. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesiyle ileri demokrasi, daha geniş hak ve özgürlükler noktasında tarihi adımlar attık. Şu anda, Kürt kökenli vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı bu bölgelerde, yılların ihmalini ortadan kaldırıyor, inkar politikalarına son veriyor, devlet millet kaynaşmasını daha güçlü hale getiriyoruz.... Unutmayınız değerli kardeşlerim. Güçlü bir Türkiye, güçlü bir Irak demektir, güçlü bir Irak da güçlü bir Türkiye demektir. Bu bölgedeki yatırımlarımız, aslında nasıl bir gönül birliği içinde olduğumuzu gösteriyor. İnşallah daha fazlasını yapacağız, daha güzel günler göreceğiz....Yapılan Erbil Havalimanı'nın bir kez daha hayırlı olmasını diliyorum. Değerli Dostum Sayın Başkan Barzani'ye, bu muhteşem projenin gerçekleşmesinde emeği geçen başbakanlara ve mimarından, mühendisine, işçisine kadar herkese huzurlarınızda teşekkür ediyor, sizleri sevgiyle, saygıyla selamlıyorum." ifadelerini kullanmıştır. "Kürdistan ve Türkiye Arasında Köprü Olacak", **Cumhuriyet**, 29.03.2011, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/233926/_Kurdistan_ve_Turkiye_arasinda_kopru_olacak_.html [12.12.2019].

[1177] Özlem Kayhan Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, c.14, s.56 (2017): 48-49.

[1178] Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde IKBY ile psikolojik engelleri yıkan ilk açık diplomatik ilişki 27 Şubat 2008 tarihinde kurulmuştur. Dönemin Başbakanlık Dışişleri Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu ile Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik Bağdat'a giderek Irak'ın Kürt kökenli Dışişleri Bakanı Zebari ile görüşmüştür. Sonrasında ise dönemin Irak'ın Kürt kökenli Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Mart 2008'de Ankara'ya davet edilmiştir. Böylece Irak Merkezi Yönetimi üzerinden de olsa Iraklı Kürt gruplarla açık ve aracısız siyasi temaslar sağlanmıştır. Üst düzey temaslar artarak devam etmiş, bu kapsamda, Davutoğlu ve Özçelik Mayıs 2008'de önce Talabani daha sonra da Bölgesel Yönetim Başbakanı Neçirvan Barzani ile ilk kez görüşmüştür. Tüm bu temaslar yeni yüksek düzeyli diplomatik görüşmelere kapı aralamış, Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik, Ekim 2008'de ve Ocak 2009'da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ile görüşmüştür. Tüm bu görüşmeler ilişkileri ileri bir aşamaya

entegrasyon sürecini doğuran ancak Ankara-Erbil ekonomik yakınlaşması aynı zamanda iki aktörün Bağdat ile ilişkilerinin kötüleşmesine neden olmuştur.[1179]

Bu kapsamda Irak'ın federal yapısını kabullenen karar alıcılar bu duruma uygun hareket etmiş, Erdoğan IKBY'ye giden ilk başbakan olmuş, sonrasında Barzani, AK Parti kongresinde konuşma yapmak için Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu bağlamda Pusane Barzani'yi aşiret lider olarak tanımlayan karar alıcıların değişimine dikkat çekmiş ve Barzani'nin PKK ile yürütülen çözüm sürecinde de kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade etmiştir.[1180] Dahası 2013 yılında tarihi olarak nitelendirilen ve Barzani'nin de katıldığı Diyarbakır'daki toplu açılış töreninde Erdoğan ilk defa Kürdistan kelimesini kullanmıştır.[1181]

Karar alıcılar ülkede var olan Kürt sorunu için artık Kürt liderleri suçlamak yerine yakın ilişkiler geliştirip sorunun çözümünde bu liderlerin de desteğini almak istemiştir. Bu kapsamda 2009'da başlatılan "Kürt açılımı" beklenen sonucu gösterememiş sonrasında 2012-2015 yılları arasında yürütülen "çözüm süreci" denenmiş, bu süreçlerde gerek MİT gerekse ilgili bürokratlar siyasi karar biriminin desteği/isteği neticesinde Kürt aktörler ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.[1182] Ancak iki girişimde de Kürt sorununun çözümü başarılı bir şekilde sonuçlanmamıştır. Bunun bir nedenini hükümet ile TSK arasında görüş birliği olmamasına bağlayan Pusane'ye göre

taşınmasını sağlamış, Mart 2009'da Bağdat'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani ile görüşmüştür. Ekim 2009'da dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan Bağdat'a yaptığı bir ziyaretinde, Musul ve Basra ile birlikte Erbil'de de (11 Mart 2010'da açılmıştır) Türkiye Cumhuriyeti konsolosluğunun açılması kararının verildiğini açıklamıştır. Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki diplomatik temasların doruk noktasına dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nın Haziran 2010'da dönemin Başbakanı Erdoğan'nın da 2011'de Erbil ziyareti kapsamındaki görüşmeler neticesinde ulaşmıştır. Bu süreçte dikkat çeken nokta, yapılan tüm bu görüşmelerin gizli değil de halka ve medyaya açık platformlarda gerçekleşmesidir. Böylelikle sözkonusu Kürt liderlerin kamuoyu nezdindeki olumsuz algılarının değişmesi hedeflenmiş, bu liderler meşru olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Muhsin Baran, Muzaffer Ercan Yılmaz, "Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güvenliksizleştirmeler: 2008-2016 Arası Dönem", **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,** c.3 s.2 (2018): 347-348.

[1179] Demiryol, Pekşen, **age**, 140.

[1180] Pusane, **age**, 49.

[1181] "Başbakan Erdoğan ilk kez 'Kürdistan' dedi", **Haber7**, 16.11.2013, http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1095779-basbakan-erdogan-ilk-kez-kurdistan-dedi [12.12.2019].

[1182] Dönemin Irak özel temsilcisi (daha sonra Bağdat Büyükelçisi) Murat Özçelik, MİT Müsteşarı Emre Taner ve Türkiye'nin ilk Erbil Başkonsolosu Aydın Selcen gibi isimler de Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle yakın ilişkiler geliştirilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Pusane, **age**, 51. "Açılımın Kilit Adamı: Emre Taner", **Milliyet**, 23.10.2009, http://www.milliyet.com.tr/siyaset/acilimin-kilit-adami-emre-taner-1153635 [12.12.2019]. "Sır İstihbaratçı Anlattı", **AljazeeraTürk**, 10.11.2016, http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sir-istihbaratci-anlatti [12.12.2019].

TSK için Kuzey Irak'taki PKK varlığı, Türkiye'nin terörle mücadelesinde önemli bir etken ve sınır ötesi operasyonların bununla mücadelede birincil seçenek olmasıdır. AK Parti içinse PKK ile mücadelede bu yöntemden ziyade Irak Kürtleriyle yakın ilişkiler geliştirme stratejisi daha sağlıklı sonuçlar sağlayacaktır.[1183] Bu kapsamda güvenlikçi bakış açısı merkezde olmakla birlikte bunun nasıl sağlanacağı yönünde fikir değişiklikleri sözkonusudur.

Tablo 21: Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Söylemi

	Ortadoğu	**Kuzey Irak (2002-2008)**	**Kuzey Irak (2008-...)**
Söylem	Türkiye'nin uluslararası sistemin merkezinde bir ülke, bölgede istikrar unsuru oluşu; bölge ülkeleri ile tarihsel, kültürel bağlar	Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK varlığı endişesi ile bu konudaki ulusal güvenlik tehdidi algılaması; komşumuz olarak Irak	Türkiye'nin, IKBY'nin politik ve ekonomik ortağı oluşu; Türkiye'nin akrabaları olarak Iraklı Kürtler; Türkiye ve IKBY'nin, PKK üzerinde ortak yaklaşım geliştirmeye çalışması
Dış Politika	Proaktif dış politika; bölgesel krizlerin çözümüne katkıda bulunma; komşularla sıfır sorun; yumuşak güç vurgusu, bölgesel ekonomik ilişkilerin güçlenmesi	Irak Savaşı öncesi Kuzey Irak'ta etkin rol oynama çabaları; 2007'de ABD ile anlaşma sonucu Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine sınır ötesi operasyonlar; IKBY ile ekonomik ilişkilerin ivme kazanmaya başlaması	IKBY ile yakın politik, ekonomik ilişkiler, artan ticaret ve yatırımlar, enerji anlaşmaları; Mesut Barzani'nin Kürt sorununun çözümüne yönelik çabalarda kolaylaştırıcı rolü

Özlem Kayhan Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemleri Karşılaştırmalı Analizi". **Uluslararası İlişkiler.** c.14. s.56 (2017): 48.

Erkmen, ticarette artan hacmin Türkiye ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkilerin iyileşmesinin bir nedeni değil, sonucu olarak görmektedir.[1184] Bu kapsamda özellikle 2008 sonrası artan enerji ilişkisi önemli bir kalem olarak işlev görmüştür. 2007 tarihli

[1183] Pusane oluşturulan bu yeni stratejinin AK Parti özelinde üç nedeni olduğunu savunmaktadır; Bunların ilki ABD'nin Irak'taki mevcudiyeti Türkiye'nin Kuzey Irak'taki varlığını sınırlandırmıştır. İkincisi, AK Parti hükümeti Iraklı Kürtlerle ilişkileri geliştirerek hem içte Kürtlerin desteğini kazanma hem de Kürt sorununu siyasi zeminde çözme vizyonuna sahiptir. Son olarak ise hükümet TSK'nın bu dış politika meselesinde önemli bir aktör olarak kalmasını istememiştir. Pusane, **age**, 51.

[1184] Erkmen, **age**, 186-187. Erkmen bu durumu şu ifadeler ile açıklamaktadır; "Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkilerin tamamının Kuzey Irak'la yapıldığı varsayılsa dahi bu gelişmenin ikili ilişkideki iyileşmeden önce değil sonra olduğu görülmektedir. Rakamlara dikkatlice bakılacak olursa ekonomik ilişkilerdeki sıçramanın 2010 yılına denk geldiği görülmektedir. Bu durum Başbakan Erdoğan'ın 15 Ekim 2009'da Bağdat'a yaptığı ziyaret sırasında imzalanan 48 Anlaşmayla yakından ilişkili görünmektedir. Ayrıca 2009'dan sonra petrol üretimini önceki yıllara kıyasla bir hayli artıran Irak'ın gelirlerinde artan iyileşme de ticaret rakamlarının artmasının bir nedenidir. Her halükarda, ister ticaretin tamamı isterse önemli bir kısmı Kuzey Irak'la yapılıyor olsun, bu gelişme Türkiye ile Iraklı Kürtler arasındaki ilişkilerin iyileşmesinin bir nedeni değil, sonucudur."

Irak petrol yasasının 2011 yılında yürürlüğe girmesi Türkiye ve IKBY'nin merkezi Irak hükümeti ile ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. Irak'ta bulunan Genel Enerji, TPIC, Turkish Energy Company gibi şirketler petrolü uluslararası alanda pazarlamaya başlarken, IKBY 2012'de Exxon Mobil ile merkezi yönetim karşısında elini güçlendirmek için anlaşma yapmıştır. Buna Bağdat yönetiminin tepkisi sert olmuş ve IKBY'nin yüzde 17'lik payını ödemeyi reddetmiştir.[1185] Irak merkezi yönetimi ile enerji alanında yaşanan bu gerilimli atmosfer siyasi alana da sıçramış Irak eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi'nin Türkiye'ye sığınması diplomatik krize neden olmuştur. Dahası Irak merkezi yönetim ve ABD'nin uyarılarına rağmen Türkiye-IKBY, Kuzey Irak petrolünün Türkiye üzerinden satışı ve yeni bir doğalgaz boru hattı için anlaşma yapmıştır. Ancak bunların gerçekleşmesi için Bağdat yönetiminin[1186] onayı gerektiği için yürürlüğe konulmamıştır.[1187] Varılan anlaşmalar neticesinde Ankara, merkezi Irak hükümetine karşı dikkatli davranmış onlara rağmen IKBY ile bir işbirliğine gitmemeyi tercih etmiştir. Demiryol ve Pekşen'e göre 2014 öncesi Ankara-Bağdat ilişkisi görece gerilimli iken 13 Kasım 2014 tarihli enerji protokolü,[1188] Bağdat'taki yönetim değişikliği[1189] ve İŞİD faktörü gibi gelişmeler ilişkiyi dönüştürebilmiştir. Bağdat ile istikrarlı bir yapıya kavuşan ilişki enerji alanında Türkiye'nin elini rahatlattığı kadar 2009'dan beri işlemeyen mekanizmaların tekrardan faaliyet göstermesini sağlamıştır.[1190] 2014 yılında İŞİD terör örgütünün Musul, Kerkük

---

[1185] Demiryol, Pekşen, **age**, 143.

[1186] 2014 yılında iki taraf arasında varılan anlaşmada petrol ihracatında SOMO firmasının yetkili olduğunu açıklanmıştır. "SOMO'da Anlaşma Tamam Sırada Gelir Paylaşımı Var", **Akşam**, 21.02.2014, https://www.aksam.com.tr/ekonomi/somoda-anlasma-tamam-sirada-gelir-paylasimi-var-c2/haber-286403 [12.12.2019].

[1187] Demiryol, Pekşen, **age**, 144.

[1188] "Erbil and Baghdad Reach Final Deal On Oil, Budget", **Rudaw**, 02.12.2014, https://www.rudaw.net/english/kurdistan/02122014 [12.12.2019]. Bu anlaşma ile Erbil, Bağdat hükümetine günlük 250.000 varil petrol gönderecek, bunun haricinde Kerkük'ten 300.000 varil petrolü Türkiye üzerinden ihraç edebilecektir. Dahası Bağdat, daha önce IKBY'ye enerji krizleri nedeniyle ambargo koyduğu yüzde 17'lik payı Erbil yönetimine göndermeyi kabul etmiştir.

[1189] "Irak yönetimi ile buzlar eriyor. Başbakan Ahmet Davutoğlu 20-21 Kasım tarihlerinde Bağdat ve Erbil'e ziyarette bulunacak. Maliki hükümeti ile sorun yaşayan Türkiye yeni Başbakan Abadi ile ilişkileri yeniden canlandırmak istiyor." Selçuk Şenyüz, "Irak ile Yeni Dönem Başlıyor", **Hürriyet**, 18.11.2014, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irak-ile-yeni-donem-basliyor-27605132 [12.12.2019].

[1190] 2008 yılında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) iki ülke arasındaki gerilimli ilişkilerden ötürü işleyememiş ancak ilişkilerin 2014'te düzelmesi ile yeniden düzelmiştir. Türkiye, bugüne kadar 18 ülke ile YDSK mekanizması kurmuş, bunların ilki Irak ile hayata geçirilmiştir. "Davutoğlu Irak'a Resmi Ziyarette Bulunacak", **AA**, 18.11.2014, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/davutoglu-iraka-resmi-ziyarette-bulunacak/100279 [12.12.2019]. Diğer yandan enerji ile ilgili yeni projeler ortaya çıkmıştır; Petrolde Kerkük-Yumurtalık hattına ek

ve Ninova'yı ele geçirmesi sonrasında özellikle statüsü tartışmalı olan Kerkük'te[1191] ABD desteği ile peşmerge güçlerinin İŞİD ile mücade etmesi ve bu bölgeleri geri alması sonucunda IKBY, bağımsızlık için referanduma gitme[1192] motivasyonu bulmuş ardından Kerkük'ü kendi ilan ettiği devlete bağlamaya çalışmıştır. Bu durum ise IKBY'nin gerek Irak merkezi hükümeti gerekse Türkiye ile ilişkilerinde gerilim yaşanmasına neden olmuştur. 2017 referandumuna giden süreçte IKBY'nin artan otonomlaşma arayışı bu Ankara-Erbil arasında gerilime ve Ankara-Bağdat arasında bir yakınlaşmaya neden olarak önceki dönemde gözlenen siyasal dinamikten ayrışmıştır. Dahası İŞİD'in Suriye'de de etkinliğini arttırması sonucunda IKBY'ye yeni bir jeopolitik çıkış sağlayacak bir koridor oluşması ihtimali, süreci daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu süreçte Türkiye, IKBY'nin jeopolitik konumlanmasını ve olası çıkış yollarını etkileyecek olan Suriye'nin kuzeyindeki PYD varlığını gerilemesine neden olacak Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı operasyonlarını gerçekleştirmiştir.[1193]

IKBY'ye yönelik tüm söylem ve yürütülen politikalarda Erdoğan etkisi değişimin lider kaynaklı olarak değerlendirmemizi sağlarken tek neden olmadığını

döşenecek hatlarla Türkiye'ye ihraç edilecek petrolün artırılması söz konusu olurken, Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı projesi yeniden gündeme gelmiştir. 1996 yılında imzaları atılan sonra çeşitli nedenlerle rafa kaldırılan proje 2008 yılında biraz canlansada 2011 sonrasında Ankara-Erbil ilişkisine Bağdat'ın tepkisi nedeniyle süreç durdurulmuştur. Söz konusu proje 2014 sonrasında ivme kazanmışsa da referandum ve Kerkük krizler projenin önünde siyasi bir engel teşkil etmiştir. Bu projeler kapsamında Türkiye enerji alanında daha bağımsız olma ihtimali yükselirken uygun fiyata doğal gaz alımı da yapabilecektir. Dahası Güney Gaz Koridoru bağlamında Avrupa'ya gaz aktarımını sağlayabilecek yeni projelerin gerçekleşmesi de söz konusu olabilecektir. Diğerlerine göre daha küçük ölçekli bir proje olsa da Kuzey Irak-Şırnak hattı da yine Türkiye'nin enerji talebine yanıt verirken IKBY için gelir sağlayacak bir proje durumundadır. Detaylı bilgi için bkz: Demiryol, Pekşen, **age**, 146.

[1191] İrem Köker, "Kerkük: Irak'ta 'Bir Bölgeye Bağlı Olmayan Vilayet'", **BBC Türkçe**, 07.04.2017, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39512741 [12.12.2019]. "Irak Anayasası'na göre "tartışmalı bölgeler" arasında bulunan Kerkük ile ilgili 140'ıncı madde şu şekildedir: 1. Devletin geçiş sürecinin tamamlanması ve 58. Maddenin tüm fıkralarıyla uygulanması için gerekli adımlar atılmalıdır. 2. Anayasanın uygulanması, geçici hükümetin ve seçilmişlerin sorumluluğundadır: Bu Anayasaya göre, şu hükümler hemen yerine getirilmelidir: Ülkenin normalleştirilmesi, nüfus sayımı, vatandaşların taleplerinin yerine getirilmesi için Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerde referandum yapılmalıdır. Belirlenecek tarih Aralık 2007'yi geçmemelidir." Serbest Ferhan Sindi, "Kerkük'ün Anayasal Statüsü ve Geleceği", **Independent Türkçe,** 28.12.2019, https://www.independentturkish.com/node/109976/türkiyeden-sesler/kerkük'ün-anayasal-statüsü-ve-geleceği [30.12.2019].

[1192] Türkiye'deki siyasi karar biriminin referanduma tepkisi; "Referandumu yok sayıyoruz. Bizim bundan sonra muhatabımız Bağdat'tır" olmuştur. "Bakan Çavuşoğlu: Referandumu Yok Sayıyoruz", **Birgün**, 25.09.2017, https://www.birgun.net/haber/bakan-cavusoglu-referandumu-yok-sayiyoruz-181264 [12.12.2019]. Referandumun yapıldığı iller IKBY'nin resmi olarak kontrol ettiği Erbil, Süleymaniye ve Duhok'u kapsamış. Aynı zamanda Kerkük'ün yanı sıra tartışmalı bölgeler olarak tabir edilen Musul'un batısındaki Şengal ilçesiyle doğusundaki Başika kasabası, Tuzhurmatu ve Hanekin ilçeleriyle Mendeli, Celavla ve Karatepe kasabalarında düzenlenmiştir.

[1193] Demiryol, Pekşen, **age**, 147-148.

bununla birlikte değişimi tetikleyen bölgesel/uluslararası gelişmelerin de analize katılması gerekliliği bulunmaktadır. Bu kapsamda uluslararası ve bölgesel dinamikler genel bir çerçeve yaratmış olsa da ulusal düzeydeki değişkenler bu değişim için fırsatlar doğurmuştur. Uluslararası değişimler ile ilgili karar vericilerin algıları ve siyasi, ekonomik kazanımlar ile ilgili düşünceleri Ortadoğu siyasetine daha fazla müdahil olma durumunu yaratmıştır. Dolayısıyla değişim için yeni fırsatlar sunan uluslararası dinamiklerin yanında bu değişimin doğası ve yönü büyük oranda ulusal unsurlardan etkilenmiştir.

Bu kapsamda 2003 Irak Savaşı sonrası bölgede değişen koşullar sonucu yeni aktörlerin ortaya çıkması, oluşan yeni statüde Bölgesel Yönetimle oluşan enerji işbirliği, İŞİD ile mücadele kapsamında desteklenen peşmergeler ve bağımsızlık referandumu gibi gelişmeler ikili ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Dolayısıyla özellikle IKBY ile enerji alanındaki çıkar birlikteliği siyasi uzlaşıyı getiremediği gibi, enerji işbirliği ise ancak siyasi uzlaşı sonrası mümkün olabilmektedir.

Tablo 22: Türkiye-Irak Dış Ticaret Değerleri[1194]

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2009	5.123	120	5.243	5.003
2010	6.036	153	6.189	5.883
2011	8.310	86	8.396	8.224
2012	10.830	149	10.979	10.681
2013	11.958	146	12.104	11.812
2014	10.896	268	11.164	10.628
2015	8.558	297	8.855	8.261
2016	7.640	836	8.477	6.804
2017	9.057	1.528	10.584	7.529
2018	8.350	1.420	9.770	6.929
2019	8.130	2.207	10.337	5.923

"Türkiye ile Ticaret", Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 09.04.2019, https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

[1194] Irak'la ekonomik ilişkilerin %70'ni Kuzey Irak ile olduğu söylemi bulunmakla birlikte rakamlar tam olarak bilinmemektedir. Bu yönüyle Türkiye ile KBY arasındaki ekonomik ilişkiler söz konusu olduğunda Irak ile olan ekonomik ilişkiler üzerinden rakamlar değerlendirilmektedir. Örnek olarak ise Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (DTSO) Başkanı Mehmet Kaya ""Irak'a yapılan ihracatın yüzde 70'i de IKBY'ye yapılıyordu. Yani yalnızca Kürt bölgesine yapılan ihracat 6-7 milyar dolara ulaşıyordu" gösterilebilir. Erbil ile İlişkiler 'Ticaret' ile Canlanıyor", **DW**, 22.04.2019, https://www.dw.com/tr/erbil-ile-ilişkiler-ticaret-ile-canlanıyor/a-48433971 [12.12.2019].

4. SONUÇ

Bu çalışma iddia edildiği gibi Türk dış politikasında bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı ve değişimin düzeyi üzerinde durmuştur. Bir değişim söz konusu ise bu değişimin hangi alanlarda gerçekleştiği ve hangi faktörlerden etkilenmiş olduğu sorusunu merkeze koyan bu çalışma son dönem Türk dış politikasına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Türk dış politikasının değerlendirildiği bu çalışmada teorik çerçeve olarak neoklasik realizm kullanılmıştır. Uluslararası yapı ve ülkenin sahip olduğu materyal güç kapasitesini bağımsız değişken olarak tanımlayan neoklasik realizm, dış politikayı sadece bu unsurların belirlemediğini müdahil değişken olarak sunulan lider, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumlar aracılığı ile dış politikanın şekillendiği iddiasında bulunmaktadır. Neoklasik realizm kısa dönem dış politika ve özellikle kriz dönemlerinde verilen kararlarının lider ve stratejik kültürden oldukça etkilendiğini, uzun dönemde ise devlet-toplum ilişkisi ve ulusal kurumların sürece dahil olduğunu iddia etmektedir. Bu kapsamda Türkiye özelinde tüm bu müdahil değişkenler açılarak neleri kapsadığı, dış politikada hangi aktörlerin bu değişkenler içinde yer aldığı ve kararlaştırmada ne gibi etkileri olduğuna bakılmıştır.

Diğer yandan değişimi değerlendirmek için kullanılan Hermann modeli ise değişimin kaynağı ve düzeyi ile ilgili analizler yapmaya uygun bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır. Hermann modellemesinde lider, bürokrasi, içeride yeniden yapılanma ve dış şoklar değişimin kaynağının analizine olanak tanırken kararlaştırma sürecinden geçerek uygulanan dış politika tercihlerinin bir dış politika değişimi yaratıp yaratmadığı ve değişimin düzeyi ise uyarlama, program, amaç-problem ve eksen değişimleri şeklinde sınıflandırılabilmektedir.

Bu çalışma değişimin salt sistemsel unsurlardan kaynaklanmadığı içeriden de bir talep ile gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu yönüyle AK Parti iktidara geldiği 2002 yılından itibaren geleneksel Türk dış politikasının öncelikleri, ilkeleri, karar alma süreçleri, araç ve yöntemlerinde bir revizyon/reform hedeflemiştir. Bu bağlamda hedeflenen değişimin analizi için içerideki talep ile birlikte bölgesel-sistemsel

değişkenlerin de analize katılması gerekmektedir. Bu kapsamda 11 Eylül 2001 saldırıları, 2003 ABD'nin Irak'ı işgali, 2010 sonrası Ortadoğu'daki Arap Baharı ve Suriye iç savaşı, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinde etkinliğini arttırması gibi gelişmeler bölgesel/uluslararası kısıtlar olarak kararlaştırmada Türkiye'nin dış politika davranışını/tercihlerini etkilemiştir. AK Parti hükümetlerinin hedeflediği/iddia ettiği dış politikada değişim ancak ulusal/uluslararası kısıtların çizdiği sınırlılıklar içerisinde mümkündür. Bu yönüyle karşılaşılan iç ve dış kısıtlar istenilen değişimin gerçekleşmesini zorlaştıran veya kolaylaştıran bir rol üstlenebilmektedir. Bu yönüyle özellikle 2002-2007 yıllarını kapsayan dönemde AK Parti hükümetinin ulusal kısıt olarak değerlendirdiği iki kurumsal yapıda değişikliği hedeflediği söylenebilir. Bu kurumlar dış politika ve güvenlik açısından doğrudan başbakana karşı sorumluluğu bulunan Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı olmuştur. AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde Türkiye'nin geleneksel dış politika karar yapısında temel aktörler olarak kabul edebileceğimiz dışişleri ve ordu bürokrasisi dış politika gündeminde temel dış politika kararlarında kararlılığını/tutumunu sürdürmeye çalıştığında siyasal karar birimi direnç göstermiştir. Bu kapsamda TSK, AB ve Kıbrıs ile ilgili aşırılıkları frenleme, bazı hassasiyetleri hatırlatma ve kendi konumunu gözeten bir rol oynamakla birlikte nihayetinde değişim siyasasını kabullenmiştir. Bir başka ifadeyle siyasa değişikliğinin siyasal sorumluluğunu anayasal çerçevede hükümetin görev, yetki ve sorumluluğu içerisinde görmüştür. Bu bağlamda AB sürecinde gerçekleşen reformları nedeniyle de pasifize edilen ordu Türkiye'deki hâkim eğilimlerden bağımsız varlık göstermemiştir.

AK Parti'nin uluslararası aktörler ile kurduğu ilişki incelendiğinde özellikle partinin kuruluş sürecinde AB ve ABD desteğini kazanmaya çalıştığı görülmektedir. Bir yönüyle içeride meşruiyet sıkıntısı çeken ve rıza imar edemeyen AK Parti bunu dış aktörler yoluyla elde etmeye çalışmış ve bir ölçüde de başarmıştır. 11 Eylül sonrası Ortadoğu'da aktif olarak bulunan ABD'nin güvenlik stratejileri nedeniyle sınırlanan AK Parti, geleneksel Türk dış politikasının önceliği olan AB üyeliğini esas almış ve bu çizgide hareket etmiştir. Demokratikleşme, sivil özgürlükler alanında gerçekleşen reformlar vasıtasıyla AB'nin desteği arkasına alan AK Parti, hareket alanını belirli bir düzeyde genişletebilmiştir. Rusya, Ortadoğu ve Balkanlar ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler AB ile olan ilişkinin tamamlayıcısı olarak görülmüş, AB üyeliği tek hedef olmuştur. Ancak 2010 yılında başlayan Arap Baharı, 2013 Gezi Parkı Eylemleri, 17-

25 Aralık operasyonları gibi iç-dış gelişmeler sonrası hükümetin bunlara vermiş olduğu tepkiler, demokrasi ve AB'den uzaklaşan bir profil çizmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde Ortadoğu'da İslamcı partilerin iktidara geleceği algısına sahip AK Parti elitleri bölgesel liderlik hesapları yapmış bunu dış politika söylem ve eylemlerine yansıtmışlardır. Dolayısıyla Ortadoğu'da değişim hesapları yapan AK Parti, bunun gerçekleşemediği jeostratejik ortamda İŞİD ile mücadele ve Suriye mülteci krizinde ABD ve AB ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Ancak İŞİD ile mücadelede farklılaşan öncelikler AK Parti'nin bu aktörler ile birlikte hareket etmesini engellemiştir. Tüm bu iç-dış gelişmeler ise AK Parti'nin içte otoriterleşmesine dışta ise müdahaleci bir dış politika yürütmesine neden olmuş, batı ülkeleri ise bu duruma müdahale etmemişlerdir.

Ancak bir devletin dış politikasında değişimin gerçekleşmesi sahip olunan materyal güç kapasitesi ve otonom davranma yeteneğine bağlıdır. Bu kapsamda meydana gelen görece kapasite artımı olarak sunulan gelişmeler Türkiye'nin hedeflenen düzeyde daha bağımsız bir dış politika yürütmesini ya da bölgesel lider olmasını tam olarak sağlayamamıştır. AK Parti yapılan sınır ötesi operasyonlar ile görece daha otonom bir hareket alanı yaratmaya çalışsa da AB, ABD ve Rusya tarafından desteklenmemiş, hatta Rusya'nın ciddi kısıtlamaları ile karşılaşmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda anketlerde görüldüğü gibi kamuoyu desteğininin de giderek azalmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan çoğunluk hükümeti olmanın verdiği güvenle değişimlerin giderek daha popülist bir tonda gerçekleşmesi negatif eğimli bir rota izlenmesi sonucunu doğurmuştur. 2002 sonrası Türk dış politika önceliklerinin belirlenmesinde ve uygulanan dış politikada Erdoğan baskın karar birimidir. Her ne kadar "stratejik derinlik" kavramı çerçevesinde özellikle 2009-2013 yılları arasında [danışman, Dışişleri Bakanı, Başbakan olarak] Ahmet Davutoğlu etkisine dikkat çekilse de herhangi bir dış politika kararının/davranışının Recep Tayyip Erdoğan'dan [Başbakan, Cumhurbaşkanı olarak] bağımsız bir şekilde gerçekleşme olanağı söz konusu değildir. Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı döneminde başbakan olan Davutoğlu'nun ifadesiyle " başbakan gibi görün ama başbakan olma. Başbakanmış gibi yap ama yetki kullanma" şeklindeki yaklaşımı bu durumun en bariz örneğini teşkil etmektedir. Bu kapsamda Erdoğan'ın sahip olduğu ideoloji, dünya görüşü ve bilişsel özellikleri en genel anlamda dünyayı ve gelişmeleri nasıl yorumladığı ve kendi süzgecinde geçirerek nasıl bir dış

politikaya dönüştürdüğünü dikkate almak gerekmektedir. Baskın lider kategorisinde değerlendirilen Erdoğan bu yönüyle dış politikanın yürütülmesinde nihai karar birimi ve başbakan olduğu dönemde de anayasa gereği siyasal sorumludur. Akademik çalışmalarda pragmatik lider olarak da tanımlanan Erdoğan iktidarın devamı için içeride ve dışarıda müttefik oluşturma halinden beslenmektedir. Ancak daha çok neopatrimonyal lider özellikleri ile öne çıkarak milli birliği tesis etmek için milli-dini söylemleri sıklıkla dile getiren bir lider profili çizmektedir. Bu çalışma liderin dış politikadaki etkinliğini önemsemekle birlikte tek etken olarak göstermemektedir.

AK Parti hükümetlerinin ilk iktidar yıllarında halefleriyle bir ölçüde örtüşen şekilde daha dışa dönük, batı ile barışık, müzakereci ve uzlaşmacı, liberal bir çizgi takip edeceğinin sinyallerini vermiştir. İlerleyen süreçte ise meydana gelen iç-dış gelişmeler neticesinde bu çizgiden uzaklaşıp pan-İslamist, Avrasyacı, milliyetçi-muhafazakâr, milliyetçi otoriter yöne evrildiği yorumları yapılmıştır. İç politikada AK Parti'nin dengeleme ve müttefik oluşturma becerisi iktidarına süreklilik kazandırırken sosyal, ekonomik, siyasal hatta askeri yapının, bürokrasinin ve değerlerin de yıpranmasını beraberinde getirmiştir. Diğer yandan AK Parti'nin kuruluşundan 2013 yılına değin Gülenciler ile kurmuş olduğu koalisyon tipi birliktelik, özellikle 2008-2010 yılları arasında hükümete darbe teşebbüsü suçundan birçok asker, emekli asker, akademisyen, muhalif gazetecilerin tutuklanmasına yol açmış toplumda kitlesel bir kutuplaşmaya neden olmuştur. İlerleyen süreçte ise hükümete destek veren gruplar arasında karşılıklı meydan okumalar ve tasfiye süreçleri başlamıştır. 15 Temmuz 2016'da ise restleşme hükümeti devirmeyi hedefleyen bir kalkışmaya dönüşmüştür. Gülenci kadrolar tarafından gerçekleştirilen darbe kalkışması sonrasında ise AK Parti hükümeti bir yandan kamu bürokrasisi içerisindeki paralel devlet yapılanmasını (PDY) tasfiye etmeye odaklanırken diğer yandan daha önce PDY tarafından tasfiye edilmeye çalışılan aktörleri yanına çekmeye çalışmıştır. Bu süreçte Ergenekon, Balyoz, Askeri Casusluk gibi davalarda yargılananların masumiyetleri mahkeme kararları ile saptanmış ve söz konusu davaların kumpas niteliği siyasi karar birimi tarafından da kabul edilmiştir. Böylece daha önce AK Parti karşıtı olarak "öteki"leştirilen ulusalcı, milliyetçi, Kemalist, laik, Avrasyacı toplumsal-siyasal kesimle ilişkiler normalleştirilmeye çalışılmıştır. Bu normalleştirme sürecinde ayrılıkçı Kürt hareketinin siyasal kanadı ile yürütülen gizli/açık müzakerelerin sonlandırıldığı ve askeri operasyonlara yeniden başlandığı görülmüştür. Bu bağlamda iktidarda olma

halini müttefikleri değiştirerek koruma isteği ve seçim kazanmaya endekslenen başarı ölçütü AK Parti'nin [siyasal kara biriminin] bu özgüven ile dış politikada da riskli-hatalı tercihler yapmasının yolunu açmıştır.

"Komşularla sıfır sorun" kavramı ile hayat bulan "aktif dış politika" eylemleri hedeflenen düzeyde ilerlememiş, özellikle Ortadoğu ve Balkanlarda neo-Osmanlıcı olarak algılanan uygulamalara dönüşmüştür. 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci ile oluşturulmak istenen Türkiye öncülüğünde Sünni eksende bir blok oluşturma durumu özellikle Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerde rahatsızlıklara yol açmış ve yönetimler Osmanlı geçmişini anımsatan Türkiye'nin hami rolünü benimsememiştir. AK Parti elitlerinin Türkiye'ye biçtiği "düzen kurucu rol", "merkez ülke" gibi kavramlar ile birlikte özellikle bölgesel lider rolü kapsamında diğer ülkelerde görülen gelişmelere fazlaca angaje olmuş ancak bölge ülkelerinin de bu rolü benimsemediği görülmüştür.

AK Parti dönemi ile öne çıkan "proaktif dış politika" söylemini ise önceki dönemlerden bağımsız şekilde değerlendirmemek gerekir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde iç-dış kısıtların izin verdiği ölçüde Türkiye aktif bir dış politika izlemeye çalışmış, özellikle İsmail Cem dönemi bu duruma en iyi örneğini oluşturmuştur. Bu yönüyle kendinden önce var olmamış gibi sunulmaya çalışılan aktif dış politika bir önceki hükümetteki uygulamaların devamı olarak görülebilir. Bununla birlikte önceki döneme kıyasla ticaretin ön plana çıkması, tarihi ve kültürel unsurların ağırlıklı olması radikal bir değişimden ziyade üslupta yaşanan değişimi göstermektedir. Bu ise büyük bir kırılmanın ya da radikal bir değişim gerçekleşmediği hipotezini doğrulamaktadır. Türkiye'nin NATO üyesi ve AB aday ülkesi olarak Batı müttefiki olduğu ve dolayısıyla uluslararası yöneliminde radikal bir değişimin yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

"Proaktif dış politika" çerçevesinde özellikle 2010 yılına kadar arabulucu sıfatı ile özellikle Ortadoğu bölgesindeki çatışmaları/uyuşmazlıkları sonlandırma amacı taşıyan Türkiye'nin geldiği son nokta bu çatışmaların bir tarafında yer alması olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesinde somut örnek olarak verdiği Irak, Lübnan'da uzlaşı sağlanması için gerçekleşen eylemler, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'ın arasında başlatılan üçlü işbirliği süreci, İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı görüşmelerdeki arabulucu rol, İran'ın nükleer programına ilişkin ortaya konan uzlaştırıcı girişimler bu yönüyle önemli gelişmeler olarak belirtilmiştir. Ancak tüm

bunlarla birlikte Türkiye'nin arabulucu olma potansiyeli olmasına rağmen sahip olduğu sınırlı ekonomik ve diplomatik kaynaklar bu rolü tek taraflı bir şekilde gerçekleştirmesine engel olmaktadır. Dahası tarafsız olmayı gerektiren arabuluculuk görevi özellikle 2008 sonrası Filistin ve İran yanlısı bir çizgiyi benimseyen Türkiye'nin bu ülkelerin taraf olduğu çatışmalarda [özellikle İsrail'le olan ilişkilerinde] arabulucu olma kabiliyetini kaybetmesine neden olmuştur. Daha da önemlisi Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası çatışmalarda taraf olması Ortadoğu'da daha fazla istikrarsızlığa neden olmuştur. Arabulucu rolü ile aktif dış politika yürüttüğü iddiasında bulunan Türkiye, son tahlilde masaya oturduğu tüm taraflar ile çatışma içindedir.

Çatışmalara olan müdahillikleri incelendiğinde AK Parti hükümeti 2011 yılında Libya'daki NATO operasyonuna önceleri tepki gösterilmiş, sonrasında ise buradaki İslamcı muhaliflere 300 milyon dolarlık yardım gönderilmiştir. Dahası Suriye'deki iç savaşta Türkiye'nin Sünni "cihat eğilimli" Özgür Suriye Ordusu adı altında paramiliter grupları askeri ve finansal olarak destekleyerek hedeflerini gerçekleştirme yoluna gittiği gözlemlenmiştir. Aynı yöntemin Libya'da da gerçekleştiği Londra merkezli Suriye İnsan Hakları Gözlemevi (SOHR) raporlarında ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Suriye ve Libya'da benzer stratejiler yürüten Türkiye, askeri gücünü kullanarak siyasi alanda kendine alan açmayı hedeflemektedir. Sert güç unsurları ile bu şekilde gelişmelere müdahillik Türkiye'nin dış politika amaç-hedefinin sorgulanmasına, uluslararası-bölgesel alanda prestijinin ve saygınlığının sarsılmasına neden olmuştur. Bu yönüyle kendinden önceki geleneksel Türk dış politikasını komşularıyla sorunlu olduğu yönüyle eleştiren AK Parti elitleri benzeşen bir durum yaratmışlardır.

Neoklasik Realizm perspektifinden bakıldığında müdahil değişkenler özelinde Türkiye'deki yapısal koşulların dış politika tercihlerine yansıdığı görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin iç gündeminde karşılaştığı problemler çözülmedikçe bunların dış politikada birer engel/kısıt olarak karşısına çıkması önemli bir realitedir. Bu kapsamda Kürt meselesi, insan hakları, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, basın özgürlüğü gibi birçok mesele doğrudan veya dolaylı olarak Türk dış politikasını etkileyen unsurlardır. Kürt sorununun çözümü için başlatılan açılım süreçleri devam ederken dahi KCK kapsamında tutuklamalar gerçekleştirilmiştir. Açılım sürecinin sona ermesi ile birlikte PKK'nın Doğu ve Güneydoğu'nun bazı kentlerinde başlattığı

“hendek” olayları karşısında hükümetin yürüttüğü güvenlik operasyonları sırasında birçok insan hakları ihlallerinin yaşanmasına neden olması Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), İnsan Hakları Derneği (İHD) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün (Human Wright Watch) raporlarına yansımıştır.

2016 darbe girişimi sonrasında olağanüstü hâl atmosferinde ve kanun hükmünde kararnameler kapsamında gerçekleşen hukuksuz tutuklamalar, tasfiyeler, işten çıkarılma, derneklerin kapatılması gibi konular güvenlikleştirilmiştir. Bir yönüyle korku atmosferi yaratılarak muhalif kesim sindirilmeye çalışılmış bu ise Türkiye’nin daha fazla otoriterleşmesine zemin hazırlamıştır.

Gerek AB İlerleme Raporları gerekse İnsan Hakları izleme raporları ve uluslararası meşru sivil toplum örgütlerinin Türkiye’deki insan hakları, hukuk ve demokrasi ile ilgili olumsuz tespit ve görüşleri Türkiye’nin iç kısıtlarının uluslararası alanda ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla içeride devlet-toplum uyumunun zayıflaması, toplumsal kutuplaşmanın-ayrışmanın gün geçtikçe daha da artması dış politikada Türkiye’nin elini zayıflatan unsurlardır. İç-dış etkileşiminin oldukça yoğun olduğu günümüzde içeride rıza imarının olmadığı durumlar dış politikada başarının da gerçekleşmeyeceği sonucunu getirmiştir.

Diğer yandan Türkiye’nin Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi’nde 2002’den 2018’e 180 ülke arasında 99. sıradan 157. sıraya gerilediği, iktidarın medyayı kontrol etme oranı yüzde 95’lere kadar ulaştığı bir realite söz konudur. Basında tek sesliliğin çok bariz şekilde gözlemlendiği, muhalif seslerin hiçbir şekilde hayat bulamadığı ve onlarca gazetecinin cezaevinde olduğu Türk medyasının bu yönüyle güvenilirliği sorgulanmaktadır. Medyanın özellikle televizyonun kamuoyunun düşüncelerini şekillendirme ve kamuoyunu yönlendirme işlevi görmesi medyayı çok önemli kılan bir özelliktir. Türk kamuoyunun yüzde 83’ü dış politika gelişmelerini televizyonlardan takip etmesi, yüzde 16’sının da gazetelerden takip etmesi, televizyon yayınlarının genel niteliği ve birçok gazetenin tek manşetle çıkması ve hiçbir eleştiri tonunun olmaması medyanın sahip olduğu durumu özetler niteliktedir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde ise dış politika hakkında doğru bilgiye ulaşma ulusal basında neredeyse imkânsız olmaktadır.

AK Parti hükümetleri dönemi Türk dış politikasında yeni aktörler ortaya çıkmış özellikle kamu diplomasisi alanında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. AK Parti

hükümetleri ile birlikte "anlatacak yeni bir hikayemiz var" sloganı ile hayat bulmuş olan kamu diplomasisi faaliyetleri oldukça önemsenmiştir. Bu kapsamda Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü kurulmuş, faaliyetlerini yurtiçi-yurt dışında yapmıştır. Daha çok uluslararası kamuoyunu Türkiye hakkında bilgilendirme amacı güden bu kurum son dönemde Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığına bağlanmıştır. AK Parti öncesi dönemde kurulan TİKA'nın yanında AK Parti döneminde faaliyetlerine başlayan Yunus Emre Enstitüsü, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) ve Türkiye Bursları kamu diplomasisi açısından değerlendirilen kurumlar olup, faaliyetleri oldukça yaygınlaşmıştır. Anadolu Ajansı ve TRT birçok dilde yayınlarını sunarak dünya kamuoyunda Türkiye'nin sesini duyurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca son dönem yurtdışındaki faaliyetleri ve inşa ettiği mega camiler ile ve sahip olduğu bütçe bakımından merakla izlenen Diyanet İşleri Başkanlığı bulunmaktadır. Bütçesi ile bazı bakanlıkları geçen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt dışında bulunan camiler vasıtası ile AK Parti'nin açık siyasi bir organına dönüştüğü ve onun adına çalıştığı yorumları bulunmakla birlikte Bulgaristan, Almanya ve Hollanda gibi ülkeler ile bazı problemlerin yaşanmasına neden olmuş, düşük düzeyli krizlerin ana öğesi konumuna gelmiştir. Bu noktada tartışılan en önemli nokta AK Parti ile birlikte Türkiye'nin seküler bir kimlik yerine daha etnik-dini bir kimlik benimsediği ve bu yeni ideolojisini Diyanet İşleri Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, TİKA gibi kurumlar ile empoze ettiği gerçeğidir. Yumuşak güç kapsamında değerlendirilen bu kurumlar belli bir zaman sonra Türkiye'den ziyade AK Parti'nin bir kurumu olarak etmeye başlamış, ancak 2011 sonrası Türkiye özelinde artan sorunlar, hukukun üstünlüğü, evrensel değerler ve demokrasi ile uyuşmayan bazı girişimler kamu diplomasisinde istenilen sonucun oluşmasını engellemiştir. Sonuç olarak Türkiye bir cazibe merkezi olma şansını yitirmiş ve diğer ülkeler için "ilham kaynağı", "rol model" olma durumundan uzaklaşmıştır.

AK Parti hükümetleri döneminde ortaya çıkan bu yeni aktörler ile birlikte geleneksel dış politika kurumlarında da önemli değişikliklere gidilmiştir. Dışişleri bürokrasisini pasif/yetersiz olarak gören AK Parti hükümeti, Bakanlığı'nın günümüz koşullarına uyum sağlaması gerekçesi ile gerek insan kaynakları gerekse hukuki yapısının dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Öncelikle deneyimli/tecrübeli kadroların "yaş" gerekçesi ile emekli edilerek liyakat gözetilmeden genç deneyimsiz bürokratların bakanlığa yerleştirilmesi aynı zamanda siyasetin de bakanlığa girmesine

zemin hazırlamıştır. Geleneksel Türk dış politikasının öncelikleri olarak sayılan stratejik, güvenlik ve ekonomik çıkarların yerine artan etkiye sahip din, mezhep ve ideoloji bakanlığı yönlendiren unsurlar olmuştur. Böylelikle belirsizleşen öncelikler kararlaştırma mekanizmalarının iyi işlemesini de önlemiştir. 2013 yılında TBMM'de kabul edilen "torba kanun" ile Bakanlığın disiplin ve hiyerarşisini bozabilecek nitelikte düzenlemeler yapılmış, keyfilik ve kayırma gibi bakanlıkta olmayan durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasetten bağımsız bir şekilde çalışmalarını yürüten bakanlık kadroları doğru karar alınabilmesi için gerekli bütün bilgileri karar birimine sunan, dış politika hedeflerini şekillendirmek amacı ile projeler yapan ve ülke çıkarlarını tehlikeye sokabilecek gelişmelerin önlenmesi için gerekli uyarıları yapmaktan geri kalmayan bir özelliğe sahip iken son dönemde parti organı olarak çalışmalarını sürdürdüğü yorumları yapılmaktadır. Bu yönde eleştirilerin yapılmasında son dönem Dışişleri'ndeki siyasi atamaların payı oldukça fazladır. Egemen Bağış'ın Prag büyükelçisi olarak atanması ile başlayan süreçte AK Parti eski milletvekillerinin, danışmanların ve akrabaların atamaları devletten ziyade hükümetin temsilcileri olarak görüldüğü bu durumun büyük problemi ise öncelikle ehil olmayan kişilerin bu pozisyonlarda bulunmaları ve yanlış politikalar izlendiğinde hükümete herhangi bir uyarıda bulunmamaları gerçeğidir.

Türk dış politikası gündemini oluşturan AB, Kıbrıs, ABD ve Rusya ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler bu tezde hipotezlerin sınanarak doğrulandığı vakaları oluşturmaktadır. AK Parti meşruiyet sağlama ve iktidarını sağlamlaştırmak için ihtiyaç duyduğu dış desteğin büyük kısmını AB'den almıştır. 28 Şubat sürecinden edindikleri tecrübe ile AB sürecini sahiplenen AK Parti, AB reformları sayesinde iktidarını konsolide edebilmeyi başarmıştır. 2005 yılında müzakere tarihi alınmasına rağmen 2006 yılından itibaren reformların yavaşlamasında hem Türkiye'nin reformları içselleştirilmemesi hem de AB'nin motivasyonunun azalması neden olmuştur. 2007-2011 yılları arasında AB'ye alternatif olarak karar biriminin yöneldiği ve bölgesel lider hedefi ile ilişkileri yoğunlaştırdığı Ortadoğu'da 2011 sonrası baş gösteren Arap Baharı sürecinde gelişmeler Türkiye'nin istediği yönde ilerlemeyince AB yeniden Türkiye'nin odağına yerleşmiştir. Ancak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB başkanlığı ile ilişkiler gerilemeye başlanmış, alternatif olarak karar birimi tarafından Şangay İşbirliği Örgütü dillendirilmeye başlanmıştır. Ancak her ne kadar alternatifler dillendirilse de AB'ye alternatif olabilecek bir bölgesel oluşum ya da ülke

bulunmaktadır. Bu nedenledir ki Erdoğan süreci cebinde taşıdığını söylemekte, AB'ye verilen önemi vurgulamıştır. Ancak müzakere sürecinin fiilen durduğu, gümrük birliğinin güncellenmesi ve vize serbestliği süreçlerinin siyasi nedenlerle AB tarafından başlatılmadığı diğer yandan 2013 yılında imzalanan Geri Kabul Anlaşması'nın ise Türkiye tarafından işletilmediği ve ilişkilerin devam ettiği tek alanın göç olması ilişkinin geleceği açısından çok umut vermemektedir. İkili ilişkilerin krize evrilmesine neden olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de başlattığı sondaj çalışmaları ve Suriye'deki askeri operasyonlara yönelik AB'nin yaptırım kararları daha olumsuz bir gidişatın ipuçlarını vermektedir. AB üyeliği hedefinden oldukça uzaklaşmış bir AK Parti'nin, AB sürecini kendi önceliklerine hizmet ettiği sürece ilişkileri ileri götürdüğü aksi durumda iç dengelerin izin verdiği ölçüde hareket eden bir süreci işletmiştir. AB'nin Doğu Akdeniz'de Güney Kıbrıs'ın yanında yer alması, İŞİD ile mücadele kapsamında YPG'ye Türkiye'den farklı bir bakışa sahip olması ile birlikte S-400 çerçevesinde Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması ilişkilerin çıkmazda olduğunun göstergeleridir. Ancak aynı zamanda göç yönetimi, terörle mücadele gibi alanlarda bir uzlaşının olması ilişkilerin onarılması adına umut verici gelişmeler olacaktır. Tüm bunlarla birlikte karar biriminin AB'yi ötekileştiren söylemlerini terk ederek, halkın desteklediği demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, ifade özgürlüğü, denge ve denetimi güçlendirecek reformlara sarılması gerekmektedir. AK Parti programında yer alan AB hedefi gözönüne alındığında bunun gerçekleşmediği görülmektedir.[*] Birliğe üyelik için gerekli görülen öncelikli düzenlemeler gerçekleştirilemediği gibi "gündemin yapay sorunlarla meşgul edilmesini önlemek" de mümkün olmamıştır.

Sonuçta Hermann değişim modeli bakıldığında, AK Parti hükümeti tarafından hedeflenen AB üyeliği bir amaç değişikliği olarak betimlense de süreç içinde hem AB hem de Türkiye'nin eylem ve söylemlerin neticesinde bu hedefin gerçekleşmediği görülmektedir. Bu yönüyle gerçekleştirilen siyasi, diplomatik girişimler ise değişimin uyarlama düzeyinde kalmasına neden olmuş; hatta negatif bir değişime yol açılmıştır.

Güney Kıbrıs Yönetimi'nin 2004 yılında AB'ye üye olması ile birlikte AK Parti'nin Kıbrıs meselesi ile özdeşleşen "çözümsüzlük çözüm değildir", "bir adım önde olma" politikası hedeflenen sonucu üretememiştir. Kıbrıs'ta ki çözümsüzlüğü geleneksel devlet politikasına bağlayan AK Parti bu yönüyle radikal bir değişim

[*] Söz konusu program için bkz, 912. dipnot.

yapacağı iddiasını sürekli dillendirmiş, Annan Planı'nı ciddi bir şekilde sahiplenmiştir. Ancak Planın Rumlar tarafından reddedilmesi sonrası Kıbrıslı Türklere yönelik ambargo ve izolasyonların kalkması ile ilgili AK Parti'nin ciddi bir girişimi olmamış durumu lehine çevirememiştir. Tüm bunlarla birlikte süreç içerisinde çözüm ve somut bir ilerleme bir yana deniz yetki alanları, münhasır ekonomik bölge gibi yeni anlaşmazlık alanları ortaya çıkmıştır. Bu ise izlenen dış politikanın iddia edildiği gibi Kıbrıs sorununu çözme potansiyelinden uzak olduğu izlenimini vermekte ve değişimin sadece söylemsel düzeyde kaldığını göstermektedir.

İktidar olmadan önceki süreçte AK Parti elitlerinin ABD'den büyük destek aldıkları ancak 2003 ABD'nin Irak'a müdahalesi sürecinde ABD'nin hiç beklemediği bir şekilde meydana gelen tezkere krizi sonradan yaşanacak olan krizlerin habercisi niteliğini taşımıştır. Irak savaşı sırasında ABD'nin yakın ittifak ilişkisi kurduğu Kürt gruplar, Türkiye'nin olası bir Kürt devleti kurulması endişesini yeniden yaratmıştır. Bu bağlamda savaş sürecinde iki ülke arasında Çuval krizini de barındıran birçok uyuşmazlık yaşanmış, bunları aşmak için mekanizmalar kurulsa da tam bir ortaklıktan bahsetmek gerçek dışı olacaktır. İran'ın nükleer takas anlaşması sürecinde ABD ve Türkiye arasında tam bir anlaşma sağlanamamış, ABD'nin yaptırım kararına Türkiye'nin ret oyu vermesi eksen kayması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. 2010 yılında meydana gelen Mavi Marmara krizi de iki ülke ilişkilerini ciddi bir sınava tabi tutmuştur. 2011 yılında Malatya Kürecik'te konuşlanan NATO füze kalkanı radar sistemi bu süreçte en önemli stratejik işbirliği olarak tanımlanmış ve eksen kayması tartışmaları bir süreliğine geride kalmıştır. 2013 yılında ortaya çıkan ve ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları deldiğine yönelik suçlamalar kapsamında yargılama süreci devam eden devlet bankası olan Halkbank dava süreci ikili ilişkilerdeki pürüz olarak hala devam etmektedir.

Arap Baharı'nın Suriye'ye ulaşması ile birlikte rejimin devrilmesini isteyen iki ülke ilk zamanlarda neredeyse birlikte Suriye'ye müdahale etme gibi ortak önceliğe sahip iken süreç içerisinde öncelikler değişmiş ve birçok konuda farklı bakış açısına sahip olmaya başlamışlardır. Türkiye'nin öne sürdüğü eğit-donat, güvenli bölge ve uçuşa yasak bölge şartlarından sadece ilkinde anlaşan iki ülke bölgede süreç içerisinde farklı aktörleri desteklemeye başlamışlardır. İŞİD ile mücadele kapsamında Türkiye ile ayrışan ABD önemli bir müttefiki olan PYD'ye destek vermiş, Türkiye ise bu durumu birçok kez dile getirerek kınamıştır. Ulusal güvenlik kapsamında iki ülkenin

farklı tehdit algısı ve öncelikleri bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda özellikle Ortadoğu'da, Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının ortak bir zeminde buluşamaması, farklı önceliklerin ve tercihlerin olması, müttefiklik ilişkisine aykırı şekilde birbirinden bağımsız ve kırmızı çizgileri göz ardı eden yaklaşımlar mevcuttur. Bu bağlamda sıkça zikredilen "stratejik ortaklık" Ortadoğu özelinde söylemden öteye geçememektedir.

2016 darbe kalkışması sonrasında batı ülkelerini suçlayan siyasi karar biriminin bu tutumu ABD ile farklı düzeylerde krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Karar birimi tarafından darbenin planlayıcısı olarak görülen ABD'de yaşayan Fethullah Gülen'in iadesinin gerçekleşmemesi, Türkiye'de bulunan Amerikalı rahip Pastör Brunson'un tutuklanması ve ABD'nin YPG'ye desteğinin sürmesi iki ülke arasındaki pürüzleri oluşturmaktadır. İlerleyen zamanda ABD konsolosluğunda çalışan Türk vatandaşlarının tutuklanması sonrası ABD vize işlemlerini askıya alınmıştır. 2018 yılında Türkiye'nin Rusya ile S-400 hava savunma sistemi için anlaşmaya varması ABD ile bir diğer krizin başlangıcını oluşturmuştur. Diğer yandan Rahip Brunson'un serbest bırakılmamasına karşı ABD tarafından iki Türk bakana uygulanan yaptırımlar ve Trump'ın Türkiye ekonomisi ile ilgili tweeti sonrası dolar TL karşısında hızla yükselmiştir. Rahip Brunson'un serbest bırakılması ise iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesini sağlamayacak çıkar öncelikleri ilişkinin karmaşık ve problemli gideceğinin habercisi olacaktır.

Bu süreçte Rusya ile yakınlaşmaya başlayan Türkiye satın aldığı S-400'leri teslim almaya başlaması ile birlikte Türkiye F-35 programından çıkarılmış ve birçok yaptırım tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. ABD Başkanı Trump'ın yaptırımlara sıcak bakmaması bunların uygulanmasını güçleştirmiştir. Türkiye'nin Suriye'de başlattığı Barış Pınarı Harekâtı kapsamında Trump'ın diplomatik teamülün dışında bir dille yazdığı mektubun iadesi için ABD'ye giden Erdoğan'ın yüz milyar dolarlık ticaret anlaşması ile geri döndüğü iddiaları gündem olmuştur. ABD Kongresi'nin "Ermeni Soykırımı" yasa tasarısını tanıması da iki ülke arasında simgesel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. Son olarak vurgulanması gereken anlaşmazlık konuları Doğu Akdeniz ve Libya meseleleri olmuştur; Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin sondaj faaliyetleri ABD tarafından yasa dışı olarak belirtilmiş ve Türkiye'nin Libya'ya müdahil olması istenmemektedir. Özellikle Doğu Akdeniz ve Libya meselesi giderek daha geniş bir uluslararası alanı kapsaması ve gerilimin daha da tırmanabileceği çerçevesinde iddialar bulunmaktadır. Parti programında yer alan "Amerika Birleşik

Devletleri ile uzun yıllardan beri savunma ağırlıklı olan işbirliğini devam ettirecek ve bu işbirliğini ekonomi, yatırım, bilim ve teknoloji alanlarında yaygınlaştıracaktır" ifadesi şu andaki siyasi ilişkiler göz önüne alındığında işbirliğinden ziyade anlaşmazlık/çatışma ve özellikle savunma sanayideki bağımlılık durumunun varlığı göze çarpmaktadır. Türkiye'nin batı ülkeleri ile yaşadığı tüm bu sorunlar siyasi karar biriminin denge aktörü olarak Rusya'yı seçmesine neden olmuş ancak Rusya ile de farklılaşan öncelikler/tercihler ilişkinin yıpranmasına neden olmuştur.

Ortadoğu bölgesinde yürütülen dış politikada denge politikasını tam olarak kuramayan Türkiye, önceleri AB ve ABD ile ittifak ilişkisi gözetmiş, özellikle Suriye'ye müdahale konusunda ABD ile görüş ayrılıkları iki ülke arasında ilişkileri germiş sonrasında ise stratejik hatalar ve öngörüsüzlük nedeniyle Rusya Federasyonu'nun bölgede temel aktör konumuna getirecek siyasalar izlenmiştir. Son tahlilde Türkiye'nin müttefikleri ile girdiği denge ilişkisinde dönemsel olarak farklı aktörleri seçmesi dış politikanın tutarlı bir şekilde yürütülmesini engelleyen bir unsur olmaktadır. İki ülkenin batı tarafından dışlandığı dönemlerde yakınlaşma sergiledikleri ve bu durumun enerji ve ticaret hacmine yansıdığı ancak ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki siyasi gerilimi azaltan bir unsur olmadığı hatta uyuşmazlık/kriz dönemlerinde ekonomik ilişkilerin neredeyse kopma noktasına geldiği gözlemlenmektedir. Suriye özelinde iki ülkenin tamamıyla farklı taraflarda pozisyon alması Astana, Soçi süreçleri sözkonusu olsa da değişmemiş, İdlib krizi sonrası imzalanan Moskova Mutabakatı ile Türkiye olduğu konumdan geri adım atmak durumunda kalmıştır.

Özellikle 2016 sonrası Rusya Federasyonu ile yürütülen ilişkilerde eşitlikçi bir durum söz konusu olmamış, S-400 hava savunma sistemi, Akkuyu Nükleer Güç Santrali gibi öncelikli alanlarda Rusya'ya olan bağımlılık herhangi bir uyuşmazlık durumunda Türkiye'nin hareket serbestisini azaltmasına neden olacaktır. Birçok sahada benzer amaçlara sahip iki ülkenin güç ve çıkar çatışması yaşaması kaçınılmaz olmakta bu ise işbirliğinden çatışmaya kolayca evrilen bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu kapsamda Rusya ile ilişkisinde kompartmanlaşma stratejisi yürüten Türkiye, farklı öncelikler/tercihlerde uyuşmazlık, anlaşmazlık yaşandığında bunun diğer alanlara yansıması gerçeğini görerek hareket etmesi gerekmektedir. Tüm bu gelişmeler analiz edildiğinde Türk dış politikasının sağlıklı bir zeminde yürütülmesinin temel şartı ABD, AB ve Rusya gibi uluslararası aktörler ile rasyonel bir denge politikasının

oluşturmasıdır. Batı ile sorunlu olan bir Türkiye, Rusya karşısında güçlü bir pozisyonda dengeli bir ilişki tesis etmekten uzak olacaktır. Tam tersi şekilde Rusya ile ilişkileri iyi ilişkilerin varlığı Türkiye'nin batı ile daha eşitlikçi bir ilişkiye sahip olmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde batı ile kurulan asitmetrik ilişkinin bir benzerinin Rusya ile ilişkilerde yaşanma olasılığı oldukça yüksektir.

Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde hedeflenen düzeyde gerçekleşmekten çok uzak görünmektedir. Suriye, İsrail ve Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkiler incelendiğinde ciddi yapısal sorunlar bulunmaktadır. Özellikle eksen kayması tartışmalarının merkezi noktası olan bu bölge ülkeleri ile ilişkilerde karar biriminin yanlış politika hesap ve algıları ciddi hatalar yapılmasına neden olmuştur. Suriye ile gerçekleşen serbest ticaret anlaşması, vizelerin kaldırılması ve ortak bakanlar kurulu gibi iki ülke yakınlaşmasının zirve yaptığı dönemde meydana gelen Arap Baharı iki ülke ilişkisini teste tabi tutarak iki çatışan ülke haline dönüştürmüştür. Türkiye Suriye'de iktidara karşı ayaklanmaların başlamasıyla sürece müdahil olmuş, reformların yerine getirilmesini istemiş ancak Esad kabul etmeyince muhalifleri destekleyen bir müdahil pozisyonuna girmiştir. İki ülke karar biriminin karşılıklı restleşmeleri ile ilişkiler iyice çıkmaza girmiş, Esad yönetiminin gitmesi gerektiği Türk siyasi karar birimi tarafından sürekli dillendirilmiş son tahlilde ise Türkiye sert güç unsurları ile Suriye'de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Diğer yandan Türkiye'nin Suriye'de desteklediği muhalif grupların, ABD'nin ve Rusya'nın destekledikleri ile ayrışması birçok uyuşmazlık alanlarının ortaya çıkmasına ve sürecin uzamasına neden olmuştur. Kurumsal nitelikten uzak daha çok iki lider arasındaki bir yakınlaşmanın gerçekleştiği Suriye ile ilişkiler Arap Baharı sürecinin Suriye'ye ulaşması ile son bulmuştur. Bu süreçte Suriye, Türkiye'nin askeri gücünü kullanarak siyasi alanda söz sahibi olma arayışı içinde olduğu bir ülke konumuna gelmiştir.

2008 yılına kadar İsrail ile ilişkilerde olumlu bir seyirde giden ilişkiler Gazze'ye yapılan Dökme Kurşun Operasyonu, Davos çıkışı, Mavi Marmara krizi gibi birçok gelişmelerden ciddi şekilde etkilenmiştir. Son olarak Kudüs'ü kırmızı çizgi olarak belirleyen Türkiye'nin buranın İsrail başkenti ilan edilmesinde etkinliği oldukça sınırlı kalmıştır. Özellikle 2009 sonrası yeni söylemler geliştiren AK Parti elitleri Filistin meselesini ve İsrail karşıtlığını söylemlerinin merkezine oturtmaya başlamıştır. İsrail karşıtlığı söylemleri hem yurt içi milliyetçi-muhafazakâr kesimin desteğini hem de Ortadoğu toplumları nezdinde AK Parti'nin prestijini arttıran bir işlev görmüştür.

Diğer yandan Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olan Hamas ile kurulan yakın ilişki hem İsrail'i rahatsız etmiş hem de Filistin'in bölünmüşlüğüne katkı sağlayan bir unsur olmuştur.

Güvenlik alanından ekonomik-ticari alanda bir partner olması yönüyle önemli bir aktör olan "Kürdistan Bölgesel Yönetimi" ile ilişkilerin çok istikrarlı olduğu söylenemez. 2005 yılında resmi bir statü kazanan Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) karar birimi tarafında bir aktör olarak benimsenmiş ve ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. 2008 sonrası güvenlik bakış açısı terkedilerek ekonomik ilişkilerin ön plana çıktığı IKBY, Türk şirketlerinin ciddi oranda faaliyet gösterdiği ve petrol ticaretinde en önemli aktörlerden biri olmuştur. Dahası merkezi Irak hükümeti ile ilişkilerin gerilmesine neden olan enerji işbirliği 2014 yılına kadar sürmüştür. İŞİD'in bölgede güç haline gelmesi ve Suriye'nin kuzeyinde ortaya çıkan güvenlik odaklı gelişmeler IKBY ile ilişkilerde pürüzlere neden olmuştur. ABD'nin İŞİD ile mücadele kapsamında peşmergelere verdiği destekten güç alan IKBY, bağımsızlık için referandum düzenlemiş, Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılaşmıştır.

Tüm bu aktörler ile ilişkilere bakıldığında iktidara geldiğinde "değişim" vadeden bir parti olan AK Parti, değişimden beklenen olumlu sonucu iktidar olduğu süreçte gerçekleştirememiştir. Türkiye'nin sahip olduğu materyal yapı ve müdahil değişkenler istikrar, barış ve ulusal çıkarı pekiştiren bir sonuç üretmekten uzaktır. Bu kapsamda değişimi daha iyi bir dış politikaya ulaşmak için isteyen AK Parti bunu başaramamıştır. Belirlenen, çizilen hedefler ile izlenen siyasa arasında tutarlılık olmaması bu hedeflere ulaşmayı mümkün kılmamakla birlikte yürütülen politikaların başarısızlığı anlamına gelmektedir. Parti programında özellikle bölgede hedeflenen rol düşünüldüğünde bu hedefin de gerçekleşmediği görülmektedir.[*] Aksine izlenen siyasanın bir sonucu olarak aktörler arasında ayrışmanın ve bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesine yol açılmış; diyalog ve işbirliği hedeflenirken Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle doğrudan diplomatik ilişkileri bile kopma noktasına gelmiştir.

Diğer yandan mevcut liderlik profili, anayasal, bürokratik mekanizmalar dikkate alındığında Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politikanın olumlu bir değişime uğradığı söylenemez. Belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı sorgulandığında sonuçlar üzerinde yapılan analizlerde bunun gerçekleşmediğini gözlemleyebiliriz. AB

[*] Bkz., 475. dipnot.

üyesi olamamış, hatta dönem dönem AB ile ciddi krizler yaşayan, Kıbrıs'ta çözüm hedefi ile iktidara gelen ancak bunu gerçekleştirememiş bir hükümetin varlığı söz konusudur. ABD ve Rusya ile çok ciddi gerilimler/krizler yaşanmış, iki süper güç ile de dengeli ilişki kurmaktan uzak ve dahası güvenlik gibi alanlarda riskli/sınırlı bir işbirliği mevcuttur. Komşularla iyi ilişkiler, düzen kurucu rol, merkez ülke, yumuşak güç gibi ideallerin hiçbiri gerçekleşmemiş, mevcut korunamamış, dahası yeni çatışma/uyuşmazlık alanları yaratılmıştır. Neredeyse tüm komşu ülkeler ile çatışma halinde olan Türkiye bu açıdan güvenlik tüketen bir profil çizmektedir. Rol model, ilhan kaynağı gibi kavramlar ile değerlendirilen Türkiye daha istikrarsız bir yöne evrilirken, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün sorgulandığı, dünyayı anlamaktan uzak bir ülke konumuna gelmiştir.

Son olarak söylenebilecek önemli bir tespit ise 2018 itibariyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte devlet eksenli bir dış politika yerine hükümet eksenli hatta lider merkezli bir dış politikanın yapım ve yürütülmesi gerçeğidir. Parti disiplini ve lider otoritesinin birleşmiş yürütmenin etkisinde olan meclis asli görevi olan siyasal denetimi gerçekleştiremediğinden yeni sistemde dış politika tek merkezden yürütülür hale gelmiştir. Ancak bu durum demokrasinin işleyişi ve denetim bakımından kimi sakıncaları beraberinde getirirken siyasal rejimin otoriterleşmesi sonucunu da doğurabilmektedir. Yasamanın görece işlevsiz hale gelmesi, yargının bağımsızlığının tartışıldığı bu yeni sistemde denge ve denetim mekanizması işlemezken, dış politika kararlaştırma tamamen yürütmenin kontrolünde bulunmaktadır. Bu çerçevede otonom ve özerk bir yapıya sahip olan siyasi karar birimi kendini yasama, muhalefet ve kamuoyu baskısından/etkisinden izole ettiği ölçüde kararlarını kendi tercihleri doğrultusunda alabilme fırsatını yakalayabilmektedir.

Türkiye özelinde bakıldığında demokratik kurumsal geleneğe sahip siyasal yapının Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte sivil otoriter, antidemokratik bir çizgiye doğru kaydığı yönünde eleştiriler başlamıştır. Buna göre özellikle dış politika bağlamında siyasal karar yapısı kurumsal mekanizmaları oturmamış ve koordinasyonu iyi işlemeyen siyasal bir yapıya dönüşmüştür. Parlamenter sistemde gerek tek tek bakanların gerekse bakanlar kurulu ve başbakanın Meclise karşı müştereken sorumluluğu bulunurken yeni sistemle birlikte müsteşarlıklar da lağvedilip karar yapı ve süreçleri Cumhurbaşkanlığına yönlendirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı tüm yetkiyi kendisinde toplamasına rağmen

Meclis karşısında siyasi sorumluluğu Anayasa'nın 98. ve 106. maddeleri dikkate alındığında sınırlandırılmış bu ise tartışmalı bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut anayasada parlamenter sistemde var olan gensoru ve meclis soruşturması yoluyla yürütmenin denetlenmesi kaldırılmış olduğu için hâlihazırda yürütmenin denetlenmesi kısıtlanmış durumdadır. Bu ise yürütme erkini demokratik bir ülkede sorumlu ve hesap sorulabilir bir kurum olmaktan çıkartmakta Cumhurbaşkanlığı makamını hesap sorulamayan, tüm kamu bürokrasisini tek bir makama bağlayan bir konuma dönüştürmüştür.

Parti programında yer alan dış politikanın yürütülme tarzı hedefi düşünüldüğünde yeni sistemle birlikte bunun işletilemediği görülmektedir.* Dış politikada karar verme ve uygulama sürecinde çoğulcu ve katılımcı bir anlayış ve yapı maalesef, dış politika stratejilerinin oluşumuna katkıda bulunacak araştırma kuruluşları geliştirilememiş; sınırlı sayıda araştırma merkezi ise ancak hükümet politikalarını destekleyecek "bağlı-bağımlı" kuruluşlar olarak var olabilmişlerdir.

Diğerleri yanında Anayasa ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile oluşturulan yeni yapılar dikkate alındığında ise özellikle dış politika bağlamında siyasal karar birimi olan Cumhurbaşkanı'nın kararlarında bilgi-seçenek üretecek istişari nitelikte kurulların oluşturulduğu görülmektedir. Oysa bu yapılar bir kurumsal bürokratik gelenekten-yapıdan yoksundur ve herhangi bir etki ve sürekliliği de tartışmalıdır.

* Bkz., 475. dipnot.

KAYNAKÇA

Adaklı, Gülseren. "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi". **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu.** ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 559-613.

Ağırdır, Bekir. "Gezi Parkı Direnişi Dipte Neleri Değiştiriyor". **T24**. 6 Haziran 2013. https://t24.com.tr/yazarlar/bekir-agirdir/gezi-parki-direnisi-dipte-neleri-degistiriyor,6827 [10.11.2019].

Akay, Hale. "Türk Silahlı Kuvvetleri: Kurumsal ve Askeri Boyut". **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim.** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel. TESEV Yayınları, 2009: 117-172.

Akça, İsmet. "Türkiye'de 2000'ler: Güvenlik Merkezli Siyasetin ve Siyasal Güvencesizliğin Devamlılığı". **Başlangıç Dergi**. 01.01.2016. https://baslangicdergi.org/turkiyede-2000ler-guvenlik-merkezli-siyasetin-ve-siyasal-guvencesizligin-devamliligi/ [12.12.2019].

Akdoğan, Yalçın. **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Akgün, Mensur, Burak Cop, Yunus Emre, Çağla Gül Yesevi. "Gezi Parkı'nda Ne Oldu? Katılımcıların Penceresinden Bir Gezi Parkı Değerlendirmesi". **İstanbul Kültür Üniversitesi Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT).** İstanbul Kültür Üniversitesi Yayın No: 204, 2014.

Aksu, Fuat. "Ege ve Kıbrıs Sorunlarının Çözümünde Avrupa Birliği'nin Tutumu". **Stratejik Araştırmalar Dergisi**. c. 2. s. 3 (2004): 103-132.

_____. "Türkiye-Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege Uyuşmazlıkları". **Türkiye–AB İlişkileri: Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları**. ed. Mehmet Seyfettinç Erol, Ertan Efegil. Ankara: Alp Yayınları, 2007: 25-59.

_____.**Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.

_____. "Kuvvet Kullanma Tehdidine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı". **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti**. ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 475-502.

_____. "Kıbrıs Sorunu, Müzakereler ve Türkiye'nin Açmazı". **Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi**. Lefkoşe: Yakındoğu Üniv., Yayınları, 2013.

_____. **Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi**, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yay., 2017.

_____. "Türk-Yunan İlişkileri, Kıbrıs Sorunu, AB: Türkiye'nin Gordion Düğümü". Yayınlanmamış Makale, 2018

_____. "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar". **Uluslararası İlişkiler**. c.15. s.59 (2018): 65-87.

Aktaş, Altan. "Güvenlikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm". **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c.1. s. 2 (2011): 7-47.

Altunışık, Meliha Benli, Lenore G. Martin. "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East Under AKP". **Turkish Studies**. c.12. s.4 (2011): 569-587.

Andeweg, Rudy. "A Model of the Cabinet System: The Dimensions of Cabinet Decision-Making Processes". **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**. ed. Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel. New York: St. Martin's Press, 1993: 23-42.

Arı, İsmail. "Hak İhlalinde İkinciyiz". **Birgün.** 14 Temmuz 2019. https://www.birgun.net/haber/hak-ihlalinde-ikinciyiz-261711 [01.01.2020].

Armutçu, Oya. "Adalet Bakanlığı'ndan FETÖ Bilançosu: Tutuklu Hükümlü Sayısı 29 bin 487". **Hürriyet**. 7 Temmuz 2019. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-bakanligindan-feto-bilancosu-tutuklu-hukumlu-sayisi-29-bin-487-41266307 [10.12.2019].

Arpacı, Işıl, Abdulkadir Baharçiçek. "Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi". **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c.7. s. İktisat Özel Sayısı (2017): 115-126.

Arslan, Rengin. "Türkiye Başika'da Ne Yapıyor?". **BBC Türkçe**. 18 Aralık 2015. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151218_irak_basika_musul [10.11.2019].

Arslan, Zühtü. "Hükümet". **Almanak Türkiye 2005**, **Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim** (DCAF - TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi Özel Yayın**).** ed. Ümit Cizre. İstanbul: TESEV Yayınları, 2006: 22-31.

Askeroğlu, Sabir. "Türkiye-ABD İlişkilerinde İran Faktörü". 06 Mart 2017. **İRAM.** https://iramcenter.org/turkiye-abd-iliskilerinde-iran-faktoru/ [18.12.2019].

Aslan, Ali. "Türk Dış Politikasını Anlamak için Kavramsal Bir Çerçeve: Otonomi Arayışı". **AK Parti'nin 15 Yılı: Dış Politika**. ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran. İstanbul: SETA Yayınları, 2017: 17-40.

_____. "Türkiye'nin Yeni Dış Politika Doktrini". **Star**. 29 Eylül 2018. https://www.star.com.tr/acik-gorus/turkiyenin-yeni-dis-politika-doktrini-haber-1390208/ [10.11.2019].

Aslan, Seyfettin, Ömer Taylan, Damla Baştuğ. "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi". **Birey ve Toplum**. c.6. s.12 (2016): 153-177.

Atasoy, Yıldız. **Islam's Marriage with Neoliberalism: State Transformation in Turkey**. New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Atlı, Altay. "Businessmen as Diplomats: The Role of Business Associations in Turkey's Foreign Economic Policy". **Insight Turkey**. c.13. s. 1 (2011): 109-128.

Aydemir, Emrah. **Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya**. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016.

Aydın, Aydın, Emir Bakıncak, "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki". **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. c.17. s.1 (2016): 95-112.

Aydın, Mustafa, Fulya Ereker. "Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı". **Uluslararası İlişkiler**. c.11. s.43 (2014): 127-156.

Aydın, Mustafa, Sinem Akgül Açıkmeşe, Cihan Dizdaroğlu ve Onur Kara. "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması". **Türkiye Çalışmaları Merkezi – Kadir Has Üniversitesi**. 6 Haziran 2018. http://ctrs.khas.edu.tr/sources/TDP-2018.pdf [14.10.2019].

Aydın, Mustafa. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs". **Middle Eastern Studies**. c. 35. s.4 (1999): 152-186.

_____. "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey". **Southeast European and Black Sea Studies.** c.3. s.2 (2003): 163-184.

_____. "Türkiye Farklı Alternatifleri Birarada Yaşatma Zorunda". **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, **Cilt 3**. ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin. Ankara: USAK Yayınları, 2010: 1-29.

Aydın, Uraz. "The Media in Turkey: From Neoliberal Militarism to Authoritarian Conservatism". **Turkey Reframed: Constituting Neoliberal Hegemony.** ed. İsmet Akça, Barış Özden. London: PlutoPress, 2014: 122-140.

Aydoğan, Ragıp Evren, Asmin Kavas Urul. "Türkiye'de Ordunun Demokratik Denetimi: Bir Hatırlatma Notu". **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Politika Notu,** 11 Ağustos 2016. https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/4082 [15.10.2018].

Bacık, Gökhan. "Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika". **Uluslararası İlişkiler**. c.3. s.10 (2006): 53-84.

Balancar, Ferda, Esra Elmas. "Askerin Siyasete Müdahaleleri ve Ordu İçi Siyasallaşma". **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim.** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel. TESEV Yayınları, 2009: 185-199.

Balcı, Ali. **Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar.** İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013

_____. "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", **SETA Analiz**, 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140613151750_'enerji'sine-kavusan-komsuluk-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-iliskileri-pdf.pdf [10.11.2019].

_____. **Dış Politikada Hesaplaşmak, Ak Parti, Ordu ve Kemalizm**. Etkileşim Yayınları, 2015.

Balta, Evren. “The AKP’s Foreign Policy as Populist Governance”. **Middle East Report 288**. (2018): 14-18.

Baran, Muhsin, Muzaffer Ercan Yılmaz. “Türkiye-Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güvenliksizleştirmeler: 2008-2016 Arası Dönem”. **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.** c.3. s.2 (2018): 341-361.

Barnett, Michael. “Culture, Strategy and Foreign Policy Change: Israel’s Road to Oslo”. **European Journal of International Relations**. c. 5. s. 1 (1999): 5-36.

Batur, Nur. “Türkiye, Iraklı Kürtler İçin 'Nefes Borusu' Gibi”. **Sabah**. 27 Aralık 2011. https://www.sabah.com.tr/yasam/2011/12/27/turkiye-irakli-kurtler-icin-nefes-borusu-gibi [30.04.2019].

Bayraklı, Enes, Hacı Mehmet Boyraz, “AB’nin Gölgesinde Türkiye’nın Kıbrıs Politikası”. **AK Parti’nin 15 Yılı Dış Politika**. ed. Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA Kitapları 29, 2017): 427-448.

Beach, Derek. **Analyzing Foreign Policy.** Palgrave Macmillan 2012.

Beasley, Ryan K., Juliet Kaarbo, Charles F. Hermann, Margaret G. Hermann. “People and Processes in Foreign Policymaking: Insights from Comparative Case Studies”. **International Studies Review**. c. 3. s. 2 (2001): 217-250.

Beck, John M. “Turkey’s Global Soft-Power Push Is Built on Mosques”. **The Atlantic**. 1 Haziran 2019. https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/06/turkey-builds-mosques-abroad-global-soft-power/590449/ [10.11.2019].

Bengi, Mustafa Alp. “Bir Politikanın İflası: Kürtler ve Kuzey Irak”. **Birikim**. s.191-Mart 2005. http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3315/bir-politikanin-iflasi-kurtler-ve-kuzey-irak#.XkJ9Dy3BJE8 [13.11.2017].

Besli, Hüseyin, Ömer Özbay. **Bir Liderin Doğuşu Recep Tayyip Erdoğan**. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2014

Bila, Fikret. **Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi Ankara'da Irak Savaşları**. Ankara: Güncel Yayıncılık, 2007.

_____. “Kuzey Irak’ta Ağzı Sütten Yanan Türkiye”. **Milliyet**. 29 Temmuz 2012. http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/kuzey-irak-ta-agzi-sutten-yanan-turkiye-1573167 [19.06.2018].

_____. “Senin Ne İşin Var Suriye’de?”. **Milliyet.** 7 Şubat 2016. http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/senin-ne-isin-var-suriye-de-2190565 [19.03.2019].

Bildircin, Mustafa Mert. “Yarım Milyonluk Kesinti: Diyanet’e Dev Bütçe Kültür’e Azaltma”. **Birgün**. 28 Kasım 2019. https://www.birgun.net/haber/yarim-milyonluk-kesinti-diyanet-e-dev-butce-kultur-e-azaltma-274250 [10.11.2019].

Bilgin, Pınar. “Turkey’s Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation”. **European Journal of Political Research**. c.44. s.1 (2005): 175-201.

Birdal, Sinan. "AKP ve Batı". **Özgürlük Dünyası**. s. 252. https://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/368-sayi-252/1469-akp-ve-bati [19.10.2019].

_____. "The Hedging Strategy in Foreign Policy". Heinrich Böll Stiftung Derneği. 16 Haziran 2014. https://tr.boell.org/en/2014/06/16/hedging-strategy-foreign-policy-publikationen [19.10.2019].

_____. "Türkiye'de Dış Politika İdeolojisi". **Birikim**. s.313. 2015. http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7158/turkiye-de-dis-politika-ideolojisi#.XJtYqDPBJDU [10.01.2019].

Blavoukos, Spyros, Dimitris Bourantonis. "Identifying Parameters of Foreign Policy Change: An Eclectic Approach". **Cooperation and Conflict**. c. 49. s.4 (2014): 483-500.

Blondel, Jean, Ferdinand Müller-Rommel. "Introduction". **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**. ed. Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel. New York: St. Martin's Press, 1993: 1-22.

Blondel, Jean, Ferdinand Müller-Rommel, Darina Malova. "**Governing New European Democracies**". Palgrave Macmillan Publishing, 2007.

Bölükbaşı, Mustafa. "Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü". **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**. c.1. s.2 (2012): 166-187.

Bölükbaşı, Deniz. **1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası**. İstanbul: Doğan Kitap, 2008.

Brecher, Michael, Jonathan Wilkenfeld, Kyle Beardsley, Patrick James, David Quinn. **International Crisis Behavior Data Codebook**, Version 12, 2017

Breuning, Marijke. **Foreign Policy Analysis - A Comparative Introduction.** New York: Palgrave, 2007.

Bulut, Alper, Nurhan Hacıoğlu. "Bir Siyasi İletişim Stili Olarak Popülizm: AKP'nin Popülist Siyasal Söyleminin Karşılaştırmalı Analizi". **SİYASAL: Journal of Political Sciences**. c.27. s. 2 (2018): 187-219.

Burchill, Scott, Andrew Linkater, Richard Devetak. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Byman, Daniel L., Kenneth M. Pollack. "Let Us Now Praise Great Men: Bringing the Statesman Back In". **International Security**. c. 25. s. 4 (2001): 107-146.

Can, Faruk. "Küresel Silah Ticareti Arttı: Türkiye'nin Savunma Sanayi İhracatı Yüzde 170 Yükseldi". **Euronews.** 11 Mart 2019. https://tr.euronews.com/2019/03/11/kuresel-silah-ticareti-artt-turkiye-nin-savunma-sanayi-ihracat-yuzde-170-yukseldi [10.12.2019].

Cansever, Niran, Hakan Mehmet Kiriş. "Türkiye'de Ordu–Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti – TSK Etkileşimine Bakış". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. c.20. s.3 (2015): 361-384.

Carlsnaes, Walter. "The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis". **International Studies Quarterly**. c. 36. s. 3 (1992): 245-270.

Christensen, Thomas J. **Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958.** New Jersey: Princeton University Press, 1996.

Cicioğlu, Filiz. "Ermenistan ve Kıbrıs Sorunu Bağlamında Türk Dış ve Sivil Toplum Kuruluşları". **Akademik İncelemeler Dergisi**. c.5. s.2 (2010): 81-94.

Coşkun, Birgül Demirtaş. "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)". **Uluslararası İlişkiler**. c.7. s.27 (2010): 51-86.

Curtis, Glenn E. **Russia: A Country Study.** Washington: GPO for the Library of Congress, 1996.

Çağaptay, Soner. "AKP'nin Dış Politikası Neo-Osmanlıcı Değil". 06 Mayıs 2009. http://cagaptay.pundicity.com/6106/akpnin-dis-politikasi-neo-osmanlici-degil [10.01.2018].

Çakır, Mustafa. "Durmak Yok Satışa Devam". **Cumhuriyet**. 24 Ekim 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/1643852/Durmak_yok_satisa_devam.html [17.01.2020]

Çakır, Ruşen, Fehmi Çalmuk. **Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşüm Öyküsü**. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

Çalışkan, Kerem. "Tek Devlet Tek Medya Tek Patron". **Odatv**. 3 Kasım 2018. https://odatv.com/tek-devlet-tek-medya-tek-patron-03111843.html [10.02.2018].

Çam, Aydın, İlke Şanlıer Yüksel. "Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım". **Neoliberal Muhafazakâr Medya.** ed. Uraz Aydın. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2015: 66-103.

Çarkoğlu, Ali. "Who Wants Full Membership? Characteristics of Turkish Public Support for EU Membership". **Turkish Studies**. c. 4. s.1 (2003): 171-194.

Çarkoğlu, Ali, Gözde Yavuz. "Press-party Parallelism in Turkey: An Individual Level Interpretation". **Turkish Studies**. c.11. s.4 (2010): 613-624.

Çelikpala, Mitat. "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği". **Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Dış Politika & Güvenlik.** 2019: 1-30.

Congar, Kerem. "Rahip Brunson'dan S-400'lere... ABD, Türkiye'ye Yaptırım Uygulama Noktasına Nasıl Geldi?". **Euronews**. 21.12.2019. https://tr.euronews.com/2019/12/21/rahip-brunson-dan-s-400-lere-abd-turkiye-ye-yaptirim-karari-alma-noktasina-nasil-geldi [30.12.2019].

Dahl, Robert A. **On Democracy**. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1998.

Davutoğlu, Ahmet. **Civilizational Transformation and the Muslim World**. Kuala Lumpur: Mahir Publications, 1994.

_____. "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007". **Insight Turkey.** c. 10. s.1 (2008): 77-96.

_____. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

_____. "Eksen Kayması Diyen Siz Karışmayın Demek İstiyor". **Görüş**. s.63 (2010): 14-20.

_____. "Turkey's Mediation: Critical Reflections From the Field". **Middle East Policy Council**. c. 20. s.1 (2013): 83-90.

_____. "Zero Problems in a New Era", **Foreign Policy**, 21 Mart 2013. https://foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/ [10.11.2019].

_____. "Türkiye'nin Restorasyonu: Güçlü Demokrasi, Dinamik Ekonomi, Etkin Diplomasi". **SAM**. Vision Papers. s.7 (2014): 3-13.

Demirel, Tanel. "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu". **SETA Analiz**. s.18 2010.

Demirtaş, Coşkun Birgül. "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)". **Uluslararası İlişkiler.** c. 7. s. 27 **(**2010): 51-86.

Demiryol, Tolga, Hasan Deniz Pekşen. "Enerji ve Güvenlik Ekseninde Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2018)". **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, c. 5. s. 2 (2018): 127-157.

Derman, Giray Saynur, Hande Oba. "Making a Determination from the Operational Code of a New and Influential Actor: President of Turkey Recep Tayyip Erdogan". **Bilig**. s. 79 (2016): 45-67.

Dersan, Duygu. "Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analises of Syrian Foreign Policy 1990-2005". Doktora Tezi. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Devlen Balkan, Özgür Özdamar. "Neoclassical Realism and Foreign Policy Crises". **Rethinking Realism in International Relations.** ed. Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison, Patrick James. Baltimore: The Johns Hopkins University Yayınları, 2009: 136-163.

DeYoung, Karen, Missy Ryan, Kareem Fahim. "Trump Offers Trade Deal, Sanctions Workaround To Erdogan For Better U.S.-Turkey Relations". **The Washington Post**. 13.11.2019. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-military-imagery-shows-possible-atrocities-by-turkish-backed-forces-in-syria/2019/11/12/08d7d760-0565-11ea-a5e2-fccc16fa3576_story.html [12.12.2019].

Diamond, Larry Jay. "Thinking About Hybrid Regimes". **Journal of Democracy**. c.13. s. 2 (2002): 21-35.

Dinçer, Osman Bahadır, Mustafa Kutlay. "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları". **USAK Rapor No: 12-03**, 2012.

Doeser, Fredrik. "Leader-driven Foreign-Policy Change: Denmark and the Persian Gulf War". **International Political Science Review.** c.34. s. 5 (2013): 582-597.

Doğanay, Ülkü. "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c.62. s.1 (2007): 65-88.

Dueck, Colin. **Reluctant Crusaders: Power, Culture and Change in American Grand Strategy.** Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.

Dunleavy, Patrick, Roderick Arthur William Rhodes. "Core Executive Studies in Britain". **Public Administration**. c.68. s.1 (1990): 3-38.

Duran, Aram Ekin. "Türkiye'de "Alternatif Medya" Yükselişte". **DW**. 03.05.2016. https://www.dw.com/tr/türkiyede-alternatif-medya-yükselişte/a-19230883 [12.12.2019].

Duran, Burhanettin. "Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi", **Türk Dış Politikası Yıllığı**, **2010**. ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan. İstanbul: Seta Yayınları, 2010: Seta Yayınları 14, 2011: 13-64.

Duran, Hasan, Çağatay Özdemir. "Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı". **Akademik İncelemeler Dergisi**. c.7. s.2 (2014): 181-198.

Duverger, Maurice. **Siyasal Partiler**. çev. Ergun Özbudun. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.

_____. **Siyasal Rejimler**. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yayınları, 1994.

Dyson, Stephen Benedict. "Prime Minister and Core Executive in British Foreign Policy: Process, Outcome and Quality of Decision". Doktora Tezi. Washington State Üniversitesi, 2004.

Egeli, Sıtkı. "Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme". **Uluslararası İlişkiler**. c. 10. s.40 (2014): 39-73.

Eğilmez, Mahfi. "AKP Öncesi ve Sonrası Ekonomi". 31.05.2016. http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akp-oncesi-ve-sonras-ekonomi.html [12.12.2019].

_____. "Türkiye'de Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve Yoksulluk Oranları". 18 Eylül 2019. http://www.mahfiegilmez.com/2019/09/turkiyede-gelir-daglm-gini-katsays-ve.html [02.12.2019].

_____. "Türkiye Dünyanın Kaçıncı Büyük Ekonomisi?". 11.04.2019. https://www.mahfiegilmez.com/2019/04/turkiye-dunyann-kacnc-buyuk-ekonomisi.html [12.12.2019].

Erbay, Vecdi. "Gazeteciye de Okura da Soruşturma: Haber Cesaret İşi!". **Gazete Duvar.** 27.12.2018. https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/12/27/gazeteciye-de-okura-da-sorusturma-haber-cesaret-isi/, [02.06.2019].

Erdağ, Ramazan, Tuncay Kardaş. "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür". **Türk Dış Politikası Yıllığı, 2012,** ed. Burhanettin Duran Kemal İnat, Ufuk Ulutaş. Seta Yayınları 29, 2013: 65-90.

Erdemol, Mustafa K. "Türkiye: En Geçimsiz Komşu". **Birgün**. 28 Şubat 2017. https://www.birgun.net/haber/turkiye-en-gecimsiz-komsu-148611 [19.06.2019].

Erdinç, Işıl. "AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler". **Çalışma ve Toplum**. c.2. s.41 (2014): 155-174.

Ergan, Uğur. "ABD Vize Yasağı Kimleri Etkileyecek?". **Hürriyet**. 09.10.2017. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-abd-vize-basvurusunu-askiya-aldi-40603924 [12.12.2019].

Eren, Mehmet. "AK PARTİ'nin Neoliberalizm Çerçevesinde Yükselişi ve Ekonomi Politikaları". **Politik Söylem**. 9 Ekim 2011. http://politiksoylem.com/ak-partinin-neoliberalizm-cercevesinde-yukselisi-ve-ekonomi-politikalari/ [14.10.2018].

Ergin, Sedat. "En Başarılı Büyükelçiler Dışarıdan Atananlar mı?". **Hürriyet Gazetesi**, 16 Ocak 2019. https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/en-basarili-buyukelciler-disaridan-atananlar-mi-41084330 [19.09.2019].

Erhan, Çağrı, Ersin Embel. "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler". **Bilig.** s.72 (2015): 145-170.

Erkmen, Serhat. "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü". **Bilig**. s. 72 (2015): 171-196.

Eroğlu, Doğu. **Türkiye'de Radikalleşme, Örgütleme, Lojistik IŞİD Ağları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Eroğul, Cem. **Siyasal Düzenlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Birkaç Tarihsel Örnek ve Tartışma**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

_____. **Devlet Nedir?**. Yordam Kitap, 2015.

Erol, Mehmet Seyfettin, Emre Ozan. "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim". **Gazi Akademik Bakış**. c.4. s.8 (2011): 13-38.

Ersoy, Eyüp. "Realizm". **Uluslararası İlişkiler Teorileri.** ed. Ramazan Gözen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 159-188.

Erşen, Emre. "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü". **Ortadoğu Analiz**. c.5. s.52 (2013): 14-23.

_____. "Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çokboyutlu Ortaklığa". **2000'li Yıllarda Türkiye'nin Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler.** ed. Özden Zeynep Oktav and Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel, 2015: 201-230.

_____. "2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri: 'Kompartımanlaştırma' Stratejisinin Sorunları". **Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk**. ed. Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017:147-160.

Ertem, Helin Sarı, Radiye Funda Karadeniz. "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası, Fırsatlar, Riskler ve Krizler**. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 113-163.

Ertem, Helin. "Kuzey Irak'tan "Irak Kürdistanı"na: Ankara-Erbil İlişkilerindeki Dönüşümün Siyasi ve Ekonomik Temelleri. **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası, Fırsatlar, Riskler ve Krizler**. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 293-330.

_____. "Gerçek-Sonrası Zamanlarda Trump'lı Günler". **Karar**. 27 Ocak 2017. https://www.karar.com/gorusler/helin-sari-ertem-yazdi-gercek-sonrasi-zamanlarda-trumpli-gunler-376291 [19.01.2019].

Esra Vona Kurt, "Medya ve Kutuplaşma: Kutuplaşmanın Medyaya Yansımalarının, Gezi Parkı Eylemleri Üzerinden Değerlendirilmesi", **Toplum ve Demokrasi**, c.9. s. 19-20 (2015): 193-223.

Feng, Liu, Zhang Ruizhuang. "The Typologies of Realism". **Chinese Journal of International Politics**. c.1. s.1 (2006): 109-134.

Fırat, Erdal. "Türkiye Dış Politikasının Tarihi ve Değişimi". **Sosyal Bilimler Dergisi.** s.32 (2018): 84-102.

Fordham, Benjamin O. "The Limits of Neoclassical Realism: Additive and Interactive Approaches to Explaining Foreign Policy Preferences". **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 251-279.

Foulon, Michael. "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities". **International Studies Review**. c. 17. s. 4 (2015): 635-661.

Frognier, Andre-Paul. "The Single-Party/ Coalition Distinction and Cabinet Decision-Making". **Governing Together. The Extent and Limits of Joint Decision-Making in Western European Cabinets**. ed. Jean Blondel, Ferdinand Müller-Rommel. New York: St. Martin's Press, 1993: 43-73.

Gasparyan, Lilit. "Ali Bayramoğlu: Erdoğan ve AKP'ye Göre Türk Milli Kimliği". **Repair**. 12 Ocak 2017. https://www.repairfuture.net/index.php/tr/kimligi-tuerkiye-den-bak-s/erdogan-ve-akp-ye-gore-turk-milli-kimligi [02.06.2019].

George, Alexander L. "The "Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making". **International Studies Quarterly.** c. 13. s. 2 (1969): 190-222.

Gerner, Deborah J. "The Evolution of the Study of Foreign Policy". **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**. ed. Laura Neack, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice- Hall, 1995: 17-32

Gilles Kepel. "Türkiye'nin Yönelimi Neo-Hilafet". **Birgün**. 16 Haziran 2010. https://www.birgun.net/haber-detay/gilles-kepel-turkiyenin-yonelimi-neo-hilafet-53472.html [19.03.2019].

Gilpin, Robert. **War & Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Goldstein, Judith, Robert O. Keohane. "Ideas and Foreign Policy: an Analytical Framework". **Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change.** ed. Judith Goldstein, Robert O. Keohane. Ithaca: Cornell University Press, 1993: 3-30.

Gökçe, Orhan, Birol Akgün, Süleyman Karaçor. "3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim". **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.** c.2. s.4 (2002): 1-44.

Gökkuş, Beraat. "Davutoğlu: 'Erdoğan Bana Başbakan Ol Ama Başbakan Gibi Davranma Dedi'". **Euronews**. 18 Temmuz 2019. https://tr.euronews.com/2019/07/18/davutoglu-erdogan-bana-basbakan-ol-ama-basbakan-gibi-davranma-dedi [10.11.2019].

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2000.

Gray, Colin S. "Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back". **Review of International Studies**. c. 25. s.1 (1999): 49-69.

Greenstein, Fred I. **The Presidential Difference: Leadership Stylefrom FDR to George W. Bush**. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

Gustavsson, Jakob. **The Politics of Foreign Policy Change: Explaining the Swedish Reorientation on EC Membership**. Lund: Lund University Press, 1998.

_____. "How Should We Study Foreign Policy Change?". **Cooperation and Conflict**. c. 34. s. 1 (1999): 73-95.

Gürbüz, Yaşar. **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1987.

Gürcanlı, Zeynep. "Dış Politikada 'Değerli Yalnızlık' Dönemi". **Hürriyet.** 21 Ağustos 2013. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602 [12.10.2019].

Gürpınar, Bulut. "Türk Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD". **Sivil Toplum ve Dış Politika**. ed. Semra Cerit Mazlum, Erhan Doğan. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2006: 233–253.

_____. "Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika". **Uluslararası İlişkiler**. c.10. s.39 (2013): 73-104.

Güven, Erdal. "Bir New York Hatırası", **Radikal**. 4 Temmuz 2008. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/erdal-guven/bir-new-york-hatirasi-886581/ [19.08.2019].

Hagan, Joe D. "Regimes, Political Oppositions, and the Comparative Analysis of Foreign Policy". **New Directions in the Study of Foreign Policy.** ed. Charles F. Hermann, Charles W. Kegley, James N. Rosenau. Boston: Unwin Hyman, 1987: 339-366.

_____. "Domestic Political Explanations in the Analysis of Foreign Policy". **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation.** ed. Laura Neack, Jeanne A.K Hey, Patrick J. Haney, Prentice Hall, New Jersey: 1995, s.117-144.

Hale, William, Ergun Özbudun. **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP** London and New York: Routledge, 2010.

Han, Ahmet K. "Paradise Lost: A Neoclassical Realist Analysis of Turkish Foreign Policy and the Case of Turkish-Syrian Relations". **Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity.** ed. Raymond Hinnebusch, Özlem Tür. Farnham: Ashgate Yayınları, 2013: 55-70.

Haşimi, Cemalettin. "Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi", **BİSAV Bülten**, sayı:82, 2013, https://www.bisav.org.tr/Bulten/189/1179/turk_dis_politikasinda_kamu_diplomasisi [10.06.2019].

Hauss, Charles. **Comparative Politics: Domestic Responses to Global Challenges**. Belmont, CA: Wadsworth Publishing, 2017.

Hayatsever, Hüseyin. "ABD Temsilciler Meclisi'nde Sözde 'Soykırım' Kararı Kabul Edildi, Gözler Harcanan Paralarda". **Cumhuriyet**. 07.11.2019,

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/abd-temsilciler-meclisinde-sozde-soykirim-karari-kabul-edildi-gozler-harcanan-paralarda-1700569 [18.12.2019].

Heper, Metin. "The European Union, the Turkish Military and Democracy". **South European Society and Politics.** c. 10. s.1 (2005): 33-44.

Hermann, Charles F. "Policy Classification: A Key To The Comparative Study Of Foreign Policy". **The Analysis of International Politics.** ed. James N. Rosenau, Vincent Davis, Maurice East. New York: Free Press, 1971: 58-79.

_____. "Foreign Policy Behavior: That Which Is to Be Explained". **Why Nations Act**. ed. Maurice A. East, Stephen A. Salmore, Charles F. Hermann. Beverly Hills: Sage Press, 1978: 25-48.

_____. "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy". **International Studies Quarterly**. c.34. s. 1 (1990): 3-21.

Hermann, Margareth G. "How Decision Units Shape Foreign Policy". **International Studies Review.** c.3. s. 2 (2001): 47-81.

_____. "Assessing Leadership Style: Trait Analysis". **The Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton**. ed. Jerrold M. Post. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003: 178-212.

Hermann, Margaret G., Charles F. Hermann. "Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry". **International Studies Quarterly.** c. 33. s. 4 (1989): 361-387.

Hermann, Margaret G., Joe D. Hagan. "International Decision Making: Leadership Matters". **Foreign Policy**. s. 110. (1998): 124-137.

Hermann, Margaret G., Thomas Preston, Baghat Korany, Timothy M. Shaw. "Who Leads Matters: The Effects of Powerful Individuals". **International Studies Review**. c. 3. s.2 (2001): 83-131.

Hill, Christopher. **Foreign Policy in the Twenty-First Century**. Palgrave, 2015.

Holsti, Kalavi J. "Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon in Foreign Policy Theory". **Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World.** ed. Kalavi J. Holsti. London: Allen and Unwin, 1982: 1-20.

Holsti, Ole R. "The Operational Code as an Approach to the Analysis of Belief Systems". **Final Report to the National Science Foundation,** Grant No. SOC 75-15368, Durham, NC: Duke University, 1977.

Hudson, Valerie M. "The History and Evolution of Foreign Policy Analysis". **Foreign Policy: Theories, Actors, Cases**. ed. Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne. London: Oxford University Press, 2008: 13-34.

Huntington, Samuel P. "**The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**". Norman: University of Oklahoma Press, 1991.

Huxsoll, David Baker. "Regimes, Institutions and Foreign Policy Change". Doktora Tezi, Lousiana State University, 2003.

Ignatus, David. “Turkey Blows Israel’s Cover For Iranian Spy Ring”. **The Washington Post**. 16.10.2013. https://www.washingtonpost.com/opinions/david-ignatius-turkey-blows-israels-cover-for-iranian-spy-ring/2013/10/16/7d9c1eb2-3686-11e3-be86-6aeaa439845b_story.html [12.12.2019].

Ireland, Michael J., Scott Sigmund Gartner. “Time to Fight: Government Type and Conflict Initiation in Parliamentary Systems”. **Journal of Conflict Resolution**. c.45. s.5 (2001): 547-568.

İşyar, Ömer Göksel. **Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler**. Bursa: Dora Yayıncılık, 2017.

_____. “Suriye İç Savaşı’nda PYD’nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri”. **Bilge Strateji**. c. 9. s. 16 (2017): 33-67.

İçduygu, Ahmet. “Interacting Actors: The EU and Civil Society in Turkey”. **South European Society and Politics**. c.16. s. 3 (2011): 381-394.

İnsel, Ahmet. “Avrupa Birliği Ermeni Meselesinde Etkin Olabilir mi?”. **Repair Future**. Ermeni-Türk Platformu. 13 Ekim 2013. https://www.repairfuture.net/index.php/tr/tuerkiye-ve-avrupa-birligi-tuerkiye-den-bak-s/avrupa-birligi-ermeni-meselesinde-etkin-olabilir-mi [10.11.2019].

İzbul, Can. Erdoğan: “Suriye İç Meselemiz, Gereğini Yapmak Durumundayız”. **VOA**. 07.08.2011. https://www.amerikaninsesi.com/a/erdogan-suriye-ic-meselemiz-geregini-yapmak-durumundayiz-127078293/898713.html [12.12.2019].

Johnston, Alastair Iain. “Thinking About Strategic Culture”. **International Security**. c. 19. s. 4 (1995): 32-64.

Kaarbo, Juliet. “Coalition Cabinet Decision Making: Institutional and Psychological Factors”. **International Studies Review**. c.10. s. 1 (2008): 57-86

_____. “A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory”. **International Studies Review.** c.17. s. 2 (2015): 189-216.

_____. “A Foreign Policy Analysis Perspective on the Domestic Politics Turn in IR Theory”. **International Studies Review.** c.17. s. 2 (2015): 189-216.

Kaarbo, Juliet, Ryan K. Beasley. “Taking It to the Extreme: The Effect of Coalition Cabinets on Foreign Policy”. **Foreign Policy Analysis.** c.4. s. 1 (2008): 67-81.

Kaarbo, Juliet, Jeffrey S. Lantis, Ryan K. Beasley. “The Analysis of Foreign Policy in Comparative Perspective”. **Foreign Policy in Comparative Perspective Domestic and International Influences on State Behavior** ed. Ryan K. Beasley, Juliet Kaarbo, Jeffrey S. Lantis, Michael T. Snarr. California: CQ Press, 2012: 1-26.

Kakaşçı, Uğur, Bülent Orhan. “Türkiye Savunma Sanayii İhracatının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler”. **Sürdürülebilir Havacılık Araştırmaları Dergisi.** c. 3. s.2 (2018): 78-87.

Kalın, İbrahim. “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”. **Perceptions**, c.16. s.3 (2011): 5-23.

Kanat, Kılıç Buğra. "Klasik Yaklaşımlarla Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Çalışmak Neden Zordur? Türk Dış Politikası Çalışmalarında Yeni Paradigmalara Duyulan İhtiyaç". **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**. ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş. SETA Yayınları, 2013: 39-64.

Kantarcı, Şenol. "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?". **Güvenlik Stratejileri.** c.8. s.16 (2012): 1-84.

Kaplan, Morton. **System and Process in International Politics**. New York: Wiley, 1957.

Karahanoğulları, Yigit, Duygu Türk. "Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye". **Mülkiye Dergisi**. c.42. s.3 (2018): 403-448.

Karaosmanoğlu, Ali. "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey". **Journal of International Affairs**. c. 54. s.1 (2000): 199-216.

_____. "Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone". **Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey: Stumbling Blocks on the Road to Accession.** ed. Peter M. E. Volten. The Netherlands: The Centre of European Security Studies, 2009: 27-46.

Kaya, Raşit, Barış Çakmur. "Politics and the Mass Media in Turkey". **Turkish Studies**. c.11. s.4 (2010): 521-537.

Kaya, Sezgin. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Ulusal Güvenlik Algılaması ve Politikaları". **Avrasya Dosyası**. c.11. s.2 (2005): 212-239.

Kaygusuz, Özlem. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu'nun Etkileri". **Mülkiye**. c.34. s.268 (2010): 185-208.

Kesgin, Barış. "Foreign Policy Analysis". **21st Century Political Science: A Reference Handbook.** ed. John T. Ishiyama, Marijke Breuning. Thousand Oaks: SAGE Yayınları, 2011: 336-343.

_____. "Political Leadership and Foreign Policy in Post-Cold War Israel and Turkey". Doktora tezi. Kansas Üniversitesi, 2011.

_____. "Leadership Traits of Turkey's Islamist and Secular Prime Ministers". **Turkish Studies**. c.14. s. 1 (2013): 136-157.

_____. "Turkey's Erdoğan: Leadership Style And Foreign Policy Audiences". **Turkish Studies,** c. 21. s. 1 (2019): 56-82.

Keyman, Fuat. "Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil". **SETA Policy Brief**, 2009.

_____. "Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus". **Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under The Justice and Development Party.** ed. Kerem Öktem, Ayşe Kadıoğlu, Mehmet Karlı. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012: 19-32.

_____. "Davutoğlu 'Pan-İslamist' mi?". **Radikal**. 27 Ağustos 2014. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/davutoglu-pan-islamist-mi-1209165/ [19.03.2018].

Keyman, Fuat, Ziya Öniş. **Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Keyman, Fuat, Şebnem Gümüşçü. **Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey, Hegemony Through Transformation**. UK: Palgrave Macmillan, 2014.

Kısacık, Sina. "1990 ve 2000'li Yıllarda Rus Dış Politikasında Temel Eğilimler". Uluslararası Politika Akademisi. 2012. http://politikaakademisi.org/2012/08/25/1990-ve-2000li-yillarda-rus-dis-politikasinda-temel-egilimler/ [16.02.2018].

Kışlalı, Ahmet Taner. **Siyaset Bilimi**. İmge Kitapevi Yayınları, 2016.

Kibaroğlu, Mustafa. "Türkiye'nin S-400 Macerasının 4 Yüzü". **Yörünge**. Şubat 2018. http://www.mustafakibaroglu.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/mustafkibaroglu_yorungedergisi_s400_subat2018.pdf [12.03.2019].

Kirişçi, Kemal. "Türkiye ve Avrupa Birliği: Katılım Öncesi Dönemin İç ve Dış Politika Dinamikleri". **Uluslararası İlişkiler**. c.2. s.8 (2006): 79-118.

_____. "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State". **New Perspectives on Turkey**. s. 40 (2009): 29-56.

Kitchen, Nicholas. "Systemic Pressures and Domestic Ideas: A Neoclassical Realist Model of Grand Strategy Formation". **Review of International Studies**. c.36. s. 1 (2010): 117-143.

Klein, Yitzhak. "A Theory of Strategic Culture". **Comparative Strategy.** c. 10. s. 1 (1991): 3-23.

Kocabıyık, Hasan. "Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasisi ve Türkiye". **Avrasya Etüdleri**. c.25. s.55 (2019): 163-196.

Koyuncu, Büke. **"Benim Milletim..." AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Krauthammer, Charles. "The Unipolar Moment". **Foreign Affairs**. c.70. s.1 (1990/1991): 23-33.

Küçükseyhan, Yılmaz. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Savunma Sanayi Sektör Meclisi 2017 Yıllık Raporu, http://www.sasad.org.tr/uploaded/TOBB-2017-Yili-Sektor-Raporu.pdf [12.10.2019].

Kupchan, Charles A. **The Vulnerability of Empire**. Ithaca: Cornell University Press, 1994.

Kurtuluş, Begüm. "21. Yüzyılda Değişen Kamu Diplomasisi Anlayışının Türk Dış Politikasına Yansıması". Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kut, Şule. "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahtarları". **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**. ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002: 12-24.

Kutlay, Mustafa. "Yeni Türk Dış Politikası"nın Ekonomi Politiği: Eleştirel Bir Yaklaşım". **Uluslararası İlişkiler**. c.9. s.35 (2012): 101-127.

Küçük, Ayşe. "2003 Süleymaniye "Çuval" Krizi". Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri. 2015. http://www.tdpkrizleri.org/index.php/2003-sueleymaniye-cuval-krizi

_____. "Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme". Yüksek Lisans Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Legro, Jeffrey W., Andrew Moravcsik. "Is Anybody Still a Realist?". **International Security**. c. 24. s. 2 (1999): 5-55.

Leites, Nathan. **The Operational Code of the Politburo**. New York: McGraw-Hill, 1951.

Linz, Juan J., **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, (Ankara: Liberte Yayınları, 2008)

Lipjhart, Arendt. **Patterns of Democracy, Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries**. New Haven&London: Yale University Press, 2012.

Lobell, Steven E. "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model". **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. New York, Cambridge University Press, 2009: 42-74.

Lobell, Steven E. Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro. **Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy**. New York: Cambridge University Press, 2009.

Makovsky, Alan, Sabri Sayari. "**Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy**". Washington: Washington Institute for Near East Policy**,** 2000.

Mastanduno, Michael, David A. Lake, G. John Ikenberry. "Toward a Realist Theory of State Action". **International Studies Quarterly**. c. 33. s. 4 (1989): 457-474.

Mavioğlu, Ertuğrul. **Cenderedeki Medya, Tenceredeki Gazeteci**. İthaki Yayınları, 2012.

Mcclory, Jonathan. **A Global Ranking of Soft Power 2018**. USC Center On Public Diplomacy, Portland Comm. https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The-Soft-Power-30-Report-2018.pdf [12.06.2019].

Mehmet Uğur, "Yeni Anayasanın Demokratik Kalitesiyle ilgili Kaygılar", **Mesele**, Sayı.11, 2007

Mengüç, Dora. "ABD 683 Gün Sonra Ankara'da Büyükelçi ile Temsil Edilecek; David Satterfield Kim, Mesaiye Niye Bu Kadar Gecikti?". **Independent Türkçe**. 29.08.2019. https://www.independentturkish.com/node/65371/haber/abd-683-gün-sonra-ankara'da-büyükelçi-ile-temsil-edilecek-david-satterfield-kim [10.12.2019].

Menocala, Alina Rocha, Verena Fritzb, Lise Raknerc. "Hybrid Regimes and the Challenges of Deepening and Sustaining Democracy in Developing

Countries". **South African Journal of International Affairs,** c. 15. s. 1 (2008): 29-40.

Miş, Nebi. "AK Parti ve Siyasal Değişimi Yönetmek"**. Kriter**. c.3. s. 27 (2018). https://kriterdergi.com/siyaset/ak-parti-ve-siyasal-degisimi-yonetmek [28.11.2019].

Moudouros, Nikos. "The 'Harmonization' of Islam with the Neoliberal Transformation: The Case of Turkey". **Globalizations**. c.11. s.6 (2014): 843-857.

Musil, Pelin Ayan. "Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem". **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**. ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2014): 189-208.

Müftüoğlu, Özgür. "AKP'nin Demokrasiyle Dansı". **Evrensel Gazetesi**. 23 Haziran 2011. https://www.evrensel.net/yazi/8490/akpnin-demokrasiyle-dansi [28.11.2018].

Nas, Çiğdem. "Türkiye-AB İlişkilerinde Süreklilik ve Değişim". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 165-199.

_____. "Türkiye'de Avrupa Birliği Algıları". **Yarım Asrın Ardından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri, Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**. ed. Belgin Sariye Akçay, Sinem Akgül Açıkmeşe. Seçkin Yayıncılık, 2017: 569-595.

Nazım Alpman, "AKP'nin 10 Yılı". **Birgün.** 15 Ağustos 2011. https://www.birgun.net/haber-detay/akp-nin-10-yili-16557.html [10.12.2018].

Neack, Laura, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney. "Generational Change in Foreign Policy Analysis". **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice- Hall, 1995: 1-16.

Neack, Laura. **The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era.** (New Millennium Books in International Studies). Rowman & Littlefield Publishers, 2008

Niklasson, Tomas. "Regime Stability and Foreign Policy Change, Interaction between Domestic and Foreign Policy in Hungary 1956-1994". **Lund Political Studies 143**, Department of Political Science Lund University. 2006. https://portal.research.lu.se/ws/files/5518011/26661.pdf [12.12.2019].

Oğuzlu, Tarık. "Turkey's Northern Iraq Policy: Competing Perspectives". **Insight Turkey**. c. 10. s. 3 (2008): 5-22.

_____. "Turkey and the Europeanization of Foreign Policy?". **Political Science Quarterly**. c.125. s.4 (2010): 657-683.

_____. "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası" **Bilig**. s.72 (2015): 223-250.

Oktav, Özden Zeynep. "Giriş". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler.** ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 1-12.

_____. "Suriye İç Savaşı'nın Türkiye-İran-Suriye İlişkileri Üzerine Etkileri". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler.** ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 261-292.

Oran, Baskın. **Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir inceleme.** Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1 (1919-1980)**. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Oruç, Haydar. "Türkiye'nin İsrail, Filistin ve Ürdün Politikası 2018". **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018.** SETA Yayınları, 2019: 157-181.

Ovalı, Şevket, İlkim Özdikmenli. "Ideologies and the Western Question in Turkish Foreign Policy: A Neo-classical Realist Perspective". **All Azimuth.** c. 9. s.1 (2020): 105-126.

Öniş, Ziya, Şuhnaz Yılmaz. "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era". **Turkish Studies**. c.10. s.1 (2009): 7-24.

Özalp, Güven. "En Güvenilen Kurum Yine Ordu". **Milliyet**. 25.02.2010. http://www.milliyet.com.tr/siyaset/en-guvenilen-kurum-yine-ordu-1203664 [12.12.2019].

Özbudun, Ergun, William Hale. **Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı**. İstanbul: Doğan Kitap, 2010.

Özcan, Gencer. "The JDP's Changing Discursive Strategies Towards Israel: Rhetoric vs. Reality". **Uluslararası İlişkiler**. c. 15. s. 57 (2018): 19-32.

Özcoşkun, Ali Rıza. "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)". **Türk Diplomatik Arşivi Yayınları**. 2018. http://www.mfa.gov.tr/data/kutuphane/yayinlar/mensuplar/ali-riza-ozcoskun.pdf

Özdamar, Özgür. "Leadership Analysis at a "Great Distance": Using the Operational Code Construct to Analyse Islamist Leaders". **Global Society**. c. 31. s. 2 (2017): 167-198.

Öniş, Ziya. "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique". **Insight Turkey**. c.13. s.1 (2011): 47-65.

_____. "Turkey Under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of The Late AKP Era". **Southeast European and Black Sea Studies**. c.19. s.2 (2019): 201-225.

Öniş, Ziya, Mustafa Kutlay. "Rising Powers in a Changing Global Order: The Political Economy of Turkey in the Age of BRICs". **Third World Quarterly**. c.34. s.8 (2013): 1409-1426.

Özcan, Gencer. "Türkiye'de Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Askeri Yapının Artan Etkisi". **En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar.** ed. Gencer Özcan, Şule Kut. İstanbul: Büke Yayınları, 2000.

_____. "Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci". **Türk Dış Politikasının Analizi.** ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 2004: 985-1006.

_____. "Milli Güvenlik Kurulu". **Almanak Türkiye 2005**, **Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim.** ed. Ümit Cizre. DCAF-TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi Özel Yayın, TESEV Yayınları, 2006: 32-45.

_____. "Facing its Waterloo in Diplomacy: Turkey's Military in the Foreign Policy-Making Process". **New Perspectives on Turkey**. s.40 (2009): 83-102.

_____. "Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler". **Ortadoğu Analiz**. c. 2 s. 18 (2010): 36-44.

_____. "Dış Politika Analizi". **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler.** ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 321-342.

Özcan, Gencer, Evren Balta, Burç Beşgül. **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Özdağ, Ümit. **Kaçınılmaz Çöküş-AKP Rejiminin Dörtlü Krizi**. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.

Özdamar, Özgür, Balkan Devlen. "System, the Individual, and Survival: A Neoclassical, Realist Approach to Turkish Foreign Policy in the Middle, East after the Arab Uprisings". **Fear and Uncertainty in Europe: A Return to Realism?**. ed. V.D. Dala, R. Belloni, P. Viotti. New York: Palgrave MacMillan, 2018: 177-196.

Özdamar, Özgür, Toygar Halistoprak, Erkam Sula. "From Good Neighbor to Model: Turkey's Changing Roles in the Middle East in the Aftermath of the Arab Spring". **Uluslararası İlişkiler**. c.11. s.42 (2014): 93-113.

Özdemir, Özge. "Türkiye Yurt Dışında Nerelerde Cami İnşa Etti, Bu Camilerin Maliyeti Ne?", **BBC Türkçe**. 23 Mayıs 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48294387 [12.12.2019].

Özel, Işık. "Is It None Of Their Business? Business and Democratization, the Case of Turkey". **Democratization**. c.20. s.6 (2013): 1081-1116.

Özgen, Cenk. "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler". **Güvenlik Bilimleri Dergisi**. c.8. s.2 (2019): 381-408.

Özgönül, Emin. "16 Yıl Sonra Ortaya Çıkan Sır! Ecevit'in Teklifini Kabul Etmemiş". **Sözcü**. 05.11.2017, https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/ecevit-fp-kapatilmasin-dedi-sezer-teklifi-kabul-etmedi-2077489/ [19.03.2019].

Özkan, Abdülkadir. "21.Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkanları". **Tasam Yayınları**, Rapor no:70, 2015, https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/STR70_21._Yuzyilin_Stratejik_Vizyonu.pdf_66fb77c9-cd79-481e-a185-9a9c26ffe7b7.pdf

Özkeçeci-Taner, Binnur. "Koalisyon Hükümetleri ve Türk Dış Politikasının Oluşturulması". **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış**

Politikasının Analizi. ed. Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012: 43-93.

Özpek, Burak Bilgehan. "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu". **Ortadoğu Etütleri**. c.3. s. 2 (2012): 183-215.

Özpek, Burak Bilgehan, Nebahat Tanriverdi Yaşar. "Populism and Foreign Policy in Turkey Under the AKP Rule". **Turkish Studies**. c.19. s. 2 (2017): 198-216.

Özpek, Burak Bilgehan, Yelda Demirağ. "Turkish Foreign Policy After The 'Arab Spring': From Agenda-Setter State to Agenda-Entrepreneur State". **Israel Affairs**. c.20. s. 3 (2014): 328-346.

Öztürk, Büşra Engin. "Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret ve Sermaye Hareketleri". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. c.11. s.60 (2018): 894-908.

Özkan, Behlül. "PanİslamcıDış Politikanın Çöküşü". **Radikal 2**. 15.6.2014, http://www.radikal.com.tr/radikal2/panislamci-dis-politikanin-cokusu-1197025/ [10.11.2019].

_____. "Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism". **Survival**. c. 56. s.4 (2014): 119-140.

Özvarış, Hazal. "Özdem Sanberk: Gülen Cemaati Üyeleri, Dışişleri Bakanlığı'na Abdullah Gül Döneminde Girdi". **T24**. 2 Mayıs 2016. https://t24.com.tr/haber/ozdem-sanberk-gulen-cemaati-uyeleri-disisleri-bakanligina-abdullah-gul-doneminde-girdi,338609 [17.10.2019].

Palmer, Glenn, Tamar R. London, Patrick M. Regan. "What's Stopping You?:The Sources of Political Constraints on International Conflict Behavior in Parliamentary Democracies". **International Interactions**. c. 30. s. 1 (2004): 1-24.

Parlar Dal, Emel. "Conceptualising and Testing the 'Emerging Regional Power' of Turkey in the Shifting International Order". **Third World Quarterly**. c.37. s.8 (2016): 1425-1453.

Peterson, Paul E. "The President's Dominance in Foreign Policy Making". **Political Science Quarterly**. c. 109. s. 2 (1994): 215-234.

Przeworski, Adam, Michael Alvarez, José Antonio Cheibub, Fernando Limongi. "Classifying Political Regimes". **Studies in Comparative International Development**. c.31. s. 2 (1996): 3-36.

Putnam, Robert D. "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games". **International Organization.** c. 42. s.3 (1988): 427-460.

Rathbun, Brian. "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism". **Security Studies**, c.17. s. 2 (2008): 294-321.

Reiter, Dan, Erik R. Tillman. "Public, Legislative, and Executive Constraints on the Democratic Initiation of Conflict". **Journal of Politics**. c. 64. s. 3 (2002): 810-826.

Renfro, Wesley B. "Presidential Decision-Making and the Use of Force". Doktora Tezi, Connecticut Üniversitesi, 2009.

Rhodes, Roderick Arthur William. "Executives in Parliamentary Government,". **The Oxford Handbook of Political Institutions**. ed. R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell. **Neoclassical Realist Theory of International Politics**. New York, NY: Oxford University Press, 2016.

Rosati, Jerel A. "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity and Change in U.S. Foreign Policy". **Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change**. ed. Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan, Martin W. Sampson III. Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 1994: 230-254.

Rose, Gideon. "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". **World Politics**. c.51. s.1 (1998): 144-172.

Rosecrance, Richard. **Action and Reaction in World Politics**. Boston: Little Brown,1963.

Rosenau, James. "Pre-theories and Theories of Foreign Policy". **Approaches in Comparative and International Politics.** ed. R. B. Farrell. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1966.

Sander, Oral. "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c.37. s.3-4 (1982): 105-124.

Saraçoğlu, Cenk. "AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik". **Alternatif Politika**. c.5. s.1 (2013): 52-68.

Sayarı, Sabri. "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism". **Journal of International Affairs**. c.54. s.1 (2000): 169-182.

Schirm, Stefan A. "Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance". **European Journal of International Relations**. c. 16. s. 2 (2010): 197-221.

Schoeman, Maxi. "South Africa as an Emerging Middle Power: 1994–2003". **African Security Review**. c.9. s.3 (2000): 47-58.

Schweller, Randall L. "The Progressiveness of Neoclassical Realism". **Progress in International Relations Theory: Appraising the Field.** ed. Colin Elman, Miriam Fendius Elman. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003: 311-347.

Sınır Tanımayan Gazeteciler, "World Press Freedom Index 2019," ("Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi 2019") https://rsf.org/en/turkey

Snyder, Richard C., H. W. Bruck, Burton Sapin. **Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics.** Princeton University Press, 1954.

Sönmez, Mustafa. "Medyada İstanbul İktidarı". **Mülkiye**. c.34. s.269 (2010): 85-99.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. İstanbul: Der Yayınları, 1996.

_____. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. İstanbul: Der Yayınları, 2012.

_____. **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**. İstanbul: Der Yayınları, 2016.

_____. **Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması**. İstanbul: Der Yayınları, 2019.

Sözen, Ahmet. "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges". **Turkish Studies.** c.11. s.1 (2010): 103-123.

Sözen, Yunus. "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler". **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar.** ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2014)

Sözeri, Ceren. "Türkiye'de Medya-İktidar İlişkileri / Sorunlar ve Öneriler". **İstanbul Toplum Siyaset ve Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**. 2015. http://platform24.org/Content/Uploads/Editor/Türkiye'de%20Medya-İktidar%20İlişkileri-BASKI.pdf [10.02.2019].

Sperling, James. "Neoclassical Realism and Alliance Politics". **Theorizing NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance.** ed. Mark Webber, Adrian Hyde-Price. Routledge, 2016:61-91.

Spring, Baker. "Who Makes American Foreign Policy?". **The Heritage Foundation**. 29 Nisan 2011. https://www.heritage.org/global-politics/report/who-makes-american-foreign-policy [10.11.2019].

Sprout, Harold, Margaret Sprout, **The Ecological Perspective on Human Affairs.** Princeton NJ, Princeton University Press, 1965.

Sterling-Folker, Jennifer. "Realist Environment, Liberal Process, and Domestic-Level Variables". **International Studies Quarterly.** c.41. s.1 (1997): 1-26.

Sula, İsmail Erkam. "Where is The Anchor Now? A Poliheuristic Analysis of Turkish Foreign Policy in the AKP Period". Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Sunar, Burcu. "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar: Türkiye Bülteni Üzerine Bir İnceleme". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** c.18. s. 3 (2013): 431-454.

Şarlak, Zeynep. "Milli Güvenlik Kurulu". **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim.** ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel. TESEV Yayınları, 2009:

Şener, Bülent. "Türk Dış Politikasında AKP Romantizmi ya da "Stratejik Derinlik"te Yuvarlanmalar: Türk Dış Politikası "İslam"ileşiyor mu?" . **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**. 20.12.2011. https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/turk-dis-politikasinda-akp-romantizmi-ya-da-stratejik-derinlikte-yuvarlanmalar-turk-dis-politikasi-islamilesiyor mu? [10.12.2019].

Şıhmantepe, Aydın. "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi". **Güvenlik Stratejileri Dergisi**. c.9. s. 17 (2013): 127-156.

Schweller, Randall. "Neoclassical Realism and State Mobilization: Expansionist Ideology in the Age of Mass Politics". **Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy**. ed. Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro (Cambridge: Cambridge University Press, 2009): 227-250.

Tahsin, Emine. "Türkiye–AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs". **Praksis**. s.24 (2010): 133-165.

Taliaferro, Jeffrey W. "Security Seeking under Anarchy, Defensive Realism Revisited". **International Security**. c.25. s.3 (2000): 128-161.

_____. "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State". **Security Studies**, c.15. s.3 (2006): 464-495.

Tanış, Tolga. **Potus ve Beyefendi, 2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi**. Doğan Kitap, 2015.

Tanrısever, Oktay F. "Rusya'nın Artan Bölgesel Etkisi ve Türkiye", **Aljazeera Türk**, 16.12.2016, http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusyanin-artan-bolgesel-etkisi-ve-turkiye [21.11.2018].

Tasi, Deniz. "24 Haziran ve Dış Politika". **Sosyal Demokrat Dergi**. 17.8.2018, http://www.sosyaldemokratdergi.org/deniz-tansi-24-haziran-ve-dis-politika/ [10.08.2019].

Taşpınar, Ömer. "The Rise of Turkish Gaullism: Getting Turkish-American Relations Right". **Insight Turkey**. c.13. s.1 (2011): 11-17.

Taştekin, Fehim. "Trump'ın Kudüs Kararı: Orta Doğu'da Barışı Öldürmek İçin Mükemmel Zamanlama". **BBC Türkçe.** 7 Aralık 2017. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42261350 [19.06.2019].

Tekin, Ali. "AKP İktidarı ve Yeni Alternatifleri: Koalisyonel Arka Planda Kaymalar". **Independent Türkçe**. 11.07.2019. https://www.indyturk.com/node/49976/t%C3%BCrkiyeden-sesler/akp-iktidar%C4%B1-ve-yeni-alternatifleri-koalisyonel-arka-planda-kaymalar [12.12.2019]

Thoburn, Hannah. "Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu". SETA Yayınları 56. 2015. http://file.setav.org/Files/Pdf/20151019183121_rusya-siyasetini-anlama-kilavuzu-pdf.pdf [19.08.2018].

Tuğtan, Mehmet Ali. "Güç, Anarşi ve Realizm". **Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**. ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 111-131.

_____. "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu". **Uluslararası İlişkiler**. c.13. s.49 (2016): 3-24.

Tuncel, Gökhan. "Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi". **Birey ve Toplum**. c.4. s. 7 (2014): 7-22.

Tuncer, Gökçen. "Dışişleri "Gelenekle" mi Devam Etmeli, "Yenileri" Buyur mu Etmeli?". **Independent Türkçe.** 21 Eylül 2019. https://www.independentturkish.com/node/73051/haber/dışişleri-"gelenekle"-mi-devam-etmeli-"yenileri"-buyur-mu-etmeli [12.12.2019].

Turan, A. Menaf. "Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi". **Social Sciences Research Journal**. c.7. s. 3 (2018): 42-91.

Turan, İlter. "Unstable Stability: Turkish Politics at the Crossroads?". **International Affairs**. c. 83. s. 2 (2007): 319-338.

Turgutoğlu, Kenan. "Yeltsin ve Putin Dönemlerinde İzlenen Dış Politikaların NATO ile İlişkiler Düzleminde Karşılaştırması" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006)

Türk, Eylem. "Avrupa Birliği Sürecinde Sivil Toplumun Önemi ve Tüsiad'ın Rolü". Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Tür, Özlem, Ahmet K. Han. "Türk Dış Politikasını Anlamak için Bir Çerçeve". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 13-46.

Tür, Özlem. "Economic Relations with the Middle East Under the AKP-Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones". **Turkish Studies**. c.12. s.4 (2011): 589-602.

Tziarras, Zenonas. "Turkish Foreign Policy towards the Middle East under the AKP (2002-2013): A Neoclassical Realist Account". Doktora Tezi. Warwick Üniversitesi, 2014.

Uyar, Can. "Dış Politika Oluşum Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü: Türkiye'nin Dış Politika Uygulamasında İşadamı Örgütlerinin Yeri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Uzer, Umut. "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları". **Bilge Strateji**. c.5. s. 8 (2013): 69-93.

Uzgel, İlhan. "TDP'nin Oluşturulması". **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1**: **1919-1980**. ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 73-90.

_____. **Ulusal Çıkar ve Dış Politika-Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü, 1983-1991**. Ankara: İmge Yayınevi, 2004.

_____. "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü". **Mülkiye Dergisi.** c.30. s.252 (2006): 7-18.

_____. "Sıfır Sorunun Çöküşü". **Radikal 2**. 1 Temmuz 2012. http://www.radikal.com.tr/radikal2/sifir-sorunun-cokusu-1092971/ [13.12.2016].

_____. "Ordu Dış Politikanın Neresinde?". **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**. ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013: 311-334.

_____. "Ilımlı İslamcılıkla Milliyetçi Otoriterlik Arasında Siyaset". **Gazete Duvar**. 8 Mayıs 2017. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/05/08/ilimli-islamcilikla-milliyetci-otoriterlik-arasinda-siyaset/ [12.12.2019].

_____. "Büyük Ortadoğu Projesi Uygulamaya mı Konuldu?". **Gazete Duvar**. 25 Eylül 2017. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/25/buyuk-ortadogu-projesi-uygulamaya-mi-konuldu [12.10.2019].

_____. "2001 Krizinde İslamcılar Ne Yaptı?". **Gazete Duvar**. 20 Ağustos 2018. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/08/20/2001-krizinde-islamcilar-ne-yapti/ [26.11.2018].

Uzuner, Zuhal Mert. "Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu". **2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler**

ve Krizler. ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015: 363-404.

Ülger, Uğur. "Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği". **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. c.4. s.29 (2017): 619-632.

Ülgül, Murat. "Continuity or Change in Turkish Foreign Policy? Analyzing the Policy Fluctuations during the Justice and Development Party Era". **Journal of Global Analysis**. c.7. s.1 (2017): 59-81.

Ülman, Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c.23. s.3 (1968): 241-273.

Volgy, Thomas J., John E. Schwarz. "Does Politics stop at the Water's Edge? Domestic Political Factors and Foreign Policy Restructuring in the Cases of Great Britain, France and West Germany". **Journal of Politics**. c. 53. s. 3 (1991): 615-643.

Wagner, Harrison. "What Was Bipolarity?". **International Organization**. c.47. s.1 (1993): 77-106.

Walker, Joshua W. "The Sources of Turkish Grand Strategy-'Strategic Depth' and 'Zero-Problems' in Context". **Turkey's Global Strategy, LSE Ideas Special Reports.** 2011: 6-12.

Walker, Stephen G. "The Evolution of Operational Code Analysis". **Political Psychology**. c. 11. s.2 (1990): 403-418.

Walker, Stephen G., Mark Schafer, Michael D. Young. "Profiling the Operational Codes of Political Leaders". **The Psychological Assessment of Leaders**. ed. Jerrold M. Post. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2008: 215-245.

Walt, Stephen M. "The Enduring Relevance of Realist Tradition". **Political Science: State of the Discipline**. ed. Ira Katznelson, Helen V. Milner. New York: W. W. Norton, 2002: 197-234.

Waltz, Kenneth N. **Theory of International Politics**. New York: Mac Graw Hill, 1979.

Welch, David. **Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change**. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

Weller, Patrick. "Cabinet Government: An Elusive Ideal?". **Public Administration**. c. 81. s. 4 (2003): 701-722.

Wendt, Alexander. **Social Theory of International Politics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Wezeman, Pieter D., Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Nan Tian, Siemon T. Wezeman. Trends in International Arms Transfers, 2018. **SIPRI,** Mart. 2019. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-03/fs_1903_at_2018.pdf [12.12.2019].

William Hale, Ergun Özbudun. **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP.** New York: Palgrave Macmillan, 2009.

Williams, Katie. "Esper 'Concerned' About Russian Influence in Egypt, Saudi Arabia". **Defense One**, 11.12.2019. https://www.defenseone.com/threats/2019/12/russias-growing-influence-egypt-saudi-arabia-concerning-esper-says/161822/ [10.01.2010].

Wohlforth, William C. **The Elusive Balance, Power and Perceptions During the Cold War.** Ithaca: Cornell University Press, 1993.

_____. "The Stability of a Unipolar World". **International Security**. c.24. s.1 (1999): 5-41.

Woldendorp, Jaap, Hans Keman, Ian Budge. "Party government in 20 Democracies: An Update (1990–1995)". **European Journal of Political Research**. c. 33. s. 1 (1998): 125-164.

Yaka, Özge. "Ulusal Dava'dan 'Ayakbağı'na: Kıbrıs Siyasetinin Dönüşümü". **Memleket SiyasetYönetim.** c.6. s.16 (2011): 71-115.

Yalvaç, Faruk. **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Yanardağ, Merdan. **Bir ABD Projesi Olarak AKP**. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları, 2007.

Yang, Yi Edward. "Leaders' Conceptual Complexity and Foreign Policy Change: Comparing the Bill Clinton and George W. Bush Foreign Policies toward China". **The Chinese Journal of International Politics**. c. 3. s. 4 (2010): 415-446.

Yaşlı, Fatih. "Dış Politikada Üç Dönem: Batıcılık, Yeni-Osmanlıcılık, Sözde Avrasyacılık". **Birgün Gazetesi**. 10 Ekim 2017. https://www.birgun.net/haber/dis-politikada-uc-donem-baticilik-yeni-osmanlicilik-sozde-avrasyacilik-183816 [12.04.2019].

Yavuz, Hakan. "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate". **Journal of Palestine Studies**. c.27. s.1 (1997): 22-37.

_____. **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Yavuz, Turan. **Çuvallayan İttifak**. (İstanbul: Destek Yayınları, 2007)

Yeşiltaş, Murat, Murat Aslan, Sibel Düz, Ümit Tetik, Selen Öztürk, Ömer Özkızılcık. "2018'de Güvenlik ve Savunma". **2018'de Türkiye**, SETA Yayınları, 2018: 163-199.

Yeşiltaş, Murat, Ali Balcı. "A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map. **SAM Papers**. s.7 (2013): 5-35.

Yeşilyurt, Nuri. "Explaining Miscalculation and Maladaptation in Turkish Foreign Policy Towards the Middle East During the Arab Uprisings: A Neoclassical Realist Perspective". **All Azimuth**. c.6. s. 2 (2017): 65-83.

Yetkin, Murat. "Neo-Osmanlıcılığın Sonu mu?". **Hürriyet**. 28 Aralık 2017. http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/neo-osmanliciligin-sonu-mu-40692315 [17.10.2019].

Yıldırım, Deniz. "AKP ve Neoliberal Popülizm". **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu.** ed. İlhan Uzgel, Bülent Duru. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009: 66-107.

Yıldız, Şenay. "Neo Osmanlıcılık'tan Araplar rahatsız". **Akşam**. 29 Ocak 2013. https://www.aksam.com.tr/roportaj/neo-osmanliciliktan-araplar-rahatsiz/haber-167692 [15.10.2018].

Yılmaz, Birce Barlas. "Türkiye'de İş Dünyası ve Siyaset İlişkisi: TÜSİAD-AKP Örneği". Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Yılmaz, Selman. "Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi". **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.** c.5. s.4 (2016): 1164-1185.

Zakaria, Fareed. "Realism and Domestic Politics: A Review Essay". **International Security.** c.17. s. 1 (1992): 177-198.

_____. **From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role**. Chichester: Princeton University Press, 1998.

"2010 tarihli 6004 sayılı "Dışişleri Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun", https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100713-3.htm [12.10.2018].

"2019: Türkiye-ABD İlişkilerinin Zor Yılı". **VOA**. 28 Aralık 2019. https://www.amerikaninsesi.com/a/türk-amerikan-ilişkilerinin-zor-yılı/5223439.html [10.01.2020].

"30 Atak Helikopteri İçin Pakistan ile İmzalar Atıldı". **Hürriyet.** 25 Mayıs 2018. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/30-atak-helikopteri-icin-pakistan-ile-imzalar-atildi-40847851 [12.09.2019].

"30 Ayda KCK'dan 7748 Gözaltı, 3895 Tutuklama". **Bianet**. 6 Ekim 2011. http://bianet.org/bianet/siyaset/133216-30-ayda-kckden-7748-gozalti-3895-tutuklama [19.10.2019].

"6 Güvence". **Hürriyet**. 04 Kasım 2002. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6-guvence-107530 [29.11.2018]

"61'de Emeklilik Geldi Dışişleri Boşaldı". **Hürriyet**. 18 Nisan 2003. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/61de-emeklilik-geldi-disisleri-bosaldi-140986 [22.09.2018].

"6004 Sayılı Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu". Resmi Gazete. Sayı: 27640. 13 Temmuz 2010

"7 Soruda NATO'nun Füze Kalkanı Projesi". **DW**. 8 Temmuz 2016. https://www.dw.com/tr/7-soruda-natonun-füze-kalkanı-projesi/a-19388836 [15.12.2018].

"AB: Aşırı Endişeliyiz". **Cumhuriyet**. 14 Aralık 2016. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/645036/AB__Asiri_endiseliyiz.html [14.07.2018].

"AB'nin Yaptığı Affedilir Bir Şey Değil". **Türkiye**. 4 Şubat 2013. https://m.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/32864.aspx [15.12.2018].

"ABD Başkanları İçin Görevden Azil Süreci Nasıl İşliyor?". **BBC Türkçe**. 06 Mart 2018. http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39955153 [12.12.2019].

"ABD Dışişleri Yetkilisinden F-35 Uyarısı". **Sputniknews**. 27 Haziran 2018. https://tr.sputniknews.com/abd/201806271034033944-abd-disisleri-turkiye-f35-uyarisi/ [14.07.2019].

"ABD Dışişleri: Rusya'dan S-400 Alırsa Türkiye'ye Yaptırım Uygulanacak". **Sputniknews**. 27 Haziran 2018. https://tr.sputniknews.com/abd/201806261034028353-abd-disisleri-turkiye-yaptirim/ [10.10.2019].

"ABD ile Eğit-Donat Mutabakatı İmzalandı". **BBC Türkçe**. 19 Şubat 2015 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150219_egit_donat [19.12.2018].

"ABD Senatosu Ermeni karar tasarısını kabul etti". **CNNTÜRK**. 12 Aralık 2019. https://www.cnnturk.com/dunya/abd-senatosu-ermeni-karar-tasarisini-kabul-etti [12.01.2020].

"ABD Temsilciler Meclisi Ermeni Tasarısını Kabul Etti". **VOA**. 29 Ekim 2019. https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-temsilciler-meclisi-ermeni-tasarisini-kabul-etti/5144512.html [12.01.2020].

"Açılımın Kilit Adamı: Emre Taner". **Milliyet**. 23 Ekim 2009. http://www.milliyet.com.tr/siyaset/acilimin-kilit-adami-emre-taner-1153635 [14.07.2019].

"Adriyatik'teki Türk Üssü". **Milliyet**. 17 Nisan 2016. https://www.milliyet.com.tr/gundem/adriyatik-teki-turk-ussu-2228426 [23.10.2019].

"Ahmet Davutoğlu: İstifa ile Sonlanan 17 Yıllık AKP Serüveni". **BBC Türkçe**. 13 Eylül 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49686948 [23.12.2019].

"AK PARTİ 2002 Seçim Beyannamesi". https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/954/200304063.pdf?sequence=1&isAllowed=y&TSPD_101_R0=08ffcef486ab20006168aae83283fd31d721cae0f27dae67d7476ea1155e8e34142e17e117293976084c42f30014300018aedd9baf877aa5665ddc7ca3b9180e3a1f2456a8b10266fd0b79db1acde09b6f46fa13d6176237476cec536d59c096 [10.12.2019].

"AK Parti, Parti Programı". https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/ [12.10.2019].

"AKP Anketi: En Güvenilir Kurum Ordu". **Hürriyet**. 08.01.2005. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/akp-anketi-en-guvenilir-kurum-ordu-289761 [12.12.2019].

"AKP Döneminde Emek". **DİSK Raporu**. 29 Mayıs 2018. http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/AKP-Döneminde-Emek-DISK-RAPORU.pdf [23.12.2019].

"AKP, Medyanın Yüzde 95'ini Kontrol Ediyor; 7 Yılda 468 Habere Yayın Yasağı Getirildi". **T24**. 05.03.2019. https://t24.com.tr/haber/akp-medyanin-yuzde-95-ini-kontrol-ediyor-7-yilda-468-habere-yayin-yasagi-getirildi,810848, [13.05.2019].

"AKP'nin Özelleştirme Karnesi: Kit'lerin Satışından 15 Yılda 60 Milyar Dolar". **Diken**. 11 Ağustos 2017. http://www.diken.com.tr/akpnin-ozellestirme-karnesi-kitlerin-satisindan-15-yilda-60-milyar-dolar/ [12.12.2019].

"Amerika Birleşik Devletleri Anayasası", https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/abd-anayasasi.pdf [29.01.2018].

"Asker 'Çözüm' Dedi". **Radikal Gazetesi**. 17 Ocak 2004. http://www.radikal.com.tr/politika/asker-cozum-dedi-697454 [23.12.2019].

"Baba'ya Fatiha Oğula Merhaba". **Milliyet.** 14 Haziran 2000 http://www.milliyet.com.tr/the-others/babaya-fatiha-ogula-merhaba-5315664 [23.10.2019].

"Başbakan Erdoğan İlk Kez 'Kürdistan' Dedi". **Haber7**. 16 Kasım 2013. http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1095779-basbakan-erdogan-ilk-kez-kurdistan-dedi [23.12.2019].

Başbakan Sn. Ahmet Davutoğlu'nun "Türk Dönem Başkanlığı'nın G20 Gündemi" başlıklı Uluslararası Finans Enstitüsü Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma – 9 Şubat 2015, http://g20.org.tr/basbakan-sn-ahmet-davutoglunun-turk-donem-baskanliginin-g20-gundemi-baslikli-uluslararasi-finans-enstitusu-konferansinin-acilisinda-yaptigi-konusma-9-su/ [9.4.2019]

"Başlangıçtan Bugüne Gün Gün Çözüm Süreci". **CNNTÜRK**. 1 Aralık 2014. https://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=33 [23.10.2019].

"Bu Bir Savaş Nedeni". **T24**. 11 Eylül 2011. https://t24.com.tr/haber/bu-bir-savas-nedeni,167956 [23.10.2019].

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: Davutoğlu, Pensilvanya'ya İznimle Gitti". **Hürriyet**. 12 Mayıs 2015. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-davutoglu-pensilvanyaya-iznimle-gitti-28978713 [23.12.2019].

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Kötü Komşu Bizi Ev Sahibi Yaptı'". **Sözcü**. 28 Aralık 2017. https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/cumhurbaskani-ankarada-2-2150856/ [23.12.2019].

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kuzey Suriye İstemeyiz". **Radikal**. 27 Ocak 2015. http://www.radikal.com.tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-kuzey-suriye-istemeyiz-1280702/ [23.12.2019].

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Türkçülük Yapmak Bölücülüktür!". **Yeniçağ**. 18 Ekim 2017. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-turkculuk-yapmak-boluculuktur-175184h.htm [23.12.2019].

"Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", 1 sayılı Kararname, **Resmî Gazete.** 10/7/2018 - 30474) http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf [23.12.2019].

"Cumhuriyet Halk Partisi, Tutuklu Gazeteciler Raporu". http://www.eczozgurozel.com/dosyalar/tutuklu_gazeticiler.pdf [23.12.2019].

"Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşmasını Askıya Aldık". **DW**. 22 Temmuz 2019. https://www.dw.com/tr/çavuşoğlu-geri-kabul-anlaşmasını-askıya-aldık/a-49699277 [23.12.2019].

"Davos'ta Kriz". **CNNTÜRK**. 29 Ocak 2009. https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html [23.10.2019].

"Davutoğlu'dan Medyaya Ortadoğu Dersi!". **NTV**. 2 Mart 2011. https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutogludan-medyaya-ortadogu-dersi,hNrggUBHlEKeU19Fr2RdBA [23.11.2019].

"DEAŞ'ın Türkiye'deki Katliamları". Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi, 2017. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/İÇERİK/deas%20en.pdf [11.12.2018].

"Denktaş'ın Değil Halkın Meselesi". **Hürriyet.** 2 Ocak 2003. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/denktasin-degil-halkin-meselesi-119229 [12.10.2018].

"Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma". 3 Ocak 2011. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nun-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa [12.10.2018].

"Dışişleri Bakanlığı'dan Başbakanlığa: Davutoğlu". **DW**. 21 Ağustos 2014. https://www.dw.com/tr/dışişleri-bakanlığıdan-başbakanlığa-davutoğlu/a-17870318 [12.10.2018].

"Dışişleri'nde Siyasi Atama Tartışması". **DW**. 21 Ağustos 2019. https://www.dw.com/tr/dışişlerinde-siyasi-atama-tartışması/a-50118907 [12.12.2018].

"Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması", https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/TeskilatSemasi/4 [12.12.2019].

"Doğu Akdeniz-ABD Dışişleri Bakanı Pompeo: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Sondaj Faliyetleri Yasa Dışı, Hiçbir Ülke Avrupa'yı Rehin Alamaz". **BBC Türkçe**. 5 Ekim 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49944636 [12.12.2019].

"Ek Protokol Kıbrıs'ı Tanıma Anlamına Gelmez". **Hürriyet**. 27 Temmuz 2005. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ek-protokol-kibrisi-tanima-anlamina-gelmez-38726289 [12.12.2019].

"Enerji Savaşları Yeni Petrol Boru Hatlarıyla Sürüyor: Akdeniz'de Sular Isınırken Yeni Enerji Denklemleri". **Birgün**. 14 Temmuz 2017. https://www.birgun.net/haber/enerji-savaslari-yeni-petrol-boru-hatlariyla-suruyor-akdeniz-de-sular-isinirken-yeni-enerji-denklemleri-169763 [14.12.2019].

"Erbil ile İlişkiler 'Ticaret' ile Canlanıyor". **DW**. 22 Nisan 2019. https://www.dw.com/tr/erbil-ile-ilişkiler-ticaret-ile-canlanıyor/a-48433971 [14.12.2019].

"'Erdoğan-Talat'ın Konuşmaları İP'nin Eline Geçti' İddiası". **T24**. 19 Ekim 2009. https://t24.com.tr/haber/erdogan-talatin-konusmalari-ipnin-eline-gecti-iddiasi,58150 [14.12.2018].

"Erdoğan İsrail'le Anlaşmayı Onayladı". **Aljazeera**. 31 Ağustos 2016. http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-israille-anlasmayi-onayladi [14.12.2019].

"Erdoğan Obama'ya 'Suriye'ye Girelim' Demiş". **Hürriyet**. 4 Temmuz 2012. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-obamaya-suriyeye-girelim-demis-20911701 [14.12.2019].

"Erdoğan Suriye'ye İlk Cezayı Kesti!". **Milliyet**. 22 Eylül 2011. http://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-suriyeye-ilk-cezayi-kesti-1441752 [14.12.2019].

"Erdoğan Washington Post'a Yazdı: K.Irak Güvenliğimiz İçin Kritik". **Radikal**. 21 Nisan 2003. http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-washington-posta-yazdi-k-irak-guvenligimiz-icin-kritik-667475/ [12.12.2019].

"Erdoğan Yeni Güvenlik Stratejisini Açıkladı: 'Sorunları Kapıya Dayanmadan Çözeceğiz'". **BBC Türkçe**. 19 Ekim 2016. https://www.bbc.com/turkce/37703106 [12.12.2019].

"Erdoğan: 'Kıbrıs'ta Belli Oranda Toprak Verebiliriz'". **Hürriyet**. 31 Ocak 2004. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kibrista-belli-oranda-toprak-verebiliriz-199667 [12.12.2019].

"Erdoğan: "Dünya 5'ten büyüktür'". **AlJazeera Türk**. 24 Eylül 2014. http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dunya-5ten-buyuktur [12.12.2019].

"Erdoğan: AB Darbeden Yana Diye Düşünüyorum". **Cumhuriyet**. 2 Ağustos 2016. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/578256/Erdogan__AB_darbeden_yana_diye_dusunuyorum.html [12.12.2019].

"Erdoğan: AB Kriterleri Taviz Değil". **Hürriyet**. 29 Mayıs 2003. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-ab-kriterleri-taviz-degil-38468114 [12.12.2019].

"Erdoğan: AB mülteci Anlaşması ile İlgili Verdiği Sözü Tutmadı". **Euronews**. 09 Temmuz 2019. https://tr.euronews.com/2019/07/09/erdogan-ab-multeci-anlasmasi-ile-ilgili-verdigi-sozu-tutmadi-balkanlar-zirve-bosna-hersek [12.12.2019].

"Erdoğan: AB Üyeliği Bizim İçin Stratejik Bir Dış Politika Hedefi". **Euronews**. 11 Mayıs 2019. https://tr.euronews.com/2019/05/11/erdogan-ab-uyeligi-bizim-icin-stratejik-bir-dis-politika-hedefi [12.12.2019].

"Erdoğan: ABD ile Tam Bir Mutabakat İçerisindeyiz". **Bloomberght**. 16 Mayıs 2013. https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1357729-erdogan-abd-ile-tam-bir-mutabakat-icerisindeyiz [12.12.2019].

"Erdoğan: Gerekiyorsa İncirlik'i de Küreciki'i de kapatırız". **BBC Türkçe**. 16 Aralık 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50804208 [12.12.2019].

"Erdoğan: Güvenli Bölge İçin ABD İle Görüşüyoruz Ancak İstediklerimizle Onların Kafalarındakinin Aynı Şey Olmadığını Attığımız Her Adımda Görüyoruz". **BBC Türkçe**. 08 Eylül 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49625563 [12.12.2019].

"Erdoğan: Kabile Reisiyle Görüşmem". **Milliyet**. 07 Haziran 2007. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-kabile-reisiyle-gorusmem-6662859 [12.12.2019].

"Erdoğan: Mesele Tayyip Erdoğan değil Türkiye ve İslam Meselesidir". **Euronews**. 26 Ağustos 2018. https://tr.euronews.com/2018/08/26/erdogan-mesele-tayyip-erdogan-degil-turkiye-ve-islam-meselesidir [12.12.2019].

"Erdoğan: Olmert beni sırtımdan hançerledi!". **Vatan**. 15 Kasım 2010. http://www.gazetevatan.com/erdogan--olmert-beni-sirtimdan-hancerledi--340776-gundem/ [12.12.2019].

"Erdoğan: Operasyon İçin Bekleme Kararı Aldık". **DW**. 21 Aralık 2018. https://www.dw.com/tr/erdoğan-operasyon-için-bekleme-kararı-aldık/a-46832435-0 [12.12.2019].

"Erdoğan: Reyhanlı'da 53 Sünni Vatandaşımız Şehit Edildi". **Radikal**. 14 Haziran 2013. http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-reyhanlida-53-sunni-vatandasimiz-sehit-edildi-1137612/ [12.12.2019].

"Erdoğan: Savaş İçin Her An Hazırız". **Milliyet**. 04 Ocak 2013. http://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-savas-icin-her-an-haziriz-1651002 [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz". **Birgün**. 08 Ağustos 2011. https://www.birgun.net/haber/erdogan-suriye-bizim-ic-meselemiz-59465 [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriye'de Nereye Gitmemiz Gerekiyorsa Gideceğiz". **Evrensel**, 09 Eylül 2016. https://www.evrensel.net/haber/290573/erdogan-suriyede-nereye-gitmemiz-gerekiyorsa-gidecegiz [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriye'de Terör Koridoruna İzin Vermeyeceğiz". **BBC Türkçe**. 02 Eylül 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37253160 [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriye'deki Geçiş Hükümetinde Esad Olmamalı". **BBC Türkçe**. 20 Eylül 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37414213 [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriye-İsrail Arasında Arabulucu Oluruz". **Hürriyet**. 31 Aralık 2003. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-suriye-israil-arasinda-arabulucu-oluruz-38513915 [12.12.2019].

"Erdoğan: Suriyeli Kardeşlerimiz Geri Dönecek". **Haber7**. 08 Ağustos 2014. http://www.haber7.com/partiler/haber/1188694-erdogan-suriyeli-kardeslerimiz-geri-donecek [12.12.2019].

"Erdoğan: YPG ve PYD, Bunların Hepsi Terör Örgütü, ABD'nin Açıklaması Yanlış". **T24**. 24 Eylül 2015. https://t24.com.tr/haber/erdogan-ypg-teror-orgutu-abdnin-aciklamasi-yanlis,310706 [12.12.2019].

"Erdoğan'dan AB'ye: 'Mültecileri Otobüsle Göndeririz". **BBC Türkçe**. 8 Şubat 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160208_erdogan_juncker_tusk [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Esad Konusunda Geri Adım: Fırat Kalkanı'nın Amacı Herhangi Bir Kişi Değil". **Sputnik**. 01 Aralık 2016. https://tr.sputniknews.com/politika/201612011026091149-erdogan-esad-geri-adim [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Hollanda'ya Sert Tepki: Bunlar Nazi Kalıntısı". **CNNTÜRK**. 11 Mart 2017. https://www.cnnturk.com/video/turkiye/erdogandan-hollandaya-sert-tepki-bunlar-nazi-kalintisi [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Kıbrıs'ta 'Belçika Modeli' Önerisi". **NTV**. 5 Kasım 2003. http://arsiv.ntv.com.tr/news/186173.asp [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Tank Palet Fabrikası açıklaması: Özelleştirme Değil, İşletme Hakkı Devri". **Euronews**. 13 Ocak 2019.

https://tr.euronews.com/2019/01/13/erdogan-tank-palet-fabrikasi-aciklamasi-ozellestirme-degil-isletme-hakki-devri-katar-bmc [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Tehdit: Hiçbir Batılı Güvenle Sokağa Adım Atamaz". **Cumhuriyet**. 22 Mart 2017. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/704705/Erdogan_dan_tehdit__Hicbir_Batili_guvenle_sokaga_adim_atamaz.html [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Suriye ile İlgili Dikkat Çeken Çıkış". **Odatv**. 07 Temmuz 2016. https://odatv.com/erdogandan-suriye-ile-ilgili-dikkat-ceken-cikis-0707161200.html [12.12.2019].

"Erdoğan'dan Yıllarca Savunduğu Mavi Marmara'cılara Fırça: Giderken Bana mı Sordunuz!". **Cumhuriyet**. 29 Haziran 2016. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/559965/Erdogan_dan_yillarca_savundugu_Mavi_Marmara_cilara_firca__Giderken_bana_mi_sordunuz_.html [12.12.2019].

"Esadlı bir çözüm olmaz". **İHA**. 07 Kasım 2012. https://www.iha.com.tr/haber-esadli-bir-cozum-olmaz-249746/ [12.12.2019].

"Freedom on the Net 2018". https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/turkey [01.06.2019].

"G20 ve AB, Türkiye'yi Referans Alsın". **Dünya**. 30 Haziran 2010. https://www.dunya.com/gundem/g20-ve-ab-turkiye039yi-referans-alsin-haberi-119036 [12.12.2019].

"Gazeteci Süheyla Kaplan Hakkında 'Erdoğan'a Hakaretten' Soruşturma Açıldı". **Gerçek Gündem**. 31.05.2019. https://www.gercekgundem.com/medya/96383/gazeteci-suheyla-kaplan-hakkinda-erdogana-hakaretten-sorusturma-acildi [02.06.2019].

"Global Terrorism Database." http://www.start.umd.edu/gtd/. [12.12.2019].

"Gül: Irak'ta Türk-Kürt Düşmanlığı Senaryosu Var". **Hürriyet**. 15 Kasım 2005. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-irak-ta-turk-kurt-dusmanligi-senaryosu-var-3523352 [12.12.2019].

"Gül: İslamla Modernliğin Uyumunu Kanıtlayacağız". **Hürriyet**. 17 Kasım 2002. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-islamla-modernligin-uyumunu-kanitlayacagiz-110223 [28.11.2019].

"Gül: Ray Döşendi". **Hürriyet**. 14 Aralık 2002. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-ray-dosendi-38438407 [12.12.2019].

"Gül: Tek Koşul Kopenhag Kriterleri". **Sabah**. 1 Aralık 2004. http://arsiv.sabah.com.tr/2004/12/01/siy97.html [12.12.2019].

"HDP'den 'Kenetlenme' Çağrısı: Tasfiye Etmeye Çalışıyorlar". **Gazete Duvar**. 23 Eylül 2019. https://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2019/09/23/hdpden-kenetlenme-cagrisi-tasfiye-etmeye-calisiyorlar/ [12.12.2019].

"Hem Tatil Hem Siyaset İçin Bodrum'da". **Hürriyet**. 05 Ağustos 2008. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hem-tatil-hem-siyaset-icin-bodrumda-9588900 [12.12.2019].

"Her Şey Atilla Paşa'nın Gözdağı ile Başladı". **Hürriyet**. 14 Kasım 1998. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611 [12.12.2019].

"Hollanda'dan Diyanet'in 'Cihat Hutbesi' Hakkında İnceleme". **Cumhuriyet.** 17 Şubat 2018. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hollandadan-diyanetin-cihat-hutbesi-hakkinda-inceleme-928561 [12.12.2019].

"Hükümet Bize Sormadı Kararı TV'den Öğrendim". **Hürriyet**. 8 Aralık 2006. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumet-bize-sormadi-karari-tv-den-ogrendim-5575993 [12.12.2019].

IMF. "World Economic and Financial Surveys World Economic Outlook Database". https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx [12.12.2019].

"Irak Politikası Değişebilir". **Radikal**. 24 Mart 2005. http://www.radikal.com.tr/turkiye/irak-politikasi-degisebilir-741821/ [12.12.2019].

"İran: Türkiye'deki Füze Kalkanını Vururuz". **Aljazeera Türk**. 27 Kasım 2011. http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-turkiyedeki-fuze-kalkanini-vururuz [12.12.2019].

"İsrail 20 Milyon Dolar Tazminat Ödeyecek, Türkiye'deki Davalar Düşecek". **BBC Türkçe**. 17 Ağustos 2016. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37105129 [12.12.2019].

"İşgalci Konumuna Düşeriz", **Hürriyet Gazetesi**. 17 Aralık 2002. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/isgalci-konumuna-duseriz-116182 [12.12.2019].

"İşte O Belge". **Hürriyet**. 09 Ağustos 2001. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/iste-o-belge-8987 [16.06.2019].

"İşte Türkiye İçin Yeni Tehdit Listesi!". **Milliyet**. 07 Nisan 2015. http://www.milliyet.com.tr/iste-turkiye-icin-yeni-tehdit-gundem-2040175/ [12.12.2019].

Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi, "Türk Dış Politikası Algıları Anketi". http://ctrs.khas.edu.tr/sources/CTRS-TDP-2019.pdf [12.12.2019].

"Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Barışı Destekleme Harekâtına Kara Kuvvetleri Komutanlığının Katkıları". http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx [12.12.2019].

"KDK Genelgesi". 30 Ocak 2010. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm [12.12.2019].

"Kıbrıs'ı Ver Kurtul Diyenler Hain". **NTV**, 17 Ocak 2004. http://arsiv.ntv.com.tr/news/253102.asp [12.12.2019].

"Kürdistan ve Türkiye Arasında Köprü Olacak". **Cumhuriyet**. 29 Mart 2011. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/233926/_Kurdistan_ve_Turkiye_arasinda_kopru_olacak_.html [12.12.2019].

"Kürt Sorunu Benim Sorunum". **Milliyet**. 12 Ağustos 2005. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurt-sorunu-benim-sorunum-341847 [12.12.2019].

"Mavi Akım 17 Kasım'da Açılıyor". **Hürriyet**. 08 Kasım 2005. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/mavi-akim-17-kasimda-aciliyor-3494516 [12.12.2019].

"MGK'dan 'Annan Planı'na Yeşil Işık". **Hürriyet**. 24 Ocak 2004. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mgkdan-annan-planina-yesil-isik-38560913 [12.12.2019].

"Milliyetçiliği Ayak Altına Aldık". **Sözcü**, 17.02.2013. https://www.sozcu.com.tr/2013/gundem/milliyetciligi-ayak-altina-aldik-227165/ [12.12.2019].

"MİT Müsteşarı Suriye'ye Gitti". **Sabah**. 28 Nisan 2011. https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/29/mit_mustesari_suriyeye_gitti [12.12.2018].

"MSB: Bu Aşamada Yeni Bir Harekât İcra Edilmesine Gerek Kalmamıştır". **T24**. 22 Ekim 2019. https://t24.com.tr/haber/baris-pinari-harekati-nda-120-saatlik-ateskes-suresi-sona-erdi,844944 [12.12.2019].

"O Sözler İpleri Kopardı". **Milliyet**. 5 Ekim 2011. http://www.milliyet.com.tr/dunya/o-sozler-ipleri-kopardi-1446963 [12.12.2018].

"Obama ile Erdoğan'ın İran-İsrail Tartışması". **Milliyet**. 17 Ekim 2011. http://www.milliyet.com.tr/siyaset/obama-ile-erdogan-in-iran-israil-tartismasi-1451591 [30.04.2019].

"Obama'dan Eğit Donat İtirafı". **Milliyet**. 03 Ekim 2015. http://www.milliyet.com.tr/dunya/obamadan-egit-donat-itirafi-2126299 [12.12.2018].

OECD, "Enflasyon Oranları". 2019. https://data.oecd.org/price/inflation-cpi.htm [12.12.2019].

OECD, "İşsizlik Oranları". 2019. https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm [12.12.2019].

"Org. Kılınç: 7. Uyum Paketi MGK'yı İşlevsiz Bıraktı..". **Milliyet**. 25 Ağustos 2003. http://www.milliyet.com.tr/gundem/org-kilinc-7-uyum-paketi-mgkyi-islevsiz-birakti-5158067 [13.12.2018].

"Öteki Irak, Türk Şirket ve İşadamlarının Kuzey Irak'taki Rolü". **BBC Türkçe**. 07 Mayıs 2007. http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/955_other_iraq/page5.shtml [30.04.2019].

"Özkök: Kıbrıs'ta Beş İtirazımız Var'". **Radikal**. 19 Ekim 2003. http://www.radikal.com.tr/haber.162php?haberno=92520 [12.12.2018].

"Özkök: 'TSK'nın Her Konuda Tavır Koyması Beklenmemelidir'". **Milliyet**. 13 Nisan 2004. https://www.milliyet.com.tr/gundem/ozkok-tsknin-her-konuda-tavir-koymasi-beklenmemelidir-5101392 [13.12.2018].

"Patronların Gözü Kuzey Irak'ta". **Radikal**. 5 Haziran 2010. http://www.radikal.com.tr/ekonomi/patronlarin-gozu-kuzey-irakta-1000845/ [13.12.2018].

"Pentagon: Türkiye, F-35 Programından Çıkarıldı". **T24**. 17 Temmuz 2019. https://t24.com.tr/haber/pentagon-turkiye-f-35-programindan-cikarildi,831103 [10.01.2020].

"Referandum Yolu Göründü". **Vatan**. 23.11.2002. http://www.gazetevatan.com/referandum-yolu-gorundu-783-gundem/ [13.12.2018].

"Saray'ın "Yerli ve Milli" Masalı: Tank ve Palet Fabrikası Vatandır; Özelleştirilemez". **Cumhuriyet Halk Partisi Bilim Platformu Politika Notları.** https://bilim.chp.org.tr/Haberler/23/sarayin-yerli-ve-milli-masali-tank-ve-palet-fabrikasi-vatandir-ozellestirilemez-72597.aspx [10.01.2020].

"Sır İstihbaratçı Anlattı". **AljazeeraTürk**. 10 Kasım 2016. http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sir-istihbaratci-anlatti [14.10.2018].

"Suriye'ye 9 Maddelik Yaptırım". **Hürriyet**. 28 Kasım 2011. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ye-9-maddelik-yaptirim-19340955 [14.10.2019].

"Suriyeli Muhalifler İstanbul'da Ofis Açtı". **CNNTÜRK**. 27 Aralık 2011. https://www.cnnturk.com/2011/dunya/12/27/suriyeli.muhalifler.istanbulda.ofis.acti/642221.0/index.html [14.12.2018].

"Suriye-Türkiye İlk Kez Ortak Tatbikatta". **Dünya Bülteni**. 27 Nisan 2009. https://www.dunyabulteni.net/arsiv/suriye-turkiye-ilk-kez-ortak-tatbikatta-h74884.html [14.12.2019].

"Şam Büyükelçiliği Kapatıldı". **TRTHABER**. 26 Mart 2012. https://www.trthaber.com/haber/gundem/sam-buyukelciligi-kapatildi-34092.html [14.12.2018].

"T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı". http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2019-2023-stratejik-plani.pdf [14.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. "Avrupa Birliği ile Dış Ticaret". http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/11-Avrupa%20Birliği%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf [12.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. "Türkiye ile Ticaret". 08.04.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/suriye/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. "Türkiye ile Ticaret". 09.04.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/irak/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. "Türkiye ile Ticaret". 12.03.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/israil/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. "Türkiye ile Ticaret". 16.08.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/KKTC/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2020].

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Türkiye ile Ticaret”. 17.12.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/abd/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [18.12.2019].

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Türkiye ile Ticaret”. 26.07.2019. https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/rusya-federasyonu/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret [12.12.2019].

“Tek Çare Annan Planı’nı Görüşmek”. **Hürriyet**. 29 Aralık 2003. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tek-care-annan-plani-ni-gorusmek-38525495 [14.12.2018].

“TİKA, Hakkımızda”, https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649 [12.12.2019].

“TİKA, Koordinatörlükler”, https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorlukler [12.12.2019].

“TRT, Kurumsal Yapı”. http://www.trt.net.tr/Kurumsal/s.aspx?id=tarihce

“Trump'tan Erdoğan'a Mektup: Aptallık Etme, Gel Anlaşalım, Seni Sonra Arayacağım”. **BBC Türkçe**. 18 Ekim 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50077573 [11.12.2019].

“Turkey’s Foreign Policy’s An Eminence Grise”. **The Economist**. 15 Kasım 2007. https://www.economist.com/europe/2007/11/15/an-eminence-grise15.11.2007 [14.12.2018].

“Turkey’s New Anti-Americanism”. **NYT**. 4 Ağustos 2016. https://www.nytimes.com/2016/08/04/opinion/turkeys-new-anti-americanism.html [14.12.2019].

TÜİK. “Dış Ticaret İstatistikleri”. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 [12.12.2019].

TÜİK. “Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 Oranı”. 2019 http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist [12.12.2019].

“Türk Ekonomisinin Yeri Sıralamada Çok Değişmiyor”. **Hürriyet**. 22 Mayıs 2011. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-ekonomisinin-yeri-siralamada-cok-degismiyor-17846827 [14.12.2018].

“Türk Havacılık Uzay Sanayii”. https://www.tusas.com.tr

“Türk Jeti Suriye Helikopterini Vurdu”. **NTV**. 16 Eylül 2013. https://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-jeti-suriye-helikopterini-vurdu,9jj2DU9DF0qT083BuizCLA [14.12.2018].

“Türk Şirketleri Erbil’den Çıkıyor”. **Sözcü**. 27 Ağustos 2019. https://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/turk-sirketleri-erbilden-cikiyor-1990826/ [30.04.2019].

“Türk Şirketleri Irak'taki 157 Dev İnşaat Projesine Talip”. **İHA**. 15 Mart 2019. https://www.iha.com.tr/haber-turk-sirketleri-iraktaki-157-dev-insaat-projesine-talip-770563/ [30.04.2019].

“Türkler İran'a Fazla Kanalize Oldu”. **NTV**. 21 Mayıs 2010. https://www.ntv.com.tr/dunya/turkler-irana-fazla-kanalize-oldu,RPElC-1cq0OZB404Fs2chw [14.12.2019].

"Türkiye Basınını Susturmak, Hükümetin Eleştirel Gazeteciliğe Karşı Derinleşen Saldırısı". **Human Rights Watch.** 2016

"Türkiye Bursları". https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda/turkiye-burslari [12.12.2019].

"Türkiye Diyanet Vakfı. 2018 Faaliyet Raporu". https://tdvmedia.blob.core.windows.net/tdv/MedyaOdası/Raporlar/TDV%20-%20Faaliyet%20Raporu%20-%202018.pdf [12.12.2019].

"Türkiye Kalkınma Yardımları Raporları", https://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/turkiye_kalkinma_yardimlari_raporlari-24 [12.12.2019].

"Türkiye: Sosyal Medya Paylaşımlarına Baskı Dalgası". **Human Rights Watch**. 27.03.2018. https://www.hrw.org/tr/news/2018/03/27/316269, [02.06.2019].

"Türkiye Suriye Konusunda ABD'nin Kararını Bekliyor". **VOA**. 07 Nisan 2017. https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-suriye-konusunda-abd-nin-kararini-bekliyor/3799652.html [14.12.2018].

"Türkiye, Suriye Savaş Uçağını Düşürdü". **Cumhuriyet**. 23 Nisan 2014. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/53427/Turkiye__Suriye_savas_ucagini_dusurdu.html [14.12.2018].

"Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması-2017". https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/02/05/bilgi-goc-merkezi-kutuplasmanin-boyutlari-2017-sunum.pdf [14.12.2019].

"Türkiye ile ABD Anlaştı: TSK Suriye'de Harekâtı Durduracak, YPG 5 Gün İçinde Sınırdan 32 Km Güneye Çekilecek". **BBC Türkçe**. 17 Ekim 2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50076380 [14.12.2019].

"Türkiye: Sosyal Medya Paylaşımlarına Baskı Dalgası". **Human Rights Watch**. 27 Mart 2018. https://www.hrw.org/tr/news/2018/03/27/316269. [02.06.2019].

"Türkiye'nin Bölgede Bin 351 Şirketi Var". **AljazeeraTürk**. 08 Ocak 2015. http://www.aljazeera.com.tr/haber/kuzey-irakta-1351-turk-sirketi [30.04.2019].

"Türkiye'nin İnsan Hakları Alanındaki Gerilemesi ve Reform Önerileri". Human Rights Watch. 29 Eylül 2014. https://www.hrw.org/tr/report/2014/09/29/267934 [14.10.2018].

"Türkiye'nin Somali'de Açtığı Yurt Dışındaki En Büyük Üssü Hakkında Tüm Merak Edilenler". **BBC Türkçe**. 6 Ekim 2017. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41510485 [14.10.2019].

"Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar". **AljazeeraTürk**. 6 Ocak 2014. http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar. [14.10.2019].

"TÜSİAD, Hükümetin Politikasını Övdü". **Milliyet**. 03 Nisan 2004. https://www.milliyet.com.tr/siyaset/politika-turu-5104227 [14.10.2019].

"TÜSİAD'dan Hükümete Çok Ağır Eleştiriler". **Cumhuriyet**. 1 Aralık 2016. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/638569/TUSiAD_dan_Hukumete_cok_agir_elestiriler.html [14.10.2019].

"TÜSİAD'dan Kıbrıs Çıkışı". **Radikal**. 27 Kasım 2001. http://www.radikal.com.tr/turkiye/tusiaddan-kibris-cikisi-617202/ [14.10.2019].

"Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi". **Resmi Gazete**. 10 Temmuz 2018

"Varsa Yoksa AB Dememeli Şanghay 5'lisi Niye Olmasın". **Türkiye**. 20 Kasım 2016. https://www.turkiyegazetesi.com.tr/politika/420959.aspx [14.10.2019].

"Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği". **Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı.** 3 Ekim 2019. https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi [14.12.2019].

"Yarı Fiyatına Gitti". **Sözcü**. 12 Kasım 2012. https://www.sozcu.com.tr/2012/ekonomi/hemseri-ihalesi-112924/ [30.04.2019].

"Yerli Savaş Uçağı Projesinde 'Yandaş Motor' Israrı İki Yıllık Gecikmeye Neden Oldu". **Cumhuriyet**. 18 Kasım 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1702684/yerli-savas-ucagi-projesinde-yandas-motor-israri-iki-yillik-gecikmeye-neden-oldu.html [14.12.2019].

"Yerli ve Milli Helikopterin Satışı İçin Son Söz ABD'nin". **Birgün**. 5 Ağustos 2018. https://www.birgun.net/haber/yerli-ve-milli-helikopterin-satisi-icin-son-soz-abd-nin-225936 [14.12.2019].

"Yıldırım: Eminim ki Suriye ile Normal İlişkilere Döneceğiz". **Aljazeera Türk**. 13 Temmuz 2016. http://www.aljazeera.com.tr/haber/yildirim-eminim-ki-suriye-ile-normal-iliskilere-donecegiz [14.12.2019].

"Yunus Emre Enstitüsü", https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu [14.12.2019].

"Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı", https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/baskanligimiz-2 [14.12.2019].

"Zeytin Dalı Harekatı'nda Kullanılan Yerli Silahlar". **TRTHABER**. 31 Ocak 2018. https://www.trthaber.com/haber/gundem/zeytin-dali-harekatinda-kullanilan-yerli-silahlar-348456.html [14.12.2019].

ÖZ GEÇMİŞ

2006 yılında Kültür Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. Yüksek lisansını 2009 yılında California State Üniversitesi, Los Angeles'ta tamamlamıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı'nda tez hazırlama sürecindedir.

"Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Verme ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi" başlıklı TÜBİTAK 1001 Projesi (Proje No: 112K172) ekibinde yer almıştır.

Doktora Tezi Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce (Proje No: 2014-02-03-DOP01) desteklenmiştir.

Yayınları:

Gürses, Ümran. "Neoclassical Realism, the Limits of Analysis and International Relations Theory" in **Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussions,** (Eds.) Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, Cambridge: Cambridge Scholars Pub., 2016.

Gürses, Ümran. "Neo-Classical Realism in Analysing Crisis Management". **8th ECPR General Conference.** University of Glasgow, Glasgow, 3-6 September 2014.

Gürses, Ümran. "1968-1974 Haşhaş Krizi", Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, http://tdpkrizleri.org/index.php/1972-1973-hashas-krizi, 2015.

Gürses, Ümran. "1957 Suriye Krizi", Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, http://tdpkrizleri.org/index.php/1957-suriye-krizi, 2015.

Gürses, Ümran. "1958 Irak Krizi", Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri, http://tdpkrizleri.org/index.php/1958-irak-krizi 2015.